

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

Herrat, jätkät ja sotataito

Juha Mälkki

Herrat, jätkät ja sotataito

Kansalaissotilas- ja ammattisotilasarmeijan
rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla
”talvisodan ihmeeksi”

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA
HELSINKI

Bibliotheca Historica 117

ISBN 978-951-222-017-2

ISSN 0355-1768

www.finlit.fi/kirjat

Hakapaino Oy, Helsinki 2008

On yleisesti hyväksyttyä, että sodan konteksti on kaikista tieteen- tai taiteenaloista vaikein; tästä huolimatta ja jostain käsittämättömästä ihmisluonteesta piilevästä ristiriitaisuudesta johtuen, tämän ammatin piirissä toimivat käyttävät vain minimaalisesti vaivannäköä sen tutkimiseksi.

Lloyd, Henry: *The History of the Late War in Germany* (1766).

ESIPUHE

Tämä tutkimus on tarkoitettu kaikille niille, jotka ovat kiinnostuneita esittämään kysymyksiä ja löytämään vastauksia kansallisen asevoimamme inhimillisen elementin suorituskyvystä. Tähän liittyen Suomen itsenäisyyden alkutaival sisältää edelleen teemoja, aiheita ja lähestymistapoja, joiden tarkastelu ja purkaminen auttavat lisäksi meitä paremmin ymmärtämään omia lähtökohtiamme.

Haluan kiittää yhteiskuntahistorian laitoksen professorikunnasta Riitta Hjärppeä ja Pauli Kettusta työtäni kohtaan osoittamasta kiinnostuksesta ja erinomaisista vinkeistä tutkimukseni suuntautumisen suhteen. Työnohjaajaani, professori Matti Peltoista, kiitän korvaamattomasta avusta tutkimukseni metodologisten ja metodisten lähtökohtien kehittämisessä kuluneiden vuosien aikana. Erikseen haluan kiittää seuraavia: Kaisu Luomaa älyllisestä stimulaatiosta, henkisestä tuesta sekä korvaamattomasta avusta ja kannustuksesta työni loppuunsaattamisessa. Mikael Mälkkiä oppimisen ja oivalluksen ilon löytämisestä, kun sen on ollut kadoksissa. Mia Korpionlaa tieteelliselle uralle kannustamisesta sekä Ilona Kemppeistä esitarkastusversioini kommentoimisesta. Uskalsin lähteä tarkastelemaan sotilasorganisaation toimintaa yhä syvemmälle, koska sain tutkimusprosessin aikana valtavasti innoittavaa tukea yhteiskuntahistorian laitoksen seminaareissa ja muissa militääri-alan verkostoissa. Kiitos vielä teille, jotka olitte tukenani etenkin silloin, kun oma uskoni työn valmistumiseen ja omaan jaksamiseen oli jo hiipumassa. Haluan myös kiittää Vapaussodan Invalidien Muistosäätiötä, Jääkärisäätiötä sekä Werner Hacklinin säätiötä, joilta olen saanut taloudellista tukea tutkimukseeni liittyvien matkojen ja (lyhyiden) virkavapausjaksojen kulujen kattamisessa.

*Erkki Salonen (Rannikkotykistörykmentti 1. Suomenlinna, vuonna 1934).
Lähde: Erkki Salosen perikunta.*

*Eino Mälkki (Erillinen Merilentolai-
vue 2. Suur-Merijoki, Vuonna 1932).
Lähde: Eino Mälkin perikunta.*

Omistan työni kahdelle edesmenneelle isoisälleni, Erkki Saloselle ja Eino Mälkille. Heissä näyttäytyi 1970- ja 1980 -luvulla (lapsen ymmärtämättömin mutta havainnoivin silmin) sodannäköisyys ja sen kokemuksen raskas taakka. He olivat osallisena siinä mitä me kylmän sodan sukupolvet olemme tottuneet kutsumaan ”talvisodan ihmeeksi”. Tämä tutkimus on osoitettu rakkaudesta heihin, joiden kokemus ja ymmärrys omasta elämästään on jäänyt jälkipolvien ymmärryksen ja ehkä myös ymmärtämättömyyden varaan. Heille, jotka olivat perustamassa ja suojelemassa nyt 90 vuotta täyttävää itsenäisyyttämme.

Vantaalla keväällä 2008

Juha Mälkki

SISÄLLYS

1	Sotilaallisen ”ihmeen” jäljillä	11
	Tutkimuskohteena herra, jätkä ja sotataito	18
	Mitä tutkin - miten ja mistä teen tulkintoja?	22
	Aikaisemmat tutkimukset	29
	Muistin paikat sotilasorganisaatiossa	37
	Sotilaan muistelmat kertoivat muistetusta	43
2	Kansalaissotilaan identiteetit	51
	Kansalliset odotukset militarisoituvalla kansalaissotilaalla	59
	Kansalaissotilaan haluttu menneisyys ja tulevaisuus	66
	Tavoitteena sivistynyt valkoinen sotilaskansalainen	71
	Ruununraakit kansallisen normaaliuden ulkopuolella?	77
	Kutsunnat, vieraus ja tottumus	83
	Kutsunta nuoren kansakunnan siviileille	90
	Siirtyminen vieraan alaisuuteen	96
	Vierauden tunteesta turvallisiin rakenteisiin	100
	Varuskunta osaksi yhteiskuntaa?	103
	Yhden lakimuutoksen mahdollinen näkyvyys	108
	”Jos suola käy mauttomaksi, millä sitten suolataan?”	116
3	<i>Art of War</i> – kurinalaistamisen opetussuunnitelma?	128
	Sodan luonnollinen kulku ja kulutuksen logiikka	138
	Kulutussota ja käskytyksellinen johtamisote	148
	Ohjesäännöt ja kulutussodan henki – ristiriidoista yhdenmukaisuuteen?	156
	Kuriin vai kurissa kouluttaminen käytännössä?	166
	Kansalaissotilaan kurinalaistaminen	178
	Kurinalaisten joukkojen kouluttaminen ja ”lieveilmiöt”	189
	Mekaanisen (kasarmi)kurin ongelmista sodanajan kriiseihin	196
4	Ammattisotilas – ei muuta kunniaa?	206
	Ammattisotilas ja sotilasidentiteetin ideaalit	212
	Kritiikin ulottumattomissa?	221
	Upseeri ja aliupseeri – työtä kasarmilla, kotona, kentällä ja kerholla	231
	Upseerikerhot ja erottautuminen	233
	Aliupseerit – vapaus, veljeys ja tasa-arvo	240
	Hyvät, pahat ja hyväksytyt esimiehet	247
	Avaintekijänä aikuisen kansalaissotilaan roolin suvaitseminen	253
	(Savotan) kansalaissotilas ja herra(viha)	259
5	<i>Esprit de corps</i> – ajallisuus ja paikallisuus	268
	Päämajan käsky lopettaa ”Taistelutoimien arvostelu” kesällä 1944	274
	Kaupunki ja maaseutu; erilaisuus, samuus ja ristiriidat	277

Likaisissa ja tautisissa kasarmeissa vai sen ulkopuolella?	286
Paikallisuus, erilaisuus ja epäluulot	293
Palveluspaikkana Haanpään kauhutodellisuus?	303
Esimies, alainen ja organisaatio – kuka vai mikä piti organisaatiota kasassa? ..	312
Aselajit ja puolustushaarat – kilpailua näyttävyydestä	316
Linchpin-henkilöt yhdistivät kaksi organisaatiota toisiinsa	324
6 Asevoiman suorituskyvyn aineettomat elementit	331
Sotilaallisen suorituskyvyn takana – linjakas sotataito	334
Sotilaallisen suorituskyvyn takana – paikallisuuden kokemus	337
Sotilaallisen suorituskyvyn takana – kaksi organisaatiota	341
7 Aineisto; lähteet ja kirjallisuus	349
Arkistolähteet	349
Painamaton alkuperäisaineisto	350
Valtiopäivät, Asetuskokoelmat, puolustuspoliittiset selvitykset, matrikkelit	350
Painettu alkuperäisaineisto	350
Tutkimuskirjallisuus, kirja-arvostelut ja opinnäytetyöt	352
Summary	358
Hakemisto	363

1 SOTILAALLISEN ”IHMEEN” JÄLJILLÄ

Toinen maailmansota herättää edelleen intohimoja ja muita tuntemuksia, vaikka sodan päättymisestä on kulunut jo reilusti yli puoli vuosisataa. Keskiössä näyttää olevan ajatus ”talvisodan hengestä”, jolla viitataan kansakunnan kollektiiviseen haluun ja kykyyn toteuttaa vastarintaa. Pienen mutta sisukkaan Suomen sinnittely sodan kaaoksessa on synnyttänyt tutkimussuuntauksen, jossa talvisodan tapahtumia ja sen hengen syntymistä on pyritty kartoittamaan erilaisilla foorumeilla ja sootaan liittyvillä (lukemattomilla) tutkimuksilla. Erilaiset näkökulmat luonnollisesti täydentävät toisiaan.¹ Silloisen poliittisen johdon näkemysten mukaan kyse oli ehkä todellisesta ihmeestä, koska vapaussodan/sisällissodan² repimän kansakunnan uskottiin olleen edelleen jakautunut kahteen erimieliseen leiriin. Työväestön isänmaallisuus ja päättäväinen taistelutahto talvisodan aikana saattoi siis yllättää ”porvarit”.³ Puolustusministeri Juho Niukkanen puheessa Valkjärvellä 21.8.1938 (talvisodan aattona) oli kiinnostava lause, jossa ilmenee avoimesti epäluottamus kansalaissotilaiden muodostaman armeijan suorituskykyyn:

Valtakunnan jokaisen asukkaan säätyyn, varallisuuteen, sukupuoleen tai ikään katsomatta on nykyään jo pakko käsittää, että valtakunnan puolustus on koko kansan yksi ja yhteinen asia.⁴

Tutkimukseni lähtökohtana ei ole varsinaisesti tämän kansallisesti koetun sekä luultavasti myös kollektiivisena ilmenneen ”hengen” tarkastelu, koska pidän sitä koti-

1 Tästä keskustelusta esimerkkinä Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen ”Tuntematon talvisota” -seminaari, jossa käsiteltiin ”talvisodan henkeä” erilaisista näkökulmista. Seminaarista julkaistiin Tuija Hietaniemen sekä Leena Riskin toimittama teos: *Tuntematon talvisota. Suomi 1939–1940*; Toinen esimerkki viimeaikaisesta tutkimuksesta ja ”talvisodan hengen paikantamisesta” on Tiina Kinnusen sekä Ville Kivimäen toimittama teos: *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa (2006)*. Näissä teoksissa paikannetaan talvisodan henki eri tarkastelukulmasta. Ensimmäinen lähtee liikkeelle kollektiivisesta ja jälkimmäinen yksilöllisestä näkökulmasta. Tarkastelukulmat täydentävät toisiaan.

2 Käytän sisällissota-termiä silloin, kun haluan korostaa sotaa ajallisena enkä poliittisena tai vain toisen osapuolen näkökulmaa valottavana tapahtumasarjana. En koe (tutkijana) olevani vastuussa vuoden 1918 levottomuuksista tai sen jälkiseurauksen synnyttämistä traumaattisista tuntemuksista. Tarkastelen tutkimuksessani punaisten ja valkoisten vastakkainasetelmaa ensisijaisesti sosiaalishistorian näkökulmasta. En käytä toisaalta kansalaissota-termiä, koska näen sen liittyvän veljessotatermiin, jolla on selkeä luokkasodanomainen konnotaatio. Vapaussota-termiä käytän kun tarkastelu-kulmani liittyy valkoisen Suomen edustajiin ja heidän näkemyksiinsä sodan sytymisistä tai rintamatapahtumien arvioinneista.

3 Hentilä 1989, 86.

4 Puolustusministeri Niukkanen puhe lainattuna teoksesta *Maanpuolustustahto ja kansalainen (1938)*, 16–17.

rintamalla syntyneenä ja siellä koettuna (merkittävänä) tuntemuksena. Sen sijaan kiinnitän tutkimuksessani huomiota talvisodassa todettuun sotamenestykseen, talvisodan sotilaalliseen ihmeeseen, koska ilman torjuntataisteluiden onnistumista koko laaja ”ihmeen” kokemus olisi jäänyt muodostumatta ja tuntematta. Rintamalla koetun kärsimyksen, surun, tuskan, kylmyyden ja pelon tuntemuksista ja kokemuksista on ehkä muutenkin vaikea irrottaa yksittäisiä ja erityisesti jälkikäteän muistettua erityisen positiivista tunnetilaa.

Laajennan sotilaallisiin ”ihmeisiin” liittyvän teeman koskettamaan talvisodan torjuntataisteluiden lisäksi myös kesän 1944 torjuntataisteluita, joiden aikana tapahtui sotilaallisen ”ihmeen” uusinto. Tutkimukseni pääasiallinen tarkoitus on siis purkaa yleisestikin toisessa maailmansodassa toimineen organisaation sisäistä luonnetta ja erityisesti tuoda keskusteluun inhimillisyyttä korostava ja siitä lähtevä elementti. Kyse on myös siitä, mitä edelleen luonnehditaan ”suomalaisuutta kuvaavaksi piirteeksi”, vaikka sen tutkiminen onkin jäänyt varsin vähälle huomiolle. Tutkimuksessani inhimillisuus näyttäytyy siinä, miten kansalainen koki asevoimaorganisaation ja oman paikkansa siinä.⁵ Työväestön suhtautuminen ”herraan” ei välttämättä eronnut suhtautumistavoista aikaisempien vuosikymmenten aikana. Sota saattoi vain lisätä aikaisempia mielikuvia yhteiskunnallisesta epätasa-arvosta,⁶ eikä ”talvisodan ihmeessä” olisi siis ollut kyse mistään yhteisesti ymmärretystä tai kollektiivisesti jaetusta asiasta.

Suomalainen sotalaitosjärjestelmä on varautunut lähes vuosisadan ajan kansakuntien väliseen sotaan tai ainakin sen mahdollisuuteen. Sen mukaisesti Suomessa on kasvanut uusia asevelvollisuussotilaiden ikäluokkia ja niitä kasvatetaan edelleen. Sotilas- ja asevelvollisuusasioista on keskusteltu, kiistelty ja kirjoitettu ensimmäisestä laista (vuodesta 1878) tähän päivään asti. Suomen Hallitusmuodon 75§:n mukaan jokainen Suomen kansalainen on (edelleen) velvollinen olemaan osallisena isänmaan puolustuksessa tai avustamaan sitä, niin kuin siitä laissa säädetään. Velvollisuus toimeenpannaan lähinnä valjastamalla miespuoliset kansalaiset asevelvollisiksi, eli kansalaisotilaisiksi (*citizen-soldier*, *Der Staatsbürger in Uniform*). Kansalaisotilas-termi muotoutui tutkimukseni itsestäänselvydeksi aineistolähtöisen havainnoinnin seurauksesta. Kansalais-sotilas oli yhdistelmä, jossa siviilikansalainen puki tilapäisesti päällensä sotilaspuvun. Kansalaisista tuli siten inhimillinen elementti asevoimien sodanaikaiseen varautumiseen. Jostain syystä kansalaisotilaasta on muodostunut (ehkä jälkikäteän) eräänlainen itsestään selvä rakenne talvisodan erilaisissa selitysyrytyksissä, joissa on painotettu ihmisen sijaan lähinnä sotamateriaalia ja sen riittävyttä. Aivan yksimielisenä ei kansa sotaan lähtenyt, eivätkä kaikki menneet rintamalle suuren isänmaallisen innostuksen vallassa. Sodan raadollisuuden kokeneet eivät välttämättä edes ymmärtäneet, mistä koko ”talvisodan hengessä” oli kysymys.

5 Anttila 2007, 197; Harinen 1992, 8. Harinen varoittaa, että inhimillisistä tekijöistä ei ole mahdollista tehdä täysin kattavaa selitystä.

6 Ks. näistä ”herraan” kohdistetuista tuntemuksista esimerkiksi: Hentilä 1989, 89; Sotasavotta 1974. Sotasavotta-teos sisältää lukuisia esimerkkejä ”herroihin” kohdistetusta kritiikistä.

Sitä jälkeenkin päin paljon puhuttua talvisodan henkeä minä en käsittänyt enkä käsitä vieläkään. Minulle se on aivan hepreaa koko se talvisodan henki.⁷

Kansallisen tason sotilaallisen osaamisen lähtökohdista löytyy asetelmia, jotka tulivat näkyviksi ja ehkä myös keskeisiksi tekijöiksi tulevan sodan kannalta katsottuna. Aluejärjestön perustaminen vuonna 1934 oli yksi tällainen. Tulevan sodan kannalta oli merkittävää, että varusmiehet koulutettiin ja sijoitettiin paikkakunnittain osaksi sodan ajan organisaatioita. Kotipaikka määrätti suoraan tulevan aselajin ja myös tulevan sodan ajan joukko-osaston, joka oli sijoitettu suunnitelmissa taistelemaan tietyssä paikassa. ”Alueellisesti perustettujen joukkojen” logiikka tuli näkymään sodan aikana joidenkin pitäjien muita suurempina tappiolukuina. Tutkimukseni kannalta ei ole kuitenkaan kiinnostavaa, miksi tappiot olivat suuret juuri tietyissä pitäjissä, vaan se, mikä ylipäätään ”mahdollisti” tappioiden muodostumisen. Ne syntyivät rintamalinjojen pitämisy yrityksissä eivätkä vankileireillä tai muissa ei-taistelutilanteeseen liittyvissä toimissa (*non combat casualties*). Talvisodan sotilaallinen ihme näkyy siis hautausmaillamme, joiden sankariristit ja -haudat todistavat inhimillisten menetysten lisäksi myös sotilaallista menestymistä. Aikakauden sodankäyntiä ei olisi voitu käydä menestyksellisesti ilman (suuria) henkilötappioita.⁸

Asevelvollisuus ja sen menneisyys puhututtavat 2000-luvun Suomessa. Yleiseen asevelvollisuuteen perustuvan sotaväenoton kahden vuosisadan jatkumo päättyi Ranskassa jo 28.5.1996 presidentti Jacques Chiracin julistettua perinteen katkenneeksi. Ranskan vallankumoushallituksen elokuussa 1793 määräämä *levée en masse* oli alkusysäys 1800- ja vielä 1900-luvun taloudellisesti nopeasti kehittyvien kansallisvaltioiden armeijoiden muodonmuutokseen kohti massamaisia elollisen voimakkuuden ja vaikuttavuuden väkivaltaisia rakenteita. Ranskan päätös ei poikennut suurestikaan 1900-luvun lopun yleiseurooppalaisesta suuntauksista luopua asevelvollisuusarmeijoista, voisipa sitä kuvata jopa tavanomaiseksi. Eurooppalainen trendi näyttää vievän kohti jatkuvasti valmiudessa olevia pieniä palkka-armeijoita ja jättävän massiiviset kansallisia rajoja puolustamaan tarkoitettujen asevelvollisten armeijat osaksi menneisyyteen jääneitä uhkakuvia. Ilma-aseen teknologinen kehitys ja taistelulentäen toimijoiden jatkuva mekanisoituminen ovat toisaalta asettaneet rauhan aikaisille armeijoille jatkuvasti uudenlaisia haasteita. Yllätys ja yllätyshyökkäyksen mahdollinen vaikuttavuus muuttuu jatkuvasti ajan ja paikan välisen suhteen funktiona. Laajamittainen hyökkäys jäi maailmansotien perintönä tärkeimmäksi uhkamalliksi Suomen puolustussuunnittelussa, kunnes kylmän sodan päättymien on siirtänyt sen ”vain” yhdeksi mahdolliseksi uhkamalliksi. Luonnollisesti se on kuitenkin sitä, mihin Suomi edelleen varautuu. Se on myös synnä ja perusteena asevelvollisuusarmeijan laajahkon henkilöstömäärien ylläpitämiseen.⁹

7 Hentilä 1989, 89. Kyseessä on ote JR 39:n riveissä talvisodassa taistelleen Jukka Savolaisen sotamuistelmista (Varpaisjärveltä); ks. myös Nevakivi 1989, 7–23.

8 Tämä ajatus liittyy siis suoraan K. von Clausewitzin teeseihin, mistä B. H. Liddell Hart esitti 1920-luvulta lähtien tiukkasävyistä kritiikkiä (ks. esim. Liddell Hart 1991, 338–350). Liddell Hart pyrki löytämään aikakautensa sotataitoon taloudellisimpia vaihtoehtoja. Ensimmäisen maailmansodan länsirintaman ratkaisuun pyrkivät taistelut olivat osoittautuneet tuhoaviksi ja hirtittäviksi.

9 [VNS 1/1997], 75. Strategista iskua edeltää poliittinen ja sotilaallinen painostus, johon liittyy sotilaallisella voimalla uhkaaminen sekä sen rajoitettu käyttö.

Ammattiarmeijaa on pidetty kustannuksiltaan liian kalliina. ”Toisena suurena sotilaallisena epäkohtana on reservin pienuus ja tästä johtuen suurimmalla osalla asevelvollisuusikäisistä ei ole minkäänlaista sotilaallista koulutus pohjaa.”¹⁰ Sitaatti on kirjoitettu vuonna 1945, jolloin luotiin nykyaikaan asti ulottuvat asevelvollisuusasioiden suuntaviivat. Ainoastaan palvelusajat ovat tämän jälkeen herättäneet laajempaa kiinnostusta sotilas- ja poliittisissa piireissä. Muuten lähtökohdat ovat jääneet samanlaisiksi, ehkä osin ”jotain odottavan” staattisiksi.

Preussin armeijan menestys sodissaan vuosina 1866 ja 1870–1871 oli alkuaan ohjannut muitakin eurooppalaisia valtioita yleisen asevelvollisuuden käyttöönottoon. Suomi seurasi suuntausta Venäjän vanavedessä vuonna 1878 säädetyllä asevelvollisuuslailla. Kutsuntatilaisuudet olivat yleiset ja yhtäläiset, mutta vain kolmannes ikäluokasta määrättiin arvannoston perusteella kolmen vuoden vakituisen palvelukseen. Kolmannes vapautettiin palveluksesta kokonaan. Kutsuntatilaisuudessa ei vielä saanut tietää kohtalostaan, vaan se ilmoitettiin vasta seuraavana syksynä.¹¹ Järjestelmä oli käytössä aina vuoteen 1902 asti, jolloin sotaväkemme lakkautettiin. Asevelvolliset sotilaat tai ehkä paremminkin kansalaisotilaat ovat perinteisesti asetettu osaksi sotilasinstituutiota, historian vanhinta ja laajamuotoisinta kontrolliprojektia¹², vaikka kyseessä on ollut vain kansalainen asepuvussa, tilapäinen sotilas. Itärajan levottomuus antoi omalaatuisen leimansa suomalaiseen yhteiskuntaan vielä 1920-luvun puolivälissä. Eräs muistaa menneensä vuonna 1919 yhteisvalokuvaan juuri ennen varusmiespalveluksen alkamista. Toinen kuva on ollut armeijasta juuri kotiutunut mies. Kolmas oli tullut Aunuksen retkeltä ja neljäs oli lähdössä Viron vapaussotaan.¹³ Kuvasta pystyy varmasti aistimaan sodan läsnäolon ja ehkä myös sen väistämättömyyden, vaikka kyse oli kuitenkin epätaivomainen vaihe siviilikansalaisen kannalta katsottuna – riippumatta hänen so-
taisasta tai anti-sotaisasta luonteestaan.¹⁴

Asevoimien tuottama sotarasitus on kansalaisvaltion kannalta merkittävä tekijä, eli käytännössä valtiota kiinnostaa asevoimien tarvitseman rahan ja resurssien määrä. Sen lisäksi kansakuntaa kiinnostaa miespuolisille kansalaisille säädetty pakollinen varusmies aika, joka on liittynyt itsenäisyytemme ajan joko ensisijaisesti poliittisiin ja siis kansantaloudellisiin tekijöihin (lähinnä vuosien 1922 ja 1950 asevelvollisuuslaeissa) sekä sotilaallisiin tekijöihin tai sotilaallisiin tarkoituksenmukaisuuksiin (lähinnä vuosien 1932 ja 1997 asevelvollisuuslaeissa).¹⁵ Itsenäisyyden alkuvaiheessa taustalla vaikutti siis presidentti K. J. Ståhlbergin valtiopäivien ava-

10 [Puolustusrevision pöytäkirjat]. Eversti Huhtalan esittämä kannanotto. Puolustusrevision 7. kokous, liite 7. KA, Sörnäinen (entinen Sota-arkisto).

11 Seitakari 1951, 276–280.

12 Borell 1989, 9.

13 TYKL/kys/45: informantti 27, 5.

14 Tästä teemasta ks. Laitila 2001, 5.

15 Mälkki 2000. 5. Vuosien 1932 ja 1997 asevelvollisuuslakien palvelusaikakeskusteluissa näkyy selvä sotilaallinen painotus. Vuoden 1932 vuoden pituisen yleisen palvelusajan perusteena oli varusmiesten käyttäminen ”suojajoukkotehtävään”. Vuoden 1997 puolen vuoden yleisen palvelusajan perusteluissa mainittiin, että varusmiehiä ei enää käytetä tähän tehtävään ja että varusmiespalveluksen tehtävänä on kouluttaa henkilöstöä reserviin. Vuosien 1922 ja 1950 asevelvollisuuslaeissa palvelusajan ensisijainen vaikutin oli taloudelliset asiat ja erityisesti vuoden 1950 osalta poliittiset tarkoitukset.

jaisissa 1.4.1921 ilmaisema ajatus, jossa hän korosti ”kansan työvoiman ja varojen säästämisen” logiikkaa. Ajatus on jäänyt (ehkä) pysyväksi lähtökohdaksi suomalaisessa puolustuspoliittisessa keskustelussa.¹⁶

Itsenäisen suomen puolustuslaitokseen on kohdistettu tai pystytty kohdistamaan vakavaa kritiikkiä vasta toisen maailmansodan jälkeen, jolloin vaiennettuun vasemmistoon kuuluneet halusivat tehdä valkoisen suomen armeijan linnakkeesta ”läpinäkyvän”. Puolustusvoimia saatettiin tosin pitää vielä 1950-luvulle tultaessa oikeistopoliittikan työrukkasena ja sisäpoliittisena välineenä vasemmistoa vastaan.¹⁷ Suhtautuminen kuvastaa sodan jälkeistä tilannetta, jossa puolustusvoimat joutuivat tappiolliseksi kääntyneen sodan jälkeen sekä kollektiivisen syntipukin asemaan että syytetyksi toiminnasta antidemokraattisuuden linnakkeena.¹⁸ Ehkä kyse oli kollektiivisen syyllisyyden siirtämisestä sodankäyntikoneiston harteille, eli sen mekanismin syyksi, joka oli konkreettisesti tuottanut sodankäyntikykyä. Kommunistien näkemysten mukaan puolustusvoimien suurimpana epäkohtana oli nimenomaan sen palkattu henkilöstö, joiden keskuudessa esiintyi ”fasistista henkeä” vielä sodan jälkeenkin. Pinnan alla ja yhteiskulttuurin¹⁹ pakonomaisessa painostuksessa piiloutuneet ajatukset ja tuntemukset nousivat esille. Kyse oli ehkä myös kahden vuosikymmenen vaikenemisen aiheuttamasta spontaanista julkistuksesta, jossa vaiennettu vasemmisto vaati tasa-arvoista asemaa esimerkiksi sisällissotakeskusteluun.²⁰

Kommunistit syyttivät armeijan muodostaneen oman valtionsa virallisen valtion sisälle, koska ”ulkopuolisilla” ei ollut ennen toista maailmansotaa todellista mahdollisuutta tietää armeijan sisäisistä asioista.²¹ Ulkopuolisuus liittyy tässä kommentissa luultavasti tahoihin ja ryhmiin, jotka edustivat valkoisen Suomen kannalta katsottuna erilaista poliittista kantaa. Ne olivat siis tehneet itsestään ulkopuolisia tuottamalla valtavirtaan nähden erilaisia käsityksiä. Toisen maailmansodan jälkeen nämä ”ulkopuoliset” mielipiteet tuottivat kriisin valkoisen Suomen ehkä monotoniseen julkisuuskuvaan ja aiheuttivat samalla myös säröjä ensimmäisen tasavallan aikaiselle kansalliselle identiteettiprojektille. Sodan jälkeen se muuttui sisälähtöisyydestä ehkä enemmän ulkohakuisemmaksi, Suomen paikan hake miseksi uusiutuneiden eurooppalaisten että globaalin järjestelmien kontekstissa. Tällä uudella projektilla tarkoitan Vilho Harlea ja Sami Moisiota lainatakseni ”kriittisen geopolitiikan valossa tapahtuvaa pyrkimystä suomalaisten oman paikan määrittämiseen muiden kansojen joukossa.” Geon politiikka, geopolitiittinen kamppailu, nojaa voimakkaasti valtioiden välisiin fyysisiin rajoihin ja niiden retoriseen ja myös niiden konkreettiseen tiedostamiseen.²²

16 Tervasmäki 1964, 123–125.

17 Nestori Nurmisen puheenvuoro eduskunnassa 3.5.1950. Vuoden 1950 valtiopäivät. Pöytäkirjat I (Helsinki 1950), 634.

18 Visuri 1994, 62.

19 Saaristo – Jokinen 2004, 142.

20 Tästä keskustelusta esimerkiksi: Salminen 2007, 122.

21 [Puolustusrevision pöytäkirjat], Eino Tainion puheenvuoro puolustusrevision 40. kokouksessa, 10.10.1945. KA, Sörnäinen (entinen Sota-arkisto).

22 Harle – Moisio 2000, 15, 48–49. Suomalaisena tavoitteena on ollut integroituminen itsensä osaksi ”hyvien kansakuntien joukkoa”. Ensimmäisen tasavallan aikana Neuvostoliitto, venäläisyys, eivät siis sisällyneet haluttuun tavoiteltuaan.

Suomalaiskansallinen käsityksemme historiallisesta varuskunta- ja sotilastodellisuudesta on nähdäkseni muotoutunut pitkälti virallisten asiapapereiden, viihdekirjallisuuden ja median myötävaikutuksella. Organisaatiotutkimuksella on mahdollista selvittää niitä teemoja ja asiakokonaisuuksia, jotka ovat edelleen läsnä eri organisaatioiden arjesta. Nämä tarkastelut eivät ole toisaalta riittäviä inhimillisen näkökantojen esiintuomiseksi ja huomioimiseksi. Näin todettiin myös Jarl Kronlundin (ym.) toimittamassa teoksessa *Suomen puolustuslaitos 1918–1939* (1990). Tarkka sanamuoto on kiinnostava mutta valitettavasti sanat on piilotettu viitteeseen kirjan loppuun:

Koko varusmiesten sosiaalinen kenttä, heidän historiansa, kaipaava nykyisiä syvällisemmän selvityksen. Joitakin havaintoja on tehtävissä 1920- ja 1930-luvun varusmieselämästä kirjallisuuden perusteella, mutta ne eivät suinkaan anna tyhjentävää kuvaa. Puolustuslaitos 1918–1939 teos kaipaava näiltä osin täydennykseen toisen tutkimuksen.²³

Tutkimukseni on yritys paikata tätä mainittua tutkimuksellista aukkoa. Tarkennan vielä omia lähtökohtiani sekä käsityksiäni tutkimuskohteestani ja tavastani käsitellä sotilasorganisaatiota.²⁴ Tutkimusprosessini eteni epistemologisesti katsottuna selittävästä tutkimusotteesta kohti ymmärtävää ja lopulta osin myös kriittistä tutkimusotetta. Kriittisyyden näen korostuneen viimeistään siinä vaiheessa, kun havaitsin olevani itse väijäämättä osa tutkimustani ja sen kohdetta mutta lisäksi myös olevani suurin este tutkimukseni objektiivisten johtopäätösten tuottamiseen. Havaitsin kirjoittavani ja tutkivani sellaista missä esiintyi vähemmän ”objektiivista” ja enemmän subjektiivista sekä subjektiivisuuteen viittaavaa.²⁵ Sotilasymmärrykseni ja ymmärrykseni historiallisesta varuskunta- ja sotilastodellisuudesta ovat muotoutuneet osaksi persoonallisuuttani jo varhaislapsuudessa Santahaminan varuskuntasaarella. (Kolmannen sukupolven) ammattisotiluus muotoutui minulle eräänlaiseksi itsestäänselvyydeksi jo varhaisnuoruudessa. Tämän perustekijän vuoksi koen sotilasasiat niin selkeästi osaksi ajatusrakenteitani, että en varsinaisesti tiedosta tai tunnista itseäni ilman siihen kytkeytyneitä itsestäänselvyyksiä. Tutkimuksen tekoni suurin ongelma on ollut tämän vaikuttavuuden ymmärtäminen ja sen paikantaminen tutkijasubjektissani. Äärimmäisen itsestäänselvyyden tuntemukset ovat toisaalta tuottaneet minulle kuluneiden vuosikymmenten saatossa alati kasvaneen tarpeen purkaa käyttäytymiseeni, ajatteluuni, kielenkäyttöni sekä ymmärrykseeni linkittyneitä tuntemuksia ja emotioita. Sotilastutkijan ongelmina oman ammatinsa tarkastelussa ovat muutenkin jo ennen tutkimusta tehdyt oletukset ja johtopäätökset omasta ammatista sekä sen menneisyydestä. Näiden yksinkertaisten perusasioiden ymmärtäminen vei minulta lähes vuosikymmenen. Se minkä luulin olleen täysin itsestään selvää, osoittautui kaikista vaikeimmaksi (ja päinvastoin).

23 Kronlund 1988, 591 (viitenumero 17, Puolustuslaitos ja muu yhteiskunta).

24 Peltonen, Ulla-Maija 2006, 105. Peltonen määrittää muistitietotutkimuksen kannalta tärkeäksi, että ”olisi tärkeää saada luoduksi kuva kertojan omasta historiankäsitelmästä ja totuudesta.

Totuuden ja merkityksen käsitteiden erottaminen toisistaan onkin välttämätöntä”.

25 Fingerroos – Haanpää 2006, 36–39.

Jotkut käsitteet, teemat ja tietosisällöt muodostavat (ainakin itselleni) automaattisesti jonkinlaisia tiedostamattomia ja tarkastelun kannalta ehkä myös monisyisiä ja -kerroksisia tuntemuksia, tunteita (universaaleja emootioita²⁶). Tarkastelen tutkimuksessani jotain sellaista, jota on ilmennyt jo kauan ennen omaa aikaa-ni.²⁷ Luonnollisesti sotilaselämän sisäisissä ja kirjoittamattomissa säännöissä eläminen on auttanut myös ymmärtämään lähemmin sotilaselämään kätkeytyneitä käytänteitä. Ajauduin lopulta tutkimuskysymyksieni äärelle yrittäessäni selvittää jotain näistä itsestäänselvyyksistä itsessäni, niiden vaikuttavuutta omaan ajatteluuni ja niiden näkyvyyttä omassa ympäristössäni, omissa tulkinnoissani ympärivästä yhteiskunnasta ja asevoimista sen sisällä. Työni on siten myös tutkimusmatka omaan itseeni, omaksumiini kulttuurisiin ajattelun malleihin sekä merkitysrakenteisiin. Ehkä sotilaan itseymmärrys perustuu yleisestikin sotilasterminologiaan liittyvien merkitysten sisäistämiseen. Nämä taas liittyvät enemmän ruumiillisesti koettuun ja tuntemuksiin kytkeytyneisiin arvostuksiin, kuin pelkkään ”korkeamman järjen” mukaisiin tietoihin valintoihin²⁸. Valaisen muutamalla esimerkillä tätä teemaa, jotta lukijalla olisi mahdollisuus päästä aivan tutkimukseni alusta alkaen lukemaan tutkimustani eräänlaisena matkana niihin lähtökohtiin sekä lopputuloksiin, jotka ovat olleet minulle kirjoittamisen osalta joko aivan helppoja tai sitten erityisen vaikeita.

Talvisodan ”ihmeen” kokeminen ei luultavasti ole nykypäivänä enää kansallisella tasolla kollektiivisesti jaettu kokemus. Sellainen se saattoi olla vielä 1940- ja 1950-luvuilla, jolloin sen kokeneet kantoivat siihen liittyvää kokemusta eräänlaisena sisäistettynä ruumiillisena tilana. Siviilikansalainen (äärilaidassa) saattaa kokea 2000-luvulla ”ihmeen” enemmän historiaan ja siis menneeseen aikaan viittaavana, jos ylipäättään edes tunnistaa koko ilmiötä. Kyse saattaa olla jonkinlaisesta onnellisuuteen ja iloon viittaavasta emotionaalisesta kokemuksesta, koska talvisodan ”ihme” mahdollistaa elämämme nykyisenkaltaisessa yhteiskunnassa. Sen paisuttaminen ja ”ylikorostaminen” tuottaa sen sijaan nopeasti tuntemuksia (emootioita) esimerkiksi inhosta ja yllättyneisyydestä, koska historiallinen tapahtumasarja ei kytkeydy ”ruumiilliseksi” tuntemuksiksi. Ammattisotilaalla (toisessa äärilaidassa) kyse on luultavasti lähes päinvastaisesta emootio-kokemuksesta ja tuntemuksesta, vaikka sekä siviili- että sotilas kokivat jotain ja molemmat havaitsivat toisen kokeneen jotain. Ammattisotilaalla käsite saattaa kytkeytyä tiedostamatta mutta sitäkin syvällisemmin ruumiillisesti koettuna tiettyihin sosiaalisiin emootioihin, kuten nolouteen, syyllisyydentuntoon sekä ylpeyteen. Kyse on siis sosiaalisten emootioiden välityksellä (ensisijaisesti) kollektiivisesti koetusta ja sotilasyhteisössä opitusta tunnetilasta, vaikka kyseessä olisikin yleisesti tunnustettu historiallinen tapahtuma ja siis ”järkiasia”. Inhimillisen ”korkean järjen” ja tietoisuuden taustalla vaikuttaa inhimillisiä tekijöitä. Talvisodan sotilaallisen ihmeen tuottanut asevoimalogiikka ei

26 Damasio 2000, 58. Damasion määritelmän mukaan universaalit emootiot ovat: onnellisuus, surullisuus, pelko, viha, yllättyneisyys tai inho. Näiden tulkitseminen ei ole (mielestäni) yksinkertaista. Onnellisuudelta näyttävä itku saattaa sisältää ripauksen inhoa ja yllättyneisyyttä, sekä ehkä myös pelkoa ja surullisuutta.

27 Apo 2001, 14.

28 ks. Luoma 2008.

ole 2000-luvun ammattisotilaan kannalta katsottuna menneisyyttä, koska sotaan liittyvät ja siihen kytkeytyvät ja sotilasjälkipolville välittyneet tunne- ja emootiotekijät pitävät sen jatkuvasti ajankohtaisena.²⁹ Toisaalta, juuri tämä on ehkä ammattisotilaiden keskuudessa ja sotilaallisen valmiuden ylläpitämisen kannalta merkittävä yksittäinen taistelukykyä ja suorituskykyä ylläpitävä tekijä. Ammattisotilaan kannalta näiden ruumiillisesti koettujen tunnetilojen ongelmana ovat 2000-luvun rauhanomaiset olosuhteet, jossa on mahdotonta enää testata talvisodan ihmeen sekä kesän 1944 hämmästyttävien torjuntavoittojen aikana koettua sekä äärimmäisyyteen vietyjä miehuuden, toveruuden sekä lujuuden lähtökohtia. Rauhan aika voi tuottaa jopa syyllisyyden ja nolouden tuntemuksia, koska sotilaselämään orientoitunut ei pääse mittaamaan ja näyttämään kykeneväisyyttään sodan olosuhteissa.

Olen tutkimusprosessini aikana vakuuttunut, että erityisesti ammattisotilaan ja myös sotilaselämään orientoituneen on (nykypäivän uhkakuvien paineesta) opittava hallitsemaan tietoon sekä inhimillisiin tuntemuksiin ja niiden taustalla oleviin emootioihin liittyvää vuorovaikutteisuutta, jotta hänelle avautuisi paremmat mahdollisuudet liittää kokemiaan ja siis tuntemiaan välittömiä aistimushavaintoja omaan itseensä ja erottamaan reaali maailman aistimushavainnot historiallisista tunnetiloista. Kyse on siis omien käytännössä ilmentyvien tunnetilojen paikantamisesta ja harjaantumisesta tunnistamaan niiden mahdollista vaikuttavuutta 2000-luvun sotien sekä kriisien näyttämöillä.³⁰ Samanlainen vaatimus liittyy myös kykyämme paikantaa sotataitoon liittyvästä keskustelusta itsestäänselvyyksiksi rakentuneita tuntemuksia. Miksi koemme esimerkiksi käsitteen ”pidettävä maastonkohta”³¹ juuri tietyllä tavalla ahdistavana ja miksi kunniaan liitettävissä asiansyhteyksissä tunnemme lähinnä häpeää (tunteiden takana vaikuttavana emootiona), emmekä esimerkiksi onnellisuutta?³² Liittyvätkö nämä tunnetilat menneisyyteen, vai ovatko ne osa jotain sellaista ainutlaatuista ”veteraanien perintöä”, joiden häilyminen heikentää ratkaisevasti kykyämme vastata tulevaisuuden uhkakuviin?

TUTKIMUSKOHTENA HERRA, JÄTKÄ JA SOTATAITO

Olen johdanto-osan alkajaisiksi keskittynyt vain siihen mikä on vähänkään asevelvollisuuskysymyksistä lukeneelle jokseenkin tuttua. Siirryn seuraavaksi siihen kenttää, joka saattaa tuottaa lukijassa oudoksuntaa ja vierauden tuntemuksia. Kyse

29 Damasio 2000, 54–59. Sodan jälkeen rauhan kannalle saatetussa armeijassa esiintyneet ongelmat sekä kansalaisotilaiden sopeutumisongelmat siviilielämään saattavat liittyä sodan aikana kollektiivisesti opittuun emotionhallintaan, joka toimii siis äärimmäiseen väkivaltaan valmistautuvassa organisaatiossa mutta huomommin siviilielämää viettävässä yhteiskunnassa.

30 Ks. Luoma 2008.

31 ”Pidettävä maastonkohta” ja ”puolustus” sisältävät selkeitä tunnetiloja, joka saattavat myös estää koko puolustuskonseptin muuttumisen ajassa (vastaamaan vallitsevaa aikaa). Puolustamaan ryhmittyneen joukon johtaja tietää, että hän ei jätä paikkaansa eikä etenkään pidettävää maastonkohtaa, vaikka joutuisikin ”uhraamaan” henkensä sen pitämiseksi.

32 Tästä teemasta kirjoitti tutkimusaikakaudella Hannes Anttila (1929, 81). Anttila näkee häpeään liittyvän tuntemuksen vaikuttavan ”itsekohtaisiin tunteisiin”.

on sodan taidosta, sotataidosta (*art of war*), joka on ollut tutkimusten, pohdintojen sekä yleisen kiinnostuksen kohteena jo vuosituhsia ennen meidän aikaamme. Siihen liittyvät ilmentymät saatetaan tosin kokea ammattisotilaiden joukossa jonkinlaisiksi annetuiksi, otetuiksi ja siksi niihin ei välttämättä kiinnitetä sen suurempaa huomiota. Tutkimukseni alkusitaatti sisältämä varoitus liittyy juuri tähän havaintoon (Henry Lloyd 1766), jonka mukaan sotataito näivetty, kun ”taide” valjastetaan tekemisen ”taitoon”. Herätän tämän taidon pohdinnan liittämällä inhimilliset tekijät sotataidon aineettomiin mutta myös organisaation toimintaan vaikuttaneiden toimintaperiaatteiden, -käsitteiden ja -ajatusten kontekstiin. Tarkoituksenani on tuottaa juuri tutkimusaikakauden näköinen organisaatio, jolloin havaintoja ei ole mielekäästä käyttää sellaisenaan muiden aikakausien tarkastelussa. Mentaliteetit ovat hitaasti muuttuvia, jolloin menneestä välittyvä väistämättä jotain sellaista, jota voi luonnehtia kulttuuriseksi tavaksi toimia ja ajatella. Asevoimien toimintalogiikka ja sen toiminnallisuuteen vaikuttavien tekijöiden purkaminen tuottaa aina ymmärrystä inhimillisen väkivallan organisoiduista muodoista ja sen muuttumisesta. Lisäksi se avaa näkökulmia sotilasorganisaation toimintakulttuuriin, jolloin tutkimuksen peruskäsitteiksi muodostuu ”nappuloiden siirtämiseen”³³ liittyvän taidon sijaan esimerkiksi termit sotilaallinen ajatus(tapa) (*military thought, militära tankar*) tai sotilaallinen ajattelu(tapa) (*military thinking, militärt tänkande*).³⁴

Otin käyttööni työn otsikkoon asti ulottuneen (kärjistetyn) logiikan *toiseudesta* inhimillisessä vuorovaikutuksessa, sekä sen liittymisen osaksi sotataidon aineetonta kokonaiskenttää. Lähtökohtalogiikkani toimii siten, että herran *toiseus* paikantuu jatkään ja jätkän *toiseus* herraan. Korostettakoon, että tässä tutkimuksessa nämä termit kuvaavat siis toiseuden kollektiivista tuntemusta, eräänlaista yhteiskunnallisen asetelman tuottamaa itsestäänselvyttä. Kyse on asetelmasta, jossa pelkistetysti on toteutunut jako sisä- ja ulkoryhmään. Tässä yhteydessä on syytä muistaa, että diskurssit itsessään konstruoivat eroa ja sen tunnetta,³⁵ eikä kyse ole siis pysyvistä oloista, vaikka herran sekä jätkän välinen jännite sai merkittävää näkyvyyttä esimerkiksi korsuperinteen keruukilpailussa.³⁶ Kertomukset ja kerronta saattavat myös uusintaa stereotypioita, koska ne saattavat tarjota kohteita sekä samaistumisille että erottautumisille.³⁷ Olen pyrkinyt välttämään tätä asetelmaa tuottamalla stereotypiaan *toisen*, jonka avulla ilmiö asettautuu siihen dialogiin tai diskurssiin, jonka *toiseuden* tunne on tuottanut tai jota se tuottaa.

Toiseuden logiikkani muistuttaa Simone de Beauvoirin ajatusta *toisesta*, vaikka hänen lähtökohtana on ensisijaisesti sukupuoli ja sen tuottama synnynnäinen *toiseus*. Kyse on siis alkusyntyisestä ja stereotyypisistä *toiseuden* kokemuksesta, joka muistuttaa Stuart Hallin *toiseuden* kokemusta etnisyyden kautta.³⁸ Nainen on de Beauvoirin mukaan *toinen*, koska vain miehellä on synnynnäinen oikeus olla

33 Tuomi – Sarajarvi 2002, 5–6.

34 Rekkedal 2006, 14.

35 Pöysä 1997, 25–26.

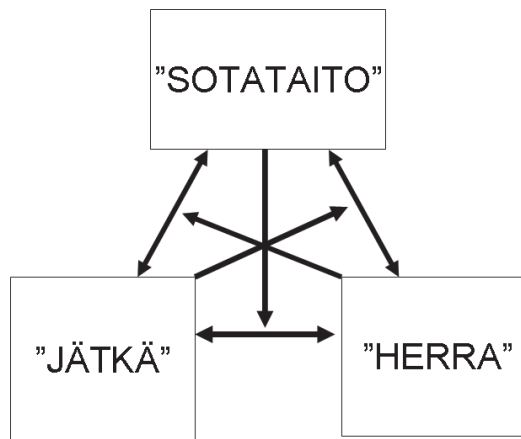
36 Sotasavotta 1974.

37 Pöysä 1997, 29.

38 Hall 1999, 11–13. Identiteetti liittyy eron politiikkaan ja eron kokemiseen; Saaristo – Jokinen 2004, 256.

”toimiva” olento, itseään määrittävä ja siis itsessään täydellinen. Tutkimukseni jätkän ja herran asetelma sopii kiinnostavasti naisen kokeman synnynnäisen *toisuuden* rinnalle. Luonnollisesti vertailuasetelma vähättelee naisen sukupuoleen liittyvää asemaa, sekä tekee väkivaltaa ”jätkän” maskuliinisuudelle.³⁹ Lähtökohta *toisuuden* tuottamiseen lähtee subjektin ja ”toimivan” määrittelystä, koska ne paikantuvat mieheen sekä tutkimukseni ”herraan”. Toisaalta, määrittely tapahtuu ”toimivan” omasta aloitteesta, koska ”miehellä” ja myös ”herralla” on oikeus päästä määrittämään itsensä toimivaksi ja toimintaa määrääväksi subjektiksi. Heillä (kummallakaan) ei ole tarvetta määrittää *toista* epäolennaiseksi, koska *toinen* on jo toiminnan kohde, objekti. Nainen mutta myös jätkä saattavat kokea itseensä liittyvän negatiivisuuden, koska jokaiseen häntä koskevaan määritelmään sisältyy rajoitus. Nainen/jätkä käsittävät itsensä samalla sekä itsekseen (subjekti) että *toiseksi* (miehen/herran edessä) ja tällä vastakkaisuudella voi olla hämmentäviä seurauksia. Tunne itsemääräämismahdollisuudesta mutta samalla sen riistämisestä saattaa tuottaa ”objektissa” olon sorrosta, joka vie de Beauvoirin mukaan vääjäämättä ”sotatilaan”. Toisaalta, nainen/jätkä ovat omaksuneet roolinsa eräällä tavalla pysyväksi, joka tuottaa automaattisen alistumista *toisen* osaan, eikä siis vaadi vastavuoroisuutta.⁴⁰ Korostan kuitenkin, että en pidä jätkän asemaa alkusyntyyisenä, koska kyse on vain tutkimusaikakaudelleni kuuluvasta kulttuurisesta identiteettimäärittämisestä, jossa ”jätkän paikka” oli sosiaalisesti määrätyn ”herralta alisteiseksi”. Jätkällä oli aina mahdollisuus kohota herraksi, vaikka käytännössä se olisikin voinut olla vaikeaa. Sukupuoli ja etninen tausta ovat synnynnäisinä *toisuuden* kokemuksen lähtökohtina aivan erilaisia laadultaan, vaikka nekin muodostuvat erilaisien ja eritasoisten diskurssien tuotteena.

Kuvio 1. Asevoiman inhimillisten ”*toiseuksien*” ja aineettomien elementtien vuorovaikutteisuus.

39 Tästä teemasta esimerkiksi: Pöysä 2000.

40 Beauvoir 1980, 11–16, 398–399.

Toiseudesta muodostui työssäni eräänlainen väistämätön kokonaisuus. Sitä on mahdollisuus paikantaa lähes mistä tahansa vuorovaikutussuhteesta tai vallankäytön logiikasta. Organisaation alatasen kerronta saattaa muodostua jonkinasteiseksi *toiseuden* kuvaukseksi. Esimerkiksi Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* (1954), Knut Pippingin *Kompaniet som samhälle* (1946) sekä Pentti Haanpään *Kenttä ja kasarmi* (1928) ovat kaikki yrityksiä paikantaa organisaation alatasen käsitys suhteessa siihen mitä se ei ollut. Teokset eivät siis kerro siitä, miten esimerkiksi ammattiupseerit näkivät ja kokivat sodan, tai sitä, miten ja miksi ammattiupseerit kokivat kansalaisotilaat juuri tietyllä tavalla. Niistä ei myöskään ilmene asevoimien toimintaympäristön asettamat vaatimukset organisaation toiminnalle, eikä varsinkaan käytettävälle sotataidolle. Nämä tuotokset voidaan negatiivisimmillaan nähdä *jermun, jätkän* tai sotatoimien kokonaisuudesta tietämättömän ”rivimiehen” subjektiivisena tarinana. Sotatoimien esittelyyn ja etenkin ”sotapäälliköiden” toiminnan esittelyyn keskittyvät historian esitykset ja tutkimukset saattavat sen sijaan painottua liiaksi akselille herra–sotaito. Näissä kertomuksissa ihminen on osa sotapäällikön persoonattomia taktisia nuolipiirustuksia, jolloin asevelvollinen kansalaisotilas saattaa kokea, että hänen oma toimintansa ja kokemusmaailmansa jätetään huomiotta. Tämä on taas kohtuuton lähtökohta kansalaisotilaan perspektiivistä katsottuna. Hän saattoi kokea kantavansa ”herrojen sodassa” raskaimman taakan, koska häneltä vaadittiin valmiutta uhrata henkensäkin sellaisten tarkoituksien puolesta, jotka olivat täysin yhdentekeviä hänen henkilökohtaisten elämänhallinnan intressiensä kannalta katsoen. Sotajoukkojen liikkeitä kuvaavissa karttapiirroksissa kansalaisotilas jää organisaation hierarkkisessa arvoasteikossa helposti marginaaliseksi, vaikka koko toiminta lopulta perustuu juuri alatasen organisaation toimintakykyyn ja tahtoon toteuttaa asevoimien ylimpien portaiden tahtoa. Inhimillinen elementti ja sen toimivuus ei ole itsestäänselvyys, koska kyse on siitä sotilasorganisaatiota ylläpitävästä ja koossapitävästä voimasta, jonka hallinta voi tuottaa suuria sotilaallisia voittoja – sen hallitsemattomuus taas tuottaa merkittäviä sotilaallisia tappioita.⁴¹

Keskityn tähän ehkä ”kolmiodraamalta” näyttävään asetelmaan, koska sen avulla näen mahdolliseksi selittää kansallisen asevoiman toiminnallisuutta ja erityisesti inhimillisen ulottuvuuden vaikuttavuutta koko organisaation toimintaan ja toimintakykyyn. En ole tuottanut asetelmasta tietoisesti provokatiivista, vaan seuraan lähinnä aineistostani kumpuavaa kritiikkiä, ymmärrystä sekä todellisuuskuvaa. Kuvio on samalla työni karkea dispositio. Käsittelen toisessa pääluvussa kansalaisotilaan siviili-identiteettiä ja sen ajallista asevoimaorganisaatioon sopeutumista ja muuttumista. Kolmannessa pääluvussa liitän kansalaisotilaan kertomuksen sodan taidon kokonaisuuteen. Neljäs pääluku keskittyy ammattisotilaisiin ja tämän ammattikunnan muuttumiseen ja mukautumiseen sotataidon vaatimuksia vastaavaksi. Viimeisessä pääluvussa pohdin joukkohengen muodostumiseen vaikuttaneita paikkaan, aikaan sekä ihmisiin liittyneitä tekijöitä.

41 Liddell Hart 1925, 41, 49, 79. Liddell Hartin ajatus kriittisestä heikkoudesta liittyi (mytologiseen) akilleenkantapäähän, eli Akilleen kriittiseen heikkouteen. Kriittiset heikkoudet saattoivat liittyä yhtä lailla organisaatioissa sekä yhteiskunnissa sijaitseviin rakenteisiin, eli kyse ei ollut selkeästä ja itsestään selvästä tai universaalista aihe- ja asiakokonaisuudesta.

Tutkimusasetelmani ja etenkin kuvio 1 herättää myös kysymyksen siitä, kenellä lopulta on oikeus kertoa ja tulkita sitä mikä oli suomalainen sotakokemus ja miten asevelvollisuudesta voi kirjoittaa. Onko 1900-luvun suomalainen militääri-aihe väisätämättä arkaluonteista? Kritiikki kansallista sotahistoriaa kohtaan voidaan kokea (tuntea) kritiikkinä isänmaata ja sen oletettuja historiallisia mutta myös nykyisyyteen asti ulottuvia arvoja vastaan. Yksittäisen kansalaisen esittämä ja osoittama kritiikki sotaa vastaan olisi siten suoraa kritiikkiä kansakunnan yhteistä ja kollektiivisesti ymmärrettyä (romantisoitua) historiankuvaa vastaan.⁴² Kyse ei olisi siis tässä tapauksessa vain sotahistoriasta, vaan kansakunnan historiasta ja kansallista itse-tuntoa ylläpitävästä selviytymistarinaasta kansallisen hädän hetkellä, tai hetkellä, joka on puettu kansallisen hädän vaatteisiin. Sotahistorian ja siihen sisältyvien kansallisesti merkittävien sotien voisi tulkita olevan tärkeä osa suomalaista itsemäärittystä, johon kajoaminen koettaisiin kielteisesti.⁴³ Käsitteet muuttuvat ajassa. Harvat enää loukkaantuvat ”jermun ja jätkän” käsitteiden liittämistä juuri heihin, koska ne ovat jalkautuneet osaksi normaalia kielenkäyttöä ja edustavat ehkä uudenlaista ”moniarvoista” suomalaisuutta. Media on liittänyt jermuiksi ja jätkiksi jopa jääkiekkomaalivahti Jarmo Myllyksen, keihäänheittäjä Seppo Rädyn sekä vieläpä pääministeri Paavo Lipposen ja ministeri Iiro Viinasen. Kyse ei ole negatiiviseksi tarkoitettusta kielenkäytöstä, varsinkaan, kun käsitteitä ei enää liitetä menneen ajan (alisteisiin) metsätyömiehiin tai kulkureihin, vaan itsellisiin ja maskuliinisiin miehiin.⁴⁴ Samalla herran ja jätkän jännite on siirtynyt vaikeammin paikannettaviin rakenteiden välisiin suhteisiin.

MITÄ TUTKIN – MITEN JA MISTÄ TEEN TULKINTOJA?

Kaikissa organisaatiotutkimuksissa on aihealueita, joka koetaan arkaluonteisiksi tai jopa tabuilla suojatuiksi. Tabuilla en tässä yhteydessä tarkoita pelkästään esimerkiksi asevoimiin ulkokohtaisesti liitettäviä puoluepoliittisia leimoja tai länsimaissa jyrkästi tuomittuja ja hävettyjä ”natsi-kytköksiä”,⁴⁵ vaan organisaation sisäisen tarkastelun aihevalikoiman- ja näkökulman tietoista rajaamista. Yksi tabuista voi olla sukupuoliuus ja seksuaalisuus, jotka on pyritty pitämään irrallaan sotilaan ulkoisesta ja sisäisestä olemuksesta, kätkemään se sotajoukon toiminnallisuuden ja varsinaisen funktion taustalle. Tabuihin liittyy myös kokemus ”pyhästä” ja sen suojelemisesta. Pyhän käsite on tekijä, joka muutenkin yhdistää kaikkia erilaisia ”uskontoja”. Jonkun kollektiivisesti pyhäksi koetun käsittely arkisena ja maallisena (pro-

42 Kalela 2000, 12–13. Kalela pohtii historiantutkimuksen lähtökohtia. Monen historiantutkijan puheessa sekoittuu ”ongelmallisesti” toisiinsa historia, historian esitykset, historiankirjoitus ja -tutkimus.

43 Cronberg 2006. Tarja Cronberg näkee ongelmalliseksi, että suomalaisen kansallisen identiteetin pohjat koetaan rakentuvan talvisodan tarinasta.

44 Pöysä 1997, 111; esimerkiksi Haanpää näkee jätkän kulkurina ja kuriin alaistumattomana subjektina (Haanpää 1958, 131).

45 Ahto 2004, 43; Korhokangas 2006, 138–139. Tähän liittyy Saksassa edelleen ajatuksia, että oma lähisukulainen ei voinut olla osana jälkikäteen tuomittua väkivaltakoneistoa: *Opa war kein Nazi*.

faanina) saattaa herättää ärtymistä. Pyhiä voivat olla tietyt paikat, rakennukset ja kivet, puut eläimet tai esineet, eleet tai sanat.⁴⁶ Talvisodan sotilaallisen ihmeen tutkimattomuus on muodostanut teeman varsin myyttiseksi, jolloin siitä on samalla kehkeytynyt jonkinlainen pyhäksi koettu teema, jonka tutkiminen herättää väistämättäkin voimakkaita tuntemuksia⁴⁷. Kyse on siis kollektiivisesti ymmärretystä ja jopa ruumiillisesti tunnetusta teemasta, josta on muodostunut arkaluonteinen pelkästään siksi, että sitä ei ole tarkasteltu riittävän ”kokonaisvaltaisesti”. Teemaan liittyy lisäksi voimakas poliittinen lataus, jonka myötä halutaan ehkä herättää aina vain uudestaan vastakkaisuuksia, jotka ovat jääneet unohduksiin suomalaisessa 2000-luvun moniarvoistuneessa ja myös kansainvälistyneessä arjessa.

Tutkimukseni lähti liikkeelle pelkkien oletuksien, intuition ja hentojen johtolankojen varassa, enkä varmuudella voinut todeta pystyväni löytämään riittävästi todisteita siviilien- ja ammattisotilaiden sekä sotataidon vuorovaikutuksen merkittävydestä. Mielessäni vaani jatkuvasti Satu Apon varoittavat toteamukset tuottaa ja tarkastella kohdettani tavalla, jolla osoitan ymmärtäneeni kohdettani paremmin kuin mitä he itse itseään ja toimintaansa ymmärsivät.⁴⁸ Muistitietoaineistoni ei kerro niinkään siitä mitä oli tapahtunut, vaan siitä mitä uskottiin tapahtuneen. Sotilasmyytit ovat seurausta kollektiivisesti vahvistetuista huhuista, joiden liittäminen vain tiettyihin fyysiisiin paikkoihin on lähes mahdotonta, jos se edes on tarpeellistakaan. Huhut ja myytit on vaikea vahvistaa tosiasiallisesti tapahtuneiksi, varsinkin kun kyse on usein tuntemuksista, käsityksistä sekä mielipiteistä asevelvollisten ja kantahenkilökunnan välisessä vuorovaikutuksessa. Sotilashuhut synnyttävät myös myyttejä, joista saattaa muotoutua aineksia tositarinalle. Tämän vuoksi myytit päivittyvät ja muuttuvat aikakauden viitekeh്യksessä. Myytillä on taipumusta korostaa oikean ja väärän välistä suhdetta ja toisaalta myös vahvistaa ”kovaa koulutusta” antaneen organisaation maskuliinisia ja osittain jopa väkivaltaisiakin piirteitä. Esimerkiksi Mika Waltari ei ymmärtänyt, miksi sotilaselämässä liioitellaan sekä paisutellaan vähäpätöisiäkin asioita.⁴⁹ Hän osoittaa kommentillaan ulkopuolisuuttaan (aikakauden) työväenluokkaisuuteen viittaavasta maskuliinisesta kertomusperinteestä sekä sen merkityksestä yhteisöllisyyden vahvistajana sekä sen muodostajana.

Minulla on ollut vaikeuksia suhteuttaa lähestymistapojani erilaisiin mikrohistorian ja ehkä myös historian tutkimusten suuntauksiin sekä niiden tietoteoreettisiin kehyksiin. Tutkimusintressini liittyvät joka tapauksessa mikrohistoriaan, koska liitän aineistostani kumpuavat mikronäkemykset ja mikroskooppisesta havaitut osaksi makrotasoa ja sen selittämistä. Mikrotaso on tutkimuksessani sangen joustava käsite. Ehkä tärkein tavoitteeni tämän käsitteen käytöllä on korostaa sitä mitä en tutki ja minkälaisista ilmiöistä en edes yritä muodostaa käsitystä. Käytän mikro ja makro -käsitteitä myös kuvaamaan eräänlaisia asetelmia, jännitteitä ja vuorovaikutussuhteita. Tarkoitukseni ei siten ole kaikissa tapauksissa pakottaa tähän asetel-

46 Saaristo – Jokinen 2004, 128–129.

47 Itsestäänselvyyksien kyseenalaistamiseen liittyvistä tuntemuksista ja niiden perusteista, ks. Luoma 2008.

48 Apo 1991, 32–33. Satu Apo käyttää David Silvermanin kirjaa: *Interpreting qualitative data. Methods of analyzing talk, text and interaction* (1993).

49 Waltari 1931, 22.

maan ”empiirisestä todellisuutta”, eli aineistoesimerkkejä, jotka konkreettisesti osoittaisivat kuvaamiani jännitteitä.⁵⁰ Yksilö esiintyi virallisissa dokumenteissa usein ristiriitatapauksen tai muiden arjesta poikkeavien tai merkittävien tapahtumien johdosta. Tarkoitukseni on siis analysoida inhimillistä yhteistoimintaa pelkkien ristiriitatapauksen sijaan.⁵¹ Tutkimusprosessini aikana olen siis joutunut harkitsemaan tarkasti minkä sijoitan mikrosi, koska ”mikään ei ole mikroa luonnostaan”. Jonkinlaisena suurena linjauksena voisin todeta tarkastelevani mikroa mittakaavaltaan pienten asioiden, ihmisten ja muiden tekijöiden näkyvyytenä rakenteiltaan ja mittakaavaltaan suuremman sisällä. Mikrotasoon liittyviä havaintoja olen löytänyt tutkimusaineistostani yksittäisen varusmiespalveluksen käyneen asevelvollisen laatimasta sotilasmuistelmasta, aikakaudelta taltioidusta muistiinpanosta, kirjoitelmasta tai muusta alkuperäisestä tallenteesta, esimerkiksi valokuvasta. Liitän mikrotasolta paikantamani ainutkertaisen ja ainutlaatuisen subjektiivisen mielen osaksi laajempia kehyksiä ja konteksteja. Mikroskooppinen paljastaa väijäämättä jotain sellaista millä on väistämättäkin kulttuurisessa kontekstissa laajempaa merkitystä, koska yksilö edustaa ympärillään olevaa sosiaalista järjestystä. Instituutiot ovat nekin ihmisten tekemiä. Niissä esiintyy ihmisten tuottamaa vuorovaikutusta, jotka ajan saatossa ovat institutionalisoituneet osaksi organisaatioiden normaaleja käytäytymistapoja.

Natalie Zemon Davisin mukaan mikrohistorian edut tulevat esiin mikrobiologiasta tutumpien näkymättömien vuorovaikutusten ja rakenteiden tarkastelulla.⁵² Sotilasorganisaation osalta tämä liittyy erityisesti epävirallisen organisaation tarkasteluun, eli siihen osaan organisaation kertomusta, josta ei ole jäänyt arkistolähteitä, vaan pelkästään ihmisen muistiin jääneitä mielikuvia ja muistikuvia. Asevelvollisen kansalaissotilaan oma ääni on yksi tutkimukseni tärkeimmistä johtotähdistä. Aseellisen voiman kansallisen tason kokemuksellisuutta voi luonnollisesti tutkia ilman tätä yksilöllistä ja yksilöön liittyvää kokemuksellista näkökantaa, etenkin kun yksilö ei aina näytä osaavan arvostaa oman subjektiivisuutensa esittämistä.

En ole voinut välttää omakohtaisuuden esiintuloa näissä ”muistelmissa”. Se ei haitanne asiaa.⁵³

Lähdin paikantamaan juuri tätä ”omakohtaisuutta” kansalaissotilaiden laatimista erilaisista omaelämäkerrallisista tuotoksista. Satu Apo hahmoteli kansanomaista alkoholiajattelua käsittelevässä kirjassaan ihmisen, kulttuurin ja alkoholin muodostamaa triangelidraamaa, jota on hänen mukaansa vaikea ymmärtää syvällisesti, jollei ”nosteta kuuluviin tekijöiden, kokijoiden ja näkijöiden omaa ääntä”.⁵⁴ Yhtä lailla on vaikea ymmärtää ja tulkita asevoimiin liittyvää aikalaiskirjallisuutta ja -keskustelua, jos lähtökohtana pidetään vain sitä näkemystä mikä olisi pitänyt olla jo-

50 Kommentit perustuvat Matti Peltosen (2006, 153–155) esittämiin ajatuksiin mikrohistorian asemasta, siihen liitettävistä oletuksista ja sen mahdollisista tehtävistä.

51 Zemon Davis 1996, 9–10, 15.

52 Zemon Davis 1996, 12.

53 TYKL/kys/45: informantti 471, sivu 5.

54 Apo 2001, 27.

kaisella varusmiespalveluksen käyneellä, eikä hyväksytä lähtökohtaa, että jokainen on kokenut palveluksensa omalla tavallaan, muistaa asioita omaperäisesti sekä kertoo tapahtumista omien havaintojen ja kokemuksensa ymmärtämisen valossa.

Tutkimukseni on rakentunut siten, että jokainen uudella tavalla lähestyvä tekstiluvun kokonaisuus arvottaa aikaisemmin käytetyn lähdeaineiston uudella tavalla, koska vaihdan näkökulman asevoimaorganisaatioon ja sen sisällä liikkuneisiin toimijoihin eri päälukujen välillä. Olen pyrkinyt näillä toimenpiteillä saamaan sotilaskulttuurista esiin piirteitä, jotka jäävät paikallisuutta ja yhtä sotilashierarkian tasoa kuvaavissa sekä yksittäisiin tapahtumiin liittyvissä tarkastelussa paljastumatta. Olen valinnut tarkastelukentäkseni puolustusvoimia alueellisesti, laadullisesti ja määrällisesti edustavimmat osat ja teemat, täysin tietoisena tarkastelualueen kohtuuttomasta laajuudesta. Toinen vaihtoehto olisi ollut tarkastella yksittäistä tai enintään muutamaa paikallistasoa puolustusvoimien sisällä. Lähestymistapa olisi tuottanut käsityksen jostain paikallisesta mutta olisi jättänyt kansallisen tason organisaation toissijaiseksi. Yksittäinen paikallisuus ei olisi tuonut riittävää laajuutta talvisodan sotilaallisen suorituskyvyn paikantamiseen.

Käsittelen tutkimuksessani kansalaissoitilaiden itsensä tuottamaa muistitieto-aineistoa. Aineistoja käyttämällä on mahdollista saada esiin väkisinikin jotain sellaista mikä on jäänyt vähemmälle huomiolle.⁵⁵ Kyseinen aineisto antaa aivan erilaisia vastauksia kuin mitä esimerkiksi on mahdollista saada perinteisemmästä arkistoaineistosta. Alessandro Portelli tosin näkee arkistoaineistonkin muodostuneen yhtäläillä tuntemattomista (suullisista) lähteistä, josta ne ovat välittyneet enemmän tai vähemmän hallitsemattomina.⁵⁶ Muistitietoaineiston käyttö ei ole mikään uutuuksia tai uusi asia sotatutkimuksissa. Esimerkiksi sota-aikaiset sotapäiväkirjat on kirjoitettu muistin varassa, eli tapahtumien jälkeen ymmärryksenä siitä miten toiminnan, asioiden ja ajan suhde toteutui. Niiden voi katsoa edustavan organisaation parannettua ja mahdollisesti siloteltua kollektiivista ymmärrystä tapahtuneista. Niitä on saatettu ”parannella” jälkikäteen, jotta oman joukon toiminta näyttäisi paremmalta, menestyksekkäämmältä ja harkitummalta kuin mitä se itse tilanteessa oli ollut.⁵⁷ Myös tutkimusaikakaudella esiintyi (rauhan ajan harjoituksissa) haluja parannella tehtyjä kertomuksia jälkikäteen.⁵⁸ Totuuden löytäminen tästä ajallisesti ja paikallisesti sekavasta kokonaisuudesta on luonnollisesti vaikeaa, siksi näihin kollektiivisen muistin jäänteisiin pitäisikin suhtautua juuri muistitietona, eikä niinkään lopullista totuutta ilmentävinä dokumentteina.⁵⁹

55 Fingerroos – Peltonen 2006, 8.

56 Portelli 2006, 57.

57 Portelli 2006, 57. Portelli ei viittaa artikkelissaan sotapäiväkirjoihin, vaan moniin kirjoitettuun dokumentteihin, ”jotka on usein kirjoitettu jonkin aikaa kuvaamansa tapahtuman jälkeen, eivätkä kirjoittajat ole itse olleet tapahtumassa osallisina.”

58 Armeijakunnan talvisotaharjoitus v. 1937 (1938), 256. Näihin pyyntöihin vastattiin kielteisesti, koska kokonaiskertomuksen painaminen kirjaksi olisi viivästynyt entisestään. Toiseksi syyksi mainittiin kiinnostavasti, että ”alkujaan puutteellisten taistelukertomusten täydentämisen ja korjaamisen jäljestäpäin vain olisi omiansa vahvistamaan asianomaisissa käsitystä, ettei näiden asiapaperien saattaminen heti alun pitäen moitteettomaan kuntoon ole niinkään tarpeellista”.

59 Taistelukentän monipuolistuminen ja monimutkaistuminen näyttättyy myös kolmen puolustushaaran (maa, meri ja ilma) operaatioiden keston erilaisina aikakäsityksinä. Lento-toiminnan koordinointi vaati jo vuonna 1944 sekunti ja minuutti -tarkkuutta sekä suunnittelua.

Tutkimuksessani subjekteista itsestään kumpuava materiaali on siis pääasiassa sotilasmuistelmiin liittyvän kirjoituskilpailun satoa. Olen löytänyt jonkin verran vastaavaa aineistoa myös sota-arkistosta mutta etenkin korsuperinteen keruukilpailun kirjoituksista. Näistä sain lisää syötteitä niistä epävirallisen organisaation rakenteista, jonka toiminnallisuudesta sain alun perin ensimmäisen Knut Pippingin tutkimuksesta. Pipping ihmetteli tutkimuksessaan epäviralliseen organisaatioon liittyvän tutkimuksen vähäisyyttä, vaikka niiden tutkimisen tärkeys olikin havaittu useassa toisen maailmansodan jälkeisessä tutkimuksessa. Pipping valittelee sitä, että tutkimattomuus on lopulta saattanut näivettää sotilassosiologian teorianmuodostusta, koska niitä asioita mitä olisi ollut syytä tutkia, ei ole lopulta tutkittu.⁶⁰ Pipping oli itse toiminut havainnoijana ja siten kyseessä oli hänen oma käsityksensä oman yksikkönsä sisäisestä näköisyydestä. Hän siis toimi samanaikaisesti oman yksikkönsä toimijana, havainnoitsijana ja myös sen tutkijana.⁶¹ Epävirallisessa organisaatiossa tiedon- ja traditioiden siirto perustuu suulliseen informaation välitykseen. Virallisen organisaation kirjallinen tiedonsiirtotapa on muutenkin virallisempi mutta erityisesti näkyvämpi. Sen toiminnallisuus perustuu käskyihin tai muihin käskenluonteisiin ilmaisutapoihin ja -muotoihin. Myös viralliseen organisaatioon liittyy oleellisesti aineeton tieto, tietämys ja epävirallisuuteen viittaava, organisaatiotasoa horisontaalisesti ja vertikaalisesti ylittävä organisoituminen. Yritin parhaan kykeni mukaan paikantaa erilaisia mentaliteetteja ja etsiä yhtenäiskulttuurin sisällä olleita erilaisuuksia, jotka elivät rinnakkain muiden erilaisten ja eritasoisten mentaliteettien rinnalla.⁶² Niiden paikantaminen ei ollut mitenkään itsestään selvää. ”Epävirallinen organisaatio” on käsitteenä joka tapauksessa merkittävä, koska juuri sen toiminnallisuus ja tuloksellisuus heijastuu merkittävällä tavalla asevoimien virallisen organisaation toimivuuteen ja siis virallisen organisaation tarkoituksien toteutumiseen.⁶³

Kysymyksenasetteluni ja oma orientoitumiseni yhteiskuntahistorian tutkimukseen erkaannuttaa minut vääjäämättä folkloristiikasta, ihmisten suullisen perinteen tutkimisesta, vaikka kiinnostuksen kohteenani onkin ainakin jollain tasolla muistitietoaineistostani löytyvä ja siellä toistuva sisältöaines (merkitys rakenteet), sekä niiden identifiointi. Tämä folklorean liittyvä metodologinen perusolettamus liittyy lähtökohtaan, jossa useiden, toisistaan riippumattomien informanttien ilmaisemat

Merivoimien ja siis lähinnä laivaston toiminnassa puhuttiin tunteja kestävästä operaatioista. Maaoperaatioiden osalta aikamäärä oli sen sijaan vähintään vuorokausiluokkaa, joissain tapauksissa ja etenkin suurempien sotatoimiyksiköiden (divisionat ja prikaatit) toiminnassa ajallisena perussuurena olivat jo kalenteriviikot. Näiden erilaisuuksien yhdistäminen edellyttää puolustushaarakulttuurien erilaisuuksien ymmärtämistä.

60 Pipping 1978, 21, 26, 27. Pipping halusi ”saada aikaan monografisen esityksen taistelevan sotilasyksikön ja yhteiselämästä; koska havaintoni tuntuivat osoittavan, että yksikön virallisen ja epävirallisen rakenteen välinen yhteys oli erittäin merkittävä sotilaiden käyttäytymisen selittäjäksi, katsoin välttämättömäksi omistaa runsaasti huomiota epävirallisille suhteille”; Ks. myös Harinen 1992, 4. Harinen toteaa, että sodan aikana tehtyjen ja sotilaita koskevien ”käyttäytymistieteellisten empiiristen, kokemusperäisten tutkimusten määrä on yllättävän vähäinen”.

61 Pipping 1978, 19. Tämän hän toteaa itsekin mainitsemalla, että ”kysymys on omasta rajoittuneisuudesta ja mahdollisesti vinoutuneesta näkökulmastani”.

62 Peltonen, Ulla-Maija 2006, 108.

63 Harinen 1992, 11–13.

samansisältöiseksi tunnustettavat mielikuvat ja uskomukset viittaavat jaettuun (kollektiiviseen) tietoon. Oppiaineessa varotetaan ”aiheettomista yleistyksistä”, eli liiallisten yleistysten tekemisestä.⁶⁴ En ole pyrkinyt lähestymään muistitietoaineistoani myöskään suoranaisesti perinteentutkijana, kansankulttuurin tutkijana, vaikka kansan- ja historiantieteiden väliset eroavaisuudet ovat lopultakin hiuksen hienot, enkä aio tutkimuksessani selkiyttää näiden välisiä eroavaisuuksia. Toisaalta, tieteenalojen väliset erot ovat muutenkin jatkuvasti hämärtyneissä.⁶⁵ Folkloristisen kerronnantutkimuksen ja narratiivisen tutkimuksen suuntaukset liittävät toisaalta muistitietoaineiston enemmän tutkimuksen kohteeksi, esimerkiksi kiinnittämällä huomion kerronnan rakenteisiin ja keinoihin, eikä niinkään historiantutkimuksen lähteeksi, mikä taas on lähempänä omaa lähestymistapaani ja suhtautumistapaani aineistooni.⁶⁶

Kulttuurien tutkijat paikantavat aineistoistaan ”useita toistuvia ja sukupolvelta toiselle siirtyneitä merkitysrakenteita, niin sanottuja kulttuurisen ajattelun malleja”. Laajempaan ilmiönä kyse on siis kulttuurisista merkitysrakenteista, jotka elävät ajassa, ihmisten välittämänä. Näiden paikantaminen perustuu pitkälti tutkijan subjektiivisiin tulkintoihin, eikä kaksi tutkijaa välttämättä pääse samanlaisiin loppupäätelmiin samasta ongelma-asetelmasta. Kulttuurintutkijat pystyvät hahmottamaan tämän perusteella samasta kohteesta useita eri merkitysrakenteita.⁶⁷ Merkitysrakenteet liittyvät siis kulttuurisen tason ilmiöihin. Sotilaallinen toimintatapa, sotilaallinen ajattelutapa, sotataito (-taide), sotilaallinen kuri ovat kaikki käytännön tasolla esiintyviä sotilas- ja sotilaallisen kulttuurin ilmentymiä, jotka ovat esimerkiksi käyttämäni sotilasmuistelmien taustalla olevia itsestään selvyyksiksi tulkittuja kulttuurisen ajattelun malleja mutta myös siis käytännön toiminnan taustalla olevia lähtökohtia. Olen pyrkinyt ”kampaamaan” aineistostani näitä kokonaisuuksia (tai niiden osasia) induktiivisella otteella (yksittäisestä yleiseen⁶⁸). Liiallinen deduktiivisuus olisi tuonut yksilön muistitiedolle lisätaakkaa ja olisi voinut johtaa minut tulkitsemaan subjektiivisen tarinan osaksi yhtenäisempää mutta samalla myös kuviteltua ”oikeaa makrotason kertomusta”. Lähtökohta syntyi (vasta) kahden vuoden muistitietoaineistoon syventymisen tuotteenä. Alun perin suhtauduin aineistoon eräänlaisena ”arkistolähteiden” täydentäjänä. Olen siis pyrkinyt antamaan yksilölle mahdollisuuden kertoa ja todistaa jostain mistä minulla ei ollut aavistustakaan. Aineistoon suhtautumistapani ei luonnollisestikaan tee työstäni täysin objektiivista, mikä on toisaalta hyväksyttävissä yhteiskunta- ja kulttuuritutkimuksen yhtenä ominaispiirteenä.⁶⁹ Induktiivisesti tuotettu historiantieto on arvokasta ja antaa mahdollisuuden yhtenäiskulttuurin sisällä oleville yksilöllisille ja paikallisille kulttuurisille variaatioille.

64 Apo 2001, 28.

65 Kalela 2000, 20.

66 Fingerroos – Haanpää 2006, 28–29.

67 Apo 2001, 14, 17, 29–30.

68 Tiedostan, että induktiivinen ote merkitsee sitä, että päättely ei ole koskaan aivan varmaa, kuten mikä on deduktiivisen päättelyn ihanne. Toisaalta, juuri tällä asennoitumisella mahdollistan, että aineistosta voi tulla esiin jotain uutta, yleistyksen ja itsestäänselvyyksien kanssa ristiriidassa olevaa todistusaineistoa.

69 Kalela 2000, 14.

Induktiivisesti luettu ja ”ilmiölähtöisesti” tulkittu ei tuota (kuitenkaan) auto-maattisesti vastauksia kansallisen tason kysymyksiin sotataidosta, sotilaskurista tai vaikkapa sotaan suhtautumisesta. Havaintojen keräämisen sekä päätelmien tekemisen välistä aikaa ja prosessia on vaikea kuvata ja purkaa auki, vaikka se olisi ensiarvoisen tärkeää tutkimustulosten luotettavuuden arvioimiseksi. Ehkä kulttuuri-nen ymmärrys ja itsestäänselvyyksiksi muodostuneet selitysmallit tuottavat tulok-sen, ennen kuin tutkija on ehtinyt edes aloittaa tulkintaprosessiaan. Induktii- vinen ote asettaa joka tapauksessa vaatimuksen pikemminkin ymmärtää kuin suo- ranaisesti selittää tarkasteltavaa aineistoa. Ymmärtämiseen sisältyy nimittäin psy- kologinen vivahdus, joka edellyttää pyrkimystä eläytyä tutkimuskohteen henkiseen ilmapiiriin, ajatuksiin, tunteisiin ja mahdollisesti myös motiiveihin.⁷⁰ Tutkijan on kuitenkin pystyttävä selittämään miksi hän tulkitsee ja ymmärtää aineistonsa juuri tietyllä tavalla. Ainakin ammattisotilaan silmin tarkasteltuna asevoimaan liittyvä mennyt aika näyttää ehkä pelottavan tutulta, vaikka kyse on itsellemme täysin eri- laisen ja myös vieraan kulttuurin tuotoksista. Ammattisotilaan on siis keskityttävä erityisen huolellisesti menneisyystarkasteluissaan siihen, ettei hän tekisi liian help- poja johtopäätöksiä ”ajattomista ajatuksista”.⁷¹

En kokenut tarpeelliseksi lähteä yksilön tarinan ymmärtämisessä siihen pistee- seen, että olisin alkanut ”konstruoidaan henkilökohtaisten kertomusten interteks- tuaalisten piirteiden pohjalta kirjoittavan kertojan hetkellisesti pysyvää minää”,⁷² vaikka joidenkin sotilasmuistelmien sisältö on suhteellisen henkilökohtainen ker- tomus (*personal narrative*) omasta menneisyydestä. Henkilökohtaisuuteen uppou- tuva tarkastelu mahdollistuu erityisesti niiden kirjoitusten välityksellä, joissa on uskallettu lähteä kirjoittamaan omaa kertomusta. Yksilöllisyyttä korostavissa kir- joituksissa ei tietoisesti yritetä ohittaa sotilaskulttuurin laajempia ilmenemismuo- toja ja niihin liittyviä itsestäänselvyksiä. Olen toisaalta myös pyrkinyt olemaan kasaamatta yksilön tarinalle liian suurta merkittävyyttä ja vastuuta. Yksilö kertoo siis tutkimuksessani oman tarinansa osana sotilaskulttuurin itsestäänselvyksiä. Yksilön tarinasta löytyy tämän lähtökohta-asetelman hyväksymisen jälkeen ja tois- tuvien merkitysrakenteiden kautta myös aikakauden ajalliseen kontekstiin liittyviä teemoja, jotka ovat jääneet arkistotutkimukselta näkymättömiin ja piiloon.

Tutkimusprosessini aikana havaitsin nopeasti, että tarvitsin aluksi induktiivista ja lopuksi deduktiivista (yleisestä yksittäiseen) analyysiä jotta olisin saanut liitettyä aikakauteen liittyvän ajallisuuden ja historiallisen ympäristön osaksi tulkintojani.⁷³ Se asettaa myös pelkkään kokemukseen liittyvän induktiivisen aineistoni aikakau- den kontekstiin, koska tutkimusaikana oli luonnollisesti vallalla ”aikakauteen” liit- tyviä ”erilaisia pakkoja, rajoituksia ja prosesseja, jotka vaikuttivat ihmisten valin-

70 Tuomi – Sarajärvi 2002, 27–28.

71 Kalela 2000, 98–99.

72 Kanniainen 2000.

73 Tuomi – Sarajärvi 2002, 97. Pelkkään deduktiiviseen päättelyyn sitoutuminen olisi merkinnyt, että olisin halunnut todistaa yleisesti asevelvollisuuteen liittyviä hypoteeseja, eli siihen liitettäviä lähtöoletuksia, jotka olisivat olleet teemaan yleisesti liitettäviä ja siis ainakin jollain tasolla itsestään selvinä pidettyjä. Tämä olisi jättänyt päättelyn näiden itsestäänselvyksien varaan, jolloin muistitietoaineistosta mahdollisesti kumpuava tietämys olisi syrjäytynyt ja jäänyt marginaaliin.

toihin”.⁷⁴ Yksilö ei toki toimi pelkkänä vastaanottajana, vaan hän myös ”säteilee” ympäristöönsä vuorovaikutukseen liittyvää sosiaalista merkityksenantoa. Natalie Zemon Davis näkee informaatiokeskittymäksi nimittämänsä yksilöroolin paikallisenä valtakeskittymänä. Vallan käsite käsittelyyn myös Michel Foucault’n vallan jakauman symmetrisesti levinneinä voimasuhteina ja toisaalta käsityksen, jossa valta säteilee yhdestä ainoasta suvereeniuden lähteestä.⁷⁵ Omien tutkimusaineistojeni ja tarkastelutapojeni lähtökohtana on ajatus, että jokaisella yksilöllä on oltava mahdollisuus osoittaa oma todellinen tai kuvitteellinen paikkansa yhteisössään ja ympäristössään. Tämä vaatimus korostuu väkisinkin minän kertomuksissa ja sen paikantamisessa suhteessa vertaisiin. Koko armeijaorganisaatio on laajemmassa perspektiivissä yksi iso vallan keskittymä, sekä samalla myös vallan ja vallankäytön verkosto. Se on toisaalta myös asevelvollisuusdiskurssin syntymisen, ylläpitämisen ja muuttumisen edellytys. Toisaalta, ilman yksilöiden sotilaskokemusmaailmaa ja etenkin varusmiespalvelusaikaa se ei voisi ylläpitää itseään, rakentaa muotoisuuttaan ja muuttaa toiminnallisuuttaan.

Vastaan tutkimuksessani seuraavaan pääkysymykseen, sekä siihen liittyviin alakysymyksiin:

Pääkysymys: Miten, missä ja millaiseksi muodostui sekä rakentui suomalainen (ai-
neeton) sotilaallinen suorituskyky toisen maailmansodan olosuhteisiin?

1. alakysymys: Miten sotilaallisen suorituskyvyn aineettomista rakennusaineista paikantuu sekä siviili- että sotilasidentiteetin henkiset mutta myös fyysiset rakenteet, sekä niiden eroavaisuus?
2. alakysymys: Miten sotilasyhteisön roolit muodostuivat ja mikä merkitys niiden muotoutumiselle oli organisaation suorituskyvyn kannalta katsottuna?
2. alakysymys: Miten joukkokoheesioon liittyvä *esprit de corps*⁷⁶ -ajatus liittyi paikallisuuden ja erilaisuuden kokemuksiin?

AIKAISEMMAT TUTKIMUKSET

Lähtökohtani ja kiinnostukseni 1920- ja 1930-lukujen armeijaan liittyy kuuluisaan kaunokirjalliseen vastakkainasetelmaan Pentti Haanpään *Kenttä ja kasarmi* (1928) ja Mika Waltarin *Siellä missä miehiä tehdään* (1931) välillä. Jäin jo 1990-luvun alkupuolella ihmettelemään teosten sisällöllisten ja tarkastelutapoihin liittyvien eroavaisuuksien syitä ja lähtökohtia. Waltarin teemana oli tuoda asevoimat esille romanttisesti *meidän armeijanamme*. Haanpää taas näkee sen yksilön kannalta realistisesti *teidän armeijananne*. Aikalaiskirjallisuus korosti tässä mielessä 1920- ja

74 Peltonen, Ulla-Maija 2006, 113.

75 Katso Zemon Davis 1996, 14.

76 Harinen 1992, 7–8. Englantilaiset käyttävät historiaan liittyvissä tutkimuksissaan usein rykmenttihenkeä korostavaa termiä, ”regimental spirit”.

1930-luvulla mielenkiintoisella tavalla ja toisaalta sisällissodan tuottamien tunteusten kontekstissa ymmärrettävästikin jollain tavalla vastakkaisia mielipiteitä asepalveluksesta ja sen merkityksestä. Realismia voitiin siis ulottaa tiettyihin aiheisiin mutta tietyt piti jättää rauhaan. Mika Waltari liikkui tulenkantajien ryhmässä, jossa teemat liittyivät aikakauden nuoruuden ja voiman teemoihin: koneromantiikkaan, suurkaupunkeihin ja kaukaisten maiden kaipuuseen. Pentti Haanpään yhteiskuntakriittisissä tuotoksissa esiintyi joutilaita ja pohdiskelevia elämänmatkantarkkailijoita mutta myös veijareita. Hän näyttää etsineen jonkinlaista tasapainoa subjektiivensa löytäneen ihmisen, luonnon ja yhteiskunnan väliltä. Koululaitoksen ja asevoimien valtarakenteet saattoivat tuottaa hänessä tuntemuksia erotte- lusta sekä yhteiskunnallisten luokkaerojen korostamisesta, eikä siis niiden tasoittumisesta.⁷⁷

Yhteiskunnallinen tilanne, väestön poliittinen polarisoituminen, oli jakanut Antti Häkkinen mukaan jo 1800-luvun loppupuolen muistelmat kahteen kokonaan erityyppiseen katsontatapaan. Vasemmistoon hän luokitteli ne henkilöt, joiden mielestä työväestöä ja vähävaraisia kohdeltiin jo nälkävuosinakin huonosti, jätettiin kuolemaan. Oikeistoon hän luokitteli henkilöt jotka korostivat kansan yksimielisyyttä, uhrihenkeä ja solidaarisuutta.⁷⁸ Haanpään ja Waltarin keskustelussa oli esillä erilaisista yhteiskuntaluokista tulleiden siviilien näkemyksistä yhteisestä mutta samalla myös pakollisesta asepalveluksesta. Myös Olavi Paavolainen otti osaa herran ja jätkän väliseksi kilvoitteluksi latistuneeseen keskusteluun. Hän osoitti, että armeijaa tarvittiin pelkästään siksi, että sen avulla karkeat metsäsuomalaiset muuntuivat kurinalaisiksi.⁷⁹ Keskustelu ei näytä edistyneen, koska osapuolet olivat ehkä liian kaukana siitä perimmäisestä kysymyksestä, että kenellä oli oikeus tuottaa valta-asemia ja minkälaisiksi niiden oli muodostuttava ”modernissa maailmassa”. Toinen osapuoli joka tapauksessa vaiennettiin ja jäljelle jäi virallinen totuus, joka oli lopulta vain idealisoitu kuva siitä, mistä kaikilla asevelvollisuuden läpikäyneillä oli omakohtaista kokemusta ja henkilökohtaista näkemystä. Asevoimaorganisaatio jätettiin keskustelun taustalle ja samalla myös jollain tavalla staattiseksi ja muuttumattomaksi organisaatioksi. Kirjoittajien oma asevelvollisuuskokemus oli jättänyt asepalveluksen laajemman kontekstin toissijaiseksi. Keskittyminen vain kansalaisotilaan sotapalveluksen oikeanlaiseen tai vääränlaiseen kokemiseen teki koko teeman ulkokohtaiseksi. Kyse oli lopulta siitä, että kenellä oli valta ja oikeus tuottaa näkemyksiä kollektiivisesti eletystä ja ruumiillisesti koetusta.

Yksilön ja erityisesti sotilashierarkian alimpien portaiden esiintulo 2000-luvulla on ollut asevoimataarkastelussa uusi ja kiinnostava piirre. Kansainvälisessä kehyksessä oman aikakautemme esimerkkinä käy hyvin Colby Buzzellin *My War. Killing time in Iraq (2005)*, jota markkinoitiin erittäin mielenkiintoisesti sukupolvensa äänitorvena. Virallisten Irak-tutkimusten jälkeen nämä ”kiväärin piipun takaa” esi-

77 Saaristo – Jokinen 2004, 182–183. Tämä havainto on tehty myös 1900-luvun loppupuolen koululaitoksissa, joissa pärjäävät ylä- ja keskiluokkaisten perheiden lapset selvästi työväenluokkaista taustaa oleviin lapsiin verrattuna. Kyse on koululaitoksen sopivien habitusten tuottamisesta kotikasvatuksessa.

78 Häkkinen 1991, 265.

79 Ahlbäck 2006, 110.

tetyt kannanotot eivät luonnollisestikaan miellyttäneet Yhdysvaltain asevoimia,⁸⁰ koska niiden sisältö alkoi muistuttaa Vietnamin sodan aikaista sodanvastaista kerontaa. Edellisen sukupolven äänitorvena olivat uutistoimittajat, jotka siirsivät Vietnamin sodan ainutlaatuisella tavalla suoraan kotikatsomoihin. Irakissa ei tosin ollut kyse asevoimien kannalta katsottuna petollisen lehdistön aikaansaamasta huonosta armeijan julkisuuskuvasta ja täten tulkittuna siis selkäänpuukottamisesta, vaan asevoimien sisällä heränneestä kritiikistä Irakin turvallisuusongelmien ratkaisurytyksissä.

Tarkastelen tutkimuksessani itsenäisen Suomen puolustusvoimia ja sen varuskuntia suomalaisen yhteiskunnan toimintaympäristössä. Lähtökohtani 1920- ja 1930-lukujen yhteiskunnallisten muutosten ja trendien paikantamisessa muistuttaa Eugen Weberin Ranskan modernisaatiosta kertovaa tutkimusta: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870–1914* (1976). Weber paikantaa yhteiskunnasta tiettyjä muutoksen moottoreita, jotka siis tuottivat Ranskasta ensimmäiseen maailmansotaan mennessä nationalistisia, sekä myös kansallishenkeä ja kansakuntaa kokonaisuudessaan kehittäneitä piirteitä. Kyse oli siis paikallisranskalaisen talonpojan muuttumisesta kansallisvaltion kansalaiseksi. Muutos oli varsin nopea. Valtioon oli suhtauduttu vielä 1800-luvun puolivälissä varsin etäisenä koneistona, jonka tehtävänä oli verojen kerääminen, julkisen vallan käyttö ja oikeuden jakaminen (vaikka ei välttämättä oikeudenmukaisuuteen liittyen). Muutosmoottorina toimivat Weberin mukaan teollistuminen, kaupungistuminen sekä liikkuvuuden kehittyminen ja lisääntyminen. Nämä (muutosmoottorit) tuottivat esimerkiksi tarpeita lukutaidon kehittämiseen, mikä lisäsi taas poliittista aktivoitumista. Weber korostaa Ranskan armeijan sekä koululaitoksen merkittävyttä keskeisinä instituutioina, jotka olivat synnyttämässä ranskalaisuutta ja tuottamassa talonpojasta kansalaisen. Asepalvelus oli noussut suureen arvostukseen vasta vuoden 1870 tappiollisen sodan seurauksena (Preussi löi Ranskan armeijan ja valtasi lopulta piiritetyn Pariisi). Ehkä taustalla oli keisarivallan kukistuminen ja kollektiivisesti koetun alamais-suhteen lopullinen päättyminen. Tasavalta saattoi siis herättää uudenlaisen innostuksen kansalaisen vastuusta kansakunnalleen. Ennen tätä sotaa asepalvelus, sotilaat ja sotilaallisuus eivät olleet suosiossa. Kansallinen herääminen teki armeijasta kansalaiskoulun, jossa lukutaidon oppi lukemaan sekä olemaan ”kunnan ranskalainen”. Myös kansalaiskoulun vaikuttavuus nähtiin merkittäväksi, koska sen avulla takapajuinen maaseutu saatiin osaksi kollektiivista kansakuntaajatuksen kehittymistä. Koululaitos meni tosin syvemmälle kansalaiskasvatukseensa mihin armeija koskaan tuli pääsemään. Se tuotti aivan uudenlaista kirjallisen sekä puhutun ranskankielen yhdistelmää, mikä vähitellen muutti ihmisten tavan puhua ja jopa ajatella sekä ilmaista tuntemuksiaan ja tunteitaan. Ranskalaisista tehtiin sivistyskansaa. Tosin ennen tätä tavoitetta opettajista oli tehtävä sivistyneitä.⁸¹

Suojeluskunnat olivat erittäin merkittävä osa suomalaista sotilaallista arvomaailmaa, reservin koulutuskulttuuria ja asevoimaa 1920- ja 1930-luvuilla. Niiden mer-

80 Vasama 2005.

81 Weber 1976, 242–380. Ranskalaiset opettajat olivat vielä 1864 tehdyn selvityksen mukaan työväenluokkaista taustaa. Opettajiksi pyrki lähinnä henkilöitä, jotka pyrkivät täten välttämään joutumasta sotapalvelukseen.

kitys voi olla jopa tärkeämpi kansalaisarmeijan toimintakyvyn kannalta, kuin mitä vakinaisella väellä oli vuoden 1939 tilannetta silmälläpitäen. Toimintaan osallistumisesta kerrotaan sotilasmuistelmissa yllättävän paljon. Sen sijaan toiminnan sisällyöstä ei löytynyt juurikaan mainintoja. Kyseessä on jonkinlaisesta ”positiosta” kansallisen asepalveluksen esiyymmärryksestä ja sodan kokemuksen vakiinnuttamasta suomalaisen kansalaisotilaan sotiluuden ymmärryksestä. Suojeluskunta ei esiinny sotilasmuistelmissa ”fasistisena” järjestönä, vaikka se sellaiseksi nimettyä ja leimattuna lakkautettiin toisen maailmansodan jälkeen. Kiinnostavaa on havaita, että jotkut ”punaisella puolella” taistelleiden lapset näkevät oman osallistumisensa suojeluskuntatoimintaan jälkikäteen hyväksyttynä, vaikka vanhemmat (ja siis lähinnä oma isä) olisivatkin olleet jyrkästi sitä vastaan. Ehkä jälkikäteen halutaan korostaa omaa liittymistä yhtenäiskulttuuriin, joka oli toisen maailmansodan jälkeen kaotamassa. Jätän suojeluskuntien laajemman tarkastelun vähemmälle, koska haluan keskittyä erityisesti vakinaisen armeijan ja ei-aseellisen siviiliyhteiskunnan ”ääripäihin”, sekä niihin tahoihin, joilla on merkittävää vaikutusta vakinaisen armeijan muuttamisessa ja muuttumisessa juuri tietynlaiseksi. Risto Alapuron väitöskirjaa *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilaslääke ja kansa 1920- ja 1930-luvulla (1973)* olen käyttänyt kansallisen tason identiteettiprojektien mahdollisten vaikuttimien paikantamiseksi. Ylioppilaat ovat muutenkin keskeinen henkilöstöryhmä oman tutkimukseni kannalta, koska heistä kasvatettiin myös kenttäarmeijan alatason johtajisto, eli taistelutoiminnan konkreettisesta johtamisesta vastanneet merkittävät sotilasjohtajat.

1920- ja 1930-luvuista on tehty sängen paljon erilaisia tutkimuksia eri tieteenaloilta. Asevoimia koskevaa tutkimuskirjallisuutta on myös varsin paljon, niin paljon, että jouduin moneen otteeseen pohtimaan oman tutkimukseni paikkaa aihealueeseen liittyvässä tutkimusviidakossa. Pekka Leimun väitöskirja *Pennalismi ja initiaatio suomalaisessa sotilaselämässä (1985)* on sotilasyhteisöön liittyvän tutkimukseni tärkeä lähtökohtatutkimus. Leimu esittelee sotilasyhteisön perusrooleja rauhan- sekä sodan aikana (s. 59). Hän paikantaa rauhan ajan virallisen organisaation ja siellä esiintyvän pennalismien tuottavan ammatti- ja kansalaisotilaiden ryhmien väliin sosiaalisen ”kuilun”. Sota-ajan virallisessa organisaatiossa ei esiintynyt vastaavaa kuilua, vaan alokat pääsivät sotilaan rooliin prosessin avulla, joka alkoi initiaatiolla ja päättyi sosialisatioon. Paikannan omassa tutkimuksessani vastaavia perusrooleja (upseeri, aliupseeri, alokas ym.) ja niiden keskinäisiä jännitteitä. Perusrooleihin ja erityisesti sotilassosiologiaan liittyy myös initiaation käsite. Leimu näkee sen seuraavalla tavalla:

Initiaatio on tapakompleksi, käyttäytymismuotoja tai käyttäytymistä, jonka tai joiden avulla tärkeäksi katsotun statuksen omaava yksilö tai hänen edustajansa tai kyseisen statuksen omaavista yksilöistä koostuva solidaarinen ryhmä opettaa tähän statukseen liittyvän roolin esittämiskykyä yksilöille tai ryhmälle tämän tai sen pyrkiessä alemmasta statuksestaan nousemaan kyseiseen uuteen statukseen yhteisössä, organisaatiossa tai ryhmässä, joka katsoo kyseisen statuksen tärkeäksi; initiaatioon kuuluu myös mahdollinen uuteen statukseen korottaminen.⁸²

82 Leimu 1985, 56.

Pelkkä initiaatio ei riitä yksilöiden perusrooleihin suhteutettuun nousuun ja ”täysvaltaisen jäsenen statukseen”. Initiaatio sosialisatioon on myös eräänlainen ”tapa-kompleksi, käyttäytymismuotoja tai käyttäytymistä”: siinä sosiaalisesti voimakkaasti kerrostunut yhteisö antaa alemmaa ”perusroolia” omaavalle yksilölle mahdollisuuden kohota vertaisekseen. Yleensä kyse on kuitenkin pennalismista eli toverisorrosta, joka ei välttämättä liittynyt initiaatioon, vaan pelkkään kiusantekoon. Pennalististen toimien tarkoituksena olisi siis pitänyt olla alemman perusroolia omaavan ottaminen yhteisön jäseneksi. Leimun mukaan tätä ei tapahtunut ainaakaan rauhan aikaisessa organisaatiossa.⁸³ Tutkimukseni tuo uuden lähestymistavan tähän teemaan, joka osittain kumoaa Leimun esittämän perusroolijaon ja ajatuksen niiden ”ylittämättämyydestä”. Käytän samaa muistitietoaineistoa, mitä myös Leimu käytti tutkimuksessaan. Aineisto löytyy Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuslaitokselta (TYKL). Kyse on kansankulttuurin alaan liittyvästä kirjoituskilpailusta ja ”tiedustelusta” numero 45, lokakuussa 1972. Toteutus perustui eräänlaiseen lomakehaastatteluun, joka aineistokeruumuotona muistuttaa kvantitatiivista tutkimusta.⁸⁴ Avaussanat antavat lähempää ymmärrystä kilpailun luonteesta:

Suomi on ollut itsenäinen jo yli viisikymmentä vuotta, ja jokseenkin yhtä kauan sillä on ollut oma yleiseen asevelvollisuuteensa perustuvaa puolustuslaitoksensa, jossa jokainen Suomen mies on saanut oppia maanpuolustamisen taidon. Minkälaista sitten on elämä noissa Suomenmaan kasarmeissa ja harjoituskentillä ollut tämän puolen vuosisadan aikana ja miten se on muuttunut ja miltä osin pysynyt ennallaan? Näihin kysymyksiin ei vastausta saada, elleivät entiset ja nykyiset sotilaat sitä itse joukolla ryhdy kertomaan. Tämän vuoksi laitoksemme on nyt päättänyt aloittaa Pääesikunnan myötävaikutuksella suuren sotilasmuistelmien keruukilpailun, johon toivotaan saatavan vastauksia mahdollisimman monen eri ikäluokan varusmies- ja kertausharjoitusvaiheista.⁸⁵

Muistelmat liittyivät asevelvollisuuden muistoihin varusmiesten, ”kertausharjoitusväen” ja kantahenkilökunnan näkökulmasta katsottuna. Vuonna 1972 oli kulu-
nut 54 vuotta itsenäisen Suomen armeijan perustamisesta ja myös vuonna 1918 alkaneeen kansallisen murhenäytelmän päättymisestä. Ensimmäiset varusmiesikäluokat olivat jo ikääntyneitä, joten ehkä oli katsottu, että jotain oli katoamassa – jotain suomalaisesta sotilaskulttuurista, jota ei enää jälkikäteen olisi voitu tavoittaa. Sotilasmuistelmien laaja-alainen ja kattava tutkimuksellinen käyttö on muuten jäänyt lähinnä tämän tutkimuksen ja Anders Ahlbäckin lisensiaattityön varaan [*Den beväpnade manligheten. Kön och nationalism i det mellankrigstida Finlands värnpliktsarmé, 1919–1939* (2006)]. Ahlbäck lähestyy samaa aineistoa miestutkimuksen lähtökohdista, joten tutkimuksen näköisyys ja tutkimuskysymysten muotoisuus poikkeavat varsin paljon omasta tutkimuksestani.

83 Leimu 1985, 56–59.

84 Tämä lähtökohta liittyy siis keruun lähtöasetelmiin, jotka nykyajan silmin saattavat näyttää ehkä vanhahtavilta, koska siinä korostuu tarve löytää ”totuus” muistitietoon viittaavasta aineistosta. Samanlainen asetelma liittyy vuonna 1968 järjestettyyn ja 1969 päättyneeseen jatkaperinteen keräyskilpailun palkintojenjakotilaisuuteen, jossa professori Matti Kuusi mainitsi, että ”[O]n toki hyvä, että jätkät itse vuonna 1969 kertoivat, millaista se todella oli” (Pöytä 1997).

85 [Muistelmia sotilaskoulutuksesta, TYKL n:o 45], 1.

Sotilasmuistelmien keruukilpailussa kyse ei ollut suomalaisen kansalaisotiluiden katoamisesta ja pelosta, että se olisi kokonaan vaipumassa unholaan, mikä oli ollut jätkäperinteen keruun motivaationa muutamaa vuotta aikaisemmin. Jätkä-kulttuuri oli katoamassa kirjaimellisesti ”koneiden tieltä”.⁸⁶ Toinen kiinnostava ke-räyskilpailun aineiston analyysiin perustuva tutkimus on Jyrki Pöysän jätkäperin-teeseen liittyvä tutkimus: *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutu-misesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä* (1997). Kyse oli SKS:n ja Postisäästöpankin vuonna 1969 järjestämästä jätkäperinteen ke-ruukilpailusta. Työ on ollut merkittävä omalle tutkimukselleni ja erityisesti siviili-identiteetti -käsitteen muodostamisessa ja sen näkemisenä vaikeasti paikannettava-na tunnetilana. *Jätkä*-termi on auttanut minua näkemään oman muistitietoai-neistoni taustalla olevista kansallisista ihanteista ja ideaaleista poikkeavia lähtökoh-tia. Pöysän tutkimuksesta löysin myös ajatuksia *toiseus*-termin käytöstä ja käytettä-vyydestä. Kiinnostavaa on havaita, että pääosa sekä jätkäperinteen (vuonna 1968) että sotilasmuistelmien kirjoituskilpailun (vuonna 1972) vastauksista sijoittui 1920- ja 1930-luvuille. Ehkä kyse on Juha Siltalan määritelmän mukaisesti kriisiytyneistä mutta ahdistuksensa kirjoittamiseen sitoutuneista miehistä.⁸⁷ Sotilasmuistelmien kirjoitusprosessi on luultavasti ollut jonkinlainen oman elämän reflektioprosessi, vaikka ensisijaiset traumat ovatkin olleet kytköksissä enemmän toisen maailman-sodan kokemuksiin. Joka tapauksessa kyse on voinut olla ”terapeuttisesta elämän-historiallisesta prosessista.”⁸⁸

Muistitietotarkasteluja silmällä pitäen perehdyin myös kulttuurien tutkimuk-sen kenttään. Outi Fingerroosin, Riina Haanpään, Anne Heimon ja Ulla-Maija Pel-tosen toimittama *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä* (2006) on viimei-sin tuotos tältä saralta. Siinä pohditaan kiinnostavalla tavalla muistitietoon liittyviä metodologia kysymyksiä sekä sen käytännön soveltuvuutta ja käytettävyyttä eri tieteenaloilla. Näen tutkimukseni täydentävän muistitietotutkimuksen poikkitie-teellisyyden tuottamaa kokonaiskuvaa aineiston mahdollisuuksista laajempien kulttuuristen mallien paikantamisessa. Myös Satu Apon kirja *Viinan voima. Näkö-kulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin* (2001) laa-jensi tutkimukseni metodologista puolta ja syvensi myös osaltaan ymmärrystäni muistitietoaineiston käytöstä sekä sen käytettävyydestä.

Asevoimien alatasen, sekä sen toiminnallisuutta kuvaavana eräänlaisena suo-malaisena merkkiteoksena käytän Knut Pippingin kuuluisaksi nousutta tutkimusta *Komppania pienoisyhteiskuntana* (1978). Tutkimus kuvaa hänen oman sodan aikai-sen yksikkönsä 1. KKK/ JR12 toimintaa ja perustuu hänen väitöskirjaansa *Kompaniet som samhälle* (1946). Kyseessä on merkittävä omakohtaisiin havaintoihin perustu-va tutkimus, vaikka tutkija onkin halunnut pitäytyä ehkä nykytutkimuksen kan-nalta jopa ongelmallisesti tutkimusaiheensa ulkopuolella ja nähdä tutkimuskoh-teensa itsestään erillisenä ja etäisenä. Pipping varoitteleekin omaelämäkerrallisista teoksista ja romaaneista juuri niiden yksilöiden omaan reagointiin keskittyvästä

86 Pöysä 1997, 41.

87 Pöysä 1997, 46–48.

88 Pöysä 1997, 44.

suuntautumisesta johtuen.⁸⁹ Pipping julkaisi tutkimuksensa pohjalta samannimisen mutta suomenkielisen kirjan kolme vuosikymmentä väitöskirjansa julkaisemisen jälkeen, mikä osoittaa hänen ajatustensa alkuperäistä uutuutta ja suoranaista poikkeuksellisuutta. Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* jermu-sotilaiden tarina on jo aivan oma kokonaisuutensa. Siinä armeija- ja sotakriittisyys on peitetty taitavasti huumorin vaatteisiin. Linna ei ihannoinut sotaa, vaan siinä taistelleita sotilaita. Kirja oli hänen mielestään kunnianosoitus suomalaiselle sotilaalle, yksilöllistä ja kansallista itsenäisyyttä puolustavalle Suomen kansalle.⁹⁰ *Tuntemattoman sotilaan* kuvaaman sotilasmaailman todentuntuisuus ja autenttisuus tekee faktan ja fiktion välisen rajanvedon ongelmalliseksi. Kirjassa käytetään oikeita paikannimiä ja erityisesti todenmukaisia miljöökuvauksia. Lisäksi Linnan kuvaukset suomalaisen sotilaan elämästä sotilasorganisaatiossa liittyvät nekin syvällä eläviin käsityksiin ja ehkä siten kansanomaisiin käsityksiin suomalaisesta sotiluudesta. Lukija liittää itsensä helposti osaksi kuvattua sotilashumoristista, esimiehiä kriittisestikin arvioivaa, kuriin vieroksuvasti suhtautuvaa ja siviilielämästä tuotujen käytänteiden kokonaiskenttää. Asepalveluksen suorittaneille ja erityisesti sodan kokeneille tuntemattomia aiheita eivät ole luultavasti myöskään palveluksesta pinnaaminen ja joskus myös annetuista käskyistä kieltäytyminen, ruokatavaroiden luvaton anastaminen ja yhteydet vastakkaiseen sukupuoleen (ainakin niistä puhuminen). Romaanissa on aitouden tunnetta. Sen myöntävät veteraanitkin.⁹¹ Tuttuus tuottaa myös faktan ja fiktion välisiä harhoja. Eräs sotilasmuistelmia kirjoittanut mainitsee tuntevansa ”Rokan emännän”.⁹² Linna tiesi minkälaisen tarinan yleisö hyväksyy ja mitä se ei hyväksy. ”Jonkun” tekemän havainnon mukaan rivimiesten vihaama kapteeni Lammio oli nähty eräässä junassa. Edelleen jonkun tekemän muistipohjaisen arvion mukaan hän oli lisäksi ollut sotakorkeakoulussa ja nyt arvoltaan jo everstiluutnantti. Lopulta kuitenkin oli havaittu, että koko henkilöä ei ole koskaan edes ollut olemassa, vaan että hän on hahmona täysin fiktiivinen. Hän oli muuttunut fiktiivisestä roolihahmosta hetkellisesti todellisuudeksi. Hahmo oli sekoittunut jonkun tekemään todelliseen aistilliseen havaintoon ja siis jostain konkreettisesta henkilöstä. Juuri Lammio herätti suurta huomiota tässä kirjassa, koska tämän hahmon katsottiin loukanneen kadettiupseerien kunniaa. Linna kiistää (ymmärrettävästi) hahmon perustuneen todellisuuteen, enemmänkin hän on eräänlainen perustyyppi upseerista, joka saattaa herättää alaisissaan negatiivisia tunteita. Koskelan hahmo perustuu sen sijaan todellisuuteen.⁹³

Toinen kiinnostava kirja on Pentti Haanpään 1920-luvun lopulla kirjoittama *Kenttä ja kasarmi*, jota on näihin päiviin asti pidetty eräänlaisena tietoisena vääris-

89 Pipping 1978, 19. ”Muut kaunokirjalliset kuvaukset ja erilaiset muistelmateokset ovat myös vahvistaneet yksittäisiä havaintojani, mutta kuten olen osoittanut lectio praecursoriassani, niin tämän kaltaisilla kirjoilla on rajoitettu arvo sosiologisena todistusaineistona. Tämä johtuu ensi sijassa siitä, että kirjoittajat yleensä käsittelevät niin voimaperäisesti omia reaktioitaan, että yhteisö, jossa he elivät, häviää taustalle.”

90 Lilja 1991, 459. Väinö Linnan kirje Pentti Laineelle 16.2.1955.

91 Lilja 1991, 462–506, 525.

92 TYKL/kys/45: informantti 217, 2. (Kuvaus liittyy pääasiassa muistoihin Käkisalimesta vuonna 1935).

93 Lilja 1991, 461–462, 508–510.

tyksenä ensimmäisen tasavallan aikaisesta puolustuslaitoksesta (ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1928 mutta levisi laajempaa tietoisuuteen vasta 1930-luvulla). Häneen kytketään tarina sotilaspukuisesta *jätkästä*.⁹⁴ Kirjan on nähty käynnistäneen muutoksia puolustuslaitoksessa ja mahdollisesti jopa henkilökunnan itsemäärityksessä.⁹⁵ Linnan, Pippingin ja Haanpään armeija-aiheisilla tuotoksilla ei ole kuitenkaan mitään tekemistä suomalaisen sotilaan kyvykkyyden kanssa, vaikka vastakkain onkin stereotyyppinen mallisotilas ja ehkä todellisuudessa ilmentynyt korpisotilaan jätkämäinen olemus. Tästä ilmiöstä kertoo myös Knut Pipping, jonka soturit purnasivat mutta myös taistelivat henkensä uhalla, monien kaaduttua kotinsa puolustajina.⁹⁶ ”Korpi” ja ”jätkä” -aiheisiin palaan vielä lähemmin mallisotilaan ja kansalaisotilaan identiteettiin liittyvässä teemassa. Tältä kannalta katsottuna erilaiset henkilöahmot sulautuvat luontevasti osaksi suurta kansallista tarinaa, vaikka kyseessä onkin hahmoja jotka olisivat olleet saitureita, pinnareita, naistenmiehiä, hiljaisia humoristeja ja pelkureita.⁹⁷

Sotilassosiologian alan tutkimuksilla pyrin tavoittamaan tutkimusaikakauden mutta myös asevelvollisuusarmeijan hallintaan, johtamiseen ja ymmärtämiseen tähänneitä strategioita. Suomalaisista tutkimuksista merkittävimmät lähtökohdat liittyvät Olli Harisen tutkimukseen *Sotilasjoukon kiinteys ja sotilasorganisaatio* (1992). Sotilassosiologian merkittävimpiä yksittäisiä tutkimuksia lienee edelleen Stoufferin (ym.) teos: *The American Soldier: Adjustment During Army Life* (1949). Kyseessä on merkittävä ja samalla mittava asennetutkimus (*attitude*) toisen maailmansodan aikaisesta Yhdysvaltain armeijasta. Tutkimuksen aineistona on noin puoli miljoonaa sotilasta eri puolustushaaroista. Asevoimien lähtökohtana oli pieni, ammattipohjainen ja siis vapaaehtoisuuteen perustuva vakinainen (*regular*) armeija, josta muotoutui yleisen asepalveluksen myötä massiivinen kansalaisotilaiden armeija. Aikaisemmat tutkimukset ensimmäisen maailmansodan jälkeiseltä ajalta olivat liittyneet henkilöstön soveltuvuuteen aseelliseen palvelukseen (*aptitude*). Tarve tutkimukselle oli suuri, koska toisen maailmansodan alkuvuosina Yhdysvaltain armeija tarvitsi nopeasti tarkkoja tietoja asevelvollisuusarmeijaksi muuttuneesta asevoimastaan.⁹⁸

Omassa tutkimuksessani en tutki ryhmäkiinteyttä sosiometrisin mittauksin tai erillisten indeksien avulla.⁹⁹ 1970-luvun sotilasyhteisötutkimuksissa ja etenkin toisen maailmansodan aikaisten laajojen *survey*-tutkimusten lähtökohtana oli muutenkin yksilön näkeminen osana kansallisvaltion ja asevoimien makrorakenteita. Tarkoitukseni on selvittää yksittäisten ryhmien kiinteyden taustalla vaikuttaneita ja erityisesti ajallisesti juuri 1920- ja 1930-lukuihin liittyviä tekijöitä. Teuvo Laitilan

94 Ks. Pöysä 1997, 37. Jätkäperinteen keruun (1968) yhtenä järjestelijänä oli professori Matti Kuusi. Hän totesi palkintojenjakotilaisuudessa kilpailun tuotoksen paljastaneen, että: ”Noin neljä Pentti Haanpäättä on mennyt hukkaan jätkäkynäilijän joukossa, ja lisäksi parisenkymmentä Kalle Päätaloa. [...]”

95 Peltola ym. 2006, 49.

96 Pipping 1978, 21.

97 Lilja 1991, 516.

98 Stouffer ym. 1965, 5, 37, 54.

99 Harinen 1992, 14. Ryhmäkiinteyttä voidaan mitata esimerkiksi kartoittamalla ystävyysuhteiden ja -siteiden määrää ryhmässä.

antropologisia ja historiallisia metodeja käyttävä tutkimus on kiinnostava. Tutkimuksen nimi kertoo myös kiinnostavasta jännitteestä ihmisten ja ”rakenteiden” välillä: *Soldier, Structure and the Other. Social Relations and Cultural Categorisation in the Memoirs of Finnish Guardsmen Taking Part in the Russo-Turkish War, 1877–1878* (1989). Laitila rakentaa kuvaa suomalaisten sotilaiden toiminnasta sotilasorganisaatiossa Turkin sodan aikana. Hän on myös lähestynyt mielenkiintoisesti sotilaana palvelleiden miesten rauhan ja sodan ajan identiteettejä ja heijastanut niitä kulttuuriseen ajatukseen suomalaisesta sotilas- ja sotakäyttäytymisestä.

Olen käyttänyt sotataittoa liittyvän teoreettisen taustan ja kehysten rakennusaineina (toimittamaani) professori Nils Marius Rekkedalin kirjaa *Nykyaikainen sotataito. Sotilaallinen voima muutoksessa* (2006). Rekkedalin kirja on varsin kattava länsimaisen sotataidon filosofinen ja sotateoreettinen teos. Toisena lähtökohtana olen käyttänyt Maanpuolustuskorkeakoulun yleisesikuntaupseerikurssilla laatimaani diplomityötä: *The Quest for Manoeuvre. The English Manoeuvre Warfare Theories and British Military Thought 1920–1991* (2002). Tutkimukseni on ollut sotateoreettisten pohdintojeni lähtökohtana. Tutkimukseni liittyi sir Basil H. Liddell Hartin sotateoreettisten ajatusten purkamiseen. Hän esitti kiinnostavaa kritiikkiä asevelvollisuusarmeijoiden käytettävyydestä ensimmäisen maailmansodan jälkeisellä ajanjaksolla. Hän puolusti aikakaudellaan ammattiarmeijoiden käyttöä, koska hän näki asevelvollisuusarmeijat kömpelöinä sekä liian staattisina rakenteina senaikalaisille sotanäyttämöille. Liddell Hart kehitti kahden maailmansodan kokemusten perusteella kuuluisan *Indirect Approach* -konseptin, jonka lähtökohtia yritetään edelleen paikantaa ja sopeuttaa eri asevoimien käytännöksi.¹⁰⁰

MUISTIN PAIKAT SOTILASORGANISAATIOSSA

Muistitietoaineistoni on pääosin sotilasmuistelmia koskevan kirjoituskilpailun saatoa. Kilpailuohjeessa ohjattiin vastaajia teemaan kymmenillä kysymyksillä, joihin myös toivottiin vastauksia. Toisaalta myös korostettiin, että ”kysymykset eivät kuitenkaan ole tarkoitettut mekaanisesti vastattaviksi, vaan ne on tehty lähinnä vastaajien muistin virkistämiseksi, ja olemme erittäin kiitollisia myös vastauksista, jotka käsittelevät sellaisiakin sotilaitten elämään liittyviä kysymyksiä, jotka nyt ovat jääneet esittämättä.”¹⁰¹ Olin itsekin kiitollinen niistä vastauksista, jotka poikkesivat kaavasta ja jotka olivat omalaatuisia ja ehkä enemmän kirjoittajan itsensä näköisiä. Lähtökohtana kyselyyn on ollut luonnollisesti tarve tietää miten Suomen armeijan toiminta nähtiin ja mitä siitä, tai ehkä paremminkin, miten siitä muistettiin itsenäisyyden alkuvaiheista aina 1970-luvulle asti. Kilpailuohjeen kysymykset johdattelivat väistämättäkin vastaamaan ”tietokilpailuun”, jossa heidän oli jopa syytä muistaa menneestä ajasta jotain sellaista mistä haluttiin etsiä lisää tietoa. Tässä formaalisesti strukturoidussa asetelmassa kysymykset oli muotoiltu *miten, minkälainen, milloin, minne* -pohjaisiksi. Huomio on haluttu liittää yksilöön ja hänen

100 Mälkki 2002, 16–34.

101 [Muistelmia sotilaskoulutuksesta, TYKL n:o 45], 7.

toimintaansa sotilasyhteisössä – ei niinkään organisaatioon itseensä ja sen toimintalogiikan kyseenalaistamiseen tai arviointiin. Formaaliset mutta strukturoimattomat ja toisaalta myös informaaliset asetelmat olisivat luonnollisesti voineet tuottaa enemmänkin erilaisia ja erimuotoisia vastauksia.¹⁰²

Kilpailukirjoitus eroaa aineistonkeruuna puhtaista haastatteluista, joissa on aina mahdollisuus tarkentaa ja palata aiheisiin, joka on tutkijan kiinnostuksen kohteena.¹⁰³ Tämäntyyppistä materiaalia on kutsuttu monilla erilaisilla nimikkeillä. Jyrki Pöysän mukaan vastaukset muistuttavat muun muassa henkilökohtaisia asiakirjoja, päiväkirjoja ja kirjeitä. Muita nimikkeitä, jotka kuvaavat aineiston muodostamista, voisivat olla myös ”postitse tapahtuva perinteenkeruu”, ”passiivinen kenttätyö” tai ”teemakirjoittaminen”. Tiedonantajasta on taas käytetty käsitteitä ”puhujaa”, ”kirjoittava kertoja”.¹⁰⁴ Itse käytän heistä informantti-nimikettä, jolla olen halunnut korostaa heidän tuottaman informaation merkittävyyttä juuri sellaisena kuin miten he ovat halunneet sitä korostaa tai olla korostamatta.

Käytän tutkimuksessani runsaasti muistitietoon liittyviä aineistoesimerkkejä. Olen yrittänyt paikantaa mahdollisimman edustavia, kuvaavia, kertovia ja persoonallisiakin esimerkkejä tekstiin, jotta lukijalla olisi mahdollisuus nähdä miten käsittelen aineistosta kumpuavaa informaatiota.¹⁰⁵ Informantit esiintyvät vain numeroina, koska olen pyrkinyt suojelemaan informanttien henkilöllisyyttä (arkiston antamien ohjeiden mukaisesti), enkä nähnyt muutenkaan tarpeelliseksi antaa lisäselvityksiä informanttien mahdollisesti esiintuomastaan ”persoonallisuudesta”.¹⁰⁶ Aineistoesimerkit ovat merkittävä osa päättelyitäni ja tulkintojani. Yksilön omin sanoin tuottaman informaation avulla on mahdollista päästä kurkistamaan itsestänselvyydeksi muodostuneen yhtenäiskulttuurin tai valtakulttuurin sisällä vallinneisiin erilaisuuksiin ja eroavaisuuksiin. Ne eivät kumoa makrotasolla esiintynyttä ja ehkä edelleen esiintyviä kulttuurisia muotoja ja käytäntöjä mutta tuovat sille kylläkin uusia subjektiivisuudesta nousevia piirteitä. Muistitieto kertoo vähemmän itse tapahtumista kuin niiden merkityksistä. Se antaa myös arvokasta tietoa kokemusten ja ilmiöiden merkityksistä ja samalla näkökulmia erilaisista käsityksistä ja mahdollisuuksista.¹⁰⁷ Toisaalta, olen pyrkinyt pääsemään myös näiden ”merkitysten” taakse, koska niiden tarkastelu avaa muistitiedon taustalla olevista tekijöistä kiinnostavia ja koko aineiston käytettävyyteen liittyviä pohdintoja. Menneisyyteen liittyvät tapahtumat jäävät siis tarkastelussani taustalle, pyrkiessäni paikantamaan niitä merkityksiä, joita sotilasmuistelmia kirjoittaneet kansalaisammattisotilaat tuottivat.¹⁰⁸

Lähtökohtani oli alkujaan, että sotilasmuistelmat kertovat rauhan aikaisesta asepalveluksesta. Lähtökohta muuttui tutkimusprosessini aikana perehdyttyäni ai-

102 Tuomi – Sarajärvi 2002, 73–82. Formaaliset strukturoimattomat asetelmat liittyvät aineistonkeruuna avoimiin kysymyksiin. Informaalinen asetelma liittyy kirjeisiin ja elämänkertoihin.

103 Pöysä 2006, 230.

104 Pöysä 1997, 34.

105 Vrt. Tuomi – Sarajärvi 2002, 22. Työni eroaa siis ”aineiston sisällönanalysista” tutkimuksesta.

106 Pöysä 1997, 18. Pöysä pyrki nimenomaan etsimään persoonallisia piirteitä, joiden avulla hän liitti informanttinsa ”ikään kuin kansatutkijoiksi”.

107 Peltonen, Ulla-Maija 2006, 111; Pöysä 2006, 239; Salmi-Niklander 2006, 2001.

108 Luoma 2006, 17.

neistooni syvällisemmin. Pikku hiljaa minulle valkeni, että toisen maailmansodan kokemuksia ei voi erottaa rauhan aikaisista ja siis sodan jälkeen kirjoitetuista sotilasmuistelmista. Lopulta koin tutkivani yhtä lailla rauhan kuin sodan aikaista suomalaista asepalvelukokemusta. Lähtökohta mahdollistaa myös kysymysteni suuntautumisen ”talvisodan ihmeen” purkamiseen, koska sen ”eturintamalla” toimivat (kirjaimellisesti) samat sotilasmuistelmiaan jälkikäteen kirjoittaneet kansalaissoitilaat. Sotilasmuistelmia voi kokonaisuutena pitää, Jorma Kalelan ajatuksia soveltaen, eräänlaisina historian esityksinä, jotka yksilö on tuottanut muistinsa perusteella. Täten yksilö on tuottanut historiankirjoituksen avulla tärkeän näytepalan kansakunnan menneisyyttä,¹⁰⁹ vaikka kyseessä onkin siis henkilökohtainen kuvaus siitä missä muistelija kertoo olleensa ja mitä hän muistaa kokeneensa.¹¹⁰

Lähdin selvittämään alun perin Mika Waltarin ja Pentti Haanpään kaunokirjallisten teosten välistä jännitettä, kunnes ymmärsin, että aivan samantyyppistä kerrota löytyy myös sotilasmuistelmien aineistosta. Niistä paikantui myös palveluspaikkoihin liittyviä eroavaisuuksia, koska palveluspaikalla sekä palvelusajankohdalla oli suuri merkitys palvelusajasta jääneeseen kuvaan. Ensimmäinen lähtökohdani oli jo tutkimusprosessini alkuvaiheessa selvittää eroavaisuuksien syitä ja sitä mitä vaikutuksia eri palveluspaikoilla oli sen suhteen, miten ja millä tavalla palveluksesta kerrottiin. Valitsin sotilasmuistelmien 660 vastaajan sekä heidän noin 30 000 kirjoitetun liuskan kokonaisuudesta tutkimukseeni 250 vastaajan kirjoittamat 13 000 liuskaa. Lähtökohtani oli paikantaa erityisesti kaupunkien ja itärajan tuntumaan sijoitetuista varuskunnista erilaisia kokemuksia ja niiden muodostamaa erilaisuutta. En kokenut mielekkääksi käydä läpi kaikkea materiaalia, vaan luotin, että pystyn saamaan tästäkin osasta aineistoa aivan riittävästi informaatiota, jotta pystyn antamaan tieteellisesti päteviä selityksiä.¹¹¹ Valitsin tuon 250 vastaajan aineiston alustavien tutkimushypoteesieni valossa tutkimusprosessin alkuvaiheessa (vuonna 2001). Määrällisesti tutkimukseni pääaineisto on jakautunut seuraavalla tavalla:

Suuremmissa kaupungeissa olevat varuskunnat:

- Viipuri 48 vastausta, 10:stä eri joukko-osastosta tai erillisyyksiköstä.
- Helsinki 44 vastausta, 12:ta eri joukko-osastosta tai erillisyyksiköstä.
- Turku 20 vastausta, 4:stä eri joukko-osastosta tai erillisyyksiköstä.

Itärajan tuntumaan sijoitetut varuskunnat (Karjalan kannas, Laatokan Karjala)
47 vastausta 14:stä eri varuskunnasta tai joukko-osastosta.

Tämä kokonaisuus on selvästi yli puolet koko aineistostani. Volyymi on siksi suuri, että minulla olisi mahdollisuus päästä käsiksi varuskunnan sisäiseen logiikkaan eri

109 Kalela 2000, 24–25. Kalelan mielestä historian esityksien ei tarvitse olla kirjallisia. Ne voivat siis olla muodoltaan suullisia, sisältää kuvia tai ilmetä esimerkiksi musiikkina. ”Järkevää onkin ajatella, että *historiankirjoituksen* erilaiset tuotteet ovat vain osa *historian esityksistä*.” Pääosa historian esittäjistä ei siis ole historiantieteen ammattilaisia. Toisaalta kaikki historiankirjoittajat eivät heikään ole historiantutkijoita. Kaikki kuuluvat kuitenkin samaan kategoriaan historian esitysten tuottajina.

110 Salmi-Niklander 2006, 201.

111 Jyrki Pöysä kävi tutkimuksessaan läpi osapuilleen 3300 käsikirjoitussivua 18000 liuskan aineistosta. Hän käytti lähinnä itäsuomalaisia kuvauksia aiheesta 1997, 17. Hänen tarkastelunsa on toisaalta huomattavasti ”laadullisempaa”, koska hän on pyrkinyt pääsemään aineistonsa ymmärryksessä huomattavasti syvällisempään tulkintaan.

aselajien ja puolustushaarojen näkökulmasta. Samalla käy ilmi myös suhtautumistapoja toisiin aselajeihin ja puolustushaaroihin. Muu osa aineistostani tukee edellistä asetelmaa, antaen sille enemmän syvyyttä ja toisaalta ymmärrystä miten esimerkiksi pienemmässä kaupungissa siviili- ja sotilasmaailmat kohtasivat tai törmäsivät toisiinsa ja miten varuskunnan omaperäisyys on mahdollisesti muotoutunut suhteessa suuremmissa kaupungeissa oleviin varuskuntiin. Kyse on siis lähinnä perspektiivin laajentamista, enkä ole siksi aineistomäärässä painottanut näitä paikkakuntia ja niiden varuskuntia.

Pienemmissä kaupungeissa olevat varuskunnat:

- Mikkeli 11 vastausta, kahdesta eri joukko-osastosta.
- Hämeenlinna 6 vastausta kolmesta eri joukko-osastosta.

Kiinnostavan lisän aineistooni muodostaa yhden aselajin tai puolustushaaran varuskunnat, joissa ei siis ole muita ”kilpailevia” aselajeja tai puolustushaaroja. Aineisto auttaa ymmärtämään sitä mitä oli palvelulla eri puolella Suomea ja siitä miten se koettiin. Tätä osaa aineistostani käytin myös silloin, kun havaitsin jotain sellaista, mikä oli tuttua ”pääaineistostani” perusteella, mutta mistä en ollut saanut ilmiötä kuvaavaa esimerkkiä.

Yhden aselajin tai ”puolustushaaran” varuskunnat:

- Lappeenranta 28 vastausta, kahdesta ratsuväen joukko-osastosta.
- Kouvola 8 vastausta jalkaväen joukko-osastosta.
- Kuopio 6 vastausta jalkaväen joukko-osastosta.
- Koria 3 vastausta pioneeriaselajin joukko-osastosta.
- Hyrylä 8 vastausta tykistöaselajin joukko-osastosta.
- Joensuu 3 vastausta ”rajavartiostosta”.
- Kauhava 2 vastausta ilmavoimien joukko-osastosta.
- Oulu 2 vastausta jalkaväen joukko-osastosta.
- Rovaniemi 2 vastausta ”rajavartiostosta”.
- Vaasa 1 vastaus jalkaväen joukko-osastosta.
- Hanko 1 vastaus rannikkotykistön joukko-osastosta.

En edes yritä väittää, että materiaalillani pystyisin muodostamaan aineiston haalinnassa absoluuttista kylläntymispistettä, saturaatiota. Toisaalta, kysymyksessä oli ”vain” 660 kansalaissotilaan yhteenlasketusta vastaajamäärästä. Vähäinen vastaajamäärä antaa toisaalta myös viitettä siitä, että ketkä lopulta vastasivat kyselyyn. Valikoitumiseen vaikutti luultavasti merkittävästi kysymysten yleinen ”ilmapiiri”, joka oli varsin armeijamyönteinen: olihan se tehty ”Pääesikunnan myötävaikutuksella”. Vastajat olivat siis halukkaita kertomaan ensisijaisesti tarinoita ja kertomuksia, joissa sotaa edeltänyt aika nähtiin pääosin uusin, valistunein ja viisaammin silmin. Tiedonantajat, informantit, tuottivat palvelusajastaan ehkä tämän vuoksi yllättävän samantyyppistä kerrontaa.¹¹² Luin näitä kansalaissotilaiden laatimia kirjoituk-

112 Tuomi – Sarajärvi 2002, 89; Apo 2001, 29.

sia varsin paljon, usean vuoden aikana. Alkuvaiheessa ne olivat minulle lähinnä kiinnostavia ja jänniä tarinoita, kunnes aloin löytämään niistä jonkinlaista toistuvaa kerrontatapaa ja tyyliä. Tämä oli kuitenkin vasta ensimmäinen vaihe sen kulttuurisen ymmärryksen löytämiseen, minkä tavoitin, kun olin luopunut jonkinlaisesta vastarinnastani, jolla pidin yllä ajatusrakennelmiini pinttyneitä käsityksiä muistitiedon mahdollisuuksista selittää muuta kuin yksittäistä, arkista ja kiinnostavaa. Luonnollisesti kirjoitusprosessiin osallistujat tuottivat tekstinsä valikoivasti ja keskittyivät juuri tiettyihin asioihin – samalla sulkien pois mielestään toisia asioita. Kyse on varsin inhimillisestä prosessista, jossa omaksumme ympäristömme mukaisia merkityksiä, käsityksiä ja kulttuurisia odotuksia sosiaalistuessamme kulttuuriin ja toimiessamme vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Kulttuuriin kasvaminen opettaa samalla hyväksyttävät tavat nähdä ja ymmärtää erilaisia merkityksiä. Tietty asiat muodostuvat kyseenalaistamattomiksi ja siis eräänlaisiksi itsestäänselvyyksiksi.¹¹³ Ammattisotilaan mieleni luki sotilasmuistelmia juuri siten kuin olin halunnutkin niitä ymmärtää. Pystyin lopulta hyödyntämään tutkimukseni aineistoesimerkeissä laajaa aineistomäärääni varsin vähäisesti. Tuhansista sivuista otin aktiiviin käyttöön siis vain murto-osan. Tilastollinen (kvantitatiivinen) ote olisi ehkä tässä mielessä ollut helpommin perusteltavissa?

Sotilasmuistelmissa esiintyy nopealla ja pikaisella perehtymisellä nuoria kansalaisia, jotka joutuvat nykyisin lähes epäinhimilliseen kohteluun kylmässä ja karussa asevoimaorganisaatiossa. Tuntuu, kuin heidät olisi suljettu hiustenajon jälkeen ”keskitysleireiltä” vaikuttaviin kasarmeihin. Nämä tarinat saivat vähitellen uudenlaista sisältöä mielessäni, kun oivalsin, että näitä kirjoituksia tuotettiin pääosin lähes ”onnellisina”. Ikään kuin kyseessä olisi ollut ylpeyden aihe, eikä siis syyttäjille epäinhimillisestä kohtelusta tehty vapaamuotoinen todistuslausunto. Sotilasmuistelmat johdattivat minut vähitellen kansanomaisen sotilaskertomusperinteen synnysijoille, joilla ei havaintojeni mukaan ollut enää mitään tekemistä varusmiespalveluksesta ajateltuun konkreettiseen sisältöön ja sen painottumiseen erilaisilla teemoilla. Kansalaisotilaat saivat varusmiespalveluksestaan pääomaa, joka oli erilaatuista ja erisuuntaista kuin mikä oli virallisen organisaation näkemys varusmiespalveluksen sisällöstä. Tämän perusasian ”uskominen” helpottaa myös aineiston lukemista, koska se vapauttaa perehtymään siihen, mitä muistelmissa todella kerrotaan, eikä siis siihen, mitä niistä toivoisi löytävän. Lisäksi ”kauhutarinat” asetuvat kerrontana eräänlaiseksi kiinnostavaksi selviytymiskertomuksiksi ja samalla myös ”miestutkimuksen” itsenäisyyden alkuvaiheen lähteistöksi (esim. Ahlbäck 2006).

Omaa sotilaskoulutusta kertaavat muistelijat uskovat hyvin vakaasti muistojensa totuuteen ja samalla kertomustensa oikeutukseen, vaikka muisti on luonnostaan heterogeenistä ja monikerroksista. Muistiin vaikuttaa myös myöhemmät tapahtumat ja yhteisöllisesti hyväksytyt menneisyyden tulkinnat. Sotilasmuistelmien ”naiviin rehellinen”¹¹⁴ kirjoitustapa ei siis vähennä niiden arvoa, koska fokuksena ovat ”mentaalisen tason kulttuuriset mallit”, eikä esimerkiksi historiallisten faktojen paikantaminen¹¹⁵ Sotilasmuistelmista saa nopeasti yleiskäsityksen, että kirjoit-

113 Mezirow 1991, 10–13; Luoma 2006, 16–19.

114 Peltonen, Ulla-Maija 2006, 108.

115 Ukkonen 2000.

tajat eivät näytä innostuneen kilpikirjoituksen kysymyksiin. Tuntemuksia herätti toisaalta kysymykset, jotka koettiin liian positiivishakuisiksi. Kysymys numero 14 kuului juuri tähän luokkaan. Se alkoi sanoilla: ”Armeijassa hyvät suoritukset myös palkittiin.” Kysymys sai aikaan lähes poikkeuksetta vastareaktion. Hyviä suorituksia ei muisteta palkitun, ellei kyseessä ollut ”urheiluvalmennettava”, joka sai palkintoja urheilukilpailuista. Toinen vastareaktio liittyi kysymykseen numero 16, jossa etsittiin ”tekosyitä”, joiden varjolla anottiin lomiam. Lähes poikkeuksetta muistelmissa korostettiin, että lomiam anottiin täysin oikeutetuilla syillä. Muistelmat kertovat ehkä siitä mitä ihmiset mahdollisesti halusivat tehdä, mitä he uskoivat tekevänsä ja mitä he jälkikäteen katsoivat tehneensä.¹¹⁶ Vertailukohtana on siis ”nykyisyys” ja sen vieraus.¹¹⁷

Ulla-Maija Peltosen mukaan muistitieto antaa ”informaatiota sekä historiallisesta kokemuksesta subjektiivisena ja yksilöllisenä muistona että historiallisesta tietoisuudesta kollektiivisena ja julkisena muistona.”¹¹⁸ Muistitietoaineiston analysoimisen kannalta on siksi keskeistä ymmärtää aineistoon liittyvä kollektiivisen ja yksilöllisen sekoitus. Sotilasmuistelmien yksittäisten lausahdusten, kommenttien ja mielipiteiden tulkinnoissa pitää siis jatkuvasti osata liikkua ja risteillä kollektiivisen ja yksilöllisen välillä, eikä jättää kumpaakaan puolta toisen varjoon.¹¹⁹ Käsitys sotilaselämän kollektiivisuudesta ja siinä olevan yksilöllisen liikkumavaran mahdollisuuksista muuttuu jatkuvasti ajan ja paikan muutosten myötä. Kollektiiviset käsitykset mahdollisesta ja mahdottomasta ovat voineet muotoutua muistelmien kirjoitusaikana pelkästään lukemalla aikakaudella kohua herättäneen Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan*, jossa oikean- ja aiheennäköinen kerronta on saattanut sekoittua omiin muistikuviiin ja arvostuksiin. Muistista tupsahtava epätarkka muistikuva on voinut saada loogista täydennystä, kun kertomuksiin on lisätty todentuntuinen mutta fiktiivinen alku tai loppu. Tiettyyn aikakauteen liittyvää eläytymistä on saattanut myös helpottaa, jos kirjoittaja on tutustunut omiin nuoruuden-aikaisiin muistiinpanoihinsa. Viimeistään niitä tarkkailemalla sekoittuu toisaalta historiallisen minän ja nykyisen minän väliset mahdollisen ja mahdottoman väliset suhteet.

Nyt olen löytänyt 16 kpl PPP2 – JP2:lta Valkjärveltä leskiäidilleni Kuusankoskelle lähettämiäni kirjeitä ja se kohentaa huomattavasti muistikuviani siltä kaukaiselta asevelvollisuusajalta.¹²⁰

Pääosa sotilasmuistelmien kirjoittajista näki kaikkiin kilpikirjoituksen 49 kysymykseen vastaamisen epärealistisena vaihtoehtona. Useimmilla näyttää kirjoitusinto lopahtaneen alkuinnostuksen ja viimeistään muutaman työtunnin jälkeen:

¹¹⁶ Portelli 2006, 55.

¹¹⁷ TYKL/kys/45: informantti 227, 132–133. Esimerkissä puretaan varsin kitkerin sanoin nykypäivän elämänmenosta, jossa nähdään liikaa hajottavia, eikä niinkään rakentavia elementtejä.

¹¹⁸ Peltonen, Ulla-Maija 2006, 109.

¹¹⁹ Korhokangas 2006, 126.

¹²⁰ TYKL/kys/45: informantti 221, 1.

Kysymyksiä on liian paljon. Kerron minkälaista oli meillä Kiviniemessä.¹²¹

Tässä vaiheessa huomaan, että aihe on siksi laaja, että sen perusteellinen selostus vaatisi viikkojen työn, johon minulla ei ole omien kirjallisten töitten takia aikaa.¹²²

Laajimmillaan vastaukset olivat satojen sivujen pituisia pienoisromaaneja, joissa käytiin läpi perusteellisesti jokainen kysymys. Esimerkkinä mainittakoon vastaus 229, joka kuvaa oloja Keski-Suomen rykmentissä vuosina 1936–1937. Noin 400 sivun vastus on perusteellinen kuvaus varusmiespalveluksen iloisista, surullisista, hauskoista, ärsyttävistä ja tyyppillisistä piirteistä. Mukaan on liitetty toistakymmentä valokuvaa ja kilpakiroituksen kirjoitusajankohtaan liittyviä sanomalehtileikkeitä.

SOTILAAN MUISTEMAT KERTOIVAT MUISTETUSTA

Väkivaltaisten kokemusten on nähty jättävän jälkeensä traumoja. Näiden kokeminen ei sisällä sinänsä mitään ”yksilöllistä”, jolloin trauma voidaan mieltää tietyissä olosuhteissa ja laajuudessa tarkasteltuna myös kollektiiviseksi, eräänlaiseksi yhteisöä ja kansaa kokonaisuutena koskevaksi asiakokonaisuudeksi.¹²³ Sotilasmuistelmissa ei ollut näistä teemoista juurikaan merkkejä, koska useiden vastaajien yritys vastata kaikkiin annettuihin 49 kysymykseen johti käytännössä vastausten sirpaloitumiseen ja niiden suuntaamiseen vastaajien syvemmistä muistoista, muistin tiedoista lähes samantapaisten armeijamuistelmien kirjoittamiseen. Tämänlaatuinen ominaispiirre voi johtua siitä, että jotkut kysymykset ovat voineet ”laukaista” muistelemaan asioita juuri tietyllä tavalla. Esimerkiksi sota on väkevä kokemus, joka jättää selkeitä muistinjälkiä. Tämän vuoksi on vaikea eristää sodan kokemuksia rauhan aikaisesta kokemusmaailmasta.

Tämän ikäpolven kansalaiselta on varusmiesajan tapahtumista huomattava osa jäänyt käytyjen sotien ja rintamakokemusten takia taka-alalle. Tämän takia muistelmani ovat puutteelliset mutta perustuvat joka tapauksessa armeijassaoloajan kokemuksiin.¹²⁴

Jos vertaa palvelusta vuodesta 1923–1972 niin siinä on jo niin suuri ero ettei voi näin vanhempi mies mitenkään käsittää.¹²⁵

Kun keskittyy ajattelemaan 35 vuotta sitte suoritettua varusmies palvelus aikaa niin huomaa, että muistikuva on jonkun sen ajan tapahtuman tai sen osan kohdalla himmentynyt. Kuitenkin on niin merkittävästä ajasta kuin varusmies palvelus aika nuoren miehen elämässä onkin jäänyt paljonkin asioita ja tapahtumia muistiin ehkä pysyvästikin.¹²⁶

121 TYKL/kys/45: informantti 87.

122 TYKL/kys/45: informantti 152.

123 Peltonen, Ulla-Maija 2003, 255.

124 TYKL 45, informantti 406.

125 TYKL/kys/45: informantti 99, saateteksti.

126 TYKL 45, informantti 235, 1.

Toisaalta kyse voi myös olla kahden erilaisen ”aikakauden” kuvaamisesta. Oman tutun ja turvallisen nuoruusajan sekä vieraammalta tuntuvan ”nykyajan” välillä. Tämä asetelma korostaisi siis sotilasmuistelmien erityisyyttä ja erilaisuutta juuri tutkimusajakauden osalta. Ainakin veteraaneihin suhtautuminen tai heidän suhtautumisensa sen aikaiseen yhteiskuntaan oli saattanut muuttua 1970-lukuun tultaessa jopa varaukselliseksi. Seuraava ote eräästä kolumnista kuvaa yhden veteraanin näkökantaa elämästä valkoisen Suomen jälkeisellä ajalla:

Vai eivätkö pilkkaajat ja parjaajat tiedä, istuisivatko he nykyisillä elintasoilustoillaan, pilkkaisivatko he täällä menneitä sukupolvia, Jumalaa ja isänmaata, jolleivät suomalaiset veteraanit olisi joskus kansainvälisen kompassin heilahdellessa onnettomuuttaennustavalla tavalla – veren- ja vallanhimoisten diktaattorien tehdessä kauppaa pienempiensä ihokkaasta – olleet jääräpäisiä, peräänantamattomia harjansiskoja. Tuskin! He olisivat hajooneet kansojen mereen, vieraitten käskettäväksi, vieraitten opetettavaksi. [...] Sotahulluja, sanotaan! Kyllä kai. He jos kukaan tietävät, kuinka suurta hulluutta sota on. He, jos kukaan ovat ensimmäisinä sitä vastustamassa. Mutta he myös tietävät, miten sitä vastustetaan parhaiten: olemalla yksimielisiä, rakentamalla ei repimällä, ymmärtämällä, ei pilkkaamalla, säilyttämällä, ei polkemalla vanhoja arvoja lokaan. (Sanomalehti: Kalajokilaakso, 24.7.1971).¹²⁷

Samalla korostetaan myös oman nuoruusajan erilaisuutta toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan, johon suhtaudutaan ehkä vieroksuen. Seuraava katkelma on kitkerä näkemys vuoden 1972 ”nykymaailmasta” ja sen edustajista:

Silloin ei ollut varusmiesneuvostoja eikä kotilomia joka pyhän seutuun, niin kuin tällä hetkellä on armeijassa, ja vieläkin itketään palvelusajan pituutta ja sitä ettei saatu olla joka yö kotoa äidin tai jonkun likan vieressä. [...] Nykyisistä varusmiehistä olen saanut huonon kuvan. Aina pitäisi olla lomalla, valitetaan päivärahan pienuutta, palvelusajan pituutta, kotiuttamisrahoja, vapaa-aikojen vähyyttä, yleensä kaikkea, [...]¹²⁸

Asevoimien toiminnan peruslogiikka, toiminnallisuus sekä yksilön armeijassa kokema aika ovat sotilaspukuiselle siviilikansalaiselle väistämättäkin epätavallinen elämys, joka koetaan kaikkien aistien ja kokemusperäisesti erityisesti ruumiin välityksellä. Jälkikäteen muistettuna asevelvollisuus aika eroaa muutenkin selkeästi muusta nuoruusajasta, etenkin hajujen, makujen, äänien ja yksityiskohtaisten muistijälkien osalta. Luonnollisesti jälkikäteen muisteltuna nuoren elämään mahtuu riittejä, joissa hänet otetaan täysvaltaisena jäsenenä osaksi paikalliskulttuurin ja kansakunnan arkea (initiaatio sosiaalisaatioon¹²⁹). Varusmiespalvelus on aikasi-

127 TYKL/kys/45: informantti 227, 132–133. Näiden kommenttien perusteella on helppo ymmärtää, että 1990-luvulla oli muotia puhua ”kunniavelasta”. Sotaveteraanisukupolven tuottama erottautuminen niistä, jotka eivät arvostaneet heidän sotakokemuksiaan on siis kääntynyt jälkikäteen tämän ristiriitaisen suhteen uudelleenarvioon. Veteraanien kunniaan särön tuottaneille tuli jälkikäteen tarve väheksyä tuotettua säröä.

128 TYKL/kys/45: informantti 219, 20–40.

129 Leimu 1985, 56.

donnaisuutensa vuoksi kuitenkin helpostikin eristettävissä ja muisteltavissa, kuten eräs informantti asian ilmaisi:

Jälkeenpäin varusmiesaikani on kangastellut mielessäni nuoruuden yhtenä muistorik-
kaimmista ajoista.¹³⁰

Kyse ei ole kuitenkaan suoranaisesti, vaikka ehkä välillisesti, sodasta tai siihen rin-
nastettavan poikkeustilan muistamisesta. Muistelmissa fyysisellä ja henkisellä ai-
dalla rajatun alueen sisäiset asiat puhkeavat kukoistukseen. Paul Ricoeurin mukaan
muisti menneisyyden kuvauksena perustuu nimenomaan johonkin fyysiseen mil-
jööseen tai alueeseen. Se säilyy visuaalisena muistissa, varastona erilaisille kuville ja
symboleille, eräänlaisena ”arkistoituna muistina”.¹³¹ Ehkä kyse on muuhun elä-
mään verrattuna poikkeavista tilanteista, jotka synnyttävät jonkinlaisen muistin-
jäljen. Ainakin sodat ja niiden jälkiseuraukset jättävät sellaisia. Traumaattisina ko-
kemuksina ne voivat aiheuttaa jälkikäteen traumaperäisiä stressihäiriöitä (*Post-
traumatic Stress Disorder*), joiden hoitaminen voi koitua kansakunnalle hyvinkin
raskaaksi ja laajamittaiseksi projektiksi.¹³² Mieleen on ehkä jäänyt juuri sellaisia
muistikuvia menneestä, jotka edelleen herättävät positiivisia sekä negatiivisia tun-
temuksia. Muistitietoaineistosta välittyy ehkä siksi näkemyksiä, joissa muistelijä ei
tunnusta oman muistinsa rajallisuutta.¹³³

Mikäli en aivan varmasti muista jotakin asiaa, niin käytän sanontoja: Todennäköisesti, luul-
tavasti, ehkä, kai. Milloin tämäntapaisia sanontoja ei ole käytetty, niin tieto on varmaa.¹³⁴

Tämä muistelmä on pieni totuudenmukainen tarina yhden nuoren miehen elämästä 1½
vuoden ajalta. Yhden nuoren, tuhansien vertaistensa samantapaisesta elämästä. Mitä he
kokivat ja oppivat asevelvollisuusajanaan.¹³⁵

Olen kertonut sellaisena kun minä olen nähnyt.¹³⁶

Sotilasmuistelmat ovat pääsääntöisesti mukavaa luettavaa. Niiden kirjallinen ja
kielellinen asu on huoliteltu ja niiden kerronnallisuus on (positiivisesti) lähes kah-
litsevaa. Ehkä niiden viihteellisyys perustuu siihen, että niistä ei juuri löydy yksilöl-
le vakavien teemojen käsittelyä ja niiden purkamista. Niistä ei siis löydy oman
menneisyyteen liittyvien valintojen ruotimista, jossa odotukset ja kokemus olisivat
olleet vakavasti ristiriidassa. Omia syvimpiä arvoja haastavat näkökulmat ovat
muutenkin aina tuskallisia, koska ne ilmentävät ristiriitaa yksilön minäkäsitykses-
sä.¹³⁷ Sotilasmuistelmat eivät siis olleet oikea foorumi tämäntyyppisten kysymyk-
sien selvittämiseksi ja purkamiseksi. Toisaalta, juuri muistitietoaineistossa kokemus-

130 TYKL/kys/45: informantti 227, 325.

131 Tunturi – Syrjämaa 2002, 11.

132 Kangasluoma 2007.

133 Latvala 2000.

134 TYKL 45, informantti 391.

135 TYKL/kys/45: informantti 27, 1.

136 TYKL/kys/45: informantti 45, 1.

137 Luoma 2006, 21.

ten välittäminen luonnistuu sujuvasti huumorin avulla. Se toimii keinona suojella itseä ja kuulijoita käsiteltäessä aiheita, jotka itsessään ovat vaikeita tai sitten voivat liittyä vaikeisiin teemoihin. Toisaalta, kerronnan ja siis etenkin vitsiperustaisten teemojen esittämisen taustalla voi olla tarve ilmaista miesyhteisöön kuuluvaa yhteenkuuluvuutta ja samalla säilyttää mieskulttuurin edellyttämä henkilökohtainen välimatka muihin miehiin.¹³⁸

Laulukirjat ovat aineistomuotona sen sijaan vaikeammin mieskulttuuriin liitettävissä olevia kirjallisia näytteitä. Niiden todellisen luonteen paljastaminen vaatii hieman lisäselvitystä. Kyseessä on siis alkuperäinen kirjallinen jäänne aikakaudelta. Niistä ei siis pysty paikantamaan minkäänlaista menneisyyden tuomaa jälkiviisautta tai synteisiä omasta menneestä varusmiespalvelusajasta. Vihkoihin kirjattiin kokemushetkellä vallinneita tunteita koetusta ajasta ja paikasta. Varsinainen merkitys lienee ollut marssilaulujen taltiointi ja opettelu. Ainakin niiden osaamisesta järjestettiin kuulusteluja.¹³⁹ Lauluvihkoja täyteltiin epäsäännöllisesti varusmiespalvelusvuoden aikana. Kirjoittamisen taustalla on ollut jonkinlainen tarve purkaa mielenpäältä juuri sitä, mikä on askarruttanut mieltä. Niihin on kirjoitettu täytetty luultavasti päivystysvuorojen aikana, jolloin ne ovat myös auttaneet pysymään hereillä.¹⁴⁰ Toisaalta, niiden työstämisen myötä asevelvollinen on pystynyt paikantamaan ajallisuuden. Muistot nykyhetkestä sekä eilisestä päivästä ovat luultavasti auttaneet nuoria miehiä jaksamaan seuraavaan päivään ja tiedostamaan, että ”tämäkin vaihe elämästä loppuu aikanaan”. Laulukirjoissa huomio on juuri kirjoitushetkessä. Sotilasmuistelmassa taas arvioidaan palvelusaikaa kokonaisuutena ja mietitään palveluksen liittymistä muuhun elämään. Seuraava esimerkki on sotilasmuistelmista:

Jälkikäteen olemme suhtautuneet myönteisesti siihen palvelusaikaan, sitä paremmin mitä enempi on aikaa kulunut siitä. On käynyt niin kuin silloin lähtiessämme meille sanottiin että jos jotain ikävääkin on ollut niin ne unohtuvat mutta myönteiset asiat tulevat paremmin jäämään mieleen.¹⁴¹

Juhani U. E. Lehtosen mukaan suomalaiset varusmiehet ovat koko itsenäisyyden ajan kirjoittaneet ”sotilasarodioita” sotilasmuistioihin. Sotilasmuistiot olivat hänen mukaansa aluksi vahakantisia vihkoja, joihin kirjoitettiin päiväkirjanomaisia muistiinpanoja ja kirjattiin muitakin palvelukseen liittyviä muistoja, lauluja, vitsejä ja kuvia. Myöhemmin erityisiä sotilasmuistivihkoja olisi saanut ostaa sotilaskodeista. Niissä oli valmiiksi joitakin isänmaallisia kuvia ja tekstejä. Esikuvat on ehkä saatu Ruotsista. Siellä sotilaat kirjoittelivat laulujen sanoja vihkoihin jo 1800-luvulla. Lehtosen mielestä painetut kurssijulkaisut ovat näiden muistikirjojen ja muistioitten puolivirallisia versioita. RUK:n kurssit rupesivat julkaisemaan aluksi epävi-

138 Pöysä 1997, 21.

139 [Martti Saarisalon päiväkirjat], merkintä 1.1.1925.

140 TYKL/kys/45: informantti 96, 45; [Toivo Hurskaisen lauluvihko]. Hurskaisen lauluvihkon merkinnöistä huomattava osa on kirjoitettu yksikön päivystäjän tehtäviä hoidettaessa (päivystäjänä tai apupäivystäjänä).

141 TYKL/kys/45: informantti 84.

rallisia mutta pian myös virallistettuja kurssijulkaisuja jo 1920-luvulla.¹⁴² Vihkoja saatettiin saada myös sotilaspastorien koordinoimilta kansanvalistusoppitunneilta. Ne eivät tosin olleet varsinaisia päiväkirjoja perinteisessä feminiinisessä leimassaan, vaikka niissä käsiteltiinkin arkea, ihmissuhteita ja jopa sotilaselämän kanssa harvemmin yhdistettäviä tuntemuksia ja jopa rakkauden osoituksia.¹⁴³ Lauluvihkoon taltioitui palveluksen ajallisuuteen viittaavia mainintoja aamujen vähentymisestä mutta myös palvelustovereiden välittämiä tuntemuksia. Tutkimukseni alkuvaiheessa käsitelin lauluvihkoja vain yhtenä mahdollisena johtolankana asevelvollisarmeijaan perehtymisessä ja yhteisön tulkinnassa. Ajauduin kuitenkin käyttämään niiden sisältämää aineistoa entistä tiiviimmin yksilön ja ryhmän vuorovaikutuksen tulkinnoissa. Havaitsin niiden toimineen erottamattomana osana asevelvollisen kollektiivista kokemusmaailmaa ja täten keskeisenä osana asevelvollisen ymmärrystä kasarmialueiden sisältämästä yhteisöstä. Eräs kirjoitti lauluvihkoonsa enteellisesti tulevasta tarpeestaan muistaa jotain erityistä:

Elämässä on aikoja jolloin ihmisen mieli on herkkä muistelemaan kaikkia vanhoja ja koottuja muistoja. Pienin matkin muistot ovat aikojen kuluttua kultaa. Pieni vihkonen joka kertoo asevelvollisajoilta, sen hauskoista jopa tunteellisistakin hetkistä, sen aikojen kuluessa rakkaassa muistossa.¹⁴⁴

Jälkikäteen tehdyissä varusmiesmuistoissa omat henkilökohtaiset kokemukset peilataan muistelmassa vuosikymmenten aikana muodostuneisiin sotalaitokseen profiloituneisiin yhteisön kollektiivisiin arvoihin ja arvostuksiin. Kerrontaa ei enää liitetä osaksi normaalia elämää, vaan sotilaselämän muistot eristetään omalaatuiseksi kokemukseksi, jonka rajapinta aikaisempaan ja sen jälkeiseen elämään koetaan jyrkkänä. Kerronnan pohjana on kuitenkin yksittäisen ihmisen kokemus ja näkemys ympärillään olleesta tai ainakin siitä mitä hän on jälkikäteen ajatellut nähneensä ja tunteneensa. Hän ei nähnyt omasta tarkastelukulmastaan varuskuntansa toiminnan kokonaiskuva, saatikka aikakauden asevoimien toiminnan laajempia kehyksiä. Hänen näkökenttensä on kuitenkin arvokas osa kansakuntamme historiaa, eikä siksi ole mielekästä arvioida hänen näkökenttäänsä suhteessa aikakauden asevoimien eliitin näkemyksiä.¹⁴⁵ Vastaajapositio liittyy sotilasmuistelmassa lähes poikkeuksetta oman itseen määrittämiseen suhteessa toisiin sekä yleisestikin oma tarinan kerrontaan. Position lähtökohta tekee aineistosta väkisininkin kertomuksen, jossa esiintyy ”kuviteltu minä”, joka on siis vapaa irtautumaan muulla tavalla tuotetusta informaatiosta, itselle asetettujen totuusehtojen puitteissa.¹⁴⁶ Varuskunta-

142 Lehtonen 2003, 138–139.

143 Kanniainen 2000.

144 [Toivo Hurskaisen lauluvihko]. Esipuhe.

145 Tämä havainto tehtiin myös Yhdysvaltain asevoimissa toisen maailmansodan aikana. Ks. Stouffer ym. 1965, 55.

146 Pöysä 1997, 52, 231, 289. Vastaajapositio merkitsee Pöysän tutkimuksessa ”kirjoittajan suhdetta käsittelemänsä asioihin”. Omassa tutkimuksessani niitä oli käytännössä vain kaksi. Pääasiassa vastaajat olivat itse varusmiespalveluksen käyneitä. Muutamat kertoivat lähisukulaisensa tai naapurinsa varusmiespalveluksesta. Kirjoituskilpailuun osallistuneet yksittäiset naiset kuuluivat luonnollisesti jälkimmäiseen ryhmään.

alueella tuotettujen kertomusten kielelliset sekä sotilaselämään liittyvät symboliset lähtökohdat ovat toisaalta muodostuneet ennen kuin kansalainen saapui kasarmi-alueelle.¹⁴⁷ Kyse on siis toisaalta samalla eräänlaisen *varuskuntagenren* esittämisestä, johon ei välttämättä liity totuussitoutumusta kerronnan oikeellisuudesta, tarkkuudesta ja ajallisuudesta.¹⁴⁸ Tämä oletus liittäisi muistitiedon vahvasti tutumpiin sotilasarfarsseihin ja -kaskuihin, joissa edustettuna olevat karikatyyrimäiset hahmot luovat samalla myös yleiskuvaa säännöllisen armeijan fyysisestä paikasta ja kasarmien porttien sisäpuolisesta todellisuudesta. Sodan käyneiden miesten näkökulmasta rauhan ajan muodollinen kuri on saattanut jälkikäteen tuntua eräänlaiselta oman sotilasnuruuden kasvualustalta.

Näen sotilasmuistelmat kansallisen tason kertomuksina, enkä ole edes yrittänyt nähdä niissä mitään tietoisesti unohdettua tai tietoisesti muistamisen avulla korostunutta piirrettä. Muistamisen ja unohtamisen kysymykset ovat toisaalta merkittäviä juuri muistitietoaineiston käytön ja todistusvoiman arvioinnissa.¹⁴⁹ Kansallisen tason asevelvollisuusjärjestelmä rakentui itsenäisyyden jälkeen vuosi vuodelta yhä vakiintuneemmaksi ja vahvistui pikkuhiljaa kansalliseksi instituutioksi. Tämä tuotti myös pikkuhiljaa tuntemuksen asevelvollisuudesta eräänlaisena itsestäänselvytenä ja suomalaisen kulttuuriin automaattisesti kuuluvana järjestelmänä. Palvelukseen astumisen jälkeen yksilö näyttää havaintojeni mukaan sisäistäneen organisaation perusolemuksen, eikä palvelus itsessään ole tuottanut tai ehkä pakottanut yksilöä pohtimaan asevelvollisuutta ja omaa palvelustaan sen syvällisemmin. Toisaalta, tämä pelkistys jättää täysin huomioimatta ajallisuuden ja sen eron vuosien 1918 ja 1939 välillä. Oli lopultakin aivan eri asia astua palvelukseen itsenäisyyden alkuvuosina kuin talvisodan kynnyksellä. Sotilasmuistelmiaan eivät tosin kirjoittaneet ne, jotka karkasivat itärajalle menevistä joukkojenkuljetusjunasta 1910-luvun loppuvuosina. Tuon aikakauden kirjoittajiksi valikoituivat ne, jotka pystyivät osoittamaan olleensa itse kansakunnan puolella ja sen puolesta. He uskoivat olleensa myös vuonna 1972–1973 edelleen oikealla asialla, oikean asian puolesta.

Ulla-Maija Peltonen käyttää sosiaalisen muistin¹⁵⁰ käsitettä sisällissotatulkinnoissa, jossa taustalla hämmöittää ajatus muistamisen ja unohtamisen politiikasta. Unohtamisen ja muistamisen mutta myös itsestäänselvyksien ja ehkä sotilasaiheisiin tutkimuksiin vähemmän yhdistettyjen ”arkaluonteisten” teemojen käsittelyn lähtökohta on tärkeää myös sotilasmuistelmissa, jossa korostuu kirjoittajan kyky ja halu unohtaa sekä muistaa kokemusten tulvasta taltioimisen arvoisia asioita. Kansakuntaan kuuluva ja siihen sosiaalistuvat kansalaissotilaat ovat siis omaksuneet ympäristöönsä mukaisia merkityksiä, käsityksiä ja oletuksia, jotka vaikuttavat siihen, miten he kokivat aikanaan mutta myös jälkikäteen palveluksensa. Ainakin yksilöllä on taipumus rajoittaa havaintojaan tuottaakseen itselleen turvallisuuden tunnetta.¹⁵¹ Sotilaselämän osalta kyse on siis siitä, että siinä elävä ei välttämättä edes halua tuottaa yhteisöstä kriittisiä näkemyksiä. Knut Pipping havaitsi, että hän ha-

147 Saaristo – Jokinen 2004, 140–141.

148 Pöysä 1997, 29–30.

149 Peltonen, Ulla-Maija 2006, 110.

150 Pirjo Korkiakangas (2006, 127) käyttää samaa käsitettä.

151 Luoma 2006, 19.

vainoi sotilasorganisaatiota samalla tavalla toisen maailmansodan sekä 30 vuotta sodan päättymisen jälkeen.¹⁵² Sotilaselämä edustaa luultavasti siinä määrin poikkeuksellista vaihetta siviilikansalaisen elämässä, että se jää mieleen ja sitä pystytään muistamaan vuosien takaa. Muut elämänvaiheet eivät siis sotke siihen liittyvää muistamista, koska siihen liittyvän tuntemuksen erillisyyks on luultavasti niin voimakas.

Tutkimuksessani sosiaalisen muistin käsite liittyy kiinteästi kollektiivisen muistin käsitteeseen¹⁵³, joka taas muistuttaa läheisesti *public memory* -käsitettä (*mémoire collective*). Laitilan oletuksen mukaan ei ole olemassa varsinaista yksilöllistä muistia, koska yksilön muisti on aina läheisessä vuorovaikutuksessa ryhmän jakamiin ajatuksiin. Ryhmä ei tosin pysty itse määrittämään omaa muistiaan, koska se on sidottu organisaation tehtävään ja toimintaan, joka itsessään ohjaa kollektiivista muistia. Laitilan mukaan juuri kollektiivisesti hyväksytyt suhtautumistapa sotaan ja yleensäkin sodan toimintaympäristöön suuntasivat yksilöiden ja kollektiivista muistia ja erilaisten sosiaalisten suhdeverkostojen rakentumista ja aktiivista muodostamista. Siksi Laitilan käsiteanalyysissä kollektiivisen muistin prosessointi merkitsee sosiaalisten suhteiden ja identiteettien prosessointia.¹⁵⁴ Kollektiivinen muisti liittyy myös siihen miten jotkut fyysiset paikat jäävät eräänlaisiksi kansallisiksi muistinjäljiksi. Carlo Ginzburg näkee toisaalta juuri maiseman muuttumisen ja fyysisten paikkojen katoamisen johtavan siihen, että jäljelle jäisivät kertomukset, joita voisi tulkita paikkaan liittyvinä muistijälkinä.¹⁵⁵ Sotilaselämään liittyy muistin paikkoja, eli tässä tutkimuksessani lähinnä paikkoja, joihin liittyy ja kiinnittyy kansallisen sotiluuden menneisyyden ja nykyisyyden ymmärrys. Suomalaiselle sotiluudelle on vaikea esittää minkäänlaista kasvoa, kuvaa, ymmärrystä, menneisyyttä tai merkitystä ilman varuskunnan olemuksen ja sen sisäisen todellisuuden tarkastelua ja esittämistä. Pelkistetystä ja majoituskäyttöön tarkoitettusta sotilasmajoituksesta on tullut ajassa kansallisen sotiluuden ikoni. Jokainen varusmiespalveluksen suorittanut muistaa luultavasti oman tupansa ja tähän paikkaan liittyneet taustäännet, hajut ja ehkä jopa kattovalon, johon silmä kiinnittyi juuri ennen nukahtamista tai jonka syytyminen herätti kesken unien. Sotilasmuistelmissa korostuu muutenkin tilan muistamisen merkitys, kasarmin ja kentän muistot sekä kokemukset. Pierre Noran tilan ja erityisesti paikan (*lieu*) käsite saa kiinnostavalla tavalla materiaalsen, symbolisen ja funktionaalisen ulottuvuuteen. Funktionaalinen viittaa abstraktiin tilaan vaikuttamiseen ja hallintointiin liittyvinä käsitteinä. Muistitiedon tapauksessa juuri symbolisella paikan ymmärtämisellä on suuri merkitys. Tila on kuviteltu ulottuvuus, vaikka sillä on myös yhteys materiaalisiin, konkreettisiin ilmenemismuotoihin. Luonnollisesti nämä käsitteet vaikuttavat aina jollakin tavalla yhdessä.¹⁵⁶

Sotilasmuistelmissa ei esiinny sotarikollisia tai toimintaa, joka viittaisi moraalisesti arveluttavaan toimintaan. Ehkä eettisesti ja moraalisesti arkaluontoisemmat

152 Pipping 1978, 20.

153 Korkiakangas 2006, 126–127. Tämä käsite on alun perin Maurice Halbwachsin käsialaa. Hänen tarkoituksenaan oli erottaa sillä yksilöllinen muisti (*individual memory*).

154 Laitila 2001, 34, 37–38.

155 Peltonen, Ulla-Maija 2003, 221.

156 Tunturi – Syrjämaa 2002, 12.

aiheet liitetään toiseen maailmansotaan, jättäen varusmiespalveluksen sisällön väkisinkin hyväksyttävämmäksi, eräällä tavalla puhtaammaksi ja säädyllisemmäksi elämänvaiheeksi. Käyttämäni muistitieto poikkeaa ehkä tämän vuoksi Ulla-Maija Peltosen ”sisällissotaa” käsittelevien tutkimusten materiaalista. Aineistossani kertojat eivät suoranaisesti heijasta ”joukkotuhon ja kansanmurhan” sekä järjestyneen yhteiskunnan kriisin jälkipuintia, vaikka tämäkin teema heijastuu muistelijoiden perhe- ja sukutaustojen kautta varsin selkeästi. Kyselytutkimus tehtiin vuonna 1972, jolloin todennäköisesti toisen maailmansodan syyllisyys, valkoisen Suomen opittujen itsestäänselvyyksien alasajo, on ylipäättään mahdollistanut tämän kansallisen murhenäytelmän esittämisen aivan uudessa mittakaavassa. Muistelijat elävät ja muistavat myös uudelleen ensimmäisen tasavallan aikakauden virallisen yksimielisyyden. Eräs muisteliija tunnustaa palvelleensa sisällissodan aikana punakaartissa ja säilyneensä rankaisematta mutta palvelleensa silti kunniakkaasti valkoisen armeijan perillisen riveissä.¹⁵⁷ Toisen maailmansodan aikana suomalaista sotilasta pidettiin muutenkin urhoollisena ja oikeudenmukaisena taistelijana. Vastakohtaisesti taas puna-armeija, sekä heidän tapansa käydä sotaa tuomittiin täysin epämoraalittomana.¹⁵⁸

157 TYKL/kys/45: informantti 19, sivu 5.

158 Siimesmäki 1989, 41.

2 KANSALAISSOTILAAN IDENTITEETIT

Tuliko sotilaasta kansalainen vai kansalaisesta sotilas? Lähde: Savon Prikaatin historia (1978). Alkuperäinen kuvateksti: ”Siviileistä tuli jämeriä jääkäreitä kolmen kuu-kauden alokaskoulutuksen tuloksena.” Kuvat ovat lähteessä toisessa järjestyksessä.

Varusmies palveli 1920-luvulla sotilasyhteisössä, jossa yksilön identiteetillä oli sekä kansallisen ja paikallisen tason kollektiivinen (me) että subjektiivinen (minä) ulottuvuus. Käytän identiteetin käsitettä tutkimuksessani yksilön itseymmärrykseen viittaavana käsityksenä omasta fyysisestä ja henkisestä paikasta yhteiskunnan ja yhteisöjen rakenteessa sekä myös suhteessa siihen minkä hän näkee erottavan ”hänet” ja ”heidät” muista. Yksilö on yhteisönsä jäsen ja tuottaa ympärillään olevan yhteisön mahdollistamissa rajoissa minäkertomukselleen identiteettinsä lähtökohdat. Lähtökohtana on siis yksilön kokemaa kulttuurista ymmärrystä¹ mutta myös käsitys, että inhimillisessä elämässä kielen sekä symbolien rooli on keskeinen ihmiselämän todellisuuden paikantamisessa sekä määrittämisessä. Ihmisen ruumis on lopulta lukuisten yhteiskunnallis-kulttuuristen voimien leikkauspiste, vaikka juuri ihmisruumis tekee identiteettikeskustelusta varsin häilyvän. Yhteiskunnan jäseneksi pääsemiseksi tuotetut siirtymäriitit ovat kaikkea muuta kuin kokonaisvaltainen ja ehyt pohja identiteetin kiinnittymiselle.²

Kansalaiskunnan käsikirja 1922: Sotilas on kansakunnan elämän ja oikeuksien puolustaja kaikkia vastaan, jotka yrittävät niitä häiritä. Jos hän tekee tehtävänsä tunnollisesti ja noudattaa kaikessa käytöksessään siveyden, kurin ja kunnian vaatimuksia, niin hän suorittaa yhteiskunnan palveluksessa jaloa työtä, joka tuo hänelle itselleenkin tyydytystä ja iloa[...]³

1 Saaristo – Jokinen 2004, 104–105.

2 Saaristo – Jokinen 2004, 137, 141.

3 [Kansalaiskunnan käsikirja 1922] Sotilaskirjasia 5. KA, Sörnäinen (entinen Sota-arkisto).

Näiden lähtökohtien perusteella ja johdosta käsittelen sotilasmuistelmia kirjoittanutta yksilöä näyteikkunana yhteisöstään, esimerkkinä kollektiivisesta todellisuudesta, johon on sekoittunut paikallisuus, muistikuvat aistihavainnoista ja tuntemuksista sekä ymmärrys sisäistetyistä ideaaleista ja ihanteista.

Kirjoitan tätä vappu-iltana. Samaan aikaan Sinulla ja teillä opistolaisilla on ehkä hyvinkin hauskaa. Ainakin mukavampaa kuin minulla ja meillä kaikilla täällä olevilla. Tällaisena iltana tuntuu niin ikävältä ja yksinäiseltä kun tietää mitenkä toiset samanikäiset saavat vapaudessa iloita ja viettää hauskoja hetkiä. Vapaudesta ei täällä mitään tiedä, tuntee olevansa kuin vanki. Osa pojista tanssivat ulkona keskenään, toiset kirjoittavat, toisia on sairaina, mikä missäkin, kun on vapaa-ilta.⁴

Kyseessä on ote kirjeestä, jonka sotilasmuistelmiaan kirjoittanut informantti oli lähettänyt tyttöystävälleen Turusta 1910-luvun lopulla. Kasarmilla asumisen tuska, toimettomuus ja ajatus siviilissä olevien oman ikäisten toimintamahdollisuuksista näyttävät painaneen kirjeen kirjoittaneen mieltä. Hän kokee olevansa vääjäämätön osa asevoimien rakenteita, vaikka on enemmän siviili kuin sotilas, kuten miljoonat vertaisensa eri kansallisissa asevoimissa rauhan kuin sodankin aikana.⁵ Tämä ja useat muut kuvaukset kertovat kansalaissoitilaan tuntemuksista organisaatiossa, joka tuotti heille tuntemuksen vapaudenriistosta. Tämä sama lähtökohta ja ehkä myös kritiikin syntymisen ensimmäinen peruste oli myös Pentti Haanpäällä (*Kenttä ja kasarmi*): ”vapauden laitoksessa he palvelevat ja luulevat olevansa orjuudessa”.⁶ Kurinalaisuus oli toisaalta läsnä miesten siviilielämässä. Samanlaisuus ja yhdenmukaisuus saattaa muodostua jopa esteeksi miehelle hänen yrittäessä päästä ruumiinsa kanssa yksityiseksi, etsiessään yksilöllisiä oman vartalon toteuttamismalleja. Yksilöllisyyden ja oman minän korostaminen saa muistelmissa ehkä juuri näiden tekijöiden takia merkittävän aseman ja se korostuu luultavasti erityisesti myöhempien aikuiskokemusten ja vallitsevien yhteiskunnallisten normien kautta, jolloin palvelusaikana vaiennettu ja normeilla kahlittu erilaisuuden kokemus nähdään voimavarana ja myös erottautumisen välineenä.⁷

Yksilön selviytymisen kannalta hänelle saattaa muodostua tarve liittyä osaksi uutta sosiaalista ryhmää, eli kategorioida itsensä uudelleen osaksi jotain sosiaalista. Tällöin yksilö saattaa jopa kokea tarvetta ”depersonalisoida” itsensä (entisestään) samaistua sellaiseen sisäryhmään, joka ei ehkä ole aikaisemmin ollut hänelle tuttua, mutta joka synnyttää hänelle tunteen jostain läheisestä ja läheisyydestä. Prosessi syntyy myös, jos koetaan tarvetta erottautua siitä ryhmästä, mihin oli aikaisemmin kuuluttu. Lähtökohta tekee Stuart Hallin (etnisyyteen liittyvästä) eron kokemuksen logiikasta ja toiseuden tuntemuksesta ja ehkä myös itsestään selvästä muodostamisesta aktiivisemmän ja yksilölle tarpeellisemmän. Kyse on siis itsekategorisoinnista, joka on perusprosessi, muidenkin ryhmäilmäiöiden syntymiseen.⁸ It-

4 TYKL/kys/45: informantti 27, sivut 7–8.

5 Janowitz 1959, 5, 12–13.

6 Haanpää 1956, 115.

7 Tuomaala 2000; Ks. myös: de Beauvoir 1980.

8 Anttila 2007, 68.

sen ympärillä on luonnollisesti kollektiivi, joka muokkaa yksilön identiteettiä. Lisäksi sen muokkautumiseen vaikuttavat lukuisat yksittäiset tekijät, kuten perhe, koulu, työpaikka ja ystävät.⁹ Tässä prosessissa on kyse positiivisen stereotypian luomisesta, eli eräänlaisesta *idealisaatiosta*.¹⁰

Kansallisen tason identiteetti-projekti liittyy tutkimuksessani läheisesti 1900-luvun alkupuolen kansallisuusaatteeseen ja myös aggressiiviseen nationalismiin. Kansallisen tason identiteetti-projekti liittyy myös siihen, miten sisäiset (sisällissodan) tuottamat eripuratuntemukset käännettiin ulkoiseksi vihaksi. Nationalismissa kyse on ryhmien välisestä erottelusta, poiketen siis patriotismista, jossa lähtökohta on ”passiivisempi” ylpeyden kokemus.¹¹ Identiteetin käsite on muutenkin noussut pinnalle aikakaudellamme, jossa esiintyy pelkoa menetyksestä tai menetyksen pelosta tai kuten Vilho Harle asian pukee: ”identiteetistä puhuminen selittyy myös sillä, että pelätään joutumista tällaiseen tilanteeseen, josta uskontotieteilijät ja eräät filosofit ovat kutsuneet kaaokseksi”. Neuvostoliiton häviäminen rajan takaa tuskin koettiin ”kaaoksen” mutta ainakin (väistämättä) vihan ja uhkakuvien retoriikkaan kytkeytyvän suomalaiskansallisen sotilasidentiteetin rakentamisessa sillä on luultavasti vaikutusta.¹²

[Turku vuonna 1919] Kävelin hiljalleen ratakataua. Nainen kysyi pojalta ”kuka tuo on, ko tuossa edellä menee” En kuullut pojan vastausta mutta hetken kuluttua nainen sanoi: ”ei se ole lahtari, se on sotamies”. Poika luuli minua lahtariksi.¹³

Asepuku ei aina välttämättä ole sitä miltä se ensi näkemältä näyttää ja millaiseksi sen automaattisesti luokittelee. Yllä olevassa esimerkissä oli kyse siis poissulkemisesta, jolloin jäljelle jäi käsitys siitä mikä oli mahdollista. Eräs samana vuonna (1919) merivoimissa palvelut vietti joulun Tallinnassa muun aluksensa miehistön kanssa. Hän muistaa itseään kutsutun joko nimikkeillä: ”*saksalaine*” tai ”*germani*”. Suomalaiseksi häntä ei siis luultu.¹⁴ Edellä esitetyissä esimerkeissä muistelijat siis toivoivat, että heidät olisi tunnistettu juuri suomalaisiksi asevelvollisiksi. He siis halusivat (jälkikäteen) edustaa jotain sellaista 1910-luvun epäselvissä oloissa, mikä ehkä toisen maailmansodan olosuhteissa oli jo itsestään selvää. Taustalla vaikutti suojeluskunnan maine, jonka nähtiin kantavan voittamattomana vapaussodan voiton seppelettä,¹⁵ mutta myös sodan voittaneena vain toista totuutta. Suojeluskuntajärjestö kasvatti vuosien saatossa jäsenmääräänsä, vaikka kaikki eivät olleet välttämättä liittyneet siihen innokkaina. Siitä tuli kuitenkin osa suomalaista sotiluuutta, halusi sen vastustajat mitä tahansa. Nälän ja puutteen keskellä ei välttämättä ollut mahdollisuutta säilyttää niitä uskomuksia, mihin oli totuttu ja mihin kuitenkin pohjimmiltaan uskottiin. Joillain työpaikoilla saatettiin jopa edellyttää oikeannäköistä

9 Saaristo – Jokinen 2004, 137.

10 Pöysä 1997, 28.

11 Anttila 2007, 87.

12 Harle – Moisio 2000, 12–14.

13 TYKL/kys/45: informantti 27, sivu 31.

14 TYKL/kys/45: informantti 641, 11.

15 Akté-Jalander, 37. KA.

isänmaallisuutta, jolloin punaiselle puolelle myötämielisiä henkilöitä saatettiin ”pakottaa” liittymään suojeluskuntiin.¹⁶ Toisaalta, myös vapaussodan voittaneiden kohtalona saattoi olla joutuminen yhtä lailla ”työpaikkakiusatuiksi” tai jopa fyysisen väkivallan kohteeksi. Joissain työpaikoissa vapaussoturin menneisyys osoittautui niin suureksi taakaksi, että heidän oli osoitettava julkinen anteeksipyyntö vasemmistolaisessa sanomalehdessä. Esimerkiksi vuonna 1929 näitä julkisia anteeksipyyntöjä tehtiin 89 kappaletta.¹⁷

Tarkastelen tutkimuksessani varus- ja yhteiskuntaa sekä sotilas- ja siviili-identiteettiä toisilleen jännitteisinä, vuorovaikutteisina ja samalla ääripäissään toisilleen erilaisten identiteettiodotusten ristiriitoina. Lähtökohtani identiteettikeskusteluun näyttää teennäiseltä ja ehkä myös pakonomaiselta. Sotilasorganisaation voidaan muutenkin katsoa ääritulkinnossa olevan vain yksi ilmentymä siviili-identiteetistä. Lähtökohta perustuu oletukseen, että sotilasorganisaatio on jatkuvasti sidoksissa siviili-identiteetin muutoksille.¹⁸ Siviili- ja sotilasidentiteeteillä on muutenkin yhtenevät ja vaikeasti erotettavat juuret, koska sotilaallisuus ja sotilaallinen urheus olivat tutkimusaikakaudella kiinteä osa kansallisen tason identiteettiä, joka konkretisoitui rakkaudeksi isänmaahan ja halukkuutena palvella isänmaata.¹⁹ Eräänlaisena retorisenä huipentumana voisi pitää tutkimusaikakauden loppupuolella käyttöön tullutta jalkaväen ohjesääntöä, jossa voitontahto liitettiin isänmaanrakkauden osatekijäksi.²⁰ Voitontahtoon liittyvät puutteellisuudet viittaisivat siis suoraan epäisänmaallisuuteen. Ehkä vuosikymmen aikaisemmin käyty sisällissota antoi oman lisäsävöksensä ohjesääntötekstiin ja siihen minkä toivottiin iskostuvan kansanarmeijalle konkreettiseksi tavaksi; sotaisaksi ja sotilaalliseksi mielenlaaduksi. Tähän teemaan palaan lähemmin seuraavassa alaluvussa.

Kansalaissotilaan ja ylipäätään suomalaisessa sotilaallisessa organisaatiossa palvelevan kannalta keskeisimmät lähtökohdat oman itsen paikantamisessa tulivat kansallisen tason identiteettiprojektista. Taustalla vaikutti keskeisesti myös suojeluskuntien aseman muutokset ja arvostukset. Se oli olemassa koko tutkimusaikakaudella, vaikuttaen siis vääjäämättä paikallisyhteisön kautta myös kansallisen tason asevoimaymmärryksen ja kansalaissotiluuden mahdollisiin muotoihin. Suojeluskunnat ja aikakausi ylipäätään edustivat nuoren kansakunnan mielessä lujuuteen, terveyteen, realismiin, urheilullisuuteen ja itseluottamukseen liittyviä lupauksia. Siihen liittyi myös sotilaallisuus, kuten monessa muussakin Eurooppalaisessa kansakunnassa.²¹ Suojeluskunnat muotoutuivat 1930-luvulla kansalliseksi institutioksi virallisen armeijan tueksi. Järjestelmän merkityksestä antaa näytteen eversti L. Grandell (1935):

16 Pöysä 1997, 78.

17 Uola 1988, 21.

18 Janowitz 1959, 18.

19 Laitila 2001, 44.

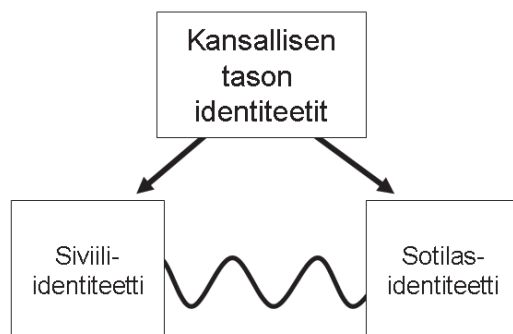
20 Jalkaväen ohjesääntö II, 1 1932, 38.

21 Alapuro 1998, 226–232. Kyse oli siis Huittisten tapauksesta, jonka olen tässä laajentanut paikallisesta yleisvaltakunnalliseksi ja siis mahdollisesti samantapaiseksi muuallakin syntyneeksi ja tapahtuneeksi.

Suojeluskuntajärjestö on kansamme puolustustahdon voimakkain ulkonainen todiste. Sen riveissä on noin 100 000 miestä, jotka vapaaehtoisesti uhraavat voimia ja aikaa sotilaallisiin harjoituksiin ollakseen maamme kohtalon hetkellä mahdollisimman hyvin valmentuneina tehtäviinsä.²²

Esitän kuviossa 2 pelkistetyn ja kärjistetyn mutta tutkimukseni kannalta tärkeän ajatuksen identiteettien välisistä hierarkioista. Kuvio on karkea yleistys identiteettien monimuotoisuudesta. Lähtökohtanani on siis monimuotoisuuden hyväksyminen, eli useiden erilaisten identiteettien näkyvyys yksilöissä. Päädyin kuitenkin ottamaan mahdollisesti yksilöissä näkyvien identiteettien ääripäät erityistarkasteluun, koska tarvitsin selkeitä työvälineitä, jotta pääsisin tarkastelemaan asevelvollisen kansalaissotilaan ja vakinaisen päällystön sekä siviili- ja sotilasarakenteiden välisiä eroavaisuuksia ja sen tuottamia jännitteitä.

Kuvio 2. Tutkimuksessani esiintyvien identiteettien väliset jännitteet.

Tarkastelen siis samaa kansallisuutta edustavien, samaa kulttuuriperimää edustavien ja paikoitellen jopa lähekkäin asuvien siviili- ja sotilashenkilöiden keskinäistä eroavaisuutta mutta myös samanlaisuutta. Identiteetit liittyvät Stuart Hallin mukaan oikeastaan siihen, kuinka historian, kielen ja kulttuurin tarjoamia resursseja käytetään tullessa joksikin, eikä niinkään oltaessa joitakuita. Tähän liittyy ajatus identiteettien konstruktivisesta ulottuvuudesta.²³ Hallin näkemyksen mukainen identiteettikeskustelu antaa mahdollisuudet sisällöllisesti ja mahdollisesti poliittisena retoriikkana enemmän laajojen ja vaikeidenkin teemojen syvälliseen käsittelyyn, kuin vain niiden pintapuoliseen ohittamiseen. Luonnollisesti identiteetin omaksuminen ei ole käytännössä vain tulemistä joksikin yhdessä hetkessä. Kyse on monimutkaisesta prosessista, joka sisältää sekä positiivista sisäistämistä että negatiivista poissulkemista.²⁴ Itsenäisyyden alkuvaiheessa korostettiin juuri suomalaisen sotilaan entisen loistavan kuntoisuuden ja urhoollisuuden merkitystä. Isänmaan histo-

²² Grandell 1935, 64.

²³ Hall 1999, 250–251.

²⁴ Pöysä 1997, 27. Tässä viitataan Elisabeth Badenterin (1993) ajatuksiin miehen identiteetin rakentumisesta.

ria liittyi suomalaiskansalliseen teemaan.²⁵ Tämän retoriikan ymmärrys ja siirtäminen osaksi kansalaissotilaan sisäistettyä arvomaailmaa oli merkittävä prosessi. Asevoimat pyrkivät iskostamaan kansalaissotilalle mekaaniseen (kasarmi)kuriin liittyvän johtamislogiikan itsestäänselvyyttä. Tavoitteena oli muodostaa sotilas, joka pystyisi taistelemaan kulutussodankäynnin logiikalla uhkakuvaretoriikan mukaista vastustajaa vastaan. Tarkennan näitä kuriin ja sotataitoon liittyviä ajatuksiani seuraavassa pääluvussa.

Identiteettitarkastelussani keskeisenä elementtinä on sotilas mutta myös sotiluuden termi ja siihen (implisiittisesti) liittyvät ymmärrykset. Sotiluuteen ja sotilaana olemiseen liitettävät termit *Soldiering* ja sen synonyymi *Soldiership* viittaavat sotilaalliseen elämään. Sotilas viittaa suomalaisittain ”rivimieheen”, sotamieheen, vaikka luonnollisesti kaikkien sotilashenkilöiden on pystyttävä käyttäytymään ”sotilaallisesti”.²⁶ Sotiluus (*Soldiership*) on siis toiminnallisuuteen, muotoon ja tapakäytäntöihin viittaava yläkäsite. Professori Jarmo Toiskallio liittyy *Soldiership* -käsitteen ensisijaisesti tuntemukseen sotilaana olemisesta, asepuvun kantamisesta ja asevoimiin kuulumisesta. Se on hänen mukaansa monien näkökulmien summa, joihin voisi lukeutua ammattitaito, fyysinen kunto ja kognitiivinen kapasiteetti, arvot ja identiteetit, mutta myös organisatoriset ja teknologiset olosuhteet. Lisäksi siihen liittyy kulttuuriset, sosiaaliset ja poliittiset näkemykset ympäröivästä yhteiskunnasta.²⁷ Tutkimuksessani sotiluuden termi liittyy kansallisen identiteetti-projektin yhdeksi elementiksi, jossa se liitettiin osaksi suomalaiskansallista ja etenkin sen mieskansalaisiin liittyvää maskuliinista kerrontaa.

Identiteettien jännite (kuvio 2) muodostui tutkimuksessani eräänlaiseksi inhimillisen elementin muodostumisen analysoinnin apuvälineeksi. Sen avulla on mahdollisuus päästä käsiksi aikakauden sotilas- ja siviiliasioihin liittyviin muutoksiin, eli identiteettien kannalta katsottuna ”vastakkaiseen” ryhmään kohdistettujen tuntemusten muuttumisiin. Tässä on siis kyse eräänlaisesta muutoksesta *me*-ryhmän suhteessa *toiset*-ryhmään. Asetelma ei ole kuitenkaan aivan näin yksinkertainen, koska tähän pitää myös sisällyttää ”me-ryhmän käsitykset toisen ryhmän käsityksistä meistä”.²⁸ Lopputuloksena ei siis ole välttämättä tarkat määritteet sotilas- ja siviili-identiteetistä, vaan käsitys tutusta sekä tuntemattomasta ääripäästä sekä niihin liittyvistä ihanteista, odotuksista ja vaatimuksista. Sotilasidentiteetin ja siviili-identiteetin välisessä jännitteessä ei siis ole ääripäissään kyse vain erilaisuuden määrittämisestä vaan myös ääritapauksessa *toiseudeksi* muodostuneen erottautumisen määrittämisestä ei-tervetulleeksi ja poikkeavaksi.²⁹ Identiteetit liittyvät siis myös herran ja jätkän väliseen vuorovaikutukseen, sekä ylipäätään tämän suhteen

25 Hernberg 1920, 41.

26 Aseveikko II (1942), 74. Esimerkiksi saksankielinen laulu *Es ist so schön, Soldat zu sein* käännettiin suomeksi *Sotamies on sotamies*, jolloin laulun merkitys muuttuu yleissotilaasta juuri ”rivimiestä” koskevaksi.

27 Toiskallio 2004.

28 Pöysä 1997, 24–25.

29 Lisää tämäänsuuntaisia esimerkkejä on esimerkiksi Ulla-Maija Peltosen esittämä ajatus ”virallisista ja epävirallisista muistomerkeistä” sisällissodan jälkeen. Virallinen Suomi oli edusti virallista muistomerkkien linjaa ja loi poliitikallaan epäviralliset muistomerkit itselleen vastakkaisiksi (Peltonen, Ulla-Maija 2003, 221). Tämä jako ei ole absoluuttinen, koska nykyään tämä dikotomia on purkautunut ja myös punaisten muistomerkkejä on alettu pitää virallisina.

syntymiseen. Sotilasidentiteetin ideaalit kiinnittyvät ajatukseen herrasta, sekä tämän itsestäänselvyyden vaikuttavuudesta kansalaissotilaaseen. Tämä asetelma saattoi tuottaa joissain kansalaissotilaissa kokemuksen omasta asemasta (positiosta) jatkänä, eli *toisena*.

Lähtökohtana identiteettien (stereotyyppiseen) erilaisuuteen ja eroavaisuuteen pidän auktoriteettitottumusta. Ammattisotilas on tottunut (ja siis haluaa tottua) jo peruskoulutuksensa myötä hyväksymään yhden auktoriteetin dominanssin. Siviiliyhteiskunnan toimintaan orientoitunut on sen sijaan tottunut usean samanaikaisesti vaikuttavan auktoriteetin läsnäoloon. Yhden auktoriteetin totaalinen dominanssi saattaa tuottaa kasarmiin sijoitetulle siviilikansalaiselle tuntemuksia vapaudenriistosta.³⁰ Siviilielämään orientoituneelle kansalaissotilaille armeijaorganisaatio on väkisinkin outo ja tuntematon (*civilian minded relative to regulars*).³¹ Juuri näiden siviilielämän aikaisten käytäntöjen, tapojen sekä tottumusten vuoksi amerikkalaisilla sotilailla oli niinkin paljon sopeutumisvaikeuksia asevoimissa toisen maailmansodan aikana.³² Organisaation käytänteet olivat ajautuneet siviilielämästä irtautuneesta palkka-armeijassa etäälle, mikä siis vaikeutti siviilikansalaisten mahdollisuuksia ymmärtää instituution toimintalogiikkaa. Asetelma oli toisaalta ylipäättään mahdollinen vain palkka-armeijoissa, jotka olivat muodostaneet omia organisaation sisäisiä käytäntöjään vuosikymmenten ja joissain armeijoissa jopa vuosisatojen aikana.

Ammattisotilaan identiteettiin liittyvien oletusten mutta myös ihanteiden paikantaminen länsimaisesta siviiliyhteiskunnasta sekä sen rakenteista on vaikeutunut vuosikymmenten ja -satojen saatossa. Lähtökohta on siis todennäköisesti syventynyt ajassa, koska suomalaiseksi tai länsimaiseksi ammattisotilaaksi ei enää synnytä. Asevoimien ammatillistuminen sekä voimapolitiikkaan ja nationalistiseen retoriikkaan pohjautuvan ulkopoliittikan vaimentuminen on asettanut uudet haasteet sotilaan identiteettilähtökohtien paikantamisessa. Edellisen kappaleen sitaatti kääntyy päinvastaiseksi kun toimija ja toiminnan kohde vaihtavat paikkaa: *military minded relative to civilians*.³³ Kyse ei ole sanakkailusta. Sanojen laittaminen erilaiseen järjestykseen tuottaa aivan uudenlaisen lähtökohdan tarkastella sotilas- ja siviilitaustaisten kansalaisten lähestymistapoja. Sotilasidentiteettiä kantavan yksilön voi nimittäin katsoa sitoutuneen voimakkaasti juuri yhden auktoriteetin palvelemiseen, toisien jäädessä toissijaiseksi ja vähempiarvoiseksi. Sitoutuminen saattaa myös väärinristää hänen kuvaansa ympäröivästä yhteiskunnasta. Tässä mielessä identiteetin muuttuva luonne ei ole tutkimukseni identiteettiasetelmien kannalta katsottuna ”ongelma”, vaan eräänlainen välttämättömyys, koska se antaa siviilielämään orientoituneelle mahdollisuuden muuttua sotilaallista ajattelutapaa kantavaksi, tai ainakin sen identiteettilähtökohtia hyväksyväksi. Identiteetit eivät ole siis vakioita, vaan sosiaalisen konstruoinnin tulos, eräänlaisia sosiaalisen vuorovaikutuksen luomuksia.

30 Janowitz 1959, 25; Janowitz 1966, 8, 127.

31 Stouffer ym. 1965, 55, 80. *Regular*-termi viittaa vakinaisen armeijan henkilöstöön, upseereihin, aliupseereihin ja miehistöön.

32 Stouffer ym. 1965, 4, 54–55, 80–81.

33 Olen kääntänyt alkuperäisen ajatuksen ”peilikuvaksi”, Stouffer ym. 1965, 55, 80.

Teuvo Laitila näkee kaartilaisten sotakertomukset Turkin sodan aikaisissa tapahtumissa kerronnaksi identiteeteistä (*[a] war narrative is fundamentally a narrative of identity*). Identiteetit nähdään myös niin kiinteinä osina rituaalisia käytänteitä, että niitä ei erikseen käytetä arvioissa sodan vaikuttavuudesta yksilöihin.³⁴ Tappaminen ja valmistautuminen tapetuksi tulemiseen ovat sotilaan tehtäviä, koska ne sisältyvät normaaliksi määritettyihin sotilasmaskuliinisen käyttäytymisen sääntöihin. Laitila kutsuu tätä prosessia sotilaallisen identiteetin rakentamiseksi. Lähtökohdat sen oikeanlaiseen muodostumiseen löytyvät kansallisen tason hyväksynnästä ja yksilön sitoutumisesta osaksi sen konkreettisia vaatimuksia. Oikeanlaisen sotaisan hengen muodostaminen liittyy taas läheisesti uhkakuvaretoriikan valjastamiseen tappamista oikeuttavaan mielipiteeseen ja organisaatioiden rauhan aikaiseen mentaaliseen virittämiseen tulevien taistelutilanteiden käymiseen sekä vihollisen tappamisen oikeutuksen legitimointiin, eräänlaisen pyhän velvollisuuden synnyttämiseen.³⁵ Liitän tämän identiteettiajatuksen siis kansallisen tason identiteetti-projektiin, jonka vaikuttavuus liittyy yhtäläillä kansallisiin sotilas- kuin siviili-identiteetteihin. Luonnollisesti myös asevoimat voivat muodostua merkittäväksi poliittisten ideologioiden välittäjiksi, esimerkiksi totalitaaristen järjestelmien politisoitumisen yhteydessä, jolloin asevoimia saatetaan käyttää eräänlaisena välineenä poliittisten ideologioiden välittämisessä kansalaissotilaisiin ja heidän kautta myös koko kansakuntaan.³⁶

Kansalaisen identiteettien lähtökohdani eivät liity ”jätjän” stereotyyppiseen profiiliin ja sen *toiseuden* kautta muodostuneisiin ihanteisiin. Jätkä ei ollut ainakaan idealisaation etsimä kansalaisihanne, koska kansalaissotilaan yksilölliseen habitukseen ei liitetty ”jätkäkulttuuriin” istutettuja teesejä miehuudesta, isosta fyysisestä koosta ja metsä- ja uittotöiden alkuvoimaisesta toiminnallisuudesta. Ruumiillisuus ja assosiaatio *jätkästä* eräänlaisena maskuliiniseen sivistymättömyyteen liittyvänä hahmona muodostavat muutenkin selkeän kontrastin ”esikunnissa” työskenteleviin ”herroihin”. Esimiehet asetetaan tässä vertailussa koulutuksensa mutta myös yhteiskunnallisen asemansa vuoksi miehisyytensä menettäneiden joukkoon.³⁷ ”Korpi” ja siihen liittyvät sanayhdistelmät ovat toisaalta jääneet elämään positiivisemmassa sävyssä kuin mihin ovat yltäneet *jätkä*-kantaiset sanat. *Korpi* viittaa suuriin metsätyömaihin, jotka sijaitsevat etäämpänä asutuksesta.³⁸ Korpisoturi, korpivaruskunta ja korpivaellus sisältävät positiivisen latauksen jostain perimmiltään suomalaisuuteen liittyvistä lähtökohdista. Niissä ei ole sitä samaa negatiivista latausta, mitä olisi esimerkiksi *korpijätkään* ja *jätkävaruskuntaan* liittyvissä ilmaisuissa. Ehkä syynä on yksinkertaistettuna se, että *jätkä* viittaa subjektiin mutta *korpi* subjektin toimintaympäristöön. *Korpi* on *jätjän* työmaa mutta kansalaissotilaan ulkoiseen kuvaan sopii paremmin, että hän toimii *korvessa* ja se muodostaa hänestä *korpisotilaan*. Toinen vastaava ilmaisu on *jänkääkäri*³⁹, jolla on samanlainen

34 Laitila 2001, 17.

35 Laitila 2001, 38, 71.

36 Van Doorn 1971, XV.

37 Pöysä 2000; Pöysä 1997, 76; Saaristo – Jokinen 2004, 108–109.

38 Pipping 1978, 126.

39 Pipping 1978, 155. Pippingin rykmenttiä saatettiin kutsua Peräpohjolan rykmentiksi tai jänkääkäreiksi.

myönteisyyttä ilmaiseva ja ehkä jopa kansallisromanttinen lataus. *Korpisotilas ja jänkääkäri* pystyvät toimimaan, selviytymään ja vieläpä taistelemaan ankarissa ja erityisesti suomalaisissa olosuhteissa, juuri niissä maisemissa mitkä oli kuvattu Topeliuksen *Maamme kirjassa* kansakuntaan kuuluviksi.

Varuskunta- tai aselaji- ja puolustushaaraidentiteetin määrittäminen sotilasidentiteettien ylä- tai alapuolelle on tutkimukseni kannalta tarpeetonta. Yksittäiseen paikkaan liittyvä sotilasymmärrys on aina vain yksi ilmentymä taustalla vaikuttaneista sotilas- ja siviili-identiteettien yhteentörmäyksistä mutta myös yhteensulautumisista. Yksittäinen varusmies on saattanut muodostaa erilaisen kuvan itsestään varuskunnan sisäisen hengen ja sen aikaansaaman erottautumisen myötä. Tämä ei kuitenkaan ole sama asia kuin identiteettiprojekti, jonka tehtävänä on tutkimuksessani eron politiikka – ei erottautumisen politiikka. En siis yritä paikantaa identiteettikysymyksen avulla samanlaisuuden sisällä olevaa erilaisuutta. Erottautumisen logiikka liittyy siis joukko-osastohenkeen ja sen näkyvyyteen joukko-osastoissa tai puolustushaaroissa palvelevien välisissä suhteissa. Luonnollisesti yksittäinen asevelvollisen varusmiehen mahdollisuus muodostaa tai synnyttää joukko-osastohenkeen liittyviä tekijöitä on lyhyestä palvelusajasta johtuen varsin marginaalinen.⁴⁰ Asevelvollinen toimii toisaalta jo ennen häntä syntyneiden ”traditoiden” jatkajana ja vaikutti todennäköisesti tämän tradition siirtämisessä seuraaville asevelvollisille kansalaissotilaille. Palkatulla henkilöstöllä voi sen sijaan nähdä olevan parhaimmat mahdollisuudet joukko-osastojen (tai pienempien yksiköiden) välisen erottautumisen pitkäaikaiseen vaikuttamiseen. Tätä ilmiötä tarkastelen vielä lähemmin neljännessä pääluvussa.

KANSALLISET ODOTUKSET MILITARISOITUVALLE KANSALAISSOTILAALLE

Sisäpalvelusohjesääntö (1929). Tietoisena korkeasta kutsumuksestaan isänmaan suojelijana sotilaan tulee aina ja kaikin voimin pyrkiä uskollisesti ja tunnollisesti täyttämään velvollisuutensa.⁴¹

Sisällissodan hävinnyt osapuoli näyttäytyy sotilasmuistelmissa oman tappionsa tunnustaneena, eikä osoita jälkikäteen katkeruutta edes vapaussotakeskustelusta. Eräs muistaa palvelustoverinsa sanoneen seuraavat sanat (tämänlaisia kokemuksia ei siis liitetä kertojaan itsensä tuottamiin):

Helsinki 1925: nää meidän pomot on sentään kunniallisia ihmisiä, kun ei ne tanssita meitä tuolla hautausmaalla jossa ”minunkin enoni lepää”.⁴²

40 Tämä pelkistys perustuu Haanpään sekä Waltarin varusmiespalvelukseen liittyvien kirjojen lähtökohdista, jotka eivät perustu pitkäaikaiseen asevelvollisuusseurantaan, vaan heidän vuoden palvelusajan tuottamiin mielikuviin asepalveluksen merkityksestä ja sen roolista suomalaisessa yhteiskunnassa.

41 *Sisäpalvelusohjesääntö 1929*, 13.

42 TYKL/kys/45: informantti 132, 8. Sitaatit ovat alkuperäiset. Kyseessä on tämän informantin mukaan ”sikotarha”. Tämä nimitys tuli itselleni yllätyksenä. Olen asunut Santahaminassa lähes

Ammattisotilaiden ei tässä tulkinnassa nähty ensisijaisesti loukanneen punaisella puolella taistelleiden kaatuneiden, vankileirillä kuolleiden tai siellä teloitettujen muistoa ja kunniaa. Edelliseen esimerkkiin liittyy myös komppanian päällikön pitämä puhuttelu, jossa korostettiin, että kyseisellä (Santahaminan) hautausmaalla lepää muun muassa ”kansalliskirjailija” Maiju Lassila (Irmari Rantamala, alkujaan Algot Tietäväinen). Hän toimi *Työmies*-lehden ideologisena linjanvetäjänä sisällissodan puhkeamisen aikoina.⁴³ Komppanian päällikön puhe oli ollut vainajia kunnioittava, eikä siis missään tapauksessa heitä halventavana. Tästä huolimatta hän muistaa, että kyseistä hautapaikkaa nimitettiin ”sikotarhaksi”, mikä tämän muistelijan mukaan viittaa siis hautausmaan alueen edelliseen, eikä siis nykyiseen käyttötarkoitukseen. Armeijan tarkoituksiperiin sopi, että hävinnyt osapuoli pidettiin hävinneenä. Hävinneelle osapuolelle annettiin siis jonkinlainen kunnioitus ja arvostus, josta oltiin siis (jälkikäteen) tyytyväisiä. Kertomuksessa on siis (jälkikäteen) ohitettu oma mahdollinen suru ja sitouduttu valkoisen Suomen tuottamaan kansalliseen identiteettiin. Asevelvollinen armeija näyttää saaneen oman paikkansa itsenäisen Suomen tarinassa jo itsenäisyyden alkuvaiheista lähtien:

Helsinki 1923: Punikki ja lahtarinimitystä kyllä kiihkeimmät siviilit käyttivät keskenään mutta asevelvollisia niihin ei sekoitettu, koska asevelvolliset edustivat kaikkia kansankeroksia.⁴⁴

Armeija oli puolueeton ja epäpoliittinen, vaikka tällä ehkä tarkoitettiin lähinnä sitä, että siellä ei saanut tuottaa avoimesti ”toisenlaisia” mielipiteitä. Työläisnuoret oppivat kertomuksissa ymmärtämään, että omien poliittisten näkökantojen esiintuominen ei ollut järkevää, vaikka suurin osa varusmiehistä olikin tullut ”työläiskodeista”. Suojeluskuntalaistaustaisia varusmiehiä ei välttämättä arvostettu. Käytäntö oli toisaalta osoittanut, että heidät oli järkevää jättää (nuorempina sotilainakin) rauhaan, koska heistä todennäköisesti koulutettiin ryhmänjohtajia, eli tulevia esimiehiä.⁴⁵ Joissain sotilasmuistelmissa korostetaan, että esimerkiksi Karjalan kannaksella oli korkea maanpuolustustahto, jolloin myös suojeluskuntalaisuus oli arvostettua ja kunnioitettua. Luonnollisesti tämä näkökulma on synnytetty kansallisen identiteettiprojektin aikana, jolloin oli tarve muodostaa itärajasta Suomen kohtalon kysymys.

Käkisalmi 1923: Kannaksella ja karjalaisväestön keskuudessa ei suojeluskuntaan kuuluminen aiheuttanut skismoja.⁴⁶

Tampereen rykmentti (Lahti) näyttää ”kärsineen” vasemmistolaisleimasta. Kyse oli siis punaisen Tampereen liittämistä joukko-osaston nimeen. Tässä joukko-osas-

koko nuoruusikäni, enkä ymmärtänyt liittää tätä nimitystä hautausmaahan, vaan sen vieressä olleisiin ruokalan rakennuksiin, joissa luulin (luulimme) sijainneen sikoja ennen 1970-luvun alkua.

43 Salminen 2007, 17–19.

44 TYKL/kys/45: informantti 599, 6.

45 TYKL/kys/45: informantti 97, 31.

46 Väänänen 1978, 48. Muistoja sotilaskoulutuksesta Käkisalmissa vuonna 1923.

tossa oli yhden muistikuvan mukaan takavarikoitu eräältä lääkintämieheltä kommunistinen kielletty *Liekki*-lehti (moniste). Hän ei kuitenkaan saanut tapauksen johdosta rangaistusta, koska oli palvellut moitteettomasti. Kyse oli siis jollain tavalla tavallisesta poliittisuudesta juuri tuossa joukko-osastossa.⁴⁷ Toisessa muistitietoon kätkeytyneessä ja ehkä harvinaisessa poliittisuuteen viittaavassa havainnossa eräs muistaa käyneensä poliittissävyyteisen tai siihen viittaavan keskustelun vääpelin kanssa. ”Mutta ei kai Pasanen ole sosialisti [...] siihenkös sitä taas menttiin, sanoin”.⁴⁸ Tässä sotilasmuistelmassa tulee esille poikkeuksellisella tavalla ainakin joidenkin esittämä tai ainakin jälkikäteen tiedostettu vastustus poliittista valtakulttuuria vastaan. Kyse oli näiden ajatusten jäämisestä marginaaliseksi, koska ne olivat aikakaudella kiellettyjä, tai ainakin niihin suhtauduttiin jonkinlaisina ”tabuina”. Kilpikirjoituksen 20. kysymys oli samalla myös vastaus kysymykseen: ”Harrastettiinko armeijassa politiikkaa siitä huolimatta, että se oli kiellettyä?”⁴⁹ Tähän kysymykseen vastattiin siis, että politiikka oli kiellettyä, joten siitä ei keskusteltu. ”Pasanen” sotilasmuistelmalla oli poikkeuksellinen, koska kirjoittajat esiintyivät lähes poikkeuksetta valkoisen Suomen edustajina ja sen puolestapuhujina, vaikka olisivatkin olleet ”punaisista perheistä”. Oikeanlainen maanpuolustustahto liitettiin siis siihen, että yksilö oli omaksunut yhtenäiskulttuurin ilmentymät osaksi omaa arvomaailmaansa. Vastustus merkitsi siis epäisänmaallisuutta, punaisuutta ja vääränlaista maanpuolustustahtoa. Joissain elämäkerrallisissa tuotoksissa tehdään jopa pesäero oman isän punaisuuteen, jota ei siis haluttu ottaa osaksi omaa elämää. Suojeluskuntatoimintaan osallistuminen tuotti selkäsaunan, jonka kertoja tosin näki vain vahvistavan halua osallistua valkoisen Suomen toiminnallisuuteen.⁵⁰ Tässä vaiheessa on kuitenkin syytä todeta, että kyse oli julistuksellisesta idealisaatiosta, jossa yksilö halusi liittää itsensä sellaiseen, mikä ymmärrettiin liittyvän kansallisentason oikeanmielisyyden vaatimuksiksi. Käytännön toiminta ei aina vastannut näitä ”julistuksellisia” ideaaleja. Esitän näitä ”säröjä” seuraavan pääluvun kuriin ja kurinalaistamiseen liittyvissä teemoissa.

Identiteettien määrittelyssä lähtökohtanani on ollut ajatus, jossa hyväksyn, että yksilön identiteetti koostuu joukosta identiteettejä, joista jotkut voivat korostua esimerkiksi elämänhistoriallisessa muisteluprosessissa.⁵¹ Usein jätetään huomiomatta, että sotilaspukua kantaneet kansalaiset ehtivät imeä koko nuoruusikänsä vuosikausia ideologioiden vaatteisiin kätkeyttä arvostuksia, arvoja ja vaikkapa nationalistisia ajatuksia, ennen varsinaisen asepalveluksen alkamista (*previous indoctrination as civilians*). Lyhyen varusmiespalveluksen aikana ei siis välttämättä pystytty vaikuttamaan asevelvollisten ajatuksiin ja käyttäytymisen taustalla oleviin kulttuurisiin lähtökohtiin. Armeijan toteuttamalla täsmäpropagandalla ei siis ollut todellista vaikuttavuutta asenteiden muuttamisessa,⁵² vaikka tähän ehkä vuoden tai pitemmällä palvelusajalla olisikin pyritty. Pääosa sotilasmuistelmiaan kirjoitta-

47 TYKL/kys/45: informantti 97, 39.

48 TYKL/kys/45: informantti 87, 6.

49 [Muistelmia sotilaskoulutuksesta, TYKL n:o 45], 4.

50 Väisänen 2003, 32.

51 Pöysä 1997, 27.

52 Stouffer ym. 1965, 462–463.

neista kansanarmeijan sotilaista olivat kokeneet toisen maailmansodan aikaisen sotilas-yhteisön sen jälkeen kun he irtautuivat varusmiespalvelusaikansa välittömistä muistoista, mikä on luultavasti syventänyt heidän sotilasorganisaatiotuntemustaan ja -tietämystään ja siihen liittyviä tuntemuksiaan tasolle, joita sodan jälkeiset sukupolvet eivät ole voineet enää kokea.

Yhteiskunnalliset muutokset ovat omiaan muuttamaan sotilas- ja siviiliyhteisöön kuulumiseen liittyvää yleistä mutta myös yksityistä sekä kollektiivista ymmärrystä. Muutoksen havaitseminen on toisaalta vaikeaa, koska kansallisen identiteettiprojektin kaikki ulottuvuudet eivät välttämättä esiinny konkreettisesti ihmisten ja heidän välisessä toiminnassa tai edes kielellisinä ilmauksina. Siksi Runeberg ja hänen *Vänrikki Ståhlin tarinat* eivät välttämättä välittyneet henkilöhahmoina sotilaiden tietoisuuteen tai esiintyneet heidän käymissään keskusteluissa edes toisen maailmansodan kriittisinä vuosina, vaikka esimerkiksi *Tuntemattomassa sotilaassa* annetaankin tästä viitteitä.⁵³ Tässä esimerkissä tarinoiden merkitys liitetään toisaalta kokemukseen herravihasta, sekä sen ylläpitämisestä ja alamaiseksi jäävän kansalaissotilaan vuosisatoja kestäneestä kiusaamisesta. Harha syntyy kun kansallisen tason identiteettiprojektiin liittyviä ilmentymiä yritetään paikantaa yksittäisten ihmisten välisistä vuorovaikutustilanteista. Toisaalta on vaikeaa lähteä käsittelemään 1920- ja 1930-lukuja ilman, että niissä otetaan huomioon Runebergin, Topeliuksen ja Lönnrothin mahdolliset vaikutukset uhkakuvaretoriikkaan, nationalismiin sekä maanpuolustushenkeen ja sen kehittämiseen, vaikka näistä ei olisikaan mitään viitettä aikalaismuistelmissa tai aikakaudelta säilyneissä lähteissä. Näillä toteamuksilla en väitä, ettei aikakaudella olisi puhuttu ”isänmaallisesti”. Eräs sotilasmuistelmia kirjoittanut muistaa varusmiespalvelukseen lähdön aattoiltana (vuonna 1919) olleensa kuulemassa ”sivistyneen teologin kauniita sanoja, miten nuorta vastakuntaa suojelee oma armeija, sekä miten suurta ja ylevää on päästä nuoren ja kunniaakkaan armeijan riveihin”.⁵⁴ Kansallisen identiteettiprojektin myötä uusille sukupolville voitiin siirtää avoimesti myös sotilaalliset perinteet ja sotilaselämän traditiot, mitkä vanhemmat sukupolvet ovat aikaisemmin kantaneet (seuraavia sukupolvien varten) eräänlaisena velvoittavana jatkumona.⁵⁵ Sotilaskansalaisiin piti siis saada iskostettua menneisyyden ja traditioiden kunnioittamiseen liittyvä tuntemus, mikä liittyi kollektiivisesti koettuna myös yhteisöllisyyden tuntemuksen välittämiseen.⁵⁶ Väinö Linna antaa kuvan, että kansanvalistuksen sanomaan suhtauduttiin rintamajoukoissa kriittisesti ja niihin jotka eivät osanneet erottaa faktaa fiktiosta suhtauduttiin lähinnä pilkkaavasti. Erästä pidettiin ”yksinkertaisena”, kun hän uskoi kritiikkittömästi kerrottuun ja suhtautui siihen liian vakavasti.⁵⁷

Ehkä selkeimmät tuntomerkit kansallisen tason identiteettiprojektin muutoksesta tapahtuivat Lapuan liikkeen vuosina ja erityisesti Mäntsälän kapinan hetkellä.

53 Linna 1996, 107; Lilja 1991, 522.

54 TYKL/kys/45: informantti 27.

55 Väänänen 1978, 86–87. A. Blickin puhe Käkisalmissa kevättalvella 1936 uudelleenmuodostetun Savon jääkäriyrykmentin uutena komentajana.

56 Anttila 2007, 101–107.

57 Linna 1996, 114. Pilkkanteon kohteena oli Salo. Linnan mukaan ”hän nieli kansanvalistuksen kaikkein herkimmin”.

Esimerkiksi Lahdessa sijainneessa Tampereen Rykmentissä useat kanta-aliupseerit olivat pukeneet siviilivaatteet päälle (mustat paidat) ja olivat lähdössä mukaan kappinaan tai ainakin tukivat sitä. Upseerien ei muisteta osoittaneen kantaansa, ainakaan näin selkeästi. Rykmentin komentaja, eversti E. Koskimies, oli joutunut käyttämään kaikki suostuttelutaitonsa, jotta oli saanut nämä henkilöt pukemaan sotilaspukunsu uudestaan päälle ja luopumaan ”vallankumouksellisuudestaan”. Rykmentissä oli ollut ”kahenlaista ilmaa”.⁵⁸ Suojeluskuntalaisuus liitettiin avoimeen aggressiivisuuteen, joka selkeään poliittisuuteen liittyvänä ei sopinut kansalliselle asevoimalle. Upseeriliitto halusi osoittaa, että se piti suojeluskuntia syyllisenä levottomuuksiin ja määräsi, että sen jäsenet eivät saisi osallistua suojeluskuntajärjestön ampumamestaruuskilpailuihin vuoden 1931 loppupuolella.⁵⁹ Kohu näyttää menneen ohi varsin nopeasti, eikä suojeluskuntaan tai vakinaiseen asevoimaan jäänyt epälojalisuuteen viittaavaa leimaa.

Siviili-identiteettiä kantaville mutta yleiseurooppalaisen radikalisoitumisen myötä militarisoituneille suojeluskuntalaisille heidän oma ”paramilitaarinen organisaationsa” antoi energiaa jopa laillisen yhteiskuntajärjestyksen kumoamisille. Suojeluskuntahenki nousi siis aivan uusista kansalaisihanteista, mikä itsessään oli tasoitannut pitäjien säätytietoista talonpoikaisuutta, antaen samalla mahdollisuuden uudenlaisten sosiaalisten suhteiden ja hierarkioiden muotoutumiselle.⁶⁰ Suojeluskunnan johdossa olleen kenraali Lauri Malmbergin mukaan (1930-luvulla) suojeluskunta oli toisaalta (virallisesti) maanpuolustusjärjestö, jonka tehtävänä oli ”laajojen piirien” kasvattaminen sotilaallisen kurin omaaviksi, palvelemaan puolustusvoimien tarpeita. Järjestön keskeinen tehtävä oli kasvattaa joukot taistelukuriin, jossa kuritus ja ”kovat rangaistukset” eivät olisi järjestyksenpitämisen yksinomaisia menetelmiä. Tarkoitus olisi saada aikaan kuri, jossa yhteisön sisäisellä työnjaolla muodostetaan tehokas yhteistulos.⁶¹ Yhteistoiminnallisuuden ihanne liitti suojeluskunnan väistämättä jonkinlaiseksi ei-vakinaiseen asevoimaan liittyväksi mutta, tärkeäksi paikallistason toimijaksi. Suojeluskuntien tehtävänä oli (vain) varmistaa fyysisellä läsnäolollaan yhteiskuntarauhan säilyminen.

Sotilasviranomaisten ensisijaisena huolena eivät olleet ne, jotka varsin tiukan seulan läpi olivat päässeet valkoisen armeijan hallinnoimien varuskuntien sisään, vaan armeijanvastaisten tahojen mahdollinen vaikuttavuus nuoriin asevelvollisiin. Suojeluskunnat toimivat siis varuskunnan ulkopuolisena kontrollijärjestelmänä mutta varsinaisen sotilaskoulutuksen kehtona toimiva varuskunta piti pitää ehdottoman puhtaana väärenlaisesta informaatiosta. Kasarmialueet olivat ”ulkopuolisilta kiellettyjä”. Kielto koski yhtäläillä suojeluskuntalaista kuin maanalaisesti kommunistista sanomaa levittävää ”isänmaanpeturia”. Kasarmialueilla tapahtunut koulutuslogiikka perustui kansalaissotilaiden kurinalaistamiseen sekä mekaanisen (kasarmi)kurin ylläpitämiseen. Kasarmin portin sisäpuolella oli myös mahdollisuus rajoittaa yksilöiden sanan- ja toiminnanvapautta erilaisten normien ja sanktioiden avulla. Yksittäiset ”kapinat” tulkittiin usein siviiliyhteiskunnasta poikineik-

58 TYKL/kys/45: informantti 97, 169.

59 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1931–1936. Kokouspöytäkirja 23.9.1931. THA.

60 Alapuro 1998, 230.

61 [Malmbergin arkisto], ”Konsepti suojeluskuntatoiminnasta vuodelta 1930-.”Kansio 3.

Kiviniemen kasarmialueen portti Vuoksen jääkäripataljoonan aikana vuonna 1933. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 207.

si agitaatioyrityksiksi. Sisällissodan jälkeen, lokakuussa 1918, puhkesi Mikkelissä eräässä jalkaväkirykmentissä kapinaksi tulkittu ruokamellakka. Tilanne rauhoittui vasta kun paikalle tuotiin konekivääri ja sillä oli ammuttu laukauksia kapinoitsijoiden päiden yläpuolelle. Aikalaiset tulkitsivat, että ”ulkopuolisella kiihotuksella oli osuutensa tapahtumien ryöstäytymiseen ammuskeluksi”⁶²

Oheisen kuvan oikeassa laidassa olevan varoitustaulun tekstissä on sanat: ”Siviilihenkilöiden pääsy kasarmialueelle ilman komendantin lupaa kielletty”. Kyseessä saattoi olla fyysisen pääsyn lisäksi myös implisiittisesti sisällytetty ajatus siviilidentiteettimäisen näkyvyyden pitämisestä poissa kasarmialueen homogeenisestä ilmapiiristä. Epäilyttävien tahojen metsästys saattoi saada jälkikäteen katsottuna hupaisiakin piirteitä. Kiviniemessä oli vuonna 1932 kiellettyä ostaa siviileiltä (lähinnä yksi ”mummo”) elintarvikkeita, koska pelättiin, että niissä olisi myrkyä. Määräysten vastaisesti pullakauppaa oli jatkettu salassa. ”Mummo” oli päässyt kasarmialueelle aidassa olevasta reiästä. Kertomuksen mukaan hän jäi lopulta kiinni ja toimitettiin ”esikuntaan”⁶³ Sotilaita tuli estää saamasta kosketuspintaa kiellettyyn poliittiseen elämään ja puolustusvoimille epäedulliseen informaatioon. Vaa-

62 Kronlund 1988, 254. Kyseessä olevassa tapahtumasarjassa oli todennäköisesti kyse elintarvikkeiden puutteesta tai niiden huonosta laadusta Itä-Suomen jalkaväkirykmentti 5:ssä. Tämä perustuu jälkikäteen tehtyyn asian selvittelytyöhön, jossa sota-asiainoimituskunnan tutkijat totesivat, että kapinan perussyynä olivat rykmentin ala-arvoinen muonitus sekä siitä aiheutunut nälkä ja kotiikävä. Lähteessä tosin todetaan että rykmentin komentajan ja upseeriston välillä oli ristiriitoja, ja siitä syystä komentaja kapinan loppuselvittelyissä luovutti komentajan tehtävät seuraajalleen. Aineistosta paljastuvat syyt ja seuraukset eivät siten aina välttämättä anna suoraa ja selkeää vastausta tapahtuneesta.

63 TYKL/kys/45: informantti 196, 30.

ran uskottiin vaanivan jatkuvasti kasarmin portin ulkopuolella. Sotaväen ylilääkäri liitti jopa erään (varusmiehen) palveluksen ulkopuolella syntyneen ampumahaa- van ”kommunistiseksi antimilitarismien ilmaisuksi”⁶⁴ Haitallisen ja vaarattoman informaation erottaminen toisistaan oli sen sijaan huomattavasti vaikeampaa. Oheisen kuvan portista astui sisään Pentti Haanpää vuonna 1925. Hänen mielipiteensä palvelusajastaan levisi pian koko kansakunnan tietoisuuteen. Kasarmin portti ei siis erottanut ”vihamielisiä” mielipiteitä, mikä on merkittävä lähtökohta myös sotilas- ja siviili-identiteettien ymmärtämiseen toisilleen erillisinä ja eron poliittikkaa tuottavina lähtökohtina.

Osoitan tässä pääluvussa, että armeija-aika koettiin sotilasmuistelmassa epä-tavallisena elämyksenä, jonka jalostuminen jälkikäteen tiedostettavaksi kokemukseksi näyttää olleen jonkinlainen lopputulos kaikkien ruumiin aistien välityksellä vastaanotetuista syötteistä. Kyse oli varsin totaalaisesta vaiheesta nuoren miehen elämässä. Hän luovutti symbolisesti ruumiinsa määrääjäksi valtion ja organisaation käyttöön palvelukseen astumisen myötä. Ruumiillinen koskemattomuus oli pyhäasia esimiehen ja alaisen välillä, mikä ylipäätään mahdollisti jonkinlaisen yksilöllisyyden säilymisen. Tästä ruumiillisen koskemattomuuden periaatteesta löysin vain yhden viittauksen, mikä ilmentää sen olleen itsestäänselvyys, ainakin jälkikäteen ymmärrettynä.⁶⁵ Virallinen organisaatio ei näytä tunteneen (tai tunnustaneen) kansalaissotilaiden välisiä ”initiaatorittejä”, eli niitä joiden avulla kansalaissotilaasta muokattiin ”täysivaltainen kansalaissotilas”. Niiden epävirallisuus tekee ilmiön hallinnasta myös erittäin vaikean ja ehkä kansallisen tason yhdenmukaistamisen kannalta katsottuna lähes mahdottoman kokonaisuuden. Myös metsätyömailla initiaatioprosessi oli paikasta riippuen erimuotoinen ja -sisältöinen. Initiaatiomenoihin liitetään pelonsekaisia kuvauksia sukupuolista koskemattomuutta loukkaavista menoista ”jatkäksi poraamisen” ja sukupuolielinten hiilellä hieronnan merkeissä. Tulokas asetettiin ”naurettavaan asemaan” ja tämän häpeän kestäminen nähtiin testinä yksilön kelpoisuudesta osaksi miesten joukkoa.⁶⁶ Jyrki Pöysän kuvaama metsätyömaan initiaatioprosessi näyttää olleen yhteishenkeä parantavaa, kun taas Pekka Leimu kuvaama sotilasinitiaatiota enemmänkin yhteishenkeä rikkovana ja pennalismiin jäävänä ilmiönä.⁶⁷ Raja pennalismiin ja initiaation välillä on todettu muutenkin häilyväksi.

Joissain tapauksissa pennalismiin on nähty johtavan sosialisatioon, kuten Yhdysvaltain merijalkaväessä, jossa pennalismissa on kysymys lujustestistä tai soveltuvuskokeista.⁶⁸ Yksilö sosiaalistuu yhteisöön ja omaksuu samalla käyttäytymistapoja, joita yhteisössä pidetään hyväksyttävänä.⁶⁹ Erikoisjoukkojen koulutusloogiikka ja siihen liittyvä initiaatio eroaa tavanomaisista sotilasjoukoista, koska niissä rekryytin pitää erilaisin teoin ansaita kuulumisensa kyseiseen joukkoon. Logiikka on aivan eriluontoinen joukoissa, johon ei ensisijaisesti hakeuduta ja jossa ei jatku-

64 [Vuosikertomus] 1922, 52. KA, Sörnäinen (entinen Sota-arkisto).

65 TYKL/kys/45: informantti 101, 18.

66 Pöysä 2000.

67 Leimu 1985, 200.

68 Leimu 1985, 50–51, 152–153.

69 Saaristo – Jokinen 2004, 78.

vasti kontrolloida rekryyttien kykeneväisyyttä toimia joukon mukana tai josta yksilöä eri eroteta siksi, että hän ei pysy muiden mukana. Yksilö kokee kuitenkin jonkinlaisen initiaation irtautuessaan alokas-statuksesta ja päästessään vanhemmaksi sotilaaksi. Viimeistään uusien alokkaiden saapuminen yhteisöön nostaa yksilön statuksen nuorempiin nähtynä korkeammalle ja täten initiaatio tapahtuu eräänlaisena alhaalta päin tulleenä ”työntönä”, eikä siis vanhemman ikäluokan ”vetämänä”. Kasarmeissa saattoi olla alokkaiden lisäksi vanhempaa ikäluokkaa ja siis niitä tahoja, jotka kutsuivat itseään esimerkiksi ”kantajääkäreiksi, ikämiehiksi tai sotavanhuksiksi”, kärjistäen näin omaa yliveraisuuttaan ja vanhemmuuttaan, joka oli alokkaiden saavuttamattomissa.⁷⁰

KANSALAISSOTILAAN HALUTTU MENNEISYYS JA TULEVAISUUS

Suomen armeijan upseerit kirjoittivat tutkimusaikakaudella erilaisissa foorumeissa arvioitaan menneen, nykyisen ja tulevaisuuden asevoimien käytöstä sodassa ja taistelussa. Keskustelu liittyi turvallisuuden teemaan, jolla ammattisotilaat pyrkivät välillisesti tulkinnoillaan ja valinnollaan osoittamaan jonkin asian, toimijan tai uhan joko vaaralliseksi tai vaarattomaksi.⁷¹ Sotalaitoksen varsinainen tehtävä ei ollut vain rutiinien ylläpito, vaan valmistautuminen vihollisen kukistamiseen ja siis vihollissotilaiden tappamiseen. Siihen liittyvä perustekijä jää vain taustalle, jos organisaatiota tarkastellaan rauhan aikaan liittyvien ja yleiseen sotilaalliseen elämäntuotoon kuuluvien käskyjen, kieltojen tai siihen liittyvien normien välityksellä. Kansallisen tason uhkakuvaretoriikka vaati selkeää ja konkreettisesti kohdennettavissa olevaa kohdetta, johon liittyi itsestään selväksi liitetty oletus ”isiltä peritystä puolustustahdosta ja uhrimielestä”. Nämä tekijät olivat siten ominaisuus, eikä keskustelun ja arvailujen kohde. Itsestään selvää oli myös ”vuosisataisen perivihollisen” olemus, joka oli siis luonnostaan ”kamala” ja vaarallinen.⁷² Asevoimien tehtävä oli puolustaa valtion rajoja. Valtio tulkittiin aikakaudella poliittiseksi organismiksi, jolla tuli olla mahdollisimman luonnolliset rajat.⁷³

Terijoki 1931: Nuoren pojan mieleen oli tullut sellainen kuva naapurista, että kaikki siellä oli kuin musta–valkoinen kuva.⁷⁴

Suomalaisella asevelvollisuuskeskustelulla näyttää olleen jonkinlaisia yhtäläisyyksiä ranskalaisen vastaavan keskustelun kanssa. Ranskassa keskustelu heräsi henkiin, kun heidän armeijansa oli kokenut murskatappion vuonna 1870 käydyin sodan seurauksena. Aikaisemmin kansallisiin sotilaisiin oli suhtauduttu kuin vieraan maan

70 Näyttää siltä, että tätä nimitystä olisi käyttänyt yhtä lailla kenttätykistössä palvelleet asevelvolliset kuvaamaan vanhimman saapumiserän asemaa. Ks. Leimu 1985, 244; TYKL/kys/45: informantti 171.

71 Harle – Moisio 2000, 11.

72 Maanpuolustustahto ja kansalainen 1938, 47; Laitila 2001, 6.

73 Harle – Moisio 2000, 21.

74 TYKL/kys/45: informantti 179, 68.

valloittajiin, eikä asepalvelus ollut missään tapauksessa kansalaisten suosiossa. Muutoksen myötä armeijasta oli muodostunut vähitellen kansallinen ja sen ”yksityinen” ja ”etäinen” lähtökohta oli jäänyt menneisyyteen.⁷⁵ Myös Suomessa on mahdollista paikantaa itsenäisyyden ajan jälkeen selkeää innostuneisuutta maanpuolustusasioihin. Kyse oli luonnollisesti kansallisen tason retoriikasta mutta sen vaikuttavuutta yksittäisten kansalaisten ajattelutapaan ei voi väheksyä. Nationalistinen retoriikka alkoi suorastaan vaatia yksimielisyyttä ja uhrivalmiutta yhteisen asian eteen. Erimielisyys tulkittiin epäisänmaallisuudeksi. Asepalveluksesta esitetty kritiikki oli siis tuomittavaa, koska se liitettiin avoimeksi epäisänmaallisuuden osoittamiseksi (mistä Haanpään kohtalo on hyvä esimerkki).

Suomalaiskansallisen identiteetin perustojen muotoutumisen on nähty perustuvan kieleen sekä kansanperinteeseen. Nationalistiset piirteet taas on nähty muotoutuvan Lönnrothin, Runebergin ja Topeliuksen vaikutuksista, vaikka kyse on ehkä enemmän patrioottisuuteen viittaavista piirteistä. Runebergin mukaan tarinoiden opetuksena ei ollut nähdä voittoa sotilaallisen toiminnan ja siis taistelujen tarkoituksena, vaan urhoollisen ja miehisen käytöksen esiintuonti voittoakin tärkeämpänä tekijänä. 1800-luvun loppupuolen sotilaat esiintyivät tässä retoriikassa vuosien 1808–1809 sodan sankareiden perinteenviejinä, osana keskeytymätöntä ketjua. Runebergin käsistä syntyikin jälkipolville välittynyt kuva suomalaisen miehen kahdesta roolista talonpoikana ja sotilana.⁷⁶ Suomalaisen sotilaan ideaalisen omakuvan lähtökohdat rakentuivat *Vänrikki Ståhlin tarinoista*. Niissä kuvattiin urhoollisia sotilaita ja upseereita Suomen sodan aikakaudella. Topeliuksen *Maamme kirjan* tulkinnat kodista, kotiseudusta ja isänmaasta ovat looginen jatkumo tälle kansallisen sotiluuden ja sankaruuden teokselle.⁷⁷ Topeliuksen kirjan suomalainen on paikallisyhteisön ja kotiseutunsa kulttuurinen tuote, jonka maailmankuva perustuu omaan kyläyhteisöön ja omaan maakuntaan. Maantieteellisen ympäristön nähtiin muutenkin vaikuttavan keskeisesti siellä asuvien ihmisten käyttäytymiseen ja yhteisöjen luonteeseen.⁷⁸ Kyse oli samalla paikallisyhteisön suomalaisesta, jolle isänmaan rajat eivät ole valtakunnanrajoja, vaan epämääräisiä suomalaiskansallisia henkisiä rajoja.⁷⁹ Kansakunnan olemassaolo ja kansallisuusaaite oli siis luotava kansalaisten mieleen esimerkiksi aikaisempien myyttirakennelmien, historiallisten muistikuvien, arvojen ja symboleiden muodossa.⁸⁰

Suomalaisen sotilaan hyveitä oli korostettu jo 1880-luvulla, jolloin hänet ”rauhallisten suojelijana ja auttajana” määriteltiin ystävälliseksi ja vilpittömäksi kanssakävijäksi. Loukkaava tai tyly käytös eivät käyneet tämän ihanteen kanssa yhtä. Piti olla kuuliainen esivaltaa ja lakia kohtaan. ”Miehevä ja rahvakas” käytös kuuluivat asiaan. Sotilaan ei tullut sekaantua ”toraan” eikä väkikokouksiin, joissa saattoi esiintyä väkivaltaa, vallattomuutta tai muuta häiriötä.⁸¹ Tähän logiikkaan liittyi li-

75 Weber 1976, 297–299.

76 Laitila 2001, 44–47.

77 Tuomaala 2004, 301.

78 Harle – Moisio 2000, 21.

79 Topelius 1876, 5.

80 Leimu – Harinen – Sinkko 2007.

81 Ehdoitus sotamiehen kirjaksi 1880, 1–2, 11.

säksi Runebergiläinen arvomalli, jossa sankaruus ja sankarikuolema olivat jonkinlaisia hyveitä⁸² *Maamme kirjan* kuvat ovat luultavasti auttaneet näiden teemojen sisäistämässä mutta vasta esimerkiksi varuskunnissa (ja luultavasti myös koululaitoksessa) 1920-luvulta alkaen tähän on voitu liittää myös avoimen aggressiivisia ja nationalistisia piirteitä. Suomalainen kansakunta ja ylipäättään kansalliset rajat olivat sängen vieraita varusmiespalvelustaan suorittamaan määrätuille miehille itseenäisyyden alkuvaiheessa. Suomalaisuus ja kansallinen itseymmärrys nousivat siksi merkittäviksi kansalaiskasvatuksen aiheiksi. Varusmiesten oppitunneista mainitakoon esimerkiksi: ”J. V. Snellman ja suomalaisuuden nousu”, ”Aatelisto Suomessa keskiajalla”, ”Suomalaiset 30-vuotisessa sodassa”. ”Kalevan aikuiset sankarit, heidän sotaintonsa ja aseensa sekä muut varusteensa”.⁸³

Ennen toista maailmansotaa avoimesti osoitettu viha Neuvostoliittoa kohtaan oli normaalia. Oli normaalia ja suorastaan luonnollista korostaa vapaussoturin kunniaakasta taivalta. Yhtä luonnollista oli tuomita punaisella puolella taistellut isänmaanpetturiksi. Teuvo Laitila on tulkinnut suomalaisten kaartilaisten kokeneen tsaarin armeijassa palvelemiseen normaalina ja turkkilaisten vastustajan kauheuden luonnollisena asiana. Sotilasorganisaatio oletti, että se pystyi ohjaamaan ja kontrolloimaan yksilöiden muodostamaa käsitystä esimerkiksi normaaliksi miellelytystä käyttäytymisestä.⁸⁴ Käytäntö ei toisaalta välttämättä vastannut siihen mitä propagandalla oli pyritty saamaan aikaan. Tähän viittaa vihollisuuksien päättymisen jälkeen jaetut positiiviset suhteutumistavat turkkilaisiin 1800-luvulla kuin venäläisiin 1940-luvulla. Yksittäisellä sotilaalla ei ollutkaan mitään henkilökohtaista entisiä vihollisiaan vastaan, jos hänellä varsinaisesti oli ollut edes taistelujen aikana.⁸⁵ Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä* ei sekään sopinut aikakaudellaan eliitin rakentamaan ja ylläpitämään kuvaan suomalaisesta maaseutuväestöstä. Sinänsä on kiinnostavaa havaita, että yhtä lailla 1700- ja 1800-luvulla esiintyi Venäjän vastaisen rajan suunnalla suullista, usein naisten kertomaa perinnettä, jossa sotaan suhtauduttiin kriittisesti. Niissä sota ei itsessään ilmentänyt mitään sankarillista, vaan päinvastoin, se koettiin enemmänkin tavalliseen ihmiseen kohdistuvana tragediana. Kriittisyyttä osoitti myös Kiven näytelmä *Olviretki Schleusingenissä* vuodelta 1866, joka asettaa romantisoitun sotilaan ja sankaruuden kuvat lähes naurettavaan asemaan. Kiven näytelmä oli luultavasti sota kokemattoman sukupolven kritiikkiä heidän isiensä sankaruusidealismia kohtaan. Ehkä toisen maailmansodan jälkeen oltiin jälleen samanlaisessa tilanteessa, jolloin sodan kokeneiden lapset raivasivat omille kokemuksilleen tilaa.

Eräänlaisena itsestäänselvyytenä voisi pitää sitä, että sotilasorganisaatioissa valitsee voimakas tuntemus perinteistä. Sotilasorganisaatio on ehkä eräänlainen elävä traditio, koska se harjoittaa, luo ja kerää traditioita oman toimintansa seurauksena

82 Peltonen, Ulla-Maija 2003, 249.

83 Väänänen 1978, 44, 93, 94. Viimeinen näkemys liittyy pastori Muukkosen puheeseen Aliupseerikoulun päättäjäisissä Kakisalmissa 29.8.1936.

84 Laitila 2001, 6.

85 Laitila 2001, 49–50, 70. Kyse oli vain yhden informantin kommentista, mutta aineiston suppeudesta johtuen näen sen kokonaisuudessaan kuitenkin merkittävänä; Ks. Pipping 1978, 208–209.

ja tuotoksena . Näistä jäljistä voi syntyä ajan saatossa institutionaalisia käytäntöjä, jotka myös määrittelevät joitain asioita, toimintatapoja ja ajattelun logiikkaa oikeiksi ja joitain vääriksi. Sotilasorganisaatio, kuten mikä tahansa pitkäaikainen organisaatio, on siis eräänlainen traditiokerrostuma, jossa esiintyy tarkasteluhetkellä erilaisia ja eri vaiheissa olevia perinteitä sekä eri aikana käytännöllisiksi tavoiksi muodostuneita epävirallisia tottumuksia ja arvostuksia.⁸⁶ Tapakulttuurilla ylläpitävällä ja siirtävällä ryhmällä tai toimijoiden joukolla on muodostanut (tai sitten se on itse muodostanut) oikeuden siirtää tapoja uudelle ryhmälle, esimerkiksi nuoremalle sukupolvelle tai ikäluokalle.⁸⁷ Asevoiman päällystö koki joutuvansa muodostamaan omat traditionsa lähes tyhjästä itsenäisyyden alkuvuosina. Helmikuussa 1919 todettiin että armeijan ”traditiooni luodaan nykyhetkenä”.⁸⁸ Itsenäisen armeijan ”puhtaalta pöydältä” löytyi kuitenkin käytäntöjä, joita toistettiin tiedostetusti tai tiedostamatta.

Itsenäistynyt kansakunta tarvitsi joka tapauksessa menneisyyden. Varusmieskasvatuksessa sen paikantamisessa käytettiin 1920-luvulla ”sotaveteraaneja”, jotka toimivat eräänlaisena itsenäistyneen kansakunnan menneisyyden todisteina. Kyse ei ollut siis ”myyttisestä esi-isästä”, joka olisi ollut siis yhteisönsä synnyttäjä,⁸⁹ vaan jonkinlaisesta menneen ja nykyisen ajan yhdistäjästä, eräänlaisesta jatkumontuojasta ja uusien valtionkansalaisten itsemäärittämisprosessin taustatukijasta. Eräs tähän tehtävään valjastetuista henkilöstä oli Taavetti Eskelinen, eli ”armeijasetä”. Hän oli ”savolainen herännäisistä”, joka kierteli joukko-osastoissa (ympäri Suomea) tapaamassa asevelvollisia.⁹⁰ Kyse ei ollut kuitenkaan ensisijaisesti uskontoon liittyvästä kasvatustehtävästä, vaikka aikakauden sotilaspedagogiikalla oli sielunopin myötä selkeän teologiset lähtökohdat. Nuori kansakunta tarvitsi ensisijaisesti suomalaisen sotilaskansalaisuuden vahvistamista. Lisäksi venäjänvallan aikaisesta asepalveluksen kokemuksista oli tarve paikantaa ja eristää suomalainen sotilasosaaminen ja samalla myös suomalaisuuden juuret. ”Armeijasedän” nähtiin siis lisäävän nuoren kansakunnan kansalaisotilaiden ymmärrystä historian jatkumosta, joka oli alkanut suomalaisen sotilaan osalta jo ennen sisällissotaa ja jääkäri liikettä. Ehkä armeijasedän tehtävänä oli myös toimia maallisen ja henkisen välissä, pitäessään uskonnollisia puheita ja iltahartauksia.⁹¹

Armeijasedän kaltaisten toimijoiden välityksellä yksilöä yritettiin luultavasti kiinnittää osaksi yhteisön säätelemää ja osin myös määrittämää historian tulkintaa ja -ymmärrystä. Hän ja hänenlaisensa olivat siis yksi osa kollektiivisen kansallisen identiteetti-projektin konkreettisista toimijoista, välittäessään myyttisiä kertomuksia, traditioita ja kansakuntaan liitettäviä symboleita.⁹² Hän oli siis eräänlainen elävä traditionsiirtomekanismi nuorena kansakunnassa, jonka itsemäärittämisprosessi oli vielä pahasti kesken. Armeijasetä oli tunnettu ja tiedetty vaikuttaja. Hänen ole-

86 Tuomi – Sarajarvi 2002, 9. Traditio-sanan etymologia liittyy tämän teoksen johdantoon; Ks. myös Saaristo – Jokinen 2004, 74–75.

87 Lehtonen 2003, 7.

88 Väänänen 1978, 30.

89 Pöysä 1997, 25.

90 Kronlund 1988, 327.

91 [Martti Saarisalon päiväkirjat], merkintä 9.11.1924.

92 Tästä esimerkiksi Anttila 2007, 29–37.

*”Armeijasetä” vuonna 1929.
Lähde: TYKL/Kys/45: informantti 568.*

mustaan ei edellä mainituista syistä voi verrata nykyisiin vapaaehtoistyöhön perustuviin ”kouluvaareihin ja -mummoihin”, jotka auttavat koulunsa aloittaneita lapsia sopeutumaan koulun hierarkiaan ja opetusmentaliteetteihin.⁹³ Traditioita oli siirtämässä myös ”vanhan kaartin” sotilaat, jotka olivat palvelleet asevoimaorganisaatiossa jo 1800-luvulla. Väepeli Järnefelt palveli Porin Rykmentissä (Turku). Tällä sympaattisella eläkeiässä olleella vanhalla sotilaalla muistetaan olleen pitkä ja näyttävä parta. Järnefeltin muistetaan lopulta kuolleen ”saappaat jalassa”.⁹⁴

Armeijasetä ei kuulunut puolustuslaitoksen kokoonpanoon, eikä hänellä ollut päällystölle kuuluneita vallankäytön oikeuksia. Hänen toimintansa ei toisaalta ollut sotilaskurinpitoon liittyvien asetusten alaista. Kiinnostavana rinnastuksena olivat aikakauden papit, jotka olivat hekin tämän rankaisuvallan ulkopuolella, alistuen vain tuomiokapitulिन alaisuuteen.⁹⁵ Pappien oikeus turvautua kurinpidollisiin toimiin vaivasi (ainakin jälkikäteen) yksittäisiä sotilasmuistelmia kirjoittaneita. Eräs muistaa ärtyneensä sotilaspapille, joka vaati häneltä kunniantekoa, eli siis ter-

93 Luukka 2004.

94 TYKL/Kys/45: informantti 96, 127.

95 Hannula 1927, 18.

vehtimään sotilaallisesti. Informantin mielestä pappien tehtävänä ei ollut toimia sotilasorganisaation voimankäyttäjinä, vaan kirkonmiehinä.⁹⁶ Armeijasedän toivottiin tuovan omalla olemuksellaan epävirallinen ja virallinen organisaatio lähemmäksi toisiaan, pehmentäen niiden välistä erotteluasetelmaa. Epävirallisen organisaation toimijat eivät tosin täysin ymmärtäneet armeijasedän roolia, vaan liittivät hänet osaksi virallisen organisaation komentoketjua. Erään kuvauksen mukaisesti tällä säännöllisesti varusmiesten seurassa liikkuneella, ”leikkisällä ja humoristisella savolaisukolla” oli valtaa viralliseen organisaatioon nähden, koska hänellä uskottiin olevan mahdollisuus raportoida havaitsemistaan epäkohdista suoraan armeijan ylimpään johtoon asti. Eräs informantti muistaa hänen järjestäneen alokkaille mahdollisuuden kirjoittaa ystävilleen sotilaskodissa, koska alokkaille ei ollut vielä sellaista tilaisuutta järjestetty.⁹⁷ Armeijasedän määrittelemätön rooli vakiintui varusmiesten muodostaman käsityksen perusteella, eli siis kollektiivisesti hyväksytyin mielikuvituksen tuotteena. Armeijasetään liitetyillä uskomuksilla sekä ehkä jälkikäteen värityneillä myyteillä annettiin hänelle myös sanktiovalta ja tätä kautta selvä status virallisessa organisaatiossa. Oleellista on selvästikin kokemus, että tämän toivotun ja ehkä myös koetun sanktio- ja esimiesvallan mahdollinen käyttö suuntautui asevelvollisten esimiehiä vastaan, eikä siis heihin itseensä.

Armeijasedälle ei pystytetty patsasta, kuten esimerkiksi *Varvara*-muorille. Veikko Haukkavaaran tekemä patsas on pystytetty Haminaan, Reserviupseerikoulun läheisyyteen. *Varvara* tuli tunnetuksi myydessään pullaa reserviupseerikurssin oppilaille ennen toista maailmansotaa. Hän oli odottamassa oppilaita myyntiartikkelittensa kanssa aamulenkien varrella sekä päivisin vielä maastoharjoituksissa.⁹⁸ Armeijasetä ei kaupannut pullaa, vaan toimi eräänlaisena menneisyyden ymmärryksen ja historian- ja perinnetiedon välittäjänä. Työ ei ollut konkreettista, eikä ehkä antanut varusmiehille sitä mitä he ehkä pääsääntöisesti kaipasivat, eli ruoan lisäystä ja virvoitusta, mikä olisi herättänyt tarpeen muistaa häntä hyväntekijänä. Hän jäi historiankirjoihin kuitenkin yhtenä osoituksena kansakunnan ja sen kansalaisten tarpeesta muodostaa silta menneen sekä nykyisen välille. Hän oli myös yksi vakavasti otettava osoitus virallisen organisaation toimenpiteistä, jolla se pyrki iskostamaan ”yhtenäiskulttuurin” henkeä kansalaissotilaisiin.

TAVOITTEENA SIVISTYNYT VALKOINEN SOTILASKANSALAINEN

Oppivelvollisuuslaki astui voimaan Suomessa vuonna 1921, vaikka kansakoulut pääsivät syrjäisemmällä seuduilla käynnistymään vasta vuosikymmeniä myöhemmin. Kyseessä oli fyysisesti ja henkisesti laaja-alainen prosessi, jossa maalaislapsen oman elämän lisäksi muuttui heidän perheittensä ja koko kyläyhteisön arjen ymmärrys. Valtiojohtoinen logiikka mursi vähitellen perinteisen, agraarisen lapsuuden. Muutos oli Saara Tuomaalan mukaan niin juridinen, institutionaalinen, so-

96 TYKL/Kys/45: informantti 382, 3.

97 TYKL/kys/45: informantti 568.

98 TYKL/kys/45: informantti 227, 137.

siaalinen kuin laajimmillaan myös kulttuurinen. Kansakoulun myötä saatettiin maalaislapsen tietoisuuteen myös modernin maailman käsitys kansakunnan sukupuolittuneista ihanteista,⁹⁹ mikä on lisännyt vääjäämättä tiedostusta miehen tehtävästä kansakunnan puolustajana, kansallisia rajoja puolustavana kansalaissotilaana.

Lapsiväestön fyysisen terveyden vaaliminen ja kehittäminen nähtiin valtion erityiseksi tehtäväksi. Terveys ja etenkin ennaltaehkäisevä terveydenhoito, jotka nähtiin sekä kansantaloudellisena että moraalisenä kysymyksenä ilmenivät kouluhoitajan puhtaus- ja terveystarkastuksina, sekä tarvittaessa viranomaisvalvontaan liittyvinä kotikäynteinä. Kontrolli ja neuvonta oli liitetty jo aikaisemmin osaksi vai-vaishoitoa ja myöhemmin köyhäinhoitoa. Saara Tuomaala on havainnut, että oppivelvollisuuskoulu, lastensuojelu, köyhäinhuolto sekä terveydenhuolto sitoivat lapset sekä heidän vanhempansa kansalliseen kulttuuritalouteen 1930-luvun aikana.¹⁰⁰

Vapaussota oli osoittanut valkoisen Suomen rakentajille sen, mihin voidaan joutua, jos ”pimeät, valistumattomat kansanjoukot saavat käsiinsä vallan käytön”. Nuoren kansakunnan nouseva eliitti oli joutunut muutenkin vaikeuksiin punavankien kanssa. Heti sodan jälkeen esiintyi jopa näkemyksiä, että heidät oli lähetettävä Saksaan, vanhan sivistyskansan luokse, jossa heidät kasvatettaisiin kunnan kansalaisiksi. Nämä ajatukset osoittavat kuinka vaikeasta ongelmasta oli lopulta kysymys. Sota oli alkanut ja päättynyt ilman, että sodan syttymisen syyt olivat vielä selvinneet. Valtaapitävillä tahoilla ei ollut tilanteessa ratkaisukeinoja, koska väkijoukkojen kurinalaistaminen ja nöyränä pitäminen oli kuulunut kuninkaiden ja tsaarien vastuulle. Eduskuntakeskustelussa esiintyi sisällissodan jälkeen mielipiteitä, joissa suomalaisia pidettiin kurittomina. Kansa tarvitsi kokonaisuudessaan kasvatuksellisia toimenpiteitä, jotta heillä olisi mahdollisuus paikantaa itsestään itsekurin alkeita. Armeijalla nähtiin olevan merkittävä rooli tässä työssä. Sen tehtävänä oli uudelleen kasvattaa kapinoimaan ryhtynyt työväestö mutta yhtä lailla kurittomuutta osoittanut suojeluskuntaväki. Armeijan tehtävänä oli siis ottaa koko kansan edustus hoiviinsa ja tuottaa kurinalaistamisen myötä kasvattavaa tulosta. Suojeluskuntia piti sen sijaan valvoa punaiselta vaikuttavuudelta.¹⁰¹ Eri instituutioiden ja organisaatioiden tehtäväjako on merkittävä, koska se asettaa asevoimille suojeluskuntiin nähden aivan erilaisen ”kasvatusveloitteen”. Suomalaisesta yhteiskunnasta haluttiin siis tehdä sivistyskansa, eikä vahvistaa sen ”raa’an sotilaskansan” piirteitä. Karl von Clausewitzin ajatus kansakunnan valmistautumisesta sotaan näyttää siis täysin vastakkaiselta.

Kun tarkastelemme raakaa sotilaskansaa, soturihenki on sen yksilöiden piirissä paljon yleisempää kuin sivistyskansojen keskuudessa, sillä sen melkein jokaisella yksittäisellä soturilla on taipumusta tähän, kun taas sivistyskansojen keskuudessa sangen suuri joukko tempautuu mukaan vain välttämättömyyden pakosta eikä suinkaan sisäisen vaiston vetämänä.¹⁰²

99 Tuomaala 2004, 301.

100 Tuomaala 2000.

101 Arola 2003, 92–103, 108.

102 Clausewitz 1998, 40.

Nuoren suomalaisen sivistyneistön mielipide oli, että oppivelvollisuudesta oli tehtävä yleinen, yhtäläinen sekä ennen kaikkea koko Suomen aluetta koskettava.¹⁰³ Koulu mahdollisti aivan uudella tavalla kansalaisten sivistystyön mutta myös sotilaskoulutuksessa vaadittavien kuuliaisuus- ja tarkkaavaisuuslähtökohtien omaksumisen. Siirtyminen kotikasvatuksesta yhteisön ja auktoriteettien valvomaan kollektiivisten opetus suunnitelmien kasvatuslogiikkaan helpotti myös tulevien kansalaisotilaiden kurinalaistamisen prosessia. Ehkä tässä mielessä kyse ei ollut sivistyskansan-projektista, vaan kuuliaisten ”alamaisten” kasvatusprojektista? Kansalaisen omaan käsitykseen oikeasta ja väärästä ei sisällissodan jälkeen välttämättä enää luotettu, joten valtiovallan oli tarpeellista tuottaa kansalaiselle oikeanlainen ymmärrys. Sivistyskäsitteen nykyisellä ja menneen ajan merkityksellä on todennäköisesti suuri eroavaisuus, ainakin tässä tapauksessa.

Kansallinen lapsuus muuttui sisällissodan jälkeen merkitykselliseksi, koska lapsien ja nuorten nähtiin symbolisoivan kansallista vahvuutta, jatkuvuutta ja itsenäisyyttä. Lapsissa oli tulevaisuus ja siksi heidät oli kasvatettava kouluissa kansakunnan hyödyllisiksi ja työtätekeviksi jäseniksi. Moderni lapsuus määriteltiin normaalkiksi, kun se tapahtui kodin ja koulun piirissä, poissa työelämän vaaroista. Vain täten voitiin taata lasten terve kehitys kunnan kansalaisiksi. Tällä toimenpiteellä pyrittiin erottamaan lapsikansalainen mahdollisesta uhasta joutua ”punaisen vaaran” kohteeksi, mikä uhmasi häntä kommunismin ”ryssänhajuna”, ”ruttona” ja ”eläimellisyytenä”. Uuden kansakunnan oli siis tehtävä työtä kansallisella tasolla, jotta uusi kapinapolvi ei pääsisi kehittymään työläiskodeissa.¹⁰⁴ Työtä tekemätön tai liian aikaisin työhön mennyt nuori kansalainen oli vaarassa joutua väärille teille:

Tähän joukkoon kuuluvien henkinen tila on surkuteltava. Henkinen elämä on kuin nukkuksissa. Heillä ei ole mitään parempia harrastuksia. Heidän mieltään ei askarruta isänmaan asiat. Eletään vain päivästä päivään. Otetaan hetket vastaan sellaisina, kuin ne tulevat.¹⁰⁵

Moderni kansalainen ymmärsi siis vastuunsa kansakunnasta ja oli valmis uhraamaan mukavuuttaan sen palvelemiseksi. Kansalaiskunto määritettiin puolustusvoimien 1920-luvun alkuvuosien *Kansalaiskunnan käsikirjassa* jumalanpelon ja sivistyneen kansalaisen käsitteiden kautta. Muutama vuosi aikaisemmin päättyneen kansallisen aseellisen mittelen jälkipuinnissa järjestäytyneen valtiovallan vastustajat nähtiin jumalaa pelkäämättömiksi ja sivistymättömiksi, vaikkakin, ”Jumalan vierominen asu[u] työläisenkin sydämessä”. Jumalanpelko liitettiin huoleen henkilön hallitsijauskollisuudesta ja sen säilymisestä myös yhteiskunnallisesti kriittisten aikakausien aikana. Kurinpidolliset ongelmat sisällissodassa ja heti sen jälkeen saatiin nähdä henkisen ja uskonnollisen kasvatusprojektin keskeneräisyytenä, mikä oli siis mahdollistanut kurittomuuden ja sen ilmenemismuodot. Talvisotaan mennessä kansakunta oli siis ehtinyt kasvattaa kansalaisotilaat ja koko yhteiskunnallisen rakenteen palvelemaan tulevia sotaponnisteluja. Yhtenäiskulttuuri mahdollisti

103 Arola 2003, 140–141.

104 Tuomaala 2000; Alapuro 1973, 91–92.

105 Malin 1935, 126.

myös (pakonomaisen) henkisen samanlaisuuden ja yksimielisyyden vaateen, joiden avulla oli mahdollisuus tunnistaa kollektiivisesti määrittyneitä oikeita sekä vääriä käyttäytymis- ja ajattelumalleja. Jonkin verran oli sisällissodan voittaneiden ymmärrettävä sietää myös sisäistä erimielisyyttä. Liian jyrkkä yksimielisyyden vaade olisi voinut aiheuttaa säröjä kansallisen puolustustahdolle.¹⁰⁶

Asevelvollisille haluttiin painottaa sivistystyön myötä yhtenäisen kansakunnan merkitystä uudelleenrakentamistyössä. Kansakunnan nuoret miehet oli nähty otolliseksi joukoksi arvojen välittämisessä ja toisaalta kansallisen venäjänvastaisen uhkakuvaretoriikan vahvistamisessa. Myös asevoimien upseeriston venäjänvastaisuutta pyrittiin tietoisesti lisäämään.¹⁰⁷ Sotilaskoulutuksen konkreettisena päämääränä oli sivistynyt kansalainen, koska vain ”raakalaisen” nähtiin tottelevan pakosta. Kurinalaistamisen kannalta katsottuna siis se, joka ei alistunut automaattisesti annettuun mekaaniseen (kasarmi) kuriin, voitiin nähdä kansalaisena epäonnistuneeksi. Yksilölle painotettiin myös ”järjellisen työnjaon periaatetta”, jotta hänelle iskosuiksi ajatus omasta paikastaan yhteiskunnassa. Hänen tuli hylätä pyrkimyksensä ”yksipuolisen luokkahengen viitoittamaan kansalaistoimintaan”. Kunnan kansalaisen tuli kunnioittaa tätä lähtökohtaa eräänlaisena itsestään selvänä sopimuksena, eikä saattaa itseään tilanteeseen, jossa hän uhmasi ”mieskohtaista kunniaansa” luokkataistelunomaisissa pyrkimyksissään. Silloin hän uhraisi ”enemmän kuin omaisuutensa, vapautensa ja elämänsä”. Sen menettäessään hän uhraisi myös ihmisarvonsa.¹⁰⁸ Kunnan kansalaisen vaatimukset liittyivät siis esivallan kunnioittamiseen sekä oman roolin hyväksymiseen ”jumalallisen” auktoriteetin alamaisuudessa. Jonkinlaista hallitsijauskollisuutta tarvittiin myös asevoimien päällystökysymyksessä, kun erityisesti ruotsinkielisille nuorille jääkäreille tarjoutui mahdollisuus edetä joukko-osaston komentajiksi sekä puolustusvoimien ylätasolle asti.¹⁰⁹ Jäljelle jääneillä oli mahdollisuus joko alistua uuteen ”valtaan” tai sitten erota tai tulla erotetuksi palveluksesta.

Sivistys edellytti, että tuntisuunnitelmissa mainittu ja määrätty opetus menisi myös perille. Alokkailla järjestettiin alkeisopetusta, jossa jokaiselle alokkaalle määriteltiin heti koulutuksen alkuvaiheessa tasoluokitus. Tämän tason perusteella toteutettiin alkeisopetus siten, että korkeimman tason saavuttaneet opettivat heikommin menestyneitä ja vähimmällä koulusivistyksellä varustettuja alokastovereita. Tätä taso-ajattelua voi pitää sängen modernina ja edistyskellisenä koulutuksellisenä lähtökohtana massa-armeijoiden aikakaudella, jolloin yksilö oli sidottu tiukasti massaan.¹¹⁰ Sotilaspastorit olivat vastuussa tästä sivistystyöstä. Aina asiat eivät sujuneet siten kuin oli ajateltu. Jotkut epäilivät opetusta antavien varusmiesyksiköiden ilmoituksissa olevien osallistujailmoitusten ja todellisen osallistumis-

106 Alapuro 1998b, 9.

107 Virtanen 2001, 131. Avainasemassa olivat suojeluskuntapiirien päälliköt sekä joukko-osastojen vanhimmat jääkäriupseerit.

108 [Kansalaiskunnan käsikirja 1922] Sotilaskirjasia 5. KA, Sörnäinen.

109 Virtanen 2001, 132; Laitila 2001, 54.

110 Tämä sama logiikka löytyy myös liikuntakoulutuksesta ja ainakin voimistelun opetuksesta, missä korostettiin pidemmälle päässeiden ”osastojen” opettamista. Näiden ryhmien ei nähty mielekkääksi toteuttaa harjoitteita aloittelijoiden tahdissa, vaan he ”aloittavat heti ylemmältä, kehitystään vastaavalta tasolta”.

määrien sekä oppimisen sisällön vastaavuutta toisiinsa. Eräs pappi epäili pappien väliseen tiedonvaihtoon keskittyneessä *Veljestervehdys*-lehdessä, että opetusta antavat yksiköt olisivat jopa vääristelleet ilmoituksia komppanioiden keskinäisen kilpailun vuoksi. Suunnitellut opetusryhmien jakamiset saattoivat nekin jäädä toteuttamatta – henkilöstöpulaan vedoten. Eräs pastori toteaa varsin lakonisesti, että ”jos joukko-osasto pääsee muihin nähden oikein loistamaan numeroilla, niin komppaniat myös pyrkivät siihen liittyvää mainettaan myös ylläpitämään.” Suureksi ongelmaksi muodostui opetushenkilöstön vähyys. Sotilaskouluttajia ei tähän työhön valjastettu, koska heidän työnsä painottui sotilasasioiden opettamiseen – ei kansalaisivistyksen antamiseen.¹¹¹ Toisaalta, koulusivistys saattoi myös puuttua koulutusaliupseeriksi värväytyneiltä itseltäänkin. Puolustusvoimissa elettiin 1920-luvun alun aikana koulutuksellisesti varsin vakiintumatonta aikaa, jolloin koulusivistyksen vähyys ei (toisaalta) ollut vielä ensisijainen murhe. Koko asevoimien rakenne oli vasta suunnitteilla ja rakentumassa.

Sivistystyön vaikuttavuutta on vaikea tarkastella – ainakin näin jälkikäteen. Paikallisyhteisöstä varusmieskollektiivisuuteen siirtyneen kansalaisen kannalta oli ensisijaisen tärkeää saada itsensä sosiaalistettua osaksi sitä, mistä hän oli ehkä aikaisemmin kuullut, mutta josta hän vasta ruumiillisen kokemuksen myötä sai konkreettisen käsityksen. Saara Tuomaala osoittaa tutkimuksessaan, että köyhistä oloista tulleiden tuottamissa muistelmissa tematisoituu ravinnon ja polttopuun puute sekä huonot vaatteet ja kengät.¹¹² Kenkien ja yleensäkin varusteiden kautta konkretisoituu myös sotilasyhteisössä vallitsevat hierarkiat alokkaiden (alokkaiden), ja vanhojen sotilaiden välillä. Lähes kaikissa sotilasmuistelmassa esiintyy havaintoja ja mielikuvia alokkaiden ensimmäisen asepuvun sopimattomuudesta, takin heikosta kunnosta, housujen lyhydestä tai liiallisesta pituudesta sekä jalkineiden heikosta laadusta.¹¹³ Vaatteiden perusteella pystyi erottamaan ainakin alokkaan ja vanhemman sotilaan toisistaan. Alokas oli hyvin tietoinen omasta asemastaan sotilasyhteisössä, mitä vahvisti entisestään tietoisuus, että myös siviiliyhteisö tunnisti eri sotilaiden väliset statuserot. Alokkaiden epäsovivat vaatteet kuvasivat koko ympäröivälle yhteiskunnalle hänen noviisin (rekryytin) asemaansa sotilasyhteisössä. Jääkärit olivat kokeneet Saksassa koulutuksensa alkuvaiheessa vastaavanlaista vaatetukseen liittyvää vallankäyttöä ja heidän noviisin asemansa korostamista. Varusmestari saattoi jopa heittää alokkaalle vaatteet vasten kasvoja, mikä oli selvästikin hämmästyttänyt suomalaiset vapaaehtoiset.¹¹⁴ Samanlainen ”hämmästyneisyys” liittyi myös sotilasmuistelmista välittyneeseen kuvaan alokkaan arjesta ja hänen asemastaan sotilasyhteisössä. Sisäänkirjoitusmenojen tarkoituksena oli saada uusi asukki ymmärtämään roolinsa koko organisaation alimpana tasona,¹¹⁵

111 [Sotilaspappien lehtä ”Veljestervehdys” koskevaa aineistoa]. Lehti n:o 4 (1921) ja lehti n:o 5 1922. Mainittu epäily opetuksen toteutumisesta suhteessa suunnitteluun oli ilmaistu lehdessä seuraavasti: ”Numeroissa on helposti ilmoitus 5 tuntia, pidetty on 2 tai 3, luokat ovat olleet yhdistettynä”. KA, Sörnäinen.

112 Tuomaala 2000.

113 Tämä havainto esiintyy myös militääri-alan erilaisissa julkaisuissa. Ks. esimerkiksi: Hooven 1992, 28.

114 Suomen Jääkärit 1918, 148.

115 Leimu 1985, 40.

mikä toisaalta (ylipäättään) avasi mahdollisuuden kohota tämän ”pohjanoteerauksen” yläpuolelle.

Myös toisen maailmansodan aikana sotilaspuvun siisteys, sopivuus ja etenkin niiden uutuus korostuivat. Knut Pipping kuvaa varusteidenvaihtoa kenttäoloissa, missä jokainen halusi saada ”mahdollisimman hyvän takin” ennen kuin keittäjät, kirjuri ja vartiossa olevat ”häipyisivät harvojen hyvien takkien kanssa”. Housut, saappaat ja kesäpuserot kuuluivat kaikki samaan varusryhmään, joita vaihdettaessa tarkastettiin paikan päällä materiaalin kunnon lisäksi myös niiden siisteys.¹¹⁶ Siisteys korostui myös lomille lähtemiseen liittyen. Rintamaoloista ei (ihanteen mukaan) laskettu miehiä lomille repaleisissa vaatteissa. Kaiken piti olla ensiluokkaisia.¹¹⁷ Vastaavanlaisia havaintoja tehtiin myös Saksan armeijassa, jossa häämöttävä häviö sodan loppuvaiheessa alkoi näkyä univormujen rikkinäisyytenä sekä likaisuutena, mikä taas vähensi sotilaissa oman sotilaallisuuden arvostusta.¹¹⁸

Sotilaiden keskinäinen luokittelu perustui ansaitun sotilasstatuksen lisäksi myös heidän yhteiskunnalliseen asemaansa ja varallisuuteensa. Eräälle köyhistä oloista tulleelle asevelvolliselle oli jäänyt selkeä muistikuva vanhempien sotilaiden siistimistä sotilasvaatteista. Hän ilmensi kertomuksessaan selkeää halua kohota sotilashierarkiassa vanhemmaksi sotilaaksi, jolloin hänelle olisi tarjoutunut mahdollisuus kantaa alokkaisiin verrattuna hienompia vaatteita. Kyseinen informantti oli jonkinlainen poikkeus laajassa aineistossani. Hän toi avoimesti julki oman puna-taustansa ja ”herravihansa”. Vanhemman sotilaan roolissa hän koki olevansa kerrankin ”herra” niille ”herroille”, jotka edustivat hänen kannaltaan katsottuna yhteiskunnallisesti korkea-arvoisempaa statusta. Hän näyttää kokonaisuudessaan olleen sitoutunut armeijapalvelukseen juuri sen demokraattisuuden vuoksi. Kyse ei siis ollut palveluksesta valkoisessa armeijassa, vaan instituutiossa, joissa kaikilla oli mahdollisuus kokea kasvu kansalaissotilaiden välisessä hierarkiassa. Kansalaissotilaiden yhteinen kollektiivinen *toiseuden* tuntemus ja määrittäminen siirtyi ”armeijan herroihin”, eli upseeristoon ja kanta-aliupseeristoon, joiden ei nähty asettautuvan varusmiehen kanssa samalle tasolle. Tämä näkyi esimerkiksi vielä kymmeniä vuosia tapahtumien jälkeen muistettuina vääryyksinä. Etenkin upseeriston ”veltto” ja välinpitämätön tervehtiminen koettiin nöyryyttävänä, koska asevelvollinen joutui itse tervehtimään ”rangaistuksen uhalla”.¹¹⁹

Kunnollisen vaatetuksen ei teoriassa pitänyt jakautua varallisuuden, yhteiskunnallisen aseman ja syntyperän mukaan, vaan palvelusajan perusteella. Ulkoisella näöllä oli hyvin suuri merkitys laitoksessa, jossa kaikki pukeutuivat saman pukeutumisohjesäännön alaisina. Yhdenvertaisuuden ihanne rikkoutui siinä tapauksessa, jos palvelustoverilla oli rahaa teettää omia vaatteitaan.

Helsinki 1923: Kun alokkaista useammat olivat ”paremmista” perheistä, niin samoin oli joillain vapaa-aikaa varten jopa omia pukujakin, samoin omia housuja oli useammilla.¹²⁰

116 Pipping 1978, 67, 95.

117 Väisänen 2003, 134.

118 Shils – Janowitz 1985, 22.

119 TYKL/kys/45: informantti 472, 21.

120 TYKL/Kys/45: informantti 599, 4.

Kiviniemi 1932: [...] ne jolla oli rahaa niin laittoivat itse sunnuntai housut pussihousut itselleen diakonalikankaasta oikein komeat.¹²¹

RUUNUNRAAKIT KANSALLISEN NORMAALIUDEN ULKOPUOLELLA?

Viitasaari 1918: Näihin vapautettuihin, vaikkakin asiallisin perustein tapahtuneisiin suhtauduttiin miehuullisuutta vähätellen, ylimielisesti ja jopa pilkallisestikin, käyttäen heistä nimitystä: ruununraakki! Tämä suhtautuminen oli perinnettä ent. aikojen kutsunta ajoilta.[...] Niinpä meidänkin ikäluokkamme oli piintynyt miehuullisuudesta jonkinlainen arvojärjestys asetelma. Niinpä 3-vuoden palvelleet olivat mielestämme miesten miehiä, reservissä olleet olivat miehiä ja ruununraakit taaskin ylenkatsottuja epäkelvoja.¹²²

Kansallinen lapsuus instituutionalistettiin oppivelvollisuuden myötä. Koululaitoksen avulla pystyttiin jakamaan yksilöt entistä tarkemmin terveisiin, sairaisiin, köyhiin ja varakkaisiin mutta myös poikiin ja tyttöihin. Yleisen oppivelvollisuuden myötä lapsille tarjottiin mahdollisuus tai ehkä pikemminkin annettiin velvoite tulla osaksi määritettyä kansalaisuutta. Oppivelvollisuuskoulu oli siten omiaan voimistamaan suomalaisen lapsiväestön ”oikeasuuntaista” kasvatusta ja kontrollia.¹²³ Puolustuslaitoksen osalta kontrolli liittyi siihen, että se hyväksyi kasarmeihinsa vain osan miespuolisesta kansakunnasta. Tarvetta sääтели ensisijaisesti sodan ajan joukkojen vahvuudet, eli käytännössä sodan aikana perustettavien divisioonien¹²⁴ lukumäärä. Rauhan aikana ajateltiin, että kenttäarmeijan ei tarvinnut olla kovinakaan suuri, joten armeija tarvitsi siis vain osan kansalaissotilaista riveihinsä. Virallisesti kyse oli kuitenkin siitä, että palvelukseen kelpaamattomat luokiteltiin sopimattomiksi palvelemaan rauhan aikaisessa armeijassa. Yleinen ja siis kaikille pakollinen asevelvollisuus ei tuntenut valikoivan asevelvollisuuden muotoja. Vuoden 1927 tilastot osoittavat, että kutsuntapiirit hyväksyivät palvelukseen miespuolisia kansalaisiaan vaihteluvälillä 50.4–67.3 %. Tuona vuonna palvelukseen otettiin kokonaisuudessaan 57 % ikäluokasta, kun prosenttimäärä oli ollut vielä viisi vuotta aikaisemmin peräti 75 %. Varusmiehiä koulutettiin kenttäarmeijan tarpeisiin juuri niin paljon ”mikä vastaisi sitä tarvetta, joka vuotuisesti on laskettu tarvittavan joukko-osastojen täydennykseksi”. 1920-luvun puolivälistä alkaen tarve oli noin 60 % ikäluokasta – ei yhtään enempää.¹²⁵ Vuoden 1936 tilastojen mukaisesti palvelukseen oli hyväksytty vuosina 1912–1919 syntyneiden ikäluokista keskimäärin 60 %, mikä vastasi siis tarkalleen joukko-osastojen tarvetta. Talvisodan kenttäarmeijan kannalta ikäluokat 1912–1919 olivat fyysisesti ”parhaassa” iässä. Näiden ikäluokkien lähes 340 000 miehestä hyväksyttiin palvelukseen vähän vajaat 200 000

121 TYKL/kys/45: informantti 182, 20; informantti 196 palveli samaan aikaan, samassa joukko-osastossa ja kertoo saman muistikuvan.

122 TYKL/kys/45: informantti 102, 2.

123 Tuomaala 2003, 88.

124 Jalkaväkidivisioonan henkilöstövahvuus oli aikakaudella noin 15000 miehen luokkaa. Toisen maailmansodan loppuvaiheessa esimerkiksi (sotamateriaalin ympärille rakennettujen) venäläisten panssaridivisioonien henkilövahvuudet olivat asettautuneet 5000–10000 miehen väliin.

125 [Vuosisraportti 1927], 37.

miestä. Noin 140 000 miestä jäi siis kouluttamatta.¹²⁶ Määrä vastaa noin kymmentä maavoimien divisioonaa, eli 1920-luvun loppupuolella koko kenttäarmeijan vahvuutta. Kouluttamattomuus jätti tämän joukon ”sosiaalistumisen” kansalaissoitilaiksi puutteelliseksi, millä oli todennäköisesti suuri merkitys näiden joukkojen taistelukyvyyn kannalta toisen maailmansodan olosuhteissa. Esimerkiksi omasta mielestään palveluskykyisen miehen jättäminen normaaliudeksi muodostuneen nuoruuden ulkopuolelle, saattoi entisestään syventää yksilön kielteisyyttä myös muita kansakunnan hänelle asettamia velvoitteita kohtaan.¹²⁷

Toinen syy koulutettujen miesten määrän ”vähyteen” talvisodan kynnyksellä liittyy systemaattiseen suunnitteluun. Vuoden 1919 ikäluokka oli pieni ja tämä epäkohta otettiin suunnittelussa huomioon siten, että pitkin 1930-lukua varusmiesikäluokkien palvelusaikaa siirrettiin eteenpäin, jotta vuonna 1940 (vuoden 1919 ikäluokan palvelusvuosi) joukko-osastoissa olisi tarvittava minimivahvuus, mikä johti lopulta tilanteeseen, jossa varusmiespalvelus suoritettiin 1930-luvun lopulla usein vasta 22-vuotiaina.¹²⁸ Suunnitelmallisuus tähtäsi siis rauhan ajan valmiuden ylläpitämiseen. Sotamarsalkka Mannerheim totesi jälkikäteen tämän ”kouluttamattomuuden” olleen yksi kohtalokas rauhan ajan armeijan toteuttama virhe.¹²⁹ Suomi toisaalta (jälkiviisastelusta huolimatta) varautui käymään pienimuotoista ja lyhytaikaista sotaa, eikä siis talvisodan tai jatkosodan kaltaista ”suursotaa”.

Palvelukseen kelpaavien määrä oli toisaalta muuttunut suuremmaksi puolessa vuosisadassa. Vain noin 40 % ikäluokasta oli todettu asepalvelukseen sopivaksi 1800-luvun lopulla. Syyksi palvelukseen kelpaamattomuudesta mainittiin tuolloin muun muassa: ”miestä vaivaava kivullosuus”. Muista syitä saattoivat olla ”kehno pääsyys, likinäköisyys, tulehdus jalkanivelissä, heikkous, arpi, vääräsormisuus ja vatsaröhkä”.¹³⁰ Näitä palvelukseen kelpaamattomia saatettiin kutsua ”ruununraakeiksi” (ruots. *kronvrak*). Käsite viittaa siis eräänlaiseen miespuoliseen kansalaisyhlikiöön, joka on kansakunnalleen enemmän taakaksi kuin hyödyksi. Käsite on epäoikeudenmukainen, koska asepalveluksesta vapautuminen ei ollut näissä tsaarinaikaisissa tai edes itsenäisyyden alkuvaiheen kutsunnoissa mikään ”ongelma”. Sotaväkeen arvottiin 1800-luvulla varsin pieni osa ikäluokasta. Vapautuksia oli siis totuttu antamaan varsin pienistäkin perusteista. Vapaussodan aikana asevelvollisten kutsuntalogiikka noudatteli pitkälti tätä samaa ”pääpiirteistä” logiikkaa. Tällöin ei palvelukseen astunut toisaalta vain yksi ikäluokka, vaan kaikki 21–39-vuotiaat miehet.¹³¹ Ehkä jälkikäteen on oikeutetumpaa puhua 1800-luvun lopun sekä myös itsenäisyyden alkuvuosikymmenten osalta pikemminkin tietoisesti toteutusta ”valikoivasta asevelvollisuudesta”, jossa varusmiesten määrää säädettiin operatiivisten tarpeiden mukaisesti. (Kyse ei siis ollut poliittisista tarkoituksiperistä).

126 Asevelvollisten määrät ja palvelukseen astuminen. Puolustusministeriön kutsunta-asiaintomisto, 20.3.1936. T21404/38, KA, Sörnäinen (entinen Sota-arkisto).

127 Tämä irralliselta näyttävä ajatus liittyy pääluvussa tarkennettavaan ja empirian avulla todistettuun ajatukseen puolustuslaitoksesta eräänlaisena ”kansalaissoitilaskouluna”.

128 Grandell 1935, 10–11.

129 Juottonen 1997, 9.

130 Helenius 1997, 126.

131 Manninen 1974, 84–85.

Yleinen asevelvollisuus oli 1920-luvulla pakostakin eri yhteiskuntaryhmiä yhdistävää, koska palveluksen välttämistä ei nähty enää samalla tavalla mahdolliseksi, mikä oli ollut ehkä mahdollista vielä Venäjän vallan alaisessa asevoimassa. Varusmiespalvelus oli toisaalta yksilön kannalta (luonnollisesti) ristiriitainen kokemus henkisesti mutta todennäköisesti myös fyysisesti. Palvelukseen määräämisen myötä yksilö joutui erottamaan itsensä omasta primääriyhteisöstään ja muusta arkisesta elinympäristöstään vähintään vuodeksi. Palvelukseen kelpaamattomat saivat sen sijaan jäädä kotiseuduilleen ja jatkaa normaalia elämäänsä. Palvelukseen määrätty joutuivat siis välillisesti luokitelluksi osaksi modernia institutionaalista poikkeavuutta. Tunnusmerkit ainakin täytyivät, koska yksilö siirrettiin kurinalaistavaan instituutioon, jossa hän olisi paremmin huollettavissa sekä myös paremmin säänneltävissä.¹³² Kansallisen retoriikan oli siis yhteisön ja yhteiskunnan edun nimissä käännettävä kotiseudulta lähtemisen ajatus negatiivisesta kulkurinelämästä positiiviseksi velvollisuudeksi. Palveluksesta oli tultava myös ehto oikeanlaisen maskuliinisten mittojen saavuttamiseksi. Yhteisönsä jättänyt saatettiin nimittäin tulkita valinneen ”jätjän ja kulkurin” roolin. Aikakaudella saatettiin kokea, että ”kaikki me ollaan jätkiä, kun ollaan kotiseudun ulkopuolella”.¹³³ Varusmiespalvelukseen lähtijällä ei kansallisen kertomuksen mukaisesti pitänyt olla mitään syytä ajatella olleensa jätkä – ainakaan käsitteen alkuperäisessä merkityksessä.

Lähes kaikilla oli sanottavaa (jälkikäteen) erilaisista keinoista, joiden avulla asepalveluksesta oli mahdollisesti yritetty vapautua tai vapauduttu. Toisaalta, monissa sotilasmuistelmissa kuvattiin myös kiinnostavalla tavalla itse tilaisuuden luonnetta, tunnelmaa, eli sitä minkä henkisenä kyseinen tilaisuus oli jäänyt mieleen. Erään ”ruununraakin” kerrotaan edenneen aina suojelustapiirin päälliköksi, vaikka hän ei siis ollut käynyt edes asepalvelusta. Hän oli erään suojeluskuntapiirin hiihtomes-tari ja erinomainen pesäpallonpelaaja mutta tästäkin huolimatta ei suorittanut palvelustaan. Sotilasmuistelmassa todetaan kiinnostavasti lopuksi, että kyseinen mies ”katui sitä, kun ei suorittanut sotapalvelusta”. Kollektiivisesti koettu velvollisuus oli muuttunut ajan saatossa jonkinlaiseksi mittariksi, kansalaissotilaiden väliseksi erottautumisen ja keskinäisen vertailun välineeksi. Palveluksesta vapautumiseen liittyvistä vääryyksistä kerrotaan eräänlaisina selviytymistarinoina, joissa esiintyy tosin myös jonkinlaista kateutta (mutta myös suoranaisia vihan tuntemuksia) toisten neuvokkuudesta. Kerrotaan jopa varusmiespalveluksesta vapautumisesta lahjuksien avulla. Näitä esimerkkejä ei toisaalta löytynyt aineistostani kovinkaan monta. Selkein kuvaus on seuraavanlainen:

Sakkola 1936: Sen sijaan on tiedossani yksi varma tapaus siitä, että poika pääsi pois heti vakinaiseen jouduttuaan. Tässä käytettiin kyllä rahaa ja runsaasti.¹³⁴

Tässä esimerkissä ei koettu tätä mahdollista vapautumistapaa (tai legenda) suotavana mutta kylläkin täysin mahdollisena. Kutsuntalautakuntien työskentelystä on jäänyt runsaasti erilaisia asiakirjoja jälkipolvien tarkasteltavaksi. Sieltä ei tosin löy-

132 Tuomaala 2000.

133 Pöysä 1997, 63.

134 TYKL/Kys/45: informantti 486B, 1.

dy niitä mahdollisuuksia, mitä olisi käytetty, jotta palveluksesta päästiin ”luistamaan” joko suhteilla tai sitten mahdollisesti jopa rahalla. Uskomus on luultavasti periytynyt 1800-luvulta, jolloin vuoden 1978 asevelvollisuuslain mukaisesti vain kolmasosa astui vakinaiseen palvelukseen. Rahalla on hyvinkin voitu parantaa omaa ”arpanumeroa”. Tälle oletukselle tulee vahvistuksia eräässä sotilasmuistelmissa, jossa todetaan lahjonnan vaikeutuneen itsenäistyneessä armeijassa ”vieraiden” sotilaslääkäreiden myötä.¹³⁵ Asevoimat luottivat omiin lääkärihinsä, joiden siis nähtiin olevan sotilaskurinpidoillisten toimien ja -vallan alaisuudessa, mutta olevan myös oikeutettuja itsekin käyttämään kurinpitoon liittyvää pakkovaltaa. Siviililääkäreiden käytöstä oli muutenkin saatu huonoja kokemuksia. Esimerkiksi siviilihammaslääkäripalveluista luovuttiin jo vuonna 1923 annetulla määräyksellä.¹³⁶

Ruununraakin pilkka- tai ehkä paremminkin tuomitseva nimitys sisälsi konkreettisia yhteisöllisiä piirteitä. Kansalaisten asettaminen terveyskansalaisuuden arvoasteikolle oli suoraa mutta yhteisöllisesti katsottuna myös armoitonta. Erään äiti oli valittanut, kun oma poika ei kelvannut sotaväkeen. Muistelijan oma äiti oli sen sijaan ollut ylpeä omasta pojastaan.¹³⁷ Tässä esimerkissä heijastetaan kokemus siis oman äidin (yhteisön) kautta, eikä välitetä sitä kuvaa mikä ehkä itsellä oli asian suhteen. Kollektiivisesti koetussa erottautumisessa yksilön omilla mietteillä ei ollut välttämättä kovinkaan paljon tilaa. Erottautuminen ja voittajana selviytyminen oman yhteisön silmissä koettiin jälkikäteen hyvin tärkeänä. Epäkiitollinen rooli oli siis joutua hylätyksi yhteisön silmien alla,¹³⁸ vaikka sotapalveluksesta ulkopuolelle jäänyt olisikin voinut kykyjensä mukaan osallistua työvoimana kansakunnan toimintojen ylläpitämisessä. Kansakuntaan kuulumisen siis eriarvosti varusmiesikäisiä nuorukaisia kansanterveyden ja kansallisen elinvoiman vaalimisen nimissä, koska se otti sisäänsä ja toisaalta myös sulki yksilöiden mahdollisuuden kokea asepalvelus. Asevoimilla ei ollut toisaalta mahdollisuutta säädellä tai hallita nuorten miesten kasvuprosessia ennen kutsuntoja. Asepalvelus oli erillinen kokemus, johon siis päästiin tai sitten ei päästy. Lääkärin käsissä oli (ja on edelleen) miehen symbolinen arvostus suhteessa vertaisiinsa ja suhteessa niihin ideaaleihin, mitkä aikakausi tuottaa läpäistystä kansalaissoitilastestistä.

Vuonna 1918 syntynyt tyttö muistaa hyvin traumaattiset muistonsa hoitamattomien varpaankynsien paljastumisesta mutta pystyy suhteuttamaan selkärankansa epämuodostuman pysyvät fyysiset jäljet osaksi hänen sisukasta persoonaansa. Sairaudestaan huolimatta hän kävi koulua.¹³⁹ Kutsuntatarkastukset olivat kouluja käymättömille ja siis kansallisen tason kontrollin ulkopuolella eläneille muistikuvia ja tunteita herättänyt tilaisuus. On epäselvää, missä määrin tarkastuksissa esiintyneitä

135 TYKL/Kys/45: informantti 486B, 1.

136 TYKL/kys/45: informantti 471, 27–28. Hän muistaa käyneensä hammaslääkärin tarkastuskäynneillä 10 kertaa, ilman että pyydettyä toimenpidettä ”nastan irtoamisen” vuoksi oli edes aloitettu. Hammaslääkäri siis laskutti valtiota tekemättömästä työstä; [Sotaväen ylilääkärin kiertokirjeitä 1921–1927], Kiertokirje Helsingissä 6.9.1923. Koskee: tulirokkotapauksia ja hammashoitoa joukko-osastoissa (os. Yl. no no 4589/23, Sotaväen esikunta. Kiertokirje no 15. KA, Sörnäinen.

137 TYKL/Kys/45: informantti 37.

138 TYKL/Kys/45: informantti 41.

139 Tuomaala 2000.

kehoon liittyviä viallisuuksia julistettiin muille paikalla olleille. Luultavasti yhteisö, tai ainakin osa yhteisöstä, piti huolen epänormaalin ja samalla palvelukseen kelpaamattoman kansalaisen toisarvoisuudesta. Nuoret miehet luokiteltiin erityisesti fyysisten ominaisuuksiensa perusteella, eikä niinkään havaitun ”hoitamattomuuden” perusteella (kuten edellisen esimerkin tyttö). Miehen vartalon piti olla moitteeton, eikä poikkeavuutta (selkärangan epämuodostuma) sallittu tulevaa asepalvelusta silmälläpitäen. Eräs informantti muistaa erään kutsuntatarkastettavan (vuonna 1919) jalan olleen toista lyhyempi. Eräs toinen tarkastettavista oli selkeän pienikasvuinen. Lääkäri oli sanonut, että ”tämä poika on lähetettävä marjaan”. Yksi oli ollut liian laiha ja siksi oli saanut lykkäystä seuraavan vuoden kesään asti.¹⁴⁰ Kutsunnoissa yksilö suhteutettiin ikäluokkansa kautta normaaliuteen. Epänormaaliutta vieroksuttiin ja hävettiin vielä vuosikymmeniäkin tapahtuneen jälkeen.

Useimmissa vastauksissa ilmenee suora halveksunta niitä kohtaan, jotka yrittivät välttää palveluksen. Tällöin luokittelun tarkoituksena on mitä ilmeisimmin ollut lääketieteellisen epänormaaliuden yleistäminen yhteiskunnallisiin ilmiöihin, eräänlaisen normaalikansalaisen vastakohtaan paikantamiseksi.¹⁴¹ Halveksuntaan on yhdistynyt osin jopa humoristisiakin mutta vakavasävyisiä ja ehkä tuomitsevia kertomuksia erilaisista tavoista välttää asepalvelus:

Yksi yritti vapautusta maalaamalla kukkelinsa mustaksi. Ei tepsinyt. Toinen löi yhden sormen poikki kirveellä, katui eikä jatkanut. Kelpasi palvelukseen. Ruununraakit olivat puolipunaisia tai pelkureita. Pelkäsivät rajalle menoa.¹⁴²

Kyseinen informantti palveli puolustusvoimissa vuonna 1920, jolloin levoton itäraja vaati rajapalvelukseen osan saapumiserän varusmiehistä. ”Pelkurin” ja ”puolipunaisen” liittäminen ruununraakkiin tuo käsitteeseen tuulahduksen vapaussodan voittaneen, toisen maailmansodan kokeneen ja ensimmäisen tasavallan arvomaailman sisäistäneen sukupolven jälkikäteen arvottamasta oikea- ja väärälinjaisesta isänmaallisuudesta. Kahtiajakautuneessa kansakunnassa vain voitolle yltänyt osa sai samaistua kansakunnan rakentajaksi ja täten oikeamielisyyden ja kansallisen totuuden puolustajaksi.¹⁴³ Kutsunnoista hylätty saattoi kokea joutuneensa väistämättäkin hävinneen ”punaiselle” puolelle. Tästä asennoitumisesta kertoo jo ajatus erilaisen ”passin” saamisesta vielä 1930-luvulla.

Kestilä 1932: melkein järjestään tuli pojille ”valkoiset paperit”. Täysin punainen ”raakinpassi” tuli aivan muutama. Ainahan sakissa oli joku rujo tai rampa.¹⁴⁴

Ruununraakki-nimitys liittyi myös käsitykseen miehuudesta ja sen mittojen täyttymisestä. Asepalveluksen suorittaminen oli eräänlainen ”näyttö” hyväksyttävästä miespuolisesta kansalaisuudesta, vaikka kyse on varsin ylimalkaisesta yleistyksestä.

140 TYKL/kys/45: informantti 34.

141 Pohtila 2001, 42.

142 TYKL/kys/45: informantti 49.

143 Ks. esimerkiksi: Tuomaala 2000.

144 TYKL/kys/45: informantti 196, 7.

Todennäköisesti kyse on kansalaissotilaiksi sosiaalistuneiden tuottamasta mielikuvasta niitä kohtaan, jotka eivät suorittaneet asepalvelusta. Tämä on sitten saattanut edelleen vaikuttaa mieskansalaisten välisiin statusasetelmiin paikallisyhteisöissä.

Kemi 1930: Ruunun raakkeihin suhtauduttiin hyvin ylseästi ei niitä pidetty kunnon miehinäkään tämä vaikutti jopa akka metsästyksenkin aika tavalla. Ei niistä ainakaan talon tyttäret maaseudulla huolineet.¹⁴⁵

Talon tyttäret ehkä olisivat ”raakin” kelpuuttaneet mutta aivan toinen kysymys oli talon isännän käsitys asiasta. Miespuolisen siviilikansalainen oli osoitettava halukkuuttaan suorittamaan asepalvelusta. Ne, jotka lopulta määrättiin palvelukseen, haluttiin myös pitää palveluksessa alusta loppuun. Palvelukseen määrätyillä ei ollut enää mahdollisuutta itse määrittää itseään palveluskelvottomaksi. Sotaväen Ylilääkäriin kiertokirjeessä (vuodelta 1922) paistaa läpi halveksuva asennoituminen mahdollisesti tekaistulla syyllä asepalveluksen keskeyttäneistä:

Silmiinpistävällä tavalla esintyy esim- (enuresis nocturna) vuoteenkastelutautia. Tästä syystä on joulukuun aikana koko armeijasta vapautettu 22 miestä, joista 15 2. Divisioonasta. Koska tunnettu tosiseikka on, että tämä tauti hyvin harvoin ilmenee muutoin terveissä 20 vuotisissa nuorukaisissa, niin ei voida muuta johtopäätöksiä tehdä tästä luvusta, kuin että enemmistö näistä 22:sta on ollut teeskentelijöitä ja petkuttajia, jotka tällä tavalla onnistuivat välttämään sotapalveluksen.¹⁴⁶

Kyse oli siis palveluksen aikana ”ruununraakiksi” määritellyistä. Kokonaisuudessaan ”ruununraakkisuus” on jäänyt varsin vähäisten tieteellisten tarkastelujen varaan. Käsitteen tarkastelun kautta voisi avautua uudenlainen käsitys poikkeavan ja vaietun suhteesta normaaliuteen, mikä avaisi ehkä uudenlaisia näkemyksiä suomalaisen miehen rooleihin ja häneen kohdistettujen oletusten lähtökohtiin. Ruununraakkiutta ei kaikissa sotilasmuistelmassa liitetty ”pelkuruuteen” tai ”punaisuuteen”. Näin etenkin niiden osalta, jotka olivat ”kelvanneet” palvelukseen vasta toisella tai kolmannella yrityksellä.¹⁴⁷ Lopputulos oli siis tässäkin tapauksessa sama, eli hän koki sosiaalistuneensa kansalaissotilaan rooliin, vaikka ei siis tuominut ”ruununraakkeja”:

Rautu 1920: Siihen aikaan Kuortaneella kun olin kutsunnoissa ei raakkeihin suhtauduttu mitenkään halveksuvasti, pikemminkin sanottiin sinäkö menit armeijaan. Raakkeja oli paljon.¹⁴⁸

145 TYKL/kys/45: informantti 182; Informantti 472, 10.

146 [Sotaväen ylilääkäriin kiertokirjeitä 1921–1927] Sotaväen Ylilääkäriin kiertokirje, Helsingissä 28.1.1922. Os. VIII no 110/22, Sotaväen esikunta. KA, Sörnänen. Tästä esimerkistä voi vain arvailla miten varusmiehet ovat näyttäneet toteen ”tautinsa” oireet.

147 TYKL/kys/45: informantti 84. Kyseinen informantti oli kerran siirretty ”ruununraakiksi”, jalkavamman vuoksi. Hänet kotiutettiin ennen palveluksen päättymistä ja otettiin uudelleen kutsuntojen kautta puolustusvoimien palvelukseen vuonna 1940.

148 TYKL/kys/45: informantti 672.

Kiinnostavana ilmiönä asevelvollisuustarkastelussa ovat ne ryhmät, jotka sijoitettiin kertomuksissa asepalveluksen kannalta sopeutumattomien joukkoon. Myös 2000-luvun Suomessa on esitetty ajatuksia, että esimerkiksi varusmiespalvelusikäiseksi ehtinyt nimekäs kulttuurivaikuttaja ei välttämättä selviydy asepalveluksesta.¹⁴⁹ Tutkimusaikakaudella ”sopeutumattomien” ryhmään sijoitettiin ainakin saamelaiset, joiden sopivuudesta tai ehkä pikemmin sopimattomuudesta oli selkeää ymmärrys. Erään informantin mukaan Oulun kasarmeilla kuoli talvella 1918–1919 kolme saamelaista asevelvollista ”espanjantautiin”. Tästä olisi sitten tehty rajavartiostojen kanssa sopimus saamelaisten sijoittamisesta rajakomppanioihin, koska he olivat sopimattomia ”kasarmielämään”.¹⁵⁰ Sopimattomuudesta tehtiin ja on tehty yleisesti hyväksytty syy jättää jokin ryhmä ulkopuoliseksi. Tämän oletuksen mukaan etnisellä ja kulttuurisella taustalla olisi oleellisesti vaikutusta ”kasarmielämään” sopeutumisessa. Vähemmistön edustajalla olisi siten lähtökohtaisesti huonompi ennuste selviytyä valtaväestön ylläpitämässä instituutiosta. Eräs informantti muistaa, että Pohjois-Suomesta siirrettiin vuonna 1919 komppanian verran varusmiehiä Suomenlinnaan. Syyksi hän epäilee (jälkikäteen) näiden varusmiesten heikkoa sivistystasoa ja etenkin kurjista olosuhteista ja elintarvikepulasta johtuvaa pienikokoisuutta ja hintelyyttä. Suomenlinnassa vietetty aika oli siis tuotettu komppanian henkilöstön parhaaksi, koska sille oli annettu kouluopetusta, ruokaa ja koska näistä johtuen komppania oli selkeästi ”piristynyt”.¹⁵¹ Näissä esimerkeissä esiintyy aikakaudelle tyypillistä etnistä mutta myös alueellista suvaitsemattomuutta, jonka lähtökohdat korostuivat oman ”heimon” paremmuuslähtökohdilla. Lappalaiset olivat toisaalta jo Topeliuksen *Maamme kirjassa* leimattu (stereotyyppisesti) luonnostaan, eli luonnollisilta ominaisuuksiltaan lyhyiksi ja matalaotsaisiksi sekä hitaiksi, raskasmielisiksi ja juroiksi. Topelius tosin tarkoitti lappalaisilla niitä, jotka asuivat Lapis- sa, eivätkä Pohjois-Suomessa.¹⁵² Toinen kansalainen voitiin siis luokitella erilaiseksi 1800-luvun stereotyyppisien heimoluonteiden kuvauksien perusteella.¹⁵³

KUTSUNNAT, VIERAUS JA TOTTUMUS

Miehen tehtävänä oli lähteä ja jättää ”koti ja säännöllinen toiminta-ala” taakseen.¹⁵⁴ Aikakauden lauluissa tämä oletus näkyy siten, että nainen jää kotikyläänsä fyysisesti mutta ennen kaikkea symbolisesti. Naisen paikka oli perinteisen patriarkaalisen järjestyksen mukaan paikkasidonnainen.¹⁵⁵ Taakse jää tuttu yhteisö, joka siis edustaa lapsuutta. Edessä on ”aikuisuus” ja vastuunkantaminen omasta elämästä. Esi-

149 Tämä on yleinen havaintoni.

150 Roudasmaa 1984, 234.

151 TYKL/kys/45: informantti 471, 35; Informantti 472, 25. Hän muistaa, että tätä komppaniaa kutsuttiin ”oravakomppaniaksi”, joka viittaa suojeluskuntien poikaosastoihin sekä tämän lisäksi myös ”poronkutsijoiksi”, jota ei tarvinne tarkentaa. Nämä nimikkeet kuvaavat asennoitumista pohjoisesta tullessiin ikätovereihin.

152 Aikio, Marjut 2006, 21. Aikio käsittelee artikkelissaan saamelaisia ja heihin suhtautumista.

153 Peltonen, Matti 2002, 59.

154 *Sotilaskirjasia n:4. Nuori Sotilas 1919*. Kirjanen löytyy lähteestä: TYKL/Kys/45: informantti 97.

155 Junila 2000, 146–148.

merkiksi *Amalia armas* -laulussa tunnustetaan lapsuusajan rakkaus armaaseen kotikylän lapseen, jota laulaja on siis sitoutunut aina rakastamaan,¹⁵⁶ mikä liittyy tosin nuoruusiän idealistisiin haaveisiin eikä enää varhaisaikuisuuden kynnyksellä elävän miehen maailmaan. Keskeisin muutosmoottori ei ollut fyysinen aika, joka oltiin poissa kotoa, vaan sen tuottama tuntemus yksilöllisen ”täysi-ikäisyyden” saavuttamisesta.¹⁵⁷ Liitän tutkimuksessani tämän täysi-ikäisyyden sotilaskansalaisuuteen ja kansalaisotilaaksi kasvamisen prosessiin. Sotilasmuistelmissa eräs informantti kuvaa huolellisesti kotipiiristä irtautumisen prosessia. Hän jätti taakseen lapsuusyhteisönsä, ystäväpiirinsä ja tyttöystävänsä. Itsenäisyyden alkuvaihe, varusmieskoulutuksen ajallinen kesto ja sen vakiintumattomuus näyttäytyy siinä selkeän konkreettisenä:

Tuntui niin lohduttomalta kun ei ollut minkäänlaista tietoa koska uudelleen tavataan. Tavataanko koskaan? Aikakausi oli synkkä ja epävarma. Toivoihan Maija että pian pääsin lomalle.¹⁵⁸

Lopulta kun palvelusaika oli päättynyt, hän huomasi palaavansa vieraaseen yhteisöön, joka suhtautui häneen ulkopuolisena. Palvelusaika oli erottanut hänet ajallisesti ja ennen kaikkea fyysisesti ystävistään ja erityisesti tyttöystävästään. Hän ei dramatisoi tunteitaan, vaan käsittelee niitä selvin asia-argumentein, vaikka kirjeenvaihtoon perehtyminen antaakin kuvan kotimaisemiin jääneestä tyttöystävästä, jolla ei ole todellista intressiä ylläpitää kaukosuhdetta. Sotilaan kohtalona oli tuolloin olla poissa tutuista maisemista 1½ vuotta. Vierauden tuntemus liittyy luultavasti palvelusaikana saavutettuun ”täysi-ikäisen” kansalaisotilaan roolin, sekä sen pelaamiseen kotiyhteisöön, jossa hänellä oli siis ollut ennen varusmiespalvelusta ”lapsenomainen” kansalaisotilaan rooli. Aikuisen ja täysi-ikäisen kansalaisotilaan koulutus lähti siis ”kovista kokemuksista”. Oikeanlaiseen miehuuteen tarvittavat ja viittaavat asiat nähtiin opittavan kasarmien kentällä, aivan kuin niitä oli opittu metsätyömailla. Metsätyömaata saatettiin pitää myös *jätjän* kouluna, jolloin se olisi ollut koulunsa kesken jättäneelle myös eräänlainen opiskelun jatke. Jätjän koulussa mutta myös kasarmilla opittiin itsellisyttä irtauduttaessa kyläyhteisön ja kodin piiristä ja siirryttäessä työntekijän asemaan. Poikamiehet jäivät varusmiesten lailla uuteen ”työpaikkaan”. Metsätyömailla vain perheelliset lähtivät välillä kotipaikoilleen auttamaan perheitään maataloustöissä.¹⁵⁹

Matka työmaalle ja kasarmille sekä saatu palkka, mikä asevelvollisen osalta oli lähinnä nimellinen, merkitsivät pojille koti- ja myös kyläyhteisön kannalta katsot-

156 *Amalia Armas*. Teoksessa Aseveikko II (1942), 89–90. Sama naisen paikkasidonnaisuus tulee esille myös laulussa *Anna-Maija* (sivut 81–82); *Savonmuuan Hilima* (sivu 90); *Meripojan heili* (sivut 92–93); *Sä kasvoit neito kaunoinen* (sivu 93); *Syysillan karkeloissa* (sivut 94–95); *Meripojan preivi* (sivu 97–98).

157 Helén – Jauho 2003, 14. Tämä ihanne liittyy Immanuel Kantin sekä J. V. Snellmanin yhteiskuntafilosofiasta tuttuun ajatukseen kansalaisuudesta sekä sen kehittämisestä.

158 TYKL/kys/45: informantti 27.

159 Pöysä 1997, 65, 180–181. Koulutus on tullut teemaksi jälkikäteen tehdyn ymmärryksen valossa. Aikanaan kouluttamatta jääminen lienee ollut kulttuurinen itsestänselvyytys, sillä muita vaihtoehtoja ei ollut välttämättä näköpiirissä.

tuna kutsua miehuuteen. Työntekijäksi ja siis mieheksi profiloituminen oli siis yhtä lailla fyysisen kestävyuden osoittamista metsätyömailla, kuin armeijan kurin kestämistä varuskunnan koulutuskentillä. Kestävän palkkana oli yhteisön silmissä ansaittu asema miehenä, joka taas avasi tien varteentotettavaksi avioliittoehdokkaaksi:

Ja koko kansa on armeija, joka tekee työtä maansa puolustamiseksi. Jokainen terve mies on joko ase kädessä rintamalla tai työase kädessä rintaman takana vihollista vastaan.¹⁶⁰

Tämän sitaatin kirjoitti insinöörieversti A. Huuri vuonna 1935. Asevoimien kouluttamisen näkökannalta ensimmäisen maailmansodan aiheuttamat paineet sotataidon muuttamisesta ja sisäisistä muutoksista oli havaittu ja todettu myös Suomessa 1930-lukuun mennessä. Koulutuksen tarkoituksena oli kasvattaa maan miespuolinen väestö sodan varalle. ”Kansa aseissa” oli aikakauden yleiseurooppalainen teema.¹⁶¹ Aggressiivinen nationalistinen eetos oli astunut korvaamaan lievempää patriotismia, mikä liittyi kansalliseen ”sisäryhmään” kuulumiseen sekä siihen liittyvään vastuullisuuteen ja ylpeyden tunteeseen.¹⁶² Tarkoituksena oli siis herättää yksilöissä halu uhrautua ja kokea uhrautuminen mielekkääksi. Sitä se ei olisi ollut suomalaisessa yhteiskunnassa 1910-luvun lopulla, jolloin juuri käyty sisäinen ja repivä sota oli vielä tuoreessa muistissa. Palveluksen huomio oli kiinnittynyt lähinnä epäselvyyden kokemuksiin, eikä niinkään palveluksen sisältöön esimiesten ja alaisten sitoutumisessa tai heidän välisen vuorovaikutuksen mahdollisiin ongelmiin.¹⁶³

Itsenäisyyden alkuvaiheen armeija ja sen koulutusmenteliteetti ei miellyttänyt kaikkia. Informantti 382 oli suojeluskuntakersantti, joten hänellä oli ollut ennako-odotuksia ”vapaussodan veteraanina” säännöllisestä armeijasta, jota hän ei näyttä sotalasmuistelma mukaan juurikaan kunnioittaneen, vaikka olikin ollut mukana” kolmessa sodassa”:

Taivassalo 1921: Armeijan edustajien kohtelu oli töykeää kuten yleensä. [...] Jälkeenpäin olen kyllä huomannut kuinka lapsellista ja turha koko touhu oli,¹⁶⁴

Kyseinen sotalasmuistelma on kauttaaltaan poikkeuksellisen tuomitsevan sävyinen. Rauhan aikainen palvelus ei ollut hänen mieleensä, eikä hän sulattanut päällystön rajua alkoholin käyttöä. Suomi oli käynyt verisen sisällissodan, jossa ”vapaussojurit” saattoivat ehkä myös sitoutua ensisijaisesti sodan kokeneisiin vertaisiinsa, joten varusmiespalveluksen kokemus jäi väistämättä toisarvoiseksi. Sota ja sen jättämät erimielisyydet näyttivät muodostuneen väkevämmäksi kertomukseksi ja muistikuvaksi, eikä organisoitumisensa alkuvaiheessa olevaan instituutioon välttämättä ja siis itsestään selvästi sitouduttu, eikä siihen välttämättä suhtauduttu mitenkään positiivisesti.¹⁶⁵ Sitoutumattomuus näkyy myös epävirallisen organisaation käsi-

160 Insinöörieversti A. Huuri 1935, 152.

161 Kuusela 1935, 86.

162 Anttila 2007, 87.

163 TYKL/kys/45: informantti 471, 37.

164 TYKL/Kys/45: informantti 382, 3.

165 TYKL/kys/45: informantti 468.

tyksissä sotilaskarkureista. Heidän valintaansa suhtauduttiin hyväksyvästi, koska he ”vain” osoittivat itsellisyyttään pakkovaltaisesta organisaatiosta.¹⁶⁶ Talvisodan alkamiseen mennessä ehti joka tapauksessa tapahtua merkittävä asenneilmapiirin muutos. Vapaussodan veteraanit olivat korvautuneet uusilla ikäluokilla, mahdollistaen aivan uudenlaisen joukkokoheesion muodostumisen uusista lähtökohdista ja arvostuksista. Sodat ja niiden jälkiseuraukset jättivät muistojen rintamat.¹⁶⁷ Tässä tapauksessa sodan muistot tuottivat selkeän eron rauhan aikaisesta armeijakokemuksesta.

Asepalveluksen mahdollinen pysyväluonteinen vaikuttavuus yksilöön on vaikea paikantaa ja määrittää. Yksittäisten rituaalien ja toimintatapojen osaaminen sekä niiden syvempi ymmärtäminen ei välttämättä kerro yksilön sitoutuneisuuden syvyydestä tai hänen suuntautuneisuudestaan enemmän sotilasinstituutioon kuin siviilielämään. Amerikkalaisen tutkimuksen mukaan toisen maailmansodan aikaisessa organisaatiossa ei edes yhdeksän kuukauden palvelusaika olisi ehtinyt muuttaa sotilaiden perusorientoitumista siviilistä sotilaaksi. Armeija oli muutenkin ongelmissa sotilaselämään tottumattomien siviilien sekä siviilielämään tottumattomien ammattisotilaiden välisten ristiriitojen kanssa.¹⁶⁸ Suomalaisten osalta juuri vuoden 1918 ja heti sen jälkeisten vuosien tilanne muistuttaa tätä amerikkalaista tutkimusta, koska kansalaisotilaille ei ollut ehtinyt muodostua käsitystä kansalaisotilaan halutusta roolista, eikä sitä ollut vielä tuotettu kollektiiviseksi, itsestään selväksi lähtökohdaksi. Asepalvelukseen astunut ei siis välttämättä tuntenut varusmiespalveluksen vaatimuksia, eikä ainakaan tiennyt palvelupaikkojen eroista tai edes eri aselajeista, jotta hän olisi tiennyt mihin hän olisi edes halunnut pyrkiä.¹⁶⁹ Itsenäisyyden alkuvaihetta saatettiin muistaa myös konkreettisesti eräänlaisena armeijan lähtöasetelmana, jolloin organisaatioiden toiminnassa esiintyi kurinpittoon sekä yksilön asemaan liittyvää keskeneräisyyttä:

Kiviniemi 1923: Olihan se niin että Suomen armeija silloin marssi lapsen kengissään ja esimiehen ja alaisen ero oli huimaava. Sotamiehelle sanottiin: ”te ette tiedä mitään vaan teette mitä käsketään”.¹⁷⁰

Helsinki 1919: Armeija vasta etsi omaa rataansa. Suunnisti – mutta karttaa ja kompassia ei ollut. Sven -Tuuva tyyppejä kyllä löytyi.¹⁷¹

Eräs muistaa olleensa majoittuneena Helsinkiin kesäkuussa 1918. Yksikkö oli käsketty lähtemään ”sotaan” venäläisiä vastaan. Tästä oli seurannut kaaos. Jotkut eivät muistikuvan mukaan halunneet lähteä. Joku oli kyykistynyt maahan ja huutanut, että maassa oli saksalalaisia, jotka hoitaisivat sotimisen. Joku paikalla ollut upseeri

166 TYKL/kys/45: informantit; 466, 467.

167 Peltonen, Ulla-Maija 2003, 10.

168 Stouffer ym. 1965, 74–75. Tutkimus kuvastaa siviiliyhteiskunnan ja sotilasyhteiskunnan välistä yhteentörmäystä. Näillä sivuilla on esitettyä muutamia valikoituja kommentteja armeijasta vakinaisen ja asevelvollisen aineksen näkökulmista.

169 TYKL/kys/45: informantti 471, 7.

170 TYKL/kys/45: informantti 87, 2.

171 TYKL/kys/45: informantti 471, 36.

oli lukenut lakia ja korostanut että kaikki olivat suorittamassa asepalvelusta. Upseereita oli sijoitettu portille paljastetut miekat käsissään. Perusteena asevelvollisten joukkojen toiminnalle informantti mainitsee seuraavaa:

Kyllä sellaisiin oloihin kun mies äkkiä joutuu, komento kova ja ruokaa vähän ja huonoa Niin se vauhkoonuttuu ettei se oikein tiedä mitä tekee ja mitä jättää tekemätjättä.¹⁷²

Muistikuva ravinnon vähyydestä toistuu muissakin aikalaiskuvauksissa. Ravinnon puute ja tottumattomuus raskaaseen varusmiespalvelukseen saattoi johtaa harjoitusten aikana myös pyörtymisiin.¹⁷³ Eräs informantti muistaa kerrotun edellistä muistuttavaa kerrontaa saksalaisten Helsingissä vuonna 1918 antamasta koulutuksesta. Se oli koettu siinä määrin epäinhimilliseksi, että varusmiehet olivat päättäneet lähteä koteihinsa. Kenraali Kivekäs oli kertomuksen mukaan joutunut uhkailemaan kuolemanrangaistuksilla niitä, jotka lähtisivät varuskunnasta ilman lupaa.¹⁷⁴ Suomalaisen miehen ei siis nähty olevan valmis kyseisiin olosuhteisiin, jotka tuottivat tunteen tilanteen sopimattomuudesta ja sotatoimien mahdottomuudesta vallitsevista ravitsemus- ja kuriolosuhteista. Asevoiman vaatima kurinalaisuuden vaade (mekaaninen kasarmikuri¹⁷⁵) tuli olemaan kouluttamattomalle ja siihen sopeutumattomalle kansalaiselle ja kansakunnalle vielä vuosia aivan liian suuri pala purtavaksi. Toisen sotilasmuistelmaan mukaan kansakouluun sijoitetussa joukko-osastossa oli myös vaikeuksia pitää asevelvollisia joukkoja kasarmialueen porttien sisäpuolella. Erään puhuttelun jälkeen oli komppanian verran tyytymättömiä sotilaita marssinut portista ulos. Useat olivat heittäneet kiväärinsä portinpieleen, mihin niitä karttui aikamoinen pino. Kyseinen muistelija oli yksi ulosmarssi-joista. Hän tuli takaisin seuraavana päivänä ”kun oli vähän rauhallisempaa”.¹⁷⁶ Vapaussodan veteraanit odottivat rauhan ajan armeijan kunnioittavan heitä eräänlaisina sotaveteraaneina. Kunnioituksen odotus näyttää irrottaneen heidät varuskunnasta-arjesta ja sen sotaa käymättömistä toimijoista, jotka eivät olleet vertaisia, koska heiltä puuttui kokemus sodasta.¹⁷⁷ Jälkikäteen on saattanut jäädä edelleen epäselväksi jopa sotilasvalan merkitys. Eräs muistaa olleensa arestissa ennen tätä valaa, minkä johdosta hän on jälkikäteen päätellyt tuomion olleen laiton.¹⁷⁸ Toinen muistaa ihmetelleensä palveluksensa ”määräaikaisuutta”:

Helsinki 1919: kuinka pitkäksi aikaa, ei ollut vielä tietoa, ei edes ollut lakipykäliäkään, kaikki oli löysää.¹⁷⁹

172 TYKL/kys/45: informantti 22, 21.

173 TYKL/kys/45: informantti 466, 5.

174 TYKL/kys/45: informantti 472, 39.

175 Avaan tämän käsitteen ja sen liittyvyyden käytännössä toteutettuun sotataitoon seuraavassa pääluvussa.

176 [Yrjö Nurmen muistelmat], 65. KA, Sörnäinen.

177 [Yrjö Nurmen muistelmat], 125. Nurmi muistaa vänrikin tuleen pyytämään huonoa käytöstään anteeksi. Vänrikki ei ollut tiennyt hänen olleen vapaussodassa (hänellä oli kaksi mitalia sodasta).

Lopuksi hän toteaa vänrikin tunnetilasta vielä että, ”pojalla oli vesi silmässä”. KA, Sörnäinen.

178 TYKL/kys/45: informantti 641, 7.

179 TYKL/kys/45: informantti 640, 2.

Edellinen informantti palveli laivastossa ja sai kokea yllätyksen palvelusajan loppupuolella, kun hänen palvelusaikaansa jatkettiin. Syynä oli todennäköisesti Suomen laivaston yhteistyö Englannin laivaston kanssa, mikä jatkui suunniteltua pidempään (Viipurinlahdella). Tässä ei auttanut ”purnausta ja kovat sanat”.¹⁸⁰ Käsky oli käsky ja siihen oli alistuttava, vaikka kansalaisotilaan mieliin ei ollutkaan vielä iskostunut sotilaskäskyjen absoluuttinen luonne. Vakinaisessa asevoimassa lomille pääsy muuttui ansaintaperustaiseksi, eikä aikaisempi vapaussodan aikainen käytäntö lomien vaatimisesta kuulunut enää rauhan aikaiseen armeijaan. Niiden ansainta siirtyi kansalaisotilaan näkemyksen mukaan ulkopuolisen viranomaisen päätettäväksi. Karkuruutta pyrittiin vähentämään ”joukkorangaistuksilla”. Jos joku jäi palaamatta lomalta, niin muille kyseiseen pitäjään lähtijöille ei välttämättä myönnetty lomiamia ennen kuin karkuri oli palannut takaisin. Sotilaat oli siis saatettava kurinalaisiksi ja myös ymmärtämään organisaation edun olevan yksilön edun edellä. Suorat asioinnit rykmentin komentajalle kiellettiin ja kyselijät ohjattiin virkatien alkuun.¹⁸¹ Kokonaisuudessaan kyse oli määrätietoisesta prosessista, jonka tarkoituksena oli lujittaa omien kansallisten sotilasauktoriteettien asemaa yhteiskunnassa, jossa ei siihen ollut totuttu.

Kasarmitodellisuus oli venäläisten jälkeensä jättämänä varsin pelkistetty, puutteellinen ja luultavasti myös läpeensä kurja. Myös sotilasorganisaation rakenteet olivat vasta muodostumassa, eikä kaikille ollut ihan selvää, mitkä olivat toiminnallisuuden rajat. Kansalaisotilaat saattoivat esiintyä varsin omapäisesti organisaatiossa, joka ei vielä ollut muodostunut byrokraattisen sääteläväksi ja normeja ylläpitäväksi järjestelmäksi. Esimerkiksi nukkumaanmeno ei tapahtunut tässä vaiheessa koordinoitusti, vaan varusmiehet menivät yöpuulle sitten kun itse niin päättivät. Vaatteiden pukemiseenkin meni aamulla varsin paljon aikaa, kun ”ei oltu totuttu laittamaan vaatteita nopeasti päälle”.¹⁸² Eräissä esimerkissä varusmiehet olivat päättäneet muodostaa valaistuksen tupaansa, koska venäläiset olivat lähtiessään vieneet lamput ja katkaisimet mukanaan. Valaistusta tupa oli luonnollisesti kiinnittänyt koko varuskunnan huomion ja tämän seurauksena kyseinen informantti muistaa, että rykmentin komentajana toiminut eversti oli henkilökohtaisesti määrännyt hänet ”tekniikan osaston käyttööseen”. Omatoimisuus liitettiin ammattitaitoon, jota siis tarvittiin vasta rakennusvaiheessa olevassa sotilasorganisaatiossa.¹⁸³ Omatoimisuudella ja oma-aloitteisuudella ei kaikissa kuvauksissa näytä olleen rajoja. Tämän-tyyppiset kuvaukset loppuvat viimeistään 1930-luvulle tultaessa:

Kiviniemi 1923: Varuskunnassa oli moottoripyörä, jota käytettiin huviajeluihin, kunhan oli vain varmistettu ”puhelinkeskuksen pojilta”, ettei kukaan upseeri ollut lähdössä sillä. Eräs matka päättyi kirjaimellisesti Kiviniemen siltaan, johon parivaljakko lopulta törmäsi.¹⁸⁴

180 TYKL/kys/45: informantti 19, 24. Tämä informantti kuvaa kiinnostavasti miten Suomen pintalaivaston yksiköt yrittivät päästä torpedoveneillään Koivistolta Helsinkiin. Tämä matka päättyi surullisesti veneiden tuhoutumiseen jääolosuhteissa.

181 Väänänen 1978, 27.

182 TYKL/kys/45: informantti 21, 16.

183 TYKL/kys/45: informantti 471, 14.

184 TYKL/kys/45: informantti 87, 14.

Suomalainen yhteiskunta (ainakin jotkut sen tahot) varautuivat sotaan 1920-luvun alkupuolella. Joissain muistelmissa korostui pelonsekaisia ajatuksia mahdollisista mutta toteutumattomista vihollisen hyökkäyksistä. Näillä ajatuksilla muistelijat haluavat samalla myös korostaa omaa palvelusaikansa ajoittuneita kansainvälispoliittisia jännitteitä suhteessa myöhäisempiin aikoihin ja varsinkin nykyaikaan. Samalla välittyy kuva paikallisuuden vaikutuksista tapahtumiin. Selusta-alueella palvelevat kokivat sodan odotuksen dramaattisempaan, koska siirtyminen rauhallisimmista oloista enemmän sodanajan olosuhteisiin koettiin pelottavalta:

Turku 1919: Kesäkuun alussa oli kriittisiä hetkiä. Odotettiin venäläisten hyökkäystä kannaksella. Kun I pataljoona sai komennuksen kannakselle niin miehiä karkasi yöllä ja yksi sotamies löydettiin Aurajoesta hukuttautuneena.[...] Jännittyneinä ja levottomina odotimme käskyä koska tulee vuoromme lähteä. [...] Heinäkuun puolella olot alkoivat rauhoittua, kannaksellakin. Tosin Mannerheim yhäti suunnitteli Pietarin valloitusta ja se herätti levottomuutta. Presidentinvaalien (heinäk. 25p) jälkeen tuntui kuin olisi henkäisty helpotuksesta. Kävellessä kaduilla ja toreilla näki vain iloisia ja vapautuneita ilmeitä.¹⁸⁵

Mannerheimin miekkavala-päiväkäskey tulkittiin joissain lehdissä ounastelevan asevelvollisten joukkojen käyttöä taisteluissa ”vieraalla maalla”. Mannerheimin takana ei seisty samanmielisinä. Hänen lähtökohtiaan Bolševismien kukistajana kummeksuttiin, koska saatettiin nähdä, että ”Suomen kansa on aina taistellut juuri Venäjää vastaan itsenäisyytensä puolesta, katsomatta siihen, kuka siellä on ollut vallanpitäjä”. Tämän kommentin esitti Bruno Jalander, joka oli Uudenmaanlänän maaherra, innokas suojeluskunta-aktivisti sekä venäläisyyden vihaaja.¹⁸⁶ Karjalan kannakselle määrättyissä joukoissa saattoi esiintyä hermostuneisuuden sekä epävarmuuden tuntemuksia.¹⁸⁷ Sinänsä ei ollut siis ihme, että aamuisin saatettiin huomata sängyn (välillä kahdenkin) olevan tyhjillään. Eräässä tapauksessa karkaaminen nähtiin hyväksyttäväksi, koska köyhän torpan kevätkyntö vaati suorittajaansa. Tästä muistetaan saadun vain viisi vuorokautta arestia, mikä oli aikakaudella suorastaan olematon rangaistus karkamisesta.¹⁸⁸ Kyseinen tapaus osoittaa, miten asevelvollisten keskuudessaan muodostama ”epävirallinen organisaatio” tuotti omanlaisen käsityksensä siitä, mikä oli oikein ja oikeutettua, ja mikä väärin ja tuomittavaa.

Valkoinen puoli oli joutunut sisällissodan aikana turvautumaan asevelvollisuuden pelkän vapaaehtoisen värväytymisen sijaan, koska valkoisella armeijalla oli ollut kasvavia ongelmia saada palvelukseen suojeluskuntajoukkoja, jotka olisivat olleet ”liikuntakykyisiä ja pitempään palveluun valmiita”. Monet suojeluskunnista oli alun perin perustettu kunnallisiksi, miespuolisten jäsenten omiksi ”palokunniksi”, oman kotiseudun suojelemiseen. Oman seudun ulkopuolella toimimista ei pidetty velvollisuutena. Mannerheimille oli tämän vuoksi jäänyt vapaaehtoisista suojeluskuntalaisista varsin negatiivinen kuva,¹⁸⁹ mikä tuli vaikuttamaan myös hänen käsi-

185 TYKL/kys/45: informantti 27, 30–31.

186 Akté-Jalander, 11. KA; Kaarle 1993, 79.

187 TYKL/kys/45: informantti 22, 18–26.

188 TYKL/kys/45: informantti 27.

189 Manninen 1974, 44–47.

tyksiinsä kenttäarmeijan suorituskyvystä 1930-luvulla. Kyseinen henki oli ehkä jäänyt vallalle myös itsenäisen Suomen puolustuslaitoksessa. Olihan kyseessä järjestelmä, joka perustui valkoiseen armeijaan ja sen sisällissodan rakenteisiin. Itäraja oli muodostunut valtakunnan rajaksi vasta edellisen vuoden aikana, eikä siitä ollut muodostunut vielä kansallisesti hyväksyttyä ja sellaiseksi ymmärrettyä aggressiivisen uhkakuvaletoriikan mukaista kansakunnan ulkorajaa. Nuorelle kansakunnalle ja sen asevelvolliselle armeijalle ei ollut itsestään selvää, että kansallisen kriisin aikana ja sen yhteydessä koko kenttäarmeija siirrettäisiin Karjalan kannakselle staatitseen puolustuslinjaan odottamaan hyökkäystä. Toimintakaava muodostui luonnollisemmaksi vasta seuraavan 20 vuoden aikana. Paikallisuuden ymmärrys ja sen kokemus oli muuttunut yleisvaltakunnallisen tilanteen seuraamiseksi ja kenttäarmeijan keskittämisen kannalta myönteisemmäksi odotukseksi.

KUTSUNTA NUOREN KANSAKUNNAN SIVIILEILLE

Kutsunta-asioiden muistaminen kiinnosti sotilasmuistelmien kirjoittajia. Kirjoitusohjeissa pyydettiin vastaamaan seuraavaan kysymykseen:

2. Minkälainen oli itse toimitus, ja minkälaisia olivat armeijan edustajat kutsunnoissa ja miten he käyttäytyivät kutsun saaneita kohtaan? Minkälaisia tarinoita olette kuullut teeskennellyistä vioista sairauksista tai todellisia itselle aiheutetuista ruumiinvammoista varusmiespalvelun välttämiseksi? Minkälaisia olivat ns. ”ruununraakit” ja miten heihin muut suhtautuivat?¹⁹⁰

Informantit antoivat tähän kysymykseen varsin innokkaasti suoria vastauksia. Ruununraaki-asian käsittelin jo aikaisemmin, koska kyse oli normaalin ulkopuolella olevasta poikkeuksellisuudesta. Tässä alaluvussa tarkastelen näiden ruununraakeistakin mielipiteitä esittäneiden omaa normaaliksi koettua matkaa kohti asepalvelusta.

Yksilö saattoi kokea aivan itsenäisyyden alkuvaiheessa sotilasasiat ja etenkin sotilashenkilöt vieraina ja täten hän saattoi korostaa aikaisempaa sääty-yhteiskunnalle ominaisempaa mielikuvaa upseereista yhteiskunnan ja paikallisyhteisön kermana, joiden status oli normaalilta ihmiseltä saavuttamattomissa. Kutsuntatilanne on saattanut korostaa tätä outouden tunnetta. Vieraus korostui myöhemmin myös alueilla ja paikkakunnilla, joissa sotilashenkilöt olivat tuntematon tuttavuus. Kokemus saattoi olla pinnalla vielä 1930-luvulla, etenkin paikkakunnilla, joissa ei ollut omaa paikallista varuskuntaa.

Kauhava 1923: Silloin ei vielä oltu paljon kuultu kertomuksia joten keskustelu oli paremmin arveluja mitä ja minkälaista sielä ”sotaväessä” voisi olla!¹⁹¹

190 [Muistelmia sotilaskoulutuksesta, TYKL n:o 45], 1.

191 TYKL/kys/45: informantti 101, 5.

Veteli 1935: oltiin vähän jännittyneitä ja puhumista olihan edes uusi ja tuntematon asia, nyt nähdään myös upseereita oikein läheltä,¹⁹²

Upseeri saattoi siis olla jonkinlainen nähtävyys vielä 1930-luvulla. Samalla kun ammattisotilaat nähdään erilaisiksi kuin mitä itse ollaan, samalla luodaan heistä käsitys luokkana, ei yksilöinä tai itsenäisinä subjekteina. ”Yksinkertaistus” luo siis tuohon luokkaan kuuluvasta mahdollisesti erilaisen kuvan, kuin mitä hän olisi ehkä yksittäisenä toimijana ja erilaisessa asusteessa tai kontekstissa tuottanut. Kyse on toisaalta myös näiden luokkien stereotyyppidusta idealisoimisesta. Sotilasmuistelmista on luonnollisesti vaikeaa erottaa kertojan omat kokemukset hänen lähtökohtaymmärryksistään ammattisotilaista, koska ne ovat joka tapauksessa sekoittuneet siihen miten ammattisotilaat ja ei-ammattisotilaat määritettiin ja ymmärrettiin eri aikakausina. Niistä löytyy kuitenkin selkeä ymmärrys omista lähtökohdista kontrastina vakinaisen armeijan upseereihin ja aliupseereihin. Lähtökohta on samanlainen kuin mikä on myös metsätyöläisen identiteetin rakentumisessa, joka sekin määrittyi poissulkemisen ja osin myös *toiseuden* tuntemuksen kautta. Ero on siinä miten kategorian tuottaja itse esiintyy. *Jätjän* luokittumisessa kategorian tuottaja esiintyy itse ulkopuolisena.¹⁹³ Sotilasmuistelmassa ollaan sen sijaan itse osallisina.

Kutsuntatilaisuuksiin saapui itsenäisyyden ensimmäisten vuosien aikana henkilöitä, jotka eivät tieneet miten kutsunnoissa tuli toimia ja miten asiat siellä tulisivat etenemään. Kutsuntoihin suhtauduttiin vakavasti, koska asepalvelus ei ollut vakiintunut suomalaiseksi instituutioksi, eikä oma asema suhteessa kutsuntaviranomaisiin ollut aivan selvä. Lisäksi jännitettiin oman palveluskunnan puolesta tai mahdollisesti sitä, onnistuttiinko välttämään palvelus kokonaan. Eräs muistaa kutsuntatilaisuudessa olleen kolme kiväärimestä vartiossa, koska ”edellisen kutsunnan miehet eivät kaikki menneet sinne minne oli määrä mennä”.¹⁹⁴ Aina ei tiedetty mitä kutsuntatilaisuudessa tuli tehdä tai miten siellä olisi pitänyt käyttäytyä. Jälkikäteen on tosin saatettu korostaa tilaisuuden kulkeutumista juuri siten kuin oli itse haluttu.

Kurun Toikko 1922: Kun herrat sanoivat että kelpaa, niin poika vastasi että hyvä kun sotamies tuli. Ja nyt herrat kaikki kahville, minä pistouvaan, kun kerran tuli sotamies. Pannaapa kirjat kiinni vähäksi aikaa, onhan tässä koko päivä aikaa.¹⁹⁵

Ensimmäinen henkilökohtainen kosketus sotilasviranomaisiin tapahtui kutsunnoissa, jossa se tapahtui lähinnä ilman vaatteita. Kyseessä oli aikakauden tarkastusmentaaliteettiin kuulunut lähtökohta, eikä sillä luultavasti ole ainakaan tietoisesti yritetty tuottaa symbolista initiaatiota¹⁹⁶, vaikka siltä se ainakin jälkikäteen näyttää.¹⁹⁷

192 TYKL/Kys/45: informantti 235, 1.

193 Pöysä 1997, 169.

194 TYKL/kys/45: informantti 19, 3.

195 TYKL/Kys/45: informantti 599, 2. ”Pistouvaan” tarkoittaa eteläpohjalaisittain ”tarjoamista”.

196 Leimu 1985, 56. Initiaatiolla tarkoitin siis siirtymäriittä, jonka tarkoitus on tuottaa jonkinasteinen korotus aikaisempaan rooliin/statukseen nähden.

197 Ahlbäck 2006, 112.

Tähän ensikokemukseen suhtaudutaan jälkikäteen lähinnä huumorilla, vaikka kuvauksien perusteella niihin liittyvä kokemus on saattanut itse tilanteessa tuntua aivan erilaiselta.

Pori 1931: Kutsuntalautakunta suhtautui meihin täysin asiallisesti. Kukin vuorollaan astui nakupellenä herrain eteen.¹⁹⁸

Kajaani, 1928: Kirjurina toimi majuri Lindbergin rouva, ja sekös yritti ujustuttaa kun oltiin aivan Aatamin puvussa eikä saanut edes kättä edessä pitää, kun joku yritti panna käntensä eteen niin se rouva hihkasi että, älkää pitelkö ei ne putoa.¹⁹⁹

Lappajärvi 1930: Majuri Kuula ärjäisi: ”Kädet sivuille! Ei täällä kukaan teidän pallianne vie!”²⁰⁰

Kitee 1923: Tutkijoiden pöydän eteen mentiin ihan ilki alastomina,²⁰¹

Alastomuutta ei kaikissa kertomuksissa muisteta nöyryyttävänä, vaikka nuoret miehet oli laitettu alastomana *herrain* tai herrain *rouvan* edessä. Edellisissä kuvauksissa on kiinnostavaa juuri se että kutsuntatoimituksessa mukana ollut nainen liitettiin lautakunnan puheenjohtajan puolisoiksi. Ehkä se oikeutti hänelle myös koetun ”matriarkan” roolin suhteessa kansalaissotilaisiin. Naisella oli siis ”ammattisotilaisiin” viittaava rooli. Yleensä kertomuksissa korostuu kuitenkin kutsuntapaikalla olleiden naisten häveliäs ja nolostunut käyttäytyminen, havaitessaan ”yllättäen” tullessa tilaan, jossa kutsuntatarkastus pidettiin. Eräs muistaa ”talon naisväen häipyneen suurella jytyillä” paikalta (Viipuri, 1919).²⁰² Toinen muistaa kutsuntasihteerin olleen nainen (Eura, 1933), joka ei ”päätänsä nostanut” papereista.²⁰³ Naisen tuli hävetä miehen alastomuutta, ei miesten. Joissain tapauksissa alastomuuteen liitettiin muitakin oletuksia,

Sakkola 1936: Ainoa mieleen jäänyt muistikuva oli kutsuntapäällikön, oli joku kapteenin arvoinen upseeri, ärjyntä: – Että minä tahdon nähdä teidät alasti! Siitä minä sain hiukan kammon koko upseeristoa kohtaan. Kun piti oleskella ilman housuja. Tätä ei koskaan kyllä minun tarvinnut myöhemmin sotaväessä eikä sodassa toistaa. Olen monesti tuumailut, että se kapu oli kyllä täys homo varmasti.²⁰⁴

Aina ei tosin vaadittu täydellistä alastomuutta.²⁰⁵ Tähän kokemukseen näyttää usein liittyneen tuttu lääkäri ja vain paikallisesti pidetty kutsuntatarkastus:

Kauvatsa 1919: Kutsuntalautakunnan edessä ilman paitaa, kysyttiin olenko terve. Sanoin olevani. Lääkäri tuttu mies, tarttui hartioihini ja pyöräytti ympäri ja sanoi: terve mies kelpaa palvelukseen Porin Rykmenttiin.²⁰⁶

198 TYKL/kys/45: informantti 179, 2–3.

199 TYKL/kys/45: informantti 419 (kuva kutsuntoja Kajaanissa vuonna 1928), 4.

200 TYKL/kys/45: informantti 195, 4.

201 TYKL/Kys/45: informantti 676.

202 TYKL/Kys/45: informantti 21.

203 TYKL/Kys/45: informantti 207, 2.

204 TYKL/Kys/45: informantti 230, 2.

205 TYKL/kys/45: informantti 217, 1 (Käkisalmi 1935); Informantti 27 (Kauvatsala 1919).

206 TYKL/Kys/45: informantti 27, 1.

Kutsuntojen kulku oli vieras, eikä asevelvollisuuden kokonaisuus ollut vielä vakiintunut ja jalkautunut käytännön selvyudeksi. Seuraavat aineistonäytteet kuvaavat joidenkin sotilasmuistelmia kirjoittaneiden asevelvollisuusprosessin, sotalaitoksen ja sen edustajien vierautta siviilikansalaiselle. Näitä esimerkkejä piti todenteolla etsiä, koska valtavirta näki tai halusi jälkikäteen nähdä kutsuntatapahtuman varsin ristiriidattomina, rutiininomaisina ja jollain tavalla myös tuttuna. Tässä siis sekoituu jälkikäteen tutuksi tullut ja aikakaudella eletty kokemusmaailma:

Lohja 1922: Armeijan edustajat olivat ainakin tällaisen maalaispojan mielestä univormuissaan aika karskeita herroja mutta ei heidän käyttäytymisessään mitään pahaa huomannut.²⁰⁷

Lohja 1924: Kun pojat innostuivat silloin tällöin vilkkaaseen mielipiteiden vaihtoon tilanteen johdosta, sai kapteenin karjaisu hiljaisuuden aikaan. Mutinaa vain kuului, että se on pojat ”sotakurin” esimakua tuo. Kovin olivat virallisia kapteenin lisäksi toisetkin virkailijat aina mittamiestä myöten. Sellainen jäyhän sorttinen kuva jäi niistä kavereista.²⁰⁸

Kemi 1930: Toimitus oli nopeaa ja karskia ei saanut paljon selitellä eikä se olis auttanutkaan pulinat pois ja sillä selvä.²⁰⁹

Elisenvaara 1922: Tietysti silloin oli kutsuntaan meno hirmu tapaus ”Äidin villakorissa” asuneelle pojalle. [...] tunnelma mikäli muistan vaikutti toisten mielestä sellaiselta elämä ei sitten jatkukaan kun sotaväessä on oltu.²¹⁰

Siviilielämän esimiehiin ja auktoriteetteihin tottunut saattoi kokea armeijan karkeuteen ja maskuliinisuuteen sekä arvomerkkeihin perustuvan esimiesjärjestelmän vieraana. Itsenäisyyden alkuvaiheen sotilasmuistelmista aistii samantapaista oudoksuntaa asevoimien arvomerkkien merkittävydestä ja sotilasesimiesten rajattomasta vallankäytöstä, kuin mitä esiintyy myös Yhdysvaltojen kenttäarmeijassa toisen maailmansodan aikana.²¹¹ Kyse on siis sotilaselämään tottumattoman yhteiskunnan negatiivisesta suhtautumisesta absoluuttisuutta tavoittelevaan kurijärjestelmään. Suomalaisessa käytännössä kyse oli vasta itsenäistyneen kansakunnan asevoimien alkutaipaleesta. Jalasjärveltä kotoisin oleva kertoo sotilasmuistelmissaan asepuvun ja arvomerkkien outoudesta:

Helsinki 1919: väepeli tuli takaisin lattialle ja huusi täyttä kurkkua että eikö komento kuulu, oli taas pois lähdössä niin joku taas sanoi että mikä rakki siinä kulkee ja joka ei anna miesten nukkua. tällaista jatkui useamman kerran kunnes väepeli väsyi. pojat nauroivat sängyssä pitkän aikaa mutta ei kuulunut mitään komentoja enää,²¹²

Kuri tuntui täysin ulkoiselta, koska sitä ei ylläpidetty vanhempien kansalaissotilaiden voimin, vaan vakinaisen henkilökunnan yrityksillä. Tällä ei ollut kuitenkaan

207 TYKL/Kys/45: informantti 84, 2.

208 TYKL/Kys/45: informantti 132, 2.

209 TYKL/Kys/45: informantti 182, 1.

210 TYKL/Kys/45: informantti 483, 2.

211 Ks. Stouffer ym. 1965, 56.

212 TYKL/kys/45: informantti 33, 4–5.

toivottavaa vaikutusta kansalaissotilaisiin, jotka mielsivät kurinalaisuuden olevan jotain sellaista, mikä ei liittynyt suoranaisesti heihin. Armeijan vieraus näkyy myös oman siviili-identiteetin korostamisena, mikä toteutui usein ”poikamaisuutena” ja koko prosessin kääntämisenä leikiksi:

Käkisalmi 1923: Kutsuntapaikalla armeijan edustajat yrittivät olla vähän virallisia niin kuin kai kuuluikin, vaikka se ei aina tahtonut onnistua, koska vastassa oli vielä siviilissä olleita pojan koiria kaikkine kujeineen.²¹³

Lähtökohtana 1920-luvun alussa oli siis, että asevoimat ja erityisesti oma kansallinen armeija oli vielä varsin tuntematon, eikä varusmiespalvelus ollut vielä vakiintunut kansalliseksi instituutioksi. Eräs muistaa sitoneensa kutsuntatilaisuudessa upseerin kiliseviin kannuksiin kiinni narun, jonka johdosta hän kaatui. Upseeri oli raivostunut ja lupasi viikkojen arestin syylliselle, jota ei luonnollisesti löytynyt. Samassa sotilasmuistelmassa kerrotaan hankalan esimiehen kiusaamisesta kävelemällä kaupungilla häntä vastaan suuren joukon voimin viiden metrin välein (jolloin hän joutui tervehtimään yhtä mittaa).²¹⁴ Nämä esimerkit kertovat juuri siitä, että sotilaallisuus ja siihen liittyvät ulkoiset puitteet olivat vieraita 1920-luvun alkuvuosina. Ammattisotilaita sekä heidän merkitystään ei selvästi ymmärretty tai hyväksytty. Sotilasidentiteetti ja siviili-identiteetti eivät siis olleet muotoutuneet selkeästi omanlaatuiseksi, eikä sosiaalisen tason eron ja erottautumisen politiikka ollut saavuttanut vielä näkyviä muotoja.

Valtiopäivillä käytiin kiivasta keskustelua miliisi- ja kaaderijärjestelmien välillä 1920-luvun ensimmäisinä vuosina, mikä on luultavasti merkinnyt jatkuvan tilapäisyyden tuntemusta myös varusmiespalvelusta suorittaneille. Edellisten esimerkkien valossa ei ole sinänsä outoa todeta, että ”sotilasasiat” saattoivat olla vieraita suurimmalle osalle väestöä Suomen itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä. Sotilasasiat pysyivät myös vieraina, vaikka upseeristo pyrki vaikuttamaan hallituksen ja eduskunnan maanpuolustuspäätöksiin sekä virallista että epävirallista tietä yksityisten kansalaisten, yhdistysten ja lehdistön välityksellä. Vilho Tervasmäen mukaan tällä työllä ei ollut kuitenkaan merkittävää vaikutusta itsenäisyyden alkuvuosina muiden kuin maanpuolustukseen muutenkin positiivisimmin suhtautuvien keskuudessa.²¹⁵ Tulevan varusmiespalveluksen vuoksi miespuolisen väestön oli toisaalta hankittava riittävästi informaatiota ennen oman kutsuntatilaisuuden ja sitä seuraavan asepalveluksen alkamista. Tähän liittyvään informaatioon ei todennäköisesti vaikuttanut niinkään ammattisotilaiden aktiivinen työskentely tiedon jakajina, koska kokemukset ja tuntemukset siirtyivät varuskunnissa palvelleilta suoraan perheisiin, tuttavaperheisiin sekä paikallisyhteisöihin. Ehkä kyse oli itsenäisyyden alkuvaiheessa vielä siitä, että tietoa ei ollut kerääntynyt paikallisyhteisöihin riittävästi, että siitä olisi muodostunut kollektiivisesti hyväksytty ymmärrys.

Seuraava esimerkki kuvaa oloja Peräseinäjoella itsenäisyyden ensimmäisten vuosien aikana. Aineistonäyte on varsin pitkä. Esitän sen kokonaan, jotta lukijalla

213 TYKL/kys/45: informantti 99, 1.

214 TYKL/kys/45: informantti 21.

215 Tervasmäki 1964, 239.

olisi mahdollisuus päästä kuvauksen tunnelmaan ja sen tuomaan ajatukseen sotilasasioiden vieraudesta mutta myös aikakauden käsityksistä oikeanlaisesta sotilailisuudesta:

Se oli kauhian mielenkiintoosta ku velii oli ollu ”våjes”, ja kättä paraten se sai seliittää mitä sielä tehtihin ja kuinka olthihin. Oikeen se vissihin kyllääntyy siihen maharottomahan kyselyhyn, sanoo: Kyllähän se olis hyvä kun minä sua yhyren päivän kouluuttaasin jottasitten osaasit olla sotavåjes. Niin sitten lähäretthihin yhtenä päivänä tuonne luhurallen jottei ihmiset olisi nähäny, minä otin suustaa larattavan kaksppiippuusen haulikkotrommun olokapäälleni ja niin marssittihin oijosmain jokiluhurallen. Luhurallen päästyä se alakas, ensimmäänen komennus oli: Asento! Sitte tuli pitkä ja perusteellinen seliitys minkåmoisis kaikis tapauksis sitä asentota pitää teherå, aina kummun asentoni siinä kuunnelles herpaantuu velii åriåsi: ”Aasento”. Monikertahan mentihin låpi nuo kentållå tehtåvåtemput ja minå poika åkseerasin hikipåås. [...] Kyllå mun tuli lopuksi niin armottoman vihaksi kusse niin rumalla åänellä kariuu mullen, jottoli imes kussen kurkku kesti, lopuksi minå sanoon. ”Ålå niin helevetin rumasti åriy”. Voi poikaparka emminå åriy puolivålihinkåån niin rumasti kun ne vanhat kapitulantit sielå våes miehilleen.²¹⁶

Kuvauksesta käy ilmi, miten isoveli osin myös nautti päästessään ”antamaan takaisin” armeijassa saamaansa kohtelua, joka selvästikin oli vierasta, tuntematonta, outoa ja ennen kokemattonta. Samalla välitetään kuvaa armeijaorganisaation karuimmista puolista oman kerronnan vahvistamiseksi ja konkretisoimiseksi. Sotilasmuistelmaa kirjoittanut ”pikkuveli” havaitsi armeijatodellisuuden itsestään poikkeavana ja jossain määrin myös kohtuuttomana, karskina ja epäoikeudenmukaisena. Näillä tuntemuksilla hän myös korostaa mahdollisen armeijatodellisuuden erilaisuutta ja erottautumista itsestään. Hän tulkitsi armeijan olleen edellisen kuvauksen aikoina liian rankka ”nuorelle pojalle”. Hän astui palvelukseen muutaman vuoden kuluttua, jolloin hän oli ollut selvästikin paremmin valmistautunut kohtaamaan sen todellisuuden mikä oli vierasta vielä muutama vuosi aikaisemmin. ”Rumalla åänellä” huutaminen on myös ollut aikalaisille uusi ja vieras kokemus. Tuskin muuten juuri sitä olisi muisteltu puoli vuosisataa tapahtuman jälkeen. Tämän tyyppisiä muistoja en löytänyt enää 1920-luvun loppupuolen muistelmista, mikä kertoo jo jotain sotilasasioiden tulemisesta tutummiksi mutta ehkä myös asevelvollisten koulutuksen muuttumisesta kansalaissotilaiden näkemyksen mukaisesti ”inhimillisemmäksi”. Asevelvollisuuteen oli todennäköisesti totuttu siis jo ennen asepalveluksen alkamista. Tulevat asevelvolliset olivat siis ”esisosiaalistuneet” osaksi alkujaan oudon ja vieraan instituution käytäntöjä ja tapoja. Kyse saattoi olla laajassa perspektiivissä myös siitä, että eri tahot olivat oppineet ymmärtämään sen, mitä yhteiskunta jonkinlaisena kollektiivisena tietoisuutena ja ymmärryksenä odotti heiltä.²¹⁷

216 TYKL/Kys/45: informantti 135 kotoisin Peräseinäjoelta (kuvaus liittyy kotipaikkakuntaan Peräseinäjoelta luultavasti vuosilta 1919–1922), 2.

217 Saaristo – Jokinen 2004, 78.

SIIRTYMINEN VIERAAN ALAISUUTEEN

Sotilasinstituutio oli vieras, eikä siihen ehkä edes haluttu suhtautua 1920-luvun alkupuolella vakavasti, koska kansallista rakennelmaa ei pidetty paikallisyhteisön näkökulmasta vielä omana. Armeijalle näytetään annetun vierauden vaatteen ja vieras kansalaisuus. Saksalainen ja etenkin preussilainen kuri liitetään osaksi sotiluuden ja myös kutsuntatilaisuuksien outoutta. Syvennyt tarkemmin käsityksiin ”preussilaisuudesta” ja sen tuottamista vierauteen liittyvistä käsityksistä. Preussilaisuus liitetään asevoimien saksalaisuuntauksen aikaan, joka jäi tosin varsin lyhytaikaiseksi (lähinnä vuosi 1918). Sen aikana suomalaisissa varuskunnissa palveli saksalaisia kouluttajia. Saksalaishenkisyyttä lisäsi vielä verrattain suurilukuinen jääkäriupseerien sekä -aliupseerien joukko:

Kutsuntatilaisuus Toikossa vuonna 1922: Usein herrat esiintyivät kylmän asiallisesti, olhan n. s. saksalainen järjestys voimassa. Aliupseerit puhuttelivat asennossa esimiehään ja tutkittavien kehoitettiin puhumaan kuuluvasti j. n. e.²¹⁸

Alokaskokemus Helsingissä vuonna 1922: mutta kun olin varautunut siihen ajatukseen että on oltava aivan kuin olisi vanki ja kun se ei sitä sitten ihan kuitenkaan ollut vaikka kuri tietysti silloin oli sitä preussilaistyylistä rupesi se siitä päivä kerrallaan menemään.²¹⁹

Alokaskokemus Käkisalmissa 1923: Eräs jääkäri vääp kyllä sanoi, että nuorimies roikkuu asevelvollisuus ajan vaikka nokastansa seinänraossa.²²⁰

Alokaskokemus Kiviniemessä 1925: Mikäli simputusta tuli, niin sitä saatiin kanta-aliupseerien taholta, heillä tuntui olevan opittuna preussilainen komento, joka eräitten osalta näytti vaativan varsinkin voimakasta äänenkäyttöä.²²¹

Kutsuntatilaisuus Peräseinäjoella vuonna 1934: Mieleen on jäänyt kutsuntalautakunnassa ollut eräs majuri joka oli vanha Saksan jääkäri ja menettänyt ensimmäisessä maailmansodassa toisen kätensä, häntä pidettiin keskuudessamme kovana ja karskina miehenä, tietenkin se vähän jännitti ja pani tapaillemaan asentoa jo kutsuntatilaisuudessa.²²²

Sotilasmuistelmissa sotilaallisen kurin jyrkimmäksi muodoksi ja tavaksi näyttää vakiintuneen tuo ”preussilaisen kurin” käsite. Jääkäreistä on jälkikäteen tehty aikakauden ikoneita, eräänlaisia eläviä äärimmäisen ja absoluuttisen kasarmikurin symboleja, jotka nähtiin omaan armeijaan kuuluviksi mutta oman sotiluuden kannalta ulkopuolisiksi. Jääkäreihin liitetään myös yllättävän paljon kollektiivisesti koettuja huhuja ja tarinoita.

Erään varusmiehen mukaan Viipuriin 1920-luvun alussa siirtynyt jääkärikapteeni oli ”simputtantu” hänen veljensä hengiltä Uudenmaan rykmentissä ja tulkinut hänen tämän vuoksi saaneen pakkosiirron.²²³ Jääkärikapteeni liitetään saksala-

218 TYKL/Kys/45: informantti 599, 2.

219 TYKL/kys/45: informantti 84 kotoisin Sammatista (kuvaus liittyy: Uudenmaan rykmentti, Helsinki 1922), 5.

220 TYKL/kys/45: informantti 99, 3.

221 TYKL/kys/45: informantti 130 kotoisin Loimaalta, 7.

222 TYKL/Kys/45: informantti 607, 2.

223 TYKL/kys/45: informantti 96, 67. Kyse oli jääkärikapteeni Kusti Järvisestä.

laisuuteen ja niihin saksalaisiin kouluttajiin, joita esiintyi (vähän aikaa) suomalaisilla harjoituskentillä.

Saksalainen luutnantti oli kovin ankara ja luonteeltaan sadistinen. Hän oli erikoisen kekseliäs järjestämään nöyryytystä ja kiusaa.²²⁴

Kyse oli myös sotaväen ensimmäisten vuosien (vuosikymmenen) totuttelusta omaan kansalliseen päällystöön ja alipäällystöön. Seuraava esimerkki antaa käsityksen mahdollisista tuntemuksista, jossa esiintyy aikaisemmin tuntematon ja outo tilanne ja sen kokemus. Tässä esiintyy kiinnostavasti myös ”alamaiskokemuksen” syntytilanne, eli kun itsetiedostava subjekti joutui hyväksymään *toiseutensa* suhteessa absoluuttiseen vallankäyttäjään.

Mies tunsikin aina omaksumansa voimakkaan alemmuuskompleksiä, joka ilmeni hänen pelon omaisesta katseestaan ja jännittyneestä olemuksestaan kun upseeri vailla vähäisintäkään hymyn aiheutta kasvoillaan ylväästi ja korostettua reippautta osoittaen saapui osastonsa luokse.²²⁵

Jääkärit miellettiin valkoisiksi. Toisaalta, punaisia jääkäreitä ei ollut, koska heidät oli ”laskettu siviilitöihin” vapaussodan kynnyksellä. Jääkärit miellettiin myös oikeanlaisen suomalaisuuden puolestapuhujiksi. Jääkäriin ja punaisen naisen välinen romanssi oli aikakauden mahdottomuus, mistä antaa erinomaisen aikalaisnäytteen Ellinor Mendin sarjakuva. Totuuden paljastuttua jääkäriin kanssa seurustelleen punaisen naisen oli kuoltava, koska hän selvästikin oli tahrannut valkoisen upseerin kunniaa.²²⁶ Saksasta tullut mentaliteetti liitettiin toisaalta vaikeasti suomalaiseen järjestelmään sopivaksi. Sen vaikuttavuuden nähtiin tosin laimentuneen ajan myötä kasarmikoulutuksessa, koska se oli joutunut kohtaamaan sitä ymmärtämättömän suomalaisen varusmiehen:

Helsinki 1925: Preussilainen kuri oli jo sikäli lieventynyt jo meidän ikäluokkamme aikana, ettei estejuoksurataa käytetty.²²⁷

Koulutuskenttä-äksiisi liitetään jälkikäteen juuri jääkäreiden Suomeen tuomaan koulutusmentaliteettiin. Niissä joukko-osastoissa missä ei palvelut sisällissodan jälkeen kuin vähäinen määrä jääkäreitä, syntyi preussilaisuudesta aivan erilainen käsitys. Esimerkiksi rannikkotyöstössä palvelut saattoi mieltää koko preussilaisuuden ja siihen liittyvän kasarmikoulutusmentaliteetin pelkästään Suomessa vierailleisiin saksalaisiin kouluttajiin, joiden lähdeyttä voitiin vasta käynnistää suomalaisille sopivampien koulutusmetodien kehittäminen. Jotkut suomalaiset aliupseerit olivat muistikuvan mukaan ottaneet mallia näistä saksalaisista metodeista. Heihin ei suhtauduttu suinkaan kunnioittavasti, vaan saatettiin ajatella, että ”näiden

224 [Yrjö Nurmen muistelmat], 86. KA, Sörnäinen.

225 TYKL/kys/45: informantti 102, 87.

226 Mend 1982.

227 TYKL/kys/45: informantti 209, 18.

kanssa oli vaikeampaa”²²⁸ Näiden arvioiden taustalla on luonnollisesti sodanajan kokemus, jossa ei ehkä enää siedetty rauhan aikaista kurin logiikkaa. Käsitys näiden harjoitusten luonteesta muodostui suullisesti ja se vakiintui jotenkin ei-objektiivisen kollektiivisen ymmärryksen kautta osaksi suomalaista ymmärrystä 1920- ja 1930-lukuja.²²⁹

Viipuri 1938: Ryhmänjohtajat keskenämme pahoittelimme että tämä käry piti juuri meille sattua, sillä samaahan olimme itse kokeneet, sama höyky oli jatkunut Saksasta jääkäreiden koulutuksesta saakka.²³⁰

Kyse oli ”santsista”, joka päättyi ryhmänjohtajien mielestä kiusallisesti, kun rykmentin komentaja oli puuttunut komppanian päällikön käskemään mutta varusmiesjohtajien toteuttamaan ylimääräiseen koulutustapahtumaan. Tästä sotilasmuistelmasta näkyy siis jotain sellaista, joka oli jäänyt kahden vuosikymmenen taakse mutta joka oli nähtävästi koettu jatkaneen eloaan siitä lähtien. Siitä näkyy myös jonkinlainen katkeruus siitä, ettei enää saanut teetättää alaisilla sitä mitä itselle oli teetätetty. Oleellista on kuitenkin siis tunne siitä, että oli tehty jotain asiatonta, mikä myös ymmärrettiin olevan aikakaudella asiatonta. Saman tekeminen olisi voinut siis olla asiallista lähempänä ”jääkäreiden” kouluttaja-aikakautta mutta ei enää tuolloin elettyä ”nykypäivää”.

Helsinki 1937: Vaikkakin Kaartissa oli erinomainen sotilaskuri preussilainen sotilaskuri kuten sanottiin ja kouluttajissakin oli jääkäriupseereita- ja aliupseereita, eivät he koskaan käyttäneet eikä kukaan kouluttajista sanaa ”preussilainen sotilaskuri”, siihen ei edes koskaan viitattu.²³¹

Aikakausi oli saanut tunnuksen ja nimen, vaikka aikakaudella ei siis välttämättä tuota käsitettä käytetty. Kyse saattaa olla jälkikäteen tuotetusta käsityksestä ”aikakausien” erilaisuuksista. Jääkärikoulutus nähdään tuottaneen asenteen, jossa ”alaisista puserrettiin irti kaikki, mikä siis puutteellisesti ravituista miehistä suinkin oli irti otettavissa”. Eräs kanta-aliupseerina palvellut näki preussilaisen tavan kuvastuneen erilaisissa harjoituksissa, koska komppanian päällikkö ja vääpeli olivat ”Saksan jääkäreitä”. Toinen sodan aikana aliupseerina palvellut näki preussilaisen kurin ilmenevän koulutuksen asiallisuutena ja tiukkuutena mutta myös tehokkuutena.²³² Reservin luutnantti (evp, ei kadettiupseeri) Emil Tiainen koki, että Käkisalmissa noudatettiin preussilaisia sotilaskoulutusperiaatteita 1920-luvun puolivälissä. Samassa joukko-osastossa (Viipuri) palvellut everstiluutnantti (kadettiupseeri) Her-

228 TYKL/kys/45: informantti 471, 12; Ahlbäck 2006, 120.

229 Portelli 2006, 59. Portelli kertoo, että kaikki lähteet eivät ole objektiivisina.

230 TYKL/kys/45: informantti 530, 64.

231 TYKL/kys/45: informantti 243, 105.

232 Väänänen 1978, 44–46. Arvi Lautiaisen (vääpeli evp), Emil E. Vántisen (sotilasmestari) ja Arvi J. Tiinuksen (vääpeli evp) muistelmät sotilaskoulutuksestaan (eivät liity sotilasmuistelmiin, vaikka haastattelut tai tiedustelut ovatkin tehty luultavasti 1970-luvulla).

mes Linnapuomi ei sen sijaan käytä tätä termiä.²³³ Kyse saattaa olla siis sotilas-hierarkian eri tasoilla palvelleiden sotilaiden erilaisista näkemyksistä kurista ja sotilaallisuuden lähtökohdista. Tiainen ei ole kadettiupseeri, eikä häneltä olisi ensisijaisesti olettanutkaan ”preussilaisuuteen” viittaavien terminologisien lähtökohtien tunnistamista. Jääkäripainotteisuus ja heistä mahdollisesti ilmenevä ”preussilaisuus” liittyi siten eräänlaiseksi itsestäänselvyydeksi ammattisotilaan identiteettimäärittelyssä. ”Preussilaisuuden” käsite on voinut vakiintua käyttöön ehkä myös siksi, että sillä pystyttiin jälkikäteen helpommin osoittamaan jotain sellaista, mikä ei kuulunut suomalaisuuteen ja suomalaiseen sotiluuteen, koska se ei soveltunut käytettäväksi suomalaisen ”luonteen kanssa”. Joistain sotilasmuistelmista paistaa läpi yksilön tarve omien ajatustensa vapaudesta ja myös vastenmielisyyttä kaikkea ”ulkoapäin” saneltua ja etenkin poliittissävyytteisiä ajatuksia kohtaan.²³⁴

Suomalaiseen luonteeseen kuuluu halu itse määrätä itsensä ei se hevillä taivu toisen talusnuoraan.²³⁵

Ehkä itsenäisyyden alkuvaiheen ongelmat koulutuskentällä olivat vain osoitus siitä, ettei samalla mentaliteetilla voitu enää jatkaa. Lähtökohta liittyi kasarmien kentällä koettuun vierauteen, eikä sillä ollut sinänsä tekemistä tulevien valapelien kanssa, kun jääkärit asettautuivat Venäjällä koulutuksensa saaneita esimiehiään vastaan.²³⁶ Kyse ei siis ollut aikalaisen näkemyksen mukaan ensisijaisesti Venäjällä koulutuksensa saaneiden upseerien isänmaattomuudesta (vaikka näitäkin paikannettiin) tai työntöisyyden puuttumisesta, vaan ”kasvatuksellisista” eroista. Tämä oli johtanut riitoihin ja vehkeilyihin.²³⁷ Jääkäriupseerit kohosivat nopeassa tahdissa puolustuslaitoksen ylätasoin johtajiksi. Heidän lähtökohtansa ”vihaisina ja katkerina” nuorina miehinä saattoivat ilmetä kotimaansa poliittista ja uutta sotilaallista eliittiä kohtaan, koska he eivät olleet kannustamassa jääkäreitä uhkarohkealle matkalle vierasmaahan. Arne Sihvon kirja *Kolmasti komennettuna (1918)* kertoo juuri näistä tuntemuksista. Sihvo penäsi vastuuta poliittiselta eliitiltä sanoistaan, jossa heitä oli edellisen vuoden aikana syytetty maanpettureiksi ja nyt siis korotettu kansallissankareiksi. Sihvo on kirjoittanut nämä sanat selkeän inhon vallassa, joka sinänsä voi kertoa jo jotain (joidenkin) jääkäreiden kokemasta epäluottamuksesta etenkin maan poliittiseen eliittiin. Kapteeniksi ylennetty Arne Sihvo muistaa vastenmielisyydellä (vuonna 1918 muisteltuna) ensimmäisen vierailunsa Mannerheimin luona. Venäläinen sotilaspalvelija ja ruotsia puhuva ylipäällikkö oli kuin tuulahdus jostain menneestä ajasta.²³⁸ Venäläisyyttä ei siedetty, vaan kaikkien venäjällä koulutuksensa saaneiden upseerien oli osoitettava, että he olivat ensisijaisesti valkoisen

233 Väänänen 1978, 54–55.

234 TYKL/kys/45: informantti 472, 39.

235 TYKL/kys/45: informantti 182, 45.

236 Tuompo 1967, 93. Tuompo mainitsee esimerkkinään juuri Kenraali Kivekkään, jonka esiintymisen venäläisessä kenraalinunivormussa Helsingin kaduilla herätti ”pahennusta”.

237 Akté-Jalander, 11. KA. Jalanderin muistelmista löytyy myös tapauksia, joissa syytettiin venäjällä koulutuksensa saaneita upseereita suoranaisesti myös epäisänmaallisista teoista.

238 Sihvo 1918, 19–21; Saarikoski 1997, 56.

armeijan puolella ja että he olivat riittävän kansallismielisiä.²³⁹ Sihvo oli suomenkielisten jääkärien joukossa harvinainen edetessään armeijan hierarkiassa. Hän ei arvostanut ruotsalaisuutta. Hänen mielestään ruotsinkielinen ja suomenkielinen jääkäri kohteli alaisiaan eri tavalla. Ruotsinkielisistä puuttui hänen mielestään kyky hyväksyä ja ymmärtää suomalaista varusmiestä.²⁴⁰ Kieliriidat näyttävät olleen vahvasti esillä Sihvon argumentaatiossa, jolla hän yritti kohota itsenäistyneen Suomen eliitin suosioon.

Viimeinen näkökulma tähän preussilaisuus-keskusteluun liittyy tuntemuksiin oikeanlaisesta ja hyväksyttävästä karismaattisesta auktoriteetista. Preussilaisuuden halveksunta ja siihen liittyvät ennakkokäsitykset saattoivat jopa lisätä asevoiman eliittiin kohdistettua kunnioitusta. En löytänyt sotilasmuistelmista yhtään esimerkkiä, joissa olisi korostettu tai edes tuotu esille sodan aikaisten armeijakuntien komentajien tai divisioonan komentajien pätemättömyyttä. Jääkärit ja etenkin jääkäripäällystö olivat jääneet 1920-luvun myötä eräänlaisiksi keisarillisen saksalaisen sotilaskoulutuksen reliikeiksi, koska ensimmäisen maailmansodan jälkiselvittelyissä kyseinen koulukunta sai väistyä ja ainakin muuttaa niitä lähtökohtia, mitä se oli kantanut aikaisemmin. Suomalaisessa kokemuksessa ei esiintynyt saksalaistyyllisiä kokemuksia, joissa ”riehuvat kansanjoukot” olisivat repineet heidän arvo- ja kunniamerkkinsä.²⁴¹ Saksanmalliset äärituntemukset eivät toisaalta katkeroitaneet jääkäriupseeristoa, jotka pääosin säilyttivät myös Lapuan liikkeen vuosien ajan demokratiaa kunnioittavan asenteen – ainakin virallisesti.²⁴²

VIERAUDEN TUNTEESTA TURVALLISIIN RAKENTEISIIN

Kutsuntatilaisuudesta näyttää muodostuneen positiivinen ja leppoisa kokemus silloin, kun paikalla ei ollut ”häiritsevää” sotilaallisuutta. Joissain tapauksissa sotilashenkilöt jäivät taustalle jonkinlaisen kirjurin rooliin, koska lääkäreiden nähtiin olleen enemmän äänessä. Eräällä kutsuntapaikalla oli toiminut huumorimiehenä tunnettu poliisi, jonka hauskuutus on jäänyt mieleen.²⁴³ On tosin mahdollista, että kaikissa kutsuntapaikoissa kutsuntalautakunnan puheenjohtaja ei ollut ammattiupseeri. Itsenäisyyden ensimmäisten vuosien sotilasmuistelmista tulee esille (ääritapauksia) kutsuntatarkastuksista, joissa vallalla oli joko lääkärintarkastuspainotteinen tarkastus, jossa jännitettiin juuri lääkärin lausuntoa ja ehkä myös palvelukseen kelpaamista tai ruununraakiksi leimaamista. Toinen ääripää oli sotilasjohtoinen kutsuntatarkastus, jossa tulevan asevelvollisen huomio meni kurin vierauden

239 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. Kokouspöytäkirja 16.1.1919. THA. Kyseisessä kokouksessa hylättiin 16 upseerin vakanssia hakenutta erilaisin perustein. Eräs oli saanut venäläisen kasvatuksen Suomessa; eräs ei ollut osallistunut sisällissotaan; jotkut olivat saaneet kansallisuuden vasta hiljattain, joten heidät katsottiin liian venäläismielisiksi. Tykistöupseerien määrä oli armeijassa vähäinen. Hakijajoukossa oli vain yksi tykistökoulutettu upseeri, joka herätti ihmetystä Upseeriliiton (Upseerien liitto tässä vaiheessa) kokouksessa.

240 Virtanen 2001, 132.

241 Tuompo 1967, 89.

242 Virtanen 2001, 134–135.

243 TYKL/Kys/45: informantti 658, 2.

kokemukseen. Normaalisuuden mittojen täyttäminen tuntui olevan sotilasmuistelmia kirjoittaneilla päällimmäisenä kysymyksenä. Ehkä kyse oli muutenkin niistä, jotka suhtautuivat palvelukseen positiivisemmin. Seuraavat informantit eivät siis olleet kokeneet kouluterveydenhuoltoa tai yleensäkään modernia kansalaiskasvatusprojekteja.

Pihtipudas 1918: Heidän käyttäytymisensä ainakin minuun nähden asiallista ja voipa heidän puhuttelustaan huomata myötämielisyyttä ja jopa-tosin hillittyä ystävällisyyttä. En myöskään kuullut että muutkaan kutsutut olisivat joutuneet epämiellyttävän kohtelun kohteeksi.²⁴⁴

Rautalammin pitäjä 1919: Ensimmäinen mies kutsunnoissa oli lääkäri leikkisä mies ja sitten sotilaspukuisia miehiä kirjurina ja muissa tehtävissä.²⁴⁵

Kuortane 1920: Kutsuntaviranomaiset olivat ystävällisiä. Honkolan lautamies oli kunnan edustajana tilaisuudessa, jonkinlaisena seulana, asiantuntijana.²⁴⁶

Pudasjärvi 1923: Kirkonkylän poliisi otti pituus mitan ja painon Kirjuri merkitsi muistiin. Sitten armeijan kutsunta lääkäri kuunteli ja kysyi onko mitään valittamista jos oli niin hän sitä tarkasteli tarkemmin. Lääkärin harkinnassa oli mihin joukko-osastoon joutu.²⁴⁷

Joensuu 1923: Kutsunta henkilöt ei mitään senlaista joutavaa tai liika sotilaallista kysyivät toivomista mihin aselajiin haluaisi²⁴⁸

Uusikaupunki 1925: Itse kutsuntatoimitus oli hyvin asiallinen ja meidän omat toivomuksemme otettiin aika mukavasti huomioon aselajeihimme nähden.²⁴⁹

Seuraavan vuosikymmenen aikana (1930-luvulla) kokemus oli jo muuttunut tilanteen vierauteen liittyvästä havainnoinnista itse tilaisuuden arviointiin. Taustalla on siis myös luultavasti kouluterveydenhoidon tarkastusmentaliteetin tuttuus. Sotilaviranomaiset saavat kasvavaa huomiota kutsuntojen järjestäjinä. Luultavasti kyse on myös heidän suuremmasta näkyvyydestään. Arvomerkkit muistetaan ja joissain tapauksissa myös kutsuntalautakunnan jäseniäkin. Kutsuntatapahtumasta oli tullut prosessi²⁵⁰, joka ei enää herättänyt järjestyshäiriöitä tai muuta sekasortoiselta tuntuneita tilanteita:

Jyväskylä 1930: Kapteeni ja majuri ja siviililääkäri kohtelu ja käytös oli hyvä.²⁵¹

Valtimo 1934: Toimitus oli virallinen Alikersantti oli punnitsijan ja pituuden ja näkö tarkastajana lääkintäluutnantti tarkasti ja sotilapiirin päällikkö julisti sitten tuomion²⁵²

244 TYKL/Kys/45: informantti 102, 3.

245 TYKL/Kys/45: informantti 34, 2.

246 TYKL/Kys/45: informantti 672.

247 TYKL/Kys/45: informantti 107, 1.

248 TYKL/Kys/45: informantti 675.

249 TYKL/Kys/45: informantti 408, 2.

250 TYKL/Kys/45: informantti 530, 2. Prosessinomaisuus tulee esille tämän informantin kertomuksessa: ”Ensiksi totesivat henkilöllisyyden. Sitten tehtiin kutsutulle melkoinen määrä kysymyksiä [...], suoritettiin pituuden sekä painon mittaus, samoin näön tarkastus, myös kuulo kokeiltiin sekä sydämen ja keuhkojen kuulotarkastus kysyttiin painosuhteita ja lopuksi onko mitään toivomuksia.”

251 TYKL/Kys/45: informantti 190A, 1.

252 TYKL/Kys/45: informantti 213, 2.

Anttola 1935: Paikalle olivat saapuneet everstiluutnantti, lääkintäkapteeni, vääpeli, pari kirjuria, sotamies, joka hoiteli pituuden ja painon mittausta sekä kunnan edustajana mv. Kalle Ikonen, joka varmisti henkilöllisyytemme.²⁵³

Parikkala 1935: Kutsunta toimituksesta mitä tulee. Istui pitkän pöydän takana keskimäisenä virkapukuinen everstiluutnantti. Hänen vierellään vääpeli ja toisella puolen jokin muu henkilö ja valkotakkinen lääkäri oli erillään.²⁵⁴

Luultavasti muutos on mennyt kutsuntatilaisuuksien osalta suuntaan, jossa tapahtumasta on tullut tuttuutensa puolesta eräänlainen itseäänselvyys. Luonnollisesti 1920-luvun alkuun viittaavia vierauskokemuksia esiintyi myös 1930-luvun lopullakin mutta ne olivat jo vähemmistönä. Ehkä kokemuksen muuttumisessa näkyy myös rutinoituminen näiden tilaisuuksien järjestämisessä. Tuttuus ei ole kuitenkaan täysin poistanut lähtökohtaa tilaisuuden outoudesta. Siviilikansalainen koki kuuluvansa eri ryhmään kuin mitä kutsuntalautakunnan sotilasjäsenten nähtiin edustavan (vuosikymmenten jälkeenkin). Sotilashenkilöstö teki luultavasti myös parhaansa, että käsitys muodostui nopeasti kutsuntapaikalle saapumisen jälkeen. Vieraus ja erilaisuuden kokemus saattoivat toisinaan herättää suoranaista vihaa ”armeijan edustajia” kohtaan:

Kiviniemi, 1920: Armeijan edustajat olivat röyhkeitä ja arvonsa tuntevia herroja Kapteeni Kirjurikersantti Lääkäri 2 siviilimiestä, joilla ei liene ollut itse armeijassa mitään varsinaista merkitystä.²⁵⁵

Kannanotto kutsuntatilaisuudesta on kiinnostava. Kyseiselle informantille oli jäänyt käsitys, että siviileillä ei ollut armeijassa mitään varsinaista merkitystä tai sananvaltaa. Armeijan edustajat olivat oman arvonsa tuntevia, eivätkä antaneet arvoa siviileille, saatikka tuleville kansalaissohilaille. Kannanotosta pystyy paikantamaan kansalaissohilaan oman identiteettimäärittelyn ja *toiseuden* prosessin tuottaman lopputuloksen. Näitä kannanottoja oli aineistossani yllättävän vähän. Suhtautumistapa muistuttaa *jätkäperinteessä* esiintynyttä esimerkkiä vihamielisistä isännistä, jotka eivät antaneet jätkälle ”koirankaan arvoa”, vaikka kyse ei luultavasti ole aivan samasta asetelmasta ja ilmiöstä. Tällä lähtökohdalla kirjoitettu sotilasmuistelu oli poikkeuksellinen, koska suurin osa vastaajista oli selvästikin armeijamyönteisemmällä linjalla. Kyse oli todennäköisesti kansalaisista, jotka olivat oppineet jo nuoresta pitäen nöyriksi ja kuuliaisiksi, vaikka palkkatyön yleistyminen olikin rikkonut työn tekemiseen ja esimies-alaiseen liittyvää patriarkaalista järjestystä.²⁵⁶ ”Miesporukassa” vuosia töitä tehneet ja ”kämpäpelämään” tottuneet miehet sopeutuivat siis asepalvelukseen, koska he kokivat palvelustoverinsa (eli vertaisensa) siviili-elämästä tutuiksi. Kansalaissohilaille ei ollut välttämättä sopeutumisvaikeuk-

253 TYKL/Kys/45: informantti 219, 2.

254 TYKL/Kys/45: informantti 496, 3.

255 TYKL/Kys/45: informantti 45 kotoisin Metsäpirtistä (kuvaus liittyy kutsuntatilaisuuteen Kiviniemessä vuonna 1920), 6.

256 Pöysä 1997, 73–75.

sia toisen maailmansodan ”sotasavotassa”.²⁵⁷ Rauhan aikaisen ”kasarmikurin” ilma-
piiri oli sitten jo eri asia.

Asevelvollisuuden vakiintuminen tuotti uudenlaisia kokemuksia. Esimerkiksi asevelvollisten vaikutusmahdollisuudet palveluspaikkojensa suhteen vaikeutuivat selvästi, koska 1930-luvun puoliväliin mennessä joukko-osastot täytettiin koti-
alueen perusteella. Tällöin tietyt kutsuntapiirit (myöhemmin suojeluskuntapiirit) lähettivät varusmiehet vain tiettyihin joukko-osastoihin. Tätä logiikkaa laajennettiin 1930-luvun puolivälissä liittämällä kutsuntapiirit suojeluskuntapiireihin. Jokainen piiri koulutti sen määrän tiettyjä aselajeja, joita tulnaisiin tarvitsemaan juuri tiettyssä sodan ajan joukossa. Aina ei ollut mahdollisuus valita palveluspaikkaansa ja hakeutua sinne mikä olisi ollut omasta mielestä kiinnostavaa. Eräs informantti olisi halunnut ilmavoimiin mutta ”joutui” kutsunnoissa jalkaväkeen. Saman kohtalon koki kolme muutakin kyseisen informantin ystävää. Kansalaissotilaan oma mielipide ei enää vaikuttanut samalla tavalla kuin mitä aikaisemmin oli ollut mahdollista.²⁵⁸ Mielipiteen esittämisen mahdollisuus ja halu esittää se viranomaisille on toisaalta itsessään merkittävää. Se osoittaa, että järjestelmä oli tullut tutuksi, eikä sitä vastaan suoranaisesti enää koettu alkuvuosien kaltaista epävarmuutta ja frustraatiota.

Vierauden tunteen poistumisen taustalla vaikuttaa myös tottumus kansallisen tason identiteettiprojektiin, jossa Suur-Suomen haavekuva iskostettiin nuorison mieleen. Tästä itsestäänselvyydestä antaa kiinnostavan näytteen Tuntemattoman sotilaan vähemmän tunnettu ”sisarpuoli” *Kenttäharmaita naisia* (1956). Irja Virtanen kuvaa asemasotavaihetta, johon oli ”jo totuttu samoin kuin mahtavaan Suur-Suomi-ajatukseenkin. Ikään kuin sota olisi luonnollinen olotila, tätä kansaa varten tarkoitettukin, ja rauha epämääräinen, vanhentunut käsite”. Nämä juhlallisuudet saivat tosin kokea kolauksen sodan karussa arjessa, jossa kokemuksellisuus korvasi idealismin.²⁵⁹ Taustalla vaikutti siis aikaisempien varusmies-saapumiserien tuottama ennakkososiaalistaminen armeijan olosuhteisiin ja sen tuleviin koulutusoloihin. Kutsunnat ja asepalvelus eivät siis tuottaneet yksilölle kulttuurishokkia, koska heillä oli asiasta jo jonkinlainen ennakkokäsitys.²⁶⁰

VARUSKUNTA OSAKSI YHTEISKUNTA?

Varusmiespalveluksen aikana sattui vakavia onnettomuuksia, jotka johtuivat luultavasti varomääräyksien puuttumisesta, huolimattomuudesta ja osin myös ammatitaidottomuudesta. Ampumahaavoja kirjattiin tapahtuneeksi vuoden 1919 aikana

257 Tuominen 1999, 87. Tähän liittyvä ajatus on syntynyt haastateltaessa tunnettua ammattiyhdistysmiestä ja pitkäaikaista SAK:n puheenjohtajaa Niilo Hämäläistä. Hän palveli toisessa maailmansodassa taistelulähetettiinä.

258 TYKL/kys/45: informantti 171, 2; Informantti 197b oli päässyt haluamaansa paikkaan. Kutsunnoissa oli kysytty mihin hän haluaa. Vastasi viestiin ja sinne myös pääsi (viestipataljoona).

259 Virtanen, Irja 1956, 5, 72. Sodan arkitodellisuus tulee kirjassa esille useassa eri kohdassa.

Esimerkiksi eräässä vuoropuhelussa todetaan että ”älä tule puhumaan meille isänmaasta. Me olemme unohtaneet sellaiset juhlapuheet vallan.”

260 Salo 2004, 50.

yhteensä 132 kappaletta. Teräaseella aiheutettuja haavoja ilmoitettiin samana vuonna kaikkiaan 331 tapausta.²⁶¹ Taulukot eivät tosin kerro näiden onnettomuuksien vakavuutta. Sormenpäähän vuoltu haava saattoi mennä samaan taulukkoon kuin pistimellä ”vahingossa” tuotettu syvä pistohaava. Vuonna 1920 menehtyi ampumionnettomuuksissa 26 sotilasta ja vuonna 1921 seitsemän sotilasta. Tapaturmissa menehtyi vuonna 1919 yhteensä 21 ja seuraavana vuonna 15 varusmiestä.²⁶² Lukumäärät osoittavat turvallisuuden parantumisen tai sitten aseiden käytön vähene-
misen aikaisemmista vuosista. Ampumahaavat aiheutuvat vuonna 1920 lähinnä asekäsitelyssä ilmenneistä huolimattomuuksista. Sattuipa joukkoon kuolemantapauksia jotka aiheutuivat Suomen ja Venäjän rajalla tapahtuneista ampumaväli-
kohtauksista, joissa ampunut osapuoli oli neuvosto-venäläinen rajavartija. Yksi tapaus oli aiheutunut vartiomiehen ammuttua ”varastuspuuhissa” olleen varusmiehen. Pistooli oli selkeästi saavuttanut vaarallisimman ase-
maineen tapauksien lukumäärästä päätellen.²⁶³ Tarkastelen seuraavaksi palvelusturvallisuusasioita, mistä paljastui yllättävää ”kansalaisaktiivisuutta”, joka muutti käsitystäni passiivisesta alamaissotilaan annetusta roolista.

Kuolemaan johtaneet tapaturmat aiheutuivat lähes poikkeuksetta hukkumalla tai miinaräjähdyksissä.²⁶⁴ Varusmiehen hukkuminen ei ollut mitenkään merkittävä tapahtuma. Huolta herättivät enemmän mahdolliset kalustoon kohdistuneet vauriot, mikä saattoi käynnistää tutkintaprosessin. Kuolemantapauksista ei sen sijaan oltu tässä vaiheessa kiinnostuneita.²⁶⁵ Tilanne oli siis vuodelta 1919, jolloin ehjän ja sotakelpoisen kaluston määrä oli muutenkin vähäinen. Kansakunnan rakennustalkoissa alettiin pian korostaa myös kansalaista yksilönä ja hänen asemansa osana yhteiskuntaa. Yhteiskunnan kontrolli- ja huolenpitokoneisto ulotti otteensa varusmiehiin tosin vasta 1920-luvun puolivälistä alkaen. Tällä huolenpidolla tuli olemaan kaksisuuntaista vaikuttavuutta, jossa subjektista itsestään kumuloitunut aktiivisuus tuli yllättämään yksisuuntaiseen vaikuttavuuteen tottuneen organisaation.

Sotapalvelukseen määrättyjen asevelvollisten oletettiin olevan terveitä. Palveluksen aikana vammautuneet tai vakavammin sairastuneet kotiutettiin, mitä pidettiin täysin luonnollisena ja loogisena toimenpidemallina. Sotilaan tuli olla absoluuttisen rehellinen ilmoittautuessaan sairaaksi.²⁶⁶ ”Valesairaaksi” todetuille saatettiin antaa jopa rangaistuksia.²⁶⁷ 1920-luvulla saattoi koulutushenki edellyttää myös ”sairaslepolaiten” osallistumista tärkeimpiin koulutustapahtumiin:

261 [Vuosikertomus 1919], Taulukko 1. KA, Sörnäinen.

262 [Vuosikertomus] 1921, Taulukko X. KA, Sörnäinen.

263 [Vuosikertomus] 1921, 35. KA, Sörnäinen.

264 [Vuosikertomus] 1921, 35. KA, Sörnäinen.; TYKL/kys/45: informantti 471, 21. Suomenlinnassa 1919 oli sattunut miinaräjähdyksessä, kun kaksi asevelvollista oli alkanut purkamaan rantaan ajautunutta merimiinaa. Informantti muistaa myös yhden varusmiehen menettäneen kätensä käsikranaatin räjähdyksessä; Informantti 472, 28. toinen informantti muistaa vastaavan suuren räjähdysten mutta selittää sen aiheutuneen suutariksi jääneestä 6 tuuman tykistä (152 millimetriä).

265 TYKL/kys/45: informantti 640, 28.

266 Tähän liittyy jo aikaisemmin esittämäni esimerkki ”vuoteenkastelutaudista” ja siihen vetoamisesta [Sotaväen ylilääkärin kiertokirjeitä 1921–1927] Sotaväen Ylilääkärin kiertokirje, Helsingissä 28.1.1922. Os. VIII no 110/22, Sotaväen esikunta. KA, Sörnäinen.

267 Sinerma 1995, 77.

Helsinki 1919: Minä olin myös kuumeessa mutta koetin salata, kun kuulin että pääsemme seuraavana päivänä Viipuriin.²⁶⁸

Helsinki 1922: Tarinoita teeskennellyistä vioista on ollut niin paljon että on tullut ehkä aiheellinenkin käsitys että sotilasviranomaiset epäilivät tai ehkä epäilevät vieläkin sotamiesten sairastumis ilmoittauksia usein teeskennellyiksi ja siitä on ollut monelle paljon haittaa tosi sairastapauksen sattuessa.[...] ²⁶⁹

Kiviniemi 1923: Komppanian päällikkö julisti että kaikki sairaslepolaiset olivat lurjuksia. Ja määräsi kaikki sairaslepolaiset työntämään kasarminpihalta reellä lumikuormia lammin jälle. Sinne tuli toinenkin lumireki kahdeksannesta komppaniasta. Hekin olivat sairaslepolaisia. Se ainoa päivä.²⁷⁰

Nämä esimerkit olivat 1920-luvun alun varusmiespalveluskuvauksissa varsin tyyppillisiä. Sairaat olivat pinnareita ja heihin suhtauduttiin eräänlaisina isänmaanpettureina. Ammattisotilaiden mielestä varusmiespalvelukseen varattu aika oli muutenkin liian lyhyt, joten sairastumisten saatettiin kokea heikentävän entisestään mahdollisuuksia tuottaa sotakelpoisia joukkoja.²⁷¹ Päiväkirjamerkintä Turusta vuodelta 1924 on karua luettavaa:

Turku 1924: Makasin aamupäivän. Mutta vähän ennen 11 määräsi luutnantti kaikki sairaslepolaiset ampumaan. Siellä kylmensin itseni ja varsinkin käteni niin että sitte jälkeen kun makasin alkoivat varsinkin käsiä särkeä kovin vaikka kyllä ne siitä taas vähän ajan perästä taukosivat. Ammuttiin 150 m, polvelta, 5 laukausta. Ruumis vapisi sairauden takia niin etten saanut kuin 25 pist.²⁷²

Vastakkain oli siis kansalaissotilaille asetettu velvollisuus olla osallisena kansakunnan turvallisuuden muodostamista sekä yksilön oma näkemys omasta panoksestaan tämän tehtävän täyttämiseksi. Pentti Haanpää esittää 1920-luvun asepalveluksen selviytymisstrategiasta seuraavanlaisen ehdotuksen:

Minäkin kun tulin, kuulin sanottavan, ettei täällä valehtelematta ja kieräilemättä pärjää. Olin monni, en ymmärtänyt, ajattelin, että eiköhän: suora kun on, niin suoriin käypi. Mutta nyt minä jo tiedän toista. Armeijalaiseksi täällä täytyy muuttua, jos halua olla vähänkään ihmisellinen itseään ja muita kohtaan. Se mies olisi lyhytikäinen, joka tililleen täyttäisi säännöt ja kihojen mielinouteet.²⁷³

Tässä ei siis ole kyse totuudesta tai sen vääristymisestä, vaan kansalaissotilaan mahdollisesti kokemasta realismista, jotta hän olisi pystynyt tuottamaan itselleen edes jonkinlaisen selviytymisstrategian absoluuttisesta organisaatiosta. Kyse oli siis

268 TYKL/kys/45: informantti 468, 4. Hänen palveluksensa keskeytyi luultavasti juuri siksi, että hän ei hakenut lääketieteellistä hoitoa sairauteensa.

269 TYKL/kys/45: informantti 84 kotoisin Sammatista (kuvaus liittyy: Uudenmaan rykmentti, Helsinki 1922), 2.

270 TYKL/kys/45: informantti 87, 7.

271 Mälkki 2000, 2. ja 5.luku; Tervasmäki 1964, 25.

272 [Martti Saarisalon päiväkirja], merkintä 10.12.1924.

273 Haanpää 1958, 124–125.

subjektin oman paikan löytämisestä kollektiivisessa yhteisössä. Tästä Haanpään esittämästä varusmieskokemuksen lähtökohdasta on henkisesti varsin pitkä matka seuraavaan sotaväen ylilääkärin (vuoden 1927) vuosikertomuksen ajatukseen ja suoranaiseen huoleen:

Mistä johtuu tuo yhtämittäinen tautisuuden lisääntyminen joukko-osastoissa ja eikö sitä millään tavoin saada ehkäistyksi? Syy tautisuuden lisääntymiseen johtuu meidän huonoista kasarmiolosuhteistamme. Ei voida ENÄÄ syyttää sitä, että asevelvollisuuttaan suorittamaan joutunut aines on yhä edelleen läpeensä ja kauttaaltaan huonoa ja keuhkoa väkeä, sillä vuosi vuodelta yhä kovennetuilla kutsuntatarkastuksilla on tehty, mitä on voitu heikon aineksen poiskarsimiseksi sotaväestä. [...] Jäljelle jäänyt osa miehistöä on sille selaista, joka katsotaan kestävän ilman terveydellistä vaaraa asevelvollisuudestaan johtuvat ruumiilliset ponnistukset, mutta kaikesta huolimatta on tautisuusprosentti vuosi vuodelta lisääntynyt. Tämä on epäilemättä tulos puutteellisesta kasarmihygieniasta.²⁷⁴

Sotaväen ylilääkärin vuosikertomuksessa tuottama turhautuminen liittyy oheiseen diagrammiin (diagrammi 1), joka osoitti, että sairastavuus oli noussut jopa vuoden 1919 tasoa suuremmaksi. Tämä jos mikään korosti, että jossain oli jotain vakavasti vialla. Diagrammi kertoo kiinnostavalla tavalla tautisuudesta ja sen muutoksista. Vuoden 1919 ”piikki” oli espanjantaudiksi kutsutun pandemian peruja. Pandemia nostatti ”tautiprosenttiluvut” huippuunsa. Pahin kuukausi oli toukokuu, jolloin oli yhteensä 2127 tartuntatapausta. Kesäkuussa tilanne parani huomattavasti luvun laskiessa 456:een.²⁷⁵ Vuoden 1927 korkeaa sairastavuutta ei selitä edes tulirokkotapaukset, joiden määrä oli ennätyksellisen korkealla juuri vuonna 1927, koska jo vuonna 1928 niitä oli vähemmän kuin vuonna 1924.²⁷⁶

Espanjantauti on saattanut jättää traumaattisen tai ainakin selkeästi korostuneen negatiivisen sävyn itsenäisyyden ensimmäisten vuosien kasarmioista. Ajatukseen olojen kurjuudesta on saattanut liittyä myös ymmärrys vapaussodan ajan organisaation saattamisesta rauhan kannalle. Esimerkiksi Porin jälkaväkirykmentti 2. siirrettiin levottomalta rajaseudulta Riihimäelle elokuussa 1918. Espanjantauti ei ollut estänyt valtakunnanrajan vartiotehtäviä ja mielialat olivat olleet hyvät. Siirto Riihimäelle koettiin selvästi kielteisenä. Eversti Blick kommentoi joukko-osaston uutta ja väliaikaista palveluspaikkaa seuraavasti: ”Riihimäki – mikä lohduton varuskuntapaikka se olikaan niille, jotka joutuivat siellä tuona aikana kaksi syysasteista kuukautta viettämään!”. Rintamalle sijoitettu joukko-osasto oli varautunut tappioihin vihollisen kanssa käydyn taistelun seurauksena. Uusi vastustaja oli julmaksi koettu, näkymätön espanjantauti. Esimerkiksi Riihimäellä tautiin kuoli kymmeniä varusmiehiä. Syyksi mainitaan muun muassa kurjat asuinolosuhteet, vaikka itärajalta olosuhteet olivat olleet luultavasti vieläkin puutteellisemmat.²⁷⁷ Uuden näkymättömän vastustajan edessä oli erään kantahenkilökuntaan kuuluvan

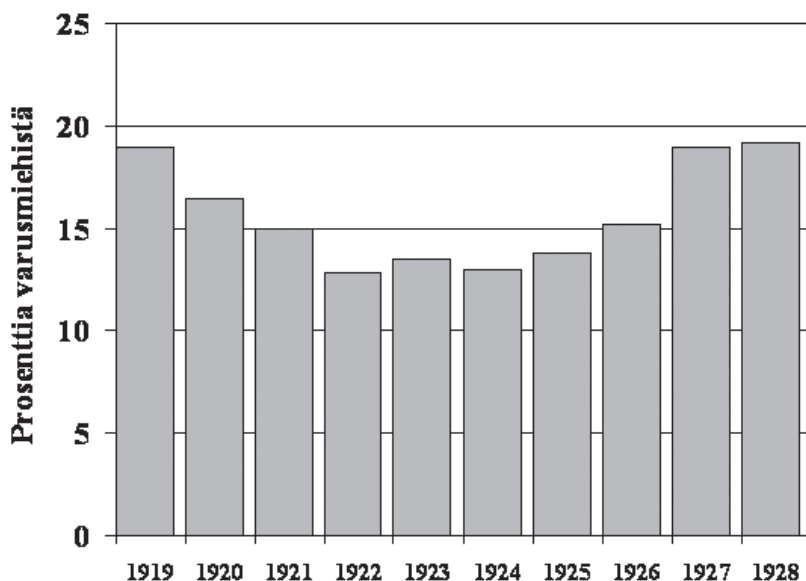
274 [Vuosikertomus 1927], s. 28. KA, Sörnänen.

275 [Vuosikertomus 1919] Taulukko 1. Varusmiehiä oli toukokuussa keskimäärin kaikkiaan 32163 ja kesäkuussa 25724. KA, Sörnänen.

276 [Vuosikertomus 1927], 30. KA, Sörnänen.

277 Väänänen 1978, 24–26.

Diagrammi 1. Tautisuus vuosina 1919–1928.

Lähde: Sotaväen ylilääkärin vuosikertomus vuodelta 1927, taulukot 3 ja 4. T21750. KA, Sörnänen.

muistelijan mielestä oikeutettua karata ja palata takaisin kasarmeille muutaman viikon kuluttua. Karkaamisten mainitaan johtuneen ”kuolemanpelosta”.²⁷⁸

Kasarmiolosuhteet olivat siis itsenäisyyden alkuvaiheessa epänormaaleja organisaatiolle, joka oli tottunut toiminnallisuuteen, eikä siis oleskelemaan kasarmien vaikutuspiirissä.²⁷⁹ Rauhan ajan organisaatio joutui uusiin olosuhteisiin, koska se joutui liittymään siviiliyhteiskunnan kehittyviin rakenteisiin. Rauhan ajan toimintaympäristö koti-Suomessa sisälsi väajäämättä kanssakäymistä siviilien kanssa. Tämän nähtiin tuottavan myös lisää tartuntatauteja kasarmiympäristöön. Sinänsä ei ole ihmeellistä, että Sotaväen ylilääkäri löysi lähes aina syylliseksi ”ulkopuolinen” tartunnan aiheuttajan. Ulkopuolinen oli siis siviiliyhteiskunta. Uuden saapumiserän palvelukseen astuminen tosin lisäsi selvästi sairastavuutta. Tuolloin epidemiat puhkesivat usein uudelleen, kuten esimerkiksi Viipurin rykmentissä, jossa influenssa raivosi tuhoisasti. Ylilääkäri päätyikin johtopäätöksissään siihen, että uusia saapumiseriä ei pitäisi kutsua palvelukseen laajemman influenssaepidemian aikana. Puolustuslaitos seurasi tarkasti siviiliyhteiskunnassa esiintyviä tauteja ja epidemioita,

278 Väänänen 1978, 46. Kyseessä on muistitieto, että kesällä 1919 olisi karannut seitsemän miestä, palaten muutaman viikon perästä takaisin. Heitä ei muistitiedon mukaan rankaistu mainituista syistä johtuen.

279 Väänänen 1978, 25. Tämä lähtökohta on erilainen kuin mitä saatetaan ajatella olevan tyypillistä sodan ja rauhan ajan organisaatioille. Sodan kurimukselta saatetaan katsoa oleen mielekästä siirtyminen rauhanajan varuskuntarutiineihin. Tämä lähtökohta unohtaa että Suomen rauhan ajan armeijaa ei ollut muodostettu kasarmiolosuhteissa.

sekä varautui eristämään henkilöstönsä ulkopuolisista mutta myös desifioimaan tilansa tarpeen mukaan. Jonkinlaisia tuloksia toimenpiteillä saavutettiin. Influenssaan kuoli esimerkiksi vuonna 1920 kaikkiaan 209 sotilasta. Vuonna 1922 kuolleita oli enää 5 sotilasta.²⁸⁰ Toisaalta siviiliyhteiskunnan sairastavuuslukemat olivat myös kääntyneet laskuun. Näiden näkökulmien mukaisesti sairastavuus olisi siis pitänyt laskea tasaisesti koko 1920-luvun. Miksi lukemat sitten lähtivät nousemaan?

YHDEN LAKIMUUTOKSEN MAHDOLLINEN NÄKYVYYS

Lainsäädäntö ja kehittyvän yhteiskunnan rakenteiden vaikuttavuuden laajentuminen olivat yhteiskunnan merkittävin keino vaikuttaa puolustuslaitoksen toimintaan. Jukka Kekkonen mukaan Suomen ”kypsemmän” hyvinvointivaltion perusta luotiin erältä keskeisiltä osin 1930-luvun loppupuolella. Hyvinvointivaltiota alettiin tosin muodostaa säädöspohjalla köyhäinhoidossa, terveydenhuollossa ja työväensuojelussa. Nämä toimivatkin myöhemmän hyvinvointivaltiollisen säätelyn varhaisina edeltäjinä, esikuvina tai juurina. Oikeusvaltiollisten rakenteiden vahvistumisen myötä kuntien tehtäväkentän kannalta erityisen merkittäviä säädöksiä tulivat olemaan oppivelvollisuuslaki (1921) ja laki kansakoulutoimen järjestysmuodon perusteista (1923). Työoikeuden alueella 1920-luku oli yhtäläillä ratkaisevan tärkeässä asemassa. Työsuojelun kannalta keskeinen tapaturmavakuutuslaki (1925) koottiin työsuojelulakiin (1922).²⁸¹

Tapaturmavakuutuslaki (vuodelta 1925) ja sen sotilassovellutus tulivat merkittävästi vaikuttamaan siihen miten yhteiskunnan toimenpiteet vaikuttivat ja myös puuttuivat asevelvollisten kansalaissotilaiden kasarmin aitojen sisäpuoliseen elämään. Toinen merkittävä uudistus oli armeijan vakinaistaminen (1928), mikä päätti lähes vuosikymmenen pituisen epävarmuuden olotilan. Kansalaissotilaiden kannalta kuitenkin tapaturmavakuutuslaki ja erityisesti vuoden 1926 sotilastapaturmalaki toivat sisällissodan jälkimainingeissa ja osin myös tunnelmissa elävään organisaatioon voimakkaan tuulahduksen yhteiskunnallista modernisaatioprosessia. Kyseessä oli laki korvauksen suorittamisesta asevelvollisille sotapalveluksessa sattuneen ruumiinvamman tai sairauden johdosta.²⁸² Laki mahdollisti takautuvan elinkoron maksamisen kesäkuun 30 päivän 1918 jälkeiseltä ajalta, mikäli sairaus tai onnettomuus oli tuottanut pysyvän työkyvyttömyyden. Korvausta valmistauduttiin maksamaan myös sotapalveluksessa kuolleen tai kadonneen vaimolle ja lapsille.²⁸³ Tulevaan lakiin ei suhtauduttu mitenkään suopeasti, ainakaan asevoimien yläportaissa. Sotaväen ylilääkärin vuosikertomus vuodelta 1925 sisältää huolen tulevaisuudesta:

280 [Vuosikertomus] 1922, 38. KA, Sörnäinen.

281 Kekkonen 1998, 61, 63, 78.

282 Asetuskokoelma n:o 106/1926. Laki korvauksen suorittamisesta asevelvollisille sotapalveluksessa sattuneen ruumiinvamman tai sairauden johdosta. Annettu Helsingissä 13.4.1926; Asetuskokoelma n:o 204/1926. Asetus korvauksen suorittamisesta asevelvollisille sotapalveluksessa sattuneen ruumiinvamman tai sairauden johdosta 13.4.1924 annetun lain soveltamisesta.

283 [Valtion tapaturmalautakunta], kokous 17.8.1926, sotilastapaturma-asiat. Pöytäkirjan 1§. Tapausnumero I 51/26. KA.

[...] tulee päivä päivältä yhä pelottavamaksi kun laki korvaukseen suorittamisesta asevelvollisille sotapalveluksessa sattuneen ruumiinvamman tai sairauden johdosta astuu voimaan. Sotalaitoksen on silloin huolehdittava niiden hoidosta, ainakin niin kauan aikaa kuin heidän sotapalvelus-aikansa kestää [...] Lääkäreille tulee tämä korvauslaki siinä muodossaan, jossa se nyt on hyväksytty, tuottamaan suuria vaikeuksia, sillä ei tule useinkaan olemaan varsin helppoa ratkaista, milloin vamma tai tauti on palveluksen aiheuttama, milloin ei. [...] Että sotapalveluksessa sattuu paljon tapaturmia on aivan luonnollista. Vuonna 1925 sotaväessä on sattunut kaikkiaan 48 suurempaa tai pienempää tapaturmaa. Niistä 35 jossa parantuminen täydellistä ja 13 invalideettia. Näistäkin 13 on luullakseni vain 7–8 sellaista tapausta, joissa korvauksen myöntäminen yleisistä varoista, lain mukaan 13.4.1926 palvelusaikana saadusta ruumiinvammasta saattanee tulla kysymykseen.²⁸⁴

Kiinnostavaa tässä sotaväen ylilääkärin vuosiraportissa on sen henki. Siinä annetaan selvästi ymmärtää, että valtio ja ehkä tarkennettuna armeija, tulee olemaan vaikeuksissa tulevan lain säätämisen jälkeen, koska siltä edellytetään huolenpitoa ja varusmiesten terveyden vaalimista. Kansalaisen tehtävä oli itsestään selväksi ymmärretyn sodan taidon mukaisesti ymmärtää oma roolinsa ensisijaisesti kuuliaisena ja motivoituneena alamaisena, eikä itsensä tiedostavana kansalaissubjektina. Laki pakotti siis asevelvollisen kansalaisen ja virallisen sotilasorganisaation yhteistoimintaan, eli virallinen organisaatio joutui huomioimaan myös yksilön, vaikka työväensuojeluun liittyi implisiittisesti ajatus työntäjilleen alisteisten työläisen paternalistisesta²⁸⁵ kontrolloimisesta. Taustalla vaikutti myös ajatus kansanterveyden vaalimisesta, mikä oli ehkä pakostakin ”autoritaarista ja kurinpidollista ja terveyden yhdisti kansalaisuuteen yksilöitä velvoittavat kansalaistamispyrkimykset”.²⁸⁶ Uudet työturvallisuusajatukset olivat suuntautuneet tosin ”ihmiseen koneen äärelle”, eli työntekijään tuottajana, työprosessin subjektina.²⁸⁷ Asepalveluksen osalta kansalaissotilaaseen tuli siis suhtautua tämän ajatuksen mukaisesti itsellisenä tuottajana ja siis kollektiivisestikin miellettyinä, tuotetun sotilaallisen suorituskyvyn subjektina.

Puolustuslaitos oli varautunut ja varmasti tehnyt kaikkensa tautisuuden leviämisen ja lisääntymisen hillitsemiseksi. Taulukon 1 kohonnutta tautisuutta, ainakin vuoden 1927 osalta, ei siis voi nähdä johtuneen asevoimien passiivisuudesta ja välipitämättömydestä. Ylilääkäri lisäsi kuluvaan vuoden (1928) taulukkoon osoittaakseen dramaattisen ”trendin”. Lääkärit olivat yleisesti sitä mieltä, että tilavamat, siistimmät ja ilmavimmat asunnot ovat erityisen tärkeä keino vähentää tartuntatauteja kansan keskuudessa. Siinä missä yhteiskunnassa nähtiin työväen asuinolojen parantaminen oleellisena osana kansanterveyden kohottamista ja työvoiman suojelua, katsottiin majoitusolojen parantamisen laskevan sairastavuutta. Asumisen ”terveellistämisen” piilotarkoituksena lienee myös ollut työkansan sosiaa-

284 [Vuosikertomus 1925], 16, 35–37. KA, Sörnäinen.

285 Paternalismi on toimintamalli, jonka avulla pyritään ehkäisemään muita tekemästä vahinkoa itselleen. Kyse on siis ihmisen asettamisesta toiminnan kohteeksi (objektiksi), eikä siis ihmisestä itsestään lähtevästä tarpeesta kontrolloida ja säädellä omaa toimintaansa (subjekti).

286 Helén – Jauho 2003, 25–28.

287 Kettunen 1994, 15, 23.

listen suhteiden, erityisesti perhe-elämän, valvonta ja kontrollointi.²⁸⁸ Puolustusvoimilla ei ollut tarvetta samanlaiseen piilotarkoituksellisuuteen, koska yhteisön toimintalogiikka perustui jo valmiiksi paternalistiseen kontrolliin ja holhoukseen.

Virallisten ohjeiden osalta sotilastapaturmalain merkitys korostui uudenaikaisena suhtautumisena asevelvollisiin. Aikaisemmista suurista terveyteen vaikuttavista makrolinjauksista siirryttiin yksilön terveyden seurantaan ja kontrollointiin sekä asevelvollisten fyysisen kunnon ja yksilön terveyteen liittyvien riskianalyysojen kartoittamiseen. Logiikka toisaalta korosti entisestään pysyvästi vajaakuntoisten yksilöiden poistamista puolustuslaitoksen intressipiiristä, koska laitoksen intresseissä ei ollut pitää vakavasti sairaita, sairastuneita tai mahdollisesti palveluksen aikana vakavasti sairastuvia riveissään. Uusi laki teki entistä selvemmän eron terveisiin sekä sairaisiin. Laki muutti myös lääkärin vastaanoton luonnetta. Esimerkiksi Kiviniemessä vuonna 1932 oli tyypillistä, että lääkärin vastaanotolle pyrki runsaasti varusmiehiä, juuri ennen viikoittain järjestettyä marssia. Heihin ei uusissa olosuhteissa suhtauduttu kielteisesti, eikä vastaanotolle menosta koitunut välttämättä mitään seurauksia.²⁸⁹ Oikeuksien opettaminen oli tuonut tunteen kansalaisoikeuksista, jolla on ehkä ollut vaikutusta luottamuksellisen suhteen muodostumisessa viralliseen organisaatioon, vaikka tuntemukset yksittäisiä upseereita sekä aliupseereita kohtaan olisivatkin jääneet vastaamaan itsenäisyyden alkuvaiheessa koettuja (negatiivisia) tuntemuksia.

Käkisalmi 1935: Ilmoittauduin aamulla lääkärin vastaanotolle, mutta lääkintäaliupseeri ajoi pois toimistosta. Oli juuri pidetty oppitunteja kanteluoikeudesta. Luulin sen olevan hyvinkin normaali tapa puolustaa oikeuksiaan. Esitin vääpелille hänen saavuttuaan, että haluaisin tehdä komppanian päällikölle kantelun lääk-äur:ta vastaan. Vääpeli sanoi, että antaa sen kantelun olla. pääsette aamulla lääkäriin. Niin pääsinkin,²⁹⁰

Puolustuslaitos oli passiivinen kansalaiskasvatuksen rintamalla, koska sen intresseissä ei ollut vaikuttaa kansakunnan terveydenhuoltoon, ainakaan kasarmien aitojen ulkopuolella.²⁹¹ Puolustuslaitosta kiinnosti vain se osa väestöstä joka tuli astumaan palvelukseen jonka katsottiin olevan riittävän ”terve” suorittamaan palvelus rauhan aikaisessa armeijassa. Niistä, jotka olivat astuneet palvelukseen, pidettiin huolta. Oleellista oli saada mahdollisimman terveitä kansalaisotilaita sodan ajan organisaatioon. Tarkastusseula oli tiukka, eivätkä kaikki halukkaat ja omasta mielestään terveet pääsivät suorittamaan varusmiespalvelusta. Toisaalta puolustuslaitoksen huolellisuutta riskiryhmien²⁹² seulonnessa saatettiin myös käyttää hyväksi.

Kestilä 1932: [...] kertoa että isässä ja äidissä on keuhkotauti.²⁹³

288 Helén – Jauho 2003, 19.

289 TYKL/kys/45: informantti 182, 28.

290 TYKL/kys/45: informantti 217, 10–11.

291 Tämä johtopäätös perustuu siihen mikä oli toiminnallisena oletuksena yhteiskuntaan kuuluvilla terveydenhuoltolaitoksilla. Ajatus löytyy teoksesta: Helén – Jauho 2003, 14–15.

292 Helén – Jauho 2003, 35, 39.

293 TYKL/kys/45: informantti 196, 4.

Vahviala 1936: Kutsunnoissa kyseltiin tulevan varusmiehen terveyteen liittyviä yksityiskohtia mutta myös suvussa esiintyneitä tauteja koskevia yksityiskohtia (kaatumatauti, keuhkotauti, mielisairaudet).²⁹⁴

Sotilastapaturmalain korvausvaatimukset koskettivat tapaturmien ja onnettomuuksien johdosta sattuneita ruumiinvammoja mutta lisäksi myös asepalveluksen aikana alkaneita ja pysyviä vammoja aiheuttaneita sairauksia. Aikaisemmin oli palveluksesta vapautettu runsaasti asevelvollisia pelkästään keuhkotuberkuloosiin vuoksi. Esimerkiksi vuonna 1922 vapautettiin 527 miestä (lisäksi vapautettiin 58 miestä, joilla oli tuberkuloosi muissa elimissä).²⁹⁵ Taudin torjunta oli ensisijaisesti ennaltaehkäisevää työtä sekä terveellisten elintapojen juurruttamista väestöön. Tauti oli sosiaalisesti valikoivaa, koska se iski etenkin ahtaasti asuviin henkilöryhmiin. Tässä mielessä myös varuskunnat olivat vaaravyöhykkeellä.²⁹⁶ Vaikka sotaväessä tapahduinkin varsin paljon sairastavuudesta ja muista onnettomuuksista johtuvia kuolemantapauksia olivat lukemat silti siviiliväestöön verrattuna suhteellisesti pienemmät, ainakin ylilääkärin mukaan. Asiaa piti suhteuttaa siihen, että asevelvolliset muodostivat valikoidun, parhaassa kunnossa olevan ikäryhmän, jonka luulisi olevan muuhun väestöön nähden terveempi.²⁹⁷

On vaikeaa tehdä tieteellisiä päätelmiä (jälkikäteen) kasarmiolosuhteiden vaikutuksesta varusmiesten sairastavuuteen ja kuolemantapauksiin, kun ottaa huomioon koko maan vaikean terveystilanteen. Voidaan kylläkin todeta että kasarmit eivät ainakaan parantaneet varusmiesten terveyttä – pikemmin pahensivat sitä. Martti Sinermän mukaan suoranaisesti kuolemaan johtaneet angiina- ja keuhkotulehdustapaukset olivat pitkälti huonojen majoitusolojen aiheuttamia.²⁹⁸ Tästä samasta ilmentymästä mainitsi myös 3. Divisioonan komentaja ilmoittaessaan 12 varusmiehen kuolemasta vuoden 1924 talvella. He kuolivat influenssan jälkiseurauksiin, mutta divisioonan komentaja syytti niistä nimenomaan heikkoja majoitusoloja.²⁹⁹ Nämä havainnot eivät riitä selittämään vuoden 1927 sairastavuuden jyrkkää kasvua.

Sairastavuuden tilastollisen kasvun yksi mahdollinen ja jopa todennäköinen syy saattoi olla pelkästään (vuoden 1926) sotilastapaturmalaki, joka saattoi lisätä asevelvollisten halukkuutta hakeutua sairaaksi. Ilmoittautumalla sairaaksi yksilö ilmoitti samalla myös organisaatiolle, että oli sairas. Aikaisemmin kyse oli enemmänkin yksilön omasta hakeutumisesta lääkärin vastaanotolle, mikä ei siis itsessään johtanut merkittävämpiin toimenpiteisiin. Ilman sairauden ilmoittamista ja suoranaista halukkuutta ilmoittaa sairaudesta, ei yksilöllä ollut uuden lain mukaisesti mahdollisuutta hakea jälkikäteen elinkorkoa mahdollisen työkyvyttömyyden johdosta. Tämän tulkinnan mukaisesti kyse olisi siis suoranaisestä asenneilmapiirin muutoksesta, jolloin diagrammi 1 asettuu aivan uuteen valoon. Tautisuus on mahdollisesti

294 TYKL/Kys/45: informantti 530, 3.

295 [Vuosikertomus] 1922, ei sivunumeroita, kappale ”kelpaamattomina sotapalveluksesta vapautetut”. Vapautettujen kokonaismäärä oli tuolloin 1623, joten tuberkuloosi edusti merkittävää osuutta tästä määrästä. KA, Sörnäinen.

296 Kuusi, Hanna 2003, 33.

297 [Vuosikertomus 1921], 34. KA, Sörnäinen.

298 Sinerma 1995, 76.

299 Kronlund 1988, 264–267.

ollut siis korkeampi 1920-luvun alussa mutta pelko lääkärin vastaanotolle ja siis sairaalaan hakeutumisesta olivat pitäneet sairastavuuslukemat pienempinä. Aivan pienestä ei ehkä ole ”kehdattu valittaa”. Vuodesta 1927 alkaen tautisuusluvut olisivat siten mahdollisesti lähempänä sitä mikä oli todellinen sairastavuus. Tätä näkökantaa tukevat valtakunnalliset influenssa-tilastot, joissa vuosina 1921–1928 ei esiinny puolustuslaitoksen tautisuuslukujen kaltaista systemaattista kasvua. Tautisuuspäikeyttä (edelliseen vuoteen verrattuna) näyttää esiintyneen varsin tasaisesti joka toinen vuosi.³⁰⁰ Heilahtelut eivät näkyneet varuskunnan porttien sisäpuolella, jossa asusti valtaväestöstä poiketen varsin miesvaltainen ja fyysisesti hyväkuntoinen sekä nuori populaatio.

Diagrammi 1:n havainnot liittyvät läheisesti myös valtion ammatintarkastajille tehtyjen valitusten räjähdysmäiseen kasvuun juuri vuosien 1926–1928 aikana. Ammattiliitot sekä työntekijät olivat tosin aktivoituneet lähinnä työaikaa ja työsuhdetta koskeissa asioissa mutta selkeää aktivoitumista oli myös havaittavissa ammatti-vaara-asetuksen sekä työturvallisuuslain rikkomuksiin liittyvissä valituksissa. Työntekijän suojelemiseksi tarkoitetut lait eivät nousseet ammattiliittojen tai edes työntekijöiden intresseissä kovinkaan korkealle, koska aikakaudella oli tyypillistä, että tapaturmia pidettiin väistämättöminä. Työolosuhteissa pöly, melu ja haju saatettiin hyväksyä työn teon ja etenkin teollisuustyön ominaisuudeksi, luonnolliseksi seuraukseksi.³⁰¹ Puolustuslaitoksessa palvelevat kansalaissotilaat eivät todennäköisesti suhtautuneet varuskuntaan työpaikkana ja ehkä siksi olivat halukkaampia tukeutumaan lain suomiin oikeuksiin. Todennäköisesti varusmiesten vanhemmat ovat vaikuttaneet merkittävästi taustavoimana ja ovat siis olleet ohjaamassa poikiaan lääkintähuollon pariin. Ylilääkärin tulkinnat menivät ehkä siksi harhaan koska aikakaudella yksilösubjektin heräämiseen ei ollut varauduttu. Paternalistinen mutta myös patriarkaalinen organisaatio havaitsi (vasta) viimeistään sodan olosuhteissa kansalaissotilaiden subjektiivisuuden sekä sen tuottamat ongelmat organisaation toiminnallisuudelle.³⁰²

Lain voimaantulon vaikutukset näkyvät valtion tapaturmalautakunnan kokouksissa, joissa käsiteltiin syksystä 1926 lähtien korvaushakemuksia. Niissä haettiin elinkorkoa sotapalveluksessa saatujen pysyvien ruumiinvammojen tai työkyvyttömyyksiä johdosta. Kahden vuoden aikana näitä hakemuksia saapui toimikunnan käsiteltäväksi kaikkiaan peräti 826 kappaletta.³⁰³ Tarkastelin tarkemmin 540:tä korvaushakemusta aikavälillä 24.8.1926–21.11.1927. Käsiteltävänä oli myös niitä tapauksia, joissa haettiin takautuvasti korvausta sotilasturmalain 35§:n johdosta. Ky-

300 Nämä johtopäätökset ovat yhdistelmänä kulkutautitapausten ja siis lähinnä vain influenssatapausten osalta. Yhteensä näitä tapauksia on tilastoitu Suomessa vuosittain seuraavasti: vuonna 1921/46222 tapausta, 1922/54864, 1923/32568, 1924/77660, 1925/18999, 1926/32290, 1927/69367, 1928/33995, 1929/81821, 1930/21875, 1931/53963, 1932/36868, 1933/63387. Lähteenä on käytetty: Suomen virallinen tilasto. XI: 38–42. Lääkintöhallituksen kertomukset vuosilta 1921–1925; Suomen virallinen tilasto. XI: 43–47. Lääkintöhallituksen kertomukset vuosilta 1926–1930; Suomen virallinen tilasto. XI: 48–52. Lääkintöhallituksen kertomukset vuosilta 1931–1935.

301 Kettunen 1994, 193–195.

302 Ks. esimerkiksi Helén – Jauho 2003, 56.

303 [Vuosikertomus 1927], 35. Jakauma oli vuoden 1926 osalta 361 ja vuoden 1927 osalta 468 tapausta. Vuoden 1928 tammikuussa hakemuksia oli tullut jo 106 tapausta. KA, Sörnäinen.

seisessä pykälässä määriteltiin, että myös sotapalveluksessa kuolleen tai kadonneen vaimolle ja lapsille oli maksettava elinkorkoa, mikäli korvausehdot täyttyivät. Laisa oli jätetty muut omaiset ulkopuolelle (esimerkiksi vanhemmat).³⁰⁴ Hakemusten suuri määrä on työllistänyt toimikunnan ja lisätyötä näyttää aiheutuneen erilaisten lisäselvitysten vaatiminen joukko-osastoista. Suurin osa hakemuksista hylättiin, koska hakemukset olivat puutteellisia, eikä esimerkiksi sairauksista ja sairastumisien olosuhteista ollut saatu riittävää näyttöä. Keuhkotautiin sairastuneiden osalta saatettiin tiedustella taudin kehittymistä palvelusaikana. Tapauksessa 16/26 todettiin, että palvelusajan aikana ei ollut esiintynyt minkäänlaisia keuhkotaudin oireita. Sairastuneen mainitseman yskän todettiin lääkärin antamassa lausunnossa kehkeytyneen vasta noin kuukauden kuluttua hakijan vapauduttua palveluksesta (kokous 7.3.1927).

Tapauksessa I 18/26 oli laadittu korvaushakemus melisairauden johdosta. Korvausta ei myönnetty, koska toimikunta oli saanut selville, että oireita oli esiintynyt jo ennen asepalveluksen alkamista. Tapauksessa I 93/26 paikannettiin keuhkotautiin sairastuneen menneisyydestä osoituksia siitä, että hänellä oli todettu jo 7-vuotiaana keuhkotauti ja että hänen suvussaan ”on ilmeisesti siihen taipumusta”. Tapauksessa I 71/26 katsottiin, että syntynyt keuhkotauti ei voinut syntyä palveluksen aikana, koska kyseinen henkilö ei ollut hakeutunut lääkärinhoitoon varusmiespalveluksen aikana, ”eivätkä olosuhteet palveluksessa olleet tavallisuudesta poikkeavat”. Tapauksessa I 94/26 todettiin, että sairauteen oli myötävaikuttanut potilaan tapa käyttäjä piipussaan teenlehtiä. Lisäksi todettiin, että hän ei ollut palvelusajanaan suorittaessaan ollut erikoisille rasituksille alttiina.³⁰⁵ Myönteiset päätökset saattoivat tuoda runsaastikin rahaa kertosuorituksella. Näin tapahtui tapauksessa I 112/26, jonka toimikunta oli päättänyt hylätä mutta luultavasti valitusmenettelyllä hakija sai takautuvasti elinkorkoa 100 %:n mukaan kahdelta vuodelta 1924–1927. Se oikeutti 6000 markan korvaukseen (varusmiehen päiväraha oli 1 mk).³⁰⁶

Jotkut tapaukset olivat työlämpiä. Tapausta I 77/26 käsiteltiin lokakuusta 1926 lokakuuhun 1927 neljän erillisen päätöksen voimalla. Kyseessä oli palveluksen ulkopuolella tapahtunut onnettomuus, jossa sotamies oli iltalomalta palattuaan hypännyt liikkuvasta junasta. Jalka oli jouduttu amputoimaan ja hän vaati valtiolta korvauksia tekojalan tekemisestä koituneista kustannuksista. Vakuutusneuvosto oli hylännyt kaksi toimikunnan päätöstä, kunnes ylin oikeusaste oli päättänyt asian toimikunnan eduksi. Toisessa esimerkissä asiaa käsiteltiin myös neljän kokouksen verran. Siinä tosin Korkeimman oikeuden päätöksellä kumottiin sekä toimikunnan että myös vakuutusneuvoston päätös ja miehelle myönnettiin korvaus sairauden johdosta.³⁰⁷ Korvauksen hakeminen kehittyi reaktiivisesta toimintatavasta vähitellen ennakoivaksi, jolloin joukko-osastot ilmoittivat automaattisesti toimikunnalle, mikäli varusmiehille oli sattunut palvelustapaturmia ja palvelusonnettomuuksia.

304 [Valtion tapaturmalautakunta], kokous 24.8.1927, 1§. KA.

305 [Valtion tapaturmalautakunta], KA.

306 [Valtion tapaturmalautakunta], 24.1.1927. KA.

307 [Valtion tapaturmalautakunta], kokoukset 26.10.1926, 29.9.1927, 10.10.1927, 31.10.1927; Toinen tapaus on numeroltaan I 47/26 ja se otettiin käsiteltäväksi 10.12.1926. Asia saatiin päätökseen neljännessä kokouksessa 29.12.1927. KA.

Asianomaiset eivät tehneet kaikista tapauksista korvaushakemusta, jolloin osa hakemuksista jäi kokonaan käsittelemättä (ainakin 35 tapausta). Menettelyä myös nopeutettiin. Valtioneuvoston 17.12.1925 antama päätös velvoitti lähettämään tapaturmailmoituksen liitteineen viimeistään kuukauden kuluessa tapaturmasta.³⁰⁸

Varusmiehet ja henkilökunta olivat erilaisessa asemassa tapaturmalain kannalta katsottuna, koska vakinaisesti puolustusvoimissa palvellut henkilö asetettiin lain ulkopuolelle. Sanamuoto oli yksiselitteinen ”[...] ollessa sitoumuksen perusteella puolustuslaitoksen alaisessa toimessa eikä niin muodoin hänen asevelvollisuus-aikanaan.”³⁰⁹ Palkattu henkilökunta oli tässä vaiheessa vielä vakinaistamaton osa valtiollista sotakoneistoa, eivätkä hyvinvointiyhteiskunnan sosiaalipalvelut kuulu- neet vielä heille. Laaditut hakemukset hylättiin siis automaattisesti.³¹⁰ Asiaa ihmettelivät lääkintäupseeriliiton nimissä sotilasalan aikakauslehteen (vuonna 1927) kirjoittaneet viisi sotilaslääkäreitä.³¹¹ Epäkohta korjautui seuraavan vuoden aikana, jolloin puolustusvoimien virat vakinaistettiin (pl. rajavartiolaitos). En löytänyt tälle vakinaistamisen ajankohdalle varsinaisesti muuta johdonmukaista syytä kuin juuri sotilastapaturmalain vaikutuksen. Asiaa todennäköisesti ainakin kiirehdyttiin. Ehkä taustalla vaikutti myös puolustusrevisionin mietintö, joka oli valmistunut vuonna 1926. Siinä esitettiin päälinjat maanpuolustuksen järjestelyistä ja henkilöstökoonpanosta.

Korvausten hakijoiden joukossa ei ole mainintoja upseerikokelaista, vaikka onnettomuuksia ja sairastumisia on varmasti sattunut myös heille. Useista hakemuksista oli toisaalta jätetty arvo kokonaan pois. Aineistossa on tosin yksi varusmies-ajan jälkeen palveluksen jääneen reservinupseerin hakemus. Hakemus hylättiin, koska riittävää näyttöä vänrikin sairastumisesta jo varusmiesaikana ei pystytty esittämään.³¹² Työläisen suojeluun tarkoitettut työsuojelulain sovellukset miellettiin ehkä kuuluvan ensisijaisesti niille, jotka mielsivät itsensä näiden piiriin kuuluviksi. Upseeriksi koulutettiin aikakaudella pääasiassa ylioppilaita sekä vastaavan oppiarvon omaavia opiskelijoita. Heidän sosiaalinen taustansa oli siis pääosin muuta kuin ”työläistaustainen”. Sisällissodan repimässä kansakunnassa jakauma näkyi siis myös korvaushakemuksien lähettäjissä. Alikersantteja ja kersanttejakin oli tilastos- sa vain 13 kappaletta. Lentäjäksi ilmoitettuja varusmiehiä oli suhteellisesti yllättävän paljon, kaikkiaan 13 kappaletta. Uusi ”puolustushaara” näyttää olleen vapautuneempi yhteiskunnallisista vastakkainasetteluista, jos siis heitä vertaa maa- ja merivoimien varusmiehiin. Kahtiajakautumisessa näkyy myös kärjistyneet ammattijärjestöjen sekä työnantajien väliset suhteet 1920-luvun lopulla. Valkoisella puolella taistellut oli siis automaattisesti työnantajan puolella, eikä siis (todennäköisesti)

308 [Sotaväen ylilääkärin kiertokirjeitä 1921–1927], Kiertokirje Helsingissä 1.7.1927. Toim Y. I. no 633/27, Yleisesikunta, Kiertokirje no 13. KA, Sörnäinen. KA, Sörnäinen.

309 [Valtion tapaturmalautakunta], kokous 7.6.1927, sotilastapaturma-asiat, 13§. Tämä viimeiseksi mainittu epäkohta aiheutti toimikunnan lähettämään kirjeen puolustusministeriöön (kirje 31/8 1926 no 2664). KA.

310 [Valtion tapaturmalautakunta], tapaukset I 165/26, jossa ”kapitulanttiväepelin” leski haki tapaturmassa kuolleen miehen johdosta korvausta; kaksi oli ”kapitulanttialikersantteja” I 292/26 sekä I 137/27; I 355/26; soitto-oppilaana sairastunut I 51/26. KA.

311 Luukkonen 1927.

312 [Valtion tapaturmalautakunta], kokous 21.10.1927, sotilastapaturma-asiat, 3§

vaatinut tämän vuoksi etuuksia tai muita työsuojelulain oikeuttamia korvauksia. Asetelma muistuttaa erästä ”kertomusta”, jonka mukaan eräs Helsingin Museokadun talonmies pyysi isännöitsijältä palkankorotusta. Syyksi hän mainitsi tasapuolisuuden, jotta oma palkka olisi asetunut toisten vastaavassa työssä olleiden tasolle. Vastaus oli tyrmäävä: ”kehtaattekin valkoinen mies tahtoa palkankorotusta”.³¹³

Edellä mainitut esimerkit antavat viitteitä asepalveluksensa suorittaneiden ja suorittavien varusmiesten tiestä sotilasalalaisesta (yhdenvertaiseksi) sotilas-subjektiksi. Lain vaikutukset ulottuivat myös käytännön koulutuksen järjestelyihin. Vuonna 1925 oli todettu kaikkiaan 1718 kengänhiertymätapausta. Näiden tapaus-ten vähentämiseen oli tehtävissä jotain, ainakin sotaväen ylilääkärin mukaan, koska ne aiheuttivat verenmyrkytyksiä. Erilaisten ihosairauksien vähentämiseen löytyisi ylilääkärin mukaan keinoja. Yksi helpoimmista olisi parempi hygienia ja paremmin toimiva pyykinvaihtojärjestelmä.³¹⁴ Varusmieskoulutuksen järjestelyihin annettiin myös suoria ohjeita:

1926: Mitä itse tähän sotaväen tapaturmalakiin tulee, niin tulee se antamaan sotilaslääkäreille huomattavasti lisätyötä. Mutta myöskin joukko-osastojen komentajia ja komppaniain päälliköitä velvoittaa se entistä paljon suuremmassa määrässä huolehtimaan sotilaitensa säilyttämisestä terveinä, valvomaan heidän sairauksiensa kehitystä ja hoitoa. Heidän asianaan on olevalta toimittaa tutkimukset ja kaikella tavoin valvoa, että tapaturmalakia ja sen soveltamisasetusta tarkoin seurataan.³¹⁵

1927: Että ampuma-aseiden huolimattomasta tai tahallisesta käsittelystä johtuu 27 tapaturmaa, joista 6 tapausta johtaa kuolemaan, että hevosen potkeilemisesta saa vammoja 16 ja kaatuessa tai ajoneuvoista pudotessa loukkaantuu 29 sotilasta, tuntuu vähän oudolta. Tulee ajatelleeksi eikö annettuja määräyksiä kylliksi tarkoin noudateta ja eikö valvonta upseerien ja aliupseerien puolelta ole tarpeeksi tahokas.³¹⁶

Varusmieskomppanioiden päällikölle tuli lakiasetuksen myötä velvollisuus suorittaa tarvittaessa ”tarpeellisia tutkimuksia”, jotta pystyttäisiin selvittämään mitä varusmies oli tehnyt, miksi hän oli tehnyt ja kuka oli asiasta vastuussa.³¹⁷ Terveys oli noussut poliittisesti kysymykseksi. Vuoden 1928 suuren sotaharjoituksen päätteeksi järjestetyn paraatikatselemuksen (13000 miestä) uutisointi osoittaa suunnan. Tapahuman pääotsikkoina komeilivat sotaväen päällikön sanat: ”sotilaiden kestävyys ihailtava”. Lisäksi pääotsikkotasolla mainittiin, että ”terveydentila manööverien aikana erittäin hyvä”.³¹⁸ Asennemuutos ja varusmieskoulutuksen suunta oli siis määritetty palvelusturvallisuusasioiden ympärille, vaikka tähän ”uuteen” logiikkaan ei ehkä suhtauduttu aivan varauksettoman positiivisesti. Ylilääkärin tarkastuskierroksista saattoi muodostua joukko-osastoissa painajaismaisia. 1. Divisioonan komentaja kirjoitti Sotaväen päällikölle moittivan kirjeen (4.8.1930), jossa hän syytti

313 Uola 1988, 20–21.

314 [Vuosikertomus 1925], 31. KA, Sörnäinen.

315 [Ylilääkäri vuosikertomus 1926], 27. KA, Sörnäinen.

316 [Ylilääkäri vuosikertomus 1927], 57. KA, Sörnäinen.

317 Asetuskokoelma n:o 204/1926. Asetus korvauksen suorittamisesta asevelvollisille sotapalveluksessa sattuneen ruumiinvamman tai sairauden johdosta 13.4.1924 annetun lain soveltamisesta.

318 Helsingin Sanomat 13.8.1928, sivu 1.

ylilääkäriin tarkastusmentaliteettia. Ylilääkäri oli syytösten mukaan kyselyt asioista ”lääkintäaliupseereita ja siivojattarilta”, eikä ollut halunnut vastuussa olevaa lääkäriä paikalle. Divisioonan komentaja oli myös suivaantunut, koska ylilääkäri oli syyttänyt häntä ”voimassa olevien määräysten tuntemusten puutteesta”³¹⁹

Puolustuslaitoksella oli ollut vaikeuksia lääkäreiden rekrytoimisessa ja ennen kaikkea heidän motivoinnissa pysymään viroissaan. Toisin kuin ammattiupseerit, he pystyivät vaihtamaan työpaikkaa parhaimman palkkatarjouksen mukaisesti. Sotilaslääkäreiden viroista eroamisen syiksi mainittiin huonoja hygieenisiä oloja sekä alkeellisia työolosuhteita. Lisäksi harjoitusleireille tai kutsuntoihin lähdettiin vastentahtoisesti. Myös uusi sotilastapaturmalaki oli luultavasti ajanut lopulta kymmenen lääkäriä jättämään eroanomuksen juuri vuonna 1927. Ylilääkäri uskoi, että eroamisen syynä oli lääkäreiden huono palkkaus ja esitti kaikkien lääkäreiden palkkojen välitöntä nostamista. Eroamistapaukset kertovat ehkä myös palkatun henkilökunnan asenteisiin kohdistetuista muutostarpeista mutta myös muutosvastarinnasta.³²⁰ Lakimuutos muutti lääkärin aseman entistä vastuullisemmaksi mutta myös ulkopuolisen kritiikin kannalta katsottuna myös julkiseksi ja läpinäkyväksi.

”JOS SUOLA KÄY MAUTTOMAKSI, MILLÄ SITTEN SUOLATAAN?”³²¹

Olen käsitellyt kansalaissoitilaiden mahdollisesti kokemia tuntemuksia kutsuntatilaisuuteen, palvelukseen astumiseen ja ylipäätään asepalvelukseen suhtautumiseen liittyen. Vertailukohtana on ollut asepalvelus ja siihen liittyvän kokemuksen muuttuminen ajallisessa tarkastelussa. Etenkin palvelusturvallisuusasioiden kehittymisen näyttää muuttaneen suhtautumistapaa aseelliseen palvelukseen. Asevelvollinen on jäänyt tarkasteluissani kuitenkin varsin etäiseksi, eikä hänen persoonallisuudestaan ja paikalliskulttuuriin liittyvistä tavoista ja totumuksista ole esiintynyt kuin hajanaisia merkkejä. Tarkastelen seuraavaksi lähemmin kansalaissoitilaan suhtautumista omaan paikallisuuteensa, sukupuolisuuden teemaan sekä nautintoainekeskusteluun. Näiden ”välineiden” avulla pyrin paljastamaan miten kaukana tai lähellä kansallisen tason ihannesotilaan habituksesta asevelvolliset todellisuudessa olivat.³²² Tarkastelu pohjustaa seuraavan pääluvun teemoja, joissa paikannan kansalaissoitilaan sitoutumista ”kansallisentason” sotataidon ideaaleihin ja erityisesti kurin ja kurinalaisuuden logiikkaan.

Eri alan raittiustoimijat halusivat herättää puolustuslaitoksen huomiota alkoholin kohtuukäyttöön. Sotaväen päällikölle osoitettiin ”opettajain raittiuskursseille maan eri puolilta kokoontuneilta kansakoulunopettajilta” vetoamus, jossa valitettiin puolustusvoimien ja myös suojeluskuntien kielteistä suhtautumistapaa raittiteuten. Raittiuskursin kymmenien osananottajien toivomuksena oli saada nuori-

319 1. Divisioonan komentajan kirje sotaväen päällikölle Parolassa 4.8.1930. T11458/9. KA, Sörnäinen.

320 [Vuosikertomus 1927], 11–13. KA, Sörnäinen.

321 [Sotilaspappien lehteä ”Veljestervehdys” koskevaa aineistoa]. Lehti n:o 1 (1921). KA, Sörnäinen.

322 Ks. Salo 2004, 50–51.

soa turmeleva ja raittiustoiminnalle epäedullinen asennekasvatus loppumaan.³²³ Nyt siis vaadittiin, ”pidättyväisyyttä väkijuomista” sekä henkilökohtaista päätöstä ”taisteltaessa kansalle turmiollista ja rotua turmelevaa perinnäistapaa vastaan”.³²⁴

Myös sotilaspapit asettautuivat raittiustyön, kansanvalistuksen ja muiden siiveellisten elämäntapojen puolestapuhujiksi. Sotilaspappien *Veljeslehti*-lehdessä tuotiin esille sotilaspappeja huolestuttaneita ajankohtaisia ilmiöitä. Kieltolaki ja sen rikkominen oli aktiivisesti esillä oleva aihe. Eräässä kirjoituksessa nähtiin upseeristo ”kansan valiojoukoksi”, jonka tekemänä kieltolakirikkomukset ovat ”erittäin tuomiollisia”, aiheuttaen kansan uuden repeämisen ja antaen ”itäiselle kiihokseksi” erinomaisen tilaisuuden. Alkoholin käyttö nähtiin myös osasyiksi puolustusvoimien kielteiseen julkisuuskuvaan, varsinkin kun kirjoittaja näkee upseeriston ”vähät välittäneen” rikkomustensa seurauksista. Kirjoittajan huolen herätti myös upseeriston alkoholikäyttytymisen ja erityisesti ”upseeritanssiaisten” hengen leviäminen varusmiehille. Joukko-osastoissa järjestettävissä ”lähtötanssiaisissa” on ollut kirjoittajan mukaan havaittavissa alkoholin liikakäyttöä sekä sukupuolimoraalin heikkenemistä.³²⁵ Esimerkiksi laivastovierailu Tallinnassa saattoi vuonna 1919 poikia melkoisen määrän ”Viron jalostettua perunaa”.³²⁶ Ilmavoimien osalta hakumatkat olivat tätäkin nopeampia: vesitasot pääsivät nopeasti hakemaan täydennystä aluevesirajan ulkopuolella odottavasta ”pirtulaivasta”.³²⁷ Sotilaspapit olivat huolestuneita päällystön alkoholinkäytöstä. Upseerit pitivät juovuksissa esiintymistä ehkä häpeällisenä mutta absolutisteja sen sijaan naurettavina.³²⁸ Alkoholin ja armeijan yhteyttä vahvistavat edelleen kuuluisiksi muodostuneet kuvaukset, joista ainakin Olavi Paavolaisen kuvaukset upseerien juopotteluviihdestä sekä juopottelutapojen luonnollisuus Väinö Linnan ja Pentti Haanpään kuvaukset ovat jääneet pysyviksi asevoimien alkoholikulttuuria luonnehtiviksi kiinnekohdiksi.³²⁹ Luonnollisesti toisen maailmansodan jälkeiset ”sotilasfarssit” ovat antaneet oman sävyksensä mielikuvien syntymiselle.

Asepukuiset siviilikansalaiset eivät kaikki pystyneet, ehtineet tai tahtoneet omak-sua vallitsevia moraalisääntöjä. Alkoholi näyttää myös liittyneen varsin voimakkaasti juuri kieltolain aikaiseen varusmieskerrontaan. Ehkä kielletystä kirjoittaminen oli kiehtovaa, ainakin jälkikäteen. 1920-luvun alkupuolella raitti- ja sukupuolimoraalin opetuksessa alkoholiin ja sukupuolisuhteisiin kytkettiin epämukavia mielikuvia ja tuntemuksia. Alkoholiin ja tilapäiseen seksisuhteeseen ei saanut antautua, koska se ”turmelee, miehen terveyden, tuhoaa sekä ruumiin että hengen jättäen vain rauniot jäljelle”. Varusmiehille jaettavien sotilaskirjasten sisältö on muutenkin täynnä varoituksia, joita tottelematon saattoi joutua kokemaan varo-

323 [Malbergin arkisto], Adressi Sotaväen ja suoje-luskuntien päälliköille 2.1.193. Kansio 3.

324 Bauer 1927, 451–459; Sotilaskirjasia n:o 4. Nuori Sotilas!. Lainattu lähteestä: Informantti 97; Ks. myös Peltonen, Matti 2002, 54–57.

325 [Sotilaspappien lehteä ”Veljestervehdys” koskevaa aineistoa]. Lehti n:o 1 (1921). KA, Sörnäinen. 326 TYKL/kys/45: informantti 641, 12.

327 TYKL/kys/45: informantti 96, 167. Tämä muistikuva perustuu lentäjien selostukseen pirtun saannista (Utin läheisyydessä sijaitsevassa lentäjien kerhossa).

328 [Sotilaspappien lehteä ”Veljestervehdys” koskevaa aineistoa]. Lehti n:o 1 (1921); Sotilaskirjasia n:o 4. Nuori Sotilas. Lainattu lähteestä: Informantti 97. KA, Sörnäinen.

329 Peltonen, Matti 2002, 12.

mattomuutensa vuoksi. ”Siinä toteutuu sananmukaisesti vanhurskaan Jumalan kosto isäin pahoista töistä kolmanteen ja neljänteen polveen. Kasarmielämällä on vaaransa viedä Sinut sukupuolisiveettömyyteen”.³³⁰ Näitä varoituksia ei pääosassa sotilasmuistelmia noudatettu, aikakaan vuoden 1972 näkökulmasta tarkasteltuna. Ehkä kyse oli myös uuden ymmärryksen valossa tuotetusta menneisyyden arvottamisesta?

*Kiviniemi 1932: pontikkaa juotiin. Rajaseudun asukkaat möivät.*³³¹

Suomalainen on ehkä kulttuurisesti omaksuttujen merkitysrakenteiden kautta omaksunut ajatuksen, että hän ei osaa käyttää alkoholia oikein.³³² Sotilasmuistelmia kirjoittaneet eivät tosin todenneet, että kielletty alkoholi ja siihen kajoaminen olisi laskenut sotilaiden arvoa, eli heidän luokitustaan ensiluokkaisesta sotilaasta. Vain muutamat informantit jättivät alkoholiin liittyvän teeman käsittelemättä, tai sitten en löytänyt niistä mainintoja. Useampien sotilasmuistelmien mukaan siis varusmiespalvelusaika ja alkoholi näyttävät liittyneen toisiinsa. Täysin eriäviä näkemyksiäkin oli, vaikka kyse on lähinnä alkoholinkäytön eristämistä toisiinsa, muihin. Ensimmäiset havainnot asevelvollisuusajasta alkoholinkäytöstä tehtiin kutsunnoissa ja viimeistään palveluspaikkakunnalle siirtymisen yhteydessä. Jossain vaiheessa tuli palveluspaikkoihin siirtymisessä käyttöön erilliset ”varusmiesvaunut”, joihin asevelvolliset suljettiin, jotta heidät olisi saatu erotettua muista matkustajista. Toimenpide on luultavasti tuottanut entistä enemmän alkoholiin liittyviä kokeiluja junavaunuissa, jotka olivat usein ”aivan täynnä menijöitä”. Näissä vaunuissa saattoi olla humalaisia jopa noin kolmannes.³³³ Sotilasmuistelmien mukaan alkoholinkäyttö liittyi myös palveluksen päättymiseen. Jotkut olivat kertoman mukaan kasarmialueella aikalalla humalassa, eikä viimeisen yön levosta tahaton tullut mitään.³³⁴ Eräs toteaa olleen onni, että kotiutettavia täynnä olevissa vaunuissa olevilla ei ollut käsikranaatteja hallussaan,³³⁵ viitaten luultavasti tyhjien pullojen heittelemiseen ulos vaunujen ikkunoista.

Joissain tutkimustuloksissa (esimerkki saksasta) alkoholin käytön seurauksena oli nähty siemensolujen vioittumista, perinnöllisiä mielisairauksia ja yleistä rappeutumista. Siveelliseltä näkökannalta alkoholi toi esiin raa’an väkivallan ja ehkä vieläkin huolestuttavamman piirteen, joka ilmeni jopa altistumisena valtiiovallan vastustamiseen. Sotatilanteessa viholliselta anastetun sotasaalisviinan päätyminen saksalaisten sotilaiden suihin kuvattiin joukoille turmiolliseksi, koska erään tulkin mukaan saksalaiset olivat tottuneet viholliseensa nähden huomattavasti pienempiin annosmääriin. Kyse oli myös saksalaisten huonosta ”viinapästä”. Alkoholinkäyttöön liitettiin myös esimerkiksi ”hermosairauksiin” sairastuneiden suuri määrä vuoden 1925 aikana, jolloin ”tartunnan oli saanut” kaikkiaan 248 varus-

330 Sotilaskirjasia n:o 4. Nuori Sotilas! 1919. Lainattu lähteestä: Informantti 97.

331 TYKL/kys/45: informantti 182, 33; informantti 196, 82 (sama vuosi ja paikkakunta)

332 Apo 2001, 27.

333 TYKL/kys/45: informantti 182, 3.

334 TYKL/kys/45: informantti 227, 321.

335 TYKL/kys/45: informantti 97, 107.

miestä. Heistä kotiutettiin lopulta 119 miestä.³³⁶ Siveellisyyden keskusteluun liittyi myös kenraalimajuri Hannes Ignatius, joka korosti Suomen Sotilasaikakauslehdes- sä vuonna 1921, että sotilaallinen suorituskyky ei hänen mukaan liittynyt ensisijaisesti kansan sivistystasoon, vaan sen siveelliseen kuntoon.³³⁷ Aihe on vakava ja siihen myös suhtauduttiin vakavasti.

Alkoholi ja armeija haluttiin joissain tapauksessa erottaa toisistaan myös asevoimien omin toimenpitein. Joukko-osastojen komentajat saattoivat olla hyvinkin ankaria palvelusjuoppouden suhteen. Ainakin Lahdessa (Tampereen rykmentti) kaikki alkoholia virka-aikana nauttineet (selkeästi juovuksissa olevat) erotettiin palveluksesta. Eräs aliupseerina palvellut muistaa, että kerran peräti kuusi aliupseeria oli erotettu saman päivän aikana juopottelun johdosta.³³⁸ Siveellinen kunto oli myös puolustusvoimien ylilääkärin huolen aiheena. Erityisen huolissaan oltiin sukupuolitautiltapauksista ja etenkin tartunnoista jotka oli saatu ennen palvelukseen astumista, mikä viittasi ylilääkärin mukaan eräänlaiseen ”itsesilvontaan”, jonka tarkoituksena oli pinnata palveluksesta. Hän velvoitti edelleen (vuonna 1926) jatka- maan säännönmukaisesti pidettäviä terveystarkastuksia, eräänlaisena ”ennakko- hoitona” ja varoituksena, että näihinkin tauteihin suhtauduttiin vakavasti.³³⁹ Toi- saalta lähinnä papit toimivat sukupuolikäyttäytymisen vartijoina. He saattoivat esimerkiksi tuomita tanssimisen säädyttömäksi. Näin ainakin Viipurin Karjalan Kaartin rykmentin sotilaspappi, joka tanssimisen mahdollisuudesta kysyttäessä vastasi estävänsä sen siellä missä hänen ”jalkansa liikkuu”. Sama pappi näki toimin- tansa voittokulun tuloksena joukkonsa seksuaalisesti esimerkillisen siveellisen tilan, koska ”viime kuun kuluessa ei kukaan ole ehkäisyhoitoa pyytänyt eikä saa- nut”.³⁴⁰ Tässä ei toisaalta ole huomioitu sukupuolitautilien todellista määrää, koska se edellyttää hakeutumista lääkärin hoitoon. Varusmiehet pystyivät käyttämään yhtäläillä siviililääkäreiden palveluja näissä kiusallisissa tapauksissa, joissa sotilas- organisaatio ei siis välttämättä toiminut yksilöä ”ymmärtävällä” ja tukevalla tavalla. Organisaatio saattoi jopa ajaa varusmiehet siviililääkehuollon piiriin antamalla todetuille tartunnan saaneille kurinpitörangaistuksia. Järkähtämätön kuri vaatii siis järkähtämättömän kurinpidon.³⁴¹ Julistuksellisuus ja käytäntö eivät siis aina kohdanneet toisiaan, vaikka ”veneerisiä tauteja sairastavista ryssän heiloista” varoi- tettiin vielä itsenäisyyden alussa varusmiehille suunnatussa valistuksessa.³⁴²

Sukupuolisuus esiintyi sotilasmuistelmissa ”hauskana” ja ”hassuna” ilmiönä. Taustalla on myös tarve osoittaa omia lähtökohtia ja osoittaa, miten kaukana hei- dän lähtökohtansa ja arvomaailmansa olivat aikakauden ihanteista. Seksuaalisuuden ikonografia korostuu ehkä sodassa, jossa kansakunnat saattavat symbolisesti pyrkiä osoittamaan omien miestensä maskuliinisuutta suhteessa toisiin, vaikka itse taistelussa, mikrotason toiminnassa, veren, pelon ja kuoleman keskellä ikonografiat

336 [Vuosikertomus 1925], 35. KA, Sörnäinen.

337 Ignatius 1922b, 26.

338 TYKL/kys/45: informantti 96, 166.

339 [Vuosikertomus 1926], 16. KA, Sörnäinen.

340 [Sotilasppien lehteä ”Veljestervehdys” koskevaa aineistoa]. Lehti n:o 5 (1933). KA, Sörnäinen.

341 Sinerma 1995, 77.

342 Kaarle 1991, 74.

ovatkin hyvin kaukana ihanteistaan.³⁴³ Toisaalta sodan olosuhteissa suurin osa aikaa organisaatiot valmistautuivat taisteluihin, siirtyvät, huoltavat tai olivat koulutuksessa. Etenkin asemasodan vuosina (1942–1943) poikamiehet saattoivat ilmaista kaipaavansa normaalin tukikohtapalvelun sijaan ”partiointia tyttölasten olosiin ja lämpimiin”.³⁴⁴ Asemasodan ja rauhan ajan kasarmiolosuhteiden välillä oli vain vähän erilaisuutta, vaikka sodan taustalla vaani jatkuvasti kuolemanpelko. Tyypillinen tarina sukupuolisuudesta liittyi lääkintähenkilöstön suorittamiin tarkastuksiin, johon liitetään jonkinlainen luonnollinen lääkintähenkilöstön suorittama ”asetarkastusmenteliteetti”. Erään kertomuksen mukaan näitä tarkastuksia toteutettiin sängen usein, ehkä noin kerran kuussa. Eräänlaisena oikeutuksena tarkastuksille mainitaan (eräessä kertomuksessa) ryhmäseksiorgia (Käkisalmi 1932), jossa komppanian kersantti oli joutunut kantamaan lopulta liikuntakyvyttömäksi päätyneen tytön herrasmiesmäisesti kotiinsa.³⁴⁵ Samanlaiseen sukupuoliaktiivisuuden ”paisuttamiseen” viittaa kertomus laivaston erällä torpedoveneellä riehuneesta sukupuolitaudista, mitä yritettiin piilotella esimiehiltä, kunnes sotilasmuistelmia kirjoittanut informantti näki velvollisuudekseen ilmiäntä palvelustoverinsa, heidän parhaakseen.³⁴⁶ Yhteiskunta kohdisti luonnollisesti omat suorat ja epäsuorat viestinsä nuorten miesten sallitusta ja ”ei toivotusta seksuaalisuudesta”. Sukupuolivietti oli esimerkiksi jo 1900-luvun ensimmäisen puoliskon aikana noussevan uuden modernin keskiluokan työkalu, jolla voitiin vetää raja ”hyvien ja huonojen” ihmisten välille.³⁴⁷

Metsätyömailla ”jatkäporukassa” suhtauduttiin epäilevästi jo niihin yhteisön jäseniin, jotka osallistuivat metsätyömaan lähistöllä järjestettäviin nurkkatanssiaisiin. ”Saatille” pääseminen oli jo rikkomus, josta seurasi ”pilkantekoa ja kepposia”. Naisen seurassa yöpyneitä rankaistiin puhdistamalla mies ”naisen hajusta” savustamalla. Kyseessä lienee ollut kuitenkin leikkimielinen rituaali, vaikka yhteisön reagointi on itsessään selkeä osoitus sukupuolisuuden kontrolloimisesta. Oleellista oli kontrolloida ”romanttisia rakkaussuhteita” savotan aikana ja vahvistaa nuorten tulokkaiden maskuliinista roolia seksuaalitematiikkaan liittyvillä kaskuilla ja initiaatiokäytänteillä.³⁴⁸ Vanhemmat toimivat tässä initiaatiossa opettajina. Maskuliininen jätkä oli omien sanojensa mukaan korostuneen heteroseksuaalinen ja siksi miehisyttä vahvistettiin kuvainnollisesti tarkastelemalla naista pelkän sukupuolisen tyydytyksen kannalta. Miesten sukupuolisen toiminnallisuuden luonnollisiin raameihin asetettiin sen sijaan perheellisten kotona käynnit ja nopeat tarpeentyydytykset ja prostituutiokokemukset.³⁴⁹ Savotan ”kahvikokit” olivat asia erikseen. Heistä muotoutui eräänlaisia ”savotan äitejä”, joskus myös puolittain prostituoituja.³⁵⁰

343 Hoover 1992, 29–30.

344 Syrjö 1991, 250.

345 TYKL/kys/45: informantti 197b, 20.

346 TYKL/kys/45: informantti 640, 49.

347 Pohtila 2001, 55.

348 Leimu 1985, 56. Initiaatiolla tarkoitin siirtymäriittä, jonka tarkoitus on tuottaa jonkinasteinen korotus aikaisempaan rooliin/statukseen nähden.

349 Pöysä 2000; Sukupuolitematiikasta lisää: Pöysä 1997, 189–195.

350 Pöysä 1997, 79.

Sotilasmuistelmien prostituutiokokemuksissa maksullisiin naisiin suhtauduttiin varsin ”esineellisesti”. Eräissä esimerkissä oli kyse prostituoidun rahojen varastamisesta. ”Lato-Siiri” ei löytänyt epäilyä, eivätkä kaverit suostuneet paljastamaan syyllistä omasta joukostaan. Joukkohenki asettui siis tämän naisen edun eteen, jonka arvo nähtiin muodostuvan vain rahamäärässä.³⁵¹ Samantyyppistä esineellistävää kuvaustapaa esiintyi ainakin joissain maaseudulta kaupungin alueelle saapuneiden sotilasmuistelmissa. Eräs muistaa saaneensa ”Helsingin tyttöjä helposti kiinni, kun vain näytti leipäpalaa ja sanoo soot soot”.³⁵² Vierauden tunnetta ja ehkä myös alistamishalun kokemusta on luultavasti lisännyt oletus kaupunkilaisten ”punaisuudesta” ja siis erilaisuuden kokemisen oikeuttama käyttäytyminen. Esimerkiksi laulut ”Tampereen neidosta” ja ”Helsingin neidosta” ovat sanoituksiltaan lähes identtiset. Kyse oli siis lähinnä laulun kirjoittajan mielikuvasta siitä, mikä kaupunki oli ”kaikista” paheellisin. Näissä lauluissa on lähtökohtana viattoman maalaispojan harhauttaminen ja petoksen paljastuminen. Ulkoisesti normaali paljastuu sanoituksessa (kuvainnollisesti) sisäisesti mädäntyneeksi ja likaiseksi. Eräissä tapauksessa Helsingin neidoista kirjoitti varusmies, joka palveli Helsingissä (kotoisin siis todennäköisesti Pohjanmaalta). Tampereesta kirjoitti varusmies, joka palveli todennäköisesti Viipurissa. Seuraava sitaatti on ”Tampereen neidon” loppuosasta:³⁵³

Hän kiemailen vastas, ei ole tapa se, että neito Tampereella vei pojan sisälle
Hän tukan sekä hampaat pöydälle asetti ja suuret toppatyynyt lanteilta irrotti
Ja vielä lasisilmä pöydälle vierähti. Mä kauhuissani silloin ovelle hypypäsin
Sen silkkipuvun alta, Enkeli häipyi pois. Ken moista Kaljupäätä ny enää lempiä vois

Sukupuolivalistuksen kannalta metsätyömaiden ja kasarmien erot tulevat esiin räikeällä tavalla. Kasarmilla saatettiin kokea suurta huolta oman morsiamen tai tyttöystävän sukupuolimoraalista ja uskollisuudesta. Tätä epäilystä kuvastaa hyvin palvelupaikalle ensimmäistä kertaa matkanneen ajatukset runon muodossa: ”Vai miksi jouduin tänne näin, sua ken nyt hyväilee.”³⁵⁴ Kotilomilla ei juurikaan käyty, eikä etäsuhteiden hoitaminen ollut helppoa. ”Kodin tyttöjen” poissaolo oli myös erään sotilaspapin huolenaiheena. Varuskuntapaikkakunnilta saatettiin tulkita olevan löydettävissä vain heikkomoraalisia naisia. Erityisesti ”kadulta tuodut” kurssidaimit erilaisissa ”lähtötanssiaisissa” joutuivat papin ankaran arvostelun kohteeksi.³⁵⁵

Sotilaan henkinen puhtaus ja moraalinen tila näyttävät vaatineen jatkuvaa huomiota. Saara Tuomaalan 1920- ja 1930-luvulle esittämää modernia sosiaalihygienistä projektia puhtauden, siveyden ja kunnollisuuden teemoissa voi paikantaa sotilasmuistelmien perusteella ainakin sukupuolivalistuksesta.³⁵⁶ Ihanneruumis oli määritetty henkisesti ja fyysisesti puhtaaksi, ilman syntisiä tartuntoja. Sotilas-

351 TYKL/kys/45: informantti 27, 41–42.

352 TYKL/kys/45: informantti 22.

353 Rovasti Akseli Kajannin kokoelma. Takavarikoituja lauluja Suomen valkoisesta kaartista sekä todennäköisesti Karjalan kaartin rykmentistä Viipurista (aineistosta pääosa on Viipurista).

354 TYKL/kys/45: informantti 27, 7.

355 [Sotilaspappien lehteä ”Veljestervehdys” koskevaa aineistoa]. Lehti n:o 1 (1921). KA, Sörnäinen.

356 Tuomaala 2000.

muistelmissa vastakkaisen sukupuolen edustajat ovat toisaalta pääasiassa nuoria naisia, joita varusmiehet yrittivät parhaansa mukaan lähestyä aina silloin kun heillä oli siihen mahdollisuus. Välejä kuvataan kireiksi suhteessa paikallisiin nuoriin miehiin mutta ei suhteessa nuoriin naisiin, tai sitten asiaan ei haluttu ottaa mitään kantaa. Karjalan kannaksen alueella asiasta oltiin varsin samaa mieltä:

Käkisalmi 1923: suhde siviiliväestöön oli melko hyvä, koska useimmat meistä olivat Käkisalimesta tai sen ympäristöstä kotoisin.³⁵⁷

Käkisalmi 1932: Mielestäni paikkakuntalaiset suhtautuivat varuskuntaan kutakuinkin myötämielisesti. Korkeintaan tytöistä oli erimielisyyksiä joskus.³⁵⁸

Kiviniemi 1932: Paikkakuntalaiset nuoret miehet olivat katkeria koska sotilaat valtasivat tyttöjä, joita oli vähän.³⁵⁹

Käkisalmi 1935: Kosketus siviiliväestöön oli vähäistä. Varuskuntakaupungissa sotilaisiin oli totuttu.³⁶⁰

Moraalivalistuksen sanat asetettiin kuitenkin omien tarpeitten ja yhteisön hyväksymien käytäntöjen taakse. Sotilasmuistelmissa korostuu alistetussa asemassa olleen yksilön tarve nähdä omien toimien oikeutus ja jopa yritys legitimoida säädöksiä ja määräyksiä vapaasti soveltava toiminta. Siviilien päästäminen sotilasalueelle olisi edellyttänyt aluevastuussa olevan komendantin lupaa. Jotkut näkivät ja olivat kokeneet asian juuri näin, eli että ”naisia ei aikakaan portista päästetty sisään”.³⁶¹ Jonkinlaisia viitteitä näistä ”yövierailuista” kuitenkin esitettiin, vaikka ne jäivät usein toisten järjestämiksi.

Jätkäporukan ja asevelvollisten yhteisöjen väliset erot sukupuolisuuteen suhtautumisena ovat varsin selkeät. Asevelvollisten keskuudessa kanssakäynti tyttöjen kanssa oli sallittua. Kokemuksista puhuttiin, haaveiltiin ja niitä myös ihannoitiin. Naimaton nainen ei toisaalta näytä sopineen kuvauksissa kasarmialueelle, jossa naisten sukupuolisuus olisi selvästikin pitänyt olla sidottu avioliitolla:

Kiviniemi (kotoisin Kemistä) 1932: yksi vapaa nainen, jota nimitettiin ”pataljoonan ruusuksi” ja ”upseerien viihdyttäjäksi”.³⁶²

Aikakauden viralliset laulut antoivat kuvaa valloittamattomista neitosista, jotka eivät ole langenneet yhdellekään sotilaille. Hyvänä esimerkkinä G. Malmsténin marsilaulu *Varuskunnan morsian*, jossa kuvataan miten kauniin naisen ”varsi notkee

357 Muistoja sotilaskoulutuksesta Käkisalmissa vuonna 1923. Lainattu teoksesta: Väänänen 1978, 48.

358 TYKL/kys/45: informantti 197b, 5; Väänänen 1978, 48–51. Saman havainnon teki Lauri Heikkinen Kiviniemessä vuonna 1925. Heikkinen tukeutuu oman kertomansa mukaan varusmiesaikaisiin muistiinpanoihin.

359 TYKL/kys/45: informantti 182, 7; sama havainto on samassa paikassa ja samaan aikaan palvellella informantilla (informantti 196, 27); myös vuonna 1925 tehty havainto tukee tätä väitettä (informantti 130, 5); Väänänen 1978, 47. Viipurissa 1919 palvellut koki asian myös kuvatulla tavalla.

360 TYKL/kys/45: informantti 217, 5.

361 TYKL/kys/45: informantti 130, 29; informantti 34.

362 TYKL/kys/45: informantti 182, 33; Samaan aikaan ja samassa paikassa palvellut muistaa saman naisen ja kuvaa häntä varsin vanhaksi (informantti 196, 83).

sotkee joka miehen pään, mut lähelleen ei pääse yksikään”. Tältä ei säästynyt lopulta edes kenraalikaan, joka ehti nostattaa patriarkaalisen vastarinnan ja kurinalaistamisen teeman noitumalla ”tulimmaista, eiks kukaan kurittaa voi tuota naista?”. Lopulta oli ”myös kenraalimme jäänyt immen paulaan”. Kontrolli ja valta eivät ulottuneet sotilasorganisaation ulkopuolelle ja lopulta ”nauroi tyttö: setä kulta, suulle lukko, mä olen heila yhteinen!”. Lopulta kukaan ei siis päässyt intiimiin kanssakäymiseen tämän naisen kanssa mutta kukaan ei toisaalta tuntenut tulevana hylätyksi arvomerkkiin tai muuhun persoonallisiin tekijöihin liittyen.³⁶³ Toisen maailmansodan aikaisessa laulussa ”Petollisuus”, mies lähtee lopulta petollisen ja uskottoman morsiammen luota, jonka lemmen vei kaupungista tullut uuden teknologian sanansaattaja, montööri, joka ”päiväkaudet kahii tolpissa ja kaikki langat justeeraa”. Hänelle tosin toivotaan epäonnea ja ennustetaan jopa hänen putoavan tolpasta, saaden palkan kataluudestaan. Morsian on myös tuomittu ikuiseen epäonneen hylätessään rehellistä ja ehkä perinteisempää työtä tekevän miehen.³⁶⁴ Teknologian sanansaattaja on laulussa kytketty paheellisuuden vaatteisiin, joka saa pauloihinsa aikaisemmin siveellisen morsiamen. Sukupuoliteemaa sisältävät laulut kuvaavat hyvin yhteisön maailmankuvaa, arvoja ja käsityksiä. Epäsiveellisten laulujen funktiona voidaankin pitää viihteellisyyden lisäksi myös halua tavoittaa kulttuurisesti hyväksytyjä maskuliinisuuden elementtejä ja malleja, sekä vahvistaa samaan ikäryhmään kuuluvien kollektiivisia näkemyksiä seksuaalisuudesta.³⁶⁵

Varusmiesten henkilökohtaiset lauluvihot paljastavat epävirallisia lauluja mutta myös sukupuolisuuteen viittaavaa haavemaailmaa. Näiden vihkojen kontekstissa on vaikea ymmärtää niitä syytöksiä, joissa sisällissotaa edeltäneen työväenliikkeen nuorisotoiminta liitettiin ”lemmenkoulunomaiseen” toiminnallisuuteen. Tähän johtopäätökseen oli päädytty kun toimintaan osallistuneet olivat tuottaneet tunnelämää kuvaavia tekstejä, joista paistoi selkeä romanttinen lataus.³⁶⁶ Lauluvihkojen ottaminen irti 1920-luvun nuorisokulttuurista ja erityisesti nuorten miesten välisen kerronnan kontekstista antaisi aivan samanlaisen ”epäsäädylisen” kuvan asepalveluksesta. Tunnettujen marssilaulujen lisäksi lauluvihkoihin kirjoiteltiin myös romanttisia mutta myös selkeän säädyttömiä kirjoitelmia sekä säkeitä lauluista. Osa laulujen sanoista tuntui sopivan vain kuvainnollisesti laulettavaksi ja osasta suorastaan roihusi vastakkaisen sukupuolen kaipuun vimma, kuten tästä Inon linnakkeelta löydetyn lauluvihon laulusta, joka muistuttaa toisen maailmansodan aikaisia lauluja ja runoelmia.³⁶⁷

363 Varuskunnan Morsian. Säveltänyt G. Malmstén. Teoksessa Aseveikko II (1942), 88–89. Vastaavaa kerrontaa saavuttamattomista mutta ihailuista naisista löytyy esimerkiksi ”Kanttiin Maaria”-laulusta (sävel ”Kaarina”). Siinä Maaria on ihanteena, koska hän on saavuttamaton. Lisäksi hän on lotta, joka itsessään sopii hyvin toisessa maailmansodassa annettuun kuvaan lotista ja heidän siveellisestä roolistaan sotilaiden keskellä. Teoksessa Aseveikko II (1942), 99–100.

364 Petollisuus. Teoksessa Aseveikko II (1942), 90–91.

365 Vehkaperä 1998, 2.

366 Salmi-Niklander, Kirsti 1996, 124.

367 Inon linnakkeelta löydetyn laulukirja (RTR 2). KA, Sörnäinen, PK 1386. KA, Sörnäinen; Säädyttömiä lauluja laulettiin myös toisen maailmansodan aikana Knut Pippingin mukaan (Pipping 1978, 68).

„. Kuu kalpea loistaa ja vieno tuuli soi. Kaipaustani poistaa ei öinen laulu voi. Mä levo-tonna vuotan tyttöseni sua ja sanoihisi luotan et hyljätä voi mua.”

Joistain tuntemuksista kuvastui kaino tai teeskennelty ihmetys, epäluulo ja kiin-nostus:

”Kuulin äsken sanan nainen, mikä otus on senlainen, lieneekö se metsän peto vaiko ruo-ka yliveto”³⁶⁸

Lauluvihoissa esiintyneet naiset olivat usein vieraasta kulttuurista (esimerkiksi Ha-vaijilta) ja siis selkeän eksoottiseksi koettuja. Eräässä (takavarikoidussa) lauluvihos-sa naisen jalkoväli kuvataan ”Afrikan” lämpöiseksi. Luultavasti seksuaalisten unel-mien ja fantasioiden kohteet oli hyväksyttävämpää kytkeä toisiin kulttuureihin, joka siis ”säästi” oman kulttuurin naiset ”seksiobjektin” roolista. Myös romaani-nainen esiintyi tummana, levottomana ja tunteiltaan tulisena.³⁶⁹ Aikakaudella ei ollut juurikaan ”miestenlehtiä”, joten lauluvihkoihin piirrettiin eroottisia sekä osin myös pornografisia piirustuksia³⁷⁰ Alastomuus ja sukupuoliuus heijastetaan nii-hin naihahmoihin, jotka liittyvät paheellisuuksiin ja etenkin kaupunkeihin. Ohei-sen kuvan nuori mutta väistämättäkin ”sivistymättömälle jatkalle” tavoittamaton hahmo liittyy ajatukseen ”jatzitytöistä” ja kaupunkien todellisesta elämästä vie-raantuneesta elämänmenosta ja arvomaailmasta. Erään runoelman mukaan Viipu-ri on ”karjalaisten kaupunki missä miehen maine haihtuu jazzin säveliin”³⁷¹

Tyttöystävänsä hylkäämäksi jääminen tulee esiin erilaisten romanttisten laulu-jen välityksellä, joissa pohditaan naisen tekemän valinnan oikeellisuutta ja hyväk-syttävyyttä. Joistain kirjoitetuista ”muistoista” kuvastuu turhautunut epätoivo. Asevelvollinen ei pystynyt selvittämään asioitaan kotipuolessa koska oli pitkäksi ai-kaa paikkaan sidottu.

”Oi ystävä armas herrtainen jos tietäisit kuinka sua kaipailen vaan turhaa. Oi turhaa on toivoni; kun et sä muista mua ollenkaa.”³⁷²

”Kasarmin muurit on kylmä ja kolkot. Tänne mä onneton suljettu oon. Pois riistetty va-paus multa yhdeksi vuoteksi tuomittu on. Tänne ei kuulu armaani ääni eikä mun äitini huokaukset. Aurinko joskus voin kirkkaana paistaa kasarmin kylmille seinille.”³⁷³

Eräs ”pettynyt Riistavesi” kirjoittaa palveluskaverinsa lauluvihkoon katkeria värs-syjä, jotka ilmentävät luultavasti suhteen päättymistä, tai muuten vaikeaa vaihetta kirjoittajan elämässä. Tunteiden ilmaisut ja kaipuun sanat olivat näille kirjoittajille täysin luonnollisia asioita.

368 Inon linnakkeelta löytenyt laulukirja (RTR 2). KA, Sörnäinen, PK 1386.

369 Rovasti Akseli Kajannin kokoelma. A5 -arkille kirjoitettu laulu ”Tuorilan Maija”; [Toivo Hurskaisen lauluvihko], Mustalais tyttö. Kirjoitettu Haminassa 11.9.1936.

370 TYKL/kys/45: informantti 428, 44.

371 Alikersantti Kaanna: Lauluja ja muistoja asevelvollisuusajaltani I/HRR. KA, Sörnäinen.

372 [Toivo Hurskaisen lauluvihko], ”Muisto”, 5.8.1936.

373 [Toivo Hurskaisen lauluvihko], Sotamies Eino Piipon kirjoittama runoelma ”Sotilaan kaiho”, 17.9.1936.

”Jatzityttö”. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 681, 112.

[...] Nyt kynäni minä otan käteeni ja värssyn pari minä sinulle kirjoitan niin niin muistoks kaikki mä sulle ne lähetän ettet vaan rientäis toiste pettämään. [...] yksi on maailmassa jota mä lemin jota mä päivin ja öin unelmoin hän minut petti hylkäs ja jätti nyt minä imatrasa levätä saan.³⁷⁴

Naiskansalaiset eivät esiintyneet sotilasmuistelmissa vain paheellisina tai houkutusille alttiina olevina. Esimerkiksi sotilaskotisisariin suhtauduttiin poikkeuksetta suurella kunnioituksella, koska heidän uskottiin tai tiedettiin olevan kantahenkilökuntaan kuuluvien ja erityisesti upseerien puolisoita. Heillä oli siis ”upseerin rooli”. Eräs tosin muistaa, että sisar antoi hänelle aina muihin verrattuna suuremman annoksen sokeria. Tilanteeseen liitetyt merkitykset tekivät muistelijaan suuren vaikutuksen, koska hän pystyy vielä 50 vuoden takaan palauttamaan oman

374 [Toivo Hurskaisen lauluvihko], ”Hylätyn ikävä” ja ”laulu” kirjoittanut ”Pettynyt Riistavesi”. Viittaus ”Imatraan” liittyy ”jokeen hyppäämiseen”, eli siis itsemurhaan.

tuntemuksensa aiheesta. Hän jäi pohtimaan, että ”mitähän hänellä mahtoi olla mieleessään”.³⁷⁵ Varusmiehiä iäkkäämmät naiset näyttävät jääneen pääasiassa huomioon ulkopuolelle, eikä heitä ole aina osattu sijoittaa mihinkään selvästi määriteltyyn rooliin. Vertailukohtana on ollut siis sotilasyhteisön perusrooli (esim. varusmiehet – henkilökunta tai alokkaat – aliupseerit – upseerit). Eräs informantti toteaa, että jouluruoan järjesti aattona Helsingissä ”kaupungin naiset”, jotka kuitenkin nähtiin olevan jonkinlaisia ”komennusnaisia”, koska heidän nähtiin osallistuvan armeijan toimintaan käskettyinä, kuten varusmiehetkin.³⁷⁶

Asevoimiin kytkeytyvään sukupuolisuuskeskusteluun liittyy myös toisen maailmansodan aikaiset lotat, jotka saattoivat herättää kenttäarmeijan miehistössä sekalaisia tuntemuksia. Heitä saatettiin myös pitää upseerien heiloina, eikä tasaveroisesti rivisotilaan tavoitettavissa olevina vastakkaisen sukupuolen edustajina. Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* kuuluisimman lotan, Raili Kotilaisen, huonomoraalisen naisen henkilöahmo on konkreettisuudessaan vaikea pala purtavaksi. Pekka Lilja näkee tämän hahmon Linnan eräänlaisena ärtymysreaktiona ihailusta ja yksipuolisesti käsitellystä Lotta Svärd -myytistä, jossa sivuutettiin selusta-alueella eli kotirintamalla raskasta työtä tehneiden naisten sotaponnistukset. Toisaalta Kotilainen oli tuntemattomassa sotilaassa vain mahdollinen poikkeus, äärimmäisyys, samassa määrin kuin mitä Lammiokin oli upseerien joukossa.³⁷⁷ Ylistävänsävyinen keskustelu liittyi kuitenkin kokonaisuudessaan ensimmäisen tasavallan aikaiseen kansalliseen identiteettiin, jossa muodostettiin ihanteellisen nais- ja mieskansalaisen sekä sotilaan ja lotan stereotyyppiset hahmot. Tästä poikkeavat ilmenymät olivat siten heti ristiriidassa määrittelemättömien mutta kollektiivisesti tiedostettujen ihanteiden kanssa. Ihanteiden vastaista oli myös se, miten upseerien valta-asema saatettiin heijastaa sukupuoliteemaan rintamaoloissa ja luultavasti myös rauhan ajan varuskunnissa. Irja Virtasen romaanissa (*Kenttäharmaita naisia*, 1956) päähenkilönä toiminut lotta miettii erään majurin luonteen kahta äärimmäisyyttä, jossa toinen puoli keskusteli kukille ja oli perheenisä sekä kokkimestari. Toinen puoli oli karkea ja joi liikaa juhliessa sekä määräsi autonkuljettajan ajamaan ”hirmunopeudella surkeata tietä johonkin sotabordelliin”.³⁷⁸ Virtanen pohtii ihmismielen ja inhimillisen toiminnan äärimmäisyyksiä: kykyä rakastaa ja kykyä tuhota. Asevelvollisia harjaannutettiin äärimmäiseen tappamiseen äärimmäisissä olosuhteissa. Ehkä tämä toiminnallisuus laukaisi tarpeen purkaa toista äärimmäisyyttä.

Lauluvihot mutta myös ”kielleyt laulut” osoittavat miten aikakaudella oli määritetty hyväksytyt tunteiden ja etenkin seksuaalisuuden osoittamisen rajat. Homoseksuaalisuudesta löytyy aineistostani muutamia viittauksia mutta esimerkiksi asevoimaorganisaation homoeroottista latausta ei pureta auki. Kyse lienee jonkinlaisesta tabuilla suojatusta alueesta. Homoseksuaalisuudesta ei toisaalta löydy jätkäperinteestäkään juurikaan viitteitä – eläimiinsekaantujia kylläkin pilkattiin.³⁷⁹ Toisen maailmansodan ajalta on vastaavasti kuvauksia ja siis lähinnä humoristisia ar-

375 TYKL/kys/45: informantti 87, 12.

376 TYKL/kys/45: informantti 471, 45–46.

377 Lilja 1991, 478.

378 Virtanen, Irja 1956, 48.

379 Pöysä 2000.

vailuja eläimiin kohdistuneesta seksuaalisuudesta. Jostain syystä juuri korsuperinteen keruukilpailussa oli muutamia miesten väliseen seksuaalisuuteen viittaavia esimerkkejä.³⁸⁰ Rauhan aikaisessa kasarmipalveluksessa ja etenkin sen kurinalaistavassa hengessä toimivat nuoret miehet eivät välttämättä pystyneet edes osoittamaan omaa seksuaalisuuttaan. Homoseksuaalisuutta pidettiin joka tapauksessa sairautena ja poikkeuksellisenä. Sotilasmuistelmia kirjoittaneilla oli ehkä tarve korostaa homoseksuaalisuuden poikkeavuutta saadakseen omalle heteroseksuaaliselle tarinalleen lisää voimakkuutta ja uskottavuutta. Kirjoittamisen sävy on toisaalta homoseksuaalisuutta säälittelevää, eikä siis tuomitsevaa. Miehillä annettiin vapaus seurata libidoaan, eikä siihen ollut toisilla mitään sanottavaa.

380 Sotasavotta 1974, 292–293. Tähän kirjaan on koottu vain osa aineistosta, joten näitä havaintoja saattaa löytyä aineistosta lisääkin.

3 ART OF WAR

– KURINALAISTAMISEN OPETUSSUUNNITELMA?

Sota ei yhtä miestä kaipaa, olkoonpa tämä sitten millainen tahansa.¹

Sitaatti liittyy Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* kiinnostavaan vuoropuheluun alikersantti Rokan ja majuri Sarastien välillä. Sarastie kertoi Rokalle sen mikä oli aikakaudella eräänlainen itsestäänselvyys, ainakin suomalaisessa sotataidollisessa kontekstissa toimineille. Oheinen kankaalle painettu numero (34) on varusnumero, joka ommeltiin vaatteisiin ja se varmisti, että sama tuote tuli takaisin omistajalleen vaatteiden pesun jälkeen. Varusmiehellä oli numero, mutta oliko hän

Lähde: TYKL/kys/45: informantti 243.

asevoimaorganisaatiossa (edellisen kappaleen ideaaleista poiketen) vain yksi numerosarja? Tässä pääluvussa asetan ammattisotilaan sekä kansalaissotilaan toiminnan kohteiksi (objekteiksi). Subjektina toimii sotataito, joka määrittää inhimillisen elementin toiminnallisuutta, sekä armeijaorganisaation ulkoista näyttävyttä sekä sen sisäistä luonnetta.

Ohitan tietoisesti ajatuksen ”totaalisesta laitoksesta” eräänlaisena asevoimaorganisaatiota luonnehtivana yleispiirteenä. Kyse on mielestäni tarpeettoman kärjistyneestä vertailusta siviililaitoksiin, jolloin asevoimaorganisaatiosta saadaan juuri niin totaalisia, kuin minkä näköiseksi tutkijat ovat halunneet sen saada.² Asevoimien ”totaalisuus” liittyy tarkastelussani läheisesti käytössä olevaan sotataitoon, joka taas on teemana pitkälti kulttuuri- sekä aikasidonnainen. Tarkastelen tässä luvussa 1920- ja 1930-luvun suomalaisen sotataitoon vaikuttaneita elementtejä ja paikkanaan samalla suomalaisen sotataitoon mahdollisesti liitettäviä itsestäänselvyksiä. Näiden paikantaminen auttaa paremmin ymmärtämään, mitä toisessa maailmansodassa käytössä ollut taito todellisuudessa vaati ja minkälaisia haasteita sen käytäntö asetti aikakaudellaan kansalaissotilaille mutta myös vakinaisen armeijan päällystölle sekä alipäällystölle. Jokainen kulttuuri tuottaa yksityiskohdiltaan oman näköisen sotalaitoksen ja sen sisäisen toimintakulttuurin. Länsimaisissa asevoimissa on luonnollisesti varsin paljon samannäköisyyttä. Vertailuasetelmat mutkistuvat sen sijaan melkoisesti, kun länsimaisen asevoiman rinnalle tuodaan asevoima ja sen toimintalogiikka esimerkiksi Kaukoidästä.

1 Linna 1996, 339.

2 ks. esimerkiksi Leimu 1985, 43–37.

Tiedostan, että sotataito on teemana aivan liian laaja tarkasteltavaksi vain yhdessä pääluvussa ja siksi olen ulottanut siihen liittyvän tarkastelun koko työhöni, lukujen ja niissä esiintyvien aikakauden ilmiöiden taustavaikuttimeksi. Sotataidon tutkimuksen juuret lähtevät sotaan liittyvän tiedon epistemologisista ja ontologisista juurista. Sotateoreettisten pohdiskelujen keskiössä on tavallisesti kysymys sodasta, siitä miten se voidaan voittaa, miten siihen voi valmistua, miten se voidaan ehkäistä ja lopulta myös miten sotia voi lopettaa.³ Tutkimusintresseihini ei kuulu suoranaisesti selvittää vastauksia näihin kysymyksiin, koska niihin vastaaminen edellyttäisi aivan erilaista kysymyksenasettelua ja työn rakennetta. Kiinnostukseni kohde on enemmän sotataidon historiaan liittyvä ja siksi minua kiinnostaa lähinnä miten tietyllä aikakaudella ajateltiin asevoimien roolista ja miten se mahdollisesti vaikutti asevoimien varautumiseen, rakenteisiin ja sitä kautta yhteiskunnan kansalaisotilaisiin ja asevoimien ammattihenkilöstöön. Uhkakuvat vaikuttavat luonnollisesti myös rauhan aikaiseen suunnitteluun ja rauhan aikana ylläpidettävään asevoimien rakenteeseen. Tarkastelen tässä luvussa sodan taitoa sen tavanomaisessa muodossa, jättäen suosiolla vähemmälle huomiolle epätavanomaisen sodankäynnin,⁴ joka ei liittynyt tutkimusaikakauden asevoimien varautumisen kirjoihin.

Paikannan, eristan ja analysoin tässä kappaleessa 1920- ja 1930-lukujen suomalaisen sotiluuteen liittyneitä ja siihen mahdollisesti vaikuttaneita tekijöitä. Jaotellen tarkastelutasoni eri ”syvyyskäsityksiä luotaaviin” sotataidollisiin käsittepareihin. Niihin liittyviä määritelmiä näkee käytettävän sängen vapaasti sotataitoon liittyvässä keskustelussa. Tarkoitukseni on käyttää käsitteitä sen jälkeen kun olen määrittänyt niiden keskinäiset positiot sekä polariteetit niiden välillä. Käytän tietoisesti polariteetin ilmaisua, vaikka voisin yhtä hyvin kutsua käsitteparien välisiä suhteita dikotomioiksi. Lähtökohtani on, että reaalimaailman ilmiöissä on mukana aina molemmien laidan näköisyyttä, eikä vain jonkin laidan haluttua tai ei-haluttua näytävyyttä ja näköisyyttä. Dikotomiat saattavat myös ohjata näkemään menneisyydessä ilmenevän monimuotoisuuden turhankin pelkistettyinä tai jopa pakottaa näkemään menneisyys yksinkertaistettuna, vaihtoehtoiltaan kapeana ja huomattavasti selkeämpänä, verrattuna siihen miten aikalaisen sen itse mielsivät.

Kuvio 3 toimii tutkimukseni sotataidollisena viitekehystenä. Se auttaa suhteuttamaan erilaiset käsitteet toisiinsa mutta myös tuottamaan syvempää ymmärrystä organisaatiosta ja siitä, miksi se toimii vääjäämättömästi juuri tietyllä periaatteella. Olen tuottanut eri sotataidollisten ulottuvuuksien sisälle horisontaalisesti keskenään jännitteisiä polariteettisuhteita, jotka toimivat äärilaidoissa sijaitsevien napojen välillä. Todellisuus ei ole aivan näin ”äärilaitainen”, vaan eri sotataidon (vertikaalisissa) ulottuvuuksissa on aina ilmentymiä (horisontaalisesti) molemmista äärilaidoista. Kuvion ja sen horisontaalisten sekä vertikaalisten jännitteiden avulla on

3 Rekkedal 2006, 20–21.

4 Rekkedal 2006, 561. Rekkedal käyttää epätavanomaisen ja tavanomaisen sodankäynnin käsitteitä tehdäkseen käytännössä eron vanhojen uhkakuvien, eli valtioiden väliseen sotaan liittyvän ja uusien uhkakuvien, eli ei-valtiollisten toimijoiden väliseen sotaan (joihin liitetään nykyään myös matalan intensiteetin konfliktit). Tämä sodankäynnin jakauma, pakottaa toisaalta menneisyyden varsin pelkistettyyn muottiin, jättäen 1930-luvun toimijoille mahdollisuuden toimia vain tavanomaisessa kontekstissa.

mahdollisuus paikantaa myös asevoimien nykyhetkeen liittyviä ”positioita” sekä muuttamiseen liittyviä haasteita. Organisaation toteuttama muutos horisontaalilla tasolla ei ole vain ”ilmoitusasia”. Näkisin tämän tutkimukseni perusteella, että asevoimien siirtyminen ”kulutussodankäyntiä” (*attrition warfare*) noudattavista toimintatavamalleista ”liikesodankäynnin” (*manoeuvre warfare*) nykyaikaisiin ideaaleihin ei ole saavutettavissa ilman kaikkiin sotataidon (vertikaalisiin) ulottuvuuksiin liittyvän hallitun ”transformaatioprosessin” tiedostettua ohjaamista.⁵ Muutos lähtee syvätasolta (tasolta ”käsitys kurista”), eli sieltä missä käsitys kurista kohtaa todellisuuden inhimillisen vuorovaikutuksen tuloksena. Sieltä löytyvät myös vastaukset, jotka lopultakin määrittävät organisaation mahdollisen valmiuden muutoksiin. Jos kyseinen ymmärrys sivuutetaan, on vaarana, että muutoksesta tulee julistuksellinen ja siis näennäinen, eikä siis muodosta muuttumista (transformaatiota) edesauttavaa prosessia.

Tutkimusasetelmani ja sotataitoon liittyvä kuvion 3 ideaalityypinomainen⁶ viitekehyseni ei anna vastausta sotataidon ja sotateorian väliseen jatkuvaan käsitteelliseen ongelmaan. Sotateorian (*military theory, militärteori*) ja sotilaallisen ajatus-tavan (*military thought, militära tankar*) välinen eroavaisuus on lopultakin kuin veteen piirretty viiva. Ehkä sotilaallinen ajatustapa ei ole niin sitova, kuin mitä sotateorian tulkinnan nähdään olevan. Jokin sodankäyntiin liittyvä ajatustapa ei siis välttämättä tai automaattisesti merkitse, että se laajenisi pitkälle viedyksi ja systemaattiseksi sotateoriaksi.⁷ Sotataidon tutkimukseen liittyvä käsitteellinen ongelma syntyy myös, kun länsimaiset sodan taiteeseen viittaavat termit: *art of war, kriegskonst, art militaire, Kriegskunst* pelkistyvät suomalaisessa käsitteistössä sotataidoksi. Taito ilmentää jotain konkreettista, näkyvää ja osaamisen kautta hallittavaa. Taitoa voi harjoitella ja se ilmenee tietynnäköisenä taktisena osaamisena ja organisaatioiden johtamisen käytäntönä. Taitoon on toisaalta helpompi liittää empiria, todellisuus ja historian kokemukset sekä näiden kautta myös tieteellisyys. Taide on ehkä suomen kielessä liian abstrakti käsite sodan käytännöllisyyden käsittelyssä. Sitä tarvitaan kuitenkin viimeistään organisaation tarkastelun ulottuvuuksien syvätasolla, jossa sota muuttuu mekaanisesta käytännöstä monitieteelliseksi, yhteiskunnallisesti laaja-alaiseksi sekä kulttuurisesti virallisia ja epävirallisia rakenteita tarkastelevaksi kysymykseksi.

Sotataidollisten ulottuvuuksien pintatason paikantaminen lähtee organisaation vaikuttamisen logiikan tarkasteluista. Vasta tämän jälkeen voidaan edetä seuraavalle ja siis sotataitoon liittyvälle syvemmälle tasolle (vertikaalisesti). En halua korostaa arvioissani ”oikeaa tai väärää”, vaan pyrin tuomaan esille ilmiöissä esiintyvää

5 Rekkedal 2006, 444–455. Kulutussodankäynti on ensisijaisesti resurssisotaa, jossa pelkistetysti voiton saavuttaa se osapuoli, jolla on enemmän inhimillisiä ja materiaalisia resursseja käytettävissään. Liikesotaa käsitellään 2000-luvun kirjallisuudessa lähinnä ajatustapana ja siis enemmän mentaalisenä kuin konkreettisenä toimintamallina. Liikkuvuus ei siis ole pelkästään fyysistä liikettä suhteessa vastustajaan, vaan pikemminkin liikettä, jonka avulla tuotetaan viholliseen nähden suurempaa tuhoivoimaa.

6 Saaristo – Jokinen 2004, 69. Ideaalityyppi on sotataitoon liittyvä eritasoinen sekä vuorovaikutussuhteisiin liittyvä kokonaisuus, jonka monimuotoisuuden olen tarkoituksella muodostanut pelkistetyksi ja ehkä osin jopa kärjistetyksi.

7 Rekkedal 2006, 14–15.

Kuvio 3. Sotataidon käsitteiden välinen hierarkia.

Organisaation tarkastelun Ulottuvuudet (vertikaalinen): 1.– 2. = pintatasoja 3. = syvä taso	Horisontaalinen polariteetti
1. Vaikuttamisen logiikka - organisaation ulkoinen käytäntö	Kulutus sota ja -sodankäynti ↔ Liikesota ja -sodankäynti
2. Johtajuuden käytäntö - organisaation toiminnallisuutta ohjaava käytäntö	Käsityskeskkeinen - Käsijä välittävä ↔ Tehtävälähtöinen - Toimeksiantoja antava
3. Käsitys kurista - oletus organisaatioon kuuluvien henkilöiden toiminnallisuutta ohjaavan kurin käsityksestä	Annettu kuri - Mekaanisesti toteutettu ↔ Itse muodostettu kuri - Individuaalisesti tuotettu

monipuolisuutta ja erilaisuutta.⁸ Käsiteparien polariteettien vasemmassa ääri-laidassa esiintyy (vertikaalisesti) laaja kokonaisajatus, että kulutus sota, käsityskeskkeinen sekä annetun kurin muodostama mekaaninen kurikäsitys perustuvat *linjakaasti* samanlaisiin lähtökohtiin, toisiaan täydentäen. Kyseinen vasen laita edustaa (vertikaalisesti, kaikki kolme tasoa mukaan lukien) 1800-luvulta periytyvää käsitystä sodasta ja sotilasorganisaatiosta sekä johtamisesta, joka kohtasi suuria ongelmia ensimmäisen maailmansodan mutta viimeistään toisen maailmansodan olosuhteissa. Tähän toteamukseen liittyy myös toisen maailmansodan massar armeijoissa havaitut johtamisongelmat.⁹ Toista polariteettien välistä ääri-laitaa edustaisi toisenlainen linjakuus, jossa sekä liikesota, tehtävälähtöisen johtajuuden käytäntö,¹⁰ että itse muodostettuun kurinalaisuuteen viittaava kurikäsitys näyttäytyisivät samanaikaisesti. Tässä ääri-laidassa on pitkälti kyse myös länsimaalaisittain

-
- 8 Näkemykseni mukaan esimerkiksi amerikkalainen käytäntö nojaa muutostrendien ajatuksiin sekä transformaation käytännön toteutuksessa juuri poissulkemisen kautta muodostettuun uuteen ja parempaan toiminnallisuuteen. Esimeriksi [Force XXI Operations 1994]; [US ARMY, ASTMP 1997]. Lähtökohtana kehittämiselle on liikkuvuuden tavoittelu, jossa ei enää etsitä vaikuttamista vastustajaan, vaan ylipäätään vastustajia, joihin edes voidaan vaikuttaa ja lisäksi niitä vaikutuskeinoja, jotka ylipäätään ovat mahdollisia vastustajan kukistamisessa. Tähän päästään ”unohtamalla” seuraavat käsitteet: lineaarinen, kiinteä rakenne, staattinen, hierarkkinen ja peräkkäinen. Aktiivisen unohtamisen logiikassa saattaa tosin muutos jäädä pelkäksi sananhelinäksi, eikä todellista muuttumista välttämättä tapahdu lainkaan.
- 9 Janowitz 1959, 5. Olen yleistänyt tarkoituksella Yhdysvalloissa tehdyn tutkimushavainnon universaaliksi. On todennäköisempää, että ongelmat ovat tässä tapauksessa yleistettävissä, kuin että ne olisivat nimenomaan eristettävissä vain tiettyyn kansalliseen asevoimaan.
- 10 Rekkedal 2006, 492–493; Näkisin, että perusajatuksena tässä konseptissa on alaisen hyväksyminen subjektina, joka omalla toiminnallaan on kypsä kantamaan vastuun teoistaan mutta myös tuottamaan itse omia tehtävänasettelujaan esimiehen vastuulla olevien kokonaispäämäärien saavuttamiseksi.

toteutumattomista ideaaleista. Niiden hallinta ja ehkä tiedostamaton ymmärrys on toisaalta tuonut merkittävimmät 1900-luvun sotilaallisista voitoista (esimerkiksi Saksan operaatiot vuonna 1939 ja 1940). Haluan korostaa, että asetelmani on keinoitekoine, enkä ole sen kaltaista nähnyt muualla käytettävän. Sen vaarana on liiallinen yksinkertaistaminen ja monimutkaisten asioiden pelkistäminen liian selkeiksi ja ymmärrettäviksi rakenteiksi. Tarkoitukseni on tuoda tällä sotataidon käsitteiden välisellä asetelmallani uudenlainen lähtökohta vaikeasti lähestyttävien termien soveltamiseen. Vaarana on aina, että moni yksinkertainen ja arkinenkin ilmiö hautautuu väärin nimittäjien alle, saaden aikaan entistä suurempaa hämmennystä. Asetelma korostuu etenkin tarkasteltaessa esimerkiksi talvisodan sotilaallisen suorituskyvyn taustalla olevia tekijöitä. Mikään yksittäinen ilmiö ei pysty selittämään näin laajaa ilmiötä, vaikka kyse onkin ollut konkreettisesti ilmentyvistä ja ilmentyneestä toiminnallisuudesta.

Sotataitoon liittyvät käsitteet eivät toisaalta huomioi, että tarkasteltava organisaatio muodostuu lukemattomista yksilöistä ja että he muodostavat organisaatiostaan vääjäämättömästi oman näköisensä. Organisaation yksittäisten toimijoiden tarkastelu paljastaa samalla myös organisaatiosta sosiaalisia rakenteita, sekä ”epävirallista” sosiaalista kontrollia, joka ylipäättään piti epävirallista organisaatiota kasassa ja antoi sille sen erityislaatuisen ilmeen. Amerikkalaiset sotilassosiologiset tutkimukset suuntautuivat toisen maailmansodan jälkeen lähinnä vain virallisen organisaation tarkasteluun. Tutkimuksissa ohitettiin epävirallinen organisaatio, koska niiden tarkastelu ei nähtävästi kuulunut tutkimusinstituutioiden tehtäväkenttään ja ne olisivat muutenkin saattaneet paljastaneet organisaatiosta piirteitä, joista mieluummin vaiettiin.¹¹ Toisaalta, kyse saattoi olla termin outoudesta ja vaikeuksista kytkeä se osaksi käytännön elämää.¹² Epävirallisesta oli toisaalta kyse aina silloin, kun tarkastellaan vallitsevan valtakulttuurin kannalta katsottuna sitä mitä sen ei nähdä edustavan mutta mitä kuitenkin esiintyy organisaatiossa.

Myös suomalaisessa käytännössä sotilasorganisaatio kätkee sisäänsä ”pintapuoliselta” tarkastelulta piiloon jääviä asioita, jotka saattoivat aikakaudella näyttäytyä vastustelevana *jeremuiluna*. Knut Pipping korostaa, että epävirallisen organisaation ja epävirallisen normijärjestelmän omaksuminen saattoi näyttytyä ulkopuoliselle tarkkailijalle ”jeremuiluna”, minkä olisi pitänyt heikentää joukon taistelutahtoa ja -kykyä. Pipping osoittaa, että käsitys on virheellinen ja perustelee tutkimuksessaan, että ”miehet useimmiten noudattivat kurinalaista käyttäytymistä ja reagoivat vastustavasti, eli oman normijärjestelmänsä mukaisesti sellaisissa tapauksissa, joissa he eivät ymmärtäneet annettujen käskyjen sisältöä tai merkitystä”. Kyse ei siis ollut kaiken vastustamisesta ja koko virallisen organisaation hylkäämisestä, vaan pyrkimyksestä ymmärtää virallisen organisaation toimintaa sekä sovittaa se osaksi kansalaisyhteiskuntaan omia lähtökohtia.¹³ *Jätjän syntyminen* asevoimien organisaatioon on kiinnostava ilmiö, koska virallisesti sitä ei ilmennyt rauhan eikä sodan ajan puolustuslaitoksen organisaatioissa, eikä se epävirallisuutensa vuoksi ole saanut

11 Pipping 1978, 25. Tässä on viitattu *The American Soldier* -tutkimukseen [Stouffer ym. 1965].

12 TYKL/kys/45: informantti 96, 41. Hän mainitsee erikseen, että ”epävirallisia johtajia” ei ollut. Ehkä ne kytkettiin osaksi jotain luvatonta ja siksi niistä puhuminen saatettiin kokea vieraaksi.

13 Pipping 1978, 21.

riittävästi huomiota virallisessa historiankirjoituksessa. Epävirallisen normijärjestelmän merkitys avautuu Pippingin mukaan tarkasteltaessa sitä eräänlaisena vertaisryhmän muodostamana merkitysjärjestelmänä. Sen avulla kansalaissoitilas pystyi toimimaan sotilasorganisaatiossa sekä pystyi ylipäätään suoriutumaan virallisen organisaation antamista tehtävistä. Kyseessä on siten eräänlaisesta yleispätevästä selviytymisstrategiasta, jossa yksilö yrittää paikantaa virallisesta organisaatiosta selkeää loogisuutta, jonka kanssa hän pystyy selviytymään ja elämään. Kansalaissoitilalla ei ollut toisaalta mitään tekemistä organisaatiomuutosten kanssa, jos hän ylipäätään edes havaitsi niitä palvelusaikanaan.

Organisaatioiden muuttamiseen liittyvä ”transformaatiot” edellyttävät joidenkin tulkintojen mukaan jopa vallankumouksia tai muista voimakkaita ulkoisia tai sisäisiä kriisejä.¹⁴ Termi on otettu myös eri sotataidon kehittymisen arvioinnin välineeksi. Sotilasasioissa tapahtuneiden ”vallankumousten” (*revolution in military affairs*¹⁵) lisäksi ainakin anglo-amerikkalaisessa käsitteistöä käytetään ajatusta sodan eri sukupolvista (*generation*), jolla halutaan myös systematisoida sodankäynnin muutosta. Tämän ajatuksen perusteella olemme nykyään keskellä neljännen sukupolven sodankäyntiä (*fourth generation*), jolla pystytään vastamaan epäsymmetrisen sodankäynnin (epätavanomaisen sodankäynnin) haasteisiin. Tässä jaotellussa ensimmäisen sukupolven sodankäynti liittyi rihlaamattomien muskettien, linjan ja muodostelmien (*line and column*) taktiikkaan, eli massoitettujen henkilövoiman käyttöön. Toinen sukupolvi liittyi tulen ja liikkeen taktiikkaan, eli massoitettujen tulivoiman käyttöön. Kolmas sukupolvi pystyi jossain määrin jo vastaamaan epäsymmetrisen tai -lineaarisen liikesodankäynnin (*manoeuvre*) taktiikan haasteisiin. Neljännen sukupolven sodankäynnin ymmärrys lähtee edelleen kolmannen sukupolven taktisesta toiminnasta ja sen tuhovaikutuksesta, mutta sen vaikuttavuus perustuu lähinnä kohteen itsensä lähtökohdista tuotetusta vaikutuksesta, eikä niinkään kohteen pakonomaisesta tuhoamisesta. Ero on merkittävä, vaikka se näyttääkin näennäiseltä.¹⁶

Ensimmäisen sukupolven sotataitoon liittyi ajatus, että sotataito on sotapäälliköiden oma ala, johon ei ollut taktisen tason toimijoilla asiaa, jos heillä olisi ollut siihen tarvettakaan. Sodan taito oli siis ”kenraalien” taitoa käyttää ja liikutella joukkojaan taistelukentällä. Sotapäälliköt olivat saaneet koulutuksensa ja kasvatuksensa sääty-yhteiskunnassa, jossa johtajuus on säätyyn kuuluva tai kuten Napoleon Bonaparten tapauksessa, vallankumouksellisen toiminnan kautta syntyvä arvon ja

14 Brookfield 1987, 135–138.

15 Tästä on useita erilaisia käännoiksi. Mielestäni kyse ei ole sotilaallisesta vallankumouksesta, joka viittaa enemmän lauseeseen ”*military revolution*” -teemaan.

16 Lind – Schmitt – Wilson 1989, 22–26. Käytän tätä artikkelia kuvaamaan sodankäynnin kehittymisen suurta linjaa, koska siinä on onnistuttu pelkistämään nämä vaikeasti yksilöivät mutta sodissa konkreettisesti esiintyvät sotataidolliset ajatukset erittäin selkeään, vaikka ehkä yksinkertaistettuun menneisyyslähtöiseen muotoon. Tähän viittaavat myös artikkelin saatesanat: ”*Our purpose here is less to answer these questions than to pose them. Nonetheless, we will offer some tentative answers. To begin to see what these might be, we need to put the questions into historical context.*” Toisaalta, sotataidon eurooppalainen ja maailmanlaajuinen kehitys ei ole tutkimukseni painopisteenä. Tarkoitukseni on vain osoittaa mistä nykyään keskustellaan ja mihin suuntaan sodankäynnin trendejä ollaan vetämässä menneisyyslähtöisesti.

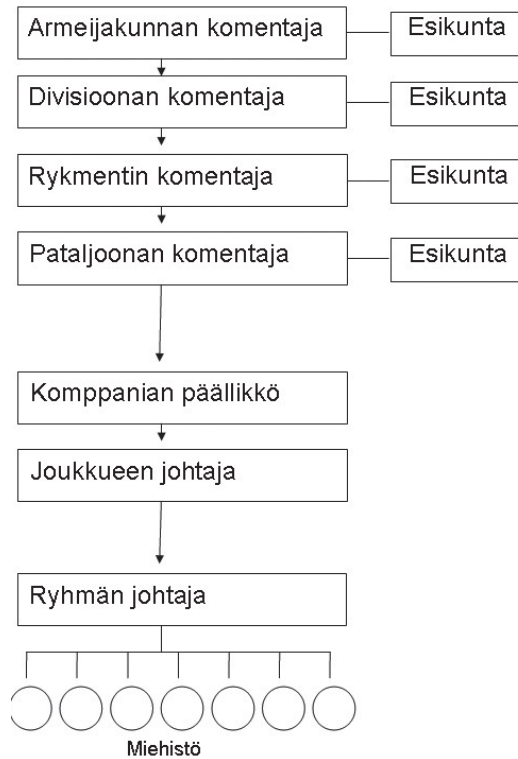
aseman nousu. William Lind (et al.) näkee, että tämän sukupolven perintö näyttyy sotataidossa haluna säilyttää lineaarinen ja symmetrinen taisteluenttä (*desire for linearity on the battlefield*). Lähtökohta sijoittuu kokonaisvaltaisesti kuvion 3 vasempaan laitaan, eli itsestään selvänä ymmärrettyyn ja sisäistettyyn kulutusso-dankäyntiä noudattavaan vaikuttamisen logiikkaan, käskytykskeskeiseen johtajuuden käytäntöön sekä käsitykseen annetusta (mekaanisesti toteutettavasta) kurista, joka on siis annettua eikä niinkään sotilaista itsestään kumpuavaa. Toisen sukupolven sotataito syntyi sotatekniikan nopeista muutoksista 1800-luvun loppuun mennessä. Rihlattu kivääri, konekivääri, tykistö ja piikkilanka kuvaavat tätä muutosta. Oleellista oli, että taktiikka perustui symmetriseen ja lineaariseen ajattelutapaan, jota höystettiin tulella ja liikkeellä. Hyökkäys ja puolustus jäivät elämään toistensa vastapareina, jolloin osapuolet pyrkivät hyökkäyksellä kukistamaan puolustuksen ja puolustuksella kukistamaan hyökkäyksen. Taisteluenttä oli siten edelleen symmetrinen ja osin myös lineaarinen.

Kulutusso-dankäynnin vaikutuskeskeinen logiikka oli hiottu toisen sukupolven sodankäynnissä maksimaalisen tehokkaaksi. Erityisesti tykistön asema korostui. Ensimmäisen maailmansodan ”länsirintama” on hyvä esimerkki tästä sotataidollisen käytännön vaiheesta. Johtamisen kannalta on merkittävää, että toisen sukupolven aikana sodankäynnin käytännön vastuu jalkautui alemman tason sotapäälliköille. Tämä merkitsi siis Eurooppalaisella sotänäyttämöllä divisioonan, armeijakunnan ja armeijoiden komentajien entistä suurempaa roolia itsenäisten sotatoimien suunnittelussa ja toteuttamisessa. Kukaan tuskin muistaa ensimmäisen maailmansodan divisioonan- tai armeijakunnan komentajien nimiä. Toisen maailmansodan osalta niitä muistetaan, koska heidän näkyvyytensä ja merkittävyytensä oli noussut aikaisemmasta.¹⁷

Keskitettyssä johtamislogiikassa käskyjen on kulkeuduttava komentotietä alas systemaattisesti jokaisen johtoportaan kautta, jotta yläportaan tahto välittyisi mahdollisimman selkeästi alimmille organisaatiotasolle. Puolustustaistelumentaliteetti tarvitsi toimiakseen käskyjen järkähtämättömän noudattamisen logiikan, eräänlaisen käskytykskeskeisen johtamisilmapiirin, jolloin ilman lupaa tapahtunut perääntyminen voitiin tulkita lähes kapinoinniksi ja vähintäänkin ”kurin puuttumiseksi”. Jalkaväen ohjesääntö määritti joukon taistelukelpoisuuden (talvisodankin jälkeen) seuraavalla tavalla:

17 Esimerkiksi Erwin Rommel, joka komensi divisioonaa Ranskaa vastaan suunnatussa operaatiossa kesällä 1940. Suomalaisista (kansainvälisesti) kuuluisin komentaja lienee kenraali Paavo Talvela, joka johti menestyksekkäästi aluksi divisioonaa talvisodassa sekä armeijakuntaa jatkosodan alussa. Amerikkalaisista ehkä kuuluisin tämän tason komentaja oli George S. Patton, joka toimi armeijakunnan ja sittemmin armeijan komentajana (U. S. Third Army).

Kuvio 4. Linjaorganisaation käskyjen kulkeutumistie.

Joukon taistelukelpoisuuden määräävät sen, voitontahto ja hyökkäyshenki; kuri; luottamus johtajiin; sisu ja sitkeys; koulutustaso ja taisteluvälineet.¹⁸

Ylempänä toimivan sotilasesimiehen tehtävänä oli osoittaa auktoriteettiasemaansa suhteessa alaiseen. Ylimpiin virkoihin päästäkseen johtajan oli osoitettava ”karismaattiseen auktoriteettiin” viittaavia ominaispiirteitä. Hänen oli siis vakuutettava vertaisensa omista poikkeuksellisista kyvyistään, koska jonkun oli joka tapauksessa nouseva (samanarvoisten joukosta) johtamaan toisia. Kyseessä on toisaalta varsin epävakaa johtajuuden muoto, koska se vaatii jatkuvasti konkreettista todistamista. Pelkkä halu kuunnella esimiestä ei siis riitä karismaattisen johtajuuden ylläpitoon. Käytännössä johtajan on muodostettava alaisistaan eräänlainen ”seurakunta”, joka seuraa johtajaansa lähes vaistomaisesti. Karismaattisen auktoriteetin tehtävänä oli tuottaa erityisesti alaisilleen ammattisotilaille tunnetila, että juuri hänellä oli kyky pitää johtamansa joukko käsketyssä paikassa sodan kaaoksen ja siihen liittyvien epävarmuuden tuntemusten ilmapiirissä. Traditionaaliseen auktoriteettiin nojautuva johtajuus ei olisi tuottanut äärimmäisissä olosuhteissa toimimaan valmistautuvan organisaation toiminnallisuuden ylläpitoon tarvittavaa tunnetilaa, jonka

¹⁸ Jalkaväen ohjesääntö II, 1 1932, 38.

avulla alainen olisi tuntenut (ruumiillisesti) annetun tehtävän luonteen sekä erityisesti sen absoluuttisuuden. Traditionaalisen johtajuuden ulkoinen olemus liittyi aikakaudella enemmän esimerkiksi monarkiaan.¹⁹ Tavallisesti sotilaseliittiin pääsevät joutuvat käymään (etenkin rauhan aikana) varsin pitkän taipaleen organisaation eri portaissa, ennen kohoamistaan asevoiman huipulle. Karismaattista auktoriteettia edustaneet jääkäriupseerit olivat tässä mielessä ainutlaatuinen poikkeus.²⁰

Sotilasjohtamisen pysyvä haaste on ollut halutun tahtotilan välittyminen koko organisaation toiminnallisuuden perustaksi. Amerikkalaiset ihmettelivät toisen maailmansodan aikana saksalaista tapaa liittää tehtävien täyttämiseen ”kunnian käsite” (sekä tunnetila). Amerikkalaiset ihmettelivät sitä, miksi joillain saksalaisilla komentajilla oli niinkin suuri tarve toteuttaa annettuja puolustuskäskyjä Kanaalin satamissa, mikä lopulta esti liittoutuneiden pääsyn tärkeisiin liikenneyhteyksien keskuksiin. Tehtävät täytettiin lähes fanaattisesti, vaikka operaatiolta puuttui mielekkäisyys, etenkin strategiselta tasolta tarkasteltuna.²¹ Myös suomalaisessa ”sotataidollisessa” keskustelussa on kiinnostavasti osoitettu vastaavanlaista ”saksalaisperäisen kurin ja kunnian” lähtökohtia. Tästä esimerkkinä on sotahistorioitsijoiden piirissä jatkuva keskustelua herättävä kysymys pääaseman murtumisesta Valkeasaaressa 9.6.1944. Puna-armeijan suurhyökkäys ylsi massiivisella voimalla halki kannaksen, josta seurasi lopulta Viipurin nopea menetys (20.6.1944). Taktinen tilanne ajoi joukot asemistaan, eikä asemia pystytty saamaan takaisin. Vastuuseen joutuivat joukko-osastojen komentajat, joilla nähtiin olleen mahdollisuus ja välineet pitää joukkonsa rintamalinjalla sekä ylläpitää joukkojensa taistelukykyä. Hyvähenkistä joukkoa olisi ollut helppo pitää myös kurissa.²² Käskyjen rikkominen johtaa siten tulkintaan koko joukon kurittomuudesta tai vastuuttomuudesta, vaikka johtaja olisikin tehnyt kaiken sen mitä kohtuudella olisi häneltä voitu vaatia. Asemista irtautunut joukko oli tämän tulkinnan mukaisesti siis kuriton. Lähtökohta liittyi siis kansakunnan rakentamaan ihannesotilaan habitukseen (eli sosialisoituun subjektiivisuuteen²³). Kansalaisotilaiden epävirallinen arvomaailma poikkesi tästä näkemyksestä, koska karkuruus näyttää olleen hyväksyttyä, yhtä lailla kuin se oli ollut hyväksyttyä myös Turkin sodan aikana.²⁴

Suomalaisen sotataidon perusluonteesta ja -olemukselta ei juuri ole keskusteltu, eikä sitä ole syvällisesti edes tutkittukaan. Sotataidon lähtökohdat ovat muotoutuneet yhtä vankkumattomaksi ja muuttumattomaksi tekijäksi kuin suomalainen maantiede. Jylhät laaksot, sitkeästi kasvavat männyt ja suomalainen sotataito ovat jääneet hankalalla tavalla staattisiksi ja pysyviksi fyysisiksi tekijöiksi, erään-

19 ks. esimerkiksi Saaristo – Jokinen 2004, 186–187.

20 Kenraali Yrjö Keinonen on ollut toisen maailmansodan jälkeen harvinainen poikkeus puolustusvoimien komentajissa ohittaessaan huomattavan määrän virkaiässä vanhempia upseereita. Hän joutui tosin eroamaan varsin nopeasti tehtävästä, mikä antaa selkeän viitteen myös toisen maailmansodan jälkeisen ”kadettiupseeriston” keskinäisen kontrollin voimakkuudesta. Jääkäriupseerien tyyppinen ja karismaattiseen johtajuuteen perustuvat nopeat ”virkauratenumiset” eivät tulleet enää kysymykseen.

21 Shils – Janowitz 1985, 26–27.

22 Syrjö 1991, 260.

23 Saaristo – Jokinen 2004, 175; Salo 2004, 22–32.

24 Laitila 2001, 72–73. Karkuruudesta ja sen hyväksymisestä on Turkin sodan ajalta yksi viittaus.

Lähde: Z. Topelius: *Maamme kirja* (1876), 70, 287.

laisiksi suomalaisen kansallisen tason identiteettien perustekijöiksi ja lähtökohdiksi. Nämä ovat siis olleet olemassa jo ennen suomalaisen kansallistunteen ja identiteetti-proessin alkamista. Yksi lähtökohta tämän ”itsestäänselvyyksiksi” muodostuneen kentän purkamiseen on Z. Topeliuksen *Maamme kirjan* henkiset ja fyysiset isänmaan maisemat, eli kertomuksesta ”meidän suuresta kodistamme”²⁵, jota suomensukuinen heimo oli asetettu puolustamaan. Ehkä konkreettisimman todistuksen suomalaisesta soturihengestä antoi menneisyydestä jääneet linnoituslaitteet, jotka oli rakennettu suojelemaan vihollisia vastaan (vaikka ne olikin tehty Ruotsin tai Venäjän vallan alaisuudessa).

Suomalainen sopi ihanteiden mukaan puolustamaan maataan ja heimonsa rajoja juuri siinä ilmastossa ja niissä luonnonolosuhteissa, joissa hänen paikallisuutensa oli syntynyt. Topelius kiteyttää asian ja siihen liittyvän oikeutuksen:

Muista aina Jumalan antaneen meille tämän maan omaisuudeksemme,²⁶

Suomalaiskansallisuus lähti samuuskeskustelussa liikkeelle suomensukuisten heimojen kokemasta yhteydestä. Talvisodan päätteeksi ylipäällikkö Mannerheim antoi kuuluisan päiväkäskyn (n:o 34, 14.3.1940), jossa hän kiitti sotaan osallistuneita kansalaisia. Hän oli ylpeä niin ”tuntureitten miehestä Pohjolassa kuin Pohjanmaan lakeuksien, Karjalan metsien, Savon kumpujen, Hämeen ja Satakunnan viljavien vainioitten, Uudenmaan ja Varsinais-Suomen lauheitten lehtojen pojasta.” Paikallisuomalaista lämmittävä ajatus osattiin siis ottaa huomioon julistuksessa, jonka teemoja oli tosin käytetty erilaisten kirjoitusten materiaalina jo 1920-luvun alusta alkaen.²⁷ Talvisodan sankaruutta on saatettu tiedostamatta yleistää suomalaisuuden kuvitteellisiin ominaispiirteisiin sekä konkreettisesti ja kuvainnollisesti suomalaisen maastontuntemukseen. Eräänlaisena purkamattomana suomalaisuuteen

²⁵ Topelius 1876, 3.

²⁶ Topelius 1876, 6.

²⁷ Kemppi 2006, 184–185.

liittyvänä myyttinä on suomalaisen läheinen suhde luontoon ja etenkin metsään, vaikka lähestulkoon jokaisen ”kansan” menneisyys sisältää vaiheen, jossa puuta on pidetty keskeisimpänä resurssina. Ehkä suomalaisessa käsityksessä on kyse siitä, että tämä vaihe on paremmassa muistissa kuin niillä, joilla peltoviljelys ja kaupunkikulttuuriin siirtyminen ovat ajallisesti lähempänä.²⁸

SODAN LUONNOLLINEN KULKU JA KULUTUKSEN LOGIIKKA

Läntisissä maissa, lähinnä Yhdysvaltojen vaikutuksesta, tunnistettiin 1980-luvulla kulutus- ja liikesodankäynti sotateoriaan ja yleisestikin sotaan ja sodankäyntiin liittyvinä pääsuuntauksina tai pääryhminä. Useat länsimaat ovat julistautuneet irti kulutussodankäyntiin liittyvistä mentaalisisistä malleista (muun muassa Yhdysvallat, Iso-Britannia, Ruotsi) ja ovat kirjoittaneet asevoimiensa toimintaa ohjaavan ajatusrakenteen, doktriinin, liikesotaan liittyväksi ja sitä toteuttavaksi. Muutosprosessi ei ole mitenkään selkeä tai helposti hallittavissa oleva kokonaisuus, koska sääntöjen ohjaamissa ja perinteitä kunnioitavissa instituutioissa radikaalit muutokset herättävät erityisen paljon vastarintaa. Amerikkalaiset näkevät itse saavuttaneensa liikesodankäynnin ajatukset viimeistään 1980–1990-luvuilla.²⁹ Sotataidon käsitteissä tässä tarkastellaan siis pintatasoa, eli siitä mikä oli ja mikä tulkittiin olevan organisaation vaikuttamisen logiikka.

Muutoksen toteaminen ja sen hallinta ovat vaikeasti todennettavissa Kulutus-sodankäyntiin liittyvällä lähestymistavalla (*attritional approach*) on pitkät perinteet. Ajatusmalli juontaa juurensa systemaattisesta sodankäyntimallista (*methodical warfare*), jossa sotatoimien suunnitteluperusteet pohjautuvat systemaattisina, koordinoituina ja ylempien johtoportaiden hallittavissa olevien sotaliikkeiden toteuttamisena.³⁰ Systemaattisuus mahdollisti tiiviissä taisteluryhmyyksissä etenevien sotilasjoukkojen keskittämisen ja auttoi samalla yksittäisiä sotilaita voittamaan pelkonsa tultaessa eri aseiden ampumaetäisyydelle ja kohdatessa vihollinen lähitaistelussa.³¹ Systemaattisuuteen piti myös luottaa pelkän ”inspiraation” sijaan. Tätä mieltä oli ainakin A. E. Martola 1920-luvun puolivälissä. Hänen näkemyksensä mukaan esimerkiksi intuitioonsa pystyi luottamaan vain nerot. Kaikkien muiden oli turvauduttava järjestelmälliseen ja sotilaalliseen ajattelutapaan. Tämä logiikka

28 Pöysä 1997, 14.

29 Lind, – Schmitt – Wilson 1989, 22–26. Persianlahden kaksi sotaa on ehkä selkein esimerkki amerikkalaisen sodankäyntitaidon muutoksesta. Vuoden 1991 operaatio toteutettiin selkeästi synkronisoidulla, keskusjohdetulla ja tulivoimapainotteisella hyökkäyksellä vastassa olevaa Irakin asevoimaa vastaan. Kyse oli mielestäni amerikkalaisen sotataidon osalta ”ensimmäisen sukupolven liikesodankäyntitaidon” käytännön esimerkistä. Tarkoituksena oli tuhota vastustajan asevoimat ja päättää sota. Toisen operaation 2003 tarkoituksena oli sen sijaan kaataa Saddam Husseinin hallinto. Tähän käytettiin erilaista sotataidollista ajattelua, jota voisi pitää (amerikkalaisittain) ”toisen sukupolven liikesodankäyntitaidon” esimerkkinä. Rintamajoukkoja ei pyritty kontrolloimaan, liikettä rajoittamaan tai muutenkaan puuttamaan taisteluiden kulkuun, ainakaan siinä määrin kuin mitä oli asian laita vielä vuoden 1991 sodassa.

30 Lind – Doughty 1993, 294–295, 310.

31 Borell 1989, 10.

Kuvio 3a. Sotataidon käsitteiden välinen hierarkia – vaikuttamisen logiikka.

Organisaation tarkastelun ulottuvuudet (vertikaalinen): 1 ja 2 = pintatasoja 3 = syvä taso	Horizontaalinen polariteetti
1. Vaikuttamisen logiikka - organisaation ulkoinen käytäntö	Kulutus- ja sodankäynti ↔ Liikesota ja sodankäynti
2. Johtajuuden käytäntö - organisaation toiminnallisuutta ohjaava käytäntö	Käskytyksen välikäsi ↔ Tehtävälähtöinen toiminta
3. Käsitekurista - oletus organisaation kuuluvien henkilöiden toiminnallisuutta ohjaavan kurin käsitteestä	Annettu kuri ↔ Itse muodostettu kuri

lisäisi samalla myös toiminnan nopeutta, eikä herättäisi turhia kysymyksiä, jotka vain veisivät aikaa.³² Käytännönläheinen ajattelutapa valtasi muutenkin alaa suomalaisessa sotatähtökeskustelussa. Jälkiviisaana on kiinnostavaa havaita, että Ranskan mutta myös Iso-Britannian armeijoiden omat sotataidolliset lähtökohdat tulivat ajamaan sen armeijan tuhoon vain muutaman viikon taistelun jälkeen kesällä 1940. Massiivisilla asevelvollisten armeijoilla ei ollut enää automaattisesti arvoa sotänäyttämöillä, jotka olivat muuttuneet entistä liikkuvammiksi ja tappavammiksi. Uusi sota vaati asevoimien sotataidolta aivan uudenlaista vaikuttavuutta. Sodan voittaneet armeijat olivat tuudittautuneet voittoonsa ja myös suomalaiset halusivat saada osansa voittoon johtaneista opeista. Suomalaiset upseerit A. E. Martola ja A. Airo kehuivat omaa Ranskassa saamaansa sotilaallista koulutusta. Martola puhui jopa Ranskan kasvaneesta arvosta ”voittoisan sodan sille ja sen opeille luoman sädekehän vaikutuksesta”, esikuntien toiminnallisesta kokoonpanosta, josta olisi otettava mallia suomalaiselle organisaatioajattelulle. W. E. Tuompo oli jälkikäteenkin harmissaan joutuessaan Sotakorkeakouluun Ruotsiin, eikä siis Ranskaan, jolla oli voittoisa sota takanaan.³³

Teoreettisuuteen viittaava koulutusperinne nähtiin kaiken lisäksi vielä venäläisyyteen viittaavaksi. Käytännönläheiset ja itse siis käytännössä taktiset taitonsa Saksan armeijassa oppineet jääkärit osoittivat voimakasta kritiikkiä itsenäisyyden alkuvaiheen upseerikoulutuksen teoriapainotteisuutta kohtaan. Upseereista ei saanut tulla ”epäkäytännöllisiä teoreetikoita”.³⁴ Tarkoituksena ei siis ollut tuottaa sotapäälliköitä, koska nämä vakanssit oli jo täytetty jääkäriupseereilla toiseen maailmansotaan asti (ja vähän sen jälkeen).

32 Martola 1924, 230–231.

33 Martola 1922, 97; Martola 1923, 118–134; Tuompo 1967, 102; Kemppi 2006, 194–195.

34 Kemppi 2006, 100–101.

Aineettoman tietopääoman hallinnointi liittyy pitkälti kokemusperäisen tiedon välittämiseen organisaation sisällä. Sodan uhka ja uhkakuvien muodostaminen voidaan myös nähdä rakenteilla olevaksi ja vielä vakiintumattomaksi aineettomaksi pääomaksi, jonka tarkoituksena on parantaa organisaation toimintakykyä tulevan sodan varalta. Ongelmalliseksi tulevan sodan kannalta muodostui kuitenkin aikalaisten näkökulmasta tarkasteluna nykyaikaisen sodan (ensimmäinen maailmansota) kokemusten jääminen varsin pian vanhanaikaiseksi. Muutossykli oli jostain sellaista mihin ei osattu varautua. Ensimmäinen maailmansota oli muuttanut aikaisemmista sodista saatuja oppeja varsin merkittävästi. Suomessa sodan vaikutuksia tarkasteltiin aina 1930-luvulle asti. Erityistarkastelussa olivat uudet käsitykset joukkojen liikuttamisesta, näkyvyydestä, aseiden tuhoivoimasta sekä niiden johtamisesta.³⁵ Ensimmäisen maailmansodan kokemuksiin sitoutuminen johdatti eurooppalaiset sotavoimat tässä suhteessa harhaan (Ranska, Englanti, Puola ym.), koska odotusarvona oli edelleen kulutussota ja sitä tukeva johtamisen käytäntö. Ranskan armeija ja myös koko ranskalainen yhteiskunta oli toisin brittejä syvällisemmin nojautunut edellisen maailmansodan oppeihin, jotka olivat johtaneet heidät kuuluisan ja massiivisen *Maginot*-linjan varustelutöihin.³⁶ Toisaalta, muutoksen käynnistymiseksi tarvitaan usein ulkoinen tai sisäinen kansallisen tason kriisi. Voitettu ensimmäinen maailmansota ei siten käynnistänyt muutosprosessia tai kriittistä arviota asevoiman suorituskyvystä.³⁷

Kiinnostavaa on havaita, että ranskalaisilla opeilla oli suuri merkitys suomalaisessa (ylemmän tason) sotataidollisessa käytännössä.³⁸ Sotataidolliset ajatukset perustuivat ensimmäisen maailmansodan jälkeen suomalaisittain, ranskalaisittain, englantilaisittain ja puolalaisittain katsottuna samoihin perusteisiin: strategisen tason puolustustaistelusta vastustajan pysäyttämiseksi ja taktisen tason vastahyökkäyksistä vihollisen lyömisestä. Aikakausi toisti Karl von Clausewitzin 1800-luvun alkupuolella kirjaamaa ja aikakauden sotilaalliseen ajatteluun soveltuva ja sovitettua ajatuskaavaa puolustuksesta hyökkäystä vahvempaan taistelulajina. Puolustus koettiin negatiiviseksi, koska sen tavoitteena oli vain passiivinen säilyttäminen, eikä sen avulla ollut mahdollista saada aikaan ratkaisuja. Hyökkäyksellä oli sen sijaan valloittamisen myötä positiivinen tavoite ja vaikuttavuus, vaikka se olikin arvioitu puolustusta heikommaksi taistelumuodoksi. Liikkeen hallinta oli (ja on) suurien joukkomäärien osalta aina vaikeampaa, kuin paikalla olevan ja puolustamiseen tähtäävän, sekä maaston suojassa toimivan joukon hallinta. Puolustukselliset toimenpiteet olivat tämän ajatuksen mukaisesti sallittuja, jos oltiin sotilaallisesti ala-

35 Hanell – Viljanen 1931, 5.

36 Brereton 1986, 111; Messenger 1976, 99, 188; Tästä samasta ajatustavasta on kirjoittanut Kalervo Hovi kiinnostavan artikkelin: *Tulevaisuuden vanki. Ranskan varautuminen Saksan hyökkäykseen 1871–1940*. Futura 2/03.

37 Brookfield 1987, 135–138; Ranskan kansallisen historian menneisyydestä on syytä muistaa, että maa oli alkanut kehittää voimakkaasti asevoimiaan vuonna 1870 käydyssä tappiollisen sodan jälkeen (Preussia vastaan). Ensimmäinen maailmansota oli tässä mielessä jonkinlainen ”hyvityssota”.

38 Tuompo 1967, 91–93. Tuompo oli tuolloin operatiivisen osaston päällikkö ja muistaa kiertäneensä ranskalaisen upseerivaltuuskunnan kanssa Suomessa. Etenkin Kannaksen puolustusjärjestelyiden tarkastelu ja niiden katsastus ranskalaisen linnoitusupseerin kanssa on jäänyt mieleen.

kynnessä, paineen alla sekä painostettuina. Hyökkäys oli positiivisin tavoite. Siihen ryhdyttäisiin heti kun oltiin tarpeeksi vahvoja. Toimintalogiikka perustui ”sodan luonnollisen kulun” odotuksiin, mikä edellytti sotatoimilta puolustuksella aloittamista ja hyökkäyksellä lopettamista.³⁹ Sodan luonnollinen kulku on siis itsestäänselvyys, jota ei tarvinnut tutkimusaikakaudella erikseen mainita tai korostaa. Kulutus sodan annettu ja jo-ennalta-määritelty asetelma vaikutti suoraan siihen miten asevoimia ajateltiin käytettävän maanpuolustustarkoituksessa. Suomen armeijaa ei rakennettu kansallisvaltion rajojen turvaksi, pelotteeksi, vaan sotaa varten. Lähtökohta helpotti asevoimien kehittelyä ja lisäsi myös vakinaisen päällystön ja alipäällystön sitoutumista yhteisen tavoitteen toteuttamiseen. Tehtävä ei ollut luoda pelotevaikutusta, vaan valmistautua torjumaan vihollisen hyökkäykset.⁴⁰ Idän uhkan torjuminen liittyi suomalaisessa ajattelussa siis kansallisvaltioiden väliseen sotaan varautumiseen, eräänlaiseen kirjoittamattomien lainalaisuuksien mukaiseen sodan logiikkaan. Vastakohtana olisi ollut säännötön, jonkinlainen epäkypsä ja siis ”lapsellinen” sodankäyntitapa. Kyse oli vakavasta kansakuntien välisestä sodankäynnistä erotuksena esimerkiksi 1600- ja 1700-lukujen kabinettisodista, joita kutsuttiin leikkisodiksi (*Kriegspiel*). Säännöllinen ja sääntöjä kaipaava sodankäyntitapa vaati myös vakiintuneita ajatuksia, jotta valtavat asevoimat pystyivät toimimaan yhdessä, yhteisten sääntöjen alaisuudessa.⁴¹

Karjalan kannas muodosti selkeästi rajatun portin Suomeen. Tämän vuoksi siitä muodostui sotilaallisen suunnitelman keskuspaikka.⁴² Kenttäarmeija oli sijoitettu jo talvisotaa edeltäneissä suunnitelmissa pääasemaan, eli tulevaan ”Mannerheim-linjaan”, jossa se tuli 1930-luvun lopulla taistelemaan aina Summa-lohkon murtumiseen asti. Suunnitelmaan kuului myös ratkaisua hakeva vastahyökkäys Karjalan kannaksella, mikä ei kuitenkaan onnistunut. Kyse oli siis ratkaisun hakeemisesta, jonka epäonnistuminen siirsi aikakauden sotataidollisen ymmärryksen mukaan ratkaisun avaimet viholliselle. Aikaisemmissa puolustus suunnitelmissa oli korostettu puolustuksen sijaan strategisen tason hyökkäyksellisyttä. Puolustus suunnitelmat olivat muuttuneet selkeän puolustukselliseksi talvisotaan mennessä.⁴³ Suomalaisissa vaikuttamisen logiikassa oli kyse kokonaisuudessaan siitä 1920- ja 1930 -luvulla käydyistä prosessista mikä kiteytyy Vesa Tynkkysen väitöskirjan

39 Rekkedal 2006, 70.

40 Janowitz 1959, 15, 17, 20; Janowitz 1966, vii. Janowitzin tulkinnan mukaan sotilaat joutuvat tahtomattaankin tekemisiin poliittisten tekijöiden kanssa, jos pelotevaikutuksen synnyttäminen on merkittävämpi kuin sotaan varautuminen. Tämänlaisissa tilanteissa sotilaiden rooli laajentuu väistämättäkin poliittisille rintamille pelkkään sodankäyntiin valmistautumisen sijaan.

41 Ojakangas 2001, 23–24.

42 Tuompo 1969, 97. Puolustus suunnitelmissa mentiin joissain tapauksessa niin pikkupiirteiseksi, että alajohtoportaat joutuivat korjaillemaan yksittäisten konekiväärien ampuma-alakaaria, jos ne eivät vastanneet tarkasti alueen korkeus- ja peittävyysolosuhteita.

43 Hartikainen 2001, 284; Juottonen 1997, 18–19. Talvisodan aikana toteutettu suurimittainen vastahyökkäys ei onnistunut. Tämän jälkeen alkoi syytely ja esitettiin kysymys: ”miksi annettiin lupa näin mittavaan hyökkäykseen”. Taustalla oli siis oletus erään ”jäkäriupseerin” epärealistisesta hyökkäyshengestä (s. 212), joka ei johtanut tulokseen. Taustalta löytyy kuitenkin halu saada aikaan ratkaisu, jonka saavuttaminen vaati hyökkäyksellisyttä. Aikakauden sotataito ei nojautunut edes ranskalaisessa koulukunnassa täydelliseen puolustukseen, vaan vihollisen päävoimien pysäyttämisen jälkeisiin vastahyökkäyksiin ja siis tämän kukistamiseen hyökkäyksillä.

nimeen: *Hyökkäyksestä puolustukseen* (1996). Lähtökohtana oli siirtyminen strategisen tason hyökkäyksellisyydestä puolustussodankäynnin logiikan noudattamiseen. Nykytulkintojen mukaan kyse oli myös jääkäriupseerien epärealistisesta ideaalisuudesta (hyökkäyssodan suhteen) ja esimerkiksi Ranskassa koulutuksensa saaneiden upseerien (puolustuksen paremmuuteen liittyvästä) realismista, joka samalla pelasti suomalaiset talvisodassa.⁴⁴ Strategiseen puolustukseen siirtyminen muutti toisaalta ajatuksia taistelujen liikkuvuudesta. Esimerkiksi Jääkärimajuri Unio Sarlinin teoksessa *Johtajan käsikirja* (1920) annettiin puolustavalle joukolle vielä itse päättää perääntymisestään. Taisteluiden aikainen perääntyminen nähtiin sekin vain välivaiheeksi ennen seuraavaa hyökkäystä.⁴⁵ Tämänlaatuinen joustavuus hävisi strategisen puolustuksen myötä. Talvisodan aikana sisäistetty tinkimätön puolustustaistelumentaliteetti johti (tosin) ongelmiin kesällä 1944, jolloin puna-armeijan suurhyökkäyksen paineessa irtautuneet suomalaisjoukot joutuivat olosuhteiden pakosta siirtymään ”syvempään puolustukseen”.⁴⁶ Kyse oli siis kriisin aikana sisäistetyistä ja omaksutusta uudesta logiikasta.

Yksinkertaistettuna voisi todeta, että suomalaisessa käytössä ollut ajatus ”sodan luonnollisesta kulusta” toimi menestyksellisesti vuosina 1939–1940, kuten vielä vuoden 1944 kesälläkin. Suomalainen strategisen puolustuksen aktiivinen osa muodostui taktisen tason vastahyökkäyksistä, jotka voitiin toteuttaa Clausewitzin määrittämistä lähtökohdista, eli yllätyksellisesti, pääasiassa maastoa hyväksikäyttäen ja joissain tapauksissa jopa monesta eri suunnasta (klassiset esimerkit löytyvät talvisodan Raatteen tieltä ja jatkosodan 1944 Ilomantsin torjuntataisteluista). Puolassa ja Ranskassa saksalainen ”operatiivis-strateginen”⁴⁷ hyökkäys murskasi puolustuslinjat ja taktisilla vastahyökkäyksillä ei ollut enää mahdollisuutta paikata rintamalinjojen hallinnan menettämistä. Pelkistetty sotataitoon liittyvä selityskaava suomalaisen sotataidollisen ”ihmeen” taustalla lähtee puna-armeijan kykenemättömyydestä vaikuttaa suomalaiseen vastustajaan taktisen ja siis taistelukentän välittömän toimintatason yläpuolelle. Suomalainen puolustaja pystyi noudattamaan ”sodan luonnollista kulkua” ja pysäyttämään vastustajan etenemisen, vaikka paikoitellen puolustaja joutuikin käymään satojen kilometrien viivytysvaiheen, ennen kuin minkäänlainen vastahyökkäys oli mahdollista (tästä esimerkkinä Sallan–Savukosken taistelu Pohjois-Suomessa talvisodan aikana).

Oheiseen karttaan on hahmoteltu Suomen armeijan puolustussuunnitelma VK 2 (Venäjä Keskitys), joka laadittiin 1930-luvun loppupuolella ja oli muutamain kor-

44 Hartikainen 2001, 208–209. Hartikaisen mielestä hyökkäyksellinen VK27 suunnitelma olisi johtanut katastrofiin talvisodan olosuhteissa.

45 Sarlin 1920, 179–180. Kyseinen ajatus on liitetty kohtaan ”liikuntasota”.

46 Suurhyökkäyksen pysäyttäminen kesäkuussa 1944 ei olisi ollut armeijan puolustusmentaalini mukaisesti mahdollista pääasemassa tai edes VT-asemassa. Puolustuksen syvyys oli juuri sitä mitä se oli vuonna 1944. Jälkikäteen tehdyt arvioinnit sen riittävytydestä (ja siis sen riittämättömyydestä) ohittavat historiantutkimuksen perusasian, eli aikalaisten oman ymmärryksen sotataidollisesta soveltamisvarasta ja aikakauteen liittyvästä taktisesta ymmärryksestä. Syvempi ryhmitys ei olisi välttämättä ollut aikalaisten johdettavissa, eikä se siis olisi välttämättä tuottanut yhtään ”tehokkaampaa” lopputulosta.

47 Tällä tarkoitan sotatoimea, joka koostui taisteluiden kokonaisuudesta, joiden menestystä pystyttiin hyödyntämään koko sotanäyttämöllä (strateginen taso).

Kartta 1. Puolustus suunnitelma Venäjä Keskitys 2, vuodet 1934–1939.

Lähde: karttapohja lainattu teoksesta: Talvisodan historia 1. (1977), 84. Talvisodan aikana IIIAK toimi Mannerheim-linjalla.

jauksin voimassa aina talvisotaan asti. VK2 oli muodostettu ja kehitetty vuoden 1934 suunnitelmasta. Se perustui ”kenttäarmeijan käyttö[ön] osittain torjuvaan puolustukseen osittain voimakkaan reservin luomiseen myöhempää mahdollista vastahyökkäysoperaatiota varten sotatapauksessa Suomi–Venäjä”.⁴⁸ Suunnitelma oli puolustuksellinen, tiettyyn linjaan tukeutuva ja kulutussodan vaikuttamisen loogiikkaan perustuva. Siinä varauduttiin myös ”sodan luonnolliseen kulkuun”.

Asevoimien tuli puolustus suunnitelmien mukaisesti estää kaikin käytettävissä olevin keinoin vihollisen liike rajaseudulta sisämaahan, kunnes saataisiin sodan alkuvaiheessa joko poliittista tai sotilaallista apua toiselta valtiolta tai useampien valtioiden muodostamalta ryhmittymältä.⁴⁹ Puolustus ratkaisuna oli siis toisaalta itsenäinen puolustus, mutta samalla se sisälsi elementtejä toivotusta yhteisestä puolustuksesta toisen tai toisten kansallisten asevoimien kanssa. Suomen sotilaallisen ja poliittisen johdon voidaan siis sanoa olleen samaa mieltä niiden tahojen kanssa, jotka katsoivat Suomella olleen vain pienet mahdollisuudet puolustautua suurvaltaa vastaan.⁵⁰ Sotilaallisen ja poliittisen liittolaisen etsiminen 1920-luvun alussa on nähtävä nimenomaan puolustusvoimien oman sotilaallisen suorituskyvyn riittämättömyyden tunnustamisena. Puna-armeija oli muuttunut varsin paljon 1920-luvun alkuvuosista, jolloin Neuvostoliiton hyökkäysuhkaa saatettiin jopa liioitella. Näin arvioi ainakin silloinen yleisesikunnan päällikkö everstiluutnantti Axel E. Heinrichs, jonka mukaan vuonna 1923 ”itäisen naapurin” asevoimien suorituskyky oli varsin alhainen. Puna-armeijan kuria ja henkeä pidettiin huonoina ja joukkojen

48 Arimo 1987, 402, 409.

49 Tervasmäki 1964, 26–27; Terä – Tervasmäki 1973, 148.

50 Tervasmäki 1964, 48.

koulutustasoa pitkästä palvelusajasta huolimatta matalana. Neuvostoliiton odotettiin kohoavan sotilasmahdiksi vasta lähitulevaisuudessa.⁵¹ Hyökkäyksellinen sodankäynti yleistyi puna-armeijassa muutenkin vasta 1920-luvun puolivälistä alkaen.⁵² Sotilaiden korostama uhka saattoi olla tahallista provokaatiota, jonka tarkoituksena olisi ollut sotilaiden omien tavoitteiden läpivienti maanpuolustukseen liittyneissä asioissa sekä myös meneillään olleiden asevelvollisten palvelusaikakeskustelujen kääntäminen pidemmän palvelusajan puolelle. Ensimmäinen maailmansota oli osoittanut, että vain vähäisellä koulutuksella toimineet kansalaissotilasjoukot olivat kärsineet huomattavia tappioita. Minimipalvelusajaksi nähtiin tämän vuoksi kaksi vuotta.⁵³

Sotatoimien toteuttaminen eräänlaisena nykikäytössämme olevana alueellisenä mallina ei ollut aikakauden sotataidollisten näkemysten mukaisesti mahdollista. Sissisota nähtiin luonteeltaan vihollista häiritseväksi ja siis vain lopullista ratkaisua välttäväksi. Alueellinen puolustus (siis strategisen tason konseptina), jossa ei pakonomaisesti yritetä lopullisesti pystyttää vastustajaa ennen ”valtakunnallisesti tärkeitä alueita”, olisi vaatinut toimiakseen erilaisen käsityksen sotilasjoukkojen käytöstä, johtajuuden käytännöstä sekä erilaisen ymmärryksen kurin olemuksesta. Taistelukoulun johtaja, jääkärimajuri H. Olkkonen näki, että ”nykyaikaisen tie-, liikuntaväline- ja tuliasekulttuurin aikakaudella supistuvat kuitenkin tällaisen kansannousun, vaikka se kylläkin on katsottava voimakkaan puolustustahdon ilmauksiksi, aineelliset menestymismahdollisuudet melkein pä olemattomiin”. Sissitoiminnalla nähtiin arvoa vain siinä tapauksessa, että sillä pystyttiin vaikuttamaan ja tukemaan ”taistelevan armeijan ratkaisuun pyrkiviä liikkeitä.”⁵⁴ Sissitoimintaa olisi siis voitu toteuttaa eräänlaisena ”suojajoukkotaisteluna” pääpuolustuslinjojen edessä, mutta ei sen takana. Jos vihollinen olisi onnistunut murtautumaan puolustuslinjojen läpi talvisodan aikana, niin se olisi tietänyt myös Suomen järjestäytyneen ja samalla ratkaisua hakevan aseellisen toiminnan loppumista. Jatkosodan loppuvaiheen asekatkenta-projektilla pystyttiin ehkä osoittamaan tahtoa jatkaa aseellista vastarintaa. Sillä ei olisi ollut kuitenkaan merkitystä (aikakauden käsityksen mukaan) ratkaisua hakevana toimintalinjana.

Sodan luonnollisen kulun perusteella vihollista ei saanut päästää kotiseudulle, joka oli määritelty sotavoimien suureksi ”voimalähteeksi”⁵⁵. Lähtökohta perustuu luultavasti saksalaisiin ensimmäisen maailmansodan aikaisiin kokemuksiin. Heidän sodankäyntikykynsä päättymisen nähtiin johtuneen selustan ja siis kotiseudun kestäkyvyn päättymisestä. Ylipäällikön tehtävänä oli määrittää sodan olosuhteissa,

51 Tynkkynen 1996, 31. Heinrichs toimi yleisesikunnan päällikkönä vuosina 1924–1925 sekä puolustusvoimien komentajana vuonna 1945.

52 Vahtola 1988, 29; Tynkkynen 1996, 32.

53 Talvela 1976, 73. Talvela oli kokenut huonosti koulutettujen sotilaiden käyttöarvon vuonna 1919 toimiessaan Aunukselle suunnatun retkikunnan komentajana. Hän ei voinut unohtaa johdossaan olevien kouluttamattomien miesten joutumista paniikkiin kesken taisteluiden ja heidän karkaamistaan rintamalta.

54 Olkkonen 1928, 320–321.

55 Grandell 1935. Tämä on kiinnostava käänös C. von Clausewitzin kuuluisasta *Schwerpunkt-* käsitteestä, joka on käännetty englanniksi muotoon *Centre of Gravity*. Nykysuomennoksen mukaan puhutaan voimanlähteestä (ks. Rekkedal 2006, 66–69)

mikä osa Suomea tulisi olemaan kotiseutua ja mikä osa sotilaiden aluetta. Sotatoimialueella valtuudet määritettiin ”suhteellisen suuriksi”, jotta ”he täällä voisivat suorittaa kaikki ne toimenpiteet, joita sodankäynti edellyttää.” Kyse oli siis eräänlaisesta sotilasviranomaisten vapaassa käytössä olleesta massiivisesta sotilasalueesta. Käytössä olleet termit ”rauhanseuturautatiet ja sotaseuturautatiet, rauhanseudun kuljetuspääliikkö ja rauhanseutuvesitiet” kuvaavat hyvin tätä ajatuslogiikkaa, jotka perustuivat siis ensimmäisen maailmansodan olosuhteiden kopiointiin.⁵⁶ Totaaliseen sotaan valmistautuvassa yhteiskunnassa korostettiin myös nationalistisessa hengessä, että koko valtion alueesta oli tullut symbolinen sotatoimialue. Tällä haluttiin korostaa sotilaiden roolia turvallisuuden tuottajina, yhteisen hyvän muodostamisessa ja turvaamisessa. Kulutussodankäynti oli totaalista sotaa, vaatiin kaiken irrottavissa olevan potentiaalinen suuntaamista sotaponnisteluihin, myös henkisesti.

Nyt on koko kansa armeija, koko maa sotatoimialuetta, koko valtio yksi ainoa suunnaton linnoitus. Sodan syttyminen merkitsee säälimätöntä taistelun alkamista jokaista sen kansan jäsentä vastaan.⁵⁷

Kaikki sotateoreetikot eivät nähneet kulutussodankäyntiä väistämättömänä tulevaisuuteen liittyvänä mallina ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Kulutuksellinen pakkomieli, sekä massiiviset asevelvollisuusarmeijat saatettiin nähdä jopa vaarallisena yhdistelmänä seuraavassa mahdollisessa suursodassa:

Vanha sanonta ”massa on voimaa” ei sisällä enää positiivisia lopputuloksia. Mitä keskitymmin nykyaikaiset armeijat ovat taistelukentällä, sitä haavoittuvammaksi ne tulevat – mitä suuremmaksi ne tulevat, sitä alttiimpia ne ovat lamautumaan. Euroopan asevelvolliset armeijat, massiivisesta liikekannallepanosta paisuneena, tuottavat enemmän vaaratarkkoja kuin avuja.⁵⁸

Tämän kommentin kirjoitti yksi 1900-luvun tunnetuimmista sotateoreetikoista ja myös kriitikoista, sir Basil H. Liddell Hartista. Hän näki rintamalinjasodankäyntiin asennoitumisen ja siihen lukkiutumisen taustalla 1800-luvun tunnetuimman sotateoreettisen ja -filosofisen työn väärinymmärryksen ja etenkin vääränlaisen soveltamisen. Kyseessä on Carl von Clausewitzin laaja kirjoitelma sodasta (*Vom Kriege, 1832*). Tässä kirjassa Clausewitz korosti taistelun välttämättömyyttä sodassa. Liddell Hart löysi kirjasta useita viittauksia tähän taisteluhakuiseen lähestymistapaan, jossa veri nähtiin voiton hinnaksi. Hän näkee useampien Clausewitzin teesiä sopivan paremmin korpraalille kuin kenraalille. Kyse oli samalla syytöksistä siitä, mikä johti ensimmäisen maailmansodan tilanteisiin, jotka ”pelkistivät sodan taidon (taiteen) massiivisen teurastuksen tekniikaksi”.⁵⁹ Liddell Hartin kritiikki liittyi siis tietynlaisen sodankäyntitavan ja -ajattelutavan sopimattomuuteen sodankäynnin ylätasolla (strategisella tasolla), vaikka niiden olisi siis pitänyt jäädä vain taiste-

56 Grandell 1935, 106–112.

57 Huuri A. Insinöörieversti 1935, 152.

58 Liddell Hart 1935, 72.

59 Liddell Hart 1991, 208–209, 338–343.

lukentän alatasolle (taktinen taso). Taistelukenttä oli muuttunut 1800-luvun viisuaalisesta sotänäyttämöstä ja sotapäällikön kontrollin alaisista operaatioista fragmentoituneeksi ja johtamisen kannalta ongelmalliseksi.⁶⁰ Kulutussodankäynnin logiikka, sodan luonnollinen kulku, yhteiset sotateoreettiset taustat ja samankaltainen sotatekniikka oli ohjannut asevoimista toistensa kopioita, jotka toteuttivat eräänlaista jokaiselle osapuolelle reilua ja samankaltaista asennoitumista.

Liddell Hart osallistui aktiivisesti sotataitoon liittyvään keskusteluun brittien saarilla ensimmäisen maailmansodan päättymisestä lähtien aina 1960-luvun loppuun asti. Hänen sotataidon historiaan ja sotateoreettisiin kysymyksiin suuntautunut kirjallinen tuotantonsa oli verrattain laaja. Sotataitoon liittyvän keskustelun myötä hän oli tuottamassa niitä teoreettisia menestyskonsepteja, jotka tulivat murskaamaan hänen omien maanmiehiensä muodostaman asevoiman Euroopan sotänäyttämöllä kesällä 1940. Kyse on vielä nykyäänkin vaikeasti paikannettavasta suoran ja epäsuoran lähestymistavan välisestä erosta ja niiden hallinnasta (*direct and indirect approach*). Suora lähestymistapa sotaan viittasi Liddell Hartin lähtökohdissa siis käytössämme olevaan kulutussota-käsitteeseen. Epäsuora lähestymistapa viittaa liikesodan käsitteeseen, vaikka kyse ei ole rinnakkaisesta vertailuasetelmasta. Tulkinnat ”vaikutuskeskeisyydestä” eivät kuvaa Liddell Hartin ajatusten lähtökoh- tia ja tarkoituseriä, koska se siirtää huomion vaikutukseen ja sen keskeisyyteen, vaikka kyse on kohteen itsensä ehdoilla määritetyn sopivan tuho vaikutuksen paikantamisesta.⁶¹ Epäsuoruus ei liity suoranaisesti länsimaisiin sotataidon perinteisiin, vaan sen lähtökohdat ovat lähempänä kiinalaisia klassisia sotastrategioita (Sunzi),⁶² mikä mutkistaa niiden soveltamisesta länsimaisiin asevoimarakenteisiin.

Liddell Hartin teesit ja ajatukset ovat asevelvollisuustutkimusten kannalta kiinnostava lähde ja lähtökohta. Hän näki jo 1920-luvulla asevelvollisuusarmeijan auttamattomasti vanhanaikaisena ja panos-tuotos-suhteeltaan erittäin kalliina. Hän oli osallistunut itse ja siten joutunut todistamaan ensimmäisen maailmansodan länsirintaman materiaalisia ja inhimillisiä resursseja haaskaavia sotatoimia. Hänet oli kasvatettu aikakautensa ajattelutapaa kunnioittavaksi upseeriksi, osaksi massa-armeijan hyökkäyskoneistoa. Sota osoitti hänelle, että opetetut itsestäänselvytydet joukkojen kokoamisesta, keskittämisestä, massoittamisesta sekä siirtämisestä vastustajan joukkoja vastaan olivat jääneet auttamattomasti vanhanaikaisiksi. Hän osoittaa kirjoituksillaan, että sotatoimiin tuli ryhtyä vain siinä tapauksessa, että tie-

60 Liddell Hart 1935, 77.

61 Liddell Hart 1991. Liddell Hartin logiikka epäsuoruuden määrittelyssä ja paikantamisessa liittyy nykyisessä käsitteistökeskustelussa ”vaikutuslähtöisyyteen”. Suomalaisessa käsitteistössä on viimeisten vuosien aikana vakiintunut *Effect based* -konseptin käänös ”vaikutuskeskeisydeksi”, joka viittaa vaikutuksen maksimointiin, eli käytännössä ei vaadi olemassa olevan toimintalogiikan muuttamista. Konsepti viittaa kuitenkin enemmän ”vaikutuslähtöisyyteen”, jolloin siinä huomioidaan ”induktiivinen” ja ”ilmiölähtöinen” syöte. Tähän ei voi vastata vaikutuskeskeisyydellä, joka ei riittävästi huomioi vaikutuksen mielekkyyttä. Vaikutuslähtöisyydessä sen sijaan lähtökohtana on arvioida miksi ja minkälaista vaikuttavuutta ylipäätään halutaan käyttää juuri tietyssä ajassa; Ks. myös Mälkki 2002, 97–116.

62 Liddell Hart 1991, 3–6, 319–360. Liddell Hartin mukaan epäsuoruus on joissain tapauksessa fyysistä mutta kaikissa tapauksissa psykologista. Sodankäynnin strateginen taso perustuu pääasiassa epäsuoruuteen, jolloin sen ymmärrykseen ja hallintaan vaaditaan kärjistetysti ilmaistuna enemmän psykologin ja sosiologin kuin ammattisotilaan ymmärrystä.

si miten sodan sai päättymään ja kun osasi löytää siihen vielä resurssien käytön kannalta kustannustehokkaan ratkaisun.⁶³ Liddell Hartin mukaan asevelvollisuusarmeijat oli käyttöikänsä päässä ja edessä olisi pitänyt olla suuntautuminen liikkuvampiin, nopeammin keskitettäviin ja etenkin amatöörimäisyytensä vuoksi ammattimaisempiin asevoimien rakenteisiin (*élite professional army*). Niiden koulutus sitoi lisäksi ammattiarmeijan resursseja toisarvoisiin tehtäviin.⁶⁴

Liddell Hart asettaa kiinnostavalla tavalla asevelvollisuusarmeijan eräänlaiseksi syntipukiksi ensimmäisen maailmansodan olosuhteisiin. Kyse oli hänen mukaansa eräänlaisesta kansallista itsetuhoa ruokkivasta koneistosta. Ihminen ei kuitenkaan ollut Liddell Hartille ongelman lähtökohta. Hän kritisoi aikakautensa asevoimia, koska ne olivat kopioineet Clausewitziltä ajattelutapoja ja toimintalogiikkaa, joka ei ollut nykypäivän silmin enää käyttökelpoista. Liddell Hartin kritiikki on tiivistettävissä kahteen teesiin, jotka siis Liddell Hartin mukaan johtivat Euroopan armeijat ensimmäisen maailmansodan verisiin kulutustaisteluihin (esimerkiksi Somme, Verdun, Passchendaele) sekä tässä vuonna 1935 kirjoitettuna myös eräänlaisena tulevaisuuden odotuksena myös toisen maailmansodan asetelmiin:

1. Aseistettu kansakunta, joka tuottaa rajattoman sodankäynnin logiikan, koska asevelvollisuusarmeijoiden käyttö ei perustu sotien lyhentämiseen, vaan antaa kansakunnalle mahdollisuuden käydä pitkiäkin sotia.
2. Vastustajan pääjoukon kukistamisen ensisijaisuus, sekä tätä tehtävää edeltävät joukkojenkeskittämiset, jotka olivat niin ilmeisiä, että keskittämiset johtavat vain valtaviin ja tuloksettomiin taisteluihin.⁶⁵

Liddell Hartin kritiikissä ei ole kyse pelkästään Clausewitziin kohdistetusta kritiikistä, vaan hyökkäyksestä häneen oman aikansa ammattisotilaita vastaan, jotka olivat kritiikittömästi siirtäneet tai olleet siirtämässä 1800-luvun logiikkaa ja sodan olosuhteita kuvaavia ajatusmalleja 1900-luvun koneistetulle ja teknistyneelle taistelukentälle.⁶⁶ Liddell Hartin kritiikki liittyy myös ensimmäisen maailmansodan länsiliittoutuman sodanjohdon (lähinnä kuitenkin brittien oman sodanjohdon) kyvyttömyyteen muuttaa lähestymistapaansa sotaan ja taisteluun, vaikka henkilöstötappiot nousivat ajoittain hyvinkin suuriksi, eivätkä taistelut johtaneet pysyviin lopputuloksiin. Brittien sotilasjohto ei ollut Liddell Hartin mukaan riittävän kyvykäs johtamaan joukkojaan sodassa, koska se oli palvelusvuosiensa aikana eristäytynyt liiaksi ympäröivästä yhteiskunnasta ja etenkin koska se oli antanut menneisyyden traditionaalisten sotilashyveiden vaikuttaa vahingoittavalla tavalla toimintakykynsä seuraavassa sodassa.⁶⁷

63 Liddell Hart 1991. Tämä ajatus viittaa Liddell Hartin ajatuksiin kustannustehokkuudesta, jota hän selittää ja perustelee kirjassaan useissa sotaesimerkeissä tuhansien vuosien ajanjaksolta.

64 Liddell Hart 1950, 94–95, 188.

65 Liddell Hart 1935, 21. Yhdistelin kolme teesiä kahdeksi, koska kahden viimeisen sanoma liittyy kiinteästi toisiinsa.

66 Bond 1977, 33, 81.

67 Liddell Hartin kirjallinen tuotanto perustui pitkälle sotapäälliköiden tutkimiseen. Tämä hänen yleisin kritiikin aiheensa löytyy systemaattisesti lähes kaikesta ja etenkin hänen 1920-luvun ajatuksiin perustuvista tuotoksistaan [Liddell Hart 1991 ja 1925]. Vuoden 1991 *Strategy*-teos perustuu pääosin vuonna 1929 julkaistuun kirjaan *The Decisive Wars in History. A Study in Strategy*.

Liddell Hart ei toisaalta nähnyt kansalaisotilaista muodostettujen joukkojen tuottamia mahdollisuuksia. Hän näki virallisen organisaation sekä sen tuottaman johtamislogiikan eräänlaisena (brittiläisenä) itseäänselvyytenä, eikä tarkastellut johtamisen käytännön tai kurin muodostumisen logiikan vaikuttavuutta asevoimien suorituskykyyn. Lähtökohta tekee hänen tuotoksensa myös virallisen organisaation näköiseksi, eikä epävirallisille organisaatioille anneta minkäänlaista arvoa. Liddell Hart näkee massa-armeijan myös jonkinlaisena raakalaisjoukkiona, jolta puuttuu vakinaisen asevoiman kurinalaisuus. Tekniikkaorientoituneissa mielipiteissä Liddell Hart ei siis vastannut suomalaisiin ajatuksiin tulevan taistelun luonteesta. Kyse oli myös varsin teoreettisista mietteistä, jossa käytäntö oli valjastettu suoraan teoreettisen konseptin toteuttamiseksi. Ehkä siksi hänen kirjoituksiaan ei käytetty aikakaudella (tai sen jälkeen) suomalaisessa upseerikoulutuksessa.

KULUTUSSOTA JA KÄSKYTYSKESKEINEN JOHTAMISOTE

Jalkaväkijoukkojen liikkuminen ensimmäisen maailmansodan taistelukentällä osoitautui uusien aseteknisten sekä polttomoottorilla toimivien teknisten innovaatioiden vuoksi hankalaksi ja paikoitellen lähes mahdottomaksi. Perinteiset ja ehkä osin myös traditionaaliset jalkaväen taistelumuodot osoitautuivat nekin länsirintaman olosuhteissa asevelvollisuusarmeijoiden surmanloukoiksi. Myös perinteiset johtamismetodit joutuivat kriisiin, koska joukot olivat hajaantuneet tulivaikutuksen vuoksi laajoille alueille.⁶⁸ Taistelukentän liikkeen pysähtyminen tuotti pattitilanteen, jota sodan eri osapuolet pyrkivät purkamaan erilaisilla ratkaisuilla. Tavoitteena oli saada vihollisen puolustuslinjaan sisäänmurto ja sen laajentaminen sitä edelleen läpimurroksi. Länsiliittouman osalta ratkaisua etsittiin liikkuvasta tykistöstä, josta muotoutui lopulta nykyaikaistenkin panssarijoukkojen siemen.⁶⁹ Kenttätykistö oli vahvistanut asemaansa ensimmäisen maailmansodan aikana, jossa sen rooliksi ja pääasialliseksi funktioksi nähtiin vihollisen ”moraalin” tuhoaminen.⁷⁰ Sotataito oli sodan aikana sekä etenkin sen seurauksena ajautunut nojaamaan entistä selkeämmin sotateknisiin apuvälineisiin, mikä johti sotataidollisten tai sotateiteellisten (*art of war*) tekijöiden jäämiseen toissijaisiksi. Sodan taidon lähtökohdat kiinnittyivät siis välineen vaikuttavuuteen antaen koko organisaatiolle vaikutuskeskeisyyteen viittaavan luonteen.

Suomen nuoren armeijan päällystö tutki ja tarkasteli ensimmäisen maailmansodan aiheuttamia taistelukentän muutospaineita. Ensimmäinen maailmansota oli

68 Webb 1996, 10–12. Taistelukentän tyhjentyminen on toisaalta prosessi, joka oli alkanut jo ennen ensimmäistä maailmansotaa.

69 Reid 1991, 26–31; Rekkedal 2006, 127–171. Brittiläisistä sotataidon kehittelijöistä ja teoreetikoista mainittakoon J. F. C. Fuller ja B. H. Liddell Hart. Venäläisistä kuuluisimpia ovat Mihail N. Tuhatsevski, Vladimir K. Triandafillov. Venäläisten ja brittien kehittelemät ajatukset olivat varsin samansuuntaisia. Niiden merkittävin ero löytyy mittasuhteista. Venäläiset kehitelivät sotanäyttämöön ja siis sodankäynnin strategiseen tasoon liittyviä läpimurtoajatuksia, kun taas Brittien ideat liittyivät lähinnä taktisen tason läpimurtoihin.

70 Tuompo 1922, 115.

Lähde: TYKL/kys/45: informantti 227.

joka tapauksessa vielä vuonna 1939 – toisen maailmansodan aattona – aikaisten silmin nähtynä läheisin esimerkki nykyaikaisesta sodasta. Ensimmäisestä maailmansodasta tuli suomalaisessa keskustelussa jonkinlainen rajapyykki modernin sekä vanhan taistelukentän arvioinneissa. Varusmieskoulutuksen nähtiin olleen vielä ”verrattain yksinkertaista” ennen ensimmäistä maailmansotaa. Maavoimien koulutus oli ollut lähinnä vain jalkaväkitaistelijakoulutusta: ”kullakin miehellä oli aseenaan kivääri pistimineen, eikä muita aselajeja ollutkaan”. Maailmansodan aikana aseistus monipuolistui, uusia aseita, kuten käsikranaatit, pikakiväärit, kranaatinheitimet ym., otettiin käyttöön.⁷¹ Suuren tulinopeuden sekä jatkuvasti kehittyvän tarkkuuden omaavien käsi- ja tykistöaseiden nähtiin tasoittavan voimasuhhteita. Niiden avulla nähtiin mahdolliseksi tuottaa hyökkääjälle niin suuria tappioita, että se olisi pakotettu harkitsemaan uudelleen annettujen uhrauksien suhdetta saavutettuun hyötyyn.⁷²

Vaikutuskeskeisyyden kehittämiseen liittyneet ajatukset muistuttavat niitä teknologiaorientoituneita näkemyksiä, mitä esitettiin esimerkiksi ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä brittiläisessä sotataitokeskustelussa. ”Rohkeus vs. aseet” -keskustelussa aseet saivat (loogisen) voiton, mikä suuntasi eurooppalaisia asevoimia (etenkin Ranskaa ja Englantia) luottamaan sotavarusteteknologiaansa. Maailmansodan voittaneet suurvallat (ja Suomi näiden perässä) suuntautuivat 1930-luvun myötä entistä tiiviimmin puolustukseen, koska tulivoimakeskustelu ja ensimmäisen maailmansodan kokemukset olivat johtaneet arvioihin teknologian ylivoimaisuudesta strategisen tason hyökkäysoperaatioita vastaan.⁷³ Aikalaiset näkivät, että

71 Viljanen 1936, 94–95.

72 [Toimituksen avaussanat 1921].

73 Olkkonen 1928, 282–289; Rekkedal 2006, 124–125. (*Guts versus guns*) Rekkedal viittaa etenkin mekanisoidun taistelukentän äännekkäimpään edustajaan eli John F. C. Fulleriin, joka osallistui

ensimmäisen maailmansodan jälkeen ja edelleen 1930-luvulle edetessä olivat ”luovan tekniikan saavutukset lyöneet leimansa nykymaailman elämään. Se on ulottanut vaikutuksensa myös sodankäyntitapoihin, jotka ovat parissa vuosikymmenessä täysin muuttuneet.[...] Voidaan sanoa, että tekniikan kehitys on mullistanut miltei kaikki aikaisemmat opit sodankäynnistä.”⁷⁴

Kuvio 3b. Sotataidon käsitteiden välinen hierarkia – johtamisen käytäntö.

Organisaation tarkastelun ulottuvuudet (vertikaalinen): 1 ja 2 = pintatasoja 3 = syvätaso	Horizontaalinen polariteetti
1. Vaikuttamisen logiikka - organisaation ulkoinen käytäntö	Kulutus- ja sodankäynti ↔ Liikesota ja sodankäynti
2. Johtajuuden käytäntö - organisaation toiminnallisuutta ohjaava käytäntö	Käskykeskeinen - Käskyjä välittävä ↔ Tehtävälähtöinen - Toimeksiantoja antava
3. Käsitys kurista - oletus organisaatioon kuuluvien henkilöiden toiminnallisuutta ohjaavan kurin käsityksestä	Annettu kuri - Mekaanisesti toteutettu ↔ Itse muodostettu kuri - Ryhmässä tuotettu käsitys

Vaikutuslähtöinen keskustelu vaikutti oleellisesti organisaation ulkoiseen käytäntöön mutta myös sen näkyvyyteen. Kulutus- ja sodankäyntiin varautuva organisaatio valmistautui taktiseen liikkuvuuteen, eli käytännössä tukemaan yksittäisten joukko-osastojen siirtymistä ja toimintaa maantieteellisesti rajatuilla taistelulentillä. Vaikutuslähtöisyys ja siihen kytkeytynyt teknologian käyttö ohjasivat voimakkaasti myös johtajuuden käytäntöä. Kytkeä oli erityisen tärkeää, jotta inhimillinen elementti olisi voitu saada valjastettua tehokkaammin osaksi sotataidon (sotatekniikan) käytäntöjä. Systemaattisesta materiaalin ja elävän voiman tuhoamisesta siirryttiin siis vastustajan joukkokoheesion ja taistelutahdon lamauttamiseen tuottamalla mekanisoitujen joukkojen liikkeellä vastustajassa joukkokoheesiota rikkoivan tunteen eristyksissä ja eristettynä olosta.⁷⁵ Saksalaiset olivat omaksuneet uuden tavan käydä sotaa. Sitä kutsuttiin salamasodaksi, vaikka se itse asiassa liittyi

brittien saarilla innokkaasti erityisesti panssarivaunujen kehittämiseen liittyvään keskusteluun 1920-luvun alussa; Kemppe 2006, 186. Suomella ei nähty olleen varoja kalliisiin kokeiluihin, joten oli järkevämpää soveltaa suurvaltojen saavutuksia. Tämä käytännössä ohjasi seuraamaan tulo-voiman kasvamisen kehittelyä ja suuntaisi huomion niiden kehittämiseen, vaikka varat eivät lopulta riittäneet ajatusten toteuttamiseksi.

74 Huuri 1935, 150.

75 Liddell Hart 1991, 219. Liddell Hart käyttää esimerkkinä Adolf Hitlerin sotataidollista ajattelua (vuoteen 1941 asti). Hän käyttää sodankäyntiin liittyvästä lähestymistavasta kahden d:n yhteisvaikutuksen ”mallia”: *demoralization ja disorganization*.

enemmän sodankäyntitapaan, jossa nopeus oli valjastettu vastustajan kriittisiin heikkouksiä [kulttuurisen tason lähtökohtia] vastaan tehtyihin iskuihin.

Organisaation toiminnallisuutta ohjaavaa johtajuuden käytäntöä ei voi paikan-taa organisaation rakenteista tai sen käyttämistä välineistä. Kyseessä on ihmisten välisessä kanssakäymisessä näkyvä käytäntö, jolle olen antanut käsittelyssäni ääripäät käskyttämiseen keskittyvästä (käskytykskeskeinen) aina toimeksiantoja antavaan (tehtävälähtöinen) ääripäähän. Käskytykskeskeiseen, eli käskyjä ylemmältä johtoportaalta alempaan välittävä johtamismetodi liitetään saksalaisessa käsitteistöissä *Führen mit Befehl* -ajatukseen. Käsite ei ole vakiintunut käytäntöön, koska anglo-amerikkalainen tutkimuskirjallisuus käyttää siitä muotoa *Befehlstaktik*. Haluan tässä yhteydessä kuitenkin korostaa erityisesti johtamisen käytäntöä, enkä siis johtamisen ja sodankäynnin tasoa (sekä vaikuttamisen logiikkaa kuvaavaa) yhteenliittymää, johon tämä yleisemmin käytössä oleva termi viittaa.⁷⁶ Johtaminen on tässä logiikassa suoraa, mekaanista ja välitöntä. Kyse on myös siitä johtamislogiikasta, joka on armeijan lähtökohtana 1800-luvulta perityssä ”perusluonteessa”. Linjaorganisaation toiminnallisuus perustui ylempien johtoportaiden antamien käskyjen noudattamiseen. Tähän logiikkaan liittyy myös aikakaudella esiintyneet käsitteet ”kolonna- ja ampumaketjutaktiikka”⁷⁷ ja ”tarkastustaktiikka (*ravuetaktiikka*)”. Jääkäriupseeri Aaro Pajarin mukaan kyse oli myös johtamislogiikasta, jonka johdosta armeija oli aivan liikaa orientoitunut muodollisuuteen sekä kaavamaisuuteen.⁷⁸ Käskyjä odottavassa sekä niitä täsmällisesti noudattavassa asevoimassa alaisesta tulee (ideaalin mukaan) ensisijaisesti käskyjen toteuttajia sekä tehtävien täytäntöönpanijoita.

Asevoimassa vallitsee kova yhdenmukaisuuden paine, joka toisaalta tehostaa yhteisöllisyyttä ja vähentää myös yksilöissä mahdollisesti esiintyvää epävarmuuden tuntemusta (etenkin taistelutilanteessa). Samalla organisaatioon iskostuu myös suuri ennustettavuus yksityiskohtaisten ja ankarien normien muodossa,⁷⁹ mikä johtaa myös asetelmaan, jossa oleellisempaa voi olla jopa alaiselle annettu käsky, kuin itse tehtävä. Vaarana on myös, että kyseinen toimintalogiikka passivoi organisaation, mikä koko asevoimia koskevana toimintalogiikkana voi ohjata sotilasorganisaation toimijat sivuuttamaan ymmärryksensä omista havainnoistaan, koska niiden tulkintaan annetaan (kärjistettynä) valmiita vastauksia. Kukin alempi komentaja saattaa myös olettaa (implisiittisesti), että ylempi komentaja antaisi hänen toiminnastaan paremman arvioinnin, jos alainen pystyisi taivuttamaan yksikön jä-

76 Der Staatsbürger in Uniform 2007. En ole tavannut tätä termiä tässä nimenomaisessa muodossa. Kyseessä on oheisesta Saksan armeijan viralliselta sivustolta löytyvän *Führen mit Auftrag* -ajatuk-sen vastakohta ja siis aivan erilaista johtamisen käytäntöä edustava ajatus. Tämä sama polariteetti esiintyy toisaalta tunnetussa *Befehlstaktik*-konseptissa, jonka vastakohta on siis *Auftragstaktik*. Jostain syystä *Führen mit Auftrag/Befehl* -versiota ei käytetä angloamerikkalaisessa tutkimus-kirjallisuudessa, vaikka niissä usein viitataan juuri johtajuuden käytäntöön (esimerkiksi: Uhle-Wettler 1993, 236–245; Rekkedal 2006, 492–502). Ehkä *Führen*-verbi kuulostaa liiaksi *Führer*-termiltä, jolla taas on ikävä kaiku ”natsismin isään”. Toisaalta, tavoitteena on voinut olla tarve välttää liian teoreettiselta kuulostavia käsitteitä aiheessa, joka pääosin perustuu toimintaan.

77 von Gerich 1923, 12.

78 Pajari 1923, 7.

79 Saaristo – Jokinen 2004, 49–51. Nämä ajatukset on lainattu Erik Allartin työnjaon ja yhdenmukaisuuden astetta kuvaavasta nelikentästä.

senet johonkin kollektiiviseen ponnistukseen.⁸⁰ Mainittu logiikka ohjaa huomion esimiesten välille, jättäen siis alaisen toissijaiseksi. *Führen mit Befehl* -logiikka karsii automaattisesti myös keskustelukulttuuria, mikä voi muotoutua johtajuuden akilleenkantapääksi.⁸¹ Käskyä odottava ja passiivinen sekä ehkä osin myös alistettu toiminnallisuus mahdollisti toisaalta joukkojen kontrolloimisen, jota vaadittiin erityisesti kulutussodankäyntiin varautuvalta ja lineaarilogiikkaa käyttävältä rintamalinja-sotataidolta.

Vapaussodan aikana katsottiin (valkoisella puolella), että vain käskyjä tottelevilla ja kurinalaisilla joukoilla olisi voinut olla mahdollisuus suorittaa ratkaisevia hyökkäyksiä. Sodan havaintona oli ollut, että suojeluskuntajoukot eivät kelvanneet valkoisen puolen sodanjohdon näkemyksen mukaan toteuttamaan vaativimpia sotaliikkeitä. Suojeluskuntien kurittomuus askarrutti myös Mannerheimia. Hän oli kohdannut suuria vaikeuksia yrittäessään luoda rintamasodankäyntiin soveliaista ja siihen liittyen riittävän kurinalaista armeijaa.⁸² Tässä nähdään siis ihanteeksi *Führen mit Befehl* -logiikka, eli organisaatio, joka kykenee tehokkaasti toteuttamaan sotapäällikön käskyjä. Suojeluskunnat nähtiin puutteellisen kurinalaisuuden vuoksi taistelukyvyltään lähes kelvottomiksi.⁸³ Keskustelu ei liittynyt vain suojeluskuntiin, vaan yleisestikin suomalaisen mieheen, jonka nähtiin ”veltostuneen” pitkän rauhallisen jakson aikana.⁸⁴ Kurin ulkoinen olemus ei näyttänyt kuitenkaan siinä, miten hyvin sotilas oli kurinalaistettu, vaan siinä, miten sotilasorganisaation subjekti, eli esimies, pystyi toteuttamaan valtaansa. Kulutussodankäyntiin varautuvan organisaation toimintakyvyn tärkeimpiä lähtökohtia oli juuri tämän vallankokemuksen mieltäminen absoluuttiseksi ja kumoamattomaksi.

Talvisodan suojajoukkotaisteluista ja niiden johtamisesta on keskusteltu kuluneiden vuosikymmenien aikana varsin paljon. Sotahistorian harrastajalle kyse on tutusta tapahtumasarjasta, jossa marsalkka Mannerheim puuttui ankaralla kädellä kenraaliensa sodanjohtotaitoon. Näitä erimielisyyksiä purettiin vielä sodan jälkeen eri toimijoiden omissa muistelmissa. Mannerheim olisi halunnut, että varsinaisen pääaseman etupuolelle ryhmitetty rauhan aikaisen armeijan ”suojajoukko” olisi taistellut asemissaan pidempään.⁸⁵ Kyse oli siis vakinaisen armeijan joukko-osastoista, joilla nähtiin olevan suuri taisteluarvo ja kyky toimia nykyaikaisella taistelukentällä. Suojajoukot toimivat (ensimmäisenä) Armeijakuntana, eli sillä oli vähintäänkin usean divisioonan taisteluvoimat (ks. Kartta 1. Suojajoukot oli ryhmitetty ryhmittäin rajalle: [U]usikirkko, [L]ipola, [M]uolaa, [R]autu).⁸⁶ Ehkä Mannerheim ei hyväksynyt ajatusta, että vihollisen päävoimat pääsisivät iskemään pää-

80 Little 1985, 68.

81 Janowitz 1966, 4. Akilleen kantapäähän viittaaminen on oma ajatukseni.

82 Manninen 1974, 44–47.

83 Maanpuolustuskunto ja kansalainen (1938), 30–31.

84 [Kansalaiskunnan käsikirja 1922] Sotilaskirjasia 5. KA, Sörnäinen (entinen Sota-arkisto).

85 Näistä erimielisyyksistä esimerkiksi: Turtola 1989, 52–55; Arimo 1987, 284–301; Hartikainen 2001, 14–15.

86 Talvisodan historia 1. (1977), 99–100. Arvioni perustuu näiden joukkojen miehistön riittävän mutta ei liian nuoreen ikään, ajanmukaiseen kalustoon (vakinaisen armeijan yksiköitä) sekä (kenttäarmeijaan verrattuna) suhteellisesti suureen määrään ammattiupseereita sekä aliupseereita. Lisäksi joukko oli harjoitellut tehtäväänsä ja varautunut sen toteuttamiseen jo viikkojen (tai jopa kuukausien) ajan.

asemaan, eli tuntemaamme Mannerheim-linjaan, joka oli pääosin miehitetty kahdella ”epäluotettavalla” kansalaissotilaiden (II ja III) armeijakunnalla ja sen paremmin ”miliisitoimintaan” sopivilla suojeluskuntalaisilla ja reservin upseereilla?⁸⁷ Vakinaisen armeija ei luottaneet reservinupseereihin ja heidän kykynsä johtaa joukkoja nykyaikaisella taistelukentällä. Aikakaudella pelättiin, että asevoiman suorituskyky tulisi olemaan vaatimaton, koska ammattisotilaita oli niukkojen resurssien vuoksi koulutettu aivan liian vähän (jälkikäteen katsottuna) varsin pienen kenttäarmeijan tarpeisiin.⁸⁸ Ammattisotilaiden ja rauhan aikaisen vakinaisen armeijan merkityksen korostaminen oli nykysilmin tarkasteltuna ja erityisesti toisen maailmansodan kokemusten läpi heijastettuna varsin omituinen. Lähtökohtana saatettiin siis pitää, että seuraava sota tulisi olemaan lyhyt ja intensiivinen, eikä massiivisten kansalaissotilasarmeijoiden käyttöä nähty edes tarpeelliseksi. Ensimmäisen maailmansodan kaltaista kulutusotaa ei siis odotettu, ei edes Ranskassa ja Englannissa, koska etenkin asejärjestelmien tuhovaikutusten kehittyminen uskottiin lyhentävän sotia.⁸⁹ Ehkä johtajavaje oli myös yksi tekijöistä, jotka pitivät kenttäarmeijan divisioonien määrän pienenä⁹⁰. Pienen maan talous ei pystynyt toteuttamaan tavoitteissa ollutta ”kaaderisotalaitosta”, joka olisi vaatinut selkeästi enemmän ”kaadereita”, eli vakinaisen armeijan päällystystä ja alipäällystystä. Talvisodan suoja-joukkotaistelut olivat näiden lähtökohtien valossa jopa ensiarvoisen tärkeitä vakinaisen armeijan upseeriston kannalta katsottuna. Ehkä alkuasetelma sodassa olikin sensuuntainen, että Mannerheimin (tuleva) nimikkolinja oli pikemmin suoja-joukkotaisteluun suunniteltu rintamalinja. Joka tapauksessa siellä olisi pitänyt Mannerheimin mielestä käydä ratkaisevampia taisteluja. Luonnollisesti on enää vaikeaa paikantaa näitä mahdollisesti alkuperäisiä käsityksiä ja merkityksiä koska pääasema tuli kestävä juuri niin kauan, että siitä ehti muodostua maailmanlaajuisesti kuuluisa ”Mannerheim-linja”. Mannerheim kuuluisassa päiväkäskyssä (no 34, 14.3.1940) ylistetään jälkikäteen niitä, joihin ei ehkä ollut alun perin luotettu: ”Sotilaat! Olen taistellut monilla tanterilla, mutta en vielä nähnyt vertaisianne satureita. Olen ylpeä teistä kuin olisitte omia lapsiani.”⁹¹

Käskyttämiseen sekä käskyjä välittävän johtamisotteen jonkinasteista vastakohtaa edustaa tehtävälähtöinen ja jonkinlaisia tehtävänantokäskyjä antava johtamisote (saks. *Führen mit Auftrag*). Se perustuu edellisestä poiketen alaisen aloitteellisuuden hyödyntämiseen ja tehtävien huolelliseen analysointiin. Suomennokseni vie hieman harhaan, koska toimeksianto viittaa enemmän *Weisung* -termiin. Tarkoitan tässä siis sellaista johtamisotetta, joka on tehtävänannon ja toimeksianto

87 Tästä ajatuksesta esimerkiksi: Suomi sodassa 1983, 419; Vapaussodan tilinpäätöksestä ks. myös Manninen 1974, 44–47.

88 Suomen puolustusksymys 1926, 70–71; Arimo 1987, 472–473; Liddell Hart 1991. B. H. Liddell Hart näki vain vakinaisen armeijan upseerit riittävän ammattitaitoisina tulevan sodan monimutkaistuneissa operaatioissa.

89 Macksey 1981, 112.

90 Tämä esittämäni peruste on siis vain yksi mahdollinen.

91 Suoja-joukkotaisteluun liittyvät ristiriidat on siis nähty sotilasjohtajien koulutustaustojen sekä kulttuurien ymmärryksen ulkopuolisena asiana ja erityisen jälkiviisaina. Sotilasidentiteettini ei tuottanut tätä ajatusta kirjalliseen muotoon mitenkään helposti. Mannerheim-linja on vakiintunut varsin pyhäksi asiaksi suomalaisessa sotahistoriassa ja talvisodan ihmeen selittävänä ”muistin ja tunteen paikkana”.

välimaastossa. Alainen tarvitsee *Auftrag*-logiikassa vain toiminnan pääpiirteisen ajatuksen sekä oman tehtävän merkityksen ylemmän johtoportaalille annetun tehtävän kannalta katsottuna. Saksankielinen tuki on tarpeen tämän ajatuksen purkamisessa, koska on yleisesti tunnettua, että vain saksalaisten maailmansodissa osoittama käytäntö pystyi noudattamaan tätä logiikkaa. Johtamisen käytäntö perustuu pelkistetysti siihen lähtökohtaan, että taistelukentällä tulee liikkua ja toimia mahdollisimman hajautetusti, koska tilanteita ei voi ennustaa tai määrätä tietynlaisiksi etukäteen. Kyseinen periaate asettaa johtamiselle eli esimiesten ja alaisten väliselle toimintalogiikalle suuria haasteita. *Führen mit Auftrag* edellytti, että paikallisesti toteutetuilla aloitteellisille toimille annettiin esimiesten taholta riittävästi fyysistä mutta myös henkistä liikkumavaraa. Saksalaisena käytäntönä se oli alaisiin luottamista ja lyhyitä ohjeita, nopeaa suunnittelua ja toimeenpanoa mutta erityisesti vastuun jakamista.⁹² Ensimmäisen maailmansodan olosuhteissa luottamus liittyi tosin (ammattisotilaiden johtaman) taktisen tason ja siis taistelukentän toimintaympäristöön. Kyse ei siis ollut asevoimia kokonaisuudessaan hallinneesta toimintalogiikasta. Strategisen tason suunnittelussa noudatettiin ensimmäisen maailmansodan länsirintamalla edelleen varsin kontrollihakuista sekä käskytykskeskeistä logiikkaa.⁹³ Kyseinen perustekijä erottaa myös ensimmäisen ja toisen maailmansodan operaatioiden suunnittelun ja toteuttamisen toisistaan.

Auftrag-logiikka perustuu avoimeen ja kannustettuun dialogiin organisaation sisällä. Kyse ei ole kuitenkaan ”ryhmäpäätöksistä” tai muulla tavalla ”demokraattisesta” päätöksentekologiikoista. Esimiehen valta suhteessa alaisiin voi olla jopa koroostuneempi kuin *Befehl*-logiikassa. Näiden välillä on kuitenkin merkittävä eroavaisuus, joka liittyy siihen mikä on huomioon keskipisteessä. *Auftrag* -logiikassa toiminnan kohteena (objektina) ei ole ihminen (kuten *Befehl*-logiikassa), vaan taistelutehtävä ja sen paras mahdollinen toteuttaminen. Organisaatio fokusoitui siis tehtävään ja sen mahdollisimman hyvään toteuttamiseen. Työnjaon aste ja yksilöiden toimintavapaus oli säädetty suureksi, mikä tuotti luultavasti tuntemuksen orgaanisesta solidaarisuudesta. Tässä mielessä kyse on myös ”ilmiölähtöisestä” logiikasta, jossa tilanteelle, sekä sen tulkinnoille (sekä tulkitsijoille) annetaan suuri painoarvo. Ne, jotka tekevät ilmiöstä suoria havaintoja, ovat siis myös niitä, jotka tekevät siitä koskevat päätökset.⁹⁴ Tätä alaiseen liittyvän ”viisauden” logiikkaa ei useimmissa kansallisissa asevoimissa ”suvaittu alkuunkaan”. Tätä mieltä oli ainakin Hannes Ignatius, merkittävä suomalainen 1920-luvun alun sotataitokeskustelija. Hän kritisoi erityisesti ranskalaista ”koulukuntaa”, jonka näkemyksen mukaan alempi johtoporras ei voi kyllin tarkoin tuntea yleistä tilannetta voidakseen tehdä

92 Rekkedal 2006, 146–147. Rekkedal käyttää *Auftragstaktik*-termiä tässä yhteydessä; Suomalainen näkemys aikakaudelta: Hanén 1924, 351. Hanénin edustama näkemys ei edustanut puolustusvoimien valtavirtaa.

93 Ludendorff 1919, 511–513. Ludendorff esittää varsin selkeästi ”tehtävätaktiikkaan” viittaavan toiminnan liittyvän organisaatioiden alatason toimintaan. Hän oli lähinnä huolestunut, että organisaatiot osaisivat pysäyttää etenemisensä riittävän ajoissa, jotta sotapäälliköillä olisi ollut mahdollisuus johtaa joukkojaan.

94 Saaristo – Jokinen 2004, 51. Tämä ajatus perustuu Erik Allartin työnjaon ja yhdenmukaisuuden astetta kuvaavaan nelikenttään; kokonaisuudessaan tämä logiikka muistuttaa sanontaa: ”tieto löytyy kentältä”. Organisaation ongelmaksi voi muodostua tämän tiedon ymmärtäminen ja hyödyntäminen.

itsenäisiä päätelmiä. Saksalaisessa koulukunnassa oli sen sijaan toisenlainen asenne ihmiseen.⁹⁵

Organisaatioiden vaikuttamisen logiikan voi paikantaa sen käyttämien ohjesääntöjen ja sitä ohjaavien sotataidollisten lähtökohtien avulla. Näiden käytäntöjen muuttaminen ei ole helppoa, koska se vaatisi myös sotataitoon liittyvien muiden tasojen muuttamista. Ne taas ovat kiinnittyneitä kulttuurisiin malleihin ja siis niihin kulttuurisentason itsestäänselvyyksiin mitkä ovat olleet olemassa jo ennen kuin kansalaisotilas tai ammattisotilas pystyivät niihin omilla toimillaan vaikuttamaan. Kyse on siis sukupolvelta toiselle periytyvistä kollektiivisista representaatioista, jotka saavat muotonsa ajattelutapoina ja ehkä myös moraaliiin liittyvinä normeina. Yksilö omaksuu nämä lähtökohdat ja siihen liittyvät toiminta-, ajattelemis- ja tuntemistavat annettuina, eikä hänellä ole välttämättä mahdollisuuksia päästä käsiksi niihin organisaation rakenteisiin upotettuihin ”pakottaviin voimiin”, jotka vaikuttavat häneen. Asevoimat ovat tässä mielessä vääjäämättä osa yhteiskuntaansa ja etenkin kielen kautta välittyntä kollektiivisuutta, joka voi tuottaa myös tiedostamattomia kulttuurisen tason mukavuusalueen (*comfort zone*) rajoituksia, jotka saattavat jopa estää tiettyjen aihealueiden tai kokemusten käsittelyn⁹⁶. Kulttuurinen ymmärrys on siis vääjäämättä osa menneisyyttämme, jossa on jo valmiiksi muodostettu käsitys ja ymmärrys tuntemusten (emootiot) luonteesta. Näiden tekijöiden vuoksi asevoimissa, joissa vuorovaikutuksen lähtökohtana ei ole alaisen itseohjautuvuus ja itsetiedostava sekä itsellinen subjekti, toisenlaisten käytäntöjen omaksuminen ja etenkin jonkinasteinen ”transformaatio” voi olla erittäin vaikeaa.⁹⁷

Sikäli kun muistan asevelvollisuusaikani koulutusta, en voi sanoa, etteikö se ollut aikansa tasalla, mutta kun koulutusmateriaali oli puutteellinen, se tietenkin haittaisi koulutuksen tehokkuutta.⁹⁸

Kansalaisotilaat eivät kritisoineet aikakautensa sotilaallisen vaikuttamisen tai johtamiskulttuurin logiikkaa. Organisaation ulkoinen käytäntö otettiin itsestäänselvyytenä, eräänlaisena ikuisena totuutena. Sotilasmuistelmissa löytyy yksittäisiä (harvinaisia) kommentteja Suomen armeijan koulutuksen ajanmukaisuudesta. Erään muistitiedon mukaan rauhan aikaisessa harjoittelussa saatettiin palkita avoimia rintamahyökkäyksiä, kunhan ne oli suoritettu ”reippaasti”. Erään reservinupseerikoulussa toteutetun sotaharjoituksen vastahyökkäyksen seurauksena erotuomari oli kehumus joukon asennetta mutta julistanut heidät samalla kuolleiksi. Koulutuksen kannalta oleellista oli siis näyttävyyden, joka herätti kyseisen informantin (reservin upseeri) pohtimaan koulutuksensa ajan- ja asianmukaisuutta tulevien sotakokemusten valossa.⁹⁹ Toisen muistelijan mielestä vasta sota opetti maastonkäytön merkityksen. Hän arvioi jälkikäteen myös, että asutuskeskustaistelun harjoittami-

95 Ignatius (1922c), 161.

96 Luoma 2008.

97 Ks. esimerkiksi: Saaristo – Jokinen 2004, 26, 48–50. Ajatukset perustuvat pitkälti Émile Durkehimin kirjoituksiin.

98 Väänänen 1978, 85. Ylivääpeli (evp) Onni Svärđin muistikuvat varusmiesajaltaan.

99 TYKL/kys/45: informantti 96, 101.

nen ja kouluttaminen olisi voinut estää katastrofin Viipurissa kesällä 1944. ”Taitojen ja kokemusten puute saa aikaan paniikkia”.¹⁰⁰ Amerikkalaiset kansalaissotilaat kritisoivat selkeämmin ja avoimemmin omaa koulutusjärjestelmäänsä toisen maailmansodan loppuvaiheissa. Tulevissa taisteluissa tarvittavia tietoja ja taitoja ei osattu ottaa huomioon koulutussuunnitelmissa, jotka perustuivat edelleen edellisestä sodasta saatuihin oppeihin. Varsinainen taistelukoulutus annettiin joukoille niiden lähdettyä Amerikan mantereelta, juuri ennen taisteluihin joutumista. Mainittu esimerkki korostaa ehkä dramaattisellakin tavalla rauhan aikaisen armeijan etäännyttä ja eriytyntä roolia meneillään olleen sodan todellisuudessa, vaikka merkkejä sodan uudesta luonteesta oli saatu varsin runsaasti.¹⁰¹ Tässä paljastuu myös johtamiskulttuurin muuttamisen vaikeus. Suomalaisessa tapauksessa kyse oli toisaalta rauhan ja sodan ajan erilaisuuksien ymmärtämisestä. Rauhan aikainen varusmiespalvelus ja siinä saadut opit saattoivat jäädä eletyn ”sotilaslapsuuden” mukaisesti osaksi kaukaista menneisyyttä. Käskytykskeskeinen johtamiskulttuuri oli ehkä myös jäänyt osaksi rauhan ajan kasarmialueiden muodollista asepalveluskokemusta:

toistasataa komentosanaa oli osattava kuin veri ja vesi.¹⁰²

OHJESÄÄNNÖT JA KULUTUSSODAN HENKI – RISTIRIIDOISTA YHDENMUKAISUUTEEN?

Suomenkielisten ohjesääntöjen ja oppaiden tarkoituksena oli antaa joukoille jonkinlaisia perusteita orientoitua nykyaikaisen sodankäynnin toimintaympäristöön. Paul von Gerichin *Upseerin käsikirjaston* painotuotteet II (Taktiikan oppikirja II) ja VIII (Komppanian taistelukouluutus) tarjoavat hyvän esimerkin itsenäisyyden alkuvaiheen ohjesäännöistä ja samalla 1800-luvulta periytyneestä suhtautumistavasta sotaan sekä sotilaallisen organisaation toiminnallisuuteen. Paul von Gerich palveli Venäjän armeijassa ensimmäisen maailmansodan aikana komppanianpäällikkönä, pataljoonankomentajana ja lopuksi rykmentin komentajana. Ohjesääntökysymys nousi vallankäytön ja eri koulutustaustaisten upseerien väliseksi valta- taisteluksi, koska ohjesäännöt ylipäätään määrittivät minkälaista johtamis- ja koulutuslogiikkaa asevoimat tulisivat noudattamaan. Tästä kamppailusta antaa näytteen eversti von Gerichin vuonna 1917 esittämät vastalauseet saksalaisten ohjesääntöjen käyttöönotosta.¹⁰³ Kyse oli samalla myös kuuluisasta arvovaltakamppailusta, joka päättyi jääkäriupseerien toteuttamaan ”vallanvaihtoon” vuonna 1924.

Gerichin ajatukset linjapuolustuksesta ja tulivoiman merkityksestä liittyvät selkeästi kulutussodankäynnin logiikkaan, joka oli erottamaton osa suomalaista 1920- ja 1930-lukujen sotataitoa. Tämän logiikan mukaisesti yksilö oli osa joukkoaan, eikä siis ensisijaisesti yksilö. Gerich täsmentää tätä ajatusta, vaikka puhuu- kin paradoksaalisesti itsenäisestä ja ajattelevasta sotilaasta:

100 TYKL/kys/45: informantti 96, 22.

101 Stouffer ym. 1965, 79.

102 TYKL/kys/45: informantti 27, 34.

103 Saarikoski 1997, 56.

on tarve jättää sivuun kaikki ulkonaiset muodot ja opettaa ja kasvattaa jokainen jalkamies sotatilanteen vaatimuksien mukaan. Tämä sen vuoksi, että sota vaatii itsenäistä ja ajattelevaa sotilasta, joka ei minkäänlaisissa olosuhteissa menetä mielenmalttiaan ja joka ei luovu horjumattomasta päätöksestään voittaa silloinkin, kun kaikki esimiehet jo ovat kaatuneet.

Itsenäisesti ajattelevalle sotilaille piti siis teroittaa, että hänen ensimmäinen ajatuksensa tulisi olla mahdollisimman suurien tappioiden tuottaminen viholliselle ja että hänen tulisi vasta tämän jälkeen ajatella itsensä suojaamista.¹⁰⁴ Lähtökohdana oli siis johtajan suurempi ymmärrys taisteluista ja sen kulusta. Yksittäisten miesten tuli keskittyä vastaanottamaan sekä toimimaan vaistomaisesti käskyjen mukaisesti jo rauhan olosuhteissa, jotta heillä olisi ollut mahdollisuus selviytyä sodan kaaoksessa. Ihmistä käsiteltiin näissä kehyksissä järjestelmän osana, eikä siis itsenäisenä ja individualistisena. Yksittäisen taistelijan käyttämä tuliase oli havaittu tehokkaaksi ja tappavaksi, joten hänet tuli pyrkiä valjastamaan organisaationsa käyttöön ja käyttämään mahdollisimman tehokkaasti sitä, kuitenkin selvästikin silloin kun esimies katsoi sen olevan mahdollisimman tehokasta. Sotilaskoulutuksen ihanteena ja idealistisena lopputuotteena oli sotilas, joka kykeni ampumaan rauhallisesti tähdättyjä laukauksia. Umpimähkäiseen tulenkäyttöön ja tulivaikutukseen pakotettu osapuoli oli siis vääjäämättä tuomittu hävinneelle puolelle. Taistelussa pärjäsi siis se osapuoli, joka saavutti ”tuliivoiman” vastustajastaan. Taktisen tason hallinta edellytti siis kaavamaisuuden ja rutiininomaisen suorituksen ymmärtämistä ja osaamista. Kaavamaisuus lisäsi turvallisuuden tunnetta ja ylipäättään mahdollisti tuliivoiman käytön tehokkaasti.¹⁰⁵ Tässä loogisuudessa jää helposti taustalle perustekijä, joka erottaa sodan ja rauhan toiminnallisuuden: rauhan aikaisessa toimintaympäristössä saavutettava rutinoituminen ja sodassa vallitseva rutiinittomuus.¹⁰⁶ Toisen maailmansodan aikana nimittäin havaittiin, että toiminnallisuuden logiikka organisaation ylä- ja alatasoilla olivat varsin erilaiset. Kyse on myös virallisen organisaation (ammattisotilasarmeijan) sekä epävirallisen organisaation (kansalaisotilasarmeijan) erilaisista lähtökohdista ja erilaisesta näkyvyydestä.

Virallisen organisaation kannalta lähtökohdana taistelujen menestyksekkääseen toteuttamiseen oli siis johtamistoiminnalla muodostettu joukkojen ehdoton hallinta ja kontrolli, jolla taistelukentän rutiinittomuus saatiin kuriin. Sotapäälliköllä oli oltava mahdollisuus liikutella joukko-osastojaan ikään kuin nappuloita sakkilaudalla. Tämä edellytti von Gerichin esittämiä varsin suljettuja ja tiiviitä taistelumuotoja, joissa joukon johtajalla olisi ollut tosiasiallinen mahdollisuus johtaa joukkojaan lähetein sekä lippu- tai äänimerkein, sekä koota joukot tiiviimpään ryhmytykseen, jos taistelukentän kaaos tuotti joukoissa rutiinittomuutta.¹⁰⁷ Kyseisen toimintalogiikka ei ollut vieras toisen maailmansodan aikana. Sodan tuottama epäjärjestyksen tunne (henkilöstössä) saatiin hallintaan yksinkertaisesti vetämällä

104 von Gerich 1920, 5–10.

105 von Gerich 1920, 15, 69–77; von Gerich 1922, 14.

106 Borell 1989, 11–12; Leimu 1985, 37.

107 von Gerich 1920, 116–117.

”epäjärjestykseen ajautuneet” joukot reserviin tai antamalla niille yksinkertainen ja helposti toteutettavissa ollut tehtävä.¹⁰⁸

Kansalaissoitilaiden välittämän muistikuvan mukaan käsitteet ”yksittäistuli ja yhteislaukaustuli” olivat käytössä ainakin 1920-luvulla. Näitä opetettiin siis varusmiehille ”ampumalajit ja komennot ketjussa” -teemaan liittyen.¹⁰⁹ Yhteislaukaustulta ei enää maailmansodan jälkeisissä olosuhteissa nähty ensisijaisena mutta sen vaikutus nähtiin merkittäväksi yksilöiden koulutuksen kannalta. Se edellytti von Gerichin mukaan päällystöltä ”tulenjakoja, tulivuoroja ja tähtäyspisteen” ilmoittamista. Riittävä tulivaikutus liitettiin suoraan taistelun voittamisen edellytyksiin.¹¹⁰ Rauhan aikana laaditut koulutusohjeet nähtiin sopivan sellaisenaan taistelukentälle. Esimerkiksi osumisprosentti nähtiin selkeäksi mittariksi onnistuneesta taistelusta. Yhden esimerkin mukaisesti osumaprocentti 1100 askeleen matkalta 4 askeleen välein sijoitettuihin rintamaaleihin oli 1.3 %. 150 puolustajan voi siis odottaa tuotavan 400 laukauksesta 30 sekunnin aikana viisi osumaa vastustajaan.¹¹¹ Laskennallisten osumatodennäköisyyksien saavuttamisen vaatimus velvoitti ampumalinjoiden muodostamiselta sekä niiden ylläpitämiseltä 1800-luvulla kehitettyjen periaatteiden hallintaa. Kyseinen lähtökohta perustui myös oletukseen, että taistelut käydään varsin aukeilla alueilla, jossa osaston tulta voitiin johtaa ja hallita kokonaisuutena. Lääkintämiehet opetettiin etsimään haavoittuneita avoimelta kentältä, kuvastaen siis ajatuksia joukkomuodostelmista ja suurista tappioista taistelukentillä.¹¹²

Edellä mainitun perusteella ei ole mitenkään outoa, että myös vanhemman koulukunnan kasvatti, kenraali Hannes Ignatius, toteaa vuonna 1922 kansalaissoidan aikaisen patruunakulutuksen osoittaneen puutteellista kurinalaisuutta. Valkoisen puolen patruunakulutus oli hänen mielestään aivan kohtuuton (40 miljoonaa) verrattaessa taistelussa kaatuneisiin ja haavoittuneisiin punaisiin. Tulikuri oli hänen mukaansa alkeellisella asteella.¹¹³ Tulikuri oli tuttu käsite vanhan väen koulutuksessa 1800-luvun loppupuolella, jolloin (suuria kustannuksia vaatineen) ampu-
matarvikehuollon järjestäminen oli työlästä. Rintamakomentajien tehtävänä oli aikakaudella järkähtämättömän kurin ylläpito, eikä siis joukkojen omatoimisuuden ja aloitteellisuuden tukeminen. Upseeriston tehtävänä oli tässä käskytykskeskeisessä toiminnallisuudessa käskyjen välittäminen. Aliupseerien tehtävänä oli toteuttaa upseeriston käskyjä ja valvoa oman joukkonsa tulikuria.¹¹⁴

108 Little 1985, 67. Tässä esimerkissä on siis kyse ensisijaisesti amerikkalaisista joukko-osastoista; Ludendorff 1919, 511–513. Ludendorffin esimerkki käsittelee ensimmäistä maailmansotaa, joka ei vastaa strategisen tason konseptien osalta toisen maailmansodan olosuhteita.

109 TYKL/kys/45: informantti 27, 33. Tämä teema liittyi sitten laajemmin varusmiehille opettaviin kokonaisuuksiin, joista johtajien kannalta merkittävin yksittäinen opetettava asiakokonaisuus oli ”ampumaketjun tulen johto”, josta Gerich on laatinut oman ohjekirjan [von Gerich 1920].

110 von Gerich 1920, 40, 62–69, 75, 116–117. Kokenut ja hyvin koulutettu joukko pystyi tekemään tämän oma-aloitteisesti. Tämä oli käytäntö myös ammuttaessa pitkiltä matkoilta sekä kun maalien väliset aukot olivat suuria.

111 von Gerich 1920, 110. Tämä geometrisuus ja matemaattinen osaaminen ei tarkoittanut sitä, että upseerin olisi pitänyt hallita ensisijaisesti tekniikkaa taktiikan sijaan. Kyse oli lähinnä riittävän ymmärryksen saavuttamisesta, jotta ”hänen ei tarvitsisi hävetä alaiensa edessä” (s. 124).

112 TYKL/kys/45: informantti 96, 121.

113 Ignatius 1922a, 85.

114 TYKL/kys/45: informantti 27, 33.

Modernimpaa ja enemmän liikesodankäynnin sekä tehtävälähtöisen taktiikan ideaaleihin nojautuvaa logiikkaa edustivat pian marginaalisiksi jääneet nuoret upseerit. Luutnantti Lauri Hanénin (1. kadettikurssi) mielestä kulutussodan lähtökohtiin perustuneet käytännöt olivat jääneet ajastansa jälkeen jo vuosia aikaisemmin ensimmäisen maailmansodan oloissa, jolloin vanhat muodollisuutta korostaneet koulutusohjeet osoittautuivat auttamatta vanhanaikaisiksi. Sodan loppuvaiheesta (länsirintama 1918) saatuihin varsinaisiin oppeihin ei Suomessa (Hanénin mukaan) ollut kiinnitetty riittävästi huomiota. Hanénin mukaan nämä opit olivat osalle *terra incognita*, osa ei taas kiinnittänyt niihin mitään huomiota. Suurimmat haasteet koulutukseen ja tulevaan sotaan varautumiseen kohdistuivat hänen mukaansa ensimmäisen maailmansodan jälkeen ”erillään olevien osastojen nopeaan ja päättäväiseen yhteistoimintaan taistelutoiminnan puitteissa”. Joukkojen koulutus tulisi vapauttaa liiaksi sitovista ohjesäännöistä ja totuttaa ne liikkumaan ja muodostamaan taistelumuotoja tilanteen mukaan.¹¹⁵

von Gerichin ja Hanénin lähestymistapojen taustalta löytyy varsin erilainen lähtökohta joukkojen johtamiseen sekä sodassa vallitsevan rutiinittomuuden hallintaan.¹¹⁶ Gerich perustaa ajatukset käskyjä välittävän sekä niitä antavan taktisen ajattelun perusteisiin, kun taas Hanén näkee taistelutehtävien toteuttamisen jonkinlaisina toimeksiantoina ja tehtävälähtöisenä käytäntönä. Kyse on siis kahdesta erilaisesta lähtökohdasta ja niiden välisestä jännitteestä. Luutnantti Hanénin kommentti ei kuitenkaan ollut aikakaudella poikkeuksellinen. Myös samalla 1. kadettikurssilla opiskellut Reino E. Laine haki suomalaisen sotilaskoulutukseen aikakauden analysoitua sotakokemusta. Tätä varten hän matkusti erikseen Englantiin ja laati kirjan *Ohjeita mieskohtaisessa ja ryhmätaistelukouluutuksessa* (1925). Sekä Hanén että Laine olivat kirjoilla yliopistossa ennen sotilasuran aloittamista. Molempien urakehitys tyssäsi (yllättäen) vuonna 1926. Hanén joutui palvelustapaturmaan mutta Laineen osalta kyse oli kuolemantapauksesta.¹¹⁷ Kärkkäästi mutta analyttisesti kirjoittaneen Hanénin virkaura ei ollut loistokas. Hän kilpaili vuoden 1941 alussa lähinnä kenttäarmeijan vanhimman majurin asemasta. Kriittinen kynä oli luultavasti muodostanut jonkinlaisen esteen uran kehittymiselle. Syynä saattoi olla myös vuonna 1926 sattunut palvelustapaturma, joka aiheutti hänelle 30 % in-

115 Hanén 1922, 87–95; Hanén 1924, 348.

116 Borell 1989, 11–12.

117 Reino Einari Laine oli 1. kadettikurssin priimus. Hän oli aloittanut opinnot lääketieteellisessä tiedekunnassa ennen kadettikoulua. Hän erosi upseerin virasta vuonna 1922 ja toimi tämän jälkeen suojeluskunnassa. Hän toteutti opintomatkan Englantiin vuonna 1924. Hänen nimikirjaotteensa välistä löytyy Tasavallan presidentille osoitettu hakemus (4.9.1925), jonka mukaan (kapteeniksi 16.5.1925 ylennetty) Laine haki takaisin puolustusvoimien palvelukseen viitaten: ”asetuksiin 18.7.1924 ja 17.7.1925 anon kuuliaisimmin tulla merkityksi vakinaisen väen upseeriluetteloon kuin myöskin saada oikeuden lukea palvelusvuosia ylennystä varten siltä ajalta, jonka olen asetuksien edellyttämässä toimessa suojeluskuntajärjestössä palvelut.” Tämä asiakirja löytyy Kansallisarkiston Sörnäisten toimipisteestä ja sen nimikirjakokoelmasta (numero 2225, viimeinen Laineen tarkastusmerkintä 20.4.1925). Asiakirjassa ei ole käsittelymerkintöjä, saapumismerkintöjä tai muuta, joka viittaisi sen kulkeutuneen missään vaiheessa Laineen jälkeen ylempien johtoportaiden käsittelyyn. Hän kuoli kirkonkirjojen mukaan keuhkotautiin 7.5.1926. Laineesta on tehty (jostain syystä) myös toinen nimikirja (no 1545) nimellä Reino Ilmari (eikä siis Einari).

validiteetin.¹¹⁸ Ensimmäinen kadettikurssi näyttää joutuneen todelliseen risteyskohtaan vuosien 1923–1929 välillä. Peräti 17 upseeria 60:stä erosi (yksi tosin palasi palvelukseen). Lisäksi yhteensä kolme upseeria kuoli juuri näiden vuosien aikana. Kiivain ”eroaika” näyttää ajoittuneen juuri vuosille 1924–1927, jolloin peräti 13 upseeria erosi palveluksesta.¹¹⁹ Palveluksesta näyttää eronneen jääkäriupseerien ”vallankaappauksen” aikoihin juuri tietyn taustan omaavat upseerit. Nimistä mainittakoon: von Haartman, Creutz, Indrenius-Zalewski, Messia de Prado, Ramsay, Spåre. Ensimmäisen kadettikurssin roolina oli muutenkin jäädä jalkoihin upseeriston sisäisissä valtapyrkimyskamppailuissa. Tältä kurssilta ei valmistunut ”sotakenttäraaleja”, vaan lähinnä suurimman ”gloorian” taustalle jääneitä ”sotaeverstejä” ja niitä, jotka ylennettiin vasta sodan jälkeen kenraalikuntaan.¹²⁰ Kadettiupseerien rooli sotilasyhteisössä asettautui tässä varsin ”väkivaltaisessa” prosessissa muotoonsa 1920-luvun aikana.

Myös vapaussodassa sekä Aunuksen retkikunnassa (1919) toiminut Aaro Pajari oli huolissaan sotilaskoulutuksen suunnasta. Ongelmat lähtivät hänen mukaankin vaikeudesta luopua vanhoista, totutuista tavoista ja koulutusmuodoista. Ne ovat ”imeytyneet veriin ja käyneet rakkaiksi [...] jotka mahdollisesti aikaisemmissa sodissa olivat johtaneet loistaviin tuloksiin”. Pajarin mukaan rauhan aikainen koulutus painottui liiaksi koneellisesti toimivan ja automaattisesti tottelevan olennon muokkaamiseen. Taktiikkakin oli kankeaa, muotoihin kietoutunutta toteutusta. Pajarin kannanotto saattaisi vaikuttaa selkeältä kritiikiltä mekaanisia käskyjä antavaa ja niitä välittävää johtamislogiikkaa sekä kulutussodankäynnin henkeä vastaan. Toisenlainen näkemys syntyy hänen palauttaessaan lukijan mieliin saksalaisen kenraali Ludendorffin sanat mieskurista, jossa ”vain se, mikä on mennyt kurissa kajastetun miehen lihaan ja vereen, pysyy siellä vuosikausia ja kestää vielä taistelunkin hajottavat elämykset ja pitkän sodan syvät sielulliset vaikutukset”. Tällä ei toisaalta tarkoitettu Pajarin mukaan luonteen ”tappamista”, vaan sen vahvistamista. Kurin tuli sammuttaa omaa itseään koskevat ajatukset ja suunnattava ne pikemminkin ajatukseen yhteisvoimin saavutettavasta voitosta.¹²¹

Hanénin kanssa ”uudistusmielisten” ja modernien teosten linjaa jatkaa vuonna 1925 julkaistu everstiluutnantti (saksalainen) Rainer Stahelin ja N. V. Sigellin (myöhemmin Hersalo) opas *Pienempien osastojen käytännöllinen taistelukouluutus. Esimerkeillä, karttapiirroksilla ja valokuvilla valaistu alipäällystön opas*. Kyseessä oli ohjesääntöjen teksteihin tukeutuva teos, joka ”rakentuu toisaalta maailmansodan kokemuksiin, toisaalta pitempiaikaiseen kokemukseen armeijassa ja suojeluskun-

118 Kyse on 1. kadettikurssilla opiskelleesta Lauri N. Hanénista. (s. 22.8.1897). Hänet ylennettiin luutnantiksi vuonna 1920, kapteeniksi vuonna 1924 ja majuriksi vuonna 1932. Hän erosi palveluksesta vuonna 1944. Sotilasuraa näyttää haitanneen vuonna 1926 tapahtunut ”palvelustapaturma” (Kadettiupseerit 1920–1970, 127). Hanén oli 1.1.1941 virkaikäluettelossa ikäjärjestyksessä sijalla 14/183. Luettelossa oli siis kaikki kenttäarmeijan majurin arvoiset upseerit, mukaan lukien reservinupseerit (Vakinaisen väen upseeriluettelo palvelusvuosijärjestyksessä 1.1.1941).

119 Kadettiupseerit 1920–1970, 1004.

120 Kuuluisin 1. kadettikurssin upseeri lienee A. A. Paasonen, joka kunnostautui tiedustelualalla. Sodan aikana myönnettiin H. O von Essenille, S. E. Laakoselle sekä J. V. Nordgrenille Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim-risti.

121 Pajari 1923, 1–5.

nissamme.” Kirjasen henkeä mainitaan käytetyn Suojeluskuntain Päälystökoululla Tuusulassa vuoden 1925 aikana järjestetyillä taktiikan soveltamiskursseilla, jossa harjoitusten ”kokeiluosastona” käytettiin varusmiesjoukkuetta.¹²² Lähtökohtana on ollut siis kehittää joukkueen taistelun ohje, jonka ”henki” tosin muistuttaa selkeästi saksalaisia ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheen taistelukentällä toimineita taktisen tason pieniä iskuosastoja (*Stoßtrupp*). Nämä erikoisyksiköt toimivat tehtävälähtöisen ja toimeksiantoja antavan taktiikan hengessä (varustettuina kevyillä konekivääreillä, kevyillä kranaatinheittimillä ja liekinheittimillä). Ne pyrkivät soluttautumaan vihollisen läheisyyteen ja etsimään sen puolustusryhmytyksestä heikkoja kohtia, mistä ne sitten murtautuivat läpi ja jatkoivat pysähtymättä vihollisen selusta-alueelle. Näiden osastojen käyttöönoton lähtökohtana oli pyrkimys saada ensimmäisen maailmansodan staattiset rintamalinjat taas liikkuviksi. Pienillä, liikkuvilla ja joustavasti toimivilla joukoilla nähtiin saatavan tehokkaampi vaikutus kuin massiivilla rintamahyökkäyksillä, jotka vain johtivat massiivisiin tappioihin. Näitä iskuosastoja on jälkikäteen pidetty ensimmäisinä modernin liikesodankäynnin joukkoina. Toisessa maailmansodassa niitä johtaneet ja niiden käyttöön perehtyneet nuoret upseerit olivat siirtyneet taistelukentän ”operatiiviselle” tasolle, jossa he laajensivat taktisen menestyskonseptin laajemmaksi, lähes sotänäyttämöjä koskevaksi menestystekijäksi.¹²³ Hanén artikkeleissa iskuosastologiikka siirrettiin lähes sellaisenaan ”kevyiden joukkojen” käyttöperiaatteisiin.¹²⁴ Väinö Linna arvioi *Tuntemattomassa sotilaassa* suomalaisia joukkoja sopimattomiksi mainituiksi ”sturmjoukoiksi”, koska niiden ulkoinen näyttävyyden ja kurin ulkoiset tunnukset olivat vaatimattomampia saksalaisiin esikuviin verrattuna.¹²⁵ Lähtökohtana näiden joukkojen suorituskyvyssä ei ollut kuitenkaan tekniikka tai näyttävyyden, vaan kyky toimia erilaisten sotataidollisten lähtökohtien mukaisesti.

Stahelin sekä Sigellin teos *Pienempien osastojen käytännöllinen taistelukouluutus* siirtyi marginaaliin Hanénin esittämien ajatusten kanssa 1920-luvun loppupuolella. Saksalaisista sotakokemuksista ajatuksia hakevan ja etenkin luovan taktiikan aikakausi oli päättymässä. Viralliset ja norminkaltaisia määräyksiä sisältäneet ohjesäännöt tulivat säätelemään esimerkiksi miten puolustus- sekä hyökkäystaistelussa tuli toimia ja mitä siitä tuli ajatella.¹²⁶ Ensimmäisen kadettikursin kokemaa (pakonomainen) indoktrinaatio uuteen kansalliseen tapaan suhtautua sotaan oli jaloitunut sitä toistavaksi osaamiseksi viimeistään 1930-luvun alussa. Vuonna 1930 Kadettikoulusta valmistuneen luutnantti Pauli Huhtalan *Jalkaväen ryhmänjohtaja* (1932, josta tehtiin 6 painosta) ja *Kivääri- ja pikakivääriryhmä taistelussa* (1935)

122 Stahel–Sigell 1925, 3–4. Ilmatorjunta-aselajiin erikoistunut Rainer Stahel yleni Saksan armeijassa aina kenraaliluutnantiksi asti. Hän oli Suomen kansalainen vuosina 1921–1934, vaikka oli päättänyt palveluksensa (Turun) suojeluskunnassa jo vuonna 1925. Hän jäi vangiksi toisen maailmansodan aikana Puna-armeijan joukoille Bukareistissa elokuussa 1944. Hän kuoli vankileirillä; Selén – Pylkkänen 2004, 192–194.

123 Rekkedal 2006, 142–145; Bond 1977, 25.

124 esimerkiksi Hanén 1927, 290–299.

125 Linna 1996, 118–119.

126 Jalkaväen ohjesääntö II, 1 1932, 15–20. Näillä sivuilla esitetään taistelun tekijät, jotka määritetään tulen ja liikkeen avulla. Tuli oli oleellinen osa liikkeen mahdollisuutta, koska liike ”vaatii onnistuakseen useimmiten tulielimien tehokasta apua”.

selvensivät aikakaudella voimassa olleiden ohjesääntöjen vaikeasti tulkittavia normeja.¹²⁷ Vakinainen armeija oli näiden ohjeiden perusteella valinnut ”keskitien”, minkä ääripäinä voidaan pitää aikaisempia 1920-luvulla käytössä olleita von Gerichin oppaita sekä viimeksi mainittua Stahel–Sigellin opasta. Huhtala soveltaa suljetun järjestyksen muotoja taistelukentälle ja tekee kaaoksesta hallittavan näköisen. Kurinalaisuus ja kontrolli nähdään siis taistelukyvyn kannalta keskeisenä elementtinä. Sen säilyminen kytketään oikeannäköisyyteen ja sotilasjoukon oikeanmuotoiseen ryhmitykseen. Kirja antaa siis vastauksen siitä miltä sotilaallisesti kyvykkään joukon pitäisi näyttää. Kirja on täynnä ryhmänjohtajan antamia käskyjä erilaisissa tilanteissa, mikä osoittaa toisaalta kirjan liittyneen enemmän rauhan aikaisen varusmieskoulutuksen järjestelyihin kuin antavan vastauksia mahdollisten ongelmien ratkaisuun ja annetun tehtävän täyttämiseen taistelukentän kaaoksen, olemattoman näkyvyyden ja voimakkaiden äänien keskellä.¹²⁸

Myöhemmin 1930-luvun aikana myös Sigellin (nyt siis Hersalo) uudet oppaat *Reservinupseeri johtajana* (1935) sekä *Kiväärijoukkueen johtaja* (1939) näyttävät suuntautuneen Huhtalan oppaiden kaltaisesti kulutussodankäyntiin sekä myös varautumiseen käskyjä antavaan johtamislogiikkaan. Aktiiviset ja aloitteelliset pienryhmät olivat tässä uudessa oppaassa osana systemaattisesti etenevää ja taistelevaa jalkaväkিপataljoonaa. Pienen osaston ehkä liian autonominen liike ei siis enää sopinut jatkuvasti monimutkaistuvan sekä monipuolistuvan kenttäarmeijan systemaattiseen logiikkaan. Kenttäohjesääntö III:n perusteella voisi jopa väittää, että jalkaväen ja tykistön ympärille kehittyvät ja jatkuvasti laajentuvat huollon sekä pioneerij- ja viestitoiminnan kehukset sitoivat taktiikan eräänlaiseksi staattiseksi ohjesääntökuvaksi. Taktiikan muutos oli siis liitetty asevoimien kokonaisuuksiin, eikä jalkaväellä ollut ehkä enää mahdollisuuksia toteuttaa omaperäisiä taktiikkaan liittyviä kokeilujaan. Armeija oli siirtynyt paikallisesta kokeilutoiminnasta laajojen kokonaisuuksien muodostamiseen ja niiden hallinnan harjoitteluun.¹²⁹ Vertailukirjassa (Stahel–Sigell) lähtökohtana oli ollut siis kouluttaa nimenomaan pienempiä ja aktiivisesti toimivia osastoja, joiden toimintaperiaatteen ajateltiin liittyvän ja myös vaikuttavan koko organisaatioon. Saksalaisen sotakokemuksen vaikutus näyttää kadonneen täysin 1930-luvun kirjoista. Rainer Stahelin esittämät näkemykset jäivät siis osaksi kokeilevaa 1920-lukua, eikä Hersalo (ent. Sigell) näytä jatkaneen kokeilevan taktiikan linjalla.¹³⁰ Sodan rutiinittomuuteen vastattiin siis muodostamalla selkeitä rutiineja, jotta kaaos ei tuntuisi hallitsemattomalta.¹³¹

Huhtalan oppaat antavat viitteen siitä sota- ja johtamistaidollisesta ymmärryksestä, mitä rintamatehtävissä palveleet kadettiupseerit omasivat toisen maailman-

127 Grün 1931, 7; Kadettiupseerit 1920–1970, 212.

128 Huhtala 1935, 82–268.

129 Kenttäohjesääntö III 1934. Kolmannessa osassa liitetään yleishuolto, liikenne ja tiekuljetukset, taisteluvälinehuolto, taloushuolto, lääkintähuolto, eläinlääkintähuolto, pioneerihuolto, viestihuolto, kaasunsuojeluhuolto, kuljetusvälinehuolto sekä kenttäpostiliikenne osaksi kenttäarmeijan yleistä toimintaa.

130 Hersalo 1935; Hersalo 1939. Nämä johtopäätökset on helppo tehdä pelkästään kirjojen taktisten tilanteiden valintojen suhteen. Omat joukot ovat pataljoonia ja komppaniamit toimivat osana ylemmän johtoportaan varsin tarkasti käskemää kehystä, eikä toiminnallisuus lähtenyt enää yksittäisistä joukkueista.

131 Borell 1989, 11–12.

sodan aikana. Huhtalan ja myös siis Hersalon oppaiden lähtökohtana on saada rauhan aikainen koulutus mahdollisimman lähelle taistelukentän olosuhteita. Tavoitteena on ollut toisaalta myös kulutussotaan liittyvän ajatustavan legitimointi ja sen vahvistaminen kollektiiviseksi tietoisuudeksi. Tässä yhteydessä on syytä muistuttaa, että ilman tätä legitimointia ei kenttäarmeija olisi ymmärtänyt tulevien puolustustaistelujen merkitystä. Tässä mielessä kyse oli koko puolustuslaitoksen läpi ulottuvasta sisäistämismuutoksesta, jossa kaikki sosiaalistettiin samanlaisiin lähtökohtiin ajatella sotaa, taistelukenttää ja tulevia tehtäviään sodan olosuhteissa. Sotataito on tämän lähtökohdan mukaan ensisijaisesti sosiaalistamisprosessin tuote. Siihen liittyy tietopääoman lisäksi myös jotain sellaista kulttuurista toimintatapaa ja -kaavaa, joka antaa sille sen muuttuvan tai staattisen luonteen.

Vertailukirjojen lähtökohtaero näkyy myös siinä mihin subjekti paikannetaan ja kuka on toiminnan kohde, eli objekti. Huhtalan teoksessa subjekti on johtaja, jonka luonnetta haluttiin kasvattaa, jotta hänellä olisi mahdollisimman hyvät edellytykset antaa käskyjä alaisilleen ja jotta he oppisivat luottamaan häneen. Ryhmänjohtajan kehittyminen taistelunjohtajaksi nähtiin rakentuvan kasarmiympäristössä, jossa hän harjaantuisi toimimaan esimiesasemassa. Oppaan henki korostaa ryhmänjohtajan alaisia objekteina, jotka oli saatava tottelemaan annettuja käskyjä. Heidän toimintakykynsä nähtiin riippuvan kurinalaistamisen tasosta, koska vain kurinalaisella joukolla nähtiin pystyttävän toteuttamaan menestyksekkäitä taistelu-tehtäviä. Toiminta perustui esimiehen antamiin käskyihin ja niiden täytäntönpäätöksiin. Ryhmän taistelun osalta kyse on suorasta ja välittömästä johtamisesta, automaattisen tottelemisen vaateesta:

Erikoisesti juuri käskyjen antoon hänen on kiinnitettävä huomioita, sillä se on usein kompastuskivenä hyvällekin ryhmänjohtajalle.¹³²

Klas Borellin ajatusta soveltaen tässä on kyse sotilaiden kurinalaistamisesta harjoittelun aikana (*disciplinärä soldater i träning*),¹³³ eli siis integroimisesta heidät tiiviiksi osaksi byrokraattista järjestelmää, minkä tavoitteena oli syrjäyttää asevelvollisten toiminnasta organisaation toimintaa ja myös opetusta vaikeuttavat toimintatapamallit. Ihanteena hämmöittää militarisoitunut kansalainen, jonka siviili-identiteetti väistyisi sotilaskoulutuksen avulla. Sotilaiden integroiminen osaksi byrokraattista organisaatiota tapahtui siis eristetyssä ja eristäytyvässä kasarmimiljöössä, joka jo rakenteena mahdollisti sekä myös tehosti siviili-identiteettiä kantavien kansalaisten kurinalaistumista ja sopeutumista sotilaselämään. Varuskunnan porttien sulkeutuminen saatetaan tosin vielä 2000-luvulla nähdä symbolisesti uuden elämänvaiheen aloittamisena – ainakin sotilasorganisaation näkökannalta tarkasteltuna. Tätä kuvaa ajatus, jossa ”on aikaa keskittyä vain ja ainoastaan taistelijan taitojen oppimiseen”.¹³⁴ Stahel–Sigell mutta luultavasti yhtä lailla luutnantti Hänen ja muut samaa näkökantaa edustavat lähtivät liikkeelle siitä, että ryhmän tai joukkueenjohtaja pitää ymmärtää, että hänelle annettu tehtävä on toiminnan kohde ja

132 Huhtala 1932, 19.

133 Borell 1989, 10.

134 Roslund 2006.

että ihmiset, jotka olivat suorittamassa tehtävää oli asetettava ensisijaisesti toimiviksi subjekteiksi:

Vain siinä tapauksessa, että hän tuntee alaisensa, että hän ymmärtää sotilaan mielen ja häneltä ei jää mitään huomaamatta, hallitsee hän alaisensa, voi korjata esiintyviä puutteellisuuksia ja välttää epäoikeutettuja sanoja.¹³⁵

Yksilö oli heidän ajattelutavassaan keskeisellä sijalla. Koulutuksen lopputuloksena ei ollut kurinalaistettu yksilö, koska tavoite oli päästä harjoittelemaan kurinalaisilla sotilailla (*tränä soldater i disciplin*¹³⁶) sotaliikkeitä tulevaisuuden rutiinittomalla taistelukentällä. Sotaliikkeet nähdään ratkaisevina, eikä systemaattisesta sodankäyntitavasta (*methodical warfare*) ja siihen oleellisesti liitettävästä tykistö- tai kranaatinheitintulesta ole juurikaan mainintoja. Tämäntyyppinen asetelma näkyy Stahel–Sigellin teoksen lisäksi myös pienessä saksalaisessa (suomennetussa) ohjekirjassa *Jalkaväkivartioston johtaja* (1920), jossa lähtökohtana on tilanne, jossa toimitaan vihollislinjojen takana ja jossa perinteinen käskyihin perustuva johtaminen ei ole mahdollista. Huomio asetetaan miesten vapaaehtoisuuteen ja innokkuuteen tehtävän täyttämiseksi, eikä siis heidän käskemiseen suorittamaan tehtävää.¹³⁷ Massiivisessa saksalaisessa armeijassa oli siis lähdetty liikkeelle yksilöiden valjastamisesta suorittamaan tehtäviä, jotka oli aikaisemmin nähty kuuluvan vain suuremmille sotilasjoukoille. Tämän vaatimuksen mukaan oleellista oli päästä harjoittamaan sotilasjoukkoja sodan ajan kaaosmaisissa toimintaympäristöissä, eikä keskittyä vain kurinalaistamaan sotilasjoukkoja kasarmiympäristöissä.

Edellä mainitut kaksi erilaista kurin tehtävän ja sen vaikuttavuuden toimintalogiikkaa ja lopulta myös kurin erilaista kasvualustaa muodostavat vaikean roolikominaation myös ammattisotilaille, joiden tuli nähdä tehtävänsä kurinalaisten sotilaiden harjoittajina sodan varalle mutta jotka joutuvat kuitenkin olosuhteiden pakosta toimimaan lähinnä kurinalaistajina ja kuriin kasvattajina.¹³⁸ Tämän saatettiin nähdä sitovan ammattiarmeijan rakenteita toisarvoisiin tehtäviin.¹³⁹ Suojeluskuntien koulutuskäytössä ollut Stahel–Sigellin teoksen näkemys ei jätä tulkinnan varaa siitä mikä pitäisi olla asevelvollisten koulutuksen painopisteinä:

Sensijaan kun kasvatuksella suljetussa järjestyksessä sotilaasta tehdään enemmän tai vähemmän tahdoton välikappale, on taistelukouluutuksen päämäärä aivan päinvastainen. Maastossa tapahtuva taistelukouluutus vaatii pystyvää johtajaa, joka tulee yhä uudelleen oppilailleen painostaa sitä, että näiden on ensi sijassa suoritettava heille annettu tehtävä tai saamansa käsky, ja tämän tehtävän rajoissa on heille sallittu määrätty toimintavapaus –¹⁴⁰

Esimerkki on monimerkityksellinen. Edellä mainitun lisäksi sen voi nähdä sisältävän piilosanan, jossa korostetaan rauhan aikaisten sulkeisjärjestyksen harjoit-

135 Stahel–Sigell 1925, 7.

136 Borell 1989, 10.

137 Kempainen 1920.

138 Borell 1989, 10–12.

139 Liddell Hart 1950, 94–95, 188.

140 Stahel–Sigell 1925, 9.

teiden loitontavan joukkoja niistä valmiuksista, joita tarvitaan sodassa. Toisaalta, kyse on siis ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheen saksalaisista iskuosastoista, eräänlaisista erikoisjoukoista, joiden itseymmärrys omasta erilaisuudestaan ja erikoisuudestaan on lisännyt näiden joukkojen toimintakykyä ja ehkä myös halua toimia kurinalaisena joukkona, ilman kurinalaistamisen vaadetta.¹⁴¹ Suomalaisessa kulutusodankäynnin logiikassa ja pakonomaisessa käskyjä antavassa hengessä oli kuitenkin tarve saada koko organisaatio mutta etenkin sen johtajisto samanhenkiseksi. Sodan olosuhteet muuttivat luonnollisesti suomalaista taistelu- ja sotakäsitystä. Vuonna 1941 korostettiin ohjesääntömuutoksella kiinnostavaa ja tärkeää asiaa sängen näkymättömästi:

Taistelutoiminnassa johtajan on sovellettava muotoja, leveyksiä ja syvyyksiä tilanteen, maaston ym. mukaan. Harjoittelumuodot eivät saa tehdä hänen toimintaansa kaavamaisesti eivätkä estää tilanteen ja maaston hyväksikäyttöä. Johtajan on hallittava muotoja antamatta niiden hallita häntä. Toiselta puolen johtajan on aina muistettava ne rajoitukset, jotka toiminta suurien joukkojen puitteissa hänelle asettaa.¹⁴²

Näkymättömyys liittyy tämän merkittävän ajatuksen piilottamiseen kirjan keskelle, eikä esimerkiksi kirjan johdantoon, jossa korostettiin edelleen alkuperäisen ohjesäännön hengen mukaisesti muodollisen koulutuksen periaatteita, muotoja ja rakenteita. Tässä lisätyssä kannanotossa näkyy varovainen yritys muuttaa kahden vuosikymmenen painotusta käskytykskeskeisestä ja tilanteiden hallintaan keskittyvästä taktiikasta. Ajatus tehdään toisaalta tyhjäksi asettamalla (aineistoesimerkin lopuksi) yksittäinen joukko kenttäarmeijan kontekstiin, joka toimi siis kulutusodan hengellä, jossa yksittäisellä johtajalla ei lopulta ollut mahdollista sovittaa toimintaansa tilanteen mahdollisesti antamalla reunaehdoilla.

Suojeluskunnan käytössä olleet oppaat ja muu sotilaskirjallisuus näyttää muodostaneen jonkinlaisen välimallin edellä esitetyistä. Suojeluskunnan julkaisusarjoissa keskityttiin kenttäarmeijan reservinpäälllystön sekä reservinalipäälllystön harjaannuttamiseen ammattisotilaiden omistamaan sotilaalliseen taitoon. Esimerkiksi suojeluskunnan yliesikunnan *Taistelija* -julkaisussa on esitetty virallisen ohjesääntö taistelunnäköisesti ja tuntuisesti. Artikkelit sisältävät ohjeita yksittäisen sotilaan sekä ryhmän aseistuksen ja välineistön käyttämistä taistelukentän olosuhteissa. Taisteluteknisen esittelyn lisäksi valotetaan strategisen tason toimintaa sotahistorian esimerkeillä. Ehkä merkittävin eroavaisuus virallisen organisaation ohjesääntöihin sekä koulutusoppaisiin on julkaisun todenmukaisuus ja todentuntuisuus. Esimerkiksi vuoden 1936 numeroissa käydään läpi armeijakunnan sotatoimia eri aselajien toiminnan kautta. Kukin artikkeli syvennyy johonkin taistelun vaiheeseen ja liittyy niihin ihmisen nimiä, ominaisuuksia sekä heidän henkilökohtaisia tuntemuksiaan. Lopputulos on eräänlainen tulevaisuuden sodassa koettu mahdollinen todellisuus-

141 Tämä toimintalogiikka tuli itselleni tutuksi varusmiespalvelusaikanani Rannikkojääkäripataljoonassa vuosina 1987–1988. Kyseessä oli erikoisjoukko, jossa kurinalaisuus muodostui varusmiesten itsensä muodostamana. Koulussa ei palvellut varusmiesesimiehiä, vaan jokainen joutui toimimaan johtajatehtävissä alokasajasta alkaen.

142 Muutoksia ja lisäyksiä JO I:een ja JOII:een (1941), 155–156.

den tunne, jossa eriarvoiset reserviläiset sekä vakinaisen armeijan päällystö keskustelevalta hyvässä yhteishengessä sotatoimien johtamisesta sekä esimerkiksi tilanteen arvioinnista. Mukana on myös epäonnistumisia, jotka tosin liitetään eräänlaisina väistämättömyyksiä osaksi onnistuneita sotatoimien kokonaisuuksia. Artikkeleissa käsitellään myös tuntemuksia sekä niiden sodanaikaista käsittelyä. Esimerkkinä näistä esitetään panssarivaunujen ja siis lähinnä panssarintorjunta-aseistuksen vähyyden mahdollisesti aiheuttama paniikki. Samalla muodostetaan käyttäytymiskoodeja tulevan sodan olosuhteita silmälläpitäen. Majuri Saras on kuvitteellinen pataljoonan komentaja (I/JR 8). Lukija pääsee käsiksi kenttäarmeijan virallisuuden sisällä piilevään epävirallisuuteen eläytymällä esimerkiksi rykmentin adjutantiksi (reserviläisluutnantti). Pataljoonan komentaja on artikkelin mukaan ”sisimmässään hieman uteliaskin kuulemaan, miten hänen adjutanttinsa osaa asioita selostaa. Hän käyttää tätä tilaisuutta hyväkseen, oppiakseen lähemmin tuntemaan alaisiaan. ”selostaapas hiukan, adjutantti..., epävirallisesti vaan!” hän virkkaa”.¹⁴³ Julkaisussa kiinnitetään huomiota tehtävään ja sen parhaaseen mahdolliseen täyttämiseen. Rauhan ajan armeijan käskyjä välittävä mentaliteetti jää tapahtumien taustatekijäksi, eikä siihen kiinnitetä huomiota. Pelkästään tämän julkaisusarjan perusteella voi tehdä tulkintoja suojeluskuntakoulutuksen korkeatasoisuudesta. Sen avulla suojeluskuntajärjestöön kuuluneet pääsivät osallisiksi armeijakunnan laajuisiin sotatarjoituksiin, joita järjestettiin konkreettisesti vasta 1930-luvun lopulla. Reservin upseerit ja aliupseerit saattoivat saada näiden julkaisujen avulla jopa ammattiupseereita paremman kokonaiskuvan tulevan sodan sotatoimien kokonaisuudesta ja myös siitä mikä tuli olemaan oleellista tulevaan sotaan varautumisessa.

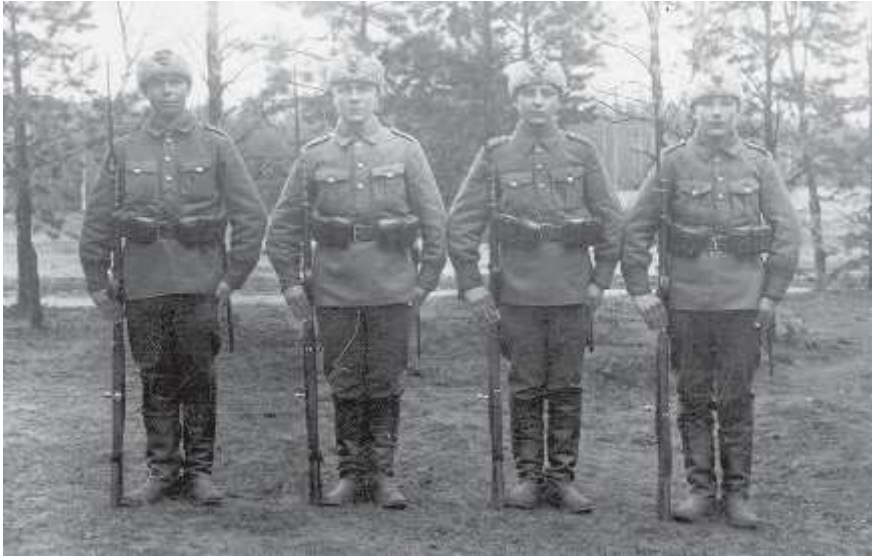
KURIIN VAI KURISSA KOULUTTAMINEN KÄYTÄNNÖSSÄ?

Helsinki 1937: Sotilaallisuuteen liittyviä tuntomerkkejä olivat, lakki suoraan päässä ja kenttälakin napit sekä kokardi pitivät olla nenän kanssa suorassa linjassa. ”Vatsa pitää kuivaa selkärankaan kiinni”, kuului komento kouluttajilla hyvin usein. Perusasennossa kantapäät muodostivat 60° kulman, kämmentä reiteen ja peukalot kuuluu muihin sormiin, eikä mitään harakanpesää saaneet kädet muodostaa. Sotilaallinen mies muisti ja huomasi tervehtiä esimiehensä riittävän ajoissa. Kunniantekohan alkoi kuusi askelta ennen ja kolme jälkeen sivuutettaessa.¹⁴⁴

Viimeinen sotataidollinen tai organisaation toiminnan tarkastelun ”ulottuvuus” liittyy kuriin, joka itsessään lienee selkeimmin määriteltävissä ja paikannettavana erääksi sotilaselämään liittyväksi itsestäänselvyydeksi. Kurin olemus ja muoto vaikuttaa oleellisesti johtajuuden käytäntöön ja lopulta myös siis siihen miten vaikuttamisen logiikka ilmenee taistelukentällä. Käskytykskeskeistä johtajuutta soveltavan asevoiman käytäntöjen taustalta löytyy mekaanista (kasarmi)kurin logiikkaa. Tarkennan seuraavaksi näitä käsitteitä.

143 Taistelija 1936. Yleistilanne -artikkeli lehdessä n:o 1/1936, 12–14.

144 TYKL/kys/45: informantti 243, 55.

Lähde: TYKL/kys/45: informantti 227.

Kuvio 3c. Sotataidon käsitteiden välinen hierarkia – käsitys kurista.

Organisaation tarkastelun ulottuvuudet: 1.–2. = pintatasoja 3. = syvätaaso	Horisontaalinen polariteetti
1. Vaikuttamisen logiikka - organisaation ulkoinen käytäntö	Kulutus- ja sodankäynti ↔ Liikesota ja sodankäynti
2. Johtajuuden käytäntö - organisaation toiminnallisuutta ohjaava käytäntö	Käskyjä valittava ↔ Toimeksiantoja antava
3. Käsitys kurista - oletus organisaatioon kuuluvien henkilöiden toiminnallisuutta ohjaavan kurin käsityksestä.	Annettu kuri - Mekaanisesti toteutettu ↔ Itse muodostettu kuri - Individuaalisesti tuotettu

Mekaanisen kurin ajatuksen olen lainannut Klas Borellin Ruotsin armeijaa koskevasta tutkimuksesta. Kasarmikurin käsitteellä Borell haluaa erottaa aikaisemman, aina 1900-luvun alkuun asti vaikuttaneen holhoavan ja patriarkaalisen kurin vaiheen, sekä seuraavan, 1950-luvulta alkaneen niin sanotun ”ryhmäkurin/veljellisen kurin” vaiheen.¹⁴⁵ Mekaaninen kuri viittaa myös mekaanisen solidaarisuuden

¹⁴⁵ Borell 1989, 51; Oman tulkintani mukaan tämä kurikäsite on lähempänä (iso-) veljellistä vallan ja kurin (fratriarkaalista) ymmärrystä kuin isällistä valtaa (patriarkaalinen).

muodostumiseen sekä ylipäätään sen olemassaoloon organisaatiossa. Kyse on samalla annetusta ja mekaanisesti toteutetusta kurista, jolloin kurista muodostuu tapa ja tottumus. Idealin mukaan tapa syntyy riittävällä harjoittelulla, eli sulkeis-harjoitusten avulla. Itse muodostettu kuri viittaa taas individualistisesti tuotettuun ja ryhmän itsensä tuottamaan kuriin. Lähtökohta on ryhmäkonsensuksen salliminen organisaation toiminnallisuutta säätelevänä voimavarana. Kyse on yksilölle ja ryhmälle syntyneestä mahdollisuudesta tuottaa virallisessa organisaatiossa subjektien itsensä näköistä toiminnallisuutta ilman, että se koetaan kurittomuudeksi tai liialliseksi omatoimisuudeksi. Mekaaninen (kasarmi)kuri liittyy kiinteästi toista maailmansotaa edeltäneeseen aikakauteen, jolloin länsimaisen asevoiman kurin ja käskyvallan ilmentymät kiinnittyivät läheisesti esimiehen autoritaariseen valta-asemaan ja yksilöiden sijaan massan kontrolloimiseen, erotuksena siis yksilöllisemmästä alaisten käsittelytaidosta, suostuttelukyvystä ja jopa mahdollisen ryhmäkonsensuksen sallimisesta.¹⁴⁶ Sodan kaaos ja sen torjuntayritykset saattoivat johtaa toiminnallisuuden painottumisen mekaanista (kasarmi)kuria ylläpitäväksi pelkästään siksi, että sodan epäselvyyteen halutaan saada jonkinlainen ote ja järjestys. Kyseessä olisi siis edellisissä alaluvuissa esitetty ajatus, jossa kaaoksenomainen ilmapiiri torjutaan järjestyksen (pakonomaisella) tuottamisella.¹⁴⁷

Organisaatiota ohjaavan kurikäskytyksen paikantaminen vaatii muita sodankäynnin ulottuvuuksia korostuneemmin kriittistä ajattelukykyä (*critical thinking*) sekä oman toiminnan, ajattelun ja tunteiden taustalla olevien olettamusten tiedostamista ja arviointia eli kriittistä reflektiota.¹⁴⁸ Kyse on subjektin liikkumavaran paikantamisesta organisaation toiminnallisuudessa ja omaan elämänhallintaan liittyvän ”näkyttömän” mutta myös ”ruumiillisesti” koetun (emootiot) paikantamisesta. Kyse ei siis ole ”kritisoinnista”, vaan ymmärrystä ohjaavan ymmärryksen paikantamisesta ja sen vaikutuksen arviointikyvystä. Sotilaskäskyn tulkinta pitäisi ulottaa äärimmilleen vietyä aina sen tuottamien tunnetilojen analysointiin asti.¹⁴⁹ Käskyt eivät nimittäin voineet tuottaa esimerkiksi onnellisuuden tunnetta, vaan pikemminkin pelkoa ja vihaa tehtävän mahdollisen epäonnistumisen vuoksi. Johtajan on myös pystyttävä linjapuolustuslogiikkaa noudattaessaan siirtämään tämä tiettyyn asiaan liittyvä tunnetila alaisille sotilasjohtajille. Edellisessä pääluvussa esitin miten kutsuntakokemukset muuttuivat ajassa. Itsenäisyyden alkuvaiheen vieraus muuttui lopulta tutuksi ja ehkä myös turvalliseksi. Myös saksalaissuuntauksen alkujärkytyksen muuttuminen yleisesti hyväksyttäväksi kokemukseksi kertoo joltain muutoksesta, joka oli kollektiivisen toiminnan kautta myös väistämätöntä. Kitka pieneni siis vasta kun ammattisotilaiden sekä kansalaisotilaiden organisaatiot olivat muodostaneet käsityksen itsestään, sekä mitä ne olivat suhteessa toisiinsa.

146 Janowitz 1966, 8.

147 Rekkedal 2006, 448. Rekkedal kytkee tämän ajatuksen kulutussodankäynnin logiikkaan. Näen tämän teeman liittyvän erityisen selvästi juuri kurin käsitykseen, koska sekä kulutus- että liikesodankäynti voivat käytännön toiminnan näyttävyuden suhteen ilmentää tämäntyyppistä logiikkaa. Kyse on siis siitä miten esimerkiksi ammattisotilaat suhtautuvat kuriin ja sen merkitykseen, eikä sitä miten ammattisotilaiden tuottama asevoimien toimintalogiikka vaikutti käsityksiin kurista.

148 Brookfield 1987, 135–138; Luoma 2008; Mezirow 1991.

149 Näistä teemoista esimerkiksi: Luoma 2008; Damasio 2000, 60.

Vastakkaisista identiteettilähtökohdista muodostuneet lähtökohdat yhteistoiminnalle tukivat siis toisiaan vasta kun ne olivat toimineet keskenään usean vuoden ajan.

Sotataidollisten ulottuvuuksien kolmannen tason tarkastelu ja sen näkyvyys on tutkimukseni aineistoesimerkkien informatiivisin tarkastelukehys, koska niiden avulla on mahdollisuus paikantaa organisaation epävirallisen organisaation toimintakulttuurin erityispiirteitä sekä ylipäätään käsitystä organisaation ”piilossa” olevista luonteenpiirteistä. Olen esittänyt jo tutkimukseni alkuosassa esimerkkejä Suomen asevelvollisen armeijan koulutuslogiikasta. Se siis tähtäsi 1930-luvun myötä sotataidon monimuotoisuuden pelkistämiseen, korostaen puolustustaistelua ja toimintatapojen yleistä yksinkertaistamista. Pelkistetty kasarmin ja kentän toimintaympäristö oli suunnannut johtajiston kiinnittämään huomioita asioihin, joilla ei ollut enää mitään tekemistä itse sotatoimien sujumisen kannalta. Tarkoituksena oli löytää se mikä oli oleellista, ja suunnata upseeriston ajatukset niihin tekijöihin, jotka olisivat siis oleellisia sodan tilanteessa. Näistä pyrkimyksistä on ehkä selkeimpänä esimerkkinä vuonna 1937 järjestetystä armeijakunnan talvisotaharjoituksesta tehty laaja ja yksityiskohtainen arviointi. Tästä salaiseksi luokitellusta kirjasta paljastuu kiinnostavia yksityiskohtia. Sotaharjoituksen johtaja kirjoittaa avoimesti epäkohdista, joihin oli syytä kiinnittää huomiota. Hänestä eräs ”silmiinpistävä heikkous” oli harjoituksesta laaditut taistelukertomukset, sotapäiväkirjat sekä muut asiakirjat, joissa ilmeni kauttaaltaan ongelmia oleellisten ja toisarvoisten seikkojen erottamisessa.

Usein on turhan yksityiskohtaisesti selostettu asioita, jotka eivät laisinkaan ole vaikuttaneet tapahtumain kulkuun eivätkä edes sisällä mitään koulutuksen kannalta mielenkiintoista, kun sen sijaan aivan oleelliset seikat, joista mahdollisuus arvostella suoritettujen liikkeiden ym. taktillisten toimenpiteiden tarkoituksenmukaisuutta ratkaisevasti riippuu, ovat jääneet kokonaan mainitsematta tai esitetty aivan ylimalkaisesti.¹⁵⁰

Sotaharjoituksen johtaja kiinnitti huomiota puutteisiin ja määräsi korjattavat asiakohdat ja toimintatapamallit. Kyse oli siis merkitysten muodostamisesta tiettyjen sotataidollisten käsitteiden hallinnassa. Puolustuksen käsitteen tuli merkitä ammattisotilaille juuri tietynlaista ja tiettyä mielialaa (tai emootiota) tuottavaa käytäntöä. Tämä oli edellytys, jotta ammattisotilalla olisi ollut edellytyksiä kasvattaa alaisiaan kansalaisotilaita oikeanlaiseen ymmärrykseen esimerkiksi puolustustaisteluiden merkityksestä. Armeijakunnan talvisotaharjoituksessa viivytystehtävään asetetut joukot olivat irtautuneet rintamasta liian nopeasti – ainakin harjoituksen johtajan mielestä. Joukkoja oli porrastettu syvyyteen, jolloin oli havaittu, että mikään puolustuslinja ei ollut lopulta riittävän vahva pysäyttämään vihollisen hyökkäyksiä. Kyse oli siis siitä, että upseeristolla oli puutteellinen ymmärrys ”rintamavastuusta”.¹⁵¹ *Kivääri- ja pikakivääriryhmä taistelussa* -opas (1935) korostaa rintamavastuun käsitteen merkitystä seuraavasti:

150 Armeijakunnan talvisotaharjoitus v. 1937 (1938), 255.

151 Armeijakunnan talvisotaharjoitus v. 1937 (1938), 258–259.

päävastarinta-asemassa pesäkettä puolustava ryhmä ei saa ilman ylemmän johtajan käskyä vetäytyä taaksepäin. Pesäkettä on puolustettava viimeiseen saakka, vaikkapa sisäänmurtautunut vihollinen tuhoaisikin jonkun naapuriryhmistä.¹⁵²

Ylempi johtaja antaa siis käskyn asemasta luopumisesta ja perääntymisestä. Alemmalle johtoportaalle ei siis annettu lupaa, vaan käsky irtautumisesta hallitusti sekä kontrolloidusti seuraavalle puolustustasalle. Talvisodan aikana painettu ohjesääntö korosti vielä tätä samaa logiikkaa, joten kyse ei ollut siis vain rauhan aikaisista olettamuksista seuraavan sodan varalle, vaan tiettyihin periaatteisiin nojaavan taktisen osaamisen hiomisesta. Peräänantamattomuudesta muotoutui absoluuttiseksi koettu normi etenkin sodankäynnin ylemmille johtoportaille, koska millään ”välijohtoportaalla” ei saanut olla lupa hallinnoida rintamalinjoja oma-aloitteellisesti, koska yksittäisen divisioonan oma-aloitteinen irtautuminen päävastarinta-asemasta olisi pakottanut myös muut joukko-osastot irtautumaan. Jalkaväen ohjesääntö ei antanut tulkinnan varaa:

Puolustukseen määrätty joukko saa luopua asemastaan ja perääntyä vain puolustukseen käskeneen tai ylemmän johtajan käskystä.¹⁵³

Tutkimusajankohtana sotilaskurin säilyminen nähtiin olevan laajassa tulkinnassaan perus- ja elinehtona armeijan toimintakyvyille. Kyseinen lähtökohta jättää kansalaisotilaan ulkopuoliseksi, vaikka kyse olisi pitänyt olla kaikkien ymmärtämästä perusasiasta. Hän saattoi olla ihmeissään sotilaskurin absoluuttisuudesta ja siihen liitetyistä kielikuvista. Hän saattoi tulkita normit, käskyt ja muut sotilasyhteisön välittämät kiellot ja ”ankarat” määräykset juuri siten miten hän ne halusi tai oli oppinut niitä tulkitsemaan. Lopulta hän ei välttämättä ymmärtänyt mikä oli ehdottoman tärkeää ja mikä vähemmän tärkeää noudatettavaksi juuri opetetulla tavalla. Esimerkiksi joidenkin marssilaulujen laulaminen saatettiin kieltää ”ankarasti”.¹⁵⁴ Mekaanisen (kasarmi)kurin ympäristössä oli vaikeaa ymmärtää erilaisten kieltojen todellista merkitystä ja niihin implisiittisesti sisältyneen joustonmahdollisuuden olemassaoloa. Suomen laivastossa saatettiin myös ymmärtää olleen ehdoton kielto käyttää kilpasoutuveneiden kyljessä erillistä kilpavenerasvaa, koska se olisi asettanut rasvaamattomat veneet epäedulliseen asemaan.¹⁵⁵ Ammattisotilaat pystyivät siis erottamaan ehdottomuutta vaativista asiakokonaisuuksista sellaisia, joita pystyi soveltamaan, sekä niitä, joita ei missään tapauksessa saanut soveltaa. Kyseessä oleva hiljainen tieto on siis sotilasidentiteettiin liittyvää osaamista, mihin ammattisotilaan uran valinnut kansalainen sosiaalistuu vertaispalautteen avulla.

Tarkoituksena on toki saada yksilö samaistumaan yhteisöön ja sitoutumaan virallisen organisaation käskyihin ja kieltoihin. Normit voivat myös selkiyttää yksilölle uuden yhteisön rajat sallittujen ja kiellettyjen asioiden välillä. Positiivisessa merkityksessä ne antavat samalla toiminnallisten ”mahdollisten” ja ”mahdotto-

152 Huhtala 1935, 226.

153 Jalkaväen ohjesääntö II, 1 1932, 13.

154 TYKL/kys/45: informantti 472, 33.

155 TYKL/kys/45: informantti 640, 10.

mien” rajat mutta myös niiden soveltamisvarat. Epävirallinen organisaatio saattoi siis muodostua eräänlaisena *toiseuden* projektina, jossa se paikansi virallisen organisaation joustovaran, sekä muodosti oman toimintalogiikkansa tämän liikkumavaran sisään. Ammattisotilaat jätettiin tämän projektin ulkopuolelle, koska heillä ei ollut välttämättä pääsyä tai halua päästä sen rakenteiden sisälle. Tämän poissuljennan vuoksi päällystöllä ei toisaalta (välttämättä) ollut mitään käsitystä joukkonsa mielialasta, eikä siis myöskään kiinnostusta sen muodostumisesta tai siihen liittyvien lähtökohtien selvittämisestä.¹⁵⁶ Kansalaissotilaan ymmärrys sotilaallisesta toiminnasta sekä siihen liitettävistä toimintatapamalleista saattoi liittyä puusavotoilta periytyneeseen ja kirjoittamattomaan *corpilakiin*¹⁵⁷, jonka suhteen siis osatiin määritellä esimerkiksi rehellinen ja hyvä metsätyömies ja myös hyvä kansalaisotilas. Ehkä identiteettien ääri-laidoissa sijaitsevan ymmärtämättömyyden lähtökohtina oli yksipuolisuuden sijaan pikemminkin molemminpuolinen ymmärtämättömyys ja suvaitsemattomuus sellaista kohtaan, minkä suhteen oma *toiseus* oli muodostettu ja mikä ylipäätään ylläpiti sen toimivuutta.

Sotilaallinen kuri näyttää olleen itsestään selvää vain harvalle sotilasmuistelmia kirjoittaneelle, vaikka jälkikäteen ehkä muistetaan, että tiukkaan kuriin ei suhtauduttu enää jälkikäteen ”negatiivisena piirteenä”.¹⁵⁸ Pakonomaisuus ja vapaaehtoisuus ovat tutkimukseni vaikeimpia teemoja, koska ne miellettiin eri tavoin, riippuen miltä puolelta kasarmin aita asiaa tarkasteltiin. Pakonomaisuus liitetään helposti valtaan ja vallankäyttöön. Sen sijaan niiden ympärille muodostuva monimutkainen ja moniulotteinen vuorovaikutusten, suhteiden ja ominaisuuksien kokonaisuus jää helposti organisaation perimmäisten funktioiden ja mahdollisesti myös niihin liitettyjen itsestäänselvyksien taustatekijäksi. Erilaiset vallan muodot ovat sotilasorganisaatiolle itsestäänselvyys mutta kansalaissotilaan kannalta tarkasteltuna valta ja sen käyttäminen on yksi niistä merkityksellisimmistä yksittäisistä tekijöistä, joka lopulta erottaa organisaation siviilielämän normaaliuksista. Kyse on myös siitä mitä sotilaselämä teki asevelvolliselle. Pentti Haanpää maalaa kuvaa pakonomaisesta asepalveluksesta, korostaen sitä, että kyse ei ollut vapaaehtoisuudesta. Maanpuolustusasiat olivat hänen mielestään aivan liian kaukaisia ja abstrakteja asioita työtä tekemään tottuneelle nuorukaiselle.¹⁵⁹ Mika Waltari hyväksyy kirjassaan tämän vaiheen, eli pakonomaisuuden tunteen nostattaman muutosvastarinnan. Hän tosin jatkaa ”purnauksen” jälkeen seuraavalle tasolle, jossa aikaisemmin inhotut asiat koetaan täysin päinvastaisina. Vihasta nousee kiintymys ja sitoutuminen, mikä tuottaa hyvänolon tuntemuksen.¹⁶⁰ Kyse on kuitenkin enemmänkin siitä kenellä on oikeus kokea itsensä täysveroiseksi ja autonomiseksi subjektiksi ja miten omia kokemuksia voidaan representoida esimerkiksi kansallisvaltion erilaisten diskurssien paineessa. Kansalaissotilaan kannalta katsottuna saattoi siis olla

156 Pipping 1978, 197.

157 Pöysä 1997, 141. Käsite liittyy oikean ja vääränlaisen jätkeyden määrittelyyn. Oikea ja rehellinen metsätyömies turvautuu ”kirjoittamattomaan corpilakiin.”

158 Väänänen 1978, 44.

159 Haanpää 1958, 114–117.

160 Waltari 1931, 26, 78–80. Esimerkissä Waltari kokee aluksi inhoa joukko-osastonsa kunniamarssia kohtaan. Lopulta hän suorastaan innostuu sen laulamisesta: ”Se on *meidän* rykmenttimme marssi, mahtava ja ihana”.

yhdentekevää, että sotilaskuri nähtiin koko yhteiskunnan oikeushyväksi, vaikka kurin olemassaolo oli siis nähty aikakaudella kansakunnan säilymisen elinehtona. Kurin ulkoisen näyttävyyden sekä sen näkyvyyden avulla pystyttiin myös (ulkoisesti) tunnustamaan kansallisesti yhtenäisen hengen taso.¹⁶¹

Sotataidollisesti katsottuna kansalaissotilaan oli oltava alamainen, koska kulu-
tussodankäynti sekä mekaaninen (kasarmi)kuri säätivät hänelle tähän liittyvän roolin. Myös Mika Waltarin logiikka näyttää painottavan kuriin alistumista, koska ”pelin henki vaatii sitä”. Hänen teoksestaan ei löydy kuitenkaan armeijakuriin alistumiseen liittyvää pakonomaisuutta. Kyse oli hänelle siis leikistä, johon poikasotilaiden oli mukauduttava kansallisen tason ideaalien täyttämiseksi. Haanpään näkemyksen mukaan armeijan olisi pitänyt olla ensisijaisesti itsetiedostavia kansalaisia varten ja siksi hän luultavasti teki kaikkensa taistellakseen oman subjektiutensa puolesta. Käsitys ja kokemus kurista olivat näillä kirjoittajilla siis samansuuntaiset. Toinen maailmansota päätti lopulta tämän kansalaisten välisen eipäs–juupas-väitelyn asepalvelukseen suhtautumisesta. Tästä kertoo jo sekin perusasia, että sodan jälkeen ei esiintynyt enää Waltarin ja Haanpään kaltaista vastakohtaisuutta hakevaa kerrontatarvetta. Sota tuli osoittamaan kansakunnalle mutta etenkin sen siviilikansalaiselle, että he pystyivät toimimaan tehokkaasti sotilaina jopa suurvaltaa vastaan. Oma sotilasmuistelmien ”jätkätarina” nähdään selkeästi oikeutetuksi osaksi kansallisen tason kertomusta, vaikka se ei olisikaan sotapäälliköiden ja maan poliittisen eliitin (herrat) aikaansaannosten kanssa vertailukelpoinen. Taustalla oli siis myös *toiseuden* kokemuksen kollektiivisesti muodostettu uusi lähtökohta, jossa toisen maailmansodan jälkeinen armeija jäi uuden poliittisen realismin kohtaamisen jälkeen valkoisen Suomen taakan kantajaksi sekä ”syntipukin” asemaan.

Asevoimien virallisen näkemyksen mukaan sotilaallisen kurinpidon kannalta katsottuna ”meille sopimaton” paikantui sinne mitä ei ymmärretty ja nähty sopivan ”suomalaiseen” luonteeseen. Juuri näitä ”meille sopimattomia ulkomaisia esikuvia ja menetelmiä” tarkastelemalla saa käsityksen siitä, mikä oli organisaation käsitys sen omasta luonteesta ja myös sille luonnottomista liitännäisistä. Kansalaisten armeijamyönteisyyden on nähty kehittyneen 1930-luvulla, jolloin kantahenkilökunta oli kasvanut varusmiehistä alkaen suomalaisessa komennossa, eikä siis ulkomaisessa vaikutuksessa. Positiivista armeijaan suhtautumista on nähty edesauttaneen myös ”suomalaisiin olosuhteisiin” sopivien koulutusmenetelmien käyttöönotto.¹⁶² Tässä tarkastelussa unohtuu se perusasia, että virallisen organisaation näkemyksen mukaan kuri oli iskostettava kansalaissotilaisiin, jotka eivät olleet tottuneet sotilaselämään saatikka aikakauden sotataidon vaatimaan kurin ymmärrykseen. Aikaisemmin esitin myös, että sisällissodan jälkeen armeijan (kirjoittamaton) tehtävä oli kurin palauttaminen nuoreen kansakuntaan. Kuritonta joukkoa piti toisaalta harjoittaa jatkossakin lisää ja siksi tuota kuuluisaa ”santsia” sitten annettiin silloin, kun katsottiin, että joukon kurinalaisuutta piti syventää:

161 Hannula 1927, 5; Hannula 1924, 212–291.

162 Peltola ym. 2006, 48–50.

Käkisalmi 1932: Meillä sanottiin ”santsia” kun tuli ylim. maahanmenoa, kyykkyhyppelyä ja etunoja nousuja ja laskua, vähän meillä yleensä oli näitä.[...] Suoritukset piti olla hyvät, ei niistä palkintoja jaettu. Santsia kyllä helposti saatiin jos ei kaikki mennyt jeksulleen.¹⁶³

Oikeannäköisyyden ongelmasta kertovat myös rykmenttien päiväkäskyt, joissa korostettiin sotilaskurin tai sen puuttumisen teeman alla erilaista epäsoitilaallisuuden ilmenemisiä, karkaamisia, luvattomia poissaoloja, laiminlyöntejä vartiopalveluksessa sekä kieltolain rikkomista.¹⁶⁴ Sotilasmuistelmissa esiintyy kuitenkin pääasiassa niitä, jotka kokivat sotilaskurinpidoillisten toimien oikeutuksen. Myös amerikkalaisia tutkimuksissa oli havaittu, että ne jotka olivat tyytyväisempiä rooliinsa sotilaana kuin siviilinä, olivat myös tyytyväisempiä palvelukseensa armeijassa ja yleensäkin pitivät enemmän armeijasta instituutioon. He myös sopeutuivat paremmin asepalvelukseen kuin ne, jotka alun perin olivat suhtautuneet kriittisesti aseelliseen palvelukseen.¹⁶⁵ Ehkä seuraavissa esimerkeissä oli kyse samanlaisesta ilmiöstä?

Viipuri 1927: Sotilaselämän rajoituksiin sopeutumisessa ei ainakaan minun ikäluokassani ollut vaikeuksia, ja sotilaallinen henki oli erinomainen.¹⁶⁶

Kiviniemi 1925: Sotilaselämään sopeutuminen oli mielestäni erittäin nopeaa ja myönteisen suhtautuminen armeijaan oli miehille ominaista joitakin harvoja lukuun ottamatta.¹⁶⁷

Kuriin kielteisesti suhtautuviin saatettiin liittää ajatus heidän ”vääristä ja nurinkurisista poliittisista käsityksistä”. Kurin oikeanlainen näkyvyys todetaan kiinnostavasti jääkäriluutnantti N. Hernbergin (saksalaisista oppaista kääntämässä) teoksessa *Aliupseeri sisäpalveluksessa* (1920). Kurittomia kansalaissotilaita saatettiin pitää alistettuun rooliin sopeutumattomuuden johtuen ”ilkeämielisinä”. Kaikkia niskoittelevia sotilaita ei laitettu tähän luokkaan, koska joukossa oli myös niitä, jotka olivat ”käsityskyvyltään heikkoja ja luonteeltaan hitaita”. Heidän vastustelunsa tulkittiin olleen ”passiivista vastarintaa”.¹⁶⁸ Jääkäriille oli iskostettu saksassa tietynlainen kurikäsitys mutta sen siirtäminen suomalaisiin olosuhteisiin näyttää tuottaneen ongelmia. Toisaalta myös jääkäreiden omassa koulutuksessa oli esiintynyt ongelmia, koska saksalaiset eivät olleet täysin ymmärtäneet näiden pohjoisesta tulleiden miesten motiiveja hakea vieraasta maasta sotilaskoulutuksen perusteita. Saksalaiset olivat pitäneet suomalaisia ”jääkäreitä” jonkinlaisina seikkailijoina. Alkuvaiheen häpeälliseksi koetusta ”partiopoikakoulutuksesta” siirryttiin pian tavanomaiseen ”rekrytointipetusmenetelmään”, osittain jopa suomalaisten omasta toiveesta. Luul-

163 TYKL/kys/45: informantti 197b, 7, 15.

164 Väänänen 1978, 42–43. Kyseessä oli Savon Jääkärirykmentin päiväkäskyt 1920-luvun alussa, joista saadun havainnon olen yleistänyt koskemaan myös muita joukko-osastoja muualla tutkimuksessani tehtyjen ja analysoitujen havaintojen perusteella; TYKL/kys/45: informantti 471, 22.

Rannikkotyöstössä 1919 palvelleen mukaan oli aivan tyypillistä, että väsynyt mies nukahti vartiopaikalleen. Kyseessä on kuvaus Helsingin ulkosaarissa olleista vartioryhmistä.

165 Stouffer ym. 1965, 83.

166 Väänänen 1978, 74. Hugo Haukselan muistelmat varusmiespalveluksestaan Viipurissa vuosina 1927–1928.

167 Väänänen 1978, 48–51. Lauri Heikkisen muistelmat varusmiespalveluksestaan Kiviniemessä vuodelta 1925. Heikkinen tukeutuu kertomansa mukaan varusmiesaikaisiin muistiinpanoihinsa.

168 Hernberg 1920, 34–36.

tavasti juuri sotilaskoulutuksen myötä jääkärit olivat kokeneet, että ”sotilaallisuus oli vähitellen juurtunut mieliin”.¹⁶⁹ Kyseinen tuntemus sotilaallisuudesta oli luultavasti myös se mikä tuli herättämään itsenäisen Suomen armeijassa muutosvastarintaa. Jääkärit olivat totutelleet vuosien ajan sotilaallisuuteen ja aikakauden sotilasnormaaliuteen, mikä oli siis siviilikansalaiselle Suomessa täysin vierasta. Samalla jääkärit olivat vääjäämättömästi irtautuneet niistä alkuperäisistä tuntemuksista, mitä heillä oli ollut sotilasasioista tietämättöminä. Asevelvollisuuden lakkauttaminen lähes kaksi vuosikymmentä aikaisemmin oli tuottanut siis sotilaalliseen kuriin tottumattomia ikäluokkia, joilla siis näyttää olleen tarve etsiä sen todellista luonnetta niiltä, jotka olivat sitä menestyksekkäästi toteuttaneet vuosisatojen ajan (esimerkiksi Preussin sotilaalliset voitot 1800-luvulla).

Ajatus sopimattomista ohjesäännöistä ja suomalaisiin olosuhteisiin sopimattomista asioista on saattanut jäädä elämään omaa todellisuuttaan. Jääkärikapteeni E. Kemppaisen teos *Jalkaväkijoukon johtaja*, perustui saksalaiseen viralliseen ohjekirjaan. Sovitus merkitsi tekijän mukaan suomalaisten käsitteiden ja esimerkkikarttojen sekä erilaisten tilanneilmoitusten sovittamista omiin taktisiin merkkeihin ja käytössä olleisiin tilanneilmoituspohjiin. Kyse ei siis ollut taustalla olevan kurikäsityksen mahdollisesta sopimattomuudesta suomalaisen käytäntöön, vaan armeijakäytäntöjen eroavaisuuksissa käskyjen yksityiskohdissa ja koulutusmetodeissa. Myös jääkäriluutnantti N. Hernberg mainitsi käännytyönsä johdannossa (*Aliupseeri sisäpalveluksessa*, 1920) soveltaneensa kasvatusopillisen puolen asioita saksalaisesta käytännöstä suomalaisiin oloihin. Sen sijaan aliupeerin tehtävät sisäpalveluksessa on kopioitu sellaisenaan saksalaisesta mallista.¹⁷⁰ Edellä mainitussa teoksessa nähdään, että suomalaisiin olosuhteisiin sopii seuraavien ajatusten tiedusteleminen:

- ryhmänjohtajan on saatava selville alaisistaan seuraavat seikat: onko hän nuoruusvuosistaan saakka ollut pakoitettu tekemään ankaraa työtä? Mihin poliittisiin järjestöihin hän on kuulunut? Onko isä tai joku muu lähisukulainen ollut sotilaana, sekä palveleeko kyseessä oleva mies itse mielellään? Seurustelee joku siviilihenkilöitten kanssa ja minikälaisten (esim. huonomaineiset naiset, epäilyttävät mieshenkilöt jne.).

Oman koulutuskulttuurin ja sotilaspedagogiikan keskeneräisyys ilmenee tutkimusajakaudella varsin selkeänä. Jääkärikapteeni Hannes Anttilan teos *Upseeri ja aliupeeri opettajina* (1928) kuvastaa tämän tieteenalan kehityssuuntaa mutta myös sen lähtökohtaongelmia. Anttila toimi rykmentin pastorina ja suojeluskunnan kenttäpappina sekä sotilaspedagogiikan opettajana. Sotilaspedagogiikka liittyi aikakaudella läheisesti sielunhoitoon ja siis kirkolliseen työhön. Tavoitteena oli sielunhoidon apuvälineillä tuottaa sisäistetyn uskonnonymmärryksen avulla arvoltaan ja etenkin eettis-moraalisesti oikeansuuntainen tunnetila, joka suoraan palvelisi kansakuntaa ja sen vaatimaa uhrimielisyyttä.¹⁷¹ Tässä kehityksessä kapteeni T. V. Vilja-

169 Suomen Jääkärit 1918, 140–141, 463.

170 Hernberg 1920, 7–8.

171 Anttila 1929. Anttila julkaisi runsaasti kasvatus- ja opetusopillisia kirjoituksia. Anttilaa koskevat henkilötiedot perustuvat teokseen: *Suomen jääkärien elämäkerrasto* (1938). Ei lähdeluettelossa.

sen ajatukset yksilön uudesta roolista ja yksilöstä itsestään lähtevästä vastuusta nykyaikaisella taistelukentällä eivät tuota yllätystä.

Ennen oli sanottu, että sotamiehen ei tarvitse ajatella, hänen täytyy vain totella. [...] Hänen täytyy edelleen totella, vieläpä silloinkin, kun kukaan ei ollut käskemässä. Hänen täytyy totella näkymätöntä käskijää, yhteisetua, joka asetti hänelle monasti suurempia vaatimuksia kuin kukaan esimies. [...] ¹⁷²

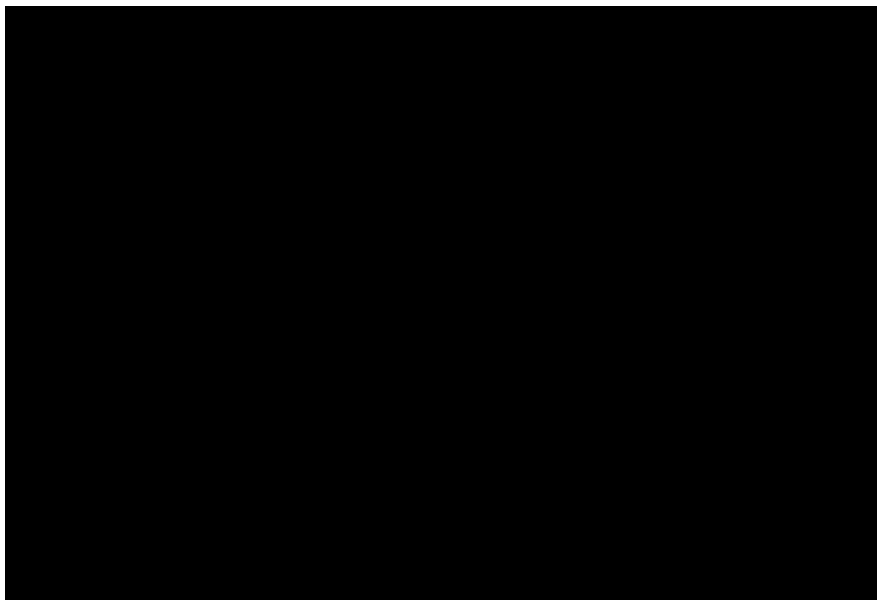
Yksilön motivoitumisen nähtiin lähtevän siis kansalaissotilaan omasta motivaatiosta ja etenkin kurinalaistetun kansalaissotilaan omasta tahdosta näyttää ja osoittaa noudattamaansa kurinalaisuuden tasoa, vaikka valvova silmä ei olisikaan ollut läsnä. Tässä lähtökohdassa on myös kiinnostavalla tavalla otettu esiin ”yhteisetu”, joka liittyy yksilön toiminnallisuuden ja toiminnan siis yhtä lailla kansakunnan palvelemiseen kuin yksittäisen joukko-osaston ja edelleen oman joukon tehtävien täyttämiseen. Tässä ei siis korosteta sitä mitä organisaatio tekee tai mikä on yksilön rooli tämän tehtävän täyttämässä. Oleellisempaa oli ohjata yksilö nykykäsittein ilmaistuna ”itseohjautuvaksi” arvojen siirtäjäksi ja niiden ylläpitäjäksi. Ohjautuvuus oli samalla kytketty kansalaissotilaan sisäiseen kehittymiseen kohti tavoiteltua ja tavoitteena olevaa mallisotiluuutta. Ohjautuvuuden opettaminen oli siis pyritty ulkoistamaan sotilaskouluttajilta ja annettu kansalaissotilaan itsensä tiedostettavaksi ja hänen itsensä hyväksyttäväksi ja sisäistettäväksi. Tehtävänäytön lopputuloksena on siis riippuvainen yksilön omasta sitoutumisesta tai sitoutumattomuudesta kansalaissotilaan isänmaanrakkaaseen ja uhrivalmiiseen habitukseen (kollektiivisena subjektina). Ihanne absoluuttisesti alistuvasta alamais-sotilaasta oli muuttunut siis nationalistisessa ulkoisiin uhkiin korostuneissa retoriikassa ja uuden kansakunnan muodostamisprosessissa absoluuttisesti ruumiinsa kansakunnalleen antavaksi kansalaissotilaaksi.

Ammattisotilaiden käsitys kurista ja koulutusmentaliteeteista (koulutuskulttuureista) oli muotoutunut omiin linjoihinsa jo aivan 1920-luvun alussa. Käsitys paljastuu esimerkiksi Lauri Malmbergin sekä hänen seurueensa Englantiin toteuttaman opintomatkan raportista. Malmbergin vaikutus suojeluskuntiin ja siis käytännön koulutukseen oli merkittävä seuraavina vuosina, mikä tekee raportista kiinnostavan. Suomalaiset vieraat olivat kokonaisuudessaan lähinnä järkyttyneitä ”englantilaisesta” kurittomuudesta, joka ilmeni sotilasjoukkojen puutteellisena yhdenmukaisuutena toimittaessa suljetuissa osastoissa. Aseotteet oli tehty yksilötasolla mallikkaasti mutta joukkona täysin epäjärjestyksessä. Suomalaisia jääkäriupseereita järkytti myös nuorempien sotilashenkilöiden olemattomat kunnianosoitukset virkaiässä vanhempia sotilaita kohtaan. Kunnia oli määritelty Suomessa ammattisotilaiden kielellä ”sotilaan kalleimmaksi aarteeksi¹⁷³”. Kunniaa osoittamalla (eli tervehtimällä sotilaallisesti) ei siis osoitettu halua loukata toisen ”kunniaa” eli ei haluttu tuottaa hänelle ”loukkaavan” kurittomuuden johdosta ”häpeän¹⁷⁴” tunte-

172 Viljanen 1936, 94–96.

173 Sisäpalvelusohjesääntö 1929, 14.

174 Häpeän tuntemus liittyi Hannes Anttilan (1929, 79) mukaan kunniantunteeseen.

”Kotiorkesteri” Suur-Merijoella, 1932. Lähde: Eino Mälkin perikunta.

muksia. Sotamiehet saattoivat jopa seisoa sääret hajallaan tupakka suussa esimiehen häntä puhutellessa. Isännät olivat todenneet (kysyttäessä), että ”pitkäaikainen kokemus on osoittanut, että juuri tämänkaltainen menettely on paras englantilaiselle luonteelle, sillä täten saavutetaan paras tottelevaisuus, kuten meille ilmoitettiin”. Ihmettelyn selittää ainakin osin suomalaisten oma käsitys kurista, mikä ei selvästi ollut englantilainen sovellus mekaanisesta sekä ryhmäkurista, höystettynä individualistisilla lähtökohdilla. Jääkäriupseerit eivät selvästikään olleet vakuuttuneita englantilaisen kurikäsityksen sopivuudesta suomalaisiin olosuhteisiin, jos he edes sitä kurikäsityksenä pitivät. Malmberg päättyy vielä tekemään pesäeron joihinkin saksalaisiin koulutusmetodeihin, joita ei haluttu soveltaa kotimaassa, vaikka ne olivat olleet saksassa erittäin tehokkaita. Yhtenä esimerkkinä mainitaan *Künstliche Aufregung*, joka viittaa kiinnostavalla tavalla sodan kaaoksen opettamiseen keino-tekoisesti luoduilla ja ehkä ihmisen persoonallisuuden affektiivista aluetta stimuloivilla asetelmilla.¹⁷⁵

Opetusmenetelmäkokeiluihin ei ollut selvästikään valmiita, koska taustalta puuttui vuosikymmenten tai jopa vuosisatojen perinteet sotilaskoulutuksesta ja ehkä myös tietämys niiden hyödyistä sekä haitoista. Sodan taidon opetus oli siten sidottu tiukasti siihen miten sitä katsottiin asialliseksi opettaa, mikä vaikutti siihen mitä ylipäätään voitiin opettaa. Jälkikäteen on vaikea paikantaa juuri tämän *Künstliche Aufregung* -logiikan mahdollista näköisyyttä. Luultavasti suomalainen oppimiskäsitys oli liittynyt persoonattomampaan tiedonsiirtämislogiikkaan, josta oli karsittu pois ehkä feminiinistä konnotaatiota sisältävien tuntemusten stimulointi ja toiselle

175 [Malmbergin arkisto] ”Selonteko suomalaisten upseerien opintomatkaista Englantiin” 5.1.20. Kansio 5. KA.

tuotetun tunnetilan hallinta? Ihmisellä on toisaalta taipumus olla käsittelemättä vieraita asioita, ellei hän ei ole oppinut havainnoimaan omaa toimintaansa ja siis sitä mitä ajatuksia sulkee ja mitä jättää sulkematta pois.¹⁷⁶ Hannes Anttilan tuo tähän aihepiiriin lisäselvitystä kirjassaan *Upseeri ja aliupseeri opettajana* (1929). Anttila käsittelee ”tunnepiirin ilmiötä” ja kytkee kiinnostavasti sielun-tilat (ilo, suru, viha, raivo, tuska, kauhu), eli nykymääritteen mukaisesti emootiot, opettajan pedagogisen osaamisen lähtökohdiksi. Opettajan tulee ymmärtää oppilaiden ”sielun-elämää”, jotta hän pystyisi ylipäätään opettamaan heitä ja ohjaamaan heitä oppimiseen.¹⁷⁷

Eri kansallisissa asevoimissa koulutusideologioiden taustalta paljastuu joka tapauksessa erilaisia käsityksiä sotilaasta, sotiluudesta sekä sotilaiden välisistä hierarkkisista suhteista. Jääkärit pystyivät siis omaksumaan jotain saksalaisesta sotilaskulttuurista mutta sulkiivat myös jotain ”sopimatonta” automaattisesti pois. Saksan armeijassa lähtökohtana oli upseerin esimerkillisyys ja persoonallisuus. Armeijassa suosittiin toisaalta äärimmäistä ankaruutta mutta samalla myös äärimmäistä hyväntahtoisuutta. Kyseinen yhdistelmä sitoutti kansalaissotilaat sekä aliupseerit ja upseerit kiinteiksi kokonaisuuksiksi. Ehkä tämän vuoksi sotavangeiksi jääneet saksalaiset sotilaat toivat vain harvoin esille epäkohtia esimiehistään.¹⁷⁸

Englantilaisesta kuriajatuksesta saa jonkinlaisen kuvan myös kapteeni Reino E. Laineen (1. kadettikurssi) suomentamasta englantilaisiin virallisiin ja epävirallisiin ohjeisiin liittyvästä opuksesta *Ohjeita mieskohtaisessa ja ryhmätaistelukouluutuksessa* (1925). Siinä lähtökohtana pidetään keskustelevia sekä neuvottelevia koulutusmenetelmiä. Erityisesti englantilaisessa koulutusajatuksessa korostetaan yksittäisen miehen koulutusta, jotta hän pystyisi näkemään maalit ja ampumaan tehokkaasti. Koulutus tapahtui siis yksilöä neuvomalla ja hänen omaa ajattelukykyään kehittämällä. Myös tässä oppaassa korostetaan huonon tulikurin negatiivista merkitystä. Buurisodassa oli ammuttu 1500 laukausta, jotta saatiin yksi osua vastustajaan. Tämän syyksi ei tosin nähty huonoa kuria, kuten vapaussotaa koskevassa aikaisemmin esittämässäni esimerkissä todettiin, vaan puutteellista koulutusta, eli syy löydettiin kouluttajista ja koulutusmetodeista. Tässä mielessä samaan ilmiöön yritettiin löytää vastausta eri suunnista. Samaa ”tulikurikeskusteluun” liittynyt H. Ignatius lähti siis liikkeelle kurin parantamisesta ja englantilainen käytäntö selvästi-kin siis yksittäisen sotilaan havainnointikyvyn kehittämisestä (näkökouluutus), sekä kouluttajan vastuusta tuloksellisuuden tuottajana, eikä kurinalaistajana.¹⁷⁹

Malmbergin ja hänen seurueensa ihmettely saa oudon valon, kun mainittu raportti suhteutetaan aikakaudella vallinneeseen käsitykseen, jonka mukaan juuri englantilaisessa mutta myös ranskalaisessa sotataidossa kurin merkitystä pidettiin hyvin keskeisenä.¹⁸⁰ Jääkäriupseerit olivat tottuneet toisaalta näkemään kurinalaistettuja kansalaissotilaiden joukkoja harjoituksissa. He siis odottivat näkevänsä sitä kuria ja kurinalaisuutta mitä tehtiin juuri tuolloin suomalaisilla koulutuskentillä ja

176 Malinen 2000, 134–137.

177 Anttila 1929, 73–81.

178 Shils – Janowitz 1985, 31–33.

179 Laine 1925.

180 Tuompo 1922, 115.

kasarmeissa, eivätkä ymmärtäneet näkemäänsä ja kokemaansa. He nähtävästi odottivat näkevänsä muodollista kasarmikuria, joukkojen harjaannuttamista kuriin ja annetun kurin testaamista muodollisen sotilaskoulutuksen harjoitteilla.

KANSALAISSOTILAAN KURINALAISTAMINEN

Yksilö irrotettiin varusmiespalveluksen johdosta perheen, suvun ja kyläyhteisön vaikutuspiiristä, joten hänellä oli erityinen tarve etsiä uudesta ympäristöstään tuttuja ja turvallisia rutiineja, joiden varassa hän voisi kokea uudestaan turvallisuuden tunnetta ja samalla rakentaa inhimillisen vuorovaikutuksen verkostoja.¹⁸¹

Turku 1919 [kirjeäljennös]: Toverien lähdettyä asemalta toiseen suuntaan jäin yksin odottamaan seuraavaa junaa. Olin siinä yksin, yksin. Yksinäisyys iski minuun kipeästi, tunsin ikävää [...]. Itkettiin ikäänkuin meitä olisi kuolemaan viety. Eräällä asemalla sisar jätti veljelleen hyvästit, kumpikin itki. Katselin kun tyttö lähti hiljalleen allapäin asemalta. [...]. Siirtyminen kansanopiston ihanteellisesta ilmapiiiristä, missä korkea isänmaallinen henki ikäänkuin leijaili ilmassa ja Maijan läheisyydestä karun sotilaalliseen elämään aivan tuntemattomassa ympäristössä, oli niin tavaton muutos elämässäni että mukautuminen tuntui aluksi mahdottomalta.¹⁸²

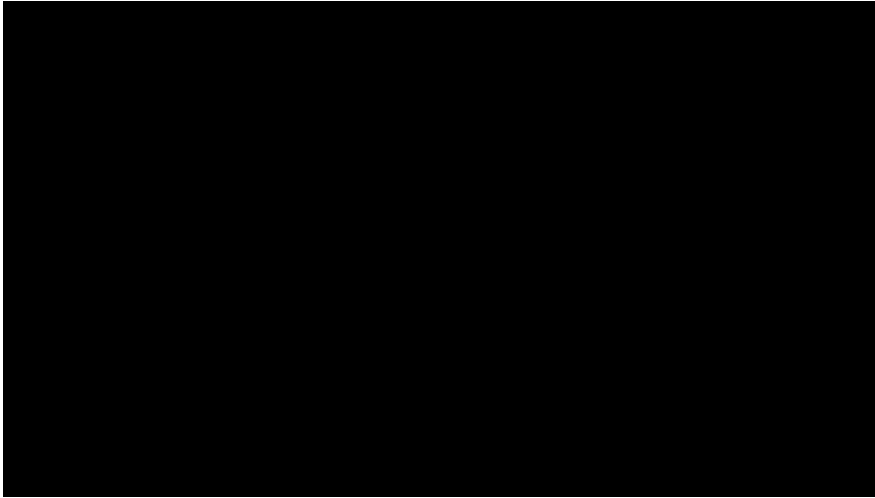
Tämäntyylinen kerronta on harvinaisempaa, koska sotilasmuistelmissa esitettiin tuntemuksia varsin hillitysti, kuten niitä oli tuotettu myös aikakaudella. Tästä antaa hyvin käsityksen Viipurissa sijainneen Autopataljoonan alokkaiden ”tuloni sotaväkeen” -aineikirjoitusaineisto. Kirjoitusten mukaan alokkaat astuivat palvelukseen vuonna 1922 tietämättöminä tulevan palveluksensa luonteesta, fyysisestä tilasta ja sotaväen toimintakulttuurista. Nuoret miehet olivat lähteneet kotiseuduiltaan, monet ensimmäistä kertaa, seikkailumielellä ja uteliaina. Kertomusten surijoina esiintyivät, tai haluttiin esiintyvän, lähinnä lähiomaiset ja muutamien osalta myös tyttöystävät. Tulevat alokkaat toimivat näissä jäähyväisissä lohduttajina, ymmärtäjinä ja heijastivat rohkeuttaan lähimmäisiinsä suuren seikkailunsa edessä.¹⁸³ Tähän liittyvä ajatus ei ollut muuttunut vuosikymmenten saatossa. Sotilasmuistelmissa esiintyneen muistikuvan mukaan esimerkiksi vuonna 1919 saatettiin laulaa kotiseudulta lähteneessä junassa: ”poikia viedään turkinmaalle panssariveturilla työt ne jäävät asemasillalle silmät vetisinä”.¹⁸⁴

181 Laitila 2001, 36. Laitilan tutkimuksen yksilöiden ero aikaisemmasta primääriyhmästä on dramaattisempi heidän taistellessa tuntemattomassa maassa kaukana Balkanilla ja vieläpä vieraan kulttuuriympäristön alaisuudessa. Heitä yhdisti Venäläisiin joukkoihin kuitenkin yhteinen vihollisretoriikka.

182 TYKL/kys/45: informantti 27.

183 2/AutoP:n alokkaiden aineet. PK 1459/1, KA, Sörnäinen. Viipurissa sijainneen autopataljoonan komppanian alokkaiden aineita aiheesta ”tuloni sotaväkeen” 27.2.1922. Alokkaiden A5-kokoisia sivun tai kahden sivun pituisia vastauksia oli säilynyt lähes 60 kappaletta. Havainnot on tehty koko aineistosta välittyneiden tuntemusten perusteella.

184 TYKL/kys/45: informantti 472, 14.

Erillisen maalentolaivueen (Suur-Merijoki) maaliskuuna alokkaat vuonna 1932.
Lähde: Eino Mälkin perikunta.

Aikakauden sotilasorganisaation tehtävänä oli kansalaisotilaiden kurinalaistaminen ja ammattisotilaiden hallinnoiman sotilaslogiikan siirtäminen kollektiiviseksi ymmärrykseksi. Käytännössä kyse oli kuitenkin alokaskoulutuksesta ja sen merkityksen korostumisesta. Jalkaväen Ohjesääntöön (II₁ vuodelta 1932) on kirjoitettu lähtökohdat, joiden mukaan mekaanisen (kasarmi)kurin mukainen logiikka siirretään käytännönläheisesti taistelulentäille. Tätä edelsi sotilaiden kouluttaminen riittävän kurinalaisiksi alokaskoulutuksen aikana. Koulutuksessa oli siis kyse ensisijaisesti joukon kurinalaistamisesta ja siis kurinalaisuuden pakonomaisesta siirtämisestä kansalaisotilaaseen. Muodolliseen kasarmi- ja kenttäkoulutukseen keskittyneen alokaskoulutuksen aikana ei järjestetty varsinaisia sovellettuja harjoituksia metsämaastossa tai ylipäätään maasto-olosuhteissa. Erään päiväkirjamerkinän mukaan ensimmäinen luento maastossa liikkumisesta järjestettiin 1920-luvun puolivälissä vasta 116. palveluspäivänä.¹⁸⁵ Myöhemmin kadettiupseeriksi koulutautunut informantti muistelee varusmiesaikaansa 1920-luvun puolivälissä samantapaisin miettein:

Viipuri, 1924: Koulutus oli pääasiassa suljettua harjoittelua kasarmin pihalla ja Sorvarin urheilukentällä. Suljetun harjoittelun ohella alkoivat syyspuolella vähäisemmät avojärjestysharjoitukset kasarmialueen metsissä, minkä ohella komppanian päällikön johdolla suoritettiin alustavia pioneiritöitä.¹⁸⁶

Kansalaisotilaan mekaaniseen (kasarmi)kuriin alistumisprosessi oli 1920-luvun alkuvaiheessa vasta käynnistysvaiheessa, eikä vielä ollut saavutettu sitä sotataidon soveltamiseen tarvittavaa tasoa, mikä olisi vaadittu kulutussodankäynnin hengen

¹⁸⁵ [Martti Saarisalon päiväkirjat], merkintä 24.1.1925.

¹⁸⁶ Väänänen 1978, 54. Hermes Linnapuomin muistelmä sotilaskoulutuksesta Viipurissa vuodelta 1924.

toteuttamiseksi. Kansalaissotilaan oma paikka sekä hänen roolinsa kasarmialueella oli itsenäisyyden ensimmäisten vuosien aikana muutenkin vielä epäselvä. Esimies-
 asemassa toimineet varusmiehet kopioivat sellaisenaan kenttäkoulutusmentaliteetin
 osaksi omaa johtajuuttaan, mikä ei aina miellyttänyt vertaisia kansalaissotilaita.
 Esimerkiksi varusmiesaliupseerin yritykset nojautua muodolliseen arvovaltaan
 saattoivat kaatua ”kahdenkeskisiin huomautuksiin, sillä mitään kukkoilua ei hy-
 väksytyt.” Näitä esimerkkejä on varsin paljon juuri 1920-luvulta.¹⁸⁷ Asevoimien al-
 kuvuosina ei siis selvästikään hyväksytyt varusmiesaliupseerien etuoikeutettua ase-
 maa. Sotilaspuvun päällensä laittaneet siviilit eivät halunneet tuottaa toisilleen
 tuntemusta sosiaalisesta hierarkiasta vanhempien ja nuorempien sotilaiden välillä.
 Tässä vaiheessa ei ehkä esiintynyt myöskään toverisortoa, eli pennalismia, eikä
 mainittavia initiaatiomenoja.¹⁸⁸ Toisaalta, etuoikeutettua asemaa ei suvaittu edes
 kanta-aliupseereille tai upseereille. Tähän arvomerkkeihin ja oman aseman oudok-
 suntaan viittaa myös eräs laivastossa (vuonna 1919) palvelut, joka ihmetteli soti-
 lasmuistelmassaan sitä, miksi vain upseerit saivat maistaa kaupanteon kohteena ol-
 lutta virolaista pirttua Tallinnan vierailuun liittyen, eikä sitä tarjottu lainkaan va-
 rusmiehille.¹⁸⁹ Esimiesten ei vielä tuolloin sallittu tuottaa alaisistaan alamaisia,
 koska alaisella itsellään nähtiin olevan parempi ymmärrys omasta toiminnastaan ja
 siitä miten piti toimia. Sen sijaan ”kapitulanttialiupäällystön” kurinalaistamis- ja
 käskytyslogiikka hyväksyttiin koulutuskentän olosuhteissa, koska sen miellettiin
 kuuluvan näiden henkilöiden ammatin kuvaan. Hyväksyntä ei tosin vähentänyt
 miehistön ja alipäällystön kireitä välejä. Miehistö saattoi mieltää huonojen suhteiden
 johtuneen siitä, että päällystö ei osoittanut riittävän suurta kunnioitusta heitä
 kohtaan.¹⁹⁰ Koulutuskulttuurin vakiintumattomuutta lisäsi entisestään epäselvä
 sotilaspoliittinen tilanne, joka oli vielä 1910-luvun lopulla ja 1920-luvun alussa
 varsin räjähdysherkkä. Kansallisen tason identiteettiprojekti oli muutenkin vielä
 keskeneräinen, eikä sen välitön siirtäminen näihin sisällissodan kokeneisiin ikä-
 polviin olisi ollut välttämättä aivan yksinkertainen asia.

Turku 1919 (kirjejäljennös): Ainakin nyt näyttää hyvin synkältä, sillä sota on aivan ovella.
 Kannaksella paukkuu jatkuvasti kiväärit ja kuularuiskut. Siviili-ihmisetkin ovat kovin
 huolestuneita ja peloissaan. Kaiken varalta täällä valmistaudutaan.¹⁹¹

Suljetun järjestyksen harjoitukset näyttävät olleen lähtökohtana joukkojen kurin-
 alaistamiseen, jonka toivottiin siis tuottavan kurinalaisia sotilaita. Harjoitukset

187 TYKL/kys/45: informantti 471, 22, 32; informantti 102, 87; ks. myös Ahlbäck 2006, 120–121.

Ahlbäck on paikantanut 10 informanttia, joiden mielestä ”simputtavaa” esimiestä ei pidetty
 arvossa.

188 Leimu 1985, 50–53, 56–57. Initiaatiolla tarkoitin siirtymäriittä, jonka tarkoitus on tuottaa
 jonkinasteinen korotus aikaisempaan rooliin/statukseen nähden. ”Pennalismien ilmeneminen
 voidaan edellisen perusteella selittää yhteisön voimakkaasti kerrostuneen sosiaalisen rakenteen
 heijastumaksi. Ne erot, jotka yhteisön perusroolijärjestelmässä vallitsevat, ilmentyvät pienoiskoos-
 sa saman yhteisön alimman perusrooliryhmän sisällä”.

189 TYKL/kys/45: informantti 641, 13.

190 TYKL/kys/45: informantti 471, 29.

191 TYKL/kys/45: informantti 27. Kyseessä on siis ote kirjeestä tyttöystävälle. Kyseinen informantti
 palveli Porin Rykmentissä.

ovat jääneet mieliin lähinnä säälimättöminä tapahtumina, jolloin kasarmin kentän pinta ja kenttää ympäröivät maastonmerkit tulivat tutuiksi. Kyseinen äksiisikoulu tus nähtiin jonkinlaiseksi itsestäänselvydeksi, eikä sitä itsessään kritisoitu. Esitin edellisessä pääluvussa aineistoesimerkkejä ”vieraan alaisuudessa” toimimisesta. Tässä yhteydessä käytän samaa aineistoa kuvaamaan aikakauden sotilaskoulutuksen luonnetta ja kansalaissotilaille asetettavia vaatimuksia. Kritiikki kohdistettiin siihen mikä nähtiin olleen sopimatonta tai jollain muulla tavoin kohtuutonta.¹⁹²

Sortavala 1922: Keväällä lumien lähdön aikana oli savisia lammikoita vain ja tässä savi-liemessä ja lumisohjossa sitten meitä höykytettiin ja nämä ”kapitulantit” joiksi me niitä kutsuttiin oikeen nauttivat siitä että komensivat maahan ylös juuri pahimpiin lammikoihin ja sitten kun kiväärit oli jo savessa ja vaatteet sekä jalkineet sitten kasarmiin mars-mars ja 15 min. kuluttua on kiväärien ja varusteiden tarkastus.¹⁹³

Lappeenranta 1920: ja kyllä hymy hyytyi monta kertaa kun tuli juoksu kasarmin ympäri jopa 3eekin kertaa samasta möhlyksestä vaikkei se suuri virhe ollu. Saattoi vain olla leveämpi naurun virnistys asenossa seistessä, jonka harjoitusta pitävä vänrikki otti niin todesta, että katsoi aiheelliseksi antaa pienen rangaistuksen hymyn hyytymiseksi [...] ¹⁹⁴

Helsinki 1924: sitten oli ”santsia” myös ”ylös” ”maahan” ja kouluttajan mielitekoja olivat kentällä olevat vesilätäköt sateen jälkeen, niihin yritettiin sotilas saada vatsalleen mutta alokas yritti ne hypätä yli tai jäädä niitten taakse.¹⁹⁵

Nämä kuvaukset tuovat mieleeni Erich Maria Remarquen teoksen *Im Westen Nichts Neues* (1929) ja erityisesti siitä vuonna 1930 tehty filmatisointi (Lewis Milestone), jossa koulutus kentällä nuorista opiskelijoista koulutettiin taisteluun kelpaavia sotilaita. Koulutusaliupseerina toimiva (entinen posteljooni) korpraali Himmelstoss lyöttää alokasjoukkueen mutalammikkoon ja käskee alokkaita pitämään päänsä matalana. En löytänyt sotilasmuistelmista mainintoja, että tätä muodollista ja luultavasti siis saksasta tuotua kenttäkoulutuslogiikkaa olisi pidetty mukavana, haastavana tai älyllisesti stimuloivana. Sitä ei toisaalta pidetty jälkikäteen erityisen negatiivisenakaan. Kyse oli ehkä tarkoituksellisesta menneisyyden suoje-luuyrityksestä, johon liittyy oman ”raskaamman” kasarmikokemuksen pyhittäminen. Tällä saatetaan antaa kuva oman palveluksen raskaudesta suhteessa ”nykyai-kaan”, jonka edustamaan kuriin ja kurinalaisuuteen suhtauduttiin ehkä korostetun kielteisesti. Eräs toivoi, että nykyarmeija (1970-luvulla) ei joutuisi koettelemaan itseään sodassa, jonka suorituskykyyn hän ei siis enää luottanut.¹⁹⁶

192 TYKL/kys/45: informantti 96, 10. Näitä kokemuksia oli lähes jokaisessa 1920-luvun alun varusmiespalveluksen kokeneessa.

193 TYKL/kys/45: informantti 483, 11.

194 TYKL/kys/45: informantti 375, 8. Olen käyttänyt ”virhe” sanaa, koska en saanut käsialasta selvää. Tulkitsen sanan olleen ”kumma”, enkä osannut liittää tätä lisäselvältä kotoisin olevan informantin mahdollisesti käyttämää kielikuvaa virkkeen kontekstiin.

195 TYKL/kys/45: informantti 101, 16. Olen tulkinnut sanan ”vesilätköksi” vesilätäköksi, eli tietyiksi paikoiksi, johon vettä kerääntyy pinnanmuodostuksen vuoksi.

196 TYKL/kys/45: informantti 97, 51.

Omaan alokasaikaan liittyvät kuvaukset ovat hyvin edustettuina sotilasmuistelmissa. Sieltä tulee esiin väkisinikin Haanpään kuvaama koulutuskenttämentaliteetti ja ”Sulo Laineen” kaltainen vihattu koulutusaliupseeri, joka vastavuoroisesti vihasi koulutettaviaan.¹⁹⁷ Alokas ei ollut vielä sotilas, vaan vasta ”palvelustaan aloitteleva rekryytti”.¹⁹⁸ Alokkaan roolina oli ottaa vastaan vanhemman varusmiesikäluokan ”leukailut” ja toverisorron erilaiset muodot. Ne saatettiin kätkeä eräänlaisen ”huumorin” vaatteisiin, vaikka sillä olisikin ollut varsin karkeat ulkoiset kuoret ja mitat. Alokkaan oli kestettävä huumorin vaatteisiin puettu pennalismi. Ehkä ”kansalais-sotilaiden koulu” ei olisi sitä itseään ilman sotilashuumorin karkeita ominaisuuksia? Sotilashuumoriin on luultavasti liittynyt sitä, mitä voi pitää sukkelana tai karkeana ja suomalaista ”yrmeää makua” sisältävänä. Huumori ja sen kestäminen voi itsessään toimia myös eräänlaisena initiaationa. Näin tapahtui ainakin tukkisavotoilla, joissa aloittelevilta savottalaisilta vaadittiin kykyä sietää vanhempien miesten irvailua. Jätkehuumoria on kuvattu oman porukan huumoriksi, joka ei ”kurkottele kuuhun”. Raa’alla huumorilla on voitu toisaalta myös säädellä aggressioita ja pitää yllä sopivaa sosiaalista etäisyyttä oloissa, joissa käytännön pakosta jouduttiin oleskelemaan hyvin lähekkäin. Pahimpana vaihtoehtona ”huumorin” tulkinnoille ja kokemiselle saattoi olla myös suoranainen kiusaaminen tai ”yhteisökulttuurin normeja” vastaan rikkoneen häätäminen yhteisöstä (tämä esimerkki viittaa ensisijaisesti savottakulttuuriin). Huumorin, toverisorron, esimiesaseman väärinkäytön sekä henkisen ja fyysisen väkivallan väliset erot ovat paikannettavissa yhtä heikosti kuin veteen piirretyt viivatkin. Kyse on lopulta yksilöstä ja hänen sietokyvystään. Myös Linnan sekä Haanpään ”jermujen” leukailu voidaan nähdä myös *jätkehuumoriksi* ”sotaisissa” puitteissa. Kyse on molemmissa teoksissa siis myös ”kovie miesten” huumorista ja sen näköisyydestä,¹⁹⁹ jonka ulkopuolelle jäänyt ei siis välttämättä ymmärtänyt sen luonnetta. Esimerkiksi Mika Waltari näyttää siis olleen jollain tavalla ulkopuolinen juuri tämän mieskulttuurin omalaatuisuudesta mutta erityisesti sen merkityksestä.²⁰⁰

Alokas oli organisaation alatasolle sijoitettu, tietoisesti väheksytty ja yhteisön alimman kastin jäsen. Alokkaalle aiheutui ongelmia, jos hän jostain syystä ei ollut tehnyt sitä mitä hänen odotettiin tekevän. Hänen nähtiin olevan organisaatiossa se, joka tosiasiallisesti teki sen mikä käskettiin, eikä yrittänyt välttää kaikin keinoin palvelusta tai valittaa huonosta kohtelusta.²⁰¹ Alokasajan jälkeen kyseinen tekijä voitiin sitten unohtaa.

Käkisalmi 1935: Oli suuri synti kun alokas pinnasi.²⁰²

Sitä ei näytetä elokuviissa, mitä tehtiin alokastuvissa. Kun kaappi kuntoon laitettiin patjapussilla nukkua koitettiin. Kovin se poikia harmitti kun päivystäjä pillillä herätti. Sekin

197 Haanpää 1958, 146.

198 Pieni tietosanakirja 1925–1928, 128.

199 Pöysä 1997, 69–71. Tässä on lainattu edellä mainitun professori Matti Kuusen ajatuksia.

200 Waltari 1931, 22.

201 TYKL/kys/45: informantti 96, 7. Tämä upseeriksi sodan aikana ylennetty kanta-aliupseeri koki ”simputuksen” kohtuuttomana, eikä ymmärtänyt miksi esimiehet eivät puuttuneet vallinneeseen mielivaltaan.

202 TYKL/kys/45: informantti 219, 16.

oli monesti hassua kun kylmällä vedellä piti pestä nassua. Korvit ne sattumat nokkivat ja monnit ne perunoita hotkivat. Nuhteita aina kuunnella ja välin piti isänmaata suudella.²⁰³

Ehkä ”sotilashuumorin” ja kollektiivisesti koetun sotilaalliseen toimintakulttuuriin liittyvä ymmärrys ja sen hyväksyminen osaksi omaa kielenkäyttöä on jonkinlainen edellytys, että yksilö on yleensäkin pystynyt suorittamaan asepalveluksensa loppuun. Pennalismi ja siihen liittynyt huumori toimi tässä mielessä siis eräänlaisena initiaationa kansalaisotilaiden sotilasyhteisöön, kansallisesti koettuun maskuliinisuuden oikeanlaiseen muotoisuuteen. Asepalveluksen kontekstista irrotettuna seuraava ”loru” saattaa näyttää oudolta:

Herätys on monnin kauhu, silloin alkaa melu pauhu. Housuja tuskin jalkaan saapi, kun jo ulos komennetaan. Voimistelu hurja alkaa, heilutetaan kättä jalkaa. Ympäri lipputan gon juostaan. Viimeinen ei ole kukaan.²⁰⁴

Sotilaan alistaminen alokkaan rooliin näyttää yleistyneen vasta 1920-luvun alkupuolella. Kyse oli näiden ”poikasotilaiden” saattamisesta tilanteeseen, jossa he kokisivat olevansa alistettuja. Alistaisuus piti näkyä kaikessa toiminnassa. Alistetun rooli ei siis ollut pysyvä, koska alistetun oli kasvettava seuraavien kuukausien aikana alistajaksi ja siis kasvaa alokasmaisesta ”poikasotilaan” roolista aikuisen ”vanhan” rooliin. Mika Watarin kirja *Siellä missä miehiä tehdään* (1931) osoittautui monivaikeutteisemmaksi, kuin mihin oli alun perin varautunut. Waltari ajatteli ehkä miesten koulun ihmisluonnon kasvattamisen, sivistyksen juurruttamisen sekä maanpuolustustahdon lisäämiskysymyksenä. Asepalveluksen rooli nähtiin yleisestikin jonkinlaisena sosiaalistamisprosessina yhteiskunnan miespuoliseen aikuisuuteen. Ehkä irralliselta tuntuva ajatus asepalveluksesta ”miesten kouluna” saa mielekkäämmät mittasuhteet, jos asepalvelus nähdään tässä teoksessa juuri kansalaisotilaiden kouluna.

En ole salannut vaikeuksia mitä armeijassa olevalla on, mutta samalla olen korostanut sitä, että välttämätöntä on miehen oppia tuntemaan elämää sotilaan näkökulmasta käsin, on opittava tottelemaan ja kestämaan rasituksia, jopa ikävääkin, näin kasvaa elämää ymmärtävä yksilö ja kansalainen, joka hädän hetkellä on isänmaalleen ja yhteiskunnalle tarpeellinen.²⁰⁵

Kansalaisotilaan kasvuprosessi tuotti väistämättäkin tuntemuksen omasta vanhemmuudesta suhteessa nuorempiin ikäluokkiin, joka siis saattoi ilmetä edelliseen esimerkkiin eksplisiittisesti tuodussa patriarkaalisessa suhtautumistavassa. Kansalaisotilaan kasvuprosessi tähtäsi nimittäin nuorempien ikäluokkien pitämiseen aina itseään nuorempina. Kyse on kansalaisotilaiden sisäisen arvojärjestyksen kannalta keskeisestä tekijästä, jolloin esimerkiksi sodan aikana lausuttu maininta miesten nuoruudesta saattoi loukata syvästi ”vanhaa”.²⁰⁶

203 Inon linnakkeelta löytynyt laulukirja (RTR 2). KA, Sörnäinen, PK 1386.

204 TYKL/kys/45: informantti 179, 46. Monni tarkoittaa alokasta.

205 TYKL/kys/45: informantti 227, 328.

206 Sotasavotta 1974, 39.

Lähde: TYKL/kys/45: informantti 227.

Viipuri 1937: Alokkaan omaa tahtoa painettiin kaikin keinoin maahan ja tukkakin ajettiin kokonaan pois.²⁰⁷

Vaatteiden lisäksi hiusten leikkaus vahvisti alokkaan tunnusmerkkejä. Palvelusajan myötä kasvaneet hiukset osoittivat kansalaissotilaan ”virkaiän”. Hiustenleikkaus oli edessä, jos hän joutui palvelusaikanaan vankilaan, jossa siis hiukset saatettiin leikata pois. Hiusten pituus toimi vaatteisiin verrattavana ja siis vahvana status-symbolina. Hiustenleikkauksen symbolisesta merkityksestä kertoo muistikuva, jossa armeijan hiustenleikkukone ei pystynyt leikkaamaan kertojan vahvoja hiuksiaan (Käkisalmi 1935).²⁰⁸ Symbolisesti asevoimat eivät siis pystyneet nujertamaan kertojan itsetiedostavaa ja subjektilähtöistä roolia.

Viipurissa sijainneen autopataljoonan alokkaiden ”tuloni sotaväkeen”-aineikirjoituksen tuotoksissa huokui ensijärkytyksestä selviämiseen liittyvä helpotus ja selviytymisen ilo. Niissä esiintyy ”minä”, joka yrittää selviytyä alokasajan arjesta.²⁰⁹ Aineita käytettiin valistustyössä eräänlaisena sisäisen tarkkailun välineenä. Vuonna 1939 annetussa opettajaohjeistuksessa annettiin 31 valmista aineen otsikkoa. Mielestäni kiinnostavia aiheita olivat *ketkä ovat isänmaan kannalta oikeutettuja kantaamaan ”työmiehen” kunnianimeä? Miksi puolustuslaitoksessa pitää olla luja kuri ja*

207 TYKL/kys/45: informantti 531, 13.

208 TYKL/kys/45: informantti 219, 10.

209 2/AutoP:n alokkaiden aineet. PK 1459/1, KA, Sörnäinen.

*järjestys? Miten viettäisin loma-iltani? Varusmiehen kirje kotiin sekä Mitä sanon pojalleni, kun hän vuorostaan astuu vakinaiseen palvelukseen?*²¹⁰

Vuonna 1972 järjestetyssä kirjoituskilpailussa ensimmäisten palveluspäivien hetkien outoutta ei enää käsitelty samalla lailla latautuneen tunneperäisesti kuin miten se koettiin tapahtumahetkellä. Jälkikäteen muistellaan ehkä asepalveluksessa koettuja karuja olosuhteita mutta ei enää miten siihen aikakaudella eri aistien ja tuntemusten kautta suhtauduttiin. Ympäristö oli ollut alokkaalle tuntematon, kuten myös organisaation toimintakulttuuri. ”Talon tavoille” oppimiseen meni ensimmäiset palveluspäivät. Näiden ensimmäisten päivien aikana alun perin ”kolkko ja tuntematon” tila muuttui Autopataljoonan alokkaiden aineiden perusteella siedettäväksi ja ”outo, eriskummallinen, ikävä” mieliala muuttui vastaanottavaksi. Vähitellen ”jatkuvaan kiireeseen” totuttiin. Epämukavuudet hyväksyttiin osaksi oletettua sotilaselämän oletettua normaaliutta. Siten myös armeijan ja siviilielämän välinen ristiriita henkilökohtaisen vapauden osalta osattiin liittää normaalisti eroavaisuudeksi siviili- ja sotilaselämän välille,²¹¹ kuten alokas Hietakangaskin totesi vuonna 1922,

[...]kasarmissa se alkoi kertakummallinen olo. Kipiän miehen on täällä hyvin huana olla. Mutta täällähän sitä nyt ollaan sotaväessä.²¹²

Tässä esimerkissä näyttäytyy mielestäni kiinnostavasti siviili-identiteetin ja armeijan tapakulttuurin välinen yhteentörmäys. ”Kummallinen” olo kuvaa vaihetta, jolloin hän koki uuden ympäristön henkisesti mutta samalla ehkä myös ”ruumiillisesti” vieraana. Kyse on luultavasti jonkinlaisesta stressiperäisestä kokemuksesta, jossa uudet merkitykset eivät ole vielä sisäistyneet osaksi uuden yhteisön määrittämää normaaliutta ja sen mukanaan tuomaa uudenlaista elämänhallintaa. Tässä esimerkissä on esillä jopa harvinaisella tavalla kansalaissotilaaksi pyrkivän alokkaan tuntemuksia ennen sotilasiän mukanaan tuomaa automaattista kohoamista ”vanhaksi” sotilaaksi, eräänlaista initiaatiota sosialisointiin (vaikka he eivät kohonneet samanarvoisiksi vanhemman ikäluokan kanssa). Luultavasti näitä ”ruumiillisesti koettuja” elämyksiä on vaikea paikantaa enää jälkikäteen, ainakaan alkuperäisessä muodossaan. Sodan kokemus on viimeistään jättänyt jälkensä tälle saralle. Sotilas-kasvatus liittyi luonteen koulumiseen ja armeijaorganisaation antamien fyysisten ja henkisten rajojen opettelemiseen. Jokaisen tuli kohdata kehonsa tuottamat torjuntareaktiot itsekseen, mikä ylipäätään mahdollistui 1920-luvun myötä, jolloin varusmiespalveluksen tuottama sosiaalistuminen kansalaissotilaan kollektiivisesti tunnustettuihin mittoihin oli jo muodostunut tavoitelluksi ja halutuksi lopputulokseksi. Seuraava esimerkki on sotilasmuistelmista:

210 Yksityiskohtaisia määräyksiä valistustyön suorittamiseen 1939, 12–13. Kyseinen opas on siis vuodelta 1939. Alokkaiden aineet on kirjoitettu huomattavasti ennen tätä ohjetta, jossa on ehkä haluttu muodostaa epävirallisesta valistustyöstä virallisempi.

211 Stouffer ym. 1965, 72. Tämä viittaus liittyi erityisesti korkeanoppisivestyksen omaaviin asevelvollisiin, jotka näkivät asepalveluksessa mahdollisuuden sosiaalisen aseman ylläpitämiseen ja parantamiseen.

212 2/AutoP:n alokkaiden aineet. PK 1459/1, KA, Sörnäinen.

Helsinki 1925: Kirota ei uskaltanut kuin itsekseni niin hiljaa ettei sitä kukaan kuullut.²¹³

Alokat kokivat aineita kirjoittaessaan sopeutumisensa uuteen ympäristöön ja uuteen toimintakulttuuriin henkilökohtaisena voittona, eräänlaisena selviytymisen ensimmäisenä vaiheena. Kyse oli samalla siis tulevan roolin ”kiitollisuudesta” suhteessa kurjaan alokasaikaan. Alokas Mansikka muotoili omin sanoin Viipurissa vuonna 1922 asepalveluksen eroavaisuuden aikaisempaan elämäänsä,

Elämä tuntui vähän omituiselta kun elämä ei ollut ihan niin vapaata kuin siviilissä. Mutta vähitellen siihen kuitenkin tottui tähän sotilaselämäänkin.²¹⁴

Outous muistui mieleen vielä sotilasmuistelmia vuonna 1972 kirjoitettaessa, vaikka jälkikäteen asiaa ehkä jo väheksytään ja halutaan liittää se vain yhdeksi ”oudoksi” asiaksi elämänkaaressa. Outouden tuntemus näyttää olleen yhtä selkeästi esillä niin 1920- kuin 1930-luvullakin palvelleiden keskuudessa. Sotilasmuistelmissa muistellaan seuraavaa:

Helsinki 1922: Oudolta se olo tietysti alussa tuntui.²¹⁵

Käkisalmi 1923: Ensimmäiset päivät ja yöt olivat tietysti aikalailla outoa touhua mutta pian siihen nuoret pojat tottuivat, kun vaan osattiin pitää vapaa aikana huumori päällä.²¹⁶

Helsinki 1932: Outua oli missä ei ollu enempänä ollu.²¹⁷

Kiviniemi 1932: Yhtä ”hullun myllyä” siviilistä tulleen alokaan mielestä kesti monet alkupäivät, joka päivä toi siihen uusia piirteitä.²¹⁸

Alokas Mäki-Petäjän toteamukset aineessaan ensimmäisten päivien kestosta olivat kuvaavia uuteen ympäristöön sopeutuvan silmissä.

”Ensimmäiset päivät tuntuivat kamalan pitkiltä, ei niistä tahtonut tulla loppuakaan. Minäkin ajattelin monta kertaa, että voi saatana kun saisi olla kotona. Nyt se kyllä rupeaa menemään mukiin, kun tulee talon tavoille.”²¹⁹

Alokasajasta selviytyminen muodostui tärkeäksi tekijäksi kansalaissotilaan sosiaaliturmisprosessissa. Ajallisesti tämä aika lyheni merkittävästi vuodesta 1919 alkaen, jolloin se oli vielä noin kahdeksan viikon pituinen. Muutaman vuoden kuluttua jakso oli vain puolet alkuperäisestä ajasta. Tämän voisi ajatella vaikuttaneen nuorempiin sotilaisiin pennalististen toimien vähenemisenä. Toisaalta niin sanotun

213 TYKL/kys/45: informantti 132, 15.

214 2/AutoP:n alokkaiden aineet. PK 1459/1, KA, Sörnäinen.

215 TYKL/kys/45: informantti 84 kotoisin Sammatista, 5.

216 TYKL/kys/45: informantti 99, 3.

217 TYKL/kys/45: informantti 194.

218 TYKL/kys/45: informantti 196, 15.

219 2/AutoP:n alokkaiden aineet. PK 1459/1, KA, Sörnäinen.

”nuoremman sotamiehen” koulutuskausi säilyi vielä 1930-luvulle samanpituisena, noin 26 viikon jaksona, vain alokasajan suhteellinen pituus vaihteli. Niin kauan kuin asevelvollinen edusti kasarmissaan nuorinta saapumiserää, niin kauan vanhempien ikäluokan sotilaat kohdistivat häneen toverisortoa. Alokasajasta selviäminen oli raskas ja vaativa lähtölaukaus vuoden pituiselle palvelusajalle. Normaalikansalaisuuden mitat eivät täyttyisi vain alokasajasta selviytymisellä, vaan koko pitkä vuoden palveluaika piti suorittaa loppuun. Oleellinen vaihe alokasajasta selviytymisessä oli tunne, että juuri tämä vaihe oli päättynyt. Toisaalta, ehkä itsenäisyyden alkuvaiheen ”preussilaiseksi” koettu armeija ja vähäiset soveltavat maastoharjoitukset ylläpitivät alokasmaista mentaliteettia, eikä kansalaissotilas missään vaiheessa kokenut pääsevänsä kasvamaan sellaiseen rooliin, jossa hän olisi kokenut olevansa itselleen ”mies”. Asevoiman rakenteiden keskeneräisyys heijastui luonnollisesti myös asevelvollisten koulutukseen. Myös Anders Ahlbäck on tehnyt havaintoja aikakauden koulutuksen jättämistä ”katkeruuksista”.²²⁰ Luonnollisesti alokaskoulutuksen kannalta katsottuna ensimmäisten viikkojen karut kokemukset ja niistä selviäminen kohottivat alokkaan itsetuntoa, mikä näyttää parantaneen myös itsekunnioitusta. Kiinnostava elementti alokkaan arjessa ja etenkin alokkaan selviytymisessä ensimmäisten viikkojen piinasta oli kuolemankulttuuriin viittaava kertomusperinne. Heikkojen ei oletettu sortuvan, vaan jaksavan, vaikka vanhempi ikäluokka olisikin tuottanut heille epämiellyttäviä olotiloja ”huumorillaan”. Tähän viittaa vanhempien leikkimieliset mutta tarkoitushakuiset sanaleikit, jossa korostetaan, että alokas ei päässyt koskaan siviiliin.²²¹

Kerran vanha mies ilmestyi alokkaalle unessa ja sanoi, ota kaapistasi vaateharja ja laske paljonko siinä on karvoja ja kerro saamasi luku kiväärinnumerolla ja niin paljon sinulla on oleva aamuja. Alokas teki niin ja katso, niitä oli sangen paljon ja se luettiin hänelle ikuisuudeksi. Niin alokas meni ja hirtti itsensä.²²²

Käkisalmi 1932: Alokkailla sanottiin hirttääkö toki itsenne ette te täältä pois pääse, me pannaan kiskot rullalle mennessämme.²²³

Käkisalmi 1935: alakerran käytävässä hankasi joku ”vanha” kädensyrjällä kurkkuaan, meille hirmuksi.²²⁴

Hirsipuu ja hirttäytyminen esitetään eräänlaisena luonnollisena ratkaisuna niille, jotka eivät jaksaa suoriutua varusmiespalveluksesta. Eräs informantti muistaa, että Kouvolasta puhuttiin ”hirsipuuna”, siis siksi, että he olivat palvelleet vuonna 1936

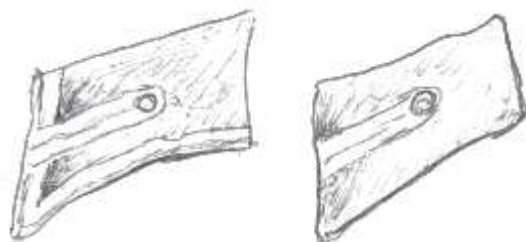
220 Ahlbäck 2006, 122–123.

221 Leimu 1985, 242–246. Leimu mainitsee esimerkkeinä alokkaiden päivien lukumäärän: alokkailla on päiviä kuin tornisterissa [sotilaan selkäreppu] on karvoja. Alokkailla on päiviä jäljellä tornisterin karvat kertaa kaasunaamarin numero [joka ilmeisesti oli pitkä]. Alokkaiden päivät lasketaan kertomalla tornisterin karvat kiväärin numerolla tai että niitä kuusentaimia ei ole istutettu, joista tulee paperi alokkaan sotilaspassia varten.

222 Lehtonen 2003, 136.

223 TYKL/kys/45: informantti 197b, 27.

224 TYKL/kys/45: informantti 219, 9.

”Pestatun kaplatsuuinin kaulus” (vas.) ja ”Asevelv. aliups. kaulus” (oik.).
Lähde: TYKL/kys/45: informantti 599.

Kouvolaassa sijainneessa Keskisuomen rykmentissä.²²⁵ Hirttäytymisestä oli ollut puhetta myös sisällissodan aikana, jolloin eräs informantti muistaa kerrotun, että Mannerheim olisi tehnyt itsemurhan, koska punainen osapuoli oli voittanut taisteiluissa valkoisia joukko-osastoja.²²⁶ Tässä siis halutaan yhdistää kollektiivisesti mielletty toimintatavamalli koskemaan myös asevoimien ylintä tahoja, jonka ehkä ajateltiin toimivan ”inhimillisesti”, eli siis tietyssä tilanteessa ”kunniallisen” ja ehkä myös ”miehekkään” itsetuhoisesti. Pentti Haanpään romaanissa kanta-aliupseeria kehoitetaan hirttäytymään pukunsa kaulusnauhaan, eli ”nälkänauhaan”.²²⁷

Sotilasmuistelmien selviytymisen kerronta viittaa voimakkaasti sosiaalisen aseman vaalimiseen ja parantamiseen aiemmissa, nykyisissä ja tulevissa yhteisöissä. Oleellista onkin nähdä oma tarina tavoitellun normaalikansalaisuuden ja sotilasyhteisössä arvostetun miehisyyden puolustuspuheena. Kerrotuilla selviytymisstrategioilla pyrittiin siis korostamaan omaa saavutettua asemaa. Alokkaan roolina oli kokea uhka ”kuolemantuomioista”, sekä tuntee kaipuuta elämänsä päättämiseen. ”Pohjamuta” oli kuitenkin vasta alkuvaihe, josta jokaisen oli noustava itsenäisesti ja itsetiedostavasti. Vaikeuksien kokemisen jälkeen hänen oli siis pyrittävä saavuttamaan täysvaltaisen ja aikuisen kansalaisotilaan status. Toverisortoa eivät siis tuottaneet ne, jotka suhtautuivat asepalvelukseensa kielteisesti. ”Kepposia” tehtiin selvästikin hyvällä mielellä ja huumorilla, vaikka se ei uusista alokkaista ehkä siltä tuntunutkaan. Seuraava saapumiserä ei ollut välttämättä edes astunut palvelukseen mutta oman kädenjäljen näyttäminen asetti alokkaan kansalaisotilaiden keskinäisessä hierarkiassa lähes alamaisten asemaan:

Kouvola 1937: Kämppään jätettiin perinnöksi sinne seuraavaksi majoittuville ylimääräisiä varusesineitä, petille patjan ja polsteri (tyynyn) sisälle tiiliskivi, tavallinen kivenmöhkäle, piikkilankaa tai puupölkky, johonkin pakkiin pantiin kahvinporoja, joku jätti jätteenksi jääneet siviilipaketin sisältymykset johonkin kaappiin, pöydälle kirjoitettiin mojavat tervetuloitovotukset uusille kämpän asukeille. Näin jäi viimeisen ylösnousun jälkeen kämpä uusien tulokkaiden käyttöön.[...] Kotiutumiseen liittyen olivat alokkaiden varusteet niitä, joilla korvattiin suurimmat puutteet.²²⁸

225 TYKL/kys/45: informantti 227, 321.

226 TYKL/kys/45: informantti 472, 5.

227 Haanpää 1958, 116–117. Tämä ajatus liittyy kantahenkilökunnan sekä varusmiesten pukujen väliseen pieniin eroavaisuuksiin. Näkyvin eroavaisuus oli korkeassa kauluksessa kiertänyt kanttinauha, joiden lukumäärä (1 tai 2) riippui palvelusvuosista.

228 TYKL/kys/45: informantti 227, 320–323.

Sotaharjoituksen jälkeen, kesällä 1938. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 102.

KURINALAISTEN JOUKKOJEN KOULUTTAMINEN JA ”LIEVEILMIÖT”

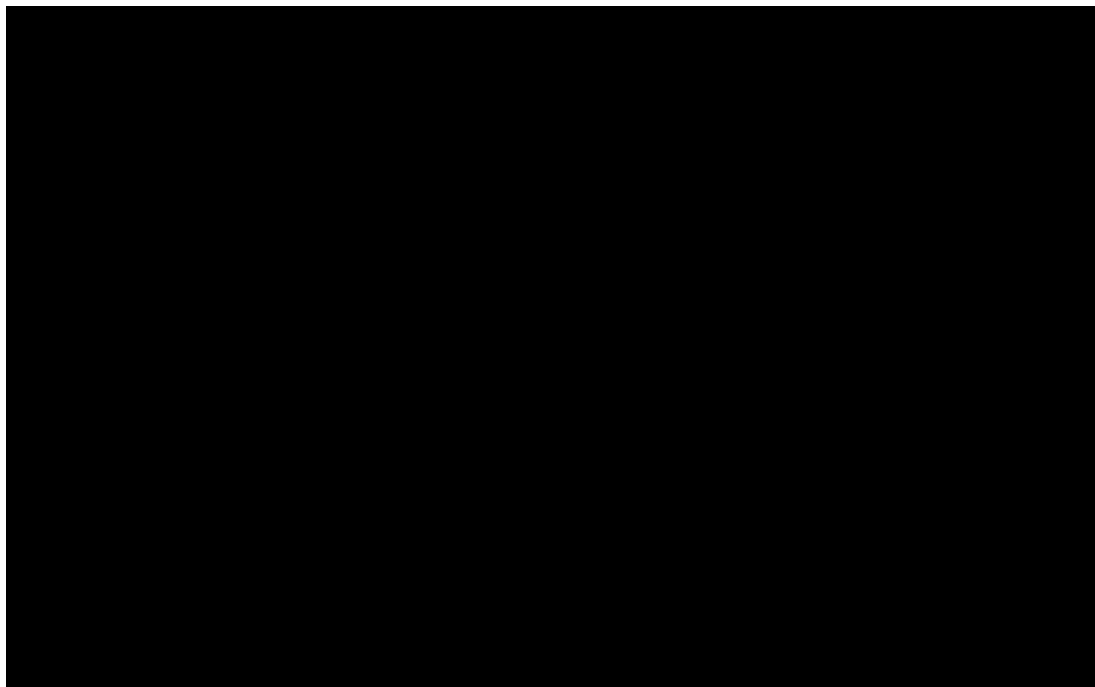
Kiviniemi 1932: Ei tyhjän vouhotuksella mitään opita nyt eikä silloinkaan opittu.²²⁹

Joukko-osastossa suoritettiin säännöllisesti erilaisia tarkastuksia. Joskus tarkastajana oli joukko-osaston komentaja, joskus huoltopäällikkö, tärkeimmissä tarkastuksissa divisioonan komentaja tai hänen esimiehensä. Näitä jälkikäteen muistettuja kuuluisuuksia olivat ainakin Adolf Ehrnrooth, Harald Öhquist sekä Hugo Österman. Tarkastuksissa näytettiin osaamista sekä joukkojen ”sotakuntoa” ohimarsseilla, suljetussa järjestyksessä (sulkeisjärjestys) ja siisteystarkastuksissa.²³⁰ Tarkastuksissa saattoi olla mukana myös joukkoja paikallisista suojeluskunnista.²³¹ Joukon kuntoisuuden ja taistelukyvyn mittarina toimi ainakin 1920-luvulla ulkoinen näytävyyt, mikä määräiti suoraan miten kurinalaistettuja joukot olivat. Tämän nähtiin antavan suoranaisia viitteitä siitä miten sotilasjoukko tuli toimimaan taistelukentällä, eli käytännössä kuinka hyvin joukot tulisivat tottelemaan annettuja käskyjä käskyttämiseen keskittyneessä organisaatiossa. Kyse oli siis koulutuskenttä-äksii-sillä tuotetusta näyttävyydestä ja näkyvyydestä.

229 TYKL/kys/45: informantti 182, 28.

230 [Martti Saarisalon päiväkirjat], merkinnät 29.1, 10.2, 20.2.1925; TYKL/kys/45: informantti 428, 13; informantti 96, 27.

231 Väänänen 1978, 95.

2. *Divisioonan komentaja, kenraalimajuri Harald Öhquist, tarkastaa joukkoja paraatissa Viipurissa kesällä 1932. Lähde: Eino Mälkin perikunta.*

Vääpeli (evp) Arvi J. Tiinus arvioi (1970-luvulla), että ennen toisen maailmansodan puhkeamista varusmiespalveluksen aloittaneet sopeutuivat vaivatta sotilaalliseen kuriin. Asetelma johtui Tiinuksen mukaan siitä, että suurin osa oli jo suoje-luskunnassa saanut riittävät perusteet sotilaskoulutuksesta, joten ”hengen” omaksuminen ei tuottanut ongelmia. Vain ani harvat varusmiehet olivat ”epäisänmaallisia tai omasivat huonon yhteishengen”.²³² Yhteishenki, isänmaallisuus ja kurinalaisuus liittyivät toisiinsa, koska isänmaallisuus liitettiin kurinalaiseen joukkoon. Kurinalaisuudella oli kuitenkin virallisen ilmeen lisäksi myös epävirallinen näköisyys. Varusmiespalvelustaan suorittaneiden kurikäsityksistä paljastuu selvästi mekaanisen ja samalla myös asevoimien kollektiivisen kurin opettamisen ja opettelun kritiikki. Kritiikki ei siis ollut virallisen organisaation tuottamaa, vaan eräänlainen epävirallisen organisaation oman näköisyyden ilmentymä ja myös eräänlainen vääristymä niistä ihanteista, joita yritettiin siirtää kansalaissotilaille. Ammattisotilaan valvova katse näyttää olleen tehokkain este kansalaissotilaan omannäköisyyden toteuttamiselle:

232 Väänänen 1978, 86. Vääpeli Arvi J. Tiinuksen muistelmat sotilaskoulutuksestaan Savon jääkäri-rykmentissä 1930-luvun alussa. Epäisänmaallisuudesta oli luonnollisesti 1970-luvulla erilainen käsitys kuin mitä se oli 1930-luvulla, jolloin se liitettiin kommunismiin tai Neuvostoliittoon positiivisesti suuntautuneina ajatuksina.

Kiviniemi 1926: Sikäli kun oman ikäluokkani miesten kanssa yksissä harjoituksissa oltiin niin koetettiin välttää lii karasitusta [...] Kun varsinkin joukkueeni kuuluvat alikersantit olivat samaan aikaan väkeen tulleita, niin emme esim. maastoharjoituksissa liikaa itseämme kiusaneet.²³³

Kiviniemi 1931: Me paistateltiin päivää kokopäivä ja sitten kasteltiin tukat märeksi josain ojassa, niin mentiin kovalla vauhdilla kasarmille. [Arvostelu väapeliltä] Kyllä se tuo Rautio saa paikat höyryämään tämä riittääköön nyt.²³⁴

Kouvola 1936: Ryhmänjohtajamme opetusmenetelmä osoittautui nastaan osuneeksi. Vähemmän jnssäystä enemmän lonkanvetoa ja parhaat mahdolliset tulokset. [...] Virallisuus oli kaukana, ainoastaan akseerausten aikana oli mokut otettava lujille ja teetättävä heillä asiaankuuluvat sotilastempu²³⁵

Pienemmällä työ määrällä voitiin siis näiden informanttien mielestä saavuttaa hyviä, virallisiin toimintamalleihin verrattuna jopa parempia tuloksia. Ensimmäisessä esimerkissä kyseessä oli kansakoulun opettaja, joka ihaili ryhmäjohtajansa ”normijoustavuutta”. Toisessa esimerkissä kyseessä on ryhmänjohtaja, joka oli määrätty johtamaan ylimääräistä palvelusta. Hän teki toiminnasta ulkoapäin tarkastellen näyttävää mutta todellisuudessa vain vähän rasittavaa. Tämyntyylistä kerrontaa esiintyi myös ammattisotilaiden sotilasmuistelmissa. Eräs aseteknikon virasta kohta eläkkeelle (vuonna 1972) jäävä ammattisotilas muistaa toimineensa varusmiehenä aivan samalla tavalla kuin edellä mainitut kansalaisotilaat.²³⁶ Aikaisemmin mainittu Stahel–Sigellin teos *Pienempien osastojen käytännöllinen sotilaskouluutus* korostaa toisaalta koulutuksessa pidettävää periaatetta, jossa oli ”vähän harjoitettava, mutta se, mitä harjoitetaan, on suoritettava hyvin ja perusteellisesti”.²³⁷ Kyseinen lähtökohta ei toisaalta sopinut organisaation julkiseksi kuvaksi, koska sen käsitys kurista korosti mekaanista ja absoluuttisen kurin höyryttämää käytäntöä. Kyseessä oli kurikasitys, jonka mukaisesti edellä mainituissa esimerkeissä toimineiden ryhmänjohtajien olisi pitänyt ymmärtää toimivansa omaa arvovaltaansa alentavalla tavalla.²³⁸ Tästä huolimatta he toimivat annettua ja myös käskettyä kurijärjestelmää vastaan, vaikka varusmiesesimiehet tiesivät joutuvansa ongelmiin tekojensa (mahdollisen) paljastumisen myötä. Tulkitsen tämän ”päättäväisyyden” epävirallisen organisaation piirteeksi. Kurinalaisuus näyttäytyi näissä esimerkeissä toiminnallisen mielekkyyden mukaisesti. Joukko siis itse määräsi sen miten tehtäviin suhtauduttiin ja miten ne toteutettiin. Sinänsä ei ole yllättävää, että näissä kuvauksissa on hyvin paljon sitä samaa mentaliteettia, mitä Pipping esitti omasta (kurittoman näköisestä) komppaniastaan sodan ajalta.²³⁹

233 TYKL/kys/45: informantti 130; vastaavia havaintoja teki myös informantti 102, 88.

234 TYKL/kys/45: informantti 182, 26.

235 TYKL/kys/45: informantti 227, 143, 341. Alleviivaukset olivat myös alkuperäisessä tekstissä.

236 TYKL/kys/45: informantti 217.

237 Stahel–Sigell 1925, 5.

238 Huhtala 1932, 18–22.

239 TYKL/kys/45: informantti 102, 94; Pipping 1978, 200.

Kurinalaisuus saattoi syntyä myös sotilasjoukon omasta aloitteesta. Vertaisten joukosta määrätty tilapäinen esimies oli ”pystymetsästä” tehtävään määrätty, joten häneen ei kytkeyty esimiesaseman negatiivisia piirteitä. Työt tulivat tehdyksi käskemättäkin, vaikka verikkaasti.²⁴⁰ Eräs muistaa kokeneensa Reservinupseerikoulussa jonkinlaista itseohjautuvuuslogiikkaa, koska upseerit ”ottivat tehtävänsä opetuksen kannalta jättämällä turhat muodollisuudet ja arvoasteet vähemmälle. Pientä vilppiä ja pinnausta tietenkin harrastettiin, mutta kuri säilyi siitäkkin huolimatta, että jotkut opettajat eivät ”hienotunteisuudesta halunneet joka asiaan puuttua-kaan”.²⁴¹ Informantti ei siis muista, että ”vähäinen” valvonta olisi tuottanut kurittomuutta, vaan päinvastoin. Tässä näkyy siis ryhmäkuriin viittaavaa organisoitumista, jossa kurin muodostumista saatettiin jopa tukea joukon ja siihen kuuluvien yksilöiden omin toimenpitein. Järkähtämättömän tottelemisen ilmapiiri saattoi suunnata kansalaissotilaita epävirallisen normiston mukaiseen toiminnallisuuteen:

Kiviniemi 1925: [...] paineltiin vähän aikaa minkä jaloista irti lähti eikä oltu kuulevi-naankaan kun huudettiin takaisin. Tultiin sitten omia aikojamme jonkun ajan kuluttua, mutta minkäpä sille mahtoi kun ei oltu kuultu, niin ei oltu. Muutaman kymmenen miehen juostessa syntyy sentään metsässä jo melkoinen meteli.²⁴²

Alokasmaisemista irtautuminen on luultavasti tuottanut kansalaissotilaille vapautumisen tuntemuksia. Piinaavan kenttäkoulutusäksiiin jälkeen alkaneet soveltavat harjoitukset ja etenkin leirit herättivät positiivisia muistikuvia. Näitä harjoituksia oli vähemmän 1920-luvun alussa mutta runsaammin viimeistään 1930-luvulla. Jopa muutaman kilometrin siirto Helsingin keskustasta Santahaminan saarelle tuotti kahden kuukauden leiristä erittäin positiivisen jälkimuiston. Leirillä tapahtui jotain sellaista mihin ei ollut totuttu. Pelkistetysti koettuna saatettiin kokea, että ”siellä oli paljon vapaampaa”²⁴³. Oheinen lause ilmaisee ristiriidan mekaanisen kasarmi(kurin) merkityksen ymmärtämisessä. Rutiininomainen mekaaninen kasarmikuri sai sotilasmuistelmissa väistyä käytännön koulutuksen aikana, jolloin sovellettiin rutiinittomuuden sääntöjä ja ryhmäkurin ideaaleja. Kasarmikuri ja maastossa sovellettu ”vapaampi” kuri alkoivat näyttäytyä maastoharjoitusten määrällisen ja suhteellisen osuuden kasvun myötä entistä enemmän toisilleen vastakkaisina. Useat varusmiesten ikäluokat eivät päässeet osallistumaan lainkaan suurempiin harjoituksiin, ”manöövereihin”,²⁴⁴ joten muistikuva rauhan ajan koulutuksesta jäi väistämättäkin kasarmin ympäristöön liittyväksi, sekä kurinalaistamista muistuttavaksi. Osa tosin sai kokea useitakin suuria harjoituksia. Eräs muistaa osallistuneen vuonna 1929 suureen sotaharjoitukseen, sekä tämän lisäksi vuoden 1930 talvisotaharjoitukseen.²⁴⁵

240 TYKL/kys/45: informantti 102, 89.

241 TYKL/kys/45: informantti 130, 33.

242 TYKL/kys/45: informantti 130, 8.

243 TYKL/kys/45: informantti 101, 19; Informantti 182, 11.

244 TYKL/kys/45: informantti 197b; Väänänen 1978, 48. Muisto varusmiespalveluajasta Käikisalmessa vuodelta 1923.

245 Väänänen 1978, 76–77. Muisto varusmiespalveluajasta Käikisalmessa vuosilta 1929–1930. Kyse saattoi olla vuoden 1928 ”suuresta” sotaharjoituksesta.

Kiviniemi 1925: Leiriaikana jäivät suljettu järjestys vähemmälle ja pääpaino oli erilaisissa marssi- ja taisteluharjoituksissa.²⁴⁶

Käkisalmi 1932: Kyllä sen saattoi huomata että miesten ja päällystön välit olivat vapaampia kuin kasarmilla ja kentällä, sitähän juteltiin ruokailun aikana sotatilanteesta mistä vain niin upseerien kuin aliupseeriston kanssa. Mutta ei sinuja oltu. Se raja oli.²⁴⁷

Viipuri 1937: Alkoi varsinainen aselajikoulutus, joskin suljettua oli jatkuvasti aika paljon. Aselajikoulutuksessa maastossa muuttui ryhmänjohtajien asenne meihin nuoriin sotamihiin suorastaan kirjaimellisesti. He neuvoivat ja ohjasivat meitä hyvin auliisti ja kärsivällisesti. Kun ryhmien osatyöharjoitukset loppuivat oli ryhmien harjoitus ryhmien välillä pikku kilpailua ja ryhmänjohtajan kunnia yritettiin saada mahdollisimman korkealle. Sisäpalveluksen kohdalla ei ryhmänjohtajien höykytys vielä toisen palveluskuukauden ajalla paljoakaan löystynyt.²⁴⁸

Maastoharjoituksissa kuri oli siis erilainen kuin mitä se oli saman aikaan kasarmilla. Erään kanta-aliupseerina palvelleen mukaan kyse oli tarkoituksellisesta eron luomisesta kasarmikoulutukselle. Perkjärven leirillä varusmiehet päästettiin nuorisoseuran talolle tansseihin ja henkilökunta vietti aikaa upseeri- ja aliupseerikerhoilla. Leireillä oli myös uinteja, pallopelejä ja kilpailuja.²⁴⁹ Nämä kuvaukset tuntuvat olevan aivan erilaisesta armeijasta verrattuna siihen, missä oltiin vielä edellisen alaluvun myötä. Mekaaninen (kasarmi)kurin yleinen ilmapiiri edellytti toisaalta ympärilleen sitä tukevia rakenteita – myös leireillä.

Kenttä/vartiot taisivat kävellä polkua pyhän tien ja leirialueen välillä valvomassa vuorokaudet ympäri, ettei rikkomuksia sattunut.²⁵⁰

Kasarmin aitoja ei ollut, joten leirialueille kehiteltiin eräänlainen valvonta-alue, eli ”pyhä tie”, joka nimensä mukaisesti oli niin pyhä, ettei sen ylittäminen tai siinä kävely ollut sallittua ilman leirin johtajan tai vastaavan henkilön lupaa. Joidenkin sotilasmuistelmien mukaan siinä toteutettiin pyhä toimitus, eli kenttähartaus, jonka jälkeen se haravoitiin taas uudelleen.²⁵¹ Tämän haravoidun alueen tarkoituksena lienee ollut ensisijaisesti valvoa, että kukaan ei livahda ennen aikaisesti teltoille kesken päivän harjoituksia ja että kukaan ei myöskään poistu luvottomasti telta-alueelta esimerkiksi yöaikaan.

246 TYKL/kys/45: informantti 130, 15.

247 TYKL/kys/45: informantti 197b, 16.

248 TYKL/kys/45: informantti 530, 50; Höykytys liittyi vuonna 1925 Helsingissä palvelleen mielestä erityisesti suljettuihin harjoituksiin ja sen tarkkaan määritelyihin liikkeiden toistamiseen.

Höykytys muodostui kun komentoja annettiin ”rivakkaan tahtiin” [TYKL/kys/45: informantti 132, 18].

249 TYKL/kys/45: informantti 428, 64; informantti 101; Päällystöllä oli oikeus käyttää kerhoja, jos he olivat maksaneet jäsenmaksun oleskellessaan alueella vähintään 2 viikkoa. Kerhotiloja käytettiin työskentelyyn ja vapaa-ajan viettoon, joita talttamajoukon ei nähty mahdollistavan [Ilmavoi-
mien upseeriyhdistys]. KA, Sörnäinen.

250 TYKL/kys/45: informantti 209, 9.

251 TYKL/kys/45: informantti 428, 26.

Utin leirialueen ”pyhä tie”, kesällä 1930. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 102.

1920- ja 1930-luvun kesäleirien varusmieskoulutuksessa käytetty leiriryhmitys näyttää noudattaneen venäläistä mutta myös saksalaista käytäntöä. Vuoden 1908 saksalaisen kenttäohjesäännön mukaan pataljoonan leiri oli yksi kokonaisuus. Kokonaisuus näyttää karttapiirroksena samannäköiseltä mitä oheinen ”pyhää tietä” esittävä kuva antaa ymmärtää. Teltat muodostivat (ihannetapauksessa) 1900-luvun alussa samanlaisen selkeän symmetrisen kokonaisuuden. Kuormastot olivat nekin sijoitettu telttojen suuntaisesti, siistiin riviin. Tätä ryhmitystä käytettiin saksassa joukon koulutusvaiheessa, eikä siinä ollut suomalaisen ohjesäännön kirjoittajien mielestä otettu vielä huomioon vihollisen ilmatiedustelumahdollisuutta.²⁵² Vastavaanlaisia telttakylä oli perustettu myös Venäjällä, Krasnoje Selon leirissä, jossa suomalaisia (”vanhan väen”) pataljoonia oli osallistunut suuriin (yhteis)harjoituksiin venäläisten joukkojen kanssa. Telttakylä oli lähtenyt kaupungin reunoilta ja oli kahdeksan kilometriä pitkä etupuolelta ja yhtä pitkä syvyydessä.²⁵³ Suomalaisten leirit järjestettiin kesäaikaan, koska pitkälle 1930-luvulle asti armeijan kyky majoittaa joukkoja maastoon oli hyvin rajoitettua sopivien varusteiden puutteessa. Lämmitettävien telttojen sijaan jokaisella sotilaalla oli palanen telttakangasta, josta saatiin tehtyä teltta napittamalla kankaita yhteen ja asettamalla se riukujen varaan. Tässä suhteessa tilanne oli varsin samankaltainen kuin mitä se oli ollut vielä vuosisata aikaisemmin, jolloin joukot oli tapana hajottaa ja majoittaa talveksi majoitus-

252 Hanell – Viljanen 1931, 8–11.

253 Ekman 2006, 132–133.

kelpisiin rakennelmiin (*Winter Quarters*). Sopivat ja kenttäkelpoiset kamiinat tulivat armeijan käyttöön vasta 1930-luvun myötä.

Käkisalmi 1932: Kamiinaa ei silloin ollut, vaan avotuli sellaisessa langasta tehdyssä korissa, joka roikkui katto kiinnikkeissä.²⁵⁴

Talvisodankäynnin kyky oli vasta rakenteilla 1930-luvulla.²⁵⁵ Armeijakunnan talvisotaharjoitus vuonna 1937 muodosti tässä mielessä jonkinlaisen käännekohdan. Kuopion Pataljoonan suhteettoman suurten paleltumistapausten taustalta paljastui upseeriston epäluottamus uusiin teltoihin ja kamiinoin. He olivat jatkaneet vanhaa käytäntöä majoittumisessaan maalaistaloihin ja mökkeihin, missä varusteiden kuivuminen oli jäänyt sivuseikaksi.²⁵⁶ Tilapäisluonteisesta ja lämmittämättömästä ”savottakämpästä” irtautuminen tapahtui vähitellen. Maastossa liikkumiskykyinen suomalainen sotilas muotoutui muutenkin vasta 1930-luvun myötä. Myös kompassi ja kuuluisa ”Suomi-konepistooli” jalkautuivat koulutuskäyttöön vasta 1930-luvun alkupuolella.²⁵⁷ Nämä olivat molemmat välttämättömiä ”työvälineitä” avomuodoissa ja etenkin pienissä osastoissa taistelulentällä liikkuville ryhmille. Pentti Haanpään maalaaman karun kenttäkoulutusmentaliteetin täyttämä armeijatodellisuus oli jäämässä sivuun toiminnallisen koulutuksen ja taktisen ja maastoa hyväksikäyttävän logiikan myötä. Virallisen organisaation käsityksen mukaan ja etenkin toisen maailmansodan jälkeen tehtyjen sotahistoriallisten tarkastelujen yhteydessä saatettiin toisaalta todeta, että sovellettu harjoittelu alkoi siinä vaiheessa kun joukko oli oppinut taistelukoulutuksen perusasiat. Äksiisikoulutuksen tarkoituksena oli edelleen (1920-luvun mukaisesti) siviilien totuttaminen tottelemaan vaistomaisesti.²⁵⁸ Itsenäisyyden alkuvaiheessa oli siis jääty junnaamaan kurin totuttamisen vaiheeseen, koska sovellettuja harjoituksia ei ollut pidetty, mikä taas johtui siitä, että ohjesääntökysymys ja noudatettavan ”sotataidon” lähtökohdat olivat vielä vasta hahmottumassa. Varusmiehet siis harjoittelivat kasarmiympäristössä ”alokaskoulutusmaaisemissa”, koska maastoliikkumisen, johtamislogiikan sekä ylipäätään sota-taidollisesti tarkasteluna vaikuttamisen logiikka virallistettiin ja yhdenmukaistettiin vasta 1920-luvun lopulla. Sulkeisharjoitukset eivät siis olleet itsetarkoitusta, koska niiden toteutus liittyi ensisijaisesti kurin ymmärryksen syventämiseen sotilaskoulutuksen alkuvaiheissa, eikä niinkään mekaanisen (kasarmi)kurin siirtäminen sellaisenaan maasto-olosuhteisiin. Ongelmaksi muodostui kuitenkin (vähitellen) siviili-identiteetin näkyvyys olosuhteissa, jossa ei esiintynyt virallisen organisaation valvontaa.

254 TYKL/kys/45: informantti 197b, 16.

255 Olkkonen 1928, 111.

256 Armeijakunnan talvisotaharjoitus v. 1937 (1938), 262.

257 TYKL/kys/45: informantti 428, 19.

258 TYKL/kys/45: informantti 97. Kyse on lehtileikkeestä, jossa everstiluutnantti Åke Silén kirjoittaa Hämeenlinnan Sanomiin (30.11.1972) vastineen, joka on otsikoitu ”muutokset eivät aina ole edistystä”. Silén näkee, että sotilaskoulutuksen ”äksiisi” on tarkoitettu opettamaan sotilaat toimimaan vaistonvaraisesti.

Keski-Suomen rykmentin varusmiehiä, kesä 1936. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 227.

MEKAANISEN (KASARMI)KURIN ONGELMISTA SODANAJAN KRIISEIHIN

Kesäkuisena maanantaiaamuna armon vuonna 1941 Suojeluskunnan kyläpäällikkö keskeytti työmatkamme, tarjoten uutta työsopimusta Mannerheimin savottaan. Vajaa vuosi olikin kulunut jo entisen päättymisestä. Hiukkasen tietysti kaiveli mieltä sopimuksen yksipuolisuus, mutta eipä ollut kovin suuresta muutoksesta kysymys: lapio vain vaihtuisi kivääriksi.²⁵⁹

Kansalaisistolaan kurinalaistamisen jälkeen sotilaskoulutuksen seuraava tavoite oli siis kurinalaisten joukkojen koulutus ja aikakauden sotataidon asettamien tavoitteiden saavuttaminen. Suomalainen lähtökohta korosti siis taistelua Karjalan kannaksella ja viimeistään 1930-luvulla myös strategista puolustustaistelua. Kyse ei siis ollut ”salamasotaan” varautumisesta ja siihen liitettävien edellytysten saavuttamisesta. Kulutussodan lähtökohtien hyväksyminen oli lähtökohtana ratkaisevan tärkeä, koska se asetti myös johtajuudelle selkeät kehukset. Johtajilta ei vaadittu ensisijaisesti aloitteellisuutta, omaa ymmärrystä, soveltamiskykyä ja joukkojen ohjaamista tehtävän täyttämiseksi,²⁶⁰ vaan kykyä johtaa joukkoja lujalla, patriarkaalisella otteella. Alaisilta odotettiin kuuliaisuutta ja kykyä alistua esimiehensä tahtoon. Epäonnistumisella oli toisaalta jo pitkät perinteet. Esimerkiksi Puolan kapinaa 1830-luvulla kukistamassa olleessa Suomen kaartissa esiintyi venäläisten esimiesten mukaan varsin paljon ”kurittomuutta”.²⁶¹

²⁵⁹ Sotasavotta 1974, 14.

²⁶⁰ Stahel–Sigell 1925, 3–11.

²⁶¹ Ekman 2006, 94–95. Esimerkiksi marssien ja vartiopalvelun osalta esiintyi paljon huomautettavaa jopa siinä määrin, että se oli herättänyt venäläisten upseerien huomion.

Aikakauden ideaalit ja käytäntö eivät näytä sopineen alkuunkaan yhteen. Kenttäohjesääntö valaisee ihanteiden lähtökohtia mutta myös johtamiseen liittyvien itsestäänselvyyksien mukaista organisaation näkyvyyttä. Johtaminen oli vakavaa ja tappavaa työtä,²⁶² joten asevoimien oli tarkoituksenmukaista kiinnittää juuri johtamistaitoon liittyviin lähtökohtiin erityistä huomiota:

Johtajan kaunein ominaisuus on vastuualttius. Empiminen ja toimeettomuus on monin verroin pahempaa kuin erehtyminen keinojen valinnassa. Johtajilta vaaditaan voimakasta tahtoa, suoraa luonnetta, järkähtämätöntä oikeudenmukaisuutta, laajoja sotilaallisia tietoja ja harjaantunutta ammattitaitoa, ruumiillista kestävyyttä ja karaistuneisuutta.²⁶³

Rauhan aikaisen armeijan olemassaolon syy (*raison d'être*) oli sotilaallisen kapasiteetin, taistelukentällä toimimaan kykenevien joukkojen tuottaminen sodan varalle. Ongelmaksi oli muodostunut taistelukentän fragmentoituminen ja henkilökohtaisen (suoran) johtamisen vaikeutuminen sekä organisaation monimutkaistumisen ja teknistymisen tuottama nojautuminen entistä enemmän pienryhmien ja yksilöiden omatoimisuuteen.²⁶⁴ Lopputulos oli siis ongelma, eikä mahdollisuus, koska käskytyksellinen johtamismentaliteetti ja käskyä odottava alainen vaativat joka tapauksessa esimiesten valvovaa silmää. Ehkä tämän johdosta kansalaiskasvatuksessa korostettiin kansalaisotilaan omaa ”henkistä kasvua”, jotta hän olisi pystynyt parhaalla mahdollisella tavalla palvelemaan yhteisöään:

Sotilaskirjasia n:o 4. Nuori Sotilas!²⁶⁵

[...] tuleeko Sinusta voimakas, ripeä, lujaluonteinen persoonallisuus, mies, joka tietää mitä tahtoo ja jonka tahtoa ohjaavat varmat siveelliset voimat, vai tuleeko Sinusta sekä ruumiillisesti että henkisesti näivettyvä nahjus, jota huonot toverit ja omat huonot vaitosi kuljettavat minne tahtovat.

Sinänsä ei ole yllättävää, että toisen maailmansodan olosuhteissa esiintyi ongelmia mekaanisen (kasarmi)kurin ulkoisessa ymmärryksessä. Jälkipolville on taltioitunut fiktiivinen (mutta mahdollinen) kohta *Tuntemattomasta sotilaasta*, jossa pataljoonan komentaja (majuri Sarastie) puhuttelee niskoittelevaa ryhmänjohtajaa (alikersantti Rokka). Kyse oli lähinnä siitä, että sodan olosuhteissa oletettiin kurinalaistetun joukon toimivan kurinalaisella tavalla. Muussa tapauksessa kurinalaistamisen nähtiin menneen hukkaan, mikä taas käynnisti oletuksen joukkojen tai yksilön kurinalaistamisen tarpeesta:

ROKKA: Enhä mie tiijä kurist hittoikaa. En mie oo millokaa sellast tarvint.

SARASTIE: Mutta tuo, jota te nimitätte pokkuroinniksi, on kurin ulkoinen tunnus, ja sen puuttuminen merkitsee kurin puuttumista. Ja kurin puuttuminen merkitsee sitä, että nä-

262 Janowitz 1966, 8.

263 Grün 1931, 16.

264 Janowitz 1966, 9.

265 Kirjanen oli liitetty sotilasmuistelmään. Kyseinen teos on painettu vuonna 1919 Valtion kirjapainossa [informantti 97].

mä puoli miljoonaa ukkoa ovat kykenemättömiä suorittamaan sitä tehtävää, jonka vuoksi he täällä ovat, nimittäin Suomen puolustusta.²⁶⁶

Majuri Sarastie perustelee sotilaallisen toimintalogiikan ja organisaation toimintakyvyn vaativan sotilaallista kuria, jossa yksilöllä olisi mahdollisuus suoriutua tehtävistään sodan toimintaympäristössä. Jälkimmäinen viite liittyy edelliseen ja sisältää siihen liittyen tyhjentävän vastauksen. Rokan hahmossa piileksii upseereja pelkäämätön asenne, kuolemantuomionkin uhalla. Kyse ei siis ole vain ”tavanomaisemmasta” purnaamisesta, vaan esimiesasemassa olevan auktoriteetin haastamisesta. Rokka asettautuu julkisesti kuria vastaan silloin kun hän katsoo että se ei palvele sotilaselämän sujuvuutta. Näiden hahmojen taustalla on nähtävissä kahden eri ”armeijan” kohtaaminen. Näitä ”Rokkia” näyttää olleen myös rauhan aikaisessa armeijassa, vaikka heidän luonteenpiirteensä jääkin Linnan ”stereotyyppioidun” ja kuria halventavan hahmon varjoon:

Käkisalmi 1932: meillä oli joukossamme hyvin vilkasluonteisia poikia, vähän sentapaisia kuin ”Tuntemattoman s.”laan Rokka.²⁶⁷

Linna muodostaa romaanissaan Rokan vastakohtaksi alokas Hauhian, joka oli sisäistänyt sotilaallisen kurin juuri siinä merkityksessä, mikä oli ollut ihanne koti-seudun²⁶⁸ koulutuskeskuksissa. Linna kuvaa Hauhia jonkinlaisena naivina lapsisotilaana, jonka kohtalo on sinetöity, koska hän on omaksunut vapaaehtoisesti alisteisen roolin ja kokee alistumisensa tilaa aidoksi oppimiseksi kohti oikeanlaista sotiluutta. Linna ei anna tälle naiiviudelle sijaa, vaan päättää tämän vielä ymmärtämättömän elämän ennen kuin Hauhia ehtii ymmärtää roolivalintansa sopimattomuuden rintamaolosuhteisiin.

Selvä on, herra luutnantti. Hauhia teki asennontapaisen istuviltaan, sillä ”herranpelko” oli jo ehtinyt muodostua refleksiksi.²⁶⁹

Hauhia luuli siis mekaanisen (kasarmi)kurin tuovan turvaa myös rintamaolosuhteissa. Kyse oli siis kansalaissotilaan näkökulmasta lähes ”lapsellisen” kasarmikurin epärealistisesta logiikasta ja rintamaoloissa palvelleiden ”sotavanhusten” omasta itsenäisten ja ajattelevien täysi-ikäisten miesten omasta armeijasta.²⁷⁰ Prosessi ”kansalaissotilaan koulusta” jäi siis Hauhialta kesken. Ironista on, että juuri Rokka oli ollut kouluttamassa häntä tehtävään missä hän lopulta menehtyi. Hyvät neuvot menivät hukkaan ymmärtämättömässä maaperässä. Ehkä logiikan taustalta

266 Linna 1996, 338–339.

267 TYKL/kys/45: informantti 197b, 9.

268 Grandell 1935, 106. Kotiseutu ei kuulunut ylipäällikön määräämään sotanäyttämöön.

269 Linna 1996, 303.

270 Leimu 1985, 14. Leimu lähtee siis tutkimuksessaan oletuksesta, että armeija ei ole miesten koulu ja että nuorukaiset eivät saavuta sen kautta suomalaisessa yhteiskunnassa aikuisen miehen asemaa. Tämä lähtökohta liittyy siis ”miesten koulun” perinteiseen käyttötarkoitukseen. Omani liittyy sen merkitykseen ja rakentumiseen armeijassa, eli siellä missä se muodostetaan, eikä siis sen ulkopuolella.

ei löydy fyysiseen ikään liittyvää selitystä, vaan eksplisiittisesti ilmaistu tarve sosiaalista rooliin, jossa oltiin valmiina kohtaamaan sodan raadollisuus. Logiikka asettaa J. V. Snellmanin ajatukset kansalaisuuden ihanteesta täysin ristiriitaisiksi. Hänen mukaansa kansalaisen olisi pitänyt olla entistä kurinalaisempi täysi-ikäisenä kansalaisena, eikä siis osoittaa liiallista itsellisyyttään suhteessa esivaltaan ja auktoriteetteihin.²⁷¹ Sodan olosuhteiden mutta yhtä lailla myös kertausharjoitusten ja maastoharjoitusten myötä oli asevelvollisuusarmeijaan palannut vapaussodassa esiintynyt (kurittomalta näyttänyt) kurikäsitys. Se oli näyttäytynyt armeijan kasarmeilla itsenäisyyden ensimmäisinä vuosina, vaikka virallisessa ulkokuvassa se oli ollut varsin hyvin piilotettuna virallisen organisaation rakenteisiin, tullen esiin vain hiljaisen ja lähes piilotetun vastarinnan muotoina. Pentti Haanpää kuvaa kansalaisotilaaksi kasvamisen prosessia ”armeijalaistumiseksi”, jossa naivista alokkaasta kasvaa itsetiedostava mutta samalla varsin väkivaltainen subjekti. Hänessä herää asepalveluksen myötä ”eläimellisiä” viettejä, joita tarvitaan, jotta alokas pystyisi kohtaamaan vanhemman ikäluokan kanssa yhdenvertaiseksi kansalaisotilaaksi.²⁷² Ehkä tässä esiintyy juuri sitä logiikkaa minkä myös Väinö Linna halusi tuoda esille Rokan ja Hauhian vertailuasetelmassaan.

Kuriin mahdollisesti liitetyt yhteydet eivät siis liity vain toiseen maailmansotaan ja kansallisiin poikkeustilanteisiin, koska sodan aikaiset toimintatavat ja ”alakulttuurit” pitää nähdä jo rauhan aikana tuotetuiksi. Sodan olosuhteet eivät siten synnytä mitään uutta käsitystä kurista ja sen merkityksestä. Viimeistään toisen maailmansodan olosuhteet tulivat kuitenkin aiheuttamaan kurinalaistamiseen tähdänneelle mekaaniselle kasarmikurille ainakin näennäisen kriisin, koska varusmieskoulutuksessa ja varuskunnissa saavutetun kurin ylläpito kansalaisotilaita täynnä olevassa organisaatiossa osoittautui hyvin vaikeaksi. Kyse oli siis halusta ylläpitää mekaanista (kasarmi)kuria sodan olosuhteissakin. *Tuntematon sotilas* sisältää esimerkkejä, jossa luultavasti rintamaolosuhteiden rutiinittomuuden²⁷³ vaikutukset näyttäytyivät karulla ja virallisen sotilasorganisaation edustajien kannalta vastenmielisillä tavoilla. Sotanäyttämön selusta-alueella liikkui rutiineihin tottuneita ja mekaanisen (kasarmi)kurin edustajia, jotka eivät olleet välttämättä kaikkien mieleen. Seuraava kohta on Äänislinnasta syksyllä 1941, jolloin Rokka, Hietanen ja Vanhala astelivat pitkin katuja jättäen säännöllisesti tervehtimättä vastaan tulleita upseereita. Erään kapteenin kanssa tuli väistämättömiä ongelmia:

Tärkeä ilme mutruili suun seudussa, tuollainen nipistetty ja pinnistetty sotilaallisuus. Tuon tärkeys ja sotilaallinen yrmeys sai toverukset yhä jäykempään vastarinta-asenteeseen.²⁷⁴

271 Helén – Jauho 2003, 14.

272 Haanpää 1958, 124–125. Tässä esimerkissä jalkamarsilla sairaana loppuun asti marssinut alokas ”ottaa kurkusta kiinni ja lyö” hänen sairautellaan vapautuksen saanutta vanhempaa varusmiestä. Hän oli oksentanut marssin aikana. Vanhempi sotilas oli siirtänyt alokkaan syrjään ja väittänyt kouluttajalle, että juuri hän oli sairas. Alokas toteaa tilanteen jälkeen, että ”en minä siitä muuten välittäisi, mutta ilkuta minulle ei...”.

273 Vastakohtana siis rauhan aikaiseen rutiininomaisuuteen, säännöllisyyteen.

274 Linna 1996, 230–231.

Rintamalla ei välttämättä tervehditty tai edes vaadittu tervehtimään. Jotkut joutuivat ongelmiin esimiestensä kanssa kieltäytyttyään tottelemasta tervehtimiseen liittyvää käskyä.²⁷⁵ Sodan ehkä nähtiin liittyvän todelliseen tilanteeseen, josta rauhan aikainen muodollinen koulutus oli jäänyt kauaksi taakse. Monen rintamasotilaan tiedetään laiminlyöneen tervehtimiskäytäntöä myös kotirintamalla. Tähän liittyy myös alkoholin liikakäyttöä sekä pukeutumismääräysten rikkomista. Näistä ilmentymistä on tehty runsaasti havaintoja korsuperinteen keruukilpailussa. Myös Knut Pipping teki havaintoja samanlaisesta asennoitumisesta.²⁷⁶ Kotirintaman sotilaat liitettiin osaksi kasarmikurin toiminnallista ympäristöä, jolla ei olosuhteittensa puolesta nähty olevan tekemistä varsinaisen sodankäynnin kanssa. Tästä antaa viitteen pelkästään sotilasmuistelmat, joissa kenttäkoulutusmentaliteetti eristettiin omaksi kokemukseksi, eikä siis näitä kokemuksia liitetty sodan todellisuuteen. Kotirintaman sotilaan ei ole toisaalta myöskään nähty ymmärtäneen sodan todellisuutta, eikä suvaitsevan rintamasotilaan omatoimisuutta tai hänen omalaatuisuuttaan. Kurinpittoa vaatineet upseerit leimattiin automaattisesti ”kotirintamaupseereiksi”.²⁷⁷ Ehkä kyse oli myös ymmärryksestä, että rohkeat miehet kotirintaman olosuhteissa eivät olleet enää rohkeita sodan karkeuden keskellä. Etulinjan sotilaan toiminnallisuus poikkesi siis siitä mitä kasarmikuriin tottuneet ja sitä opettaneet kotirintamamiehet eivät olisi halunneet nähdä?²⁷⁸ Tähän viittaa myös Knut Pippingin toteamukset, joissa käy ilmi, että ”mikä pinnallisesti asiaa tarkkailevasta tuntui vastustelevana jermuiluna, oli itse asiassa eräs tärkeimmistä taistelutahtoa kohottavista tekijöistä”.²⁷⁹ Kyse oli siis kansalaissotilaan aikuisen roolista ja yksilöllisyyden esittämisestä alamaisuuden kokemisen ja näyttämisen sijaan.

Tervehtimiskäyttäytyminen esittää merkittävää kritiikkiä sotilaselämään liittyvästä ulkoisesta ja näkyvimmästä perustekijästä. Sotilasmuistelmassa siihen palataan aina vain uudestaan, vaikka kysymysten konteksti ei välttämättä sitä olisi vaatinut.²⁸⁰ Ehkä toisen maailmansodan tuntemukset suuntasivat vastaamaan juuri tähän omaan mutta kollektiivisesti miellettyyn asiaan. Eräs vuonna 1919 Helsingissä palvellut muistaa pelänneensä, että ”joku iso viskaali” pääsisi yllättämään, ennen kuin hän oli havainnut hänet ja ennen kuin hän itse oli edes ehtinyt osoittaa kunniaa.²⁸¹ Toinen ihmettelee, miten hän olisi voinut nähdä kunniantekoa vaatinutta luutnanttia, joka oli lähestynyt häntä selkäpuolelta.²⁸² Selkeän positiivisesti ja negatiivisesti armeijaan suhtautuvat muistelevat tervehtimisen korostumisen merkitystä yllättäen samalla tavalla, eli yhtä kielteisesti:

275 Sotasavotta 1974, 166–169.

276 Syrjö 1991, 265; Sotasavotta 1974, 166–185, Tutkimuksessa on yllättävän paljon kuvauksia tervehtimiskäyttäytymisen laiminlyönneistä sekä alkoholin käytöstä. Kiinnostavaa on ehkä se, että juuri niistä haluttiin kertoa jälkikäteen; Pipping 1978, 217.

277 Sotasavotta, 40–41. Tässä viitataan Majuri Ränkipohjaan, joka oli vaatinut kunnianosoitusta. Hänet muistetaan kotirintamaupseerina, koska hän oli tullut armeijakunnan esikunnasta (mikä ei ollut siis edes virallista kotirintamaa). Todellisuudessa Ränkipohja oli palvellut rintamaupseerina heti sodan alkuvaiheesta lähtien. Miehet olivat siis kiinnostuneita ensisijaisesti hänen käyttäytymisestään, jonka mukaan tehtiin luokitus hänen menneisyydestään.

278 Sotasavotta 1974, 10–11.

279 Pipping 1978, 21.

280 TYKL/kys/45: informantti 102, 88.

281 TYKL/kys/45: informantti 472, 25.

282 TYKL/kys/45: informantti 96, 13.

Kiviniemi 1932: Sitten jos vähänkin vastusti esimiestä vaikka alikessua niin seurauksena oli rangaistus. Itse en käyryttänyt ketään koska katsoin ettei se ole tärkeää koskei ole sen isompi herrakaan kuin alikessu vain. Tärkeintä siellä oli oppia sotataittoa ja muutakin kansalais tietoutta koska olimme suurelta osalta maaseudulta kotoisin.²⁸³

Varusmiesten näkemysten mukaan tervehtimissäntöihin piti suhtautua tilanteen mukaisesti. Erilaiset käsitykset saivat toisaalta helposti aikaan sekaannusta miehistön ja aliupseeriston välillä, koska osa saattoi vaatia ehdotonta tervehtimistä ja osa taas ei. Kertoja muistaa olleensa pakotettu ryhmäpaineen alaisuudessa vaatimaan tervehtimistä. Muussa tapauksessa hänet olisi ilmiannettu esimiehille ja häntä olisi voitu rankaista.²⁸⁴ Kansalaisssotilaan vastenmielisyyden näyttäminen olleen yleistä myös Yhdysvaltain armeijassa, jossa tervehtimiskäytäntöä kritisoitiin voimakkaasti toisen maailmansodan aikana.²⁸⁵ Jatkosodan hyökkäysvaiheen ajalta on taltioitunut sota-arkistoon joitain esimerkkejä aikalaisten (virallisista) raporteista, joissa kansalaisssotilaat ovat äärimmäisen innostuneita ja ”käytökseltään reippaita”. Oikeannäköinen käyttäytyminen oli siis merkki kurinalaisuudesta ja edelleen taistelukelpoisuudesta. Tästä saatiin viitteitä esimerkiksi ”tervehtimisalltiudesta”:

Yleisenä havaintona oli silmäänpistävin reipas ja sotilaallinen käyttäytyminen k. o. divisioonan alueella. Vanhat reserviläiset ja nostomiehetkin tekivät kunniaa vielä paatossa istuville upseereillekin.²⁸⁶

Aikaisemmin mainitun *Tuntemattoman sotilaan* tervehdyskäytäntöä rikkovan ja tämän viimeisen esimerkin välillä on ajallisesti vain kaksi kuukautta. Aikaero on merkittävä, koska sinä aikana myös *Tuntemattoman sotilaan* romaanin päähenkilöt käyvät uuvuttavia hyökkäystaisteluja kerta toisensa jälkeen. Alkuinto muuttui masentuneisuudeksi ja ohi ajavat autot sekä niissä kyydissä oleva päällystö herätti pian lähinnä vain kiukkua.²⁸⁷ Turhautuneisuus ei ollut kuitenkaan kapinaa vaan kansalaisssotilaan omanarvontunnetta nostavaa *toiseuden* paikantamiseen viittaavaa kieltä, herrankiroamista. Taistelu ja taistelulentä olivat korvanneet muodollisen kasarmikurin todellisuuden. Ohjesääntöjen sanktioin säätelämä ja normittama käsitys ja merkitys kurista oli siis jäänyt taustalle. Leirioloissa ja etenkin kertausharjoituksissa oli ollut muutenkin vaikeaa ylläpitää ohjesäännön mukaista tervehtimiskäyttäytymistä. Aikaisemmin lähes pyhäksi mielletty asia oli menettänyt merkityksensä:

Lahti 1941: Kasarmialueella koitin vetää kättä päähineeseen, niin väpeli vastasi sanomalla kuin siviilimiehelle: Päivää, päivää. Kuitenkin koitimme reserviläiset asevelvollisille esi-

283 TYKL/kys/45: informantti 182, 24.

284 TYKL/kys/45: informantti 182, 30.

285 Stouffer ym. 1965, 56–57.

286 Tutustumismatka vallatuille alueelle. Pioneeripataljoona 14 asiakirja 440/I/25 sal, 15.8.41. P8681, nro 10 (Tsto III). KA, Sörnänen.

287 Linna 1996, 124–125. Linna kuvaa varsin dramaattisesti miten ”ohiajava kenraalin auto sai aikaan niin pohjatonta kiukkua ja kiroilua, että päältäpäin katseleva olisi väittänyt armeijan huomenna olevan kapinassa”. Lauseessa tulee esille siis Knut Pippingin ajatus, että pintapuolisesti tarkasteltuna ”jermuili” oli kuitenkin tärkeimpiä taistelukykyä ylläpitävistä tekijöistä (Pipping 1978, 21).

merkkiä antaen sopeutua toimintaan aivan kuin nuoret miehet konsanaan. Nimittäin teimme sen havainnon, että asevelvollisten palvelus ei ollut enää niin tiukkaa kuin 1920-luvulla.²⁸⁸

Kertausharjoitus 1935: varusmies palveluksesta se erosi jo aika paljon kurin, kun palveluksenkin kohdalta.²⁸⁹

Ei ollut [kertausharjoituksissa] simputuksia lainkaan eikä vaadittu liikoja tervehtimisiä vaikka kyllä silti tervehdittiin se oli paljon lämminhenkisempää, kuin ei ollut niin pakko.²⁹⁰

Kertausharjoituksissa en ole ollut, mutta kolmessa sodassa kylläkin, silloin ei teititely.²⁹¹

Kertausharjoitus 1938: Palvelus ainakin minun kohdallani oli huomattavasti vapaampaa kuin palvelusaikana. Kertausharjoitusporukka oli erittäin hyvin keskenään sopeutuvaa. Samoin upseerit olivat hyviä palvelusaikana ja vielä matkallakin olivat avuliaita.²⁹²

Ylimääräinen kertausharjoitus syksyllä 1939: Koko [kertausharjoitus] tuntui tutulta ja helpommalta ja vapaammalta kuin varusmiespalveluksessa.²⁹³

Ylimääräinen kertausharjoitus syksyllä 1939: Kun komppaniat olivat kootut suurin piirtein saman pitäjän miehistä, niin heistä suurin osa oli jo ennestään tuttuja keskenään mikä tietysti helpotti yhdessäoloa. – itse palvelus erosi tietenkin huomattavasti asevelvollisuusajasta olleesta suljettu järjestys jäi vähemmälle, pääpaino oli maastossa tapahtuvalla toiminnalla kuten asiaan kuuluikin. Pataljoona lähtikin sitten melkein samassa koonpanossa muutaman kuukauden kuluttua ”ylimääräisiin kertausharjoituksiin”.²⁹⁴

Taistelutilanteessa johtajien ei pitänyt virallisen käsityksen mukaan alistua ”sotaneuvotteluihin”, joiden nähtiin johtavan vain epäröimiseen, heikkoihin päätöksiin ja turhiin tappioihin. Tähän liittyvä vaatimus esiintyi ohjesäännöissä ja oppaissa jo 1920-luvun alusta alkaen.²⁹⁵

Jatkuvasti toistuvana vitkastelu ja epäröinti horjuttavat arvelluttavasti johtajan auktoriteettia. [...] Tekemässään päätöksessä on johtajan pystyttävä ja pyrittävä se toteuttamaan tarmolla ja johdonmukaisesti. Päätöksen muuttaminen saa tapahtua vasta sen jälkeen, kun johtaja on vakuuttunut siitä, ettei se vie tarkoitettuun päämäärään.²⁹⁶

Sodan aikana esiintyi kritiikkiä reserviläisjohtajien kurin ymmärryksestä sekä yleisestikin heidän johtajuuden käsityksistään. He olivat tuoneet ”siviilitapansa etulin-

288 TYKL/Kys/45: informantti 599, 25.

289 TYKL/kys/45: informantti 99, 29.

290 TYKL/kys/45: informantti 182, 45.

291 TYKL/Kys/45: informantti 382, 3.

292 TYKL/kys/45: informantti 122, 30.

293 TYKL/kys/45: informantti 197b, 29.

294 TYKL/kys/45: informantti 130, 38.

295 Sarlin 1920, 25.

296 Jalkaväen Ohjesääntö II, 1, 1932, 45.

jaan”, eikä muodollisesta kurista näkynyt juurikaan merkkejä.²⁹⁷ Siviilitapoja oli toisaalta vahvistettu jo rauhan aikaisessa ”mekaanisessa” kurissa, vaikka kyse on saattanut olla ”patriarkkaalisesta” tuntemuksenluonnista. Eräs muistaa, että eversti Hugo Österman olisi tupatarkastuksen yhteydessä työntänyt asiaan kuulumattoman esineen informantin kaapin reunalta kaapin sisälle. Hän oli tehnyt tämän ilmeettömästi mutta ”melkein päi iski silmää”.²⁹⁸ Näitä esimerkkejä löytyi aineistostani muutama kappale. Ne toimivat eräänlaisia vahvistuksina kansalaisottilaiden persoonallisille tavoille toimia ja käyttäytyä sotilasorganisaatiossa. Lähimmät esimiehet olivat siis väärässä yrittäessään vaatia kohtuuttomia, koska asevoimien eliitti oli ymmärtänyt pienet virheet vain pieniksi, eikä siis kuria heikentäviksi tekijöiksi. Ylätason johtajien ”mukavuus” rikkoi aikakauden ohjesääntöjen periaatteita, joissa korostettiin juuri johtajan määrätietoisuutta mutta myös toiminnan oikeasuuntaisuuden lähtökohtia. Reservin päällystön ja alipäällystön neuvotteleva ja kompromisseihin pyrkivä johtamistapa oli sekin saanut vahvistusta jo rauhan aikaisissa kertausharjoituksissa (kiinnostavaa on, että näitä muistetaan sodan kokemuksen läpi).

Viipuri 1936 kertausharjoituksessa: Alkoi lyhyt mutta tiukka keskustelu. Kyselyineen, miksi ja vastauksineen siksi.²⁹⁹

Kyseinen esimerkki liittyi varusmiesyksikköä johtaneen luutnantin (vakainainen) ja reserviläisjoukkoa johtaneen kersantin (reserviläinen) vuoropuheluun reserviläisjoukon marssittua varusmiesyksikön eteen Viipurin kaupungissa. Tässä esimerkissä reserviläinen oli kokenut, että hänen siksi-vastauksensa olivat ohjesäännön vastaisia ja että hän oli niskoitellut. Tapahtumaa oli todistamassa myös useat varusmiehet ja reserviläiset. Tilanne laukesi kun hän (reserviläinen) kuuli jälkikäteen oman esimiehensä tulkinneen asian huumorilla. Upseerit olivat kertoman mukaan ”illalla keskustelleet upseerikasinolla asioistani, ja se harjoituksissa sattunut komellus painetaan villasella”.³⁰⁰ Kyseinen yksittäinen tilanne on selvästi korostanut reserviläisen kokemusta itsestään ”täysveroisena kansalaisottilaana”. Luonnollisesti etäisyys vakinaisen armeijan upseeristoon jäi olemaan. Kokemus oli kuitenkin muuttunut isänvallan (patriarkaatti) kontrollintunteesta veljellisen vallan (fratariikaatin) kokemukseen.³⁰¹

Kurin parantamiseksi saatettiin rintamalinjan takana järjestää sulkeisharjoituksia. Esimerkiksi pataljoonan komentajan mielestä kuri saattoi parantua juuri näiden harjoitusten perusteella. Kansalaisottilaan mielestä kyse saattoi olla juuri päinvastaisesta, vaikka harjoituksilla ehkä voitiin korostaa kurin ulkoista näyttävyttä.³⁰² Väinö Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa* näitä harjoitteita pidettiin ”patal-

297 Syrjö 1991, 264.

298 TYKL/kys/45: informantti 96, 27.

299 TYKL/kys/45: informantti 132, 87.

300 TYKL/kys/45: informantti 132, 87

301 Ahlbäck 2006, 123. Tämä esimerkki liittyy Ahlbäckin tutkimuksessa kotiuttamispäivänä koettuun tuntemukseen.

302 Pipping 1978, 67; Niitynperä 2007, 19.

joonan suurimmille jermuille”. Romaanissa harjoitukset kääntyivät itseään vastaan.³⁰³ Oliko sitten harjoitusten tarkoituksena kurin kouluttaminen jo kertaalleen kurinalaistetulle joukolla, vai sotilaiden kurinalaistamista koulutukseen ja kollektiivisen kurikäsitysten uudelleen opettaminen? Esimerkki kätkee sisäänsä yhden tämän luvun keskeisistä teemoista. Luultavasti juuri formaaleilla, säännönmukaisilla ja toisaalta myös alokaskoulutuksesta tutuilla liikesarjoilla pyrittiin palauttamaan taistelukentän kaaoksessa toimineet ja ”villiintyneet” sotilaat mekaanisesti totteleviksi ja kurinalaisiksi sotilasjoukoiksi. Sulkeisharjoituksen tehtävänä olisi ollut tällöin sotilaskoulutuksen perusteiden kertaus ja mieleen palauttaminen sekä esimiesalainen -suhteen merkityksen korostaminen, eli sotilas- sekä siviili-identiteettien välisten eroavaisuuksien korostaminen. Jännite oli tuottanut jo rauhan aikana kansalaisyhteisöissä alamaisuuteen viittaavan tuntemuksen, joka liittyi toisaalta *toiseuden* tuottamaan jännitteeseen, jolla saattoi olla myös suorituskykyä lisäävää vaikutusta (tästä lisää viidennessä pääluvussa).

Myös amerikkalaisissa tutkimuksissa oli havaittu, että pitkiä aikoja taistelutilanteissa olleita joukkoja ohjasi lopulta improvisoidut kurikäsitykset, sekä käytännössä toimiviksi havaitut toimintamallit. Näistä saattoi tulla armeijalle ongelma, koska ne poikkesivat virallisista ohjeista sekä armeijan toimintaa yleisesti ohjaavista doktriineista. Vääränlaista sisäistä toiminnallisuutta ilmentäneet yksiköt vedettiin lopulta rintamalinjalta. Se oli siis tehtävä ennen kuin niiden taistelukyky oli alentunut liikaa alkuperäisestä tasosta.³⁰⁴ Olavi Paavolainen ihaili Viipurinlahdella taistelleiden saksalaisten joukkojen yleisilmettä. Joukot olivat tehneet fyysisesti pätevän vaikutuksen, vaikka ”eräänlainen pitkäaikaisen kenttäelämän luoma karkeus ja ”villiintyminen” olikin upseereista lähtien havaittavissa.”³⁰⁵ Taistelukyky liitettiin siis suoraan virallisen organisaation näkemyksiin joukkojen oikeanlainen näyttävyyttä ja kurin ilmentämiseen liittyvästä näkyvyydestä. Vääränlaisen ja oikeanlaisen kurinalaisuuden ilmentäminen on kiinnostava kysymys. Kyse oli siis lähinnä ylhäältä säädetyn ja mekaanisen luontaisen kurikäsityksen (annettu kuri) korostamisesta, jotta sotilaat saataisiin toteuttamaan ja myös kokemaan toteuttamansa tehtäviä juuri siten, miten toimitettiin koko armeijassa. Erilaisten kurinpalautusharjoitusten hyödyllisyyteen ja vaikuttavuuteen suhtautuminen jakoi mielipiteitä toisen maailmansodan olosuhteissa, vaikka niillä luultavasti saavutettiinkin pinnallisesti oikeilta näyttäviä tuloksia. Rauhan ajalta löytyy vastaavia yrityksiä saada iskostettua sotilaisiin oikeanlainen kurinalaisuus, sekä totuttaa virallisen organisaation kurikäsitys kansalaisyhteisöiden itseyttämiselle. Seuraavassa esimerkissä on (yleisesti) muistitietoaineistossa esiintynyt vastakkainasettelu virallisen sekä epävirallisen organisaation sekä samalla myös annetun ja itse muodostetun kurikäsityksen välisestä kamppailusta. Kertomuksessa jääkärikapteeni yrittää tuottaa kurinalaisuutta joukossaan, mutta epäonnistuu pyrkimyksissään.

303 Linna 1996, 340.

304 Little 1985, 66.

305 Olavi Paavolaisen raportti tiedoitusosaston päällikölle. Ttus. I. Asia: matka IV ja V AK:n loholla 11.–28.7.44. T10601/21. KA, Sörnäinen.

Helsinki 1924: Ei kai jääkärikapteeni ollut nähnyt tällaista saksan matkoillaan jota vain suomalainen huumori voi luoda.³⁰⁶

Rauhan aikainen organisaatio muistutti kurin ymmärryksen suhteen siis jo 1920-luvun alkuvaiheista lähtien sitä näkyvyyttä mikä näyttäytyi laajemmassa mittakaavassa sodan ajan kenttäarmeijassa. Kansalaissotilaille rauhan ajan asepalveluksen jatkaminen sodan ajan toimintaympäristöön tapahtui kivuttomasti, koska kysymyksessä oli joka tapauksessa sama kansalainen asepuvussa, joka puki rauhan aikana riisumansa asepuvun uudelleen ylleen talvisodan aattona. Sotataidon asettamat suorituskykyvelvoitteet täytettiin tämän luvun perusteella kahdella eri mentaliteetillä, korostaen kansalaissotilas- ja ammattisotilasarmeijoiden erilaisia lähtökohtia.

306 TYKL/Kys/45: informantti 114, 28. Kyse oli kolmesta varusmiehestä, jotka tekivät ”jekkuja” ja leikittelivät kurin käsitteellä. Ylimääräisissä harjoitteissa (santsissa) he hidastelivat kuin hidastetussa elokuvassa, eli tekivät käskyn mukaan mutta tehden suorituksistaan tahallaan irvikuvan.

4 AMMATTISOTILAS – EI MUUTA KUNNIAA?

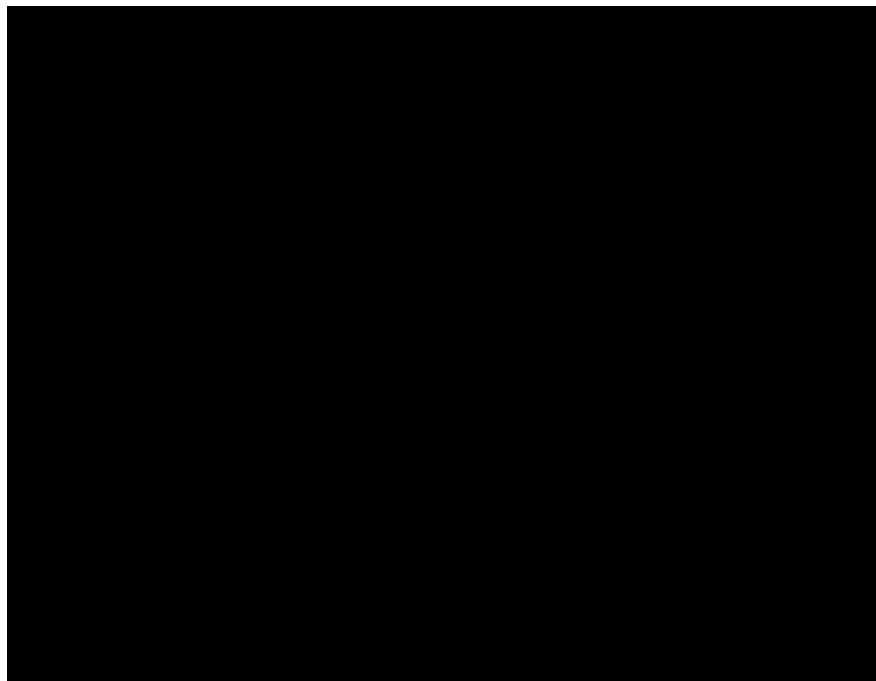
Yhdysvaltain asevoimissa havaittiin pian toisen maailmansodan jälkeen, että rauhan ja sodan ajan organisaatiot olivat poikenneet toisistaan varsin merkittävästi. Niiden välinen eroavaisuus oli niin suuri, että tutkijat pitivät toista maailmansotaa eräänlaisena taitekohtana pienen ammattiarmeijan sekä uuden asevelvollisen armeijan välillä (*the old and the new army*). Sikäläisen tutkimuksen mukaan armeijan henkilöstön keskimääräinen oppisivistys nousi selvästi siirryttäessä ”uuteen armeijaan”. Armeijalla ei ollut rauhan vuosina tarjota korkeasti koulutetuille henkilöille heidän oppisivistystä vastaavia tehtäviä. Ammattiarmeijaan oli rekrytoitunut aineista, joka valitsi armeijan työnantajakseen lähinnä pienen mutta varman palikan vuoksi. Sinänsä ei ole yllättävää, että amerikkalaisessa asevelvollisuusarmeijassa juuri korkeasti koulutetuilla oli suurempi taipumus suhtautua kriittisesti sotilaan statukseen ja ylipäätään sotilaalliseen kuriin. Kriittisyyden syyksi mainittiin tämän ryhmän halusta kohota sotilashierarkiassa.¹ Suomalaisissa tutkimuksissa ei ole esitetty aivan näin dramaattista muutosta rauhan ajan armeijan ja ylimääräisessä harjoituksessa 1939 syksyllä perustetun armeijan välillä. ”Suuresta ja yhdestä kansallisesta kertomuksesta” poikkeavat tulkinnat koettiin silti toisen maailmansodan jälkeen vääristyneinä, etenkin, jos kyse oli organisaation alatasolta lähteneistä tulkinnoista. *Tuntemattoman sotilaan* kritiikissä kyse oli juuri tästä asetelmaongelmasta. Väinö Linna poikkesi sota-aiheisiin liitettävästä runebergilais-isänmaallisuudesta hengestä, kuvasi sotaa sammakkoperspektiivista, teki suomalaisesta sotilaasta purnaajan sekä jätti upseereista osin jopa karikatyyrimäisen kuvan.²

Paljastan toisaalta itsekkin ammattikunnasta vain yhden puolen, koska tarkastelen upseeristöä epävirallisten ja lähinnä aatteellisten organisaatioiden kautta (Upseeriliitto, Upseerikerhot ja aliupseerikerhot). Näiden toiminnassa ei näyttyädy esimerkiksi tulevan sodan odotus, vaan huomio kiinnittyi selkeästi oman jäsenistön toimintaan ja esimerkiksi sosiaalisen aseman jatkuvaan parantamiseen suhteessa kulloinkin vertailtavaan ryhmään tai asiantilaan. Tarkastelen siis ammattisotilaiden toimintaympäristöä sammakkoperspektiivistä, mikä toisaalta paljastaa sen toiminnasta sellaista, mikä jää väistämättä piiloon, jos tarkastelukohteena ovat vain viral-

1 Stouffer ym. 1965, Taulukko I, 58, 60. ”Uudessa armeijassa” korkeakoulutettujen määrä lisääntyi neljästä yhteentoista prosenttiin, lukion käyneiden määrä lisääntyi 21:sta 30 prosenttiin.

Peruskoulua vastaavan oppisivistyksen saaneiden määrä taas laski 41:stä 31 prosenttiin.

2 Sedegren 2002; Malmberg, Ilkka 2006–2007. ”Tuntemattomat sotilaat 1/16. Huolehtiva isä vie poikansa sotaan”. Malmberg oikaisee kritiikkiä korostamalla, että Linna tuo esille muutakin kuin sammakkoperspektiiviä kuvaamalla myös ammattisotilaiden toimintaa. Alkuperäisessä kritiikissä on mielestäni kyse kuitenkin juuri taistelukentän taktisen tason ”sammakkoperspektiivistä”. Vasta armeijakunnan, armeijan ja viimeistään ylipäällikön näköala antaa ”strategisen” tason kautta näkyvyyttä tuon ”sammakkoperspektiivin” yli.

lisen organisaation ideaalit.³ Edellisen pääluvun ohjesääntöihin keskittävä tarkasteluni antoi vain yhden näkemyksen 1920-luvun valtapelistä, jossa ratkaistiin kellenä oli oikeus määrittää käytettävän sotataidon perusluonnetta. Tässä sotataitoon liittyvässä tarkastelussani paljastui ammattisotilaiden yhteisöjen arvostuksia ja mielipiteitä sekä kollektiivisesti muodostettujen arvostusten lähtökohtia. Osa näistä arvostuksista oli tosin muodostunut jo ennen ensimmäisen itsenäisen Suomen kadettikurssin alkamista.

Sotatilanne muuttaa rauhan aikana vakiintuneen olotilan ja tuo siihen uusia muutostekijöitä sekä muutospaineita. Sotilasyhteisön kannalta siihen integroitu- nut ja epäilemättä myös paremmin koulutautunut asevelvollinen henkilöstö saattaa muodostaa myös suoranaisen uhan vähemmistöksi jääneelle vakinaisen armeijan joukolla.⁴ ”Kriisi” syvenee entisestään, jos tällä integroituneella aineksella on mahdollisuus saavuttaa sotilasyhteisön kannalta katsottuna sekä siviili- että sotilasmaailman ihanteet. Vallankäytön demokratisoituminen saattaa lopulta ajaa organisaation muistuttamaan vain yhtä byrokraattista siviiliorganisaatiota miehistön, aliupseeriston ja upseeriston välisten sosiaalisten kuilujen kuroutuessa umpeen.⁵ Vii-

3 Suomen Upseeriliiton Pöytäkirjat 1936–1940. THA. Viimeinen kokous ennen talvisotaa pidettiin 24.4.1939. Seuraava kokous on päivätty vasta 27.6.1940. Kokoontuminen tapahtui selkeästi ulkoisesta syystä. Upseeriliitto oli vastaanottanut Ruotsin Upseeriliiton lahjoituksen kaatuneiden upseerien leskille ja lapsille. Tämän rahasumman jakaminen pakotti organisaation taas toimintaan. Sota oli saattanut tämän organisaation selkeästi raiteiltaan ja 1939 luvun lopulla muodostetut käytänteet näyttävät jääneen osaksi menneisyyttä. Myös reservinupseeriston ja aliupseeriston leskiä oli tuettu avustuksilla.

4 Stouffer ym. 1965, 55.

5 Janowitz 1966, 178.

den vuoden aikana (1940–1945) Yhdysvaltain armeijan kokonpano muuttui selkeästi siviilitaustaiseksi. Ammattiarmeijan 16624 upseeria ja 249441 sotilasarvoltaan alempaa henkilöä täydentyi massiiviseksi armeijaksi, jossa oli lopulta 772863 upseeria ja 7,3 miljoonaa muuta sotilashenkilöä. Eristynyt armeija ja demokraattiselta kontrollilta piilossa oleva organisaatio avautui koko kansakunnan käyttövälineeksi ja sen arvioitavaksi mutta myös sen kansalaisten muokattavaksi.⁶

Suomalaisessa käytännössä ensimmäisen maailmansodan jälkeiset kulutussootaan liittyvät sotataidolliset mietteet sekä etenkin staattiselta näyttävä puolustusajattelu (kartta 1) Karjalan kannaksella, antaa viitteitä sotilasjohdon ehkä yksinkertaisesta ja pelkistetystäkin roolista pitää asemissaan riittävästi kurinalaistettuja kansalaissotilaista muodostettuja sotajoukkoja. Lähtökohta perustui ”sodan luonnolliseen kulkuun”, jossa pysäyttämistehtävän jälkeen toteutettiin vastahyökkäys vihollisen tuhoamiseksi. Tämä lähtökohta oli hyväksytty itsestäänselvydeksi lähes kaikissa länsimaisissa armeioissa ja siis niissä, jotka olivat perineet logiikkansa 1800-luvun sotilaallisesta ajattelusta.⁷ Ensimmäisen maailmansodan olosuhteisiin varautuminen merkitsi kansalaissotilaiden tuntemuksissa jatkuvasti lisääntynyttä työtaakkaa monimutkaistuvan taistelulentän ymmärryksessä. Toisaalta monimutkaistuminen tuotti suurinta huolta ammattisotilaiden ja etenkin ammattiupseeriston toimintakentässä. Hyvän esimerkin tästä antaa vuonna 1935 julkaistu ja Sotakorkeakoulussa laadittu *Upseerin muistiopas*, jota oli tarkoitus käyttää ”upseerikoulutuksessa sotakouluissa, kurseilla ja joukoissa”. Yli 300 sivun opas sisältää sotatoimiyksikön⁸ toiminnan suunnitteluun tarvittavia yksityiskohtia organisaation rakenteista ja kaluston ominaisuuksista aina marssien suorittamiseen, linnoitustöiden tekemiseen, huoltopalvelun toteuttamiseen sekä myös ”puolustushaarojen” toimintaan. Tärkeimpänä teemana ovat aika-arviot erilaisten suoritusten tekemisessä.⁹ Sodan ajan divisioonan toimintakenttä, sen organisaatio ja liittymäpinnat muihin sen ympärillä olevaan sotilasarakenteeseen olivat muodostuneet moninaisiksi, monipuolisiksi mutta samalla myös vaikeasti hahmotettaviksi kokonaisuuuksiksi. Vielä 1800-luvulla vallinneet käsitykset upseerin edustuksellisuudesta sekä osaaikaisesta ”statusprofessionalismista” olivat jääneet taustalle. Ammattiupseerin työnkuvasta muodostui kulutussodankäynnin logiikassa hahmo, jonka tehtävänä oli yksinkertaisesti yrittää muistaa kaikki sen mikä tulisi olemaan mahdollisesti merkittävää seuraavassa sodassa.

Monimutkaistuneen taistelulentän hallinta toi vaatimuksia upseeriston ammattimaisuudelle. Jalkaväen Ohjesääntö (1932) määrittäi sotatoimien kannalta merkittäväksi muun muassa seuraavan: ”on vältettävä epämääräisiä sanontatapoja, perusteluja, olettamuksia ja edellytyksiä”.¹⁰ Klas Borellin mielestä rauhan aikainen toimintaympäristö vaikuttaa (ongelmallisesti) päällystön varautumiseen sodan toi-

6 Stouffer ym. 1965, 54–55.

7 Liddell Hart 1991, 319–352.

8 Grandell 1935, 97. Sotatoimiyksikkö tarkoitti ”pientä, kokoonpanoltaan kiinteää joukkoyhtymää, joka voi itsenäisesti suorittaa operaation”. Joukkoyhtymä sisälsi yleensä vain kaksi jalkaväkirykmenttiä, eikä siis tarvittavia aselajijoukkoja. Sotatoimiyksiköitä olivat divisioonat ja prikaatit.

9 Upseerin muistiopas 1935; Upseerin käsikirja (1937).

10 Jalkaväen Ohjesääntö II, 1 1932, 47.

mintaympäristöä silmälläpitäen. Rauhan ajan byrokratialla ja hallinnollisiin asioihin liittyvillä painotuksilla on väistämättä vaikutusta päällystön huomion suuntautumiseen liian paljon stabiilisuden ja ennustettavuuteen varmistamiseen. Rauhan aikaisessa toiminnallisuudessa ei siis näkynyt tai sitä ohjannut ”modernin” sodan epävarmuuden sietokyvyn mentaalinen tai organisatorinen kehittäminen.¹¹ Rauhan ajan totumuksen tuottamaan vieraantumisen ”sodan ajan” toiminnallisuudesta puututtiin kuitenkin (ainakin) vuoden 1937 Armeijakunnan talvisotaharjoituksen arvioinneissa. Muodollisen koulutuksen pelkistävyydestä pyrittiin siirtymään toimintaan, jossa upseeristolla olisi ollut parempi kyky ”pukea ajatuksensa selvään ja loogiseen kirjalliseen muotoon niin, että oleelliset asiat erottuvat epäoleellisesta”.¹² Myös organisaation rakenneuudistusten tavoitteena oli tehostaa valmiutta mahdollisen sodan varalta. Aluejärjestelmän perustaminen helpotti kutsunta- ja liikekannallepanovalmisteluja. Rauhan ajan armeija ja sitä johtanut Armeijakunnan esikunta olivat lisäksi jatkuvasti valmiina toimimaan suojajoukkona Karjalan kannaksella.¹³

Rauhan ajan organisaatio yritti siis selviytyä rauhan ajasta mutta se yritti myös suunnata toimintaansa sotaan varautumiseen. Jo 1920-luvulla näyttää heränneen keskustelua paperitöiden räjähdysmäisestä kasvusta. Joukko-osastojen komentajien mahdollisuudet keskittyä joukkonsa koulutukseen oli nähty vaarantuvan jatkuviin kyselyihin vastaamisesta, raporteista ja muista hallinnollisista kuormituksista. Jääkärieverstiluutnantti Unio Sarlinin mukaan Suomessa oltiin muovaamassa päällystöstä ”paperivirkamiehiä, mikä loitonsi heitä heidän todellisista tehtävistään. Kun hänen asiapaperinsa ovat kunnossa on myös kaikki hänen joukko-osastossaan hyvin ja hän itsekin on siitä tyytyväinen”. Syventyminen sivuseikkoihin oli johtamassa ”henkiseen ja ruumiilliseen masentumiseen”. Lisäksi Sarlin näki vaarana, että upseerit jäisivät jälkeen sotilasalan kansainvälisestä tutkimustoiminnasta.¹⁴ Vapaussodasta oli kulunut jo kuusi vuotta ja sota-ajan olosuhteet sekä sen vaikuttavuus organisaation toiminnalle olivat jäämässä Sarlinin mielestä nähtävästi taustatekijöiksi. Organisaation uhkakuva oli toisaalta selvä ja se oli myös kansallisesti hyväksytty. Vastaavista asioista tehtiin havaintoja Yhdysvaltain armeijassa 1960-luvulla.¹⁵

11 Borell 1989, 11. Kommentissa on luonnollisesti huomioitava Ruotsin armeijan ”sotimattomuus”, mikä ei luonnollisesti samassa merkityksessä koskettanut pääosaa 1920-luvun alkupuolen itsenäisen Suomen armeijan päällystöstä. Kyse on kuitenkin oletuksesta, jossa rauhan aikainen järjestelmä muuttaa muotoaan ja toimintatapamallejaan sodan aikaisesta.

12 Armeijakunnan talvisotaharjoitus v. 1937 (1938), 255–263.

13 Grandell 1935, 23–25. Armeijakuntaan kuului kolme rauhan ajan divisioonaa ja Ratsuväkiprikaati.

14 Sarlin 1924, 302–314.

15 Janowitz 1966, 180–181; Little 1985, 67, 75. Tämä havainto on tehty siis Yhdysvaltojen armeijasta mutta olen laajentanut sen merkityksen koskettamaan myös suomalaista asevoimakäytäntöä, koska näiden armeijoiden johtamiskäytännöt näyttävät päällisin puolin varsin samanlaisilta. Amerikkalaisen havainnon mukaan työ- ja vapaa-ajan erottaminen toisistaan oli tuottanut kasvavaa painetta työpaikalla olemiseen. Virka-aika oli omistettu työnantajalle, joka taas valvoi, että kukaan ei päässyt ”helpolla” työajasta, josta nyt siis maksettiin palkkaa. Tämä taas lisäsi Yhdysvaltojen armeijassa tehtyjen havaintojen mukaan töiden kuormittamista ja henkilöstön työuupumusta. Päällikkö- ja komentajatehtävissä toiminut upseeri oli ensisijaisesti ”manageri”, jonka tehtävänä oli toimia osana vertaisten mutta korostuneesti myös esimiesten vaikutuspiiriä. Hänen pätevyytensä määrättyi täten usein sen mukaan, miten hyvin hän tunsí suuren määrän rutiinitoimenpiteitä ja miten hän selviytyi niistä kuluttamatta itseään loppuun.

Upseeriston ammatillistumisen voidaan katsoa alkaneen vuoden 1928 jälkeen, jolloin puolustuslaitos vakinaistettiin valtiolliseksi instituutioksi. Vasta tämän jälkeen upseerit, aliupseerit ja muu palkattu henkilöstö pystyivät kartuttamaan eläkettä. Ammatillistuminen ei kuitenkaan muuttanut tämän ammatin rooliodotuksia, ainakaan välittömästi.¹⁶ Teema on ollut suosittu vielä 2000-luvulla, jolloin Kadettikunnan arvotutkimuksessa ammatillistumista käsiteltiin upseeriuden institutionaalisuutta murentavana tekijänä,¹⁷ eräänlaisena työmarkkinahenkisyyden salakavalana soluttautumisleikkienä. ”Taloudelliset olosuhteet” näyttävät jääneen 1930-luvun talouslaman kokemusten jälkeen eräänlaiseksi pysyväksi puheenaiheeksi. Keskustelu kertoo siis enemmän halusta saada upseeristo mutta myös aliupseeristo osaksi muun yhteiskunnan palkkapolitiikkaa, kuin puuttua asevoimien sisäisiin palkkauseroavaisuuksiin ja sen mahdolliseen tasapuolistamiseen.¹⁸ Samalla näihin asioihin keskittyminen kertoo myös upseerikunnan sisäisten ristiriitojen väistymisestä ja heterogeenisyyden korvautumisesta homogeenisyydellä.

Opettajat oli samaistettu kansakunnan rakentajiksi jo 1800-luvun lopulla. Heidän roolinsa kansan yhtenäistämässä oli hyvin keskeinen. Roolin merkitys kasvoi entisestään itsenäisyyden alkuvuosina. Sisällissodan jälkeen ja etenkin lapualaisaikoina epälojaaleja opettajia oli erotettu kouluista. Näin saattoi käydä, jos he olivat puhuneet myönteisesti vallankumouksesta ja jos he olivat toimineet muutenkin punaisten pyrkimyksiä edistävällä tavalla. Opettajan työkenttä edellytti häntä ottamaan osaa suojeluskuntien ja Lotta Svärdin toimintaan, mikä ei toki tarkoita, että opettajat olisivat sitoutuneet laajassa mittakaavassa oikeistoradikalismiin. Kouluhallitus oli omilla toimillaan estänyt tämän kehityspolun toteutumisen. Aivan oma kokonaisuutensa on toisen maailmansodan jälkeen esitetyt väitteet näiden opettajien sopimattomuudesta lasten kasvattajiksi. Työkuva muuttui, kun opettajan viran ulkopuoliseen toimintaan ei kohdistunut enää odotuksia ja paineita ja kun opettaja pystyi jakamaan elämänsä julkiseen ja yksityiseen. Samalla ajatus mallikansalaisuudesta hämärtyi.¹⁹ Opettajan työkentässä oli siis aikaisemmin painottunut kansallisen tason identiteettien muokkaaminen ja yhtenäiskulttuurin suuntaaminen haluttuun suuntaan. Tällä työllä oli vaikuttavuutta siihen miten siviili-identiteettiä voitiin muokata militarisoituneempaan suuntaan ja muotoon.²⁰

Sotilasyhteisön toimintaan vaikutti ensimmäisen tasavallan aikana voimakkaasti suomalaisen yhteiskunnan agraarinen ja patriarkaalinen valtajärjestelmä. Tähän perinteiseen valtajärjestelmään kuului sekä hierarkkinen sosiaalinen erottelu että vallitsevan järjestyksen ylläpitämiseen tähdännyt kollektiivinen yhteisvastuun ajatus. Valtajärjestelmän tasapainoa ylläpiti, määritteli ja sääteli säätyjen ja luokkien, sukupuolten ja ikäryhmien, palkollisten, sukulaisten ja naapurien välisten suhteiden

16 Pohtila 2001, 30.

17 Linnell 2004, 30–31. Arvotutkimuksessa tarkasteltiin väittämän ”Upseeri palvelee puolustusvoimia 24 tuntia vuorokaudessa”.

18 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1936–1940. THA. Suomen Upseeriliiton vuosikertomus toimintavuodelta 1935. Ikälisäkeskustelu ja sen saaminen siviilivirkamiesten rahalliselle tasolle oli esillä kokouksessa 8.1.1937. Vuoden 1937 vuosikokouksen esityslistan aiheista suurin osa liittyi muutenkin jo taloudellisiin asioihin.

19 Rantala 2000, 311–317.

20 Alapuro 1998b, 9.

den rihmasto.²¹ Esimerkiksi naisen paikka sotilasyhteisössä liittyi suoraan aviopuolison sotilasarvoon. Samansuuntainen näkemys oli siis myös sotilasmuistelmia kirjoittaneilla kansalaissotilailta. Aliupseerien rouvien toiminnassa korostuivat ompeluseuratoiminta ja esimerkiksi yhteiset matkat lähikaupunkeihin. Kyse oli samalla yhdistystoiminnasta, jonka tarkoituksena oli paikata niitä ”naisten toimienkenttään” liittyviä alueita, mitkä saattoivat jäädä miehiltä tekemättä. Tämänäyttypisiä tehtäviä olivat esimerkiksi kerhotilojen somistustyöt.²² Kaupungissa toimivat aliupseerien naisyhdistykset näyttävät toimineen hieman omaehtoisemmin. Helsingin SVK:n aliupseerikerho toimi yhteistyössä mutta samalla selkeästi erillään erillisestä ”naiskerhosta”.²³ Ompeluksien tuottaminen ja erilaiset koriste- ja käyttöesineiden, sekä peittojen ja verhojen valmistus liitetään esimerkiksi nousevan porvariston erottautumiseen vielä 1800-luvun lopulla, erotuksena siis ruumiillista työtä tekevästä. Myös aliupseeriston puolisoilla näyttää olleen tarve osoittaa mahdollisuutensa järjestää aikaa ja kalliita materiaaleja vaatimaan ompelutoimeen.²⁴ Päällystön ja alipäällystön aviopuolisoiden vaatetuksellinen erottautuminen oli yhtä säänneltyä, uniformaalista, kuin mitä puolisoitten sotilashierarkkinen asemakin edellytti. Toisen maailmansodan jälkeen oli edelleen mahdollista, että paikallislehdistä oli julkisia moitteita aliupseeriston puolisoitten pukeutumisesta. Eräässä tapauksessa kyseessä oli upseerien aviopuolisoiden tekemä valitus aliupseerien rouvien oikeudesta käyttää hattua kaupungilla kävellessään. Vain upseerien vaimojen sallittiin julkisesti esiintyä hattu päässä.²⁵

Keski-Suomen rykmentin upseerikerhon pöytäkirjassa (vuonna 1925) on kiinnostava merkintä, jossa asetetaan vänrikin arvoisen upseerin ja naispuolisen ”kasinon palvelijan” kertomukset rikkoutuneesta kerhon peilistä toisiaan vasten. Kuukaan upseeritoveri ei ollut todistamassa, että juuri kyseinen vänrikki oli rikkonut peilin. Tähän vedoten oli vänrikki myös kieltäytynyt kustantamasta uutta peiliä. Kyse oli toisaalta ”naisten huoneen” peilistä, joten oli todennäköistä, että paikalla oli vain kyseinen vänrikki ja mainittu ”kasinon palvelija”. Seuraavassa kokouksessa päätettiin, että vänrikki joutui maksamaan peilin.²⁶ Vastakkainasettelu ei siis tuottanut vänrikin kollegoistaan hakemaa turvaa. Upseerilta odotettiin kohteliasta käyttäytymistä suhteessa naisiin. ”Sopimaton kielenkäyttö” oli johtanut kahden upseerin kahden kuukauden mittaiseen porttikieltoon Helsingin Upseeriklubille.²⁷ Myös naisten tuli käyttäytyä ”sotilaallisen” hillitysti ja arvokkaasti. Naisten ei esimerkiksi sallittu moittia julkisesti puolisoittensa käyttäytymistä. Erityisen paheksuttavaa oli, että puolisoitten välienselvittely tapahtui kerhotiloissa. Esimerkiksi SVK:n aliupseerikerholla saatettiin syyttää aliupseereita ”miehen akkamaisuudes-

21 Tuomaala 2000.

22 Roudasmaa 1984, 257; Suokas 1981, 6.

23 Suomen Valkoisen Kaartin Aliupseerikerhon pöytäkirja (1931–1940). Kokouspöytäkirja 21.9.1932. Kansio 19, THA.

24 Oittinen 1996, 66.

25 Helenius 1997, 49.

26 [KSR :n upseerikerhon pöytäkirja], 28.5. ja 21.6.1925. Kyse oli erikseen naisille varatusta huoneesta kertoahuoneistossa.

27 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1930–1931. THA. Kokouspöytäkirja 5.12.1930. Kyseiset upseerit olivat herättäneet pahennusta rikkomalla myös aukiolomääräyksiä.

ta”, koska he eivät saaneet pidettyä puolisoitaan riittävän kurinalaisena, vaan antoivat heidän ”juoruta” kerhon sisäisiä asioita upseereille ja siviilihenkilöille.²⁸ Miesten luonnolliseksi koettua patriarkaalista suhdetta sotilasalueella oleviin naisiin voi peilata vielä toisen maailmansodan jälkeisellä ajalla esiintyneisiin ajatuksiin ja käytännön toimintaan. Esimerkiksi vuonna 1957 Turun Rannikkokykistörykmentin komentaja (eversti V. Karvinen) laati aloitteen alaiselleen (1. Patterin päällikölle), puuttuakseen ”eräiden aliupseerirouvien käyttäytymiseen”. Tässä asiakirjassa moititaan alaisen komennossa olevissa joukoissa esiintyneen ”akkavaltaa”, joka ilmenee lasten ”ilkivaltana kasarmialueella” ja ennen kaikkea aliupseerien rouvien huonona käytöksenä. ”Kyllä kuri, järjestys ja moitteeton esiintyminen nimenomaan rannikkokykistön saariyksikössä koskee myös kantahenkilökunnan vaimoja ja lapsia. Koska esimiehillä ei naisten suhteen ole rankaisuvaltaa, on asianomaisten aviomies saatava naiset järjestykseen”.²⁹ Sotilasalueella toimivien naisten rooli oli olla tekemisissä maanpuolustusta tukevan ja sotilasyhteisön arvomaailman mukaisessa toimintakentässä. Palvelijoilla, varusmiehillä tai muulla varuskuntaväellä ei ollut siis mahdollisuutta osallistua esimerkiksi työväenliikkeen toimintaan. Toisaalta tällaista käyttäytymistä ei suvaittu porvaristonkaan palvelijoilta.³⁰

AMMATTISOTILAS JA SOTILASIDENTITEETIN IDEAAALIT

Asevelvolliset omasivat paikalliskulttuuritaustansa puolesta erilaiset käsitykset sotilaallisesta normaaliudesta kuin mihin esimerkiksi säännöllisen asevoiman päällystyö oli tottunut. He toivat vakinaiseen väkeen käsityksensä kansallisesta sotiluudesta, joka ei siis aina täysin vastannut asevoimien omaa käsitystä oikeanlaisesta sotiluudesta. Toisaalta vapaaehtoisista kansalaissotilaista kasvoi ja kasvatettiin ammattisotilaita, joiden tuli omaksua sotilasidentiteetin ihanteet, ainakin jonkinlaisessa muodossa. Sotilasidentiteetti ei toisaalta ole kanonisoitu tietynlaiseksi ja tietynnäköiseksi. Se on yhtälailla jatkuvasti liikkeellä oleva ja epävakaa kuin mikä tahansa identiteetti. Toisaalta, vasta kun ammattisotilaaksi ryhtyvä kansalainen käy läpi ammattisotiluuteen johtavan sosialisatioprosessin, hän sai valmiudet ylipääntään sisäistää olevansa itsekkin osa yhteisönsä objektiivista todellisuuskuvaa.³¹ Ammattisotilas joutuu (tai ajautuu) sammuttamaan siviili-identiteettinsä lähtökohtia pystyäkseen korvaamaan niitä uuteen ajattelutapaan viittaamilla ideaaleilla.

28 Suomen Valkoisen Kaartin Aliupseerikerhon pöytäkirja (1931–1940). Kokouspöytäkirja 22.2.1934. Kansio 19, THA.

29 Turun Rannikkokykistörykmentin esikunnan asiakirja n:o 67/Kntotsto/3 sal. Salainen. Asia: eräiden aliupseerirouvien käyttäytyminen. Kyseinen kopio on 1. Patterin kopio asiasta, jossa ilmenee, että asia on saatettu asianomaisten tietoon. Hallussani on asiakirjasta vain kopio, eikä minulla ole tietoa alkuperäisen asiakirjan sijainnista. Todennäköisesti se löytyy sota-arkistosta. Asiakirja näyttää kuitenkin aidolta ja siinä on asianmukaiset diariointimerkinnot, asiakirjan saapumisaika organisaatioon sekä asiakirjan laatineiden allekirjoitukset.

30 Leminen 1996, 179. Lemisen esimerkissä palvelija ei halunnut kantaa lottapukua, koska pelkäsi tulevansa leimatuksi valkoisen ideologian kannattajaksi. Työväentalolla puku olisi tuonut huonoa mainetta ja vertaiset olisivat sulkeneet hänet yhteisön ulkopuolelle.

31 Saaristo – Jokinen 2004, 79–80. Olen soveltanut kirjan ajatusta kansalaiseksi kasvamisesta.

Ammattisotilaan identiteetin pohjat liitetään menneisyyteen, menneeseen aikaan ja sitä kautta myös sotahistoriaan. Ajan muuttumisesta huolimatta hänen työkenttensä hallinnolliset työtehtävät eivät ole latistaneet ammattikunnan sankaruuteen liitettävää asennetta, ainakaan 1960-luvulla tehdyn tulkinnan mukaan.³² Toisaalta on virheellistä puhua vain sotilasammattista – kyse on enemmänkin ammattiin liitettävästä elämäntavasta, mikä muodostuu pitkälti sotilasyhteisön itsensä säätelemistä käyttäytymissäännöistä.³³ Siviili-identiteettien lähtökohdat eivät siis sovi tähän äärimmäiseen väkivaltaan varautuvaan logiikkaan. Sota on siten sotilas-instituution normaali toimintamuoto ja -ympäristö. Sota on sen sijaan aina epäta- vanomaista siviilikansalaiselle, riippumatta hänen sotaisasta tai anti-sotaisasta luonteestaan.³⁴ Morris Janowitzin mukaan ammattisotilaan kasvamisprosessi (so- tilasidentiteetin kehittyminen) vie useita vuosia. Sotilasopetuslaitokset olivat oikean- laisen päällystö- ja alipäällystöhengen muodostamisen kannalta merkittävässä roo- lissa. Niiden tehtävänä on yksilön paikallissidonaisuuden (siviili-identiteetti) hei- kentäminen, jotta häneen saataisiin iskostettua oikeanlaatuinen sotiluuden ihan- ne,³⁵ jota tukemalla ja vahvistamalla saataisiin yksilön iskostettua myös tavoitellut ominaispiirteet ja identiteettiyhymäryksen lähtökohdat. Asevoimat muodostavat selkeäräjaisen yhteisön, jonka identiteettien lähtökohdille on löydettävissä kollek- tiivisesti hyväksytyjä muotoja ja näköisyyttä mutta myös yhteisön säätelemiä käyttäytymisnormeja sekä niihin liitettyjä tunnetiloja.³⁶ Näiden käyttäytymissään- töjen ohessa siirrettiin nuoreen upseeriin myös itsestäänselvyyksinä pidettyjä aja- tuksia asevoimien kulutussotaan viittaavasta vaikuttamisen logiikasta, käskytskes- keisyyteen nojaavasta johtajuuden käytännöstä sekä erityisesti mekaaniseen (kasar- mi)kuriin nojaavasta ”annetusta kurista”. Lopulta yksilön oli siis tunnistettava identiteettinsä lähtökohdat siviilielämästä tuotetun eron politiikan avulla, jolloin hän alkaa kiinnittää tietoisesti huomiota käyttäytymiseensä. Kyse on kuitenkin enemmän itsesäätelystä, eikä esimerkiksi itsereflektiivisyydestä.³⁷ Asevelvolliset saat- toivat muistaa erityisen ikävänä piirteenä 1930-luvun lopulla esimiestensä ”ylimie- listä ja hieman halveksivaa” asennetta siviiliin, siviili-ihmisiin ja asevelvollisten si- viilitavaroita kohtaan.³⁸ Taustalla vaikutti kahden identiteetin törmäyskurssi, joka väistämättäkin tuotti emotionaalisesti latautuneita koettelemuksia.

Upseeriksi kasvamisessa ja kasvattamisessa on sotilasopetuslaitoksen ”kasvatus- tehtävä” jäänyt eräänlaiseksi itsestäänselvydeksi ja myös sotakoulujen opettajien kirjoittamattomaksi tehtäväksi, vaikka tuon kasvatus tehtävän tuottamasta ihan- teesta onkin esitetty joitain kriittisiä arvioita (2000-luvun Maanpuolustuskorkea- koulussa).³⁹ Sotilasidentiteetti muodostettiin 1920-luvulla sotilasopetuslaitoksissa

32 Janowitz 1966, vii, 3.

33 Janowitz 1966, 175–177.

34 Laitila 2001, 5.

35 Janowitz 1966, 127.

36 Saaristo – Jokinen 2004, 78, 138; Luoma 2008.

37 Ajatus on sovellettu teoksesta: Hall 1999, 12–13.

38 TYKL/kys/45: informantti 243, 54.

39 Aikio, Hannu 2007, 3. Aikio oli Maanpuolustuskorkeakoulun rehtori 1.9.2007 asti. Hän korosti artikkelissaan Kadettikoulun (organisaatio) vastuuta kasvattajana mutta myös että kasvat- tus kuuluu ”jokaisen opettajan ja upseerin kirjoittamattomaan tehtäväkuvaukseen”; Sarparanta

mutta se tarvitsi selkeää jatkumoa säilyäkseen ja täydentyäkseen itsestään selväksi osaksi ammattisotilaan arkea. Tiedostamattomalla tarkoitan tässä yhteydessä eräänlaista ”ruumiillista” kokemusta, joka on eräänlainen ”lopullinen” kokemuksellinen tila,⁴⁰ eli käytännössä siis emootioihin liittyvää kokemuksellisuutta sekä niiden sosiaalisen konstruktion kautta arkielämän vuorovaikutukseen kiinnittyneitä kytköksiä. Sotaa edeltäneen ajan upseerikasvatuksen tuottaman ihannehabituksen luonne ei täysin selkeytynyt minulle, edes tutkimusprosessin aikana. Minulle muodostui käsitys absoluuttisen kurikäsityksen vaatimuksesta ja oman itsen ohittamis-kyvystä, joka mahdollistaisi parhaan mahdollisen sotilaallisen suorituskyvyn. Käsityskeskkeisen johtamislogiikan toteuttaminen kulutussodankäynnin areenoilla vaati upseerilta joka tapauksessa enemmän tahdon lujuuutta ja kestävyyttä, kun intuitiivisuuteen ja oma-aloitteisuuteen viittaavia ominaisuuksia. Sotilas oli Arne Sihvon mielestä ”karski ja karkeasanainen, eikä sitä ole hänelle synniksi luettava”.⁴¹ Nämä sanat hän kirjoitti 29 vuotiaana vuonna 1918, jolloin hän oli (saman vuoden aikana) ylentynyt kapteenista everstiksi. Muutaman vuoden kuluttua taisteluteknisen tason johtajasta tuli strategisen tason johtaja sekä sotaväen päällikkö (vuodesta 1926 alkaen). Alokaskoulutusmentaliteetin ja strategisen tason johtajuuden välinen siirtymä oli siis niin nopea, että näiden erilaisten profiilien sisäistäminen ja sopimattomien ominaisuuksien poissulkeminen ei voinut olla täysin mutkatonta. Sotilaseliihtii siirtyi siis vääjäämättä sellaista johtajuuslogiikkaa, jolla tuli olemaan erilaisuudessaan merkitystä koko kansallisen sotilasidentiteetin muotoisuuteen ja näköisyyden vaatimuksiin – etenkin ylemmissä sotilasviroissa.

Joukko-osastojen upseerikunnat toimivat kadettikoulun upseerikasvatuslogiikan luonnollisena jatkumona. Kyse oli kuitenkin ehkä laaja-alaisemmasta henkistä mutta myös fyysistä yhteenkuuluvuutta ylläpitävästä mekanismista, jonka tehtävänä oli esimerkiksi ”kehittää upseerien keskuudessa uskollisuutta, kunnian- ja velvollisuudentunnetta”.⁴² Myös Morris Janowitzin mukaan sotilasyhteisön solidaarisuus muodostuu varuskunnissa, tiiviin ja lähes intiimin sosiaalisen kanssakäymisen tuotteena. Sosiologit arvioivat toisen maailmansodan jälkeen, että urbaanissa yhteisössä kasvaneella ja siinä toimineella yksilöllä saattoi olla agraarissa elämäntilassa toimineisiin verrattuna vaikeuksia sovittaa yhteen palkkatyön sekä asuinpaikan ja perheen sisältämät toisilleen erilaiset vaatimukset. Sotilasyhteisöön sopeutuminen nähtiin siis lähes vaativan tätä ”agraarista” ominaisuutta. Sotilasyhteisö pystyi muodostamaan tiiviin ja hyvähenkisen yhteisön vain eristyessään muusta yhteiskunnasta ja muodostamalla itsestään tiiviin ja myös ulkopuolisen poissulkevan yhteisön. Siviili- ja etenkin urbaanin yhteiskunnan individuaaliset piirteet eivät siten sopineet sotilasyhteisölle, koska se saattaisi rikkoa sisäisen ko-

2007, 39. Sarparanta on 4. vuosikurssin kadetti, jonka mielestä ”kadetteja itsessään pyritään osin edelleen sosialisoimaan 1950-luvun talonpoikaisarmeijaan”.

40 Saaristo – Jokinen 2004, 141. Tässä viitataan filosofi Maurice Merleau-Ponyn ajatuksiin.

41 Sihvo 1918, 93.

42 [Hannes Anttilan kokoelma]. Uudenmaan rykmentin upseeriyhdistyksen säännöt 1923. KA, Sörnäinen (entinen Sota-arkisto); Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. Suomen Upseeriliiton Säännöt. Liittyy Upseeriliiton päiväämättömään ja numeroimattomaan Kiertokirjeeseen. Tulleita lausuntoja käsiteltiin kokouksessa 17.9.1923. THA.

heesion.⁴³ Ehkä tämän tekijän vuoksi suomalaisissa kielikuivissa joukko-osastot ja yksittäisten komppanioiden (perusyksikkö) tuli olla (upseeriston mielestä) kuin suuria perheitä, jossa vakinainen päällystö ja -alipäällystö tunsivat toisensa ja jossa he isällisellä rakkaudella pidettiin huolta alaisistaan.⁴⁴

Upseeri oli osa asevoimien koneistoa, eikä siis sen ulkopuolinen elementti, jolle ei tarvinnut erikseen selvittää asevelvollisuusorganisaation toiminnan luonnetta ja miksi-kysymyksiin vastaamiseen liittyviä lähtökohtia. Identiteetin lähtökohtien sisäistäminen ja hyväksyminen vaati ”itsensä sammuttamista”, eli käytännössä vääjäämättömien kysymysten ohittamista. Asennoituminen näkyi esimerkiksi upseerien siirtopolitiikassa. Henkilölle ei välttämättä ilmoitettu asiasta vasta kuin aivan viime hetkellä. Tämän koki W. E. Tuompo saadessaan määräyksen hankkia passi muutamassa päivässä ja ilmoittautua Ruotsin Sotakorkeakoulussa. Tuompo ei itse näytä (edes jälkikäteen) hyväksyneen tämällyistä henkilöstöpolitiikkaa.⁴⁵ Upseerikasvatuksen tavoitteena oli muodostaa oma kansallinen upseeristö, jolla ei siis olisi esimerkiksi venäläisen koulukunnan näkyvyyttä. Itsenäisyyden alkuvaiheen Kadettikoulussa ongelmat liitettiin ehkä siksi niinkin voimakkaasti Venäjän vallan aikaiseen Haminan Kadettikouluun, koska sen nähtiin levittäneen venäläisestä upseerikoulutuksesta ”suomalaiselle luonteelle” sopimattomia menetelmiä ja metodeja. Toverisorto-tapauksia pääsi julkisuuteen aiheuttaen suurta kohua. Sotaministeri Bruno Jalander syytti vuoden 1920 alkupuolella näistä tapauksista koulun johtajaa, eversti Lucanderia. Hän erosi luultavasti koettuaan syytökset henkilökohtaisina loukkauksina, vaikka Jalander luultavasti halusi vain korostaa esimiesten vastuullisuutta ja tarvetta muodostaa upseerikoulutuksesta jotain sellaista, mikä sopi suomalaisuuteen ja oli muutenkin tarkoituksenmukaista.⁴⁶ Kyse oli siis 1. kadettikurssista, jonka kohtalona oli jäädä eri upseeriryhmän välisen valtakamppailun jalkoihin.

Upseeristö ei voinut sisäisesti käsitellä vaikeita kieliasioita, vaan näitä teemoja suorastaan vältettiin. Sen sijaan Upseeriliitossa nähtiin (vuonna 1919), että Suomen sotalaitoksen oli omaksuttava ”Suomen sotaväen kunniakkaat traditsionit” ja katsottava näiden lähtökohtien innoittamana tulevaisuuteen.⁴⁷ Käytännössä armeijan venäjänvallan aikaiset lähtökohdat olivat siis olemassa, vaikka tarkoitus oli ehkä päästä aloittamaan asevoimien toiminta ”puhtaalta pöydältä”. Upseeriston koulutustausta ja sen muodostamat arvot, arvostukset ja ennen kaikkea käytännön elämään liittyvät etiketit ja itsestäänselvytykset poikkesivat kuitenkin toisistaan, eikä yhteinen syntymäperä riittänyt muodostamaan samuuden tuntemuksia ja yhteisöllisyyttä. Tähän oli selkeä pyrkimys vuodesta 1918 alkaen, jolloin Upseeriliittoon otettiin jäseneksi vain niitä, joiden katsottiin olleen lojaalisia nimenomaan Suomelle, eikä esimerkiksi Venäjän armeijalle. ”Käännynnäisille” tarjottiin mahdollisuus, mikäli he osoittivat riittävää ”isänmaallista mielialaa”.⁴⁸ Vuonna 1920 upsee-

43 Janowitz 1966, 177, 178.

44 Tuompo 1967, 129, 142.

45 Tuompo 1967, 102.

46 Akté-Jalander, 37–39. KA.

47 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. Kokouspöytäkirja 24.11.1918. Kokouksissa saatettiin puhua ruotsia ja suomea sekaisin mutta pöytäkirjat laadittiin (pääasiassa) suomeksi. THA; Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. Kokouspöytäkirja 6.4.1919. THA.

48 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. ”Kehoitus Suomen upseereille. Kadettiklubin ja jääkäriupseerien laatima kehoitus 19.11.1918”.

riliitto päätti lähettää kirjelmän asevoimien ylimmälle johdolle, jotta asevoimiin ei rekrytoituisi enää henkilöstöä, koska ”liiallinen erilaisuus häiritsi linjaorganisaation toimintaa ja sekoitti käskytsketjuja”. Toisaalta Suomen asevoimien upseeripula pakotti palkkaamaan henkilöstöä, jolla oli varsin sekalainen koulutustausta. Upseeriliitto esitti itseään eräänlaiseksi henkilöstön portinvartijaksi, eli käytännössä hoitamaan upseeriasioita puolustusvoimissa.⁴⁹

Ulkoisessa arvioinnissa ammattiupseeri ja hänen kantamansa sotilasidentiteetti liittyivät läheisesti kansallisesti asetettuun ihannekuvaan sotiluudesta, sotilashyveistä ja sotilaallisesta urheudesta. Juuri häneen profiloituivat ihannesotilaan ja -sotiluuden odotukset, vaikka kansalaissoitilas ei välttämättä ollut tietoinen upseeriston välisistä koulutustaustoihin liittyvistä erilaisuuksista (kuin vasta jälkikäteen). Kaikilla yksilöillä ei tarvinnut olla samanlaista sitoutumistasoa armeijan organisaatioon ja sen toimintaan. Oleellista oli sen sijaan saada ammattisotilaiden, sodan ajan merkittävimmän päällystön, sisäinen koheesio ja henki (*esprit de corps*) lujaksi ja eräänlaiseksi keskustelemattomaksi itsestänselvyydeksi. Koheesio on oleellisen tärkeää juuri tämän viiteryhmän keskuudessa, jotta tämä kenttäarmeijaa sodan olosuhteissa koossapitävä keskeisin runkohenkilöstö ymmärtäisi ja hyväksyisi toisensa ja keskinäisen arvojärjestyksen sekä ennen kaikkea pystyisi tuottamaan eri organisaatiosasoilla halutun ja kokonaisuutta tukevan vaikutuksen ja vaikuttavuuden. Upseeriston sisäisten yksityiskohtaisten käyttäytymissääntöjen on nähty lisäävän viiteryhmän keskinäistä lojaalisuutta ja sotaisaa henkeä. Sotilasyhteisön sijoittaminen kasarmien porttien sisäpuolella antaa tärkeitä puitteita tälle indoktrinaatioprosessille, joka siis edistää ammattikunnan itsetietoisuutta sekä itsevarmuutta suhteessa ulkomaailmaan eli ympäröivään yhteiskuntaan, jonka tunteissa voitiin elää, mutta jonka arvomaailmaan ja mentaalisiin malleihin ei lopulta voitu täysin sitoutua.⁵⁰ Rauhan aikainen kasarmimajoitus sekä sodan aikana esimerkiksi reservitehtävissä sotanäyttämön ulkopuolelle sijoitetussa joukko-osastossa palveleminen saattoivat korostaa upseeriston välistä yhteyttä. Sodan taistelutilanteet taas erottivat heidät toisistaan, jolloin he joutuivat toimimaan lähinnä rauhan aikaiseen ammattiarmeijainstituutioon tyytymättömien kansalaissoitilaiden keskuudessa. Asetelma johti lopulta (amerikkalaisen tutkimuksen) mukaan siihen, että upseerit alkoivat ”ajattelemaan kuten miehensä” ja minimoimaan kontaktejaan ylempiin johtoportaisiin.⁵¹ Tätä pidettiin erityisen vaarallisena ilmiönä, koska se uhkasi rikkoa ja ainakin heikentää kulutussodankäynnin toteuttamisessa tarvittavan käskytskanavan sotapäällikön ja taistelukentällä toimivan upseerin välillä.

Morris Janowitzin mielestä erottautuminen siviiliyhteiskunnan vapaasta yrittäjyydestä vaatii ammattisotilaiden yhteisöltä, erityisesti upseerikunnalta, itsensä mieltämistä yliveritaiseksi ja vertailemattomaksi, jotta ammatilla olisi minkäänlaisia mahdollisuuksia oman identiteettinsä ylläpitämisessä ja itsekunnioituksessa. Janowitz näkee vaarana sotilas- ja siviiliyhteiskuntien toimintalogiikoiden ja arvojen liiallisen samankaltaisuuden, minkä hän näkee synnyttävän kriisejä ammattisotilaiden ja heidän perheittensä muodostamissa yhteisöissä, jotka kokevat menettäneen-

49 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. THA. Kokouspöytäkirja 25.5.1920.

50 Janowitz 1966, 175.

51 Little 1985, 60–65; Stouffer ym. 1965, 5.

sä asemansa vertailemattomana yhteisönä. ”Maallistuminen” tuottaa myös sotilaallisen elämäntavan kunnioituksen laskemisen. Pelkästään siviilimaailman ja armeijan palkkaerot saattavat tehdä ammattisotilaan ja hänen puolisonsa liiankin tietoiseksi omasta epäedullisesta asemastaan yhteiskunnassa.⁵² Toisaalta amerikkalaiset itsekin totesivat, että armeijaan oli rekrytoitunut aineista, joka valitsi armeijan työnantajakseen lähinnä pienen mutta varman palkan vuoksi. Heitä ei haitannut armeijaorganisaatiolle tyypillinen autoritaarinen luonne. Myöskään siviilielämän kilpailu työpaikoista ja paremmasta palkasta ei houkutellut. Yhdysvaltain armeijassa laajasti esiintyneet ongelmat alkoholin, sukupuolitautien ja luvattomien poissaolojen muodossa kertovat omaa karua kieltään luultavasti juuri tästä perusongelmasta.⁵³ Sodan aikana saavutettu ammatin arvostus lähti sodan jälkeen ja siis siviilikansalaisten kotiuttamisen myötä jyrkkään laskuun.⁵⁴ Valkoisen Suomen asevoimien aikakauden päättyminen toisen maailmansodan jälkeen lopetti ja luultavasti myös muutti jotain upseerien kokemasta ja sisäistämästä itseymmärryksestä suhteessa siviiliyhteiskuntaan.

Rauhan aikainen toimintalogiikka sekä siviili- ja sotilasmentaliteettien väliset eroavaisuudet mahdollistavat toisiaan tukevien mutta dynamiikaltaan erilaisten identiteettien rakentamisen ja rakentumisen. Erottautumista saattaa tukea yksilöllinen tuntemus, jossa samanlaisen kulttuurisen identiteetin omaavien joukkoon kuuluminen tuottaa hänelle kotoisan olon, turvallisen tunteen ympäristöstä.⁵⁵ Identiteettien ymmärrys tuottaa yksilölle siis mahdollisuuden erottautua ja kokea erilaisuutta. Niistä tulee eletyn elämän kautta näkyviä, vaikka ne lopulta saattavatkin esiintyä käytännössä vaikeammin paikannettavien itsestäänselvyyksien vaatteissa. Riittävän vahva sitoutuminen sotilaselämään saattaisi siten tuottaa tunteen, jossa siviilinnormisto ja -elämä tuntuvat vieraalta ja oudolta. Sopeutumisongelmat tulisivat ajankohtaisiksi siirryttäessä sotilasorganisaatiosta siviiliorganisaatioon. Erityisen mielenkiintoinen asetelma muotoutui viimeistään, kun toisen maailmansodan kenttäarmeijassa palvelleet kansalaissotilaat siirtyivät kotiuttamisen jälkeen takaisin kotiseuduilleen. Näillä rintamaveteraaneilla saattoi olla takanaan usean vuoden tottumus sotilasorganisaatiosta ja myös sisäistetty ymmärrys organisaatiossa opitusta ja hyväksi käytännöiksi havaituista toimintamuodoista. Ruumiillisesti sisäistetty ja emotioiden tasolla tunnettu joukkokoheesio siirtyi siten suoraan suomalaisiin olohuoneisiin. Unto Ahokiven novelli *Juurettomat* (1946) kuvaa nimivalintanakin onnistuneesti juuri tätä ilmiötä.

Sotilasidentiteetin rakentumisessa jätetään usein huomioimatta sen syntymisen perusluonne ja siihen liittyvät tarkoituserät. Ammattisotilas sijoitetaan tarkastelemissa alatasen organisaatioihin (esimerkiksi komppaniaan) tai sitten hänet sijoitetaan aivan ylätasen sotilaseläintiin (armeijoiden komentajat sekä ylipäällikkö ja hänen esikuntansa). Näissä tarkasteluissa unohtuu, että ammattisotilaan virkaura muodostui 1920-luvusta alkaen systemaattisesti mutta äärimmäisen hitaasti eteneväksi nousuksi (ideaalitapauksessa) organisaation hierarkiassa. Asevoimaorgani-

52 Janowitz 1966, 177, 181.

53 Stouffer ym. 1965, Taulukko I, 58, 60.

54 Janowitz 1966, 3. Myös Yhdysvaltain armeijasta tehtiin samanlainen ajallinen havainto 1960-luvulla.

55 Lehtonen – Löytty 2003, 94.

saatio oli selkeästi senioriteettiin tukeutuva järjestelmä, jossa upseeri toimi pääosan urastaan lähinnä alaisen roolissa. Tie komppanian päälliköstä esimerkiksi rauhan ajan Armeijakunnan komentajaksi (esikunta Viipurissa) olisi vienyt kadettikoulunsa 1920-luvun alussa aloittaneelta niin pitkän ajan, että ”tavoite” olisi voinut toteutua juuri ennen eläkkeelle siirtymistä, jos silloinkaan. Jääkäriupseerit nousivat rykmentin komentajiksi, divisioonan komentajiksi ja jopa sotaväen päälliköiksi hyvin nuorina. Kadettiupseerit ylsivät vastaavan ikäisinä lähinnä komppanian päälliköiksi, jos sinnekään asti. Jääkäriupseerit saivat ja joutuivat siis kokemaan itsensä varsin nopeasti esimiessubjekteina ja sotilaselieittinä. Asetelma muistuttaa Topeliuksen *Maamme kirjan* sotapäällikköä, joka oli normaaleihin suomalaisiin nähden vertailemattomassa asemassa.⁵⁶ Kadettiupseerit ajautuivat siis automaattisesti jääkäriupseereihin nähtynä alisteisiksi ”herroiksi”. Linjaorganisaatiossa ja siis kulusodankäyntiin varautuvassa organisaatiossa nämä lähtökohdat otettiin annettuina. Alamaisena toimivan upseerin tehtävänä ei ollut toteuttaa itseään, vaan kokea itsensä hyvänä alaisena. Luonnollisesti ”kaikkein” vertailemattomassa asemassa oli Mannerheim, josta muodostui kahden vuosikymmenen aikana lähes pyhä hahmo, ainakin Upseeriliiton pöytäkirjojen mukaisesti.⁵⁷ Myös eräs jääkäriupseeri muistaa olleensa ylpeä, että ulkomaan komennuksen aikana Mannerheimia luultiin kruununprinssiksi tai kuninkaaksi.⁵⁸ Suomalaisessa henkilönpalvonnassa Mannerheim kohosi henkiseen kuninkuuteen ainakin asevoimien arvostuksessa. Tällä henkilönpalvonnalla oli toisaalta mahdollisuus saavuttaa organisaatorauha, koska kenelläkään ei ollut, edes toisen maailmansodan kiivaimpina hetkinä, tarvetta epäillä ylipäällikön auktoriteettia (joka olisi voinut suunnata huomion torjuntataisteluiden johtamisesta aivan muualle). Mannerheimiin kytkeytyi selkeää hallitsijauskollisuutta, joka näyttäytyi tätä ”hallitsijaa” kohtaan koettuun lojaalisuuden tuntemuksiin. Nämä hallitsijaan kytkeytyneet voimakkaat tuntemukset olivat perinteisesti ohittaneet esimerkiksi poliittisen johtajuuden.⁵⁹ Kuninkaallinen asema vahvistuu myös Mannerheim-ristin ritareiden ”nimittämisen” myötä. Ritariksi ”aateloitavat” toivat asevoimaan menneen ajan loistokkuutta, joka oli säätyvallan murtumisen myötä jäänyt historiaan.

Olen pyrkinyt ottamaan alusta alkaen huomioon myös identiteettien vuorovaikutuksen, jossa siviili-identiteetti on saanut aikaan muutosta näennäisesti tiukasti valvottuihin ja samalla myös traditioiden kautta tiettyihin rooleihin sidottuihin armeijakäytänteisiin, tottumuksiin, tapoihin ja arvostuksiin. Tätä ”demokraattista” vuorovaikutusta voisi pitää asevelvollisuusarmeijan mahdollisuutena ja ehkä jopa vahvuutena, estäen sotilasidentiteetin ”karkaamisen” liian kauas muusta yhteiskunnasta. Yksilön kannalta sotilasidentiteetin syntyprosessi on luonnollisesti yksilöllistä, muodostuen ja syventyen yksilön omassa aikakehyksessä, eikä se siksi voi olla yhteismitallista. Identiteetti ei muutenkaan voi olla synnynnäinen ominaisuus, koska se syventyy ja syntyy ihmisten, instituutioiden ja erilaisten käytäntöjen vuo-

56 Topelius 1876, 29.

57 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat. THA. Tämä on yleishavainto, josta en havainnut näissä pöytäkirjoissa yhtään poikkeusta.

58 Tuompo 1967. 148. Kyse oli vuonna 1932 Saksanmatkasta, jonka aikana Tuompo oli kuullut sekä ruotsalaisen että saksalaisen suusta nämä arviot.

59 Laitila 2001, 54.

rovaikutuksessa. Identiteetit eivät ole pysyviä, koska ne sisäistetään yhteisöllisessä ja sosiaalisessa kanssakäymisessä.⁶⁰ Alatason organisaatioiden liittymäpinta siviili-identiteettiin on huomattavasti läheisempää kuin mitä se on organisaation ylätasolla. Kyse ei siis ole sotilasorganisaation ylätason sekä esimerkiksi valtionhallinnon ylemmän tason välisen vuorovaikutuksen vähydestä. Kyse on siitä, että vuorovaikutteisuus ei välttämättä muuta ylätason organisaation identiteettipohjaa. Kansalaisotilaiden kanssa tiiviissä yhteistyössä toiminut organisaation mikrotaso joutui muotouttamaan jatkuvasti omaa toimintaansa. Virallinen organisaatio ja etenkin asevoimien ylätaso saattoivat kokea esimerkiksi kurin ulkoisen näyttävyyden korreloivan suoraan hyvään taistelukykyyn. Asevelvollisten sekä ammattisotilaiden kohtaamisotilla esiintyy kuitenkin aina jännitettä sekä kitkaa. Toisaalta juuri kitkan kokeminen on myös vuorovaikutusta, mikä ylipäätään mahdollistaa, että vakinaisella armeijalla on liikekannallepanon myötä edes jonkinlaisia mahdollisuuksia toimia yhdessä siviili-identiteettiä kantaneiden kansalaisotilaiden kanssa. Yhdysvaltain asevoimien tutkimukset toisesta maailmansodasta vahvistavat tätä näkemystä. Heillä ei ollut tottumusta asevelvollisiin ja organisaation alataso oli ajautunut siviili-identiteetin kannalta katsottuna aivan liian kaukaiseksi ja aikakauden yhteiskunnan kasvattamille kansalaisotilaille vieraaksi instituutioksi.

Asevoimaorganisaatiosta muotoutui jonkinlainen käännteinen *Panoptikon*-vankila (Jeremy Benthamin ajatus), jossa siis ”vangit” alkoivat muokata ”vartijaansa”. Michel Foucault näkee valvonnan vaikutuksen vankien muuttuneena käyttäytymisenä, koska he alkavat vähitellen toimimaan siten kuin heitä valvottaisiin koko ajan. Vanki siis piirtää valtasuhteet itseensä, jolloin ei ollut tarvetta tukeutua pakokokeinoihin, kun oli tarve saada vanki taivutetuksi oikeanlaiseen käyttäytymiseen. Vankila on fyysisenä rakenteena siis jatkuvan näkyvyyden tila, joka on muodostettu helpottamaan valvontaa mutta joka alkaa tuottaa sitä ilman erillisiä toimenpiteitä. Kansalaisotilaiden asevoimassa siviilit tuottivat (pelkästään edellisten lukujen esimerkkien perusteella) oman näköisensä organisaation, eikä palkatulla henkilökunnalla ollut mahdollista eristäytyä ”valvontatorneihinsa”, ellei kyse sitten ollut henkilöistä, joilla ei ollut kosketuspintaa käytännön koulutus realismiin.⁶¹ Ammattisotilaiden näkyvänä roolina oli siis sopeutua ”kentän olosuhteisiin”, mikä ei luultavasti helpottanut upseeriston ja aliupseerien rekrytointia tähän (kiittämättömään) rooliin. Puolustusneuvosto otti kantaa tähän epäkohtaan vuonna 1936. Lausunnossa valitetaan, että henkilökunnan palkkausjärjestelmä oli osoittautunut seurauksiltaan tuhoisaksi. Liian pienten palkkojen vuoksi menetetään ”parhaat työntekijät”. Lisäksi tämän syyn nähtiin johtaneen jatkuvasti akuuttiin upseeripulaan. Lähes puolet sodan ajan komppanian päälliköistä olisi tämän johdosta reservin upseereita. Tätä asiaa ei siis nähty millään tavalla positiivisena. Pelättiin jopa, että tämän johdosta joukkojen toiminta tulisi olemaan sodan alkuvaiheessa ”vaatimatonta”.⁶² Tähän viittaa myös Mannerheimin (Ylipäällikön) päiväkäsky n:o

60 Saaristo – Jokinen 2004, 137.

61 Saaristo – Jokinen 2004, 194–195.

62 Suomen puolustuskysymys 1926, 70–71; Arimo 1987, 472–473. Poliittisen ja sotilasjohton käsitykset tilanteen vakavuudesta talvisodan kynnyksellä erosivat toisistaan varsin selvästi. Tämä näkyy selkeästi linnoittamis-ohjelmien lykkäämisinä ja lopulta pääosin toteuttamatta jättämisinä.

34, jonka hän antoi 14.3.1940. Hän halusi ”erikoisesti painostaa reserviupseerien uhrautuvaa uljuutta, heidän velvollisuudentuntoaan ja etevyyttään, millä he ovat täyttäneet tehtävän, joka ei alkuaan ollut heidän.” Mannerheim oli epäillyt reservinupseeriston kykyä toimia vastuullisissa rintamatehtävissä. Upseerikoulutukselle oli asetettu varsin korkeita lähtökohtia, koska monimutkaistuneen taistelukentän hallintaan nähtiin vaadittavan erityisen paljon osaamista ja etenkin sotilaallista ymmärrystä.⁶³ Reservinupseerin uhrautuvuuden arvostus liittyi siis ensisijaisesti arvostukseen, joka oli ansaittu toimien ja tehtävien täyttämällä, jotka kuuluivat vakinaisen armeijan upseereille. Kyse ei ollut siis ensisijaisesti sankarivainajapalvonnasta, vaan ammattitaidon ylistämisestä. Vapaussodan aikainen epäjärjestys ja osoitettu kurittomuus olivat historiallisena kokemuksena jättäneet tulevan suorituskyvyn arvailujen varaan.

Upseeristo halusi erottaautua reservinupseeristosta myös konkreettisesti. Aktiiviupseerin arvomerkkiruusu oli kultainen. Reservinupseereilla se oli hopean värinen. Reservin vänrikkiä saatettiin kutsua tämän johdosta ”tinavänrikiksi”.⁶⁴ Yhtenäinen ja siis samanvärinen arvomerkki tuli käyttöön vasta sodan aikana, kun sotakokemus oli osoittanut reservinupseeriston pätevyyden tehtäviensä hoidossa. Suomalaisessa reservinpäälystökieleisyydessä on vaikuttaneita ulkomaisista kokemuksista. Saksan ensimmäisen maailmansodan sotatoimia länsirintamalla johtanut Erich Ludendorff totesi armeijan suorituskyvyn kärsineen selvästi, koska ”vanha rauhanaikainen upseeristo” oli huipentunut olemattomiin sotavuosien aikana. Ammattisotilaiden puuttuminen tuntui erittäin kipeästi: ”se oli ollut sotajoukon siveellisten voimien kannattaja.” Ludendorff arvioi, että ammattiupseerien puute oli johtanut lopulta joukkojen hyökkäysnopeuden laskemiseen sekä ”hyökkäysinon” ja kurin laskemiseen.⁶⁵

Kansalaisarmeijan upseerin ja ammattiarmeijan upseerin välinen identiteetti-lähtökohtien näkyvyys näyttäytyy joissain sotilasmuistelmissa. Myös Väinö Linnalla on oma näkemyksensä aiheesta. Hän kuvaa eroavaisuutta kuuluisassa juopottelu-kohtauksessa, jossa luutnantti Koskela räihinöi upseerikorsussa voimakkaassa humalatilassa. Alkoholilla on tarjolla ja sitä nautitaan Mannerheimin syntymäpäivän kunniaksi. Häiriötä tuottanut Koskela sidotaan ja toimitetaan nukkumaan. Tässä yhteydessä Lammio toteaa:

Niin hyvä mies kuin Koskela onkin, häneltä puuttuu perinne ja todellinen upseerihenki. Hän ei sopeudu sivistyneeseen toveripiiriin, sen vuoksi hän veljelee miestensä kanssa ja nyt humalassa hän paljasti kaunansa. Mitään muuta tuollainen käytös ei voi olla. Ei uskoisi niin hillitystä ja rauhallisesta miehestä.⁶⁶

Väinö Linna ajautuu kirjassaan toistuvasti ristiriitaan sotilasidentiteetin tai sen ihanteiden kanssa. Kirja avaa kiinnostavan lähtökohdan juuri vakinaisten ja reservistä tulleiden upseerien erilaiseen ymmärrykseen ja näkemyksiin. Linna kuvaa

63 Upseeristomme 1936, 12; Suomi sodassa 1983, 419.

64 TYKL/kys/45: informantti 681, 5; Palokangas 2000, 23.

65 Ludendorff 1919, 511.

66 Linna 1996, 288.

Lammiota ulkokohtaisesti, eikä pääse tämän hahmon sisälle. Lammiossa ei näytä olevan huumorintajua, joustoa, uusiin tilanteisiin sopeutumiskykyä, eikä varsinkaan alaisia ymmärtävää empaattisuutta.⁶⁷ Siviili-identiteetin kannalta katsottuna Lammio edustaa kaikkea sitä, mitä he eivät itse edustaneet ja siis mitä Linna ei itse edustanut tai arvostanut.

KRITIIKIN ULOTTUMATTOMISSA?

Ensi kertaa elämässään tämä kasarmisielu tajusi, ettei hänelle annettu minkäänlaista arvoa, ja se järkytti häntä perin pohjin. Hän oli käsittänyt väärin asemansa koko sotilasuransa ajan ja nyt se kostautui. Hän oli niin järkyttynyt miesten ylimielisestä ivasta, ettei kyennyt muuta kuin änkyttämään.⁶⁸

Minä kunnioitan teitä sotaoikeudella, elleivät nuo halventavat puheet armeijasta ja sen päällystöstä loppu. Tiedätkö mikä tämän maan turva on? – Herra kapteeni, se on jakosukuinen vapaaherra, Suomen Marsalkka Carl Gustaf Emil Mannerheim.⁶⁹

Yllä olevat lainaukset ovat Linnan *Tuntemattomasta sotilaasta*. Ensimmäisessä on kyse kohtauksesta, jossa komppanian uusi vääpeli (ylikersantti Sinkkonen) joutui kohtaamaan reserviläisarmeijan arkitodellisuuden varsin nöyryyttävällä tavalla. Toisessa sitaatissa niskoitteleva Honkajoki ja kapteeni Lammio yrittävät päästä yhteisymmärrykseen. Kaunokirjalliset esimerkit osoittavat, että upseerit eivät välttämättä olleet asevoimien sisällä ja sisäisesti kritiikin ulottumattomissa. Mekaanisen (kasarmi)kurin ylläpitämisen logiikka ja käskytykskeskeisen johtamislogiikan henki pitivät huolen siitä että jokaiseen virheelliseksi katsottuun käytäntöön puututtiin päiväkäskyillä tai suorilla henkilökohtaisilla nuhteilla. Kritiikkiä saatettiin kohdistaa myös upseerin käytökseen, jos sen nähtiin heikentävän upseerin tavoiteltua ja ehkä taustalla ollutta itsestään selväksi miellettyä julkisuuskuvaavaa. Upseerille ei ollut sopivaa esimerkiksi käyttää ”yksityisajoissaan kaikenlaatuisia ränsistyneitä ajoneuvoja ja työvaljaita”. Tämäntapaisen esiintymisen katsottiin herättävän ”oikeutettua kummeksumista myös siviilihenkilöiden keskuudessa”. Tässä tapauksessa on tulkittu olleen pelissä yksilön maineen lisäksi myös koko joukko-osaston ja aselajin kunnia.⁷⁰

Organisaation kontrolli näyttää kohdistuneen muutenkin ensisijaisesti juuri upseeristoon, koska juuri heidän odotettiin olevan niitä, jotka ymmärtäisivät annettujen käskyjen merkityksen, ilman että heille tätä merkitystä edes kerrottiin. Kyse on samoista kollektiivisesti tiedostetuista tavoista ajatella ja kokea tietyt perinteisiin tai sotataitoon liittyvät termit, joista annettiin esimerkkejä johdanto-luvussa. Koko organisaatio oli saatettava kurinalaiseksi ja tottelemaan mekaanisen (kasarmi)kurin hengessä niitä tehtäviä ja määräyksiä, mitä ylätaso oli alatasolle

67 Laine 1994, 27.

68 Linna 1996, 171.

69 Linna 1996, 346.

70 Väänänen 1978, 43.

määritellyt. Vuoden 1937 talvisotaharjoituksen arviointikirjassa on esitetty sangen yksityiskohtaisesti alaisten onnistumisia, epäonnistumisia ja ohjattu joukkojen koulutusta havaittujen puutteiden korjaamiseksi. Sodan taiteeseen (*art of war*) ei itsessään kiinnitetty huomiota, koska sodan taidon konkreettinen hallinta suuntasi intressit tekemiseen ja toteuttamiseen. Seuraavaksi kiinnitettiin huomiota siihen, että koko kenttäarmeija ja etenkin sen upseerit pystyisivät noudattamaan valittuja sotataidon suuntauksia myös taisteluharjoituksissa. Lähtökohtien selkeys tulee esille harjoituksen johtajan kykyä paikantamaan alaisten tekemiä oikeita sekä vääriä taktisia ratkaisuja. Harjoituksen johdon itsearviointia ei tästä kirjasta löydy, eikä se olisi ollut käskytyshenkisen johtamislogiikan sekä annetun ja samalla myös mekaanisen (kasarmi)kurin toimintalogiikassa edes tarpeellista. Alaisen oli opittava luotamaan, että ylempi taho kantoi suurempaa vastuuta mutta myös suurempaa tietämystä taktisen taistelukentän yläpuolella olevasta sodankäynnin suunnittelusta ja toteutuksesta. Jokaiselle organisaatiotasolle oli siis annettu jo etukäteen oma tehtävä kokonaisuuden hallinnassa. Käskyjen kulkeutuminen eri johtoportaiden välillä oli osoittautunut puutteelliseksi. Upseerit eivät siis olleet harjaantuneet ottamaan käskyjä vastaan, sekä välittämään niitä alajohtoportailleen. Sen sijaan varusmieskoulutuksen uudistuneet lähtökohdat näkyivät alaisista (varusmiehistä) huolehtivassa asenteessa. Kovan pakkasen vaikutukset osattiin muuttuneessa asenneilmapiirissä minimoida ja ”missä johtajana toimi kokenut, tunnontarkka ja tarmokas upseeri, oli paleltumistapausten vähälukuisuus aivan silmiinpistävä ja päinvastoin”.⁷¹

Käskytykskeskeisessä asevoimaorganisaatiossa korostui ylemmän huolenpito alemmasta ja luonnollisesti alemman ylemmälle osoittama nöyryys ja alamaisuus. Siksi hierarkkisen virkatien ohittaminen ja siis lähestyttävän esimiehen ja oman virka-aseman välissä olevien johtajien ohittamiseen saatettiin suhtautua hyvinkin kriittisesti. Piirre on yleinen armeijaorganisaatioissa, jossa hierarkian portaiden kunnioitus koetaan yhdeksi ”organisaatiorauhan” kulmakivistä. Veli-Matti Syrjö antaa valaisevan esimerkin auktoriteetti- ja kurikäsityksen yhteenliittymästä suomalaisessa varuskuntakäytännössä vuodelta 1924. Helsingin varuskunnan komentantti, everstiluutnantti von Kraemer, ei saanut toivottua ilmoittautumista, kehoituksesta huolimatta, jääkärikapteeni Karl Rothenilta oleskelustaan Helsingissä. Episodin taustalta pilkottaa luonnollisesti näiden kahden upseerin erilaiset koulutustaustat ja pinnalla avoimesti liekehtinyt jääkäriupseerien ja etenkin venäjällä koulutuksensa saaneiden upseerien välinen voimienmittely, mutta myös ”kunnianarukuuskysymys”, eli ylipäätään ajatus siitä, että ”kuka käskää ketä.”⁷² Myös Yhdysvaltain asevoimissa saatettiin kokea toisen maailmansodan aikana virallisen ”virkatien” ohittamiset lähes ”kerettiläisinä” tekoina.⁷³ Näissä analyyseissä tosin unohdetaan, että kunnianarukuus ei ole sellaisenaan mikään perusemootio, joka itsessään tuottaisi jonkinlaisen tuntemuksen. Kyse on emootioiden biologisten funktionaali-

71 Armeijakunnan talvisotaharjoitus v. 1937 (1938), 258–263.

72 Syrjö 1993, 119–120. Kiista päättyi Sotaväen päällikön ilmoitukseen, jossa varuskunnan päällikön kanta vahvistettiin. Yleisesikunnan upseerien tuli ilmoittautua varuskuntaan saavuttuaan.

Määräys julkaistiin päiväkäskyssä n:o 38/1924.

73 Stouffer ym. 1965, 11.

suuksien tarkastelussa enemmänkin häpeän tuntemuksesta, joka siis kunnianarvuuskysymyksessä saattaa kytkeä toimijoissa ulospäin nähtävissä olevan tunne-reaktion. Häpeäherkkyys voi liittyä myös syyllisyysherkkyuteen. Kunnianarvuuskysymyksissä oleellista on kuitenkin lopulta kokea oma toiminta moraalisesti oikeutettuna, vaikka alkuperäinen (ruumiillisesti koettu) tunnereaktio olisikin herättänyt voimakkaan kielteisen tuntemuksen ja negatiivisen näyttävyuden.⁷⁴ Kyseinen sosiaalistunut tuntemusten logiikka lienee jonkinlainen ”universaali” sotilasidentiteettiin ja sen ideaaleihin liittyvä lähtökohta.

Myös sietäminen ja sietämättömyys saattoivat liittyä kunnianarvuuskysymyksiin. Kenraalimajuri Vihtori Nenosen kirjeestä 24.8.1924 pääministerille tulee tämä piirre hyvin selkeästi esille. Kirjeessään Nenonen kieltäytyy ottamasta sotaväen päällikön väliaikaista virkaa hoitaakseen. Syiksi hän mainitsee aviovaimonsa venäläisyyden mutta myös kansakuntaa ravisuttavan sisäisen kurin puuttumisen, mikä näkyy hänen mukaansa sotaväen päällikön avuttomuudesta toimia vapaata sanomalehdistöä vastaan, sen arvostellessa sotalaitosta ja siinä palvelevan päällystön toimintaa.⁷⁵ Kieltäytymisellään hän tosin vahvisti asemiaan ”teknisen aselajin osajana”, eikä siis sotilaseliittiin kuuluvana yleisjohtajana, josta hänet olisi voitu erottaa taustansa vuoksi. Vastaavia havaintoja oli tehty jo aikaisemminkin. Apua kritiikkiä vastaan haettiin jopa Upseeriliitolta, jonka toivottiin kääntyvän asianomaisten lehtien toimittajien puoleen ja siis hillitsemään arvostelua. Erityisen painokkaasti kritiikki näyttää kohdistuneen rannikkotykistöjoukkoja vastaan.⁷⁶ Todennäköinen syy on saattanut olla niiden venäläistaustaisessa päällystössä, mikä siis herätti kritiikkiä itsenäistyneessä ja venäjistä irti päässeessä valtiossa. Näitä venäjällä kouluksensa saaneita upseereita oli jopa etsitty muutamaa vuotta aikaisemmin, jotta rannikkopuolustus olisi saatu toimimaan edes jotenkin uskottavasti.⁷⁷ He eivät siis kelvanneet enää yhtenäistä ja siis tietynlaista yhtenäistä ilmettä hakevaan asevoimaan.

Sotilashierarkiassa on yksinkertaistettuna kyse arvomerkkien kunnioituksesta, jossa jokaisen tulee ymmärtää paikkansa osana valtavaa sotakoneistoa. Suomalaisessa käytännössä ”herroittelu” ei itsessään korostu, koska sen perään liitetään saksalaisen sotilasperinteen mukaisesti myös esimiehen arvomerkki.⁷⁸ Painotus on siis arvomerkkikunnioituksella ja siis esimiehen virka-asemalla. Angloamerikkalainen

74 Helkama – Myllyniemi – Liebkind 2005, 168–173; Luoma 2008. Käytin päätellessä myös omia tuntemuksiani aiheesta. Sotilasidentiteettiin kasvaminen liittyy tuntemusten ja emootioiden sosiaalisuuteen sekä niiden sisäistämiseen. Samalla aikaisemmat ilmaisusäännöt kumoutuvat ja korvautuvat uusilla, jotka liittyvät yhteisön kollektiivisesti mutta vaikeammin yksilöitävissä oleviin tundesääntöjen säätämiseen.

75 [Malmbergin arkisto] Kenraalimajuri V. Nenosen kirje Pääministerille 24.8.1924. Kansio 5. Nenosen käytti aviovaimostaan ”venakko” -kielikuvaa. KA.

76 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. Pöytäkirjamerkinnot kokouksessa 28.10.1928. THA.

77 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. Pöytäkirjamerkinnot kokouksessa 16.1.1919. THA. Pöytäkirjasta käy ilmi, että juuri tykistöön haluttiin saada upseereita lisää. Eräs yritys päästä tykistöön, vaikka ei ollut saanut tykistöupseerikasvatusta.

78 Tämä korosti selvästikin ”herroittelun” nöyryyttävyyttä, joka lisäsi myös tämän käytännön vastustamista. Kansalaisotilaan näkemysenä saattoi olla mielipide, että koko käytäntö oli järjenvastaisista, koska niin paljon energiaa laitettiin ”herra kersantin” sanomiseen. Tästä esimerkiksi: TYKL/kys/45: informantti 102, 88.

”Sir” käytäntö liittyy esimiehen senioriteettiin, eikä niinkään arvomerkkeihin. Suomen nuoren armeijan alkuaikoina saattoi esiintyä eri koulutustaustaisten upseerien tuottamia päällekkäisiä käytäntöjä. Asevelvollisen silmin kyse oli vaikeasti hahmotettavasta kokonaisuudesta, jonka lopputuloksena saattoi olla oman kansalais-sotilaan habituksen määrittelyprosessin jääminen puoliväliin. Prosessi olisi tarvinnut tueksi riittävän selkeää *toiseuden* tuntemusta, joka jäi siis itsenäisyyden alkuvuosien aikana kokematta. Hajanainen upseeristo oli siis tuottanut ympärilleen liiallista moninaisuutta, eikä selkeää yksimielisyyttä ja selkeyttä. Eräs muistaa Helsingissä vuonna 1919 harjoitetun saksalaista paraatimarssia, vaikka pääosa päällystöstä oli venäjällä koulutuksen saaneita.⁷⁹ Venäläisten olisi selvästikin pitänyt edustaa tämän muistelmaan kirjoittaneen mielestä erilaisia käytäntöjä. Myös varusmiehet joutuivat osallisiksi venäläisen ja saksalaisen koulukunnan välisiin ristiriitoihin, nähdessä aitiopaikalta esimiestensä väliset erimielisyydet. Eräs reservinvänrikki joutui arestiin arvostellessaan venäläisen koulukunnan esimiehiään. Kertomuksen mukaan arvostelu osoitettiin varusmiehille, joista joku kanteli suoraan arvostelun kohteeksi joutuneille. Vänrikin asennetta ei pidetty varusmiesten keskuudessa suotavana. Venäläisen koulukunnan esimiehiä arvostettiin, koska heihin ei liitetty vielä muistikuvassa ollutta armotonta koulutuskenttäkuria, eli ”preussilaista sotilaskoulutusmentaliteettiä”. *Toiseus* muodostettiin tässä tapauksessa saksalaisen koulukunnan edustajiin.⁸⁰ Eräs vapaussodan veteraani kertoo myös arvostaneensa venäläisten upseerien ammattitaitoa ja kokemusta. Hän piti upseeriksi ylennettyjä jääkäreitä kokemattomina ja aivan liian nuorina, jotta heihin olisi suhtauduttu asiankuuluvalla vakavuudella.⁸¹ Kaikki eivät olleet samaa mieltä. Eräs kertoo sotilasmuistelmaansa venäläisen koulutustaustan omaavan upseerin yrityksistä saada suljetussa muodossa toimivaa osastoa toimimaan käskyjensä mukaisesti. Yritykset epäonnistuivat, koska varusmiehet olivat koulutetut noudattamaan saksalaista logiikkaa ja äänenkäyttöä. Kyseisellä upseerilla ei ollut kertojan mukaan:

minkäänlaista sotilaallista komentoääntä se kävi jollaintavalla veisaamalla ja sitten se vaati venäjän malliin tekemään liikkeit.⁸²

Jääkäriupseerien ja venäjällä palvelleiden upseerien välinen ristiriita voi olla alkuaan siis syntynyt kenttäharjoituksissa, eli kasarmin kentällä, mihin viittaa myös W. E. Tuompon mainitsemat jopa ”vähäpätöiset” syyt.⁸³ Kyse olisi siis sotilaskoulukuntien käytännön johtamiseen ja kommentojen yksityiskohtiin liittyneistä ristiriidoista, jotka laajenivat koskemaan kaikkea sitä, mitä toinen koulukunta edusti. Kommentokielestä ei näytä esiintyneen ristiriitoja, koska kaikki näyttävät käyttäneen suomen kieltä koulutuskentällä.⁸⁴ Ristiriidat näyttävät olleen esillä upseeriliiton

79 TYKL/kys/45: informantti 471, 20.

80 TYKL/kys/45: informantti 471, 21; Vastaavanlaisen kertomuksen on kirjoittanut myös informantti 472, 38–41.

81 [Yrjö Nurmen muistelmat], 138. KA, Sörnäinen.

82 TYKL/kys/45: informantti 472, 31.

83 Tuompo 1967, 93.

84 ”Komennuskieleksi” on Suomen Hallitusmuodon mukaan määrätty (75§) suomen kieli. Tämä oli merkittävä määrittely äärimmäisen mekaanisen (kasarmi)kurin logiikan aikakaudella, jolloin

kokouksissa jo vuoden 1919 alkupuolella, jolloin näyttää vakiintuneen termi ”jäkärijäsen” erotuksena siis muualla koulutuksensa saaneista.⁸⁵ Jäkäriupseerien nousun taustalta löytyy joukkovoima, jonka ohittaminen olisi ollut pidemmän päälle vaikeaa.

Upseerien väliset ristiriidat selvitettiin pääasiassa neljän seinän sisäpuolella, erillisissä kunniahuoneistoissa, eikä tarkoitus ollut selvittää niitä julkisesti koulutuskeskustelun ympäristössä. Jokaisessa divisioonassa ja joukko-osastossa oli erillinen kunniahuoneisto, jonka tehtävänä oli valvoa upseeriston toimia ja toimia tarvittaessa upseerien välisten riitujen selvittelijänä ja toimia ”terveen sisäisen” yhteishengen ja yhteisön ulkopuolisen arvonnannon vartioina”. Kunniahuoneistot käsitelivät ”hairahduksia”, viitaten siten huoneistojen mahdollisuuksiin korjata upseerin vääränlaisiksi koettua käyttäytymistä.⁸⁶ Upseeristolla oli siis tämän ajatuksen perusteella jonkinlainen ”ylätason” ymmärrys siitä, mitä oli sallittua ja miten oli sallittua toimia sekä käyttäytyä. Tämäkin ajatus vahvistaa Tuompon mainitsemaa koulukuntien eroavaisuuden liittyneen ”vähäisiin syihin”. Kyse on siis ammattikunnista, joita sitoo ja säätelee tietyt käyttäytymisnormit.

Upseeritapauksista löysin muutaman kiinnostavan ”hairahduksen”. Luutnantti Väinö Åkerman esiintyi luutnanttina (vapaus sodan jälkeen), vaikka oli vasta kornetti (väänrikki). Asiaa puitiin kunniahuoneistossa sekä Upseeriliiton johtokunnassa. Tästä teosta johtuen hänet suljettiin upseerikunnan ulkopuolelle. Edes tämä toimenpide ei estänyt häntä pyrkimästä uudestaan upseerikuntaan kahden vuoden kuluttua. Kyse oli siis upseerin arvolle sopimattomasta käyttäytymisestä ja siitä seuranneesta ”häpeärangaistuksesta”. Sen sijaan esimerkiksi vapaus sotaan osallistumisen välttäminen näyttää olleen automaattisesti karsiva tekijä. Tämän kohtalon koki kapteeni Pekka Pääkkönen, joka ei ollut ”ottanut vastaan hänelle tarjottua tilaisuutta liittyä valkoiseen armeijaan”.⁸⁷ Kunnia-asiat, moraalinen ja eettisyys liittyvät kysymykset näyttävät olleen aikakaudella kollektiivisesti tunnettuja ja tunnistettuja aiheita. Yhteisen linjan paikantaminen näyttää olleen jatkuvasti esillä oleva teema. Toiminnallisesti päällekkäisyydet näkyvät esimerkiksi veteen piirrettyinä viivana kunniahuoneistojen ja Upseeriliiton toiminnan välillä. Molemmilla oli tarve karsia sellaista, jonka ei nähty sopivan yhteisen hyvän lähtökohdiksi. Upseeriliiton tuli sääntöjen mukaan toimia ”siihen suuntaan, että upseerikunnassa ehkäistäisiin kaikkia, mikä on vastoin kunnian vaatimuksia tai hyviä siveystapoja, taikka osoittaa sivistyksen tai isänmaallisen mielen puutetta, sekä on omiaan alentamaan upseerikunnan arvoa miehistön ja yhteiskunnan silmissä”.⁸⁸

Upseerikuntien kollektiivinen sisäinen kontrolli toimi luultavasti tehokkaana valvontakoneistona. Kunniahuoneistojen toiminta tuli jonkinlaisen virallisen organisaation

joukkojen liikkuminen, liikkeet ja toiminta perustuivat formaaleihin ja ohjesääntölähtöisiin käskymuotoihin ja niiden sisältämiin pelkistettyihin sanoihin. Hallitusmuoto erottaa komennuskielen ja opetuskielen toisistaan.

85 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. Kokouspöytäkirja 10.1.1919. THA

86 Asetuskokoelma n:o 92/1919. Laki sotaväen kunniahuoneistojen toiminnasta. Annettu Helsingissä 30.6.1919.

87 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. Kokouspöytäkirja 17.11.1920; Kokouspöytäkirja 11.3.1921; kokouspöytäkirja 17.9.1923. THA.

88 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. Kokouspöytäkirja 27.2.1921. THA

tion paikallisen tason vallan äärimmäisyyskeino, johon tukeuduttiin vain pakottavasta syystä. Saksan armeijassa oli käytössä vastaavanlainen sanktiovaltajärjestelmä. Siellä kunniahuomioistuinten tehtävänä oli tuomita arvovaltaisella tavalla erimielisyyksiä ja riitoja upseerien välillä. Amerikkalaisten tutkimusten mukaan kyse oli pelosta, että upseerikunnan sisäiset ristiriidat olisivat heikentäneen upseerikunnan koheesiota.⁸⁹ Myöskään Suomessa kyse ei ollut valtakunnallisesta järjestelmästä, vaan ensisijaisesti paikallisen tason toiminnasta, jossa kontrollin alaisena oli kaikkien tuntema yksilö. Paikallinen taso tunsu jäsenistönsä, jolloin se myös pystyi puuttumaan riittävän aikaisin ongelmallisiksi muodostuneisiin ihmisuhteisiin. Sota-arkistosta ei tapauksia näytä löytyvän mitenkään helposti. Kahlasin läpi monien divisioonien papereita ja löysin vain tuomioistuimiin nimitettyjen henkilöiden nimiä. Ehkä nimitys tuotti mahdollisuuden tai ainakin tuntemuksen oikeudesta puuttua upseerikunnan jäsenten toimintaan virka-aikana virallisen organisaation metodein, sekä vapaa-ajalla epävirallisen organisaation metodein. Ainakin Lauri Malmberg koki, että kunniahuomioistuinten olemassaolo saatettiin tulkita estäneen ristiriitojen syntymisen, mikä oli vaikuttanut siihen, että käsiteltäviä asioita tuli vain harvoin esille.⁹⁰

Löysin yksittäisen kunniahuomioistuintapauksen sattumalta Kansallisarkistosta L. Malmbergin kansioista. Tässä tapauksessa ilmeni selvästi miten upseerin kunnian loukkaaminen käynnisti vaatimuksia osoittaa riittävän selkeää katumusta ja hyvitystä loukatun hyväksi. Kyseessä oli tapaus, jossa everstiluutnantti O. L. Pohjanheimoa (s. 1875) syytettiin upseerikunnan julkisesta loukkaamisesta. Hän oli kirjoittanut lehteen artikkelin, jossa hän hyökkäsi ”salakähmäisesti monen huomattavassa asemassa olevan upseeritoverin kimppuun”. Artikkelin käynnisti sotaväen päällikön toimesta prosessin, jossa Pohjanheimo kutsuttiin 1. Divisioonan kunniahuomioistuimen istuntoon Suomen Valkoisen kaartin upseerikasinolle (Kaartin kasarmille). Asia raukesi, koska syytetty oli siirtynyt reserviin jo ennen kohua herättäneen kirjoituksen julkituloa,⁹¹ tai ainakin näin asia selitettiin. Tästä huolimatta kunniahuomioistuinprosessi oli käynnistynyt. Upseeriliitto olisi halunnut jopa ”riistää” syytetyltä oikeuden kantaa Suomen upseerin virkapukua. Sotaministerille laadittu ja julkisesti esitetty syytös Pohjanheimoa vastaan näyttää sisältäneen jonkinlaista varoitusta upseeristolle, eli ennakoita, että vastaavanlaisia kirjoituksia ei ilmestyisi enää lehdistöön. Sisäiset asiat oli tarpeen saattaa asevoimien sisäisesti hallinnoitaviksi. Jääkäriupseerit toimivat tässä mielessä huomattavasti tehokkaammin ”kapinansa” aikana. Kyseinen prosessi eteni poliittista tietä pitkin, eikä se siis ollut tämän tuomioistuimen käsiteltävissä oleva asia. Joukkoeroamisella uhkaaminen teki heistä itsestään toiminnan kohteita (objekteja), vaikka he vaativatkin sotaväen ylimmän johdon erottamista. Lehdistökirjoitus ja toisen koulukunnan upsee-

89 Shils – Janowitz 1985, 25.

90 [Malmbergin arkisto], kansio 3. Malmbergin muistio: Suojeluskuntiin perustettavia kunniahuomioistuinta sekä niiden vallankäyttöä koskevia näkökohtia. KA; Hannula 1927, 5–6.

91 [Malmbergin arkisto], kansio 5. Kunniahuomioistuimen puheenjohtajan, everstiluutnantti Malmbergin kirje everstiluutnantti L. Pohjanheimolle 2.4.1921; Päiväämätön päätös L. Pohjanheimon tapauksesta otsikolla ”Upseerin kirjoittama”. KA; Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. Kokouspöytäkirja 24.10.1921; Suomen Upseeriliiton yleisen kokouksen päätös 24.10.1921. Kirjelmä osoitettu Sotaministerille. THA.

rien julkinen solvaaminen olisi siis vain käynnistänyt kurinpidollisen prosessin, jonka perusteella heidät olisi voitu vaikka erottaa palveluksesta ”häpeällisen asenteen” vuoksi. Tämä termi oli siis käytössä ainakin saksalaisessa kunniatuomioistuinmenettelyissä.⁹²

Paikalliseen upseerikuntaan kuuluminen ei ollut aikakaudella mikään itsestäänselvyys. Uuteen palveluspaikkaan ja sen myötä upseerikuntaan voitiin siirtyä, jos paikallinen upseerikunta ei esittänyt asiasta eriäviä mielipiteitä.⁹³ Upseerius ei ollut muodostunut siis (vielä) ensisijaisesti kansalliseksi yhteisöksi. Jonkinlaisena itsestäänselvyytenä oli siis että näillä paikallisilla upseerikunnilla oli ymmärrys upseerien henkilökohtaisista ominaisuuksista ja siis että asevoimien upseeriksi pääsyn vaatimuksena oli paikallisen tason upseerien antamat lausunnot. Kaikissa tapauksissa lausunnot eivät olleet positiivisia. Upseeriliittoon kuuluminen näyttää olleen itsenäisyyden alkuvaiheessa paikallisiin upseerikuntiin verrattuna varsin eri merkityksessä. Liitto haki rooliinsa ja pyrki kasvattamaan merkitystään erilaisilla ”vastuunottoillaan”. Erään kokouksen saldona oli, että asevoimien yläjohtoportaalte päätettiin lähettää kirjelmä, jonka mukaan Suomen upseerikuntaan liittyvistä tehtäisiin ensiksi lausuntokierros Upseeriliiton kautta. Tällä toimenpiteellä haluttiin varmistaa, että armeijaan ei pääsisi väärää asennetta ja poliittista mielipidettä edustavaa henkilöstä.⁹⁴ Nimimuutokset kertovat muutostrendeistä. Aluksi kyse oli upseeriklubista, johon näyttää liittyneen venäjällä koulutuksensa saaneita upseereita. He olivat erään pöytäkirjan mukaan ”vanhoja upseereita” erotuksena nuorista jääkäreistä. Kyse oli samalla myös kerhon nimestä. Nimi muuttui tämän jälkeen Upseerien liitoksi, joka merkitsi käytännössä jääkäriupseerien (jääkäritoimisto) mukaan ottamista toimintaan. Nimipäätös tehtiin virallisesti tosin vasta 6.4.1919, vaikka tätä nimitystä oli käytetty jo puolen vuoden ajan. Lopulta nimi vaihtui Upseeriliitoksi. Viimeisin muutos saattaa olla Mannerheimin käsialaa, koska hän oli lähes vaatinut sitä. Asia piti käsitellä seuraavassa kokouksessa mutta tähän epävirallisen nimen käyttöön näytetään ajautuneen ilman selkeää käsittelyä vähitellen seuraavan vuoden aikana.⁹⁵ Upseerien liitto viittasi käsitteenä ehkä liikaa erilaisten upseerien liittoon, joka olisi siis hyväksynyt lähtökohdan vanhoista sekä nuorista upseereista. Upseeriliitto edusti sen sijaan nimikkeenäkin vain yhtä yhteistä kansallista upseerikuntaa. Kyse on siis käytännössä eri maissa koulutuksensa saaneiden

92 Shils – Janowitz 1985, 26.

93 [Hannes Anttilan kokoelma]. kokous 23.11.1926. Kaksi kapteenia pyysi tiedustelemaan, olisiko upseerikunnalla mitään heidän siirtymistään vastaan. Ne upseerit, ”joilla oli jotakin mainittuja herrojen rykmenttiin siirtymistä vastaan, ilmoittavat siitä, puhelimitse, perustellen kantansa rykmentin adjutantille.” KA, Sörnäinen.

94 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. Kokouspöytäkirja 16.1.1919. THA. Luutnantti Hornborg haki upseeriliiton jäsenyyttä mutta hänen henkilötietonsa olivat puutteelliset. Tällä tarkoitettiin siis hänestä tehtyjä sopivuusarvioita. Kokous päätti tiedustella lisätietoja hänen joukko-osastonsa upseerikunnalta; Kokouspöytäkirja 13.4.1920.

95 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. Kokouspöytäkirja 24.11.1918. THA. Kyse oli ”vanhojen upseerien” nimityksen osalta väliaikaisesta johtokunnasta. Nimien perusteella paikalla olisi voinut olla ikävertailussa isä ja heidän poikiaan; Kokouspöytäkirja 3.9.1919. ”Mannerheim saattoi Upseeriliiton johtokunnan tietoisuuteen, että olisi harkittava liiton nimen muuttamista. 26.8.1920 vilahdi Upseeri Liiton nimitys, muuten puhuttiin edelleen Upseerien liitosta. 29.10.1920 Pöytäkirja on jo nimetty uuden nimikkeen alle. THA.

upseerien yrityksestä sietää toisiaan ja muodostaa yhteisöllisyyden tuntemuksia. Yritykset eivät johthaneet kuitenkaan kaikkien osapuolten kannalta katsottuna positiiviseen tulokseen.

Lapuan liikkeen aikakauteen liittyy kiinnostava yksityiskohta upseerikunnan ja erityisesti Upseeriliiton aktivoitumisessa oikeanlaisen upseerin arvomaailman määrittämiseen. Kyse oli siis upseerikunnan mutta myös yhteiskunnan itseensä kohdistamasta valvonnasta. Tässä mielessä toisen maailmansodan jälkeinen kritiikki armeijan sisäänpäin kääntyneisyydestä ei ole aivan kohtuullinen.⁹⁶ Kyse oli nimittäin yhteiskunnan muodostamasta paineesta saada armeijan päällystö näyttämään halutunlaiselta. Erityisesti ”vapaamuurarit” näyttävät saaneen erityiskohtelun. Viipurin, Lahden sekä Mikkelin alaosastot tekivät asiasta aloitteen vuoden 1932 alkupuolella. Everstiluutnantti Susitaival, majuri Gröning sekä luutnantti Oljemark määrittivät tämän tekijän jopa upseeristoa hajottavaksi tekijäksi. Everstiluutnantti Susitaival oli ollut asiassa aktiivinen jo vuoden 1931 alkupuolella, joten kyse oli harkitusta ja johdonmukaisesti etenevästä prosessista.⁹⁷ Luutnantti T. Oljemark oli 1. kadettikurssilta valmistunut luutnantti, jota oli kutsuttu opiskeluaikana ”1. kadettikurssin pyöveliksi”. Häneen profiloituu myös paljon upseerikasvatukseen pesiytynyttä pennalismin lähtökohtaa. Jopa P. Susitaival piti häntä, tosin jälkikäteen vuonna 1981 arvioituna, ”täysin hitleriläisenä”.⁹⁸ Susitaipaleen arviossa pitää huomioida, että Oljemark oli kuollut jo vuonna 1938, eikä ollut vastaamassa näihin syytöksiin. Susitaival oli itsekin ottanut aktiivisesti kantaa oikeanmielisten sekä vääränmielisten metsästyksen 1930-luvun alussa.

Vapaamuurareiden osalta suurin uhkatekijä lienee ollut aikalaisten käsityksen mukaan toiminnan salailu ja salaisuus. Samanlaista epäluuloa koettiin aikaisemmin esimerkiksi ”juutalaisia” kohtaan, joiden ei nähty edustaneen ”suomalaisuutta”, vaan omaa ”rodullista” etuaan.⁹⁹ Upseeriliitto ei sallinut jäsentensä liittymistä vapaamuurareihin ja vaati siihen liittyneitä eroamaan tästä epäilyttävästä ja mahdollisesti poliittisesta yhteisöstä. Tällä poliittisuudella tarkoitettiin siis ei-oikeistoradikalismiin viittaavaa poliittisuutta. Liikkeeseen liittyneitä upseereita ei saatu erotettua palveluksesta, vaikka Upseeriliitto kääntyi asiassa aina Tasavallan presidentin puoleen. Vapaamuurariupseerit eivät myöskään suostuneet eroamaan järjestöstä, mikä tuotti lisäongelmia. Syntyi kiinnostava tilanne. Järjestössä olleita ei vaadittu eroamaan (eivät saaneet kuulua Upseeriliittoon), vaikka samanaikaisesti kiellettiin uusien liittyminen tähän ”kiellettyyn” järjestöön. Tämän päättämättömyyden johdosta asiaa puitiin vielä asevoimien ylimmän tahon antamien päätöstenkin jälkeen. Eräitä upseereita saatettiin julkisesti jopa syyttää kuulumisesta samanaikaisesti sekä vapaamuurareihin että Upseeriliittoon. He joutuivat julkisesti

96 [Puolustusrevision pöytäkirjat], Eino Tainion puheenvuoro puolustusrevision 40. kokouksessa, 10.10.1945. KA, Sörnäinen.

97 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1931–1936. Kokouspöytäkirja 15.5.1931.

98 Leimu 1985, 141.

99 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1936–1940. Vuosikokouksen esityslista 19.1.1937. Esityskohta 2.1. Kyse oli toimenpiteisiin ryhtymisestä ”siihen nähden, että vapauduttaisiin riippuvaisuudesta ja liikesuhteista juutalaisliikkeiden kanssa ja sensijaan aikaansaataisiin suhteet suomalaisiin liikkeisiin ainakin yhtä edullisin ehdoin”.

myös kumoamaan heihin kohdistetut väitteet.¹⁰⁰ Yrityksenä oli saada aikaan selkeä jaottelu aatteiltaan ja arvoiltaan oikeassa olevien mutta myös väärässä olevien henkilöiden välille.

Oikeamielisyys ja tavoiteltu upseeriuden arvomaailma oli ollut itsenäisyyden alkuvaiheessa vielä selväpiirteistä, koska silloin voitiin sulkea asevoiman ulkopuolelle upseereita sekä myös asevelvollisia, jotka eivät olleet riittävän ”isänmaallisen hengen innoittamia”. Kyse oli siis kansalaisluottamuksen menettäneistä punaisista (kansalaissoitilaista) sekä Venäjällä palvelleista (ammatti)upseereita. 1930-luvun puhdistuksissa haluttiin siis saada upseeristo aatteiltaan samannäköiseksi. Myös asevelvollisten osalta toteutui uudenlainen jaottelu haluttuihin ja ei-haluttuihin kansalaisiin, kun vuonna 1931 säädetty asetus asepalveluksen välttämisestä (*Lex Pekurinen*¹⁰¹) omatunnonsyiden nojalla tuli voimaan (196/1931). Kansakunnan puolustus oli liitetty siis niihin, jotka olivat valmiita noudattamaan valittua kansallista yhtenäiskulttuuriin liittyvää linjausta. Oli siis siirrytty sietämisestä sietämättömyyden ja epätoivotun eristämisen linjalle, mikä näkyi myös yhteiskunnan (kansanedustajia sekä lehdistöä) osoittamassa paineessa pitää upseeristo poliittisesti luotettavana ja eristää sinne pesiytynyt epäluotettava aines. Upseeriliitto pyrki toisaalta maan sotilaalliselle ja poliittiselle johdolle osoitetussa kirjelmässään korostamaan upseeriston epäpoliittisuutta.¹⁰² Luultavasti kyse oli siis epätoivotun poliittisuuden kitkemistarkoituksista. Kansakunnan puolustuskysymys liitettiin siis tästä lähtien vain kansakunnan aatteellisiin ja eettisiin arvoihin sitoutuneisiin, päättäen myös kansalaissoitilaiden osalta ehdottoman kansalaislojalisuuden vaatimuksen.

Sietokyky ei ole välttämättä täysin tiettyihin aikakausiin liittyvä ja eristettävissä ollut ilmiö. Upseerien ja kansalaissoitilaiden välillä oli sotilasmuistelmista kollektiivisesti heijastuvan kokemuksen mukaan jonkinlainen ”ylitse käymätön panssari”¹⁰³. Kyse oli kritiikinannosta ja palautteen tuottamisesta, joka piti olla vain yhdensuuntainen. Kritiikinsietokyky näyttää saavuttaneen jonkinlaisen tilapäisen kulminaation ”kylmän sodan” aikana vuonna 1971, eli juuri silloin kun sotilasmuistelmien kirjoituskilpailu oli käynnissä. Helsingin Sanomissa on otsikoitu Puolustusvoimien komentajan (kenraali K. O. Leinosen) sanat: ”sääntöjen väljentäminen johtanut kurittomuuteen” (31.12.1972). Komentaja näkee, että ”varusmiesten omakohtaisen vastuun lisääntyminen on ilmeisesti johtanut heikompiä yksilöitä alttiiksi kurittomuudelle”. Hän tähdentää kurinpidon oikeutta ja välttämättömyyt-

100 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1931–1936. Kokouspöytäkirjat kevät 1932, erityisesti 19.4.1932; Esitys Suomen Upseeriliiton Vuosikokoukselle 1932 (Allekirjoittajina kenraalimajuri K. L. Oesch, everstiluutnantti Mäkinen sekä luutnantti Oljemark; Pöytäkirjamerkintä kokouksessa 9.9.1932; Pöytäkirjamerkinnät kokouksessa 4.–5.5.1933; Pöytäkirjamerkinnät kokouksessa 26.5.1933. Pöytäkirjamerkinnät kokouksessa 17.11.1933. Vapaamuurin ja Upseeriliiton jäsenyydestä sytettiin majuri Y. Lindforsia, joka palveli Yleisesikunnassa. Hän kuitenkin kiisti jäsenyyden vapaamuurareissa.

101 Nimetty siis kuuluisan totaaliikieltäytyjän mukaan. Hänet vapautettiin kyseisen lain nojalla asepalveluksesta rauhan aikana mutta ei siis sodan aikana. Pekurinen teloitettiin lopulta vuonna 1941.

102 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1936–1940. Kokouksessa 30.6.1938 käsiteltiin kysymystä ”Upseeriliiton suhtautumisesta julkisuudessa esitettyihin väitteisiin upseeriston poliittisesta epäluotettavuudesta”.

103 TYKL/Kys/45: informantti 102, 87.

tä. ”Myönteisen maanpuolustushengen luominen ei voinut merkitä kurin hölyntymistä. Ongelmaksi olivat muodostuneet ”uudet asetukset”, jotka oli tulkittu vieheen asevoimia ”väärään suuntaan”. Lähtökohtana ei olisi pitänyt olla ”yhteiskunnan rauhan aikaisen normiston kehitys”, vaan sodan asettamat vaatimukset. Evers-tiluutnantti Å. Silénin mukana puolustuslaitos on olemassa demokratian suojelemiseksi, eikä sen opettelemiseksi.¹⁰⁴

Edellä mainittu konflikti liittyy kenraali Yrjö Keinosen lanseeraamiin muutoksiin, joihin ei todennäköisesti suhtauduttu sotilaspiireissä mitenkään positiivisesti. Kadettiupseerit olivat edenneet virkaiän mukaan tehtävästä toiseen, eikä Keinosen nopeaa etenemistä ja vanhempien vertaisryhmään kuuluvien (kadettiupseeri) ohittamista pidetty muutenkaan suotavana. Jääkäriupseerien nopea virkatie jäi siis ainutlaatuiseksi poikkeukseksi 1900-luvun rauhan ajan historiassa. Edellä mainitussa keskustelussa näkyy myös jäänteitä 1930-luvulla saavutetun yksimielisyyden kaavan rikkoutumisesta kansalaissotilaiden toimiessa itseohjautuvasti ja organisaation näkemyksen mukaan siis vastuuttomasti. Kyse saattoi olla myös jonkinlaisesta pesäerosta sodan aikaiseen ”kirjoittamattomaan” sopimukseen kansalaissotilaiden ja ammattisotilaiden välillä. Tässä mielessä kyse olisi siis ollut kurinpalautusliikkeestä toisen maailmansodan aikana nähdyn ja koetun ”jermuilun” sekä sen sietämisen loppumisesta asevoimien arjessa. Kurinpalautus liittyi myös henkilökuntaan. Sodan aikana jalostunut ymmärrys ei sopinut enää rauhan ajan armeijalle, joka muutenkin eristettiin ”valkoisen armeijan” jäänteinä uutta suuntaa hakevasta ulko- ja sisäpolitiikasta.¹⁰⁵ Ammattisotilaat siis saattoivat nähdä oman tehtävänsä asevelvollisuusdiskurssin oikeanlaisuuden säätelijöinä ja siten he siis mahdollisesti pyrkivät säätelemään sitä hegemonisella otteella. Kyse oli siis siitä kuka omistaa asevelvollisuusdiskurssin, minkä sisältöinen se sai olla ja kenellä oli lopulta valta säädellä sitä. Tähän liittyy siis käytännön toimintalogiikka kurin parantamisesta ja koventamisesta. Ongelmalliseksi muotoutui kuitenkin komentajan käsityksen lähtökohdat, jotka selvästi nojautuivat sotaa edeltäneeseen ”yhtenäiskulttuurin” aika-kauteen, jossa näillä toimenpiteillä oli ollut ulkoisesti merkittävä vaikutus. Kyse oli myös jääkäriupseerien eläköityvästä hegemoniasta, joka saattoi synnyttää sotilaseliihtiin henkisen auktoriteettihäviön. Jääkäriin alistaisista kadettiupseereista tuli väistämättä toisen maailmansodan jälkeen sotilaseliihtin runko, ja tämä on väkisin muuttanut esimiesten kokemien rooliodotusten lähtökohtia erilaiseksi ja erimuotoiseksi.¹⁰⁶

104 Sanomalehtileike on liitetty sotilasmuistelmiaan: TYKL/Kys/45: informantti 97. Kyseinen keskustelu liittyy vuonna 1971 tulleeseen sotilaskurinpitoasetukseen, jolla kumottiin sotaväen järjestysääntö. Kyseinen uudistus herätti laajan keskustelun kurista ja sen merkityksestä (ks. Hämeen sanomat 19.11.1972 ja 30.11.1972 [informantti 97]). Jääkäripatteriston komentaja everstiluutnantti Å. Silén puolustaa kurin merkitystä sellaisessa muodossa, miten se tunnettiin ennen asetusta. Rajakersantti (evp) Lauri Halla-Aho puolustaa muutoksia, mikä herätti Silénissä tyrmistyneitä kannanottoja. Halla-Aho ihmetteli uudistuksiin liittyvää vastustusta, koska niistä ei ollut saatu vielä edes kokemuksia.

105 Sotasavotta 1974, 166–185. Pelkästään nämä sivut sotasavotta-teoksesta antavat hyvän kuvan rintamalla esiintyneestä esimiehen ja alaisen suhteita koetelleista yhteenotoista.

106 Tämän ajatuksen kirjoittaminen herättää ammattisotilaan mielessäni hyvin paljon ristiriitaisia tuntemuksia ja ainakin kysymyksen kadettiupseerien jäämisestä kollektiivisesti ja etenkin emotionaalisesti suurten esimiestensä jalkoihin. Ajatus ’meistä’ saattaakin olla tulosta alistaisen minän kollektiivisesta tuntemuksesta.

UPSEERI JA ALIUPSEERI – TYÖTÄ KASARMILLA, KOTONA, KENTÄLLÄ JA KERHOLLA

Asevoimien päällystö hallitsi organisaation makrotasoa. He eivät olleet tosin yksin – ainakaan organisaation alatasolla toimineiden aliupseerien mielestä. Eräs sotilasmuistelmia kirjoittanut (upseeriksi ylennetty kanta-aliupseeri) näki talvisodan menestystarinan taustalla muutakin kuin vain asevoimien yleisesikuntaupseerien panoksen. Hän asettuu tältä osin jyrkästi (jääkäri)kenraali H. Öhquistin kirjan sanomaa vastaan (*Talvisota minun näkökulmastani*, 1949). Tämän informantin kielteisyyden johtuu siitä, että kirjassa ei mainita sanallakaan kanta-aliupseereista, jotka kuitenkin olivat hänen mielestään kantaneet suuren vastuun organisaation alatasoin johtamisesta ja kouluttamisesta sodan ja rauhan aikana. Sotilasmuistelmassa harmitellaan yleisesikuntaupseerikoulutuksen yliarvostamista, koska sota oli osoittanut, että tätä koulutusta vailla olevat kapteenit osasivat ”taitavasti ja rohkeasti” johtaa suurempiakin joukkoja sekä kykenivät toimimaan ylemmissä esikuntatehtävissä – ”sota on näet paras oppimestari”.¹⁰⁷ Tässä esitetty kritiikki liittyy siis ylempään päällystön tuottamaan taistelukentän eristämiseen ”alhaiseksi” toiminnaksi sekä asevoimien ylätasoin merkityksen tarpeettoman pakonomaiseen korostamiseen. Kritiikissä on kyse siis siitä, että päällystön ja alipäällystön rauhan aikaisessa toimintaympäristössä kokemus samuus ei lopultakaan näkynyt virallisessa historiassa, jossa korostui suurmiehet, sotapäälliköt sekä heidän henkilökohtainen kokemus. Mikrotason toimijan näkyvyys oli ollut toista vielä rauhan aikana, jolloin esimerkiksi Suomen Aliupseeriliitto oli toiminut aktiivisesti Upseeriliiton kanssa muun muassa palkkausasioissa.¹⁰⁸

Aliupseerin rooli oli joka tapauksessa jäädä upseereille alisteiseksi mutta samalla varusmiesten jatkuvan kritiikin ja vihanpidon kohteeksi, vaikka samuutta olisikin tunnettu käytännön varuskunta-arjessa. Aliupseerien alisteisesta asemasta on ollut mainintoja jo aikaisemmin. Asevelvollisen kansalaissotilaan näkökannalta kyse oli siis luultavasti lähinnä turhautumisen tuntemuksista niitä kohtaan, jotka olivat jatkuvasti tekemisissä heidän kanssaan. Pilkka ja viha kohdistui varusmiehiä ja kanta-aliupseereita erottaviin piirteisiin. Yksi selkeä erottautumisen väline oli asepuke ja sen kaulusta koristanneet reunusnauhat. Niitä saatettiin kutsua nälkänauhoiiksi (ks. kuva sivulta 188).¹⁰⁹ Erään sotilasmuistelman mukaan:

Kiviniemi 1923: Eräällä alikersantilla oli kaksi nauhaa. Kysyin niiden merkitystä. Sanoivat sen toisen nauhan saavan kuuden vuoden palveluksesta, sanoin että nyt ymmärrän miksi hän on aina vihainen, koska hän on kuusi vuotta palvellut ja on vielä alikersantti.¹¹⁰

107 TYKL/kys/45: informantti 428, 39–56.

108 Päällystöliitto ry. Suomen aliupseeriliiton vuoden 1934 toimintakertomus. THA.

109 TYKL/kys/45: informantti 182, 7.

110 TYKL/kys/45: informantti 87, 4. Kyse oli siis kauluksen reunaan kiertäneistä nauhoista, joita oli siis kaksi kuudennen palvelusvuoden täyttymisen jälkeen. Kyse oli vain virka-aikaan liittyvästä asiasta, eikä varsinaisesta arvomerkitä.

Varusmiehiä palveluksen aikana jatkuvasti lähellä olevat aliupseerit saavat ankaraa kritiikkiä myös ruotsalaisen Walter Korven tutkimuksessa (toisen maailman sodan jälkeen). Upseereita arvostettiin ja heitä kunnioitettiin. Heidän asenteensa alaisten kohtelussa nähtiin vaikuttavan huomattavasti enemmän varusmiesten asenteisiin, kuin mitä palkattujen aliupseerien ajateltiin vaikuttavan.¹¹¹ Myös amerikkalaisessa tutkimuksessa esiintyi piirteitä, joissa kritiikin alaiseksi joutuivat miehistöä lähellä olevat aliupseerit. Esimerkiksi aliupseereiden koettiin estävän kansalaissotilaiden pääsyn komppanian päällikön puheille ja muutenkin olleen este yksilön itsensä toteuttamiselle.¹¹² Aliupseerien henkilöstöasiat kiinnostivat myös Suomessa sotaväen ylilääkäriä, jonka huolenpito kohdistui tosin lähinnä kanta-aliupseeriston korkeisiin itsemurhalukuihin. Vuonna 1920 itsemurhan teki 9 kanta-aliupseeria ja vuonna 1921 peräti 17. Vastaava luku oli kyseisenä vuotena ollut Ruotsissa vain 5, joten jossakin oli ylilääkärin mukaan vikaa.¹¹³ Aliupseereihin suhtauduttiin patriarkaalisella mutta myös paternalistisella otteella, mikä oli lähellä myös sitä samaa suhtautumistapaa, miten upseerit suhtautuivat varusmiehiin. Heidän roolinsa sotilasyhteisössä oli alkuvuosina siis vielä häilyvä. Itsemurhalukemissa näkyy sisällissodan tai ehkä pidemminkin vapaussodan vaikutus, kun sodan toiminnallisuuteen tottuneet aliupseerit jatkoivat palvelusta taistelukentän sijaan varuskunnissa. Itsemurhalukemissa saattaa näkyä toisaalta myös vivahteita tämän sosiaalisen ryhmän ”altruistisesta” itsemurhataipumuksesta. Kyse on Émile Durkheimin kuuluisasta ajatuksesta, jossa yksilö ajautuu itsemurhaan kokiessaan kestokyvyllään aivan liikaa rajoitteita oman yksityisyytensä suhteen. Yksilön autonomisuus on vaillinainen, koska hän on sitoutunut liiaksi totaalista sitoutumista vaativaan yhteisöön.¹¹⁴ Asepalveluksen toiminnallisuuden vastapainona on kasarmielämän rutiininomaisuus ja säännönmukaisuus. Aliupseerit asuivat usein aivan kasarmien läheisyydessä. Joissain varuskunnissa he asuivat jopa samoissa rakennuksissa varusmiesten kanssa, jolloin esimerkillisyys pakotti heidät alistumaan samojen määräysten ja siisteysvaatimusten alaisuuteen.¹¹⁵ Oman yksityiselämän rajoittuminen asepalvelukseen ja alaisen rooliin on varmasti tuottanut ammattisotilaan elämään tottumattomille suuria vaikeuksia. Kyse on ehkä myös kansalaiseksi kasvaneen ja yksilönoikeuksia oppineen ihmisen muuntautumisesta organisaatiolle alistaiseksi ja toisen henkilökuntaryhmään verrattuna lähes alamaiseksi.

Kenraali Hannes Ignatiuksen mukaan vakinaiseksi päällystöksi ja alipäällystöksi värväytymistä esti muun muassa heikot asuinolosuhteet. Kyse oli virallisen organisaation mielestä siis ensisijaisesti rakenteista, ei käytössä olevan johtamistaidon ja sotataidon yksilölle asettamista paineista. Myös upseerit saattoivat joutua turvautumaan puutteellisessa kunnossa oleviin asuntoihin. Tilat eivät hänen mukaansa mitenkään vastanneet vanhan väen päällystöllä olleita olosuhteita. Lisäksi henkilö-

111 Korpi 1964, 50–51.

112 Stouffer ym. 1965, 72.

113 [Vuosikertomus 1926], 28–29. KA, Sörnänen; Suomen virallisen tilaston mukaan tapauksia oli 11, joista yksi olisi ollut kenraalin arvoinen sotilashenkilö [Suomen virallinen tilasto. XI:43–47. Lääkintölaitoksen kertomus vuodelta 1921 (painettu 1925), 104–105].

114 Saaristo – Jokinen 2004, 19. Olen yhdistänyt kuvauksessa altruistiseen sekä fatalistiseen itsemurhataipumukseen liittyviä piirteitä.

115 Syrjö 1993, 119–120.

kunnan palkkojen mataluus esti hänen mukaansa ”kunnollisen” väen rekrytoitumisen.¹¹⁶ Insinöörien rekrytoimisessa puolustuslaitoksen palvelukseen oli myös omat huolensa. Pienet palkat eivät houkuttelleet, eivätkä uralla etenemismahdollisuudet olleet mitenkään mairiteltavat.¹¹⁷ Nämä kommentit oli toisaalta kirjattu ennen sotaväen vakinaistamista. Muutos toteutui kun laki puolustuslaitoksen viroista ja toimista säädettiin (346/1927). Laki siis päätti lähes kymmenen vuoden valmistelujakson ja tilapäisyyden. Tällä lailla on ollut luultavasti suuri merkitys, vaikka lähivuosina tapahtui muitakin merkittäviä muutoksia (rajavartiosto vakinaistettiin vasta 1930-luvulla). Suomalainen aliupseeristö kehittyi ammattikunnaksi vasta 1920-luvun lopulla, puolustusvoimien vakinaistamisen jälkeen. Koulutetun aliupseeristokunnan muodostaminen oli ammattitaidon säilymisen sekä osaamisen siirtymisen ja kumuloitumisen kannalta merkittävä prosessi.¹¹⁸ Siihen asti kyse oli lähinnä varusmieskoulutuksen jälkeen palvelukseen värväytyneistä miehistä, jotka etsivät tilapäistä työtä. Aliupseeripulaa korvattiin aktiivisella rekrytoinnilla mutta myös varusmiehillä. Alkuvuosina varusmiehet pääsivät kohoamaan jopa vääpelin arvoon asti.

UPSEERIKERHOT JA EROTTAUTUMINEN

Ammattiupseerien muodostamat paikalliset yhteisöt olivat merkittäviä sotilasidentiteetin kehittämisen- ja kasvattamisfoorumeita. Tässä roolissa toimivat upseerikerhot muotoutuivat upseerien keskinäisen solidaarisuuden, samuuden ja vapaaajan vieton eräänlaisiksi muodostamis- ja ylläpitämispaikoiksi. Kerhotoiminta ei ollut vapaaehtoista maanpuolustustyötä, vaan sotilasyhteisön omien arvojen ja ammattietiikan sekä sen säilyttämisen kannalta katsottuna ensiarvoisen tärkeä foorumi. Yksittäiset upseerikunnat saattoivat perustaa oman ”upseeriliittonsa”, koska valtakunnallinen ”Upseeriliitto” käynnisti toimintansa vasta 1920-luvun alkupuolella. Uusi valtakunnantason toiminta näyttää häirinneen upseerikuntien paikallistason toiminnallisuutta, mikä näkyi nuivana suhtautumisena tätä uutta suurempaa ja siis oman paikallisen upseerikunnan yläpuolella olevaa järjestöä kohtaan.¹¹⁹ Eristyksissä olevien varuskuntien upseerikunnat alistuivat Upseeriliiton aktivoitumisen myötä siis myös kollektiiviseen aatteelliseen toimintaan.

Kerhotoiminnalla oli alkoholinhuuruinen julkisuuskuva, jonka lähtökohdat lievenevät kuitenkin toisen maailmansodan jälkeisissä armeijakaskuissa ja -parodioissa. Kerhotoimintaa kuvattiin aktiiviseksi. Esimerkiksi Viipurin upseerikerhot kukoistivat laajan upseerikunnan voimalla ja lisäksi seuraelämä upseerien ja siviilien välillä oli mutkatonta.¹²⁰ Kaikki sodat ja niiden jälkiseuraukset jättävät muistojen

116 Ignatius1924, 2–3.

117 Dillström 1922, 300–309.

118 TYKL/kys/45: informantti 471, 39. Tämä informantti muistaa erityisen selkeästi vakinaisesti palvelevien olleen innokkaita rekrytoimaan varusmiehiä aliupseereiksi.

119 [Hannes Anttilan kokoelma], Suomen upseeriliiton kiertokirje 8/26 Hgissä 18.11.1926. Upseeriliitto vaati, että kaikkiin varuskuntiin piti välittömästi perustaa ala-osasto. Tätä määräystä oli jouduttu toistamaan useaan kertaan. KA, Sörnäinen.

120 Tuompo 1967, 115.

rintamat, joka voi konkretisoitua kahtiajakautuneena julkisuutena. Esimerkiksi sisällissodan jälkeen jakautuminen näkyi taistelun osapuolien erillisinä muistojulkaisuina, -tilaisuuksina ja -merkkeinä.¹²¹ Toisessa maailmansodassa torjuntavoiton saanut valkoisen armeijan perillinen ja sen hengessä säilyneet edustajat sulkeutuivat konkreettisesti varuskuntiinsa ja toteuttivat surutyötään, sotatraumojen purkamista ja puoli vuosikymmentä kestäneen sodan jälkeistä sopeutumistaan rauhan ajan toimintaan.

Upseerikerhot olivat omalla tavallaan vallan symboleita, joilla päällystö erotautui sotilas yhteisön sisällä määrittämällä tilat sallituiksi vain jäsenilleen. Upseeristö pyrki viestittämään ja ylläpitämään kerhotoiminnallaan piirteitä säädynmukaisesta elämästä ja täten pitämään aristokraattiset tavat ja traditiot hengissä. Ylempien sosiaaliluokkien alempiin luokkiin kohdistunut alentava käytös ja suoraanaisesti loukkaava käytös nähtiin hyväksyttävänä vielä 1900-luvun alussa. Vasta omaan säätyyn kuuluneiden loukkaaminen johti yhteisön reagoimiseen. Epäviraalinen lupa koski myös seksuaalisia kontakteja alempisäätysten kanssa, joita pidettiin vähintäänkin ”ymmärrettävinä”.¹²² Kerhotoiminnan tavoitteena on saattanut olla myös eräänlainen katkeamattoman ketjun muodostaminen, jossa ryhmä itse liitti itsensä tavoittelemaansa aristokraattiseen jatkumoon. Tämä siitäkin huolimatta, että upseerikunta oli ammatillistumisen myötä siirtymässä uuteen keskiluokkaan kunnanlääkärien ja opettajien kanssa. Uuden keskiluokan aatteellisuuden perusta polveutui fennomaanisista valistus- ja sivistysihanteista, vaikka vuoden 1918 kriisin jälkeiseen kansallisvaltioideologiaan ja -propagandaan olikin panostettu aikaisempaa jyrkemmällä asenteella.¹²³ Risto Alapuron mukaan kansallinen nuoren polven sivistyneistö oli vuoden 1918 levottomuuksien jälkeen poikkeuksellisen yhtenäinen ja myös nationalistinen. Ehyt porvarillinen hegemonia tuotti myös jyrkän sekä väkivaltaisen nationalistisen ylioppilasliikkeen kautta valmiin alustan ekspansiiviselle sekä aggressiiviselle idänpolitiikalle.¹²⁴ Kansallisen tason identiteettiprojektin aggressiivisuus ei ole voinut olla vaikuttamatta upseerikunnan sisäiseen arvomaailmaan ja sen kollektiivisesti miellettyihin arvostuksiin.

Ellinor Mendin piirtämä aikalaiskuvakirja (1918) antaa mielenkiintoisen lisäyksen ajan kuvaan ja tarjoaa ymmärrystä upseerien mahdollisesta julkisuuskuvasta juuri itsenäistyneen Suomen asevoimassa. Mendin kuvakirjan yhdessä osiossa upseerikunta on kokoontuneena yksityisasunnossa järjestettäviin tanssiaisiin. Ympäristö viittaa siis enemmän säätyläistön sosiaalisiin traditioihin.¹²⁵ Upseerikunnan keskiluokkaistuminen tapahtui varsin nopeasti. Sitä vauhditti luultavasti uudet ”työn eetoksen” lähtökohdat sekä keskittyminen edustuksellisuuden sijaan sodan taidon konkreettiseen opettamiseen ja opettelemiseen. Ehkä upseerikunnan keskiluokkaistuminen ja ”rahvaanomaisen” käytöksen lisääntyminen oli myös syynä vanhan eliitin väistymiseen upseerien tehtävistä. Upseeriliiton alkuvuosien pöytä-

121 Peltonen, Ulla-Maija 2003, 10.

122 Häkkinen 1996, 89.

123 Pohtila 2001, 14; Upseerikunnasta erosi jääkäriupseerien toteuttaman ”vallanvaihdon” seurauksesta useita aatelistaustaisia upseereita. Olen esittänyt aikaisemmin tähän liittyviä havaintoja 1. kadettikurssin osalta.

124 Alapuro 1973, 174–175.

125 Mend 1982, 74–75.

kirjoissa on merkintöjä, jotka liittyivät vain näihin ”alkuvuosiin”. Yhdessä tapauksessa oli eräs everstiluutnantti esiintynyt humaltuneena ja ilmeisen epäsituaalisesti. Jonkinlainen mitta täyttyi aristokraattisen upseeriston keskuudessa, hänen tuotua juhlatilaisuuteen ”seurapiiriin sopimattoman” naisen.¹²⁶ Keskiluokkaistuminen oli yleinen ilmiö nuoren polven säätyläisten piirissä. Trendi korostui entisestään viimeistään talouspulan jälkeisessä Suomessa, jolloin virkamiehet, opettajat mutta myös upseerit joutuivat ottamaan voimakkaammin osaa taisteluun palkoista ja eduista. Kyse oli siis ryhmistä, jotka sijoittuivat suurpääoman omistajien sekä varsinaisen työväestön väliin.¹²⁷

Keskiluokkaistuminen ei näyttäytynyt upseeriston arkipäivässä, koska se halusi profiloitua upseerisäädylle oikeiksi miellettyihin tapoihin, mikä antoi upseeristolle mahdollisuuden erottautua sotilasyhteisöstä mutta myös siis liittää itsensä osaksi säätyvallan aikaista ylivertauisuutta. Aristokraattisen johtajuuden itseymmärrys oli aikaisemmin perustunut ”luonnolliseen” johtajuuteen, jossa alamaiset oli velvoitettu tottelevaisiksi hallitsijauskollisuuden veloitteen varjolla.¹²⁸ Säädynmukaisuudesta ja sen ylläpitämisestä antaa jonkinlaisen kuvan esimerkiksi varuskunnassa säilytettävät ja nimenomaan upseeriston omistamat ”jahtikoirat”.¹²⁹ Upseeristo harrasti myös 5-ottelua, koska sitä pidettiin ”gentleman-lajina”.¹³⁰ Erilaisuuden ymmärrys näyttää olleen yhteiskunnallisesti hyväksyttyä ja siedettyä, vaikka etuoikeutettu ja yhteiskunnallisesti verrattuna yläluokkainen elämäntapa lienee ollut upseerin palkan varassa eläneille vaikeasti yhteen sovitettavissa ollut yhtälö. Tästä ”rahanpuutteesta” tai ainakin sen mahdollisesta kokemisesta kertoo Upseeriliiton tekemä esitys ”ylellisyystavaroiksi” mainittujen upseerin pukumateriaalien tullimääräysten muuttamisesta ”perustulliksi”.¹³¹ Säädynmukaisuuden tuli näkyä myös upseerin asunnossa. Suomenlinnaan oli jäänyt venäläisiltä runsaasti yksityisomaisuutta. Eräässä sotilasmuistelmassa kuvataan monien varastohuoneiden olleen ”tupaten täynnä” pianoja, flygeleitä, sohvia ja hienoja kalusteita. Niitä kannettiin henkilökunnan asuntoihin pullapalkalla.¹³² Säädynmukaisuus ja oman aseman korostaminen varuskunnassa kuvaa hyvin myös Keski-Suomen rykmentin (KSR, Kouvola) upseerikerhon juhlahuoneiston käytössä: siellä järjestettiin alkuvuodesta 1922 kahdesti viikossa ”klasillisten”¹³³ tanssien opetusta. Klassisen musiikin musiikkiesitykset ja ”naamiohuvien” muodossa pidetyt illat edustivat juhlamuotona säädynmukaisen elämän näköisyyttä. Tämän näköisyyden eteen oltiin valmiita uhraamaan vähäinen vapaa-aika ja siihen oltiin valmiita sijoittamaan henkilökoh-

126 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. Kokouspöytäkirja 11.3.1919. THA. Havainnon käyttäytymisestä alkoholin vaikutuksen alaisena teki eversti Spåre. Seurapiirihavainnon teki paroni v. Troil.

127 Alapuro 1973, 50–51.

128 Borell 1989, 16.

129 TYKL/kys/45: informantti 87, 10.

130 TYKL/kys/45: informantti 428, 61.

131 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1931–1936. Upseeriliiton vuosikokous 15.5.1933. THA. Tämä esitys ei johtanut vielä pysyviin tuloksiin.

132 TYKL/kys/45: informantti 471, 17. Valitettavasti tässä ei ilmoiteta määränpäättä tarkemmin.

Luultavasti kyse on upseereista, mutta päällystön keskinäisten suhteiden ja asemien vakiintumattomuus on voinut johtaa näitä esineitä myös aliupseeriston asuntoihin.

133 Klasillinen on käsitteenä luultavasti yhdistelmä klassisesta sekä plastillisesta, jolla tarkoitettiin liikkeen sulavuutta. Vastakkain on siis feminiininen sulous ja notkeus sekä maskuliinisuus.

taisia rahoja. Ylellisyydellä oli hintansa. Esimerkiksi KSR:n upseerikerho oli määrittänyt, että uusien upseerijäsenten hyväksymisen ehtona olivat heidän suostumuksensa osallistua upseerikunnan ottaman (44500 markan) lainan takaisinmaksuun.¹³⁴ Säädynmukaisesta elämäntavasta muodostui tapa ja tottumus. Toisen maailmansodan rintamaoloissa saatettiin jopa korostaa upseeristolle sopivia seurustelumuotoja, ”ettei sivistys unohtuisi”.¹³⁵ Rauhan aikaisen toiminnan ylläpitoon oli eri rauhan aikaisilla upseerikerhoilla erilaiset keinot. Oulussa (Pohjan jääkäripataljoona) sotilaskodissa myytiin jopa taloustavaroita, jolloin voittoraahoilla pystyttiin kompensoimaan kerhon laajoja materiaalihankintoja.¹³⁶

Vanhan väen aikana Suomen Kaartin kesäleireillä Krasnoje Selossa upseeristo kokoontui aterioiden laajan telttakaupungin keskelle rakennettuun paviljonkiin, Belvedereen, ”veljellisen sovun vallitessa”.¹³⁷ Ehkä tämänsuuntaista veljellistä sopua oli myös upseerikerhoilla, vaikka toiminta ei perustunutkaan aina vapaaehtoisuuteen. Ainakaan Keski-Suomen rykmentin upseerikerhon toiminnassa ei näkynyt tämän suuntaisia piirteitä. Upseerikerhon ja rykmentin virallisen organisaation suhde näyttää painottuneen lähinnä virallista organisaatiota täydentäväksi. Joukko-osastojen tehtävänä oli asevelvollisen armeijan kouluttaminen ja varautuminen sodan varalta. Selkeästi sotilaallisten tehtävien ulkopuolelle jääneitä tehtäviä toimitettiin ja toteutettiin kerhotoiloissa ja siis visusti kasarmialueen henkisessä sisäpiirissä. Upseerikerhon toimintaan liitettiin muun muassa joukko-osaston lehden toimitustyöt sekä rykmentin upseerien ampumaseuran toiminnan suunnittelutyö. Myös aliupseereilla saattoi olla oma ampumaseura, jota ylläpidettiin osana kerhotoimintaa.¹³⁸ Kerhorakennuksesta muotoutuikin upseeriston varuskunnallisen sosiaalisen elämän ja myös virkistystoiminnan keskus. Siitä muodostui toisaalta myös virallisen organisaation ulkopuolisten mutta sotaväelle suoritettujen ja työjärjestykseen vielä kuulumattomien työtehtävien järjestelypaikka. Upseerikerhot (ja aliupseerikerhot) tarjosivat ”etuisuuksina” poikamiesjäsenilleen mahdollisuuden päivittäiseen muonitukseen, koska heillä ei ollut ”ruoanlaittajaa” kotonaan. Kyse oli tässäkin tapauksessa sosiaalisesti ohjatusta käyttäytymisestä, eikä niinkään kerhon houkuttelevasta vaikutuksesta. Ruoan hinnasta ei ollut mainintoja. Ainakin aliupseerit olivat oikeutettuja saamaan ilmaisen muonan tai vastaavan rahallisen korvauksen.¹³⁹

Kerhotoiminnan virallisuudesta antaa näytteen KSR:n upseerikerholla käytössä ollut sakkoperiaate niiden rankaisemiseksi, jotka ”ilman edeltäpäin ilmoitettua

134 [KSR :n upseerikerhon pöytäkirja], kokous 4.10.1922. Omien varojen käyttö liittyi lähinnä jäsenmaksujen keräämiseen sekä esimerkiksi 11.6.1937 päätökseen ottaa 44500 markan laina kerhon kalustuksen uudistamiseen.

135 Virtanen, Irja 1956, 130. Tämä liittyy siis romaanin antamaan kuvaan upseerien toiminnasta ja tavoista. Kyse on siis siitä, että tämäntyyppinen toiminnallisuus oli täysin mahdollista ja ehkä todettuakin.

136 Roudasmaa 1984, 260.

137 Ekman 2006, 133; Tuompo 1967, 98. Venäjällä oli Tuompon mukaan käytössä epävirallinen sinuttelusääntö korkeiden upseerien keskinäisessä vuorovaikutuksessa.

138 [KSR :n upseerikerho pöytäkirja]; 30.1.1923. Suomen Valkoisen Kaartin Aliupseerikerhon pöytäkirja (1931–1940). Kokouspöytäkirja 3.2.1932. Kansio 19, THA.

139 Suokas 1981, 2.

syttä olivat kokouksesta poissa”. Sakko vaihteli 1920-luvun alussa palkan mukaisesti majurin 30 markasta luutnantin 10 markan sakkoon.¹⁴⁰ Virallinen organisaatio oli edustettuna virkapukujen ja virallisen organisaation edustajien läsnäololla. Kerhokäyttämisen voi nähdä kuvastaneen upseerikunnan sosiaalisia normeja, jotka ilmentyvät pyrkimyksinä tuottaa formaaleita käyttäytymistapoja sekä -sääntöjä.¹⁴¹ Kokouskäytännössä korostui myös yksimielisyyden sekä yhteisön säätelemän oikeannäköisyyden vaade. Kenelläkään ei esimerkiksi ollut oikeutta kieltäytyä erilaisista kerhon toimintaa tukevista toimikunnista, kun tehtävä oli annettu kyseisen upseerin suoritettavaksi.¹⁴² Toisaalta kyse oli yhteisestä viihtyvyydestä korpi-seutua muistuttavilla alueilla, jossa mukavuudet oli muodostettava kirjaimellisesti keskelle metsää, etäällä aikakauden viihteen keskuksista. Upseeriston erilaisuutta muuhun sotilasyhteisöön korostettiin huvittelutoiminnalla, jossa näyttäytyi, kieltoista huolimatta, ”iloinen 20-luku”.¹⁴³ Upseerikuntien erot saattoivat olla merkittäviä. Eräs vakinaisessa palveluksessa aliupseerina palvellut muistaa vierailleensa Suur-Merijoen (Viipurin länsipuolella) lentäjien kerholla. Hän muistaa kerhon ilmapiirin olleen aivan erilainen, kuin mihin hän oli tottunut. Lentäjien kerho oli upea ja sisustus arvokas sekä ensiluokkainen. Hän ei jälkikäteen enää muista, oliko kyseessä upseeri- vai aliupseerikerho, vai jonkinlainen ”yhdistelmäkerho”. Päälystön ja alipäälystön samuus tuottivat muistelijassa jonkinlaisen kateuden tunteuksen. Kyseinen upseeriksi sodan aikana ylennetty (kymenlaaksolainen) jalkaväen kanta-aliupseeri olisi selvästikin kaivannut jotain samanlaista ”hyvää henkeä” myös omalle palvelusuralleen ja omaan joukko-osastoonsa.¹⁴⁴

Maaseutuvaruskunnissa upseerikunnan välinen kiinteyden velvoite oli ohjannut kerhokäyttämisen muotoja lähes kontrolloiviksi. Aivan toisenlainen kuva muodostuu Uudenmaan rykmentissä (UR, Helsinki), jossa upseerikunnan kokouksia järjesteltiin kerran viikossa suppean johtokunnan voimin. Kokoukset olivat nopeita ja lyhyitä, eikä niistä tule esille KSR:n upseerikunnalle ominaista pyrkimystä kaikkien sitomista yhteisiin päätöksiin. Eräs UR:n upseerikunnan jäsen ehdotti koko upseerikunnan virallisen organisaation lakkauttamista, koska liiton toiminta oli ”supistunut aivan mitättömiin” jo vuoden kuluttua liiton perustamisesta. Tähän ei kuitenkaan suostuttu.¹⁴⁵ Yhteisöllisyys saattoi toisaalta muodostua KSR:ssä jopa pakonomaiseksi. Nuorten upseerien yritykset välttää kerhotoimintaa tulkittiin heikenneeksi yhteishengeksi. Kokouskäytännössä oli myös ajauduttu sopuisaan käytäntöön, jossa mielipiteille ei ollut enää yhtä paljon tilaa, mikä oli ollut tilanne vielä vuosia aikaisemmin. Tästä antaa vihjeen vuoden 1933 toimintakerptomus. Siinä korostetaan, että vain harvat asiat synnyttivät ajatusten vaihtoa ja väittelyä. Tätä pidettiin pöytäkirjojen mukaan positiivisena piirteenä ja kannustettavana suuntauksena. Tällä viitataan selvästi aikaisempien vuosien aikana esiintyneisiin erimielisyyksiin. Kenttäarmeijan päälystö oli selvästikin saamassa paikallista yhdennäköisyyttä:

140 [KSR :n upseerikerho pöytäkirja], 4.10–13.12.1922.

141 Harinen 1992, 14.

142 [KSR :n upseerikerhon pöytäkirja], 14.12.1922.

143 Roudasmaa 1984, 256. Vastaava havainto on Pohjanmaan jääkäripataljoonan upseerikerholta.

144 TYKL/kys/45: informantti 96, 80.

145 [Hannes Anttilan kokoelma], 23.3.1920, 4.3.1921. KA, Sörnäinen.

Tällöinkin ovat useimmat kerhon nuoremmista jäsenistä osanneet antaa arvon sille viisaalle lauseelle, joka sanoo: ”puhuminen on hopeaa – vaioliolo kultaa” – ja tyytyneet vain äänestämään”.

Oheinen esimerkki sisältää implisiittisesti syyn ja mahdollisuuden siihen, miksi nuoret upseerit eivät välttämättä olleet innokkaita osallistumaan upseerikuntien toimintaan. Kyse olisi siis mahdollisesti ollut erilaisuuden pakonomaisesta karsinnasta ja tukahduttamisesta, joka siis vähensi subjektin mahdollisuutta osoittaa kantaansa, joka on voinut samalla vähentää sitoutumista yhteisiin päämääriin. Kokouskäytännöistä oli siis muodostunut eräänlainen traditionvahvistamisrutiini, jossa ei ollut tilaa uusille ja tuoreille ajatuksille. KSR:n upseerikerhon pöytäkirjamerkinnoista pystyy selvästi aistimaan ajan muutosten aiheuttamat paineet toiminnan uudistamiselle mutta samalla kykenemättömyyden toteuttaa muutoksia.¹⁴⁶ Taustalla voi olla myös ilmentymä Risto Alapuron paikantamasta sivistyneistön epäyhtenäisyydestä. Nuoremmat upseerit eivät välttämättä samaistuneet vanhempien upseerien arvomaailmaan. KSR:n upseerikerhon taloudelliset kriisit juuri 1930-luvun alussa viittaavat jonkun aikakauden päättymiseen. Siirtymäkausi sota-ajasta rauhan aikaan oli eletty läpi. Samalla myös ”vapaussodan” välitön perinne oli jäämässä taustalle.¹⁴⁷ Kriisit koettiin liittyvän lama-aikaan, vaikka taustalla näyttää ehkä vaikuttaneen enemmän henkiset kuin taloudelliset ongelmat. Useasta kokouspöytäkirjasta paljastuu kuitenkin selkeä huoli uusien upseerien sitoutumisesta kerhon vaalimaan ja virallisen organisaation tukemaan kollektiiviseen upseeriuteen. 1920-luvun alusta alkaen kadettikoulusta valmistuneet upseeripolvet näkivät ehkä työn ja vapaa-ajan selkeämmin toisistaan erillisinä kuin mitä kansalais sodan yhteen liittämä ja koulutus pohjaltaan erilainen upseeripolvi oli kokenut. Rauhan aikana rekrytoitunut upseeripolvi halusi ehkä myös erottautua vapaussotureista ja muodostaa jotain uutta ja omaa. Toisaalta ehkä kyse oli myös suljetun varuskuntaelämän päättymisestä ja 1930-luvun kuluessa kansallisen militarisoituneen yhtenäiskulttuurin ulkoisen kuvan samannäköisyydestä suhteessa kasarmien sisäiseen maailmaan. Tästä kasarmien porttien avautuminen kertoo ainakin erilaiset siviilien ja sotilaiden yhteisjuhlat. Todellisuudessa kyse oli siis siviili-identiteettiä kantaneiden kansalaisotilaiden ja heidän lähimmäistensä kohtaamisesta.

Nuoret upseerit saattoivat olla aikakauden ylioppilaiden edustaman hengen mukaisesti kytkeneet itsensä osaksi nationalistisempaa oikeistoliikettä, eli osaksi Lapuan liikkeen jälkeisen AKS:n oikeistolaisuuden rakenteita ja ajatusmaailmaa. Nuoret upseerit olivat muutenkin olleet ”kallellaan lapuanliikkeeseen päin”. Ainaakin joukoittain nuoria kadetteja osallistui AKS:n tilaisuuksiin, joten kyse olisi ollut vain tähän liittyvästä jatkosta osana aikakauden nuorten militarisoituneiden ”ylioppilaiden rintamaa”.¹⁴⁸ Nuorten upseerien yhteinen arvomaailma on luultavasti

146 [KSR:n upseerikerhon pöytäkirjat]. KA, Sörnäinen.

147 [KSR:n upseerikerhon pöytäkirjat]. Tästä ilmiöstä kertovat jatkuvat huomautukset kerhon toiminnan supistumisesta ja tilaisuuksien vähentymisestä 1930-luvun alusta alkaen. KA, Sörnäinen; Roudasmaa 1984, 256. Vastaava ilmiö esiintyi ainakin Pohjanmaan Jääkäripataljoonan upseerikerholla, jossa ”kerhotoiminta tasaantui”.

148 Alapuro 1973, 54–63, 155; Havu – Autio 2004, tilastollista analysointia.

Keski-Suomen rykmentin juhannusjuhlat Kouvolassa kesällä 1939. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 102.

auttanut alatasojen organisaatioiden toiminnassa sekä toiminnallisuudessa etenkin sodan olosuhteissa. Se on myös luultavasti pitänyt alatasojen organisaation koossa, koska epävirallisesti sisäistetyin normiston yhteneväisyys on mahdollistanut huomion kiinnittymisen varsinaiseen toimintaan, eikä keskinäisiin väleihin. Tätä samankaltaisuutta ja yhteneväisyyttä ei esiintynyt sodan aikana asevoimien ylätasolla, jossa henkilökohtaisuuksilta ei voitu välttyä. Taustalla vaikutti Mannerheim sekä hänen käsityksensä sotilasjohtamisesta, joka viittasi venäläisiin toimintatapoihin, eikä niinkään suomalaisten jääkäreiden mukanaan tuomiin käytäntöihin.¹⁴⁹ Palaan vielä tämän pääluvun lopulla alatasojen johtajien mahdollisiin samuudenkokemuksiin.

Kerhoille tilattiin ulkomaisia ja kotimaisia sotilasalaan sekä siviilielämään liittyviä aikakauslehtiä. Lehtien laatu ja määrä muuttui 1920-luvulta 1930-luvulle tullessa. Ainakin KSR:n upseerikerholla oli painottunut ruotsin- ja saksankielinen aineisto. 1930-luvulla siirryttiin selvemmin kotimaiseen lehtitarjontaan. Syynä voidaan ajatella olevan kotimaisen lehtitarjonnan kasvu sekä sen laadun kehittyminen. Jääkäriupseerien kapinan jälkeiset sisäiset puhdistukset jatkuvat 1930-luvun loppuun asti. Kulussien taustalla käytiin siis myös ankaraa kielisotaa, mikä ei välttämättä tule esille arkistotiedon valossa. Alkuvuosina upseeristolta vaadittiin molempien kotimaisten kielten taitoa, vaikka se olisikin ollut tasoltaan ”ylimalkaista”.¹⁵⁰ Jää-

149 Sillanpää – Lamberg – Laaksonen 2007.

150 Tätä sanamuotoa käytettiin Suomen Upseeriklubin perustavassa kokouksessa 24.11.1918. Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1923. THA.

käriupseerien ”vallankaappaukseen” aikoihin alettiin vaatia jopa virallisia todistuksia suomenkielen osaamisesta.¹⁵¹ Yksittäisen upseerin vastalauseet lehtien tilausasiasta saatettiin jättää noteeraamatta. Valtavirta vei väijäämättömästi tiettyyn suuntaan, ilman että yksittäisellä upseerilla olisi ollut tähän prosessiin mitään vaikutusmahdollisuutta.¹⁵²

ALIUPSEERIT – VAPAAUS, VELJEYS JA TASA-ARVO

Aliupseerikerho oli fyysisenä paikkana tarkoitettu ainoastaan aliupseereja varten, joten sinne ei päästetty miehistöä. Näin saatettiin todeta syksyllä 1926 ainakin eräässä Kenttätykistörykmentti 1:n aliupseerikerhossa. Oletuksena oli siis, että varusmiesaliupseerit olivat tervetulleita mukaan kerhotoimintaan. Alipäällystön samuus ja erottautumisen tarve saivat uuden sävyn tosin jo seuraavan vuoden maaliskuussa, jolloin korostettiin, että kerho oli tarkoitettu vain vakinaisessa palveluksessa oleville aliupseereille, ei varusmiehille.¹⁵³ Kerho oli toisaalta (myös upseerien osalta) yhteisö, eikä siis itsestään selvästi rajoittunut vain kerhojen fyysiseen tilaan, vaikka pelkästään kerhokäyttöön osoitettu huone saattoi lisätä viihtyvyyttä ja yhteenkuuluvuuden sekä samuuden tunnetta.¹⁵⁴ Samanlainen havainto on tehty Tampereen rykmentistä (Lahti), jossa varusmiesaliupseerit olivat ”jättäytyneet” pois aivan samoihin aikoihin. Informantille on jäänyt epäselväksi, että oliko kyse vapaaehtoisuudesta, vai käskystä. Hän harmittelee tätä lopputulosta, koska kerho oli alun perin perustettu varusmiesaliupseerien ja vanhojen venäjänvallan aikana koulutuksensa saaneiden aliupseerien yhteistoimin (vuonna 1921). Tarkoituksena oli ollut ylläpitää ja säilyttää vapaussodassa aikaansaattua samuutta.¹⁵⁵ Kollektiivista samuutta tosin rikkoi jääkärikoulutettujen aliupseerien sekä upseerien keskinäinen ja muita poissulkeva yhteisöllisyys, mikä näyttäytyi palvelusajan jälkeen keskinäisenä toveruutena, joka näyttää häirinneen tätä havainnon tehnyttä kanta-aliupseeria.¹⁵⁶ Aliupseeriston välinen toverillisuuden tuntemus ei sittemmin välttämättä rikkoutunut vaikka talvisodassa aliupseereita ylennettiin upseerin arvoihin. Upseeriksi ylennetty ei siis hakeutunut upseerikerhon yhteisöihin, vaan sinne, mistä hän oli alun perin tullut. Toverillisuutta korostaa SVK:n aliupseerikerhon yri-

151 Reino Laineen nimikirja. Nimikirjakokoelma n:o 2225. KA, Sörnäinen. Ensimmäiseltä kadettikurssilta valmistuneen luutnantti Laineen henkilöasiakirjat sisältävät todistuksen kielitaidosta. Sanamuoto on muotoiltu seuraavasti: ”Täten todistamme, että luutnantti Reino Laine aikaisemalla virantoiminnallaan on osoittanut täydellisesti hallitsevansa suomen kieltä, 3.11.1924.

152 [KSR:n upseerikerhon pöytäkirjat], kokous 30.1.1922 ja 14.11.1932. Kyse oli Hufvudstadsbladetin tilaamisesta, jota ei erään kapteeni kiivaasta vastustuksesta huolimatta suostuttu tilaamaan. KA, Sörnäinen.

153 1/KTR 1:n aliupseerikerhon pöytäkirja, ensimmäinen kirja, 17.9.24–11.1.1932, pöytäkirjainninnat 20.9.1926 ja 07.03.1927. KA, Sörnäinen; Suokas 1980, 60. Rannikkotykistörykmentti 1:n historiikkiin mukaan varusmiesaliupseerit ruokailivat aliupseerikerholla ainakin 1920-luvun alkuvaiheessa.

154 Vöyrin pataljoonan komentajan anomus Suomen valkoisen kaartin komentajalle aliupseerikerhon perustamisesta Kaartin kasarmiin, 21.12.1921. Kirjeäljennös teoksessa *Helsingin Toimiupseerit ry*, 15.

155 TYKL/kys/45: informantti 96, 126–127.

156 TYKL/kys/45: informantti 96, 35.

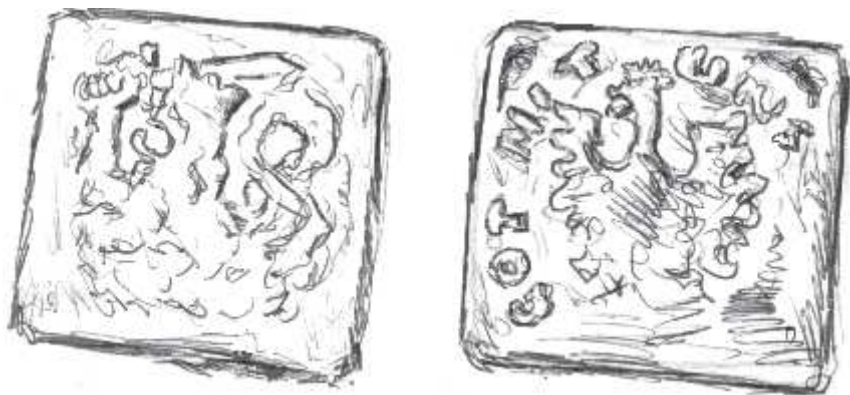
Keski-Suomen rykmentin aliupseereita. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 102.

tykset pitää yhteyttä kerhon alkuperäisiin jäseniin, jotka palvelivat välirauhan aikana monella eri paikkakunnalla.¹⁵⁷

Varusmiesaliupseerien syrjäyttäminen kerhotoiminnasta osoittaa asenneilma-
piirin muuttumista ja kanta-aliupseeriston itseymmärryksen lisääntymistä. Varus-
miehen ja kanta-aliupseerin välillä ei muutenkaan ollut arvomerkkien mahdolli-
sittamaa eroavuutta, joten käskytykskeskeisyyteen tähdänneessä organisaatiossa eron
tekeminen ja tuottaminen saattoi olla työlästä. Tämä erovaisuus saatettiin tosin
muodostaa soveltamalla sotilaspukujen käyttömääräyksiä. Oheisessa yhteiskuvassa
näyttäisi komeilevan seitsemän Keski-Suomen rykmentin aliupseeria epoletissa
olevien kanttinauhojen perusteella.

Varusmiehen puvun tunnistaa oheisesta kuvasta kauluksen keskellä olevasta na-
pista sekä siitä lähtevästä kanttinauhasta. Aliupseerin arvomerkit olivat olkapole-
teissa. Kaksi viivaa merkitsi alikersantin ja kolme viivaa kersantin arvoa. Kanta-ali-
upseereilla näyttää olevan miehistön käyttämä yksivärinen kaulus. Pukukäytäntö
oli vielä vakiintumaton ja siten myös kanta-aliupseerien asepuku oli vielä kesken-
eräinen. Oheinen kuva paljastaa siis keinoja eron muodostamiseksi. Kuvassa on
myös jääkäriväpeli (ylärivi 2. vas.), jolla on muista poikkeava asepuku. Vielä tässä
vaiheessa erottautuminen oli siis mahdollista toteuttaa erilaisilla puvuilla. Puku-
käytännön vakiintuminen saattoi jopa tuottaa ongelmia niille ryhmille, jotka edel-
leen halusivat erottautua joukosta. Ainakin jotkut jääkärit lisäsivät asepukuunsa
koristeen, jota ei voinut matkia. Ehkä kyseiset varusesineet ilmensivät tämän jou-
kon implisiittisesti kokemaa samuutta mutta myös asettautumista vertailematta-
maan asemaan.

¹⁵⁷ Suomen Valkoisen Kaartin Aliupseerikerhon pöytäkirja (1931–1940). Kokouspöytäkirja 3.–
7.10.1940. Kansio 19, THA. Koollekutsujana oli reservin vänrikki Aho.

”Uusi suomalainen sotilasvyön solki” (vas.) ja ”Jääkärien käyttämä saksalainen solki” (oik.). Lähde: TYKL/kys/45: informantti 599.

Erilaisia ja myös samanlaisia erottautumisen käytäntöjä näyttää 1920-luvun alkupuolella esiintyneen myös Helsingissä.¹⁵⁸ Pitkät hiukset olivat myös osoitus sotilaan symbolisesta virkaiästä. Kuvan alarivissä (keskellä) istuva kersantti on tästä hyvä esimerkki.¹⁵⁹ Varusmiesaliupseerit kokivat todennäköisesti jonkinlaista samuutta kanta-aliupseerien kanssa, vaikka joissain tapauksessa välit lämpenivät tosin vasta kuukausien yhteiselon jälkeen.¹⁶⁰ Jokainen aliupseeriksi koulutettava saattoi siten (luultavasti) tuntea kuuluvansa eräänlaiseen ammattikuntaan. Tämänsuuntainen kokemus syntyi tosin sekin joissain tapauksessa vasta kertausharjoituksissa. Reservinaliupseerien kollektiivisen samuuden tuntemusta sekä itsetiedostuksen vähäisyyttä osoittaa selkeästi vuonna 1926 järjestetty aliupseeriston ensimmäinen kertausharjoitus Parolassa, Utissa ja Perkjärvellä. Kussakin oli noin pataljoonan verran aliupseereita, eli merkittävä määrä. Sotaväen ylilääkärin mukaan harjoituksen alkuvaiheessa aliupseerit olivat pyrkineet välttämään palvelusta ”aivan vähäpätöistenkin syiden nojalla”. Varusmiesajan alamaislogiikka oli iskostunut reservinaliupseereihin. Vasta kertausharjoituksen päätteeksi harjoituksen johto-organisaatio koki, että oli syntynyt jotain merkittävää. Lopputuloksena oli nimittäin ollut positiivinen havainto, että ”suurin osa palasi näistä harjoituksista iloisina, reippaina ja hyvin voivina kotioliuhinsa ja useat olivat kiitollisia siitä, että olivat saaneet olla näissä reserviharjoituksissa mukana eivätkä löytäneet sanoja kylliksi kiittääkseen tätä leirissä oloaikaansa, joka oli jättänyt mitä parhaimmat muistot ja vaikutukset niin virkistävästi kunkin terveydentilaan.”¹⁶¹ Harjoituskertomuksen havainto saattoi olla merkittävä myös luottamuksen syntymisessä upseeriston ja aliupseeriston välillä. Aikaisemmin väheksytyjä asevoiman alatason johtajiin tutustumisen myötä heitä oli selkeästi myös arvostettu ja ehkä tämä oli synnyttänyt molemminpuoli-

158 TYKL/kys/45: informantti 599.

159 Puolustusvoimiemme alipäällystö (1936), 313, 441, 518. Kyseinen kanta-aliupseeri ei palvellut puolustusvoimissa vuonna 1936.

160 TYKL/kys/45: informantti 102, 88.

161 [Ylilääkärin vuosiraportti 1926], 19. KA, Sörnäinen.

sen luottamuksellisen hengen. Kyse oli myös edellisessä pääluvussa esittämästäni siirtymästä kansalaisotilaiden hierarkiassa ylemmälle tasolle, ehkä jopa tuntemus kuulumisesta kanta-aliupseerin tai ”yhteisen” aliupseeriston rooliin?

Pukukäytäntöjä saatettiin soveltaa muotoansa hakevassa vaatetuslogiikassa. Sen sijaan vallankäytön suhteen virallinen organisaatio ei sietänyt omavaltaisuutta. Kanta-aliupseeriston tuli suoriutua tehtävistään niissä rajoissa ja puitteissa, mitkä heille oli hierarkkisen asemansa mukaan määritetty. Ei nähty esimerkiksi suotavana, että aliupseerit käyttivät ”arestilla” tai ”putkalla” uhkaamista kurinpidollisena keinona. Luutnantti Aarno Löfgrenin mielestä alipäällystöstä olisi saatava karsittua tämäntapainen ”lapsellinen” käytös, varsinkin kun kurinpidollinen käyttövalta ei ollut heidän käsissään.¹⁶² Epävirallisenakin käytäntönä aliupseerien mahdollinen kurinpidollinen valta olisi horjuttanut upseeriston privilegioita, totuttua ja itseltään selvää arvovaltaa.

Aliupseerien alistainen asema näkyy myös kerhotoiminnassa. Joukko-osaston komentajalla oli oikeus puuttua kerhohen toimintaan, koska se tapahtui ”työnantajan” tarjoamissa tiloissa ja aliupseerit olivat upseeriston tavoin jatkuvasti palveluksessa. Kenttärykmentti 1:n aliupseerikerholla tapahtui järjestyshäiriö jouluaaton aattona vuonna 1926 kahden kanta-aliupseerin esiinnyttyä päihtyneenä kerhon tiloissa. Tapaus kirjattiin kerhon pöytäkirjaan seuraavassa kokouksessa. Pöytäkirjaan on tehty tämän jälkeen rykmentin komentajan tarkastusmerkintä, jossa hän rutiininomaisen tarkastusmerkinnän sijaan oli kirjoittanut pöytäkirjaan punakynällä sanat ”onko patteriston komentaja ollut asiasta tietoinen ja onko aliupseeria rangaistu”.¹⁶³ Tarkastusmentaliiteetti, eli paternalistinen ja patriarkaalinen kontrolli, kuului upseerien rooliin. Aliupseerikerhon pöytäkirjoja tarkastettiin ja kerhon kokouksissa saattoi olla paikalla jopa toimintaa valvova upseeri.¹⁶⁴ Käyttämismääräykset ohjasivat upseeristoa ja aliupseeristoa kohtuulliseen alkoholinkäyttöön eikä päihtyneenä esiintymistä pidetty sopivana. Toisaalta alkoholin totaali-kieltäytyjiin suhtautuminen oli ainakin erään sotilaspapin mielestä selkeän väheksyvää.¹⁶⁵ Muiden kuin omien varuskuntien toiminnan luonnetta saatettiin lähes ”varmasti” arvostella niiden epäsiiveellisestä kerhoelämästä, verrattaessa toimintaa oman varuskunnan kerhoelämään.¹⁶⁶ Rykmentin komentajan motiivina on saattanut olla oman joukko-osastonsa maineen suojeleminen mutta taustalla on luultavasti ollut myös toimintakulttuuriin kuulunut ja siten myös tavanomaisempi patriarkaalisuuteen viittaava suhtautumistapa aliupseeristöön. KTR 1 aliupseerikerhon pöytäkirjoissa ei esiinny edellisen tapauksen kirjaamisen jälkeen vastaavanlaisia tapausmerkintöjä. Virallisen organisaation kannalta katsottuna huomautus toi suoran vaikutuksen käyttäytymiseen. Taustalta saattaa löytyä kuitenkin aliupseerien ymmärrys, että aivan kaikesta ei kannattanut olla avoin virallisen organisaation suun-

162 Löfgren 1927, 489–490.

163 1/KTR 1:n aliupseerikerhon pöytäkirja, ensimmäinen kirja, 17.9.24–11.1.1932. KA, Sörnäinen.

164 Suokas 1980, 8; Helsingin Toimiupseerit ry, 17.

165 [Sotilaspappien lehteä ”Veljestervehdys” koskevaa aineistoa]. Lehti n:o 1 (1921). PK 1459/1. KA, Sörnäinen.

166 Roudasmaa 1984, 256. Kyseessä on toisen maailmansodan ajalta kuuluisan upseerin, Nikke Pärmin vaimon, rouva Anni Pärmin, haastattelu. Pärmä palveli tuolloin Pohjanmaan Jääkäripataljoonassa Oulussa.

taan. Kontrollin tuntemus on siten saattanut muodostaa jonkinlainen kirjoittamaton mutta väistämätön irtautumaan virallisen organisaation valvonnasta.¹⁶⁷ Kontrollin tarve tuli esille vasta kun kerhon mahdollisuudet esimerkiksi velkojen karhuamisessa päättyivät ja kun tarvittiin virallisen organisaation apua.¹⁶⁸

KTR 1 aliupseerikerhon toiminta ja etenkin sen olematon itsellisyys suhteessa viralliseen organisaatioon poikkeaa selkeästi SVK:n aliupseerikerhon toiminnasta.¹⁶⁹ Pöytäkirjoissa esitetään selkeitä epäkohtia, järjestyshäiriöitä, ristiriitoja mutta sen sijaan ei yhtään edellä kuvattua ”tarkastusmerkintää”, vaikka Kaartin komentaja oli vastaanottanut useita kantelukirjelmia aliupseeristolta (itseltään) kerhon sisäisestä toiminnasta.¹⁷⁰ SVK on joukko-osastona aineistostani selkeästi poikkeava. Tässä Helsinkiin sijoitetussa joukko-osastossa aliupseerien suhteet upseeristoon sekä etenkin komentajatasoihin henkilöihin näyttävät olleen läheiset ja lämpimät. Kerholla pidettiin jopa aivan itsestään selvänä, että marsalkan 75-vuotislahjaan osallistuisivat kaikki aliupseerit ja että varat otettaisiin (kysymättä) suoraan jokaisen jäsenen palkasta.¹⁷¹ Tätä ”esimieskunnioitukseen viittaavaa” piirrettä ei esiinny, ainakaan yhtä selkeästi, muiden joukko-osastojen aliupseeristöihin liittyvissä pohdinnoissa. SVK:n päällystö näyttää muodostaneen kiinteän upseerien ja aliupseerien ”yhtenäispäällystön”. Kaikissa muissa tarkastelemisiani joukko-osastoissa sotilashenkilöstön perusroolijako oli upseerit, aliupseerit ja varusmiehet. Tällä ”samuuden” kokemuksella oli vaikutusta myös siihen, minkälaiseksi varusmiespalveluskokemus muotoutui. Tästä kiinnostavasta yksityiskohdasta enemmän seuraavassa pääluvussa.

Suora yhteys upseeristoon ja etenkin joukko-osaston komentajaan (SVK) kielii ehkä myös puutteista sisäisessä kurijärjestelmässä, mikä on ehkä tuottanut aliupseereista itsellisempiä. Organisaation alatasolle oli annettu selkeästi enemmän toimintavapautta ja virkatien ohittavaa mahdollisuutta, mikä näytti puuttuneen esimerkiksi KTR 1:stä. SVK oli ehkä aikaansa edellä, koska aliupseeriston ammatillinen järjestäytyminen nosti heidät upseeriston silmin merkittäväksi yhteistyökumppaniksi vasta 1930-luvun kuluessa. Vapaussodan voittamisen 20-vuotispäivänä Upseeriliitto lähetti sähköisiä tasavallan presidentille, Mannerheimille mutta myös Suomen Aliupseeriliittoon (Viipuri). Jälkimmäinen oli myös Mannerheimin mukaan noussut ”Upseeriliiton rinnalle” työskennellessään maanpuolustuksen hyväksi.¹⁷²

167 TYKL/kys/45: informantti 102, 88.

168 Suomen Valkoisen Kaartin Aliupseerikerhon pöytäkirja (1931–1940), kokouspöytäkirja 7.10.1932. Kansio 19, THA.

169 Suomen Valkoisen Kaartin Aliupseerikerhon pöytäkirja (1931–1940). Kansio 19, THA.

170 Suomen Valkoisen Kaartin Aliupseerikerhon pöytäkirja (1931–1940), kokouspöytäkirja 28.4.1939. Kansio 19, THA. Pöytäkirjassa on viimeiset havainnot näihin epäkohtiin puuttumisista ja niiden ”kantelemisesta” suoraan Kaartin komentajalle. Helsingin Toimilupseerit ry, 13–17. SVK:n aliupseerikerhoa koskevat yksityiskohdat vahvistavat tätä väitettäni. Näyttää siltä, että aliupseerien asioita ajettiin aktiivisesti kerhoasioiden mutta myös muunkin toiminnan suhteen. Näin oli varmasti muuallakin mutta näin ylistäviä tuntemuksia ei esiintynyt muussa aineistossani. Rykmentin komentaja sekä hänen puolisonsa oli historiikin mukaan ”usein nähty ja mieluisa vieras” aliupseerien järjestämässä juhlissa.

171 Suomen Valkoisen Kaartin Aliupseerikerhon pöytäkirja (1931–1940), kokouspöytäkirja 20.1.1937. Kansio 19, THA.

172 Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1936–1940. Vuosikertomus toimintavuodelta 1938 ja 19.2.1939 pidetyn Upseeriliiton vuosikokouksen pöytäkirja. THA.

Aliupseeriliitto nosti määrätietoisesti aliupseerit upseeriston rinnalle palkkausasioissa ja lisäksi teki samalla merkittävää työtä ammattikunnan asioiden hoitamisessa. Esimerkiksi Kenraali Sihvo (sotaväen päällikkö) kiitti alipäällystystä velvollisuudentuntoisesta ja antaumuksellisesta työstä niin suoranaisten virkatehtävien täyttämässä kuin myös oman ammattikuntansa kaikinpuoliseksi kohottamiseksi.¹⁷³ Liitto pureutui toisaalta erääseen ongelmaan, josta tuli myös myöhemmän liiton toimintaa jatkaneen Toimiupseeriliiton yksi merkittävä tavoiteteila. Liiton mielestä varusmiesten ei olisi pitänyt kohota sotilasarvoissa palkatun henkilöstön yläpuolelle. Alokkaasta varusmiesväneriksi ylentynyt kansalaisotilas teki liiton mielestä siis hallaa aliupseerien ammattikunnan asemalle ja arvostukselle.¹⁷⁴ Asia sai odottaa toisenlaista ratkaisua vielä vuosikymmenet. Kiinnostavaa on havaita, että kysymys oli tullut esille heti liiton perustamiseen liittyen, eikä esimerkiksi vasta toisen maailmansodan jälkeen. Rooli oli syntyjään siis sopimaton suomalaiseseen sotilasyhteisöön, jossa ”herrojen” roolin sisäinen ”herrojen” rooli ei ollut ainakaan aliupseeriston näkemyksen mukaisesti mielekäs. Ehkä kyse oli myös ammattisotilaiden perusröolien absoluuttisuudesta?

Toisessa maailmansodassa upseerin arvoihin päässeet alipseerit olivat ylentyneet tehtäviinsä käytännössä osoitetun kyvykkyyden perusteella, eikä siis rauhan aikaisten esimiesten ”mieltymysten perusteella”. Henki välittyi sotilasmuistelmissa kahdesta esimerkkitapauksesta. Näistä henkilöistä toinen on aikaisemmin esitetyn aliupseerien yhteiskuvan vasemmassa laidassa. Hän eteni rauhan ajan kersantista sodan aikana aina kapteeniksi asti. Toinen esimerkkitapaus yleni sodan aikana upseeriksi, edeten sodan jälkeen aina majuriksi asti. Näistä sotilasmuistelmista heräsi minulle ajatus aliupseerin ”kiittämättömästä” urasta. Kyse on rauhan aikana aliupseeriksi koulutetuista mutta sodan aikana upseerin arvoon ylennetyistä henkilöistä, jotka olivat siis kokeneet varusmiespalveluksen ja kanta-aliupseerin roolin rauhan aikana sekä upseerin roolin sodan aikana. Majuriksi asti ylentynyt kanta-aliupseeri ei kokenut kanta-aliupseerien ja upseerien välejä mitenkään lämpiminä, vaan enemmänkin ”melko kaukaisina”. Muistelmia kirjoittaneet aliupseerit kokivat upseereihin nähtynä alistaisen aseman varsin raskaana. Upseerien muistettiin korostaneen olleen aina oikeassa, vaikka aliupseerit olivatkin ”oikeassa monessa käytännön asiassa”. Lisäksi upseerien tapa ”säntiä” kanta-aliupseereita varusmiesten silmien edessä tuntui nöyryyttävältä. Kanta-aliupseerien pakottaminen tottelemaan komentoja varusmiesten rinnalla ei ollut myöskään aliupseeriston arvovaltaa kohottava tekijä. Sodassa suhteet tulivat viimeistään läheisemmiksi, koska ”pelkkinen arvomerkkien sijaan” korostui henkilökohtainen osaaminen ja rohkeus.¹⁷⁵ Absoluuttisesta rauhan aikaisesta oikeassa olemisesta muotoutui esiin käytännön paineessa joustavuuden piirteitä, mikä käytännössä mahdollisti myös patriarkaalisen logiikan korvautumisen tehtävälähtöisemmällä painotuksella. Tämän joustavuuden koki myös *Tuntemattoman sotilaan* alikersantti Rokka.¹⁷⁶

173 Päällystöliitto ry. Suomen aliupseeriliiton vuosien 1932 ja 1933 toimintakertomukset. THA.

174 Päällystöliitto ry. Suomen aliupseeriliiton toisen toimintavuoden toimintakertomus (1930–1931). THA.

175 TYKL/kys/45: informantti 428, 39–56.

176 Linna 1996, 426. Linna antaa romaanissaan alikersantti Rokalle, hänen haavoittumisensa jälkeen, viimeisen mahdollisuuden saada upseeri toteamaan, että hän oli oikeassa. Vänerikki Jalovaara

Aliupseerikerhot pyrkivät omalla toiminnallaan tarjoamaan henkilöstölleen ensisijaisesti taloudenpitoa, joka käytännössä liittyi muonitukseen. Toiminnassa korostui poikamiesten muonittaminen, aivan kuten upseerikerhoillakin. Toiminnallisuuden (mahdolliset) rajat tulivat esille käytännön toiminnan kautta. Tampereen rykmentin komentaja oli suostunut, että aliupseerit saavat olla mukana valtakunnallisessa radiolähetyksessä. Hän tähdensi, että aliupseerien tuli korostaa toimintansa ja kerhotoiminnan tarkoituksen olevan vain maanpuolustuksen edistäminen. Se oli myös aliupseereille ainoa sallittu harrastus. Lähtökohta ei miellyttänyt sotilasmuistelmaa kirjoittanutta, koska hänen mielestään myös kerhon näytelmäseura ja laulukuoron toiminta olisi ollut mainitsemisen arvoinen. Upseereihin kohdistunut vihantunne suorastaan pursuaa tämän informantin muistelmaista.¹⁷⁷

Aliupseerikerhon toiminnassa korostui yksilön mielipiteen kunnioitus huomattavasti selvempänä upseerikerhotoimintaan verrattuna. Sosiaaliset normit painottivatkin yksimielisyyden sijaan enemmän toiminnallisuutta. Jäseneksi ei alkujaan haluttu pakottaa niitä, jotka eivät olleet jostain syystä halunneet liittyä toimintaan mukaan. Lapuan liikkeen vuosina näyttää tapahtuneen selkeä muutos, ainakin SVK:n aliupseerikerholla. Vielä vuoden 1932 alkupuolella suhtauduttiin toiminnan ulkopuolelle jääneisiin varsin välinpitämättömästi. Liiton ulkopuolisista tehtyä listausta ihmeteltiin kokouksessa, eikä nimelistan laatiminen näytä syntyneen aliupseeristossa oma-aloitteisesti. Saman vuoden lopulla liittyminen määriteltiin kuitenkin (ehdottoman) pakolliseksi. Kokous päätti antaa kerhon ulkopuolisille aliupseereille yhden viikon aikaa liittyä, jonka jälkeen ulkopuolelle jääneiden nimet ilmoitettaisiin Kaartin komentajalle.¹⁷⁸ Lapuan liikkeen vuosien erilaisuuden karsintatoimenpiteet näyttävät pakottaneen myös aliupseerit mukaan kollektiivisesti valvottuun ja virallisen organisaation säätelemään toimintaan. Kyse oli siis mahdollisen erilaisuuden poissulkemisesta asevoimien sisäisestä toiminnasta ja etenkin päällystön ja alipäällystön toiminnallisuudesta. Yhteisön jäsenyyden idea siis muuttui vapaaehtoisesta toiminnallisuudesta kohti kontrolloitua ja valvottua normaalistamista. Lapuan liike ja sen aikakausi näyttävät muodostaneen tärkeän rajapyykin sotilasidentiteetin muodostumisessa.

Aliupseeristo näki upseereja selvemmin raha-asioiden kuuluvan yksityisasioihin, ellei kyse ollut suoranaisesta velasta kerholle. Keskinäisen solidaarisuuden tuntemus ja toverillisuuden kokemus saattoi lopulta tuottaa tilanteen, jossa velkoja ei saatu enää perittyä jäseniltä.¹⁷⁹ Lähtökohta poikkesi selkeästi upseerikerhojen toiminnasta, joka perustui osin myös jäsenten oman rahan sijoittamiseen kerhotoiminnan tukemiseksi. Aliupseerien osalta rahaliikenne tapahtui ammattikunnan oman pankkilaitoksen, Aliupseerien säästö- ja lainarahaston, sekä tallennusta teh-

myöntyy ja samalla Rokan hahmo ”sulaa”, eikä hän koe enää vihaa. ”Levottomalle” ja organisaatiota vastustavalle Rokalle riitti vain, että esimies oli ”rauhallinen” ja kuunteleva.

177 TYKL/kys/45: informanti 96, 136. Mainittu joukko-osaston komentaja oli eversti K. A. Heiskanen, josta tuli myöhemmin puolustusvoimien komentaja.

178 Suomen Valkoisen Kaartin Aliupseerikerhon pöytäkirja (1931–1940), kokouspöytäkirja 20.1.1932 ja 11.11.1932. Kansio 19, THA. Tämä on siis vain yksittäinen havainto tähän liittyvästä keskustelusta. Pakottavaa ja kontrolloivaa lähtökohtaa on toisaalta vaikea löytää pöytäkirjoista.

179 Suomen Valkoisen Kaartin Aliupseerikerhon pöytäkirja (1931–1940), kokouspöytäkirja 10.2.1933, 19.14.1932. Kansio 19, THA.

neiden välillä.¹⁸⁰ Vastaavia epävirallisia pankkeja oli myös upseerikunnilla. Esimerkiksi Uudenmaan rykmentin upseerikunta otti 30000 markan pankkilainan (vuonna 1920) valmistautuakseen auttamaan taloudellisissa vaikeuksissa olevia jäseniään. Keski-Suomen rykmentissä kaikki upseerit velvoitettiin osallistumaan samanlaisen lainarahaston kartuttamiseen.¹⁸¹

HYVÄT, PAHAT JA HYVÄKSYTYT ESIMIEHET

Käkisalmi 1923: Upseereita ja kantaaliupseereita oli kahta lajia pitettyjä sekä vähemmän pitettyjä,¹⁸²

Ammattisotilaisiin suhtauduttiin siis (karkeasti) positiivisesti tai sitten negatiivisesti. Jokaisella oli toisaalta selkeästi aivan oma käsityksensä niistä kouluttajista ja päällystöön kuuluvista, joita tapasi palvelusaikanaan. Näissä arvioinneissa on kyse pitkälti vertailusta kollektiivisesti ymmärrettyihin esimiesidealeihin, eli niihin esimiesten luonteenpiirteisiin jotka katsottiin sopivan heille itselleen. Näitä ideaaleja voi tarkastella myös sankarikäsitysten kautta,¹⁸³ mikä on erityisen sopiva lähtökohhta sotilasmuistelmissa olevien esimiesarviointien arvottamiseen ja näiden mielipiteiden paikantamiseen. Oletettavasti valtaosa sotilasmuistelmien kirjoittajista palveli puolustusvoimissa myös toisen maailmansodan aikana. Toimintaympäristönä sota on rauhan aikaan nähtynä erilainen, mikä on todennäköisesti vaikuttanut siihen, että ne ideaalit, jotka olivat olleet kollektiivisesti ymmärrettyjä rauhan aikana, eivät säily enää sellaisenaan sodan aikana.

Ammattisotilaiden sekä kansalaissotilaiden kohtaamisen lähtökohdana oli toisen alistettu rooli suhteessa toiseen. Kansalaissotilaille *toiseuden* kokemus oli siis annettu lähtökohhta, koska aikakauden sotataidolliset periaatteet korostivat heille määrätyn roolin olemassaoloa. Herran ja jätjän välinen ristiriita purkautui toisen maailmansodan olosuhteissa jännitteinä sekä valtakamppailuna kenttäarmeijan kompanioissa mutta myös rauhan aikaisessa kasarmikoulutusmentaliteetissa. Asevoimien tehtäväksi oli määrätty heti katkeran sisällissodan jälkeen kansallinen kurinalaus, jolloin lujalla ja armottomalla kurilla piti kasvattaa sodan molemmat osapuolet uudenlaiseen kurinalaisuuteen. Projekti koski siis yhtä lailla punaisella puolella taistelleita kuin valkoisella puolella toimineita suojeluskuntalaisia. Kyse ei ollut siis anarkiaan syyllystyneiden punaisten uudelleenkasvattamisesta, vaan suojeluskuntalaisten kouluttamisesta noudattamaan vakinaisen armeijan kurinalaisuuden logiikkaa. Ehkä tämä lähtökohhta teki itsenäisyyden alkuvuosien sotilaskoulutuksesta juuri niin kurinalaistavan näköisen ja alistavan tuntuisen, mistä esitin edellisessä luvussa esimerkkejä ja kuvauksia.

180 1/KTR 1:n aliupseerikerhon pöytäkirja, ensimmäinen kirja, 17.9.24 – 11.1.1932, pöytäkirjainnointi 12.11.1926. KA, Sörnäinen.

181 [Hannes Anttilan kokoelma], 19.3.1920; [KSR :n upseerikerhon pöytäkirja], esimerkiksi kokous 11.2.1925. KA, Sörnäinen.

182 TYKL/kys/45: informantti 99, 24.

183 Pöytäkirja 1997, 28.

Eräs informantti muistaa sotilasmuistelmissaan Suomen Valkoisessa kaartissa (Helsinki vuonna 1937) kahta entistä kouluttajaansa, luutnantteja K. Vaarnasta ja L. Lehtosta. Hän luonnehtii näitä kadettiupseereita ”eteviksi upseereiksi”.¹⁸⁴ Majuri Lehtonen menehtyi Nietjärven taisteluiden melskeessä elokuussa 1944. Hän oli ehtinyt toimia komppanian päällikkönä talvisodassa ja pataljoonan komentajana neljän vuoden ajan. Majuri Vaarnas oli toiminut myös komppanian päällikkönä talvisodassa sekä pataljoonan komentajana jatkosodan aikana ja vielä armeijakunnan esikuntatehtävissä Lapin sodan aikana. Hän haavoittui sodan aikana kolmesti. Näinkin pitkäaikaiset päällikkyydet ja komentajuudet ovat vaatineet näiltä upseereilta luultavasti juuri sitä ”etevyyttä” mitä jälkikäteen 1970-luvulla muistettiin. Tarkastelen hieman syvemmältä tätä oletettua ”etevyyttä” kansalaissotilaiden arvioissa. Jätän tässä vaiheessa vähemmälle kansallisen tason identiteetti-projektin sekä upseerien omaan arvomaailmaan liitettävät ideaalit ja ihanteet, koska kansalaissotilas näki ne omista näkökulmistaan.

Sotilasmuistelmien kuvauksissa ei arvosteta vain mukavia ja ”lepusja” esimiehiä, vaan aivan jotain muuta. Esimerkiksi ”kansanmiehiksi” nimetyt esimiehet olivat arvostettuja, koska he ymmärsivät kansalaissotilaan mietteitä ja ongelmia. Kyse oli siis sotilas- ja siviili-identiteettien rajakohtaan sijoittuneista esimiehistä. *Tunte mattoman sotilaan* arvostettu komppanianpäällikkö jääkärikapteeni Kaarna on yksi esimerkki tämänlaisesta esimiehestä. Linna on käyttänyt Kaarnan esikuvana oman komppaniansa pidettyä päällikköään Toivo Kärnä, joka kaatui (häinkin) aivan sodan alussa. Erilaiset historian jäljet antavat erilaisen kuvan ”kansanmiehistä”, jotka pystyivät toimimaan menestyksekkäästi rintamajohtajina. Kyse oli todennäköisesti johtajien ja alaisten symbioottisesta suhteesta toisiinsa. Johtaja joutui siis huomioimaan alaisensa, jotta olisi voinut johtaa heitä. Häneltä vaadittiin kuitenkin määrätietoisuutta näyttää ja ilmentää sotilasidentiteettiänsä ja omaa ylivertauut-taan suhteessa kansalaissotilaisiin. Alaista ymmärtävä toimintalinja ei merkinnyt siis alaisten kurittomuutta tai johtamisen mahdottomuutta, vaan luottamuksen rakentamista ja kansalais- sekä ammattisotilaiden välillä. Samalla on luultavasti kyse näiden ”kansanmiesten” osalta kyvystä toimia virallisen ja epävirallisen organisaation välissä sekä sellaisen normijoustavuuden ymmärtämisestä, joka siis ylipäätään tuotti kansalaissotilaissa halun sitoutua toimimaan osana virallista organisaatiota. Lisäksi taustalta löytyy todennäköisesti rutkasti tilannetajua, sekä sosiaalista pelisilmää. Myös Knut Pippingin sodan aikaisen rykmentin II Pataljoonan komentajana toimineen majuri Torsten von Essenin mielestä upseerista tuli ”kansanmies”, kun miehet saattoivat odottaa ystävällistä vastaanottoa, jos he ”rehdillä tavalla” kääntyivät tämän esimiehen puoleen.¹⁸⁵

Sodan olosuhteet kokenut sukupolvi oli oppinut arvostamaan rauhan ajan kokemuksissa niitä piirteitä, jotka osoittautuivat tärkeiksi sodan ajan organisaation

184 TYKL/kys/45: informantti 243, 120.

185 Malmberg, Ilkka (2006–2007). ”Tunte mattomat sotilaat 1/16. Huolehtiva isä vie poikansa sotaan”; Niitynperä 2007, 19; Pipping 1978, 120–121. Pipping vahvistaa komentajan saaneen tämän kunnian tulla kutsutuksi kansanmieheksi. Näkisin tässä olleen tyypillinen toimintalinja, jossa esimies yrittää erilaisin metodein saada yhteyttä joukkoonsa, päätyen lopulta mekaanisen kasarmikurin ylläpidosta selkeästi alaisia enemmän kuuntelemaan ja heidän omia lähtökohtiaan kunnioittavaan toimintalinjaan.

sisäiselle toiminnalle ja toimivuudelle. Ehkä myös varusmiespalveluksen ja sodan väliseen aikaan ajoittunut suojeluskuntapalvelus olivat omiaan lisäämään käsityksiä oikeanlaatuisesta sotilasnormaaliudesta. Turha virkaintoisuus olisi vienyt vapaaehtoisen halun palvella ja totella käskyjä. Tasaisen vaativa esimies sai jälkikäteen kunnioitusta myös 1910-luvun loppupuolella.¹⁸⁶ 1920-luvun aliupseeri-ihanne oli toisaalta ”kova ääninen, suulas, räyhäävä ja simputukseen taipuvainen”. Sen sijaan ”rauhallinen, asiallinen ja humaniseen alaisten käsittelyyn pyrkivää useinkin pidettiin leväperäisenä ja mitään aikaan saamattomana nahjuksena.”¹⁸⁷ Tämän käsityksen esitti informantti, joka itse oli palvellut kanta-aliupseerina 1920-luvun alkuvaiheessa ja ylennetty upseeriksi vasta sodan oloissa. Muistelmaan kerrontatyylistä, arvostuksista ja omista kokemuksista päätellen hän on itse joutunut ”vääriymmärrettynä” kuvaamaansa jälkimmäiseen kategoriaan. Arvostettu esimies näyttää toimineen isoveljen valtaa käyttäen. Isänvaltaa korostaneet esimiehet luokiteltiin kansalaissotilaan kuvauksissa epämiellyttäväiksi.¹⁸⁸

Esimiehet jaoteltiin siis jälkikäteen hyviin ja hyväksytyihin sekä pahoihin ja vihattuihin. Knut Pippingin mukaan arvostuksessa oli ensisijaisesti kyse esimiehen persoonallisuudesta.¹⁸⁹ Kansalaissotilaan kannalta oli luultavasti yhdentekevää, miten upseeriston keskinäinen logiikka toimi ja miksi juuri rauhan ajalta periytynyt mekaaninen (kasarmi)kuri oli muodostunut niinkin tärkeäksi tekijäksi koko sotilasorganisaation toimivuuden kannalta. Lähtökohtana oli siis odotus esimerkiksi upseeriuden liittymisestä tavallisen kansalaissotilaan näkökulmasta lähemmäksi sääty-yhteiskunnan henkisiä arvoja ja sen käytänteitä. Näitä kokemuksia esiintyi kutsuntamuistoissa (edellisissä pääluvuissa) ja etenkin 1920-luvun alapuolella, jolloin upseereihin liitettiin voimakkaasti aristokraattinen leima. Myös amerikkalaisten kokemus omista upseereistaan toisessa maailmansodassa vahvistaa oletusta. Kritiikin mukaan jotkut upseerit olivat muistuttaneet lähinnä Napoleonin aikakauden perillisiä, mikä oli herättänyt vain lisääntyvää auktoriteettivastustusta. Ehkä suomalainen asevelvollisuuskokemus kävi saman prosessin läpi 1920-luvulla ja vähitellen yleistyvä miehistöä läheisempi ja ymmärtäväisempi suhtautumistapa koettiin juuri siksi niinkin merkittävänä.¹⁹⁰

Rauhan aikaisen organisaation arjesta löytyy muutakin kuin armotonta kenttäkoulutusmentaliteettia. Virallisen mekaanisen (kasarmi)kurin taustalta löytyy alaista ymmärtävää toiminnallisuutta, jossa asevelvollinen näyttäytyy subjektina, eikä alamaisenkaltaisena objektina. Esimerkiksi luutnantti Aarno Löfgren esitti kirjassaan *Näkökohtia päällikön rankaisuvaltaan ja sen käyttöön* (1927) alaisiin suhtautuvasta kurikäsityksestä mielenkiintoisia ja yksilöstä itsestään lähtevään kurikäsitykseen perustuvia ajatuksia. Komppanian päällikön ei tullut hänen mukaansa suorittaa vuorovaikutusta alaistensa kanssa poliisikuulustelun merkeissä, vaan sen tuli olla rakentavaa ja alaista kunnioittavaa. Rangaistuskäytännössä tuli noudattaa hyvää pelisilmää, jotta annetussa kurinpidollisessa menettelyssä saavutettaisiin riittä-

186 TYKL/kys/45: informantti 19, 6.

187 TYKL/kys/45: informantti 102, 88.

188 Ahlbäck 2006, 123. Tätä käsitettä on käyttänyt ainakin Teemu Tallberg kuvatessaan puolustusvoimien koulutusfilmien muuttumista varusmieskoulutuksesta kertausharjoituskoulutukseen.

189 Pipping 1978, 202.

190 Stouffer ym. 1965, 69.

vä ennaltaehkäisevä vaikutus. mikä taas edellytti kurinpitomenettelyn läpinäkyvyyttä ja julkista käsittelyä. Saattoihan olla, että esimiehen lempeästä käsittelystä huolimatta alainen rikkoi sääntöjä uudestaan. Tällöin ensimmäisen tapauksen käsittely ei ollut edennyt toivotulla ennaltaehkäisevällä tavalla. Löfgrenin mukaan arestirangaistuksiin pitäisi turvautua vain silloin, jos muilla keinoilla ei ollut minikäänlaisia vaikutuksia alaisen käytökseen. Arestirangaistuksen pitäisi synnyttää rangaistuksia vähentävää vaikuttavuutta, eikä missään tapauksessa ollut tarkoitus synnyttää asevelvollisten joukkoon arestimarttyyreit, jotka nousisivat sankarin asemaan vertaistensa joukossa.¹⁹¹ Eri tahot siis pyrkivät luomaan sotaväkeen ”asiakasystävällisen” ilmapiirin ja valjastamaan kurinpidon kansalaisten kasvattamiseen. Kirja julkaistiin vuonna 1927, eli vuosi sotilasturmalain säätämisen jälkeen. Ajoitus voi olla sattuma. Todennäköisesti kirjalla on ollut tarvetta juuri kyseisenä vuotena.

Löfgren korosti komppanian päällikön oikeutta isälliseen rankaisuvaltaan. ”Rakkaudesta alaisiinsa” päällikkö pystyi määräämään heille ojennuksia ja rangaistuksia, mutta myös jättämään jonkin rikkomuksen määräämättä. Kurinpidollisia seuraamuksia määrätessään hän näki keskeiseksi tarveharkinnan sekä ylipäättään pohdinnat rangaistusten tarpeellisuudesta ja niiden merkityksestä. Yksilöä huomioiva ja kunnioittava suhtautumistapa näyttäytyy myös sotilasmuistelmissa. Eräs muistaa ihmetelleensä alokasajan ensimmäistä päivää (Helsinki 1925, Uudenmaan rykmentti) ja kasarmiin saapumista löytäessään sängynpäädytään ja kaappinsa ovesta oman nimensä. Hän ihmetteli, että ”mistä ne tiesivätkin, että me tullaan?”. Ehkä asiaan vaikutti se, että komppanian päällikönä toiminut (jääkäri)kapteeni Jaakko Sohlo oli samana vuonna käynyt sotilaspedagogisen kurssin. Opetustyylistä hän muistaa, että se oli komppaniassa melko asiallista. Hän kiittelee jälkikäteen onneaan, että juuri hänelle sattui hyvät ”opettajat”, joiden johdolla tempu oppi tekemään. Kyseessä oli siis jääkäriupseeri, jonka ”profiili” ei alkuunkaan muistuta niitä kokemuksia, mitä jääkäriihin on jälkikäteen liitetty. Kaikista jääkäreistä ei siis tullut armeijakuntia tai armeijoita johtaneita sotapäälliköitä. Toisaalta yhdestäkään kadettiupseerista ei tullut sotapäällikköä. Sohlon tie päättyi talvisodassa, jossa hän kaatui johtaessaan pataljoonaansa.¹⁹² Pedagogisista asioista kiinnostunut Sohlo ei välttämättä omannut sotilaseläintiin pääsemiseksi riittäviä avuja. Kulutussodan henki vaati, että sen johtajisto olisi ollut riittävän (autoritaarisen) karismaattisia, eli sellaisia, joiden katsottiin omaavan riittävää lujuttua pitää kenttäarmeija ja etenkin sen päällystö rintamalinjoilla. Aikakauden johtajuusprofiili oli sidoksissa kulutussodankäynnin eetokseen.

Jälkikäteen muistetaan muitakin myönteisiä kokemuksia. Käkisalmessa vuonna 1923 palvellut muistaa, että komppanian henkilökunta oli toivotellut hyvää vointia siviilissä. Tilaisuus oli ollut ”liikuttava”.¹⁹³ Tässä muutama muu esimerkki, joissa korostuu esimiehiin kohdistuva arvostus:

191 Löfgren 1927, 487–490.

192 TYKL/kys/45: informantti 132, 5, 17; Sohlo kaatui talvisodan aikana Keljassa (Karjalan kannaksella) pataljoonankomentajana joulupäivänä 1939. Tiedot perustuvat Suomen jääkärien elämänkerrasto-matrikkeliin (1975). Ei lähdeluettelossa.

193 TYKL/kys/45: informantti 99, 27.

Helsinki 1923: Jäi erikoisesti mieleeni, että upseerimme olivat herrasmiehiä. [...] Saksassa koulutetut jääkäritkin, jotka silloin alkoivat olemaan vääpelin vakansseilla olivat hyviä esimiehiä.¹⁹⁴

Käkisalmi 1935: kyllä se käy, sanoi entinen esimieheni, rehdimpiä ”kapiukkoja” mitä koskaan olen tavannut.¹⁹⁵

Kiviniemi 1925: Että mitään pahempia simputuksia ei käytetty, siihen saattoi osaltaan vaikuttaa komppaniamme päällikön asenne, sillä hän ei niitä suvainnut.¹⁹⁶

Viimeisin esimerkki on kiinnostava. Informantin mukaan juuri tämän pidetyn kapteenin uskotaan ampuneen itsensä Perkjärven leirillä. Tähän ajatukseen on saattanut vaikuttaa ajankohta ja varuskunnan fyysinen sijainti, joka viittaa Pentti Haanpään novelliin, jossa kuoli juuri kapteenin arvoinen upseeri. Hän ei tosin nauttinut (romaanissa) alaiensa suosiosta. Myös vuonna 1918 Turussa palvelleet muistaa yksikkönsä upseereita lämmöllä, koska he eivät olleet turhan virkaintoisia, vaan tasaisen vaativia. Hän muistaa myös ratsastaneensa joukko-osastonsa (todennäköisesti) komentajan hevosella kun komentaja itse marssi miesten kanssa ja kertoi hauskoja tarinoita.¹⁹⁷ Ylempien upseerien rento isällisyys vaihtui 1930-luvun myötä nuorempien upseerien ammattitaidon ja asenteen arvostukseen. Patriarkaalisen alamaiskokemuksen muistot muuttuivat siis kansalaisen asiallisiin kohtelukokemuksiin.

Työn tasainen jakautuminen näyttää olleen tärkeässä roolissa suomalaisen varusmiesten keskinäisessä kontrollissa ja valvonnassa. Kenenkään ei edellytetty tekevän enemmän töitä kuin mitä toiset tekivät. Töiden välttely koettiin kuitenkin vakavana asiana. Aikaisemmin olen esittänyt esimerkin, jossa alokkaan ”pinnaaminen” koettiin vakavana asiana. Palvelustehtävistä vapautuminen saatettiin kokea kuitenkin neuvokkuuden osoitukseksi. Vastaavasti palvelustoverin saamat vapautukset yhteisistä työtehtävistä koettiin epäoikeudenmukaisiksi, koska ne vain lisäsivät omaa työtaakkaa.¹⁹⁸ Jopa asepalveluksen suorittamisesta vapautuminen saatettiin kokea eräänlaiseksi onnistuneeksi pinnaukseksi.¹⁹⁹ ”Pinnaamisista” löytyy aineistosta muutamia esimerkkejä.

Helsinki 1922: Kyllä se tuo ”pinnari” nimitys oli käytössä silloin jos yritti olla pois jostain yhteisestä työstä, kuten alokasajalla ”perunateatterista”, tai tupatarkastuksista. Näistä tilaisuuksista sain luvan olla poissa itseltään komppanian päälliköltä ja siksi kuulin joskus sanottavan ”suurpinnariksi” kunnes tottuivat siihen että sain erivapauksia.²⁰⁰

Jälkikäteen on mahdotonta paikantaa miten yksittäisen varusmiehen ”suosiminen” on vaikuttanut joukkohenkeen. Ehkä vakavampi ongelma syntyi, jos kyseessä oli

194 TYKL/kys/45: informantti 599, 22.

195 TYKL/kys/45: informantti 219, 35. Tämä mielipide muodostui viimeistään, kun esimies hankki hänelle ”lähtöviinat”.

196 TYKL/kys/45: informantti 130, 9.

197 TYKL/kys/45: informantti 19.

198 TYKL/kys/45: informantti 102, 95–96.

199 TYKL/kys/45: informantti 672, 2.

200 TYKL/kys/45: informantti 84, 14–15; Samoilla linjoilla näyttää olevan myös informantti 96, 32.

ylimääräinen palvelustehtävä tai muu kollektiivinen rangaistus, josta jotkut pääsivät ”luistamaan”. Komppanian päällikkö näyttää nousseen varusmiehelle ensimmäisen tason ”pelastaja” -tasoiseksi esimieheksi. Seuraavat tasot ovat sitten jo etäisempiä tahoja. Ylimpänä tasona toimii luonnollisesti Mannerheim, joka on varusmiehen näkökulmasta jälkikäteen muistettuna eräänlainen ohittamaton ja siis ylin karismaattisen auktoriteetin edustaja. Häneen on haluttu liittää siis oman sotilasuran lähtökohdat, oma sotilasnuoruus. Eräs ruotsinkielisessä joukossa (Helsinki) palvellut muistaa käyneensä keskustelua hänen kanssaan ruotsin kielellä, Mannerheimin omalla äidinkielellä.²⁰¹ ”Pelastajan” rooli paikannettiin myös armeijan setään (toisessa pääluvussa), joten kyse ei ollut vain ammattisotilaista.

Komppanian päällikköön muodostettiin useissa sotilasmuistelmissa hyvät ja lähes toverilliset suhteet, josta oltiin ylpeitä, vaikka se olisikin herättänyt palvelustovereissa kateutta ja kaunaa. Esimerkiksi ammattitaitoiset ja komppanialle hyödylliset varusmiehet näyttävät olleen päällikön erityiskohtelussa. Eräs informantti oli määrätty puusepäksi siviilitaustansa mukaisesti. Hän kertoo itsensä komppanian päällikön hakeneen hänet takaisin komppaniaan aliupseerikoulusta, johon komppanian väepeli oli hänet määrännyt. Ammattitaitoista puuseppää tarvittiin. Hän koki olevansa erityisasemassa, mikä teki samalla komppanian päälliköstä hänen asioittensa ajan. Näissä muistikuvissa oleellisinta on siis jälkikäteen muodostunut käsitys totuudesta. Hänellä oli myös ”erivapauksia” olla osallistumatta normaaleihin päivärutiineihin. Tässä lähtöasetelmassa hän muistaa muitakin hyviä tekoja mitkä osoitetaan suoraan komppanian päällikön hyvyyden teoiksi:

[...] simputusta ei meidän komppaniassa ollut, kiitos komppanian väepelin ja erikoisesti komppanianpäällikön, jääkärikapteeni Oksasen. Kerran eräs alikersantti yritti sitä, komensi kaksi miestä illalla maahan, ylös, maahan, ylös, ja kun sattui märkä kurainen paikka niin ei sitä ollutkaan kiirettä ylös vaan vielä jalallaan painoi alas että paremmin sai kastetuksi. Mutta en tiedä mistä komppanian päällikkö sai sen tietää ja rankaisi sitä alikersanttia ja siihen loppui sen kiusan teko.²⁰²

Aina ei ollut kyse ”pelastajista”. Joissain sotilasmuistelmissa korostettiin myös normijoustavuutta, käytännön pelisilmää tai varusmiehen potentiaalın huomaamista. Eräs muistaa, että pataljoonan komentaja oli ilmoittanut kotiuttamiseen liittyen, että hänestä tehdään kersantti. Toisessa maailmansodassa hän kuitenkin palveli alikersanttina.²⁰³ Hän näyttää syyttäneen tästä ”virheestä” sotilaspassin kirjoittajaa, eikä siis kyseistä komentajaa, jonka on saattanut mennä lupailemaan sellaista, mitä ei sitten pantu käytäntöön. Syyllinen löytyy esimiesjärjestelmän alatasolta ja lähinnä aliupseereista, jotka olivat este yksilön omatoimisuuteen ja omanarvontunteen kasvamiseen.

Esimiesten tiukkuutta, tarkkuutta ja oikeudenmukaisuutta arvostettiin mutta myös tilanteentajua. Seuraavassa esimerkissä on kyseessä alovak, joka näytti muidenkin kuvausten perusteella kulkeneen aivan omia polkujaan, tai viisaasti omak-

201 TYKL/kys/45: informantti 640, 5.

202 TYKL/kys/45: informantti 84, 7.

203 TYKL/kys/45: informantti 641, 13.

suneen oman roolinsa tietämättömänä. Häntä ei tästä ”ominaisuudesta” rangaistu, koska hän selvästi yritti parhaansa mukaan selvittää omalla tavallaan alokasajan ensimmäisistä haasteista:

Käkisalmi 1932: Kellon lähetessä 21 tuli viestiosaston vääpeli tupaan, joku tulokkaista teki asennon kun vanhat huusi huomion. Vain A. Tynkkynen jäi istumaan kaappinsa päälle varusteiden sekaan. Vääpeli tuli kohdalle ja kysyi, Mikäs meis te olette. – min oon monni ja hymyili perään Vääpeliäkin hymyilytti, kääntyen pois päin ja lähti tuvasta.²⁰⁴

AVAINTEKIJÄNÄ AIKUISEN KANSALAISSOTILAAN ROOLIN SUVAITSEMINEN

Jälkikäteen kirjoitetuissa sotilasmuistelmissa asevelvollisuuttaan sotilasyhteisössä viettänyt yksilö kokee ympäröivän organisaation myös kahlitsevana ja pyrkii osoittamaan jo edellä mainittuja selviytymisstrategioitaan, joissa korostuu sitkeys, neuvokkuus, rohkeus ja esimerkillisyys. Vastoinkäymisiin liitetään itse tehtyjä valintoja, eikä organisaation saneleman pakkovallan ilmentymiä. Selviytyjänä ja voittajana ollaan yleensä itse suhteessa lähimpään esimieheen tai varusvaraston ”rätti-mikkoon”, joka pyrki epärehellisesti saamaan kuittauksen vastaanottamistaan varusteista, joita ei ollut edes annettu. Oleellista selviytymisen ja pärjäämisen retoriikassa on subjektin oman keinovalinnan esittely ja virallisen organisaation sanktiojärjestelmän taitava mutta oikeudenmukainen ohittaminen. Yksilö ja hänen mahdollisuutensa selvittää organisaation asettamista paineista näyttää olleen merkittävässä asemassa. Tätä samaa ilmiötä kuvasi myös Knut Pipping kirjoittaessaan, että ”mikä pinnallisesti asiaa tarkkailevasta tuntui vastustelevana jermuiluna, oli itse asiassa eräs tärkeimmistä taistelutahtoa kohottavista tekijöistä”.²⁰⁵ Kyseinen mielipide näyttää kontekstistaan irrotettuna lähinnä mielettömältä. Miten jokin sellainen, mikä tulkitaan olevan virallista organisaatiota vastaan, onkin epävirallisen organisaationkielellä tarkoitettu tukemaan virallisen organisaation tarkoituksia. Kyse on luultavasti siitä, että yksilölle annetaan mahdollisuus osoittaa siviili-identiteetti-taustansa, jonka jälkeen hän pystyy paremmalla todennäköisyydellä toimimaan epäitsekästä ja noudattamalla virallisen organisaation hänelle antamia käskyjä. Muistelijat ovat ehkä siksi halunneet tuoda esiin jäykän hierarkian sisältä paljastuvan huumorintajun ja esimiesten toverillisuuden, joka jäi epäviralliselle tasolle, koska sen virallinen ilmentäminen ei olisi välttämättä tuonut esimiehille kunniaa. Esimiehet poikkesivat siis virallisen organisaation legitimoimasta ja säätelevästä kurista, kurinalaisuudesta ja tottelemisvaatimuksista. Esimiehellä olisi ollut mahdollisuus ja toisaalta virallisen organisaation kannalta myös velvoite rankaista alaista tai vähintäänkin ilmoittaa tehdystä rikkeestä syytetyn suoranaistulle esimiehille. Vilpit ja pahanteot kuitattiinkin kuitenkin muistelmissa usein (esimiehen ja

204 TYKL/kys/45: informantti 197b, 3. Tähän esimerkkiin on syytä liittää maininta, että aikakauden sotilaskaapit olivat niin matalia ja pieniä, että niiden päällä saattoi istuakin; Vastaavanlainen kokemus normijoustavasta vääpelistä löytyy lähteestä: informantti 96, 68.

205 Pipping 1978, 21.

alaisen) molemminpuolisella naurulla ja yllättävän toistuvasti maininnalla, että ”tästä asiasta ei sitten jälkeenpäin puhuttu. Ei pojille tullut siitä mitään rangaistusta”.²⁰⁶

Edellisissä esimerkeissä esimies toimii epävirallisen organisaation normiston mukaisesti. Hänen tekonsa ja sanansa muistetaan positiivisena tapahtumana juuri siksi, että hän on pystynyt poikkeamaan edustamastaan virallisen organisaation sanktionantoperiaatteesta. Päälystön kannalta tilanne on kuitenkin huomattavasti monimutkaisempi, koska heidän oli tasapainoteltava kahden mielipiteen välissä. Pippingin mukaan upseerin joko esimiehet pitivät häntä epäkelpona upseerina tai miehet pitivät häntä orjapiiskurina.²⁰⁷ Edellinen sitaatti kuvasi toisen maailmansodan olosuhteita, mutta edustaa kannanotoltaan todennäköisesti myös sotaa edeltänyttä aikaa. Ainakin Karjalan Ratsujääkäriyrykmentin (Viipurissa vuosina 1918–1920) komentajana toiminutta eversti Gerg Londénia pidettiin esimiesten arvioissa kauttaaltaan hyvänä upseerina. Alaisten mielestä hän taas oli liian pikkutarkka, eikä kiinnittänyt huomiota taistelu- ja johtamistaidon kehittämiseen.²⁰⁸ Tässä mielessä tunnetuista upseereista kerrotut menestystarinat sijoittuvat eri kategoriaan, koska niiden kerronnan tarkoituksena on nostaa ”oma sankari” hänen oman vertaisryhmänsä yli. Samalla nostetaan oma yksikkö ”sankarin” mukana merkittäväm-pään asemaan. Esimerkiksi Lauri Törnin joukossa palvelut voi kokea olleensa itsekin sankari, vaikka ei olisi ehtinyt edes osallistua taistelutoimintaan.

Väinö Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa* on upseeri, joka edusti selvästikin miesten pitämää mutta esimiesten karsastamaa esimiestyyppeä. Kyseessä on Koskela, jonka perhe oli tarinassa ollut ennen torpparien itsenäistymistä hyvinkin punainen. Hänen isänsä oli ollut sisällissodassa punakaartin komppanian päällikkönä.²⁰⁹ Linna on muodostanut Koskelasta kansanarmeijan johtajan, jonka fokus on omassa joukossa ja sen epävirallisessa rakenteessa, eikä esimiesten kunnioituksessa ja siis virallisessa organisaatiossa. Samanlaista ihannoitua *jermuilua* esiintyy muissakin tuntemattoman sotilaan karikatyyrimaisissa hahmoissa. Teos sisältää monia esimerkkejä esimiehistä, joita ei pidetä ideaaleina tai muuten hyväksyttävänä. Pahan esimiehen piirre liittyi pääasiassa heidän negatiiviseen asenteeseensa suhteessa kansalaisotilaisiin. Sisällissodan jälkeisissä tunnelmissa erityisen raskauttavana ja vastenmielisenä saatettiin pitää upseeriston ymmärtämättömyyttä sen suhteen, että varusmiehinä saattoi palvella myös sisällissodan punaisella puolella taistelleita. Punaisella puolella taistellut oli siis suorittamassa lain hänelle määrittämää kansalaisvelvollisuutta. Palveluksessa tehtiin se mikä oli käsketty mutta ei ”hymyssä suin” tai ”alaisia innostaen”, vaikka tätä olisikin vaadittu.²¹⁰

Upseereita kohtaan tunnettu kaunan tunne saattoi liittyä myös rauhan aikana koettuihin ”vääryyksiin”. Yksi kuuluisa esimerkki on Tampereen ”lippuskandaali” vuodelta 1933, jolloin suojeluskunnan piiripäällikön (A. Pajarin) johtama 150

206 TYKL/kys/45: informantti 33. Tämän lauseen henki toistui useampaan kertaan aineistossa.

207 Pipping 1978, 119.

208 Castrén 1996, 22.

209 Linna 1996, 278. Koskelan ”punamielisyyttä” tuli selvästi esille kun hän pyysi Vanhalaa laulamaan ja erikseen alikersanttia Antti Rokan ”kapinalauluksi” nimeämää laulua: ”Köyhä Suomen kansa, katkoo kahleitansa [...]”

210 TYKL/kys/45: informantti 472, 36–38.

hengen ”upseerikomppania” takavarikoi valtakunnan lippujen kanssa samaan riiviin nostetut punaiset liput. Piiripäällikkö teki tämän toimen kertomuksensa mukaan estääkseen väkivaltaisuuksien puhkeamisen piirissään.²¹¹ Kyseinen teko synnytti kaunan tätä piiripäällikköä (Pajari) kohtaan, mikä hälveni vasta sodan aikana. Pajari oli osoittanut henkisen lujutensa sodan olosuhteissa. Myös *Tuntemattoman sotilaan* vihattua Lammiota lopulta kunnioitettiin, koska hän ei pelännyt.²¹² Sodassa upseereilta odotettiin siis ensisijaisesti ammattitaitoa ja sitä, että he eivät ”tapattaneet miehiään”. ”Tuhlaavasti” kansalaissotilaita taistelulentällä käyttäneitä upseereita saatettiin vihata jopa niin paljon, että heidät voitiin kollektiivisen päätöksen tai sen tuottaman tuntemuksen perusteella ampua, mikäli he uskaltautuivat tulemaan etulinjaan asti. Pipping kertoo ampumatapauksesta, jossa erästä kapteenia oli onnistuttu ”vain” haavoittamaan ampumalla. Kyseessä oli miesten vihaama ”miestentappaja”.²¹³ Toisen maailmansodan ajalta on muitakin esimerkkejä, joissa vihattua esimestä kohtaan haluttiin osoittaa tai jopa osoitettiin suoranaista fyysistä väkivaltaa.²¹⁴

Esimiehet eivät voineet olla aina täysin varmoja, etteivät joutuneet alaistensa tuottaman väkivallan uhreiksi. Tämän ilmapiirin tunsivat myös Pippingin rykmentissä palvellut toisen pataljoonan komentaja, joka kertoo jälkikäteen pelänneensä ”koko ajan, että saisin kuulan kallooni”. Tuntemus oli syntynyt pelkästään siitä, että hän oli ryhtynyt kohottamaan joukkonsa taistelumoraalia sulkeisharjoituksilla sekä taisteluharjoituksilla, mikä oli tuottanut siis ongelmia ja ristiriitoja. Pataljoonan komentaja oli toimillaan luultavasti vahvistanut alaistensa tuntemuksia hänestä herrana. Ajan kuluessa hänestä oli muotoutunut arvostettu esimies.²¹⁵ Samantyyppinen kertomus liitetään asemasodan aikana majuri J. Ränkipohjaan, joka vaati korsussa kunniantekoa. Miehet olivat todenneet pistooliaan tavoitelleelle majurille, että ”jättäisi sen tekemättä, ettei hän kuole ennen kuin näkee millaisia miehiä me olemme”. Hän jätti kertomuksessa ”sen tekemättä” ja alkoi ”kunnioittaa miehiä ihmisinä”. Upseerin pistoolintavoitteleminen oli sodanaikaan liittyvässä kerronnassa jatkuvasti esillä ollut yksittäinen seikka.²¹⁶ Pistooli symbolisoi valtaa ja myös sotilasidentiteetin erilaisuutta siviili-identiteettiä kantaneisiin. Kyse ei siis ollut hajottavasta, vaan erilaisuutta sallivasta tunteesta. Oleellista oli siis kokemus,

211 Pohjois-Hämeen Suojeluskuntain piiripäällikön [Pajari] kirje n:o 80.33. Piirip. Henk. Suojeluskuntain Päällikölle [Malmberg] Koskee: Punaisten lippujen alasottamista Tampereella [Malmbergin arkisto], kansio 5. KA.

212 Malmberg, Ilkka (2006–2007), ”Tuntemattomat sotilaat 5/16. Kaikki vihaavat helsinkiläisluutnanttia”.

213 Pipping 1978, 212, 164.

214 Syrjö 1991, 261. Syrjö mainitsee tapauksen toukokuusta 1942, jolloin eräs pioneerikomppanian joukkueen johtajana toiminut värrikki pahoinpideltiin. Häneen oltiin tyytymättömiä, koska hän vaati rintamaolosuhteissa ”alokasmaista kuria”.

215 Niitynperä 2007, 19.

216 Sotasavotta 1974, 40–41, 169–171, 179–183. Samasta upseerista on kirjassa kaksi samantyyppistä kertomusta. Ränkipohjan käyttäytymisen mahdollinen syy saattoi olla juuri saatu ylennys, jonka johdosta hän näki asemansa muuttuneen aikaisemmasta - majuri oli aivan eri asia kuin kapteeni. Toinen syy saattoi olla korsun sisäänkäynti, joka oli eräänlainen luiska, jolloin korsuun sisäänmeno oli enemmän liukumäen kuin rappusten kaltainen. Kyseinen järjestely saattoi tuottaa Ränkipohjassa ”häpeän” tunteen, eli että hänen upseerinkunniaansa oli loukattu moisella järjestelyllä.

että kansalaissotilaalle jätettiin riittävästi toiminnallista tilaa. Tämän tilan saamiseksi kansalaissotilaat olivat joissain tapauksissa valmiita äärimmäisiin tekoihin. Sotaväen ylilääkärin tilastoissa löytyy kuolemantapauksia, joiden taustalta löytyy esimiehiin kohdistuvaa väkivaltaa tai ainakin sillä uhkaamista. Pelkästään vuoden 1928 tilastoissa esiintyy kolme tapausta. Ensimmäisessä tapauksessa Viipurin rykmentissä palvellut sotamies Leo K. oli ampunut itsensä pistoolilla. Alkoholien vaikutuksessa ollut mies oli hetkeä aikaisemmin uhannut ampua erään rykmentin upseerin. Toinen tapaus oli kanta-kersantti Väinö V:n murha. Häntä oli ampunut vatsaan ”tuntematon henkilö”. Kolmas tapaus esiintyi nimikkeellä ”ruhjoutuminen”. Kyseessä oli kanta-alikersantti Tuomas N. joka oli ”tavattu junan vaunun katolta kuolleen. Oletetaan että joku siellä olisi hänet ruhjonut”.²¹⁷ Esimiehiin oli kohdistettu avointa väkivaltaa jopa vanhan väen aikana. Everstiluutantti G. Njeshaita todennäköisesti murhattiin sotaharjoituksen aikana 23.9.1908 Hämeenlinnassa. Todennäköiseksi syyksi mainittiin hänen olemuksensa ”kauhean pahana upseerina”.²¹⁸ Aikakausi oli väkivaltainen vielä maan itsenäistymisen jälkeenkin, eivätkä nämä tapaukset olleet mitenkään poikkeuksellisia. Käytetyt kielikuvat kertovat väkivallasta mutta myös siitä, että ilmassa oli jännitteitä:

Kouvola 1937: Monet oman ikäluokkani mosurit uhkasivat siviiliin päästyään kostaa vittumaisimmille varusmies- tai kapiaisesimiehilleen kaikki vittuilut antamalla heille turpiin tai pieksämällä heidät.²¹⁹

Varusmiespalvelusaikainen vihanpito näyttää loppuneen sotilasmuistelmien mukaan ajan tuoman etäisyyden myötä, jolloin ”Vanha kauna ja sotilasajan vannottut valat ovat unohtuneet”.²²⁰ Väkivaltaisuudet eivät toisaalta kulkeutuneet virallisen organisaation tietoisuuteen ja säilyneet jälkipolville tilastollisina faktoina. Toisen maailmansodan aikana näyttää olleen vastaavanlainen tapa jättää useimmat kurinpidollista seuraamusta vaatineet rikkomukset ja rikokset ilman merkintöjä virallisiin asiakirjoihin.²²¹

Tavoitetilana on siis hyväksi koettu ja hyväksytty esimies, jonka varjeluksessa nähtiin olevan hyvä palvella. Edellisten esimerkkien valossa näyttäisi siltä, että kansalaissotilaat olivat aktiivisesti myös muokkaamassa esimiehiään sellaisiksi, että heidän kanssaan oli ylipäätään mahdollista toimia. Omassa komppaniassa oli asiat hyvin, jos esimies kohteli alaisiaan paremmin, kun mitä oli asian tila muissa yksiköissä. ”Simputus” ja sen ilmeneminen omassa yksikössä miellettiin vain kovaksi koulutukseksi, jos siis esimiehiin uskottiin ja heidän tarkoituksensa hyväksyttiin. Seuraavassa esimerkissä nähdään omat kokemukset ”kovasta koulutuksesta” täysin normaaleina mutta suhtauduttiin toisen ”koviin” kokemuksiin lähinnä säälien:

217 Tilastoja kuolemantapauksista armeijassa vuosilta 1926–1929. T21750/13, KA, Sörnänen.

218 Korkama – Roudasmaa 1988, 224.

219 TYKL/kys/45: informantti 227, 321.

220 TYKL/kys/45: informantti 227, 321.

221 Syrjö 1991, 262. Syrjö epäilee erilaisten kahnauksen jättämisen virallisten pöytäkirjojen ulkopuolelle saattaneen johtua esimiesten halusta välttää liiallista huomiota joukkonsa heikenneen kurin suhteen. Se olisi saattanut heikentää heidän julkisuuskuvansa johtajina.

Helsinki 1922: Tietysti juostiin kasarmin ympäri ja muutoinkin ja ryömittiin mutta ei se meillä ollut sitä mitä nähtiin toisissa komppanioissa erityisesti neljännessä komppaniassa ja Radiopataljoonassa.²²²

Sotilaskoulutuksen siis piti olla kovaa ja siitä piti jäädä karvaita kokemuksia. Näihin oman ruumiin kautta koettuihin palvelustapahtumiin osattiin kuitenkin suhtautua kuria tai yhteishenkeä parantavina. Koulutuksen ja rangaistuksen välinen yhteys on herättänyt eräässä sotilasmuistelmassa jälkipuintia siitä mikä oli oikein ja mikä koettiin vääräksi. Aloksharjoituksessa ilmeni, että osa ei ollut tehnyt niitä toimenpiteitä kivääriharjoituksessa, mitä oli käsketty. Seurauksena oli kollektiivinen rangaistus, johon eivät kuitenkaan osallistuneet ne, jotka olivat ”pinnanneet” kivääriharjoituksessa:

Käkisalmi 1935: Minusta oli liika se, että ne joille oli patruuna piipussa, joutuivat samaan sakkiiin kuin mekin pinnarit, sekä se, että ne jotka kieltäytyivät ylimääräisistä harjoituksista saivat meille aikaan kovan santsin ja itse vetivät lonkkaa silläaikaan saamatta siitä minkäänlaista rangaistusta.²²³

Pelottavat ja osin myös vihatut esimiehet näyttävät olleen vaativia mekaanisen kasarmi(kurin) ylläpidon suhteen. Esimerkiksi Helsingissä vuonna 1925 muistetaan palvelleen ”kova santsari ts. simputtaja ja varsinainen alokkaiden syöjä”. Hän joutui muistelmaan mukaan putkaan tekemistään vääryyksistä ja lopulta ”joutui talliväpeliiksi”.²²⁴ Kertomuksissa paha sai palkkansa ja julma esimies koki tuomionsa joutumalla ”koulutuskieltoon”. Tässä mielessä muistelmat muistuttavat Ulla-Maija Peltosen tekemiä muistitietoon perustuvia havaintoja kansalaissodan traumoista, vaikka kansalaissodan syvällisiä traumoja ei toki voi suoraan verrata asevelvollisuuttaan suorittaneiden kokemuksiin. Sodan hävinnyt puoli kehitti psyykkisesti vaikeassa tilanteessa oman tapansa surra ja muistaa vainajiaan. Tämä tehtiin kehittämällä vanhan uskomustradition pohjalta oma perinne, joka sai uudessa tilanteessa uuden merkityksen. Myös siinä ”kohtalon laki” rankaisi vääryyksien toimeenpanijoita ja esimerkiksi pappi tai teloittaja teki itsemurhan tai menetti järkensä.²²⁵

Esimiesten mekaaninen samanlaisuus ei herättänyt sotilasmuistelmissa juuriakaan muistikuvia. Sen sijaan erottuvat persoonallisuudet jäivät mieleen. Sotilaiden erottautuminen toisista sotilaista on tunnetumpaa sodanjohdon tasolla olevien osalta. Mannerheimin sekä kenraalien Nenosen ja Oechin viikset sallittiin normaaleina poikkeuksina. Toisen maailmansodan aikana yhdysvaltain armeijassa kenraali Matthew Ridgway (82. Maahanlaskudivisioonan komentaja) tuli tunnetuksi kanttaessaan käsikranaatteja ja ensiapupakkausta sekä kenraali George Patton Colt .45 pistoolistaan.²²⁶ Johtaja pyrki erottautumaan, jotta hänet muistettaisiin ja jotta hänet huomattaisiin. Pelkät teot eivät riittäneet, koska asevoimien virkapukujen sa-

222 TYKL/kys/45: informantti 84, 8.

223 TYKL/kys/45: informantti 219, 19–20.

224 TYKL/kys/45: informantti 132, 17.

225 Peltonen, Ulla-Maija 2000.

226 Janowitz 1996, 47, 164.

mannäköisyys ei anna mahdollista jonkun tietyn ”tavamerkin” muistamista. Johtaja saattaa siis muodostaa itsestään persoonallisen, vaikka aikaisemmassa luvussa kuvasinkin ihannesotilaan liittyneen juuri mekaaniseen toistamiseen. Toistaminen ja kopiointi ei kuitenkaan tee yksilöitä ja erota heitä toisistaan. Sota-aika mahdollistaa muutenkin rauhan aikaan nähden erilaisen johtajuuden mallin. Amerikkalaisen tutkimuksen mukaan juuri sota-aika nosti koko maailman tietoisuuteen esimerkiksi epäkonventionaalista sotilaslogiikkaa ja taktista ajattelua edustaneet Pattonin sekä Douglas MacArthurin ja William Mitchellin. Nämä epätavanomaiset komentajat saattoivat edustaa täysin erilaisia tulkintoja asevoimien käytöstä, jos niitä vertaa aikalaisiin upseereihin. Heidän innovatiivisuutensa oli kuitenkin sodassa hyväksi havaittua, vaikka tapahtumahetkellä heidän toimensa olisivatkin herättäneet negatiivista huomiota. Maailmansotien välisen aikakauden sotilasjohtajuus oli kriisissä toisen maailmansodan aikana, jolloin tusinoittain, ellei jopa sadoittain korkea-arvoisia sotilasjohtajia siirrettiin syrjään nuorempien, luovempien ja vähemmän rauhan ajan sotilasrutiineihin sitoutuneiden upseerien edestä.²²⁷ Suomalaisina esimerkkeinä epäkonventionaalisista komentajista voisi mainita Paa-vo Talvelan sekä Aaro Pajarin.

Erillisen pataljoona 21:n komentaja kapteeni Nikke Pärmin joukko oli koottu vankiloista vapaaehtoisesti rintamalle tulleista sotilaista (tunnettiin myös nimellä *Musta nuoli*). Hän on upseerina hyvä esimerkki jälkikäteen arvostusta saaneesta esimiehestä. Hänen sanomisiaan muistetaan (ehkä liiankin sanatarkasti) yli puolen vuosisadan takaa. Ehkä hänen persoonallinen tapansa ääntää t-kirjain d-kirjaimeksi on parantanut sanontojen säilyvyyttä. Hänessä korostuu kurinpidollinen järkkymättömyys mutta samalla hyvän psykologisen silmän siivittämänä kyky selkeään normijoustavuuteen, verbaalinen nokkeluus esimiehiinsä nähden ja ylivertainen auktoriteetti-asema sodan ajan joukkoonsa. Nämä ”Nikke Pärmi -jutut” kiersivät puolustusvoimissa, mutta vasta toisen maailmansodan jälkeen.²²⁸ Yleisen käsityksen mukaan häneen liitetään kuuluisat sanat ”duoda, duoda”. Nämä liitetään myös vuonna 1932 Savon jääkäriyrykmentissä palvelleeseen kersanttiin, jonka liikanimi oli ”tuoda tuoda”.²²⁹ Kyseessä saattaa olla sodanajan ja rauhan ajan sekoittuminen. Vastaavia kansallisesti merkittäviä henkilömyyttejä ei näytä keränneen kuin historiankirjoihin nimensäkin jättäneet kenraalit ja tietysti ylipäällikkö Mannerheim.

Yksittäiset henkilöt saattoivat olla merkittäviä omassa viiteryhmissään. Viipurissa sijainneessa Markovillan sotakoulussa opettajana 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa toiminut kapteeni Eino Vääntinen (ei ollut Suomen kadettikoulun kasvatti) sai omalla pedagogisella tyylillään aikaan eräänlaisen ”vääntis-villityksen” puolustusvoimissa. Muistitiedon mukaan opetusmenetelmät olivat ”teennäisiä ja suomalaiselle luonteelle vähemmän sopivia”. Tästä yksittäisestä kouluttajapersoonasta on esitetty kiinnostavia tulkintoja. Sen mukaan tapaus Vääntinen on hyvä esimerkki suomalaisesta itsellisyydestä suhteessa ulkomaisiin esikuviin. Vääntisen on tulkittu vaikuttaneen myös suomalaiseen sotataidolliseen ajatteluun.²³⁰ Sama Eino Väänti-

227 Janowitz 1966, 152-154.

228 Esimerkiksi: Sotasavotta 1974, 174-175.

229 TYKL/kys/45: informantti 182, 42.

230 Taistelukoulu 1927-1977, 19.

nen järjesti Jalkaväkirykmentti 49 komentajana Vuosalmessa kesällä 1944 erikoisia ryhti- ja kurinpalautusharjoitteita. Hän näyttää jatkaneen näitä ”teennäisiä ja suomalaiselle luonteelle vähemmän sopivia” harjoitteita myös kenttäarmeijassa, jossa ne saatettiin tosin ottaa vastaan myös huumorilla ja siten hyväksyvästi, vaikka ehkä myös oudoksuen.²³¹ Saatettiin myös puhua ”Vänttisen värinästä”. Sillä tarkoitettiin sulkeisjärjestyksen aikaista ojennuksen ”etsimistä”, jonka pitää ilmentää ”sähköistä värinää”.²³² Pärmä ja Vänttinen ovat esimerkkejä omalla tavallaan hyväksytyistä johtajista, koska he pystyivät luomaan omalla persoonallisella olemuksellaan ja esiintymisellään arvostusta mutta luultavasti myös toiminnallista vapautta.

”Suomalaiselle luonteelle vähemmän” sopivat koulutusmenetelmät ovat kiinnostava teema. Lähtökohta on siis mahdollisesti ollut kollektiivisesti ymmärretty ajatus siitä miten tuli kouluttaa ja miten nähdä koulutuksen menetelmälliset puolet. Luultavasti juuri ne menetelmät, jotka poikkesivat yleisesti hyväksytyistä ja ehkä virallisiksi miellettyistä, nähtiin myös sopimattomina. Kulutussotaan valmistautuvan armeijan mekaanista (kasarmi)kuria noudattava armeija oli tässä mielessä siis (virallisesti) sitoutunut niihin opetusmenetelmiin, jotka olivat ehkä opittu jo nuoruusvuosien kouluopetuksesta. Uusia opetusmenetelmiä ja -metodeja ei 1920-luvun alussa suosittu, koska ne eivät toistaneet sitä mihin oli totuttu. Kyse on siis tutun ja turvallisen opetustavan korostamisesta, vaikka näillä erilaisuuksilla onkin voitu saada aikaan ”oppimisen kannalta” positiivisia tuloksia. Tällöin opetusmenetelmien erillisyys on saattanut herättää halun oppia juuri se tietosisältö, joka on liitetty tähän erillisuuteen. Kyse saattaa olla mekaanisiksi koettujen menetelmien hylkäämisestä ja epävirallisten sisäistämistä.

(SAVOTAN) KANSALAISSOTILAS JA HERRA(VIHA)

Ennen uppoutumista syvemmälle joukkokoheesio-kysymyksiä ja siihen vaikuttaneita tekijöitä tarkastelen vielä lähemmin kansalaissotilaan tuottamia käsityksiä itsestään sekä erityisesti *toisesta*, eli siitä, mitä itse ei oltu:

Myöhemminä vuosina sen kyllä näki. Jatkäkin täytti silloin velvollisuutesa. Vaekka ei aekasemmin soanut työtä eikä leipee.²³³

Maatalous ja metsätyöt olivat tutkimusaikakaudella varsin käsityövoittoista ja ne sitoivat huomattavan osan työväestöstä. Suomen metsä- ja uittotyövoimaan kuului vielä vuoden 1950 väestölaskennan mukaan 515 000 työkykyistä miespuolista henkilöä (olivat tehneet näitä töitä yhden tai useamman päivän ajan). Tämä määrä oli 67 % kaikista maaseudun työkykyisistä miehistä. Kokonaisuudessaan oli kyse 37 miljoonasta metsä- ja uittotyöpäivästä. Heistä ansiotöihin osallistui 309 000 met-

231 Härkönen 1992. Everstiluutnantti J. Vänttisen ensimmäinen ”liike” oli seuraavanlainen: Kaikki miehet seisovat veltosti miten haluavat. Komennetaan ”ryhti”, jolloin miehet kohentavat ryhtinsä salamannopeasti. Tämän jälkeen komennetaan ”vapaa”, jolloin taas sai antaa velttoudelle vallan. Tällaisten ”ryhti - vapaa” -liikkeiden piti hänen mukaansa olla erityisen ryhtiä terästäviä.

232 TYKL/kys/45: informantti 180, 55.

233 Pöysä 1997, 78. Ote Tauno Puumalaisen jätkäperinteen kirjoituskilpailun tuotoksesta (J16, 49).

sä- ja uittomiehenä.²³⁴ Torppariuudistukset olivat myös kasvattaneet itsenäisten pienviljelijöiden määrää.²³⁵

Käkisalmi 1935: Varusmies aika on jättänyt mieluisan muiston. Siellä on alusta alkaen pienen mökin poika yhdenvertainen kaikkien kanssa. Tietysti enemmän kouluja käyneet saivat erilaisen koulutuksen.²³⁶

Varusmiehet eivät päässeet eroon asevelvollisuus aikanaan syntyperästään edes yhdenmukaisen vaatetuksen varjolla. Sisällissota merkitsi kansallisen integraation lopullista hajoamista, mikä näkyi luokkariitojen kärjistymisenä. Suomenkieliselle sivistyneistölle sota merkitsi valtavaa pettymystä, koska juuri he olivat uskoneet ”kansan” solidaarisuuteen.²³⁷ Mielestäni ”talvisodan ihmeeseen” liittyvä keskustelu on jatkumoa keskustelulle, jossa ihmetellään, miten ylipäättään sisällissodan rikki repimä kansa pystyi tarttumaan aseisiin niinkin päättäväisesti. Kollektiivisuudessa havaittu särö tuottaa tuntemuksen, että kaikki eivät sittenkään olleet aivan niin solidaarisia ja yksimielisiä yhteisen asian suhteen.²³⁸ Tässä keskustelussa puhutaan siis kuvainnollisesti lähinnä talosta, vaikka huomio on siirtynyt jo talon perustuksiin. Talon perustuksista puhuminen vaatisi kuitenkin (edelleen kuvainnollisesti) herran ja jätkän välisen jännitteen olemassaolon tunnistamista ja tunnustamista. Sodassa jopa henkensä uhraten taistellut kenttäarmeijan sotilas saattoi suhtautua sotaan ja sen aiheuttaneisiin tahoihin vihamielisesti. Tällä ei ollut kuitenkaan mitään tekemistä sotilaallisen suorituskyvyn kanssa – kuten olen jo aiemmin osoittanut.

Varusmiehet tulivat yhteiskunnasta, jossa eli sekä valkoinen että punainen todellisuus. Asevoimien sisäisten johtajavalintojen kannalta katsottuna vain valkoinen totuuden hyväksyneet otettiin vakavasti. Upseerin asema liitettiin aikakaudella eliitin etuoikeuteen, johon liittyi automaattisesti vallankäyttöä suhteessa kansalais-sotilaisiin. Eliitti erottautui rahvaasta koulutuksen avulla. Näin ollen nähtiin luonnolliseksi, että luku-, kirjoitus- sekä sotataidon opetteluun tarvittavaa ajattelu- ja oppimiskykyä omaavat löytyivät esimerkiksi ylioppilaiden joukosta. Kansalais-sotilaiden johtamiseen oikeuttavaa valtaa ei voitu muutenkaan antaa niille, jotka eivät edustaneet kansallista samanmielisyyttä. Karkeimmat eroavaisuudet eri syntyperän tai koulutustaustan omaavista kansalaisista tulivat esille heti palvelukseen astumisen yhteydessä. Kestilästä kotoisin olevan informantin kertomuksessa käy ilmi, että kaikilta alokkailta ei ajettu hiuksia:

opintojensa takia lykkäystä saaneelta herrasmieheltä, varatuomari ja eräs agronomi. Joku kaveri ehti jo noituilla, että mikä armo se noilla herroilla on -²³⁹

234 Heikinheimo – Ristimäki 1956, 119. Ikäryhmänä olivat 15–64-vuotiaat miehet. Tämän lisäksi työvoimaan kuului myös alle 15-vuotiaita ja yli 64-vuotiaita miehiä sekä naisia ja tyttöjä. Näiden ryhmien koosta ei ole kuitenkaan tilastotietoa.

235 Alapuro 1973, 41.

236 TYKL/kys/45: informantti 217, 20.

237 Alapuro 1973, 45–47.

238 Nevakivi 1989, 17.

239 TYKL/kys/45: informantti 196, 15.

Päällystöainekseksi (upseereiksi) katsottiin tiettyjen oppiarvojen omaavat Suomen kansalaiset. Näistä mainittakoon kansakoulunopettajat, kauppa-opistolaiset, ylioppilaat ja korkeakoulutetut.²⁴⁰ Aikakaudella ylioppilaiden voi katsoa radikalisoituneen ja liittyneen ajatuksissaan ja aatteissaan lähemmäksi oikeistopopulistisia mutta myös oikeistoradikaaleja (IKL, AKS) liikkeitä. Yliopistojen osakuntien poliittinen aktivoituminen on luultavasti lisännyt jäsenmäärää esimerkiksi AKS:n osalta.²⁴¹ Seuraan kuulumisen kiellettiin puolustusvoimien henkilöstön osalta vuonna 1934 ja nimellisesti tämän vuoksi kolmattasataa upseeria erosi seurasta. Suosio oli kuitenkin taattu ainakin kadettien keskuudessa, vaikka AKS oli ajautumassa tuolloin osittaiseen eristyneisyyteen poliittisessa kentässä. Tässä näkyy kiinnostavasti myös kadettien esimiesten leväperäinen suhtautuminen ”annettujen määräysten” noudattamiseen. Nuoret upseerit ja uusien ajatusten ja aatteiden perässä kulkenut nuori ”sivistyneistö” näyttävät siis omaavan enemmän yhteistä, kuin erottavaa, mikä näyttäytyi myös reservinupseerien valinnoissa puolustusvoimien erilaisille kursseille. Vuosien 1935–1936 aikana koulutettiin vähintään 45 AKS:läistä reservinupseeria tiedustelu-upseerikursseilla. Ylioppilaista pääosa oli muutenkin ajautunut ”fasistiselle” linjalle Lapuan liikkeen aikana.²⁴² Puolustusvoimat valitsivat koulutettavaksi reservinupseeristönsä juuri ne, jotka olivat osoittaneet olevansa maanpuolustusmyötämielisiä, eivätkä olleet esittäneet poikkeavia poliittisia kannanottoja. AKS:n vaikutus on joka tapauksessa merkittävä ja oli merkittävä vielä toisen maailman sodan jälkeen, seuran lakkauttamisen jälkeenkin.²⁴³

Joidenkin ylioppilastaustaisten kanta-aliupseerien tiedettiin kohonneen rauhan aikaisessa armeijassa upseerin arvoon. Eräs sotilasmuistelmia kirjoittanut kohosi upseeriksi vasta sodan aikana, mikä tuotti mielikuvan ”työllä ansaitusta” arvosta. Kyseinen tuntemus erotti hänet ”herroista”, jotka olivat ylenneet vain ”paperien ansiolla”. Knut Pipping teki myös vastaavia havaintoja.²⁴⁴

Terijoki 1931: kokelaitten elämä oli muutenkin melko vapaata kuin upseereilla. Olla saimissään vain, kun palveluksessa oli mukana. [...] Me herrastelimme koko armaan vapun siviileissä ja nostelimme lakkejamme esimiehillemme ja muille tutuille,²⁴⁵

Käkisalmi 1936: Kokelaan, joita en muistini mukaan ensi päivinä näkynytään, oli vähän päästä yli 20 herran alkua. Ja ne, suurin osa, olivat koko piruja myöhemmin, joskaan ei minulle henkilökohtaisesti paljonkaan.²⁴⁶

240 Muita koulutusaloja olivat ”tekn.opistolaiset, tekn.sähkö, kone ja muut opiskelijan. merikapit ja perämies, kauppa-korkeakoulu, farmaseutit ja apt.opp, lääk.lis ja kand, tekn korkeakoulu, arkkitehdit, kemistit, koneinsinöörit, sähköinsinöörit, maanmittarit, tie- ja verirak.ins.” Lähde: Helsingin sotilaspiirin esikunta: koskee - vapaa ehtoisen päällystöaineksen jakoa eri joukko-osastoihin, 7.12.1937. Erilaisia asevelvollisuus koskevia tilastoja 1936–1939. T21404/21. KA, Sörnäinen.

241 Havu – Autio 2004, tilastollista analysointia.

242 Alapuro 1973, 154–155, 178–179. Vähintään everstiluutnantin arvoisista upseereista vuonna 1966 oli 41 kuulunut seuraan. Kenraalikuunnastakin 13 oli seuran vanhoja jäseniä; Sisäpalvelusohjesääntö 1929, 15. Tämä ohjesääntö määrittää (muutenkin) varsin tarkasti kielletyksi osallistumisen minkäänlaiseen poliittiseen toimintaan.

243 Sipponen – Suhonen 1963, 9.

244 TYKL/kys/45: informantti 96, 133; Pipping 1978, Pipping korostaa, että upseerien koulunkäynti vahvisti käsitystä upseereista herroina.

245 TYKL/kys/45: informantti 179, 52.

246 TYKL/Kys/45: informantti 230, 7.

Ensimmäinen esimerkki on kokelaana Terijoella palvelleen sotilasmuistelmasta. Jälkimmäinen on Käkisalmissa aliupseerina palvelleen kriittinen muistikuva upseerikokelaista. Joissain sotilasmuistelmissa tehdään (siis jälkikäteen) ero *meihin* aliupseereihin ja *heihin* upseereihin. Todellisen työn tekijä saa sotilasmuistelmassa kunniaa ja arvostusta tehdystä työstä. Esimerkiksi kersantin arvon talvisodassa saanut koki saaneensa ”natsat” vasta kun oli ampunut joukkueen verran vihollisia (Syskyjärvellä).²⁴⁷ Samantapaista kerrontaa miehisen työn eetoksesta on liitetty myös aliupseerikouluun, jota lähes poikkeuksetta pidetään erittäin kovana kouluna, jossa tahti ei heltynyt, vaan ”yhä koveni”.²⁴⁸ Myös kanta-aliupseerikoulussa Viipurin Markovillassa oli kouluttajienkin mielestä kova kuri, ”kovempi kuin ehkä missään muualla Suomessa”.²⁴⁹ Kovan työnteon palkaksi saatuihin arvostuksiin piti ehkä suhtautua vaatimattomasti. Ainakin aliupseeriarvojen saamista vähätellään joissain muistelmissa. Tämänsuuntaista logiikkaa esiintyi aivan samanlaisena Pippingin sodanajan organisaatiokuvauksissa.²⁵⁰ Johtajakoulutuksen välttäminen liittyy sotilasmuistelmissa pääasiassa tähän samaan ilmiöön, subjektin omaan päätökseen kieltäytyä aliupseeri- tai upseerikoulutuksesta, vaikka tätä päätöstä on ehkä jälkikäteen kaduttu.²⁵¹ Kovan työntekijän karskiuteen liittyvä maine antaa oikeutuksen sotaisiin lempinimiin, joiden tarkoitus oli korostaa siis etenkin upseereista erottautuvaa olemusta:

Kouvola 1936: Sota-Lasse (kersantti Parkkinen) oli hyvin karski kaveri.²⁵²

Kyseinen *Sota-Lasse* oli sotilasmuistelmia kirjoittaneen mielestä siksi *karski kaveri*, koska hän oli kertonut tuohon luonteenpiirteeseen yhdistettävän tarinan, joka kuvasti hänen karskiuttaan. Tarinassa *Sota-Lasse* oli kuljettanut kaksi venäläisen sotilaan pääkalloa (hautausmaalta) kaappinsa päälle. Itse teko ei ollut häntä hirvittänyt, mutta herättyään yöllä outoon liikkeeseen tuvassa, hän oli päättänyt heittää pääkalloit tuvasta ulos. Siitä lähtien hän oli uskonut myös yliluonnollisuuteen, jota hän oli aikaisemmin pitänyt *hölynpölynä*. Tässä tarinassa karskius ei siis liity inhimilliseen (ja hyväksyttävään) pelkoon. Kyse oli uskalluksesta viedä ”vihollisen” pääkalloja hautausmaalta ja kuljettaa niitä ikään kuin ”voitonmerkkeinä”. Ehkä kuolemaan ja vihollisotilaaseen liittynyt pelottomuuden teema on muodostanut kersantti Parkkisesta poikkeavan profiilin erityisen sotaisana luonteenä? Toisaalta, tarina kerrottiin perusyksikön upseerikokelaille ehkä myös eräänlaisena kersantteihin liitettävänä ominaisuutena, erotuksena ehkä ”herraskaisina” pidetyistä tulevista reservin upseereista. Tässä suhteessa kyse voi olla stereotyyppien vahvistamisesta upseerien ja aliupseerien välillä. Kyseinen informantti on itse (kapteeniksi asti

247 TYKL/kys/45: informantti 219, 9.

248 TYKL/kys/45: informantti 182, 11.

249 TYKL/kys/45: informantti 428, 52. Näin informantti muistaa linjan johtajan kapteeni U.

Tenhusen sanoneen kurssin aloitustilaisuudessa.

250 TYKL/kys/45: informantti 22; Pipping 1978, 122.

251 TYKL/kys/45: informantti 641, 10. Hän kieltäytyi kertomansa mukaan kaksi kertaa Reservin-upseerikoulusta.

252 TYKL/kys/45: informantti 227, 329.

ylennetty) reservinupseeri, joten kyse on ainakin tietoisesti valitusta linjauksesta ja ehkä myös aliupseeristoon kohdistetusta arvostuksesta.²⁵³

”Herran rajat” olivat olemassa mutta niiden paikantaminen ei näyttäydä selvänä tai absoluuttisena. ”Herra” oli kertomuksen *toinen*, joka ei aina ymmärtänyt ”meitä”, koska hän ei voinut lopultakaan arvioida suorituksia ”objektiivisesti”. Alokkaan oli siis opittava mahdollisimman nopeasti ”arnejalaiseksi”.²⁵⁴ Tämä aseointi korostuu etenkin niissä muistelmissa, joissa määrätetään oma paikka siviiliyhteiskunnassa työnantajalle tai ”isännälle” alistaisena. Erään entisen ”rengin” mukaan ”tyhvät herrat” pilasivat saappaat määräämällä anturat täyteen nauloja, jotka lopulta ”määrännyttivät ne nopeasti”.²⁵⁵ Näissä kuvauksissa herra on jotain sellaista mitä itse ei olla, tai mihin itse ei ole pystytty vaikuttamaan.²⁵⁶ Ehkä konkreettinen ero muodostui fyysisen työn tekemisen kautta. Esimerkiksi Mika Waltarin ei tarvinnut tehdä varakkaana metsätöitä. Ne, joiden oli tehtävä näitä töitä, saattoivat tuntea samuutta (*peer cohesion*), huolimatta siitä olivatko he perheellisiä tai irrallisia kulkijoita.²⁵⁷ Tähän liittyvä lähtökohta-asetelmaa esiintyi myös varusmieskerronnassa. Köyhemmiltä alueilta tulleet eivät välttämättä omistaneet kelloja, eivätkä he myöskään saaneet vanhemmiltaan ruokapaketteja ja muita ”siviilipaketteja” rahan tai muiden hyödykkeiden osalta.²⁵⁸ Esimerkiksi köyhän ”rengin” oli tultava toimeen sillä vähällä ravinnolla, mitä armeijalla oli antaa vuonna 1919, joka kuvausten mukaan riitti nipin napin elämiseen.²⁵⁹ Oman perheen sosiaaliset taustat korostuivat myös Irja Virtasen romaanissa (1956), jossa nuori lotta oli hänen isänsä arvioinnissa ylittämässä syntymäperänsä mukaisia lähtökohtia. ”Työläinen kun kouluuttaa lapsiaan herrojen malliin, niin niistä tulee vähä niin kuin sijattomia. Semmoista ravattiköyhälistöä ainakin aluksi”.²⁶⁰

Oleellista yhteenkuuluvuuden muodostumisessa on todeta uudelleen se ”itsensänselvyys”, että myös ”herrat” joutuivat varusmiespalvelukseen, vaikka heidät koulutettiin ehkä automaattisesti kansalaisarmeijan upseereiksi. Yhteiskunnan koulutetun nuorison ja maanpuolustusmyönteisten akateemisten piirien aktivoituminen edesauttoi luultavasti jopa halukkuutta reservinupseerikouluun. Yliopistojen osakunnilla on ollut luultavasti suuri vaikutus tämän myönteisyyden syntymiseen. Jokaisen oli toisaalta kuuluttava johonkin osakuntaan (pakollinen vuoteen 1937 asti). Lisätodisteena on Helsingin yliopiston ”sankarivainajien” lista, jossa osakuntaan kuulumattomien (miesten) ja siis yliopistossa kirjoilla olevien 330 opiskelijan joukosta kuoli vain 22 opiskelijaa (6.7 %). Osakuntiin kuuluneiden osalta kaatuneita oli peräti 26–50 %. Nämä luvut todistavat osin myös suomalaisen ”jyr-

253 TYKL/kys/45: informantti 428, 39–56.

254 Haanpää 1958, 123, 125. Haanpää käyttää paljon esimerkkejä tämänkaltaisesta ajattelutavasta.

Esimerkissä alokas oppii, että vain itseään auttamalla pärjää. Yrittäminen ja paremmin tekeminen ei tuota parempaa lopputulosta, koska parasta lopputulosta ei voi saavuttaa.

255 TYKL/kys/45: informantti 472, 18.

256 Sotasavotta 1974, 305–306. Korsuelämän kuvauksissa on paljon esimerkkejä miten ”herroja” ei arvostettu.

257 Pöysä 1997, 65. *peer cohesion*-logiikka ei liity Pöysän ajatukseen.

258 TYKL/kys/45: informantti 428, 39. Kyseisen informantin mukaan oman joukko-osaston varusmiehet tulivat köyhistä oloista Mikkelin ja Kuopion alueilta.

259 TYKL/kys/45: informantti 472, 29.

260 Virtanen, Irja 1956, 10.

kän” sekä nationalistisen ylioppilasliikkeen vaikuttavuutta.²⁶¹ Todennäköisesti siis kuuluminen osakuntaan edesauttoi hakeutumista reservinupseerikouluun sekä sen myötä myös joutumista rintamapalveluun. Eturintama oli siis miehitetty kirjaimellisesti kansalaisarmeijan miehistöllä, sekä kansakunnan nuorella sivistyneistöllä, jotka olivat siis enemmän siviilejä kuin sotilaita. Asevoiman päällystö oli toisaalta miehistön silmissä samassa kastissa, oli kyse sitten reservinupseerista tai kadettiupseerista. Molemmat miellettiin sotaponnisteluiden tukijoiksi, ”herrojen sotaa” ylläpitäviksi tahoiksi.²⁶²

Toiseus näyttää olleen varsin kollektiivisesti ymmärretty mutta myös ryhmäpaineella ylläpidetty asetelma. Eräs renkinä palvellut ja sotilasmuistelmiaan kirjoittanut informantti muistaa katkerana miten suutari veljeili maanomistajan kanssa, vaikka ei kuulunut herrojen ja ”valkoisten” luokkaan. ”Se oli valkoinen vaikka hyvin ymmärsi että sillä oli punainen ketunhäntä kainalossa”. Herran palvelemisen rajat olivat selvät tässä sotilasmuistelmassa: tuli tehdä se, mikä oli välttämätöntä, jotta työ tuli tehtyä. Mielistelyllä ”alempisäätyinen” menetti kunniansa.²⁶³ Herra paikkannettiin myös savotalta, jossa hänen paikkansa oli eskunnassa, eli sisätöissä. Herra ei tehnyt töitä ulkona, joten hän ei kuulunut jätkän kanssa samaan viiteryhmään. Jyrki Pöysä on osoittanut kaato- ja uittotöitä tekevien jätkien ja ”eskunnissa” työskentelevän työnjohdon väliset ristiriidat ja nähnyt niissä myös toisiinsa vastatusten asettuvia miehuuden malleja. Työnjohtoa kohtaan tunnettiin kollektiivista kaunaa, joka sitten kanavoitui esimiehiä nolaaviin kertomuksiin ja tekoihin.²⁶⁴ Herruus ja siihen liittyvät mielikuvat näyttäytyvät aikakaudella monimuotoisina. Yhteisenä piirteenä oli herran pitäminen *toisena*. Muuten myös herra menetti arvonsa, eikä häntä sen jälkeen enää kunnioitettu.

Ammattisotilailla ja etenkin upseereilla ymmärrettiin olevan valta päättää varusmiesten toiminnasta, palveluksesta ja sotilasyhteisössä olevan työn jakautumisesta. Kansalaisotilaan näkökulmasta kyse oli herrasta, jolla oli rajaton valta.²⁶⁵ Joissain Karjalan kannakselle sijoittuneissa sotilasmuistelmassa korostuu käsitys sotilaiden asemasta eräänlaisena liikkuvana ja jatkuvasti saatavilla olevana työväkenä. Etenkin puulämmitteisten talojen halkotyöt mutta myös käytännön lämmitystyöt saatiin teettää varusmiehillä. Töitä teettivät siis aliupseerit, joilla ei ollut upseerien tavoin sotilaspalvelijoita,²⁶⁶ mikä ei toisaalta estänyt heitä käyttämästä varusmiestyövoimaa. Komppanian väepelin auttamisella saatiin saada jopa haluttuja lomavuorokausia:

Kiviniemi 1932: Esimerkiksi jos viikon yhtämittaan ja joka ilta lämmitti väepelin asunon ja kanto puut sisään ja vieläpä auttoi rouvaa siivouksessa mattoja puistellessa ja niin pois päin niin kyllä lomaa sai noin 7 vuorokautta.²⁶⁷

261 Havu – Autio 2004, tilastollista analysointia; Alapuro 1973, 175.

262 Pipping 1978, 117.

263 TYKL/kys/45: informantti 472, 7.

264 Pöysä 2000.

265 TYKL/kys/45: informantti 102. Tämä kanta-aliupseerina rauhan aikana palvellut ja sodan aikana upseeriksi ylennetty informantti koki rauhan aikaiset upseerit herroina mutta itsensä ”sotakapteenina” aliupseerien kanssa samanarvoiseksi.

266 TYKL/kys/45: informantti 217, 18.

267 TYKL/kys/45: informantti 182, 27.

Upseeristolla ei ollut ongelmia saada varusmiehiltä työpalvelusta. Heillä oli henkilökohtaiset sotilaspalvelijat, eli lähetit, jotka auttoivat rouvia esimerkiksi torilla, kantaen heidän ”korejaan”. Nämä lähetit osallistuivat varsin tiiviisti toimiinsa, eikä heitä välttämättä näkynyt muun yksikön mukana palveluksessa.²⁶⁸ Joissain tapauksessa oltiin hyvin tarkkoja, että aliupseeristo ei pääsisi käyttämään näitä etuisuuksia.²⁶⁹ 3. Divisioonan komentajan muistetaan suutuspäissään käskeneen ”hirtettäväksi” kaikki ne vääpelit, jotka olivat käyttäneet varusmiestyövoimaa kotitalojensa puutöissä.²⁷⁰ Rauhan aikaisessa varusmiespalveluksessa siedettiin näitä etuoikeuksia, koska ne kuuluivat asiaan. Upseerien etuoikeudet aiheuttivat ongelmia Yhdysvaltojen armeijassa toisen maailman sodan aikana vasta sodan pidentymisen myötä. Ongelmat kasautuivat sodan viimeisille vuosille ja erityisesti niille sotänäyttämöille, jotka olivat rauhallisia tai olivat vihollisten kannalta katsottuna omassa selustassa.²⁷¹ Vuonna 1945 tehdyn tutkimuksen mukaan peräti 86 % amerikkalaisista asevelvollisista olisi antanut miehistölle samat sosiaaliset etuoikeudet (esimerkiksi ruoka ja klubit) kuin mitä upseerit nauttivat tutkimusajankohtana. Peräti 50 % upseereistakin oli samaa mieltä. Puolet upseereista olisi siis ollut valmiina pienentämään päällystön ja miehistön välistä henkistä ja sosiaalista kuilua. Tilanne ei ollut toisaalta muuttunut ensimmäisen maailmansodan jäljiltä, jolloin tehtiin aivan vastaavanlaisia havaintoja miesten tyytymättömyydestä upseerien etuoikeuksia kohtaan. Asetelma oli kuitenkin pysynyt samanlaisena kaksi vuosikymmentä ja tutkimuksessa (siis vuodelta 1949) arvailtiin miten tässä suhteessa vakiintuneissa sosiaalisissa käytännöissä tullaan näkemään muutoksia tulevaisuudessa.²⁷² Yleinen asevelvollisuus päättyi Yhdysvalloissa vasta Vietnamin sodan jälkeen. Tässä saattoi olla kyse siis myös asevoimien kritiikinsietokyvyn loppumisesta ja kansalaisten sopimattomuudesta ja sopeutumattomuudesta toimia kulutussodankäynnin logiikassa käskyjä vastaanottavana alamaaisina. ”Yksilöllistyminen” oli siis edennyt aivan liian pitkälle, että kansalainen olisi enää automaattisesti sopinut osaksi vallitsevan sotataidon mukaista ajattelua.

Suomessa herroihin lukeutui luonnollisesti myös kansallisen tason poliittinen ja sotilaallinen eliitti, joka oli itseoikeutetusti ja kiistämättömästi juuri ”herrojen” luokka.²⁷³ Seuraavassa esimerkissä oli kyse siis vertaisesta ”herrasta”, joka sai ”ansionsa” mukaan, koska hänen taustansa sitä vaati:

Kiviniemi 1932: [eräs uskovainen varusmies] Sai palvelusajan lopulla korpraalin nauhat. Hän oli opiskellut mies ja kuului vanhaan arvokkaaseen sukuun. Aina hän oli hyväntuulinen ja kaikille ystävällinen ja armelijas.²⁷⁴

268 TYKL/kys/45: informantti 428, 66.

269 TYKL/kys/45: informantti 96, 163.

270 TYKL/kys/45: informantti 96, 163. Tämä tunteenpurkaus osoittaa selkeästi miten tarkasti upseeristo piti huolta omien privilegioittensa puolesta.

271 Stouffer ym. 1965, 71, 74–75.

272 Stouffer ym. 1965, 379–381.

273 TYKL/kys/45: informantti 640, 21. Esimerkkinä mainittiin muun muassa nimet: Tanner, Woionmaa, Wennola, Walden ja Kivilinna.

274 TYKL/kys/45: informantti 196, 20.

*Keski-Suomen rykmentin kokelaita vuonna 1936.
(TYKL/kys/45: informantti 227).*

Sääty-yhteiskunnan aikana koleerisuutta pidettiin aristokraattiseen upseeri-ihanteeseen liittyvänä ja täten kaikkein arvokkaimpana tyyliominaisuutena. Koleerikon luonteenomaisina tunnusmerkkeinä pidettiin jaloutta, korkeutta, kopeutta ja urheutta.²⁷⁵ Ne eivät olleet enää itsenäisen Suomen upseeriston ihanteena. Kanta-aliupseerina palvellut muistaa, että häntä ärsytti luutnantin aateluus, vaikka hän muuten piti tästä sosiaalisesta upseerista.²⁷⁶ Suomalaiseen käytäntöön ei nähty sopivan myöskään englantilainen ”keikarimaisuus”. Ainakin tulevan suojeluskunnan ylipäällikön, Lauri Malmbergin, mielestä suomalaisen sotilasjohtajan tunnuspiirteisiin sopisi ennemmin raakuus.²⁷⁷

275 Peltonen, Matti 2002, 21–22.

276 TYKL/kys/45: informantti 96, 76.

277 [Malmbergin arkisto] ”Selonteko suomalaisten upseerien opintomatkasta Englantiin” 5.1.20. Kansio 5. KA.

Yhteiskunnallisesti merkittäviin siviileihin saatettiin suhtautua varuskuntakaupungissa jopa kunnioittavan torjuvasti, jos he osoittivat sosiaalisen statuksensa olevan oman perheen tai kotiympäristön kannalta selkeästi korkeammalla tasolla. Erään pariskunnan koti oli oman kunnan pappilaakin hienompi. Tämä havainto nähtävästi riitti ystävyiden loppumiseen, mitä vielä varmensi tieto, että kyseessä oli korkea virkamies hovioikeudesta.²⁷⁸ Kyseinen aliupseerikoulun oppilas tiesi ja oli ylpeä omasta sosiaalisesta statuksestaan maaseudulla. Hän suhteutti statuksensa juuri aliupseeriksi, eikä maininnut kateutta tai katkeruutta, ettei ollut päässyt reservinupseerikoulutukseen. Aliupseerin arvo näyttää olleen hänelle luonnollinen vaihtoehto. Kanta-aliupseerin ura olisi kiinnostanut mutta kahden vuoden palvelusitumus ei houkutellut kotiseudultaan varusmiespalveluksen ajaksi muutenkin 1½ vuodeksi irtautunutta nuorta miestä. Hän koki aliupseerin tehtävät haastavina ja suhtautui niihin vakavasti. Hänen kirjoitustyylistään paistaa selkeänä ylpeys:

Mitä aliupseerikoulun elämään ja koulutukseen tulee, oli se työntäyteistä ja monipuolista.[...]. Muuten ohjelmaa ja oppimista oli paljon.[...] Esimerkiksi toistasataa komentosanaa oli osattava kuin veri ja vesi.[...]. Kuitenkin esimerkkinä kerron korpraalikunnan johtajan vaativasta tehtävästä:²⁷⁹

278 TYKL/kys/45: informantti 27, 23–24.

279 TYKL/kys/45: informantti 27, 32–34.

5 *ESPRIT DE CORPS*

– AJALLISUUS JA PAIKALLISUUS

Sodassa liekkiin leimahtavien intohimojen täytyy olla kansojen keskuudessa olemassa jo ennen sotaa; sotapäällikön ja armeijan ominaisuuksista riippuu, miten paljon rohkeuden ja lahjakkuuden vaikutus pääsee tuntumaan sattuman varassa olevan todennäköisyyden maailmassa, mutta poliittisten tavoitteiden asettaminen kuuluu yksinomaan hallitukselle.¹

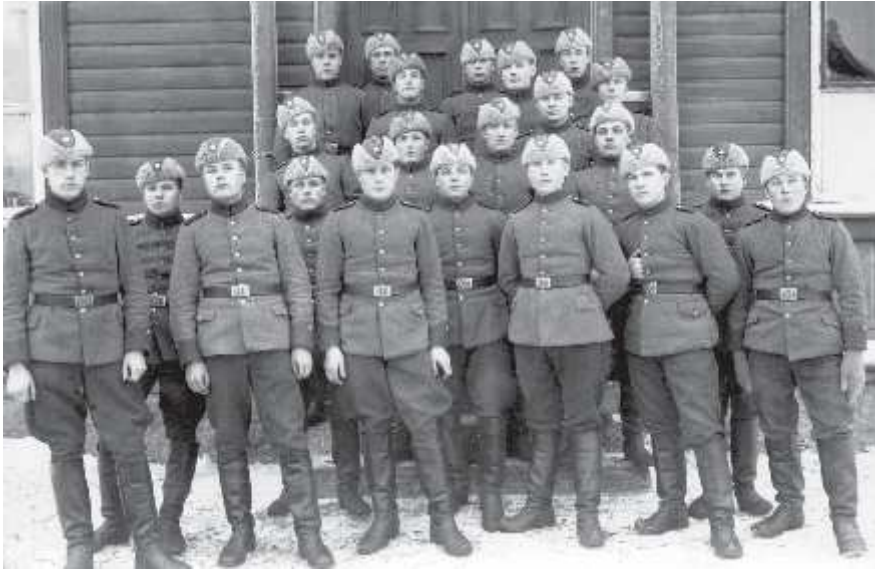
Karl von Clausewitzin esittämä ajatus liittyy sodankäynnin taustalla olevaan ja vaikuttavaan kapasiteettiin, jonka ennustaminen on vaikeaa ennen taisteluiden alkamista, vaikka siihen liittyvät tekijät on toisaalta saavutettu jo rauhan aikana. Sodan tilanne (kansakuntien välillä) siis vain testaa näiden saavutettujen kapasiteettien tilaa ja siis samalla niiden riittävyttä tarkasteltavana aikana ja ajankohtana. Kyse on siis sotilasjoukon kiinteydestä, sekä tämän rauhan aikana muodostetun kiinteyden testaamisesta sodan oloissa. Ensimmäiset sisällissodan jälkeiset varusmiesikäluokat saattoivat palvella useita kuukausia omista vaatteissaan, ennen kuin saivat edes jonkinlaiset asepuvut.² Tässä esimerkkitapauksessa ei kuvattu yksikön toimintaa ja sen merkitystä, vaan informantin omaa toimintaa osana sekalaisesti pukeutunutta ja toiminnallisesti järjestäytymätöntä joukkoa. Joukkohenkeä ei luultavasti päässyt muodostumaan, koska alokkailta puuttui samuutta lisänneet asepuvut ja tai muut sotilasorganisaation konkreettiset varusteisiin ja organisaation toimintaan liittyvät tutut symbolit. Kyseessä oli muutenkin 1920-luvun alun ”alokaskoulutusmentali-teetissa” koulutetut varusmiesjoukot, sekalainen päällystökysymys, vakiintumattomat puolustussuunnitelmat, jatkuva sodan uhka ja koulutuskulttuurin vakiintumattomuus. Näiden yhteisvaikutus näkyi konkreettisesti varusmiesten vakiintumattomassa arjessa.

Kansallisten rajojen puolustaminen nähtiin viimeistään 1930-luvun lopulla (todennäköisesti pääosan mielestä) itsestäänselvyytenä.³ Kansakuntaa oli valmistettu tulevaan sotaan lähes kahden vuosikymmenen aikana, aina talvisodan syttymiseen asti. Kansakunnan identiteetti-projekti loi odotuksen ja ihanteen mies- ja naiskansalaistensa näköisyydestä. Tähän liittyi myös ajatus ihannesotilaan olemuksesta, eräänlaisesta habituksesta, joka sisälsi odotuksia suomalaisesta sotilaasta, hänen maanpuolustustahdostaan sekä hänen kyvystään hyödyntää mutta myös selviytyä suomalaisesta maastosta. Kesällä 1944 asenteet olivat muuttuneet ja yleiseen tietoisuuteen oli päässyt kehittymään ymmärrys, että Suur-Suomen unelmat aluelaajenuksista ja Neuvostoliiton hajoamisesta olivat valumassa hukkaan. Se oli ollut esi-

1 Clausewitz 1998, 29.

2 TYKL/kys/45: informantti 466, 7.

3 Lilja 1991, 522. Tämä mielipide perustuu yksittäisiin haastattelutietoihin.

Jääkäripataljoona 1, Terijoki 1938. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 249.

merkiksi AKS:n tavoitteena ja unelmana.⁴ Saksan voittamaton sotakoneisto oli siis osoittanut merkkejä kuolevaisuudestaan. Suomea ei kuitenkaan sodan aikana tai sen seurauksesta miehitetty, joten valkoisesta armeijasta periytynyt koneisto pystyi kotiuttamaan henkilöstönsä suoraan kotipitäjiinsä, eikä siis vankileirien kautta, kuten kävi Saksan armeijalle. Tässä luvussa määrittelen sotilasmuistelmista kumpuavia oletuksia suomalaisesta sotiluudesta ja sotilaallisuudesta. Jatkan siitä, mihin päädyin edellisissä luvuissa, jossa erottelin tutkimusaikakaudella sotilas- ja siviilidentiteeteistä vallinneita käsityksiä ja niiden mahdollista vaikuttavuutta kenttäarmeijan muotoutumiselle juuri sellaiseksi, miten armeijan toiminta näyttäytyi syksyllä 1939.

Sotilassosiologian klassikkoteokset paikansivat toisen maailmansodan aikaisen ”taistelumoraalin” vaikutuksia yksilön ja joukon toimintaan 1940–1970-luvuilla. Amerikkalaiset sosiologit tekivät (Morris Janowitzin mukaan) merkittävää työtä pyrkiessään selvittämään yleisen moraalin ja henkilöstön hallintaan liittyvien tekijöiden vaikuttavuutta sotilasorganisaatiossa. Moraalin roolista sotilaallisen tehokkuuden mittaamisessa esitettiin sen sijaan vielä toisen maailmansodan jälkeenkin epäileviä kannanottoja. Janowitzin mukaan moraalien käsite oli liian suppea, jotta sillä pystyttäisiin selittämään byrokraattiselle organisaatiolle tyypillistä ”pakottavaa voimaa”, joka on erityisesti taistelutilanteessa sotilasorganisaatiossa toiminnallisuutta ohjaavaa mutta hyvin vaikeasti määriteltävää. Tällä Janowitz tarkoittaa organisaation sisälle rakentunutta jännitettä, eräänlaista organisaation sisään rakennettua voimälähdettä, joka lopultakin ohjaa ja määrittää toiminnan luonnetta ja sisältöä.⁵

4 Alapuro 1973, 91.

5 Janowitz 1959, 5, 12–13; Saaristo – Jokinen 2004, 19. Émile Durkheim on kirjoittanut tästä samasta ”näkyttömän käden” ilmiöistä. Voimälähde on oma lisäkseni teemaan.

Itse tulkitseen sen piilevän organisaatioiden itse muodostamisessa rakenteissa sekä sen käyttämissä virallisissa ja epävirallisissa auktoriteettiaseteleissa. En siis pidä sitä niinkään annettuna ja otettuna itsestäänselvyytenä.

Yksittäiset suomalaiset joukot hyökkäsivät kesästä 1941 alkaen. ”Henki” saattoi heiketä rasiutusten ja tappioiden kasvamisen myötä, jolloin vihollisen heikotkin vastaiskut saattoivat lyödä joukot asemistaan.⁶ Suomalaiset joukot pystyivät kuitenkin etenemään laajalla rintamalla ja saavuttamaan tavoitteensa. Yhtä lailla täysin ali-voimaiset saksalaiset joukot pystyivät pitämään asemansa liittoutuneiden jatkuvien hyökkäysten paineessa Normandiassa kesällä 1944. Janowitzin mukaan sotilaan rooli on eräänlainen väline (*vehicle*) yksilön saattamisessa tilanteeseen, jossa hän joko taistelee tai ottaa vastaan institutionaalisesti määritellyt sanktiot.⁷ Sotilaan roolin taustalla on tappamisen eetoksen hyväksyminen osaksi yhteisön sekä kansakunnan hyväksymää normaalikäyttäytymistä. Tappamisen oikeutus ja sen normitettu velvoite pakottaa yksilön eriävän mielipiteen marginaaliin ja toisaalta poistaa moraalisen ongelman ihmisen tappamisesta – siirtäen sen yhteisön ja samalla myös kansakunnan kollektiiviseksi painolastiksi. Sotilasorganisaation toiminnallisuus perustuu pitkälti vallan avoimeen sekä tunnustettuun käyttöön. Absoluuttisen vallan ilmeneminen on kuitenkin vain ideaali ihmisten tuottamassa organisaatioissa, koska rakenteiden sisällä piilee virallisen ja epävirallisen organisaation valtakäsitysten välinen ristiriita. Virallisen organisaation näkemyksen kannalta valta sekä sen käytännön tasolla esiintyvät ilmentymät koetaan ”luonnollisena”. Epävirallisen organisaation omat käsitykset saatetaan kokea ”luonnottomina⁸” ja siis myös virallista organisaatiota vastustavina. Kyseinen lähtökohta tuottaa siis epävirallisen organisaation väistämättömän piiloutumisen virallisen organisaation absoluuttisuuden paineessa. Toisen maailmansodan kokemusten mukaan joukko hajosi ensisijaisesti ”sisältäpäin”, eli epävirallisen organisaation hajoamisen vaikutuksesta,⁹ mikä tekee myös tiedon ja ymmärryksen epävirallisista organisaatioista, sekä sen toiminnasta organisaatioiden toimintakyvyn kannalta jopa keskeiseksi.

Erityisesti Saksan armeijan joukkojen sodan aikana hämmästyttäen herättäneen suorituskyvyn nähtiin perustuneen joukkojen erinomaiseen sisäiseen koheesioon, eikä siis ensisijaisesti ”natsismin vaikutukseen”. Taistelukyky säilyi aina niin pitkälle, kunnes sotilaan perustavimmat fysiologiset tarpeet (lähinnä elintarvike- ja lääkintähuolto) uhkasivat jäädä tyydyttämättä. Usein vasta perustavimpien fysiologisten tarpeiden puuttuminen johti ryhmäsolidaarisuuden heikkenemiseen ja taistelukyvyn alenemiseen.¹⁰ Näiden tutkimusten valossa kansallissosialististen ajatusten vaikutuksen nähtiin olleen vahva 10 kilometrin päähän etulinjasta – ei siis sen lähempänä taistelulentästä.¹¹ Kansallissosialismia yritettiin hävittää Euroopan kar-

6 Lilja 1991, 522–523.

7 Stouffer ym. 1965. Ajatus on lainattu teoksesta: Janowitz 1959, 13.

8 Tämä esimerkki ”luonnottomuudesta” liittyy Knut Pippingin rykmentin komentajan päiväkäskyssä 18.8.1941 määräämään ja korostamaan itsestäänselvyyteen, että kenelläkään esimiehellä ei voinut olla oikeutta antaa lupaa olla tervehtimättä esimiehiään. Tämä olisi ollut siis luonnon ja ohjesääntöjen vastainen lupa [Pipping 1978, 198].

9 Shils – Janowitz 1985, 16.

10 Janowitz 1959, 14; Shils – Janowitz 1985, 22.

11 van Doorn 1971, XXIV.

talta, eikä haastateltavat saksalaiset sotavangit välttämättä halunneet tulla liitetyksi tähän ideologiaan. Yhtä lailla voisi siis väittää, että Suomessa toisen maailmansodan aikana Runebergin, Topeliuksen ja Lönnrothin vaikutus ulottui 10 kilometrin päähän etulinjasta, eikä siis yhtään lähemmäksi. Kyse olisi siis käytäntöön puettujen nationalististen kielikuvien säilymisestä selusta-alueella mutta kuihtumisesta rintamaolosuhteiden epäromanttisissa ja raadollisissa olosuhteissa, kuolemanpelon, nälän ja unenpuutteen ilmapiirissä. Tämä ei toisaalta tarkoita että näiden mainittujen kielikuvien tai saksalaisessa esimerkissä kansallissosialististen ideologioiden vaikutus olisi vaikuttavuudeltaan ollut olematon rivisotilaan kannalta tai yleisestikin etulinjan joukkojen keskuudessa. Vuosien ideologiakasvatuksen merkitystä yksilön identiteettiä kytkeytyvien ajattelu-, toiminta- ja tunnettomusten muodostumisessa (merkitysperspektiivi) voi olla vaikea ohittaa tietoisesti tehdyllä päätöksellä.¹² Todennäköisempää on, että kyse on juuri niistä hitaasti muuttuvista mentaliteeteista, jotka kytkeytyvät esimerkiksi indentiteetteihin. Ideologia on ilmiönä kaikessa laajuudessaan hyvin epämääräinen. Käsitteeseen on jo vuosikymmeniä sitten liitetty uskonnollisuuteen liittyviä tunteita, oppirakenteita ja oppijärjestelmiä sekä uskomuksia ja arvoja.¹³ Eräältä saksalaiselta sotavangilta (kersantti) kysyttiin hänen miestensä poliittisia mielipiteitä toisen maailmansodan loppuvaiheissa. Hän vastasi tämän kysymyksen taustalla oleviin oletuksiin:

Kun teette sellaisen kysymyksen, käsitan hyvin, että teillä ei ole mitään käsitystä siitä, mikä saa sotilaan taistelemaan. Sotilaat makaavat kuopissaan ja ovat onnellisia, jos elävät seuraavan päivän. Jos ajattelemme ollenkaan, se koskee sodan loppumista ja sitten kotia.¹⁴

Maanpuolustustahtoa, joukkokoheesiota ja taisteluhenkä on vaikea nähdä vain asepalveluksen aikana saavutetuksi. Kollektiivisena voimana se liittyy väistämättä kansallisen tason identiteettiin, joka vuosikymmenten pituisena projektina on vääjäämättä vaikuttanut sen vaikutuspiirissä toimineisiin ihmisiin. Saksalaiset sotavangit erosivat ehkä juuri tämän tekijän vuoksi ”ulkomaansaksalaisista” (Volksdeutsche). Saksalaisia sotilaita ei yleisesti ottaen luokiteltu ”karkurityypiksi”, kun taas ulkomaansaksalaisista suurin osa luokiteltiin tällaisiksi.¹⁵ Janowitzin mukaan taistelujoukon menestyksekkään toiminnan kannalta oli täysin riittävää, että henkilöstö ymmärsi olevansa sotatoimiin liittyvän käytännön aikana enemmän sotilaita kuin siviilejä.¹⁶ Tällä tehdään ero saksalaiseen sotilaitokseen, jossa sotilaan roolin tulkittiin olevan eräänlainen kansalaisuuden jatke. Tässä pääluvussa tarkastelen mainittujen kansallisen tason idealiteettien sekä toiminnallisten realiteettien leikkauspisteitä, eli sitä miten aineeton identiteettiin näyttäytyi kansalaisotilaiden sekä ammattisotilaiden tahtotilana säilyttää vallitsevat sotataitoon liittyvät lähtökohdat.

12 Luoma 2008; Mezirow 1991.

13 van Doorn 1971, XVI.

14 Shils – Janowitz 1985, 7–8.

15 Shils – Janowitz 1985, 10–11.

16 Janowitz 1959, 5, 12–13.

Tutkimuksissa on havaittu, että hyvähenkinen ja sosiaalisesti yhtenäinen joukko tukee yksilön valmistautumista voimankoeuksiin mutta vastaavasti huonohenkinen joukko laskee hyvähenkisestä joukosta siirrettyjen yksilöiden suorituskykyä.¹⁷ Näissä lähtökohdissa unohdetaan kansallinen identiteetti-projekti, joka on saattanut vaikuttaa siihen miten kansalainen ylipäättään kokee sotilaan roolin ja missä asemassa hän ylipäättään kokee olevansa asepalvelusta suorittaessaan. Kulttuuriset eroavaisuudet saattavat vaikeuttaa toiseen kulttuuriin kuuluvien ymmärtämistä. Yhtäläillä saksalaiset eivät välttämättä ymmärtäneet amerikkalaisen organisaation toimintalogiikkaa. Eräs sotavanki totesi että, ”En käsitä, kuinka se toimii”. Saksalaiseen toisen maailmansodan aikaiseen sotalaitokseen on jäänyt amerikkalaisten tutkimusten vaikutuksesta jonkinlainen ”perverssiin kuriin” ja pakonomaiseen kurinalaistamiseen, vääristyneeseen kunniakäsitykseen sekä ”homoeroottisuuteen” viittaava leima. Saksalainen sotilas oli tulkittu olleen organisaationsa vapaaehtoinen objekti. Näkisin tässä olevan kyse vihollisen demonisoinnista sekä vertailusta kahden eri kulttuurin välillä, joissa molemmilla on omansuuntainen lähestymistapa asevoimaan sekä sen logiikkaan.¹⁸

Amerikkalaisten omien joukkojen sodan aikaiset koheesiokysymykset jäivät toissijaisiksi, kun kyseessä oli vertailu amerikkalaisten sekä saksalaisten joukkojen välillä. Ehkä vertailuissa olisi oman armeijan suorituskyky jäänyt alakynteen? Joka tapauksessa sodan voittaneen osapuolen ei olisi odottanut kärsineen niinkin paljon taistelujen ulkopuolisia tappioita. Näiden tappioiden nähtiin kuuluvan vääjäämättä osaksi demokraattisen kansakunnan asevoimaa, jossa vallitsi yksilöä kunnioittava johtamiskulttuuri. Kyseinen tulkinta ajautuu ongelmiin, jos otetaan huomioon, että nimenomaan joidenkin rykmenttien komppaniat menettivät psykiatristen syyden ja muiden varsinaisten taistelujen ulkopuolisten tappioiden vuoksi (*psychiatric and other nonbattle casualties*) kymmenen kertaa enemmän miehiä toisiin komppanioihin verrattuna. Syyksi tutkimuksessa todettiin puutteellinen henkilökohtainen mieliala ja asenne taistelua kohtaan.¹⁹ Tutkimustulos on merkittävä, koska eri komppaniat olivat luultavasti keskenään selkeän heterogeenisiä. Jossain komppaniassa oli siis onnistuttu luomaan taistelulle suotuisa joukkohenki (”individualismin hyväksyneessä asevoimassa”) ja toisissa ei.

”Taistelun ulkopuolisten tappioiden” suureen määrään saattoi toisaalta vaikuttaa käytössä ollut joukkojentäydennysjärjestelmä, joka poikkesi Saksan *Wehrmachtin* joukkojen täydennysjärjestelmästä. Saksalainen divisioona täydennettiin täysvahvaksi rintama-alueen takaosissa, eli irti taistelukosketuksesta. Saksalaiset ymmärsivät, että yhteisesti koettu edistää solidaarisuutta, eivätkä siksi täydentäneet joukkoja, vaikka niiden alkuperäisestä vahvuudesta oli jäljellä vain neljännes. Amerikkalaisessa divisioonassa miestappiot korvattiin kun se oli rintamalla. Saksalaiset antoivat menettelytavallaan yksittäisille pienryhmille todellisen mahdollisuuden ryhmäsolidaarisuuden synnyttämiseen,²⁰ mikä mahdollisti ryhmän yhteisen ”kielen” syntyymiseen, jolla saattoi olla välillisesti suuri merkitys myös koko joukon

17 Laitila 2001, 70.

18 Shils – Janowitz 1985, 12–27.

19 Stouffer ym. 1965, 85–89.

20 Harinen 1992, 70; Janowitz 1959, 14; Shils – Janowitz 1985, 14–15.

kiinteyden muodostumisessa.²¹ Pelkän motivaation ja moraaliselitysten sijaan sotilasjoukon tehokkuuden nähtiin siis perustuvan mikrotason pienryhmien kiinteyteen.²² Korean sodan aikana tehtiin havaintoja ”tavallisen sotamiehen” sitoutumisesta tehtäviensä täyttämiseen ja yleensäkin sotilaselämään. Amerikkalaiset tutkimukset paikansivat pienryhmän tärkeimmäksi joukkojen koheesiota ylläpitäneeksi ”organisaatioksi”. Todettiin jopa, että sotamiehen sosiaalinen kenttä ei ulotu pidemmälle kuin niihin pienryhmiin, joihin hän kuuluu. Esimerkiksi saksalaisten sotilaiden havaittiin taistelevan juuri niin kauan kuin he kokivat olevansa primääriryhmänsä jäseniä.²³ Sotilassosiologiassa on perinteisesti tehty ryhmäerottelua organisaation vertaisten välisenä kiinteytenä (*peer cohesion*) ja arvoluokaltaan samanarvoisten välisenä kiinteytenä (*rank cohesion*), vaikka se onkin tarkoitettu lähinnä viiteryhmäksi, ei varsinaiseksi jäsenryhmäksi. Kiinteystarkastelussa kyseinen jaottelu on ollut käytössä 1960-luvulta alkaen.²⁴ Näissä molemmissa termeissä on kyse horisontaalisesta kiinteydestä, eli ”samanlaisten” välisestä koheesiosta.²⁵

Suomalaisissa arvioissa joukkohengen muodostuminen on nähty perustuneen milloin mihinkin perusteeseen, ihmiseen, ympäristöön tai johdatukseen. Kansalaisotilaiden osalta sen muodostumista ei liitetty tunteeseen oman joukko-osaston menneisyydestä, eli sen perinnetietoisuuteen, perinnepäiviin tai sen muihin kirjoitettuihin ja viralliseksi julistettuihin traditioihin. Niistä ei jäänyt muistikuvia edes myöhemmin kantahenkilökunnassa palvelleille varusmiehille. Esimerkiksi aktiiviupseerina palvelleen Kalevi Römpötin (everstiluutnantti evp) mieleen ei jäänyt joukko-osastoperinteistä ja niiden opettamisesta mielikuvaa, joten hän uskoo niistä olleen puhetta silloin kun hän ei ollut paikalla.²⁶ Todennäköisesti perinneasioiden ilmentymät ovatkin jääneet varsin etäiseksi käytännön varusmiesarjesta, vaikka niiden merkitystä ammattisotilaisiin ei ole syytä väheksyä. Sotilasvala jäi myös etäiseksi, eikä siihen liitetä minkään tasoista kansalaisotilaan itseyttä. Asepalveluksen symboliikka näyttää liittyneen käytännön toimintaan. Rauhan aikaisen joukkohengen muodostuminen lähti erilaisista koulutustarkastuksista, joista muistetaan ensisijaisesti se miten oman joukon suoritus suhteutettiin muihin joukko-osastoihin. Tarkastukseen suhtauduttiin sitä positiivisemmin, mitä korkea-arvoisempi henkilö oli tarkastamassa ja etenkin, jos tarkastuksessa todettiin oman joukko-osaston paremmuus suhteessa muihin joukko-osastoihin. Oma joukko-osasto saatettiin todeta olleen armeijan paras (tai yksi parhaista) juuri omana palvelusaikana.²⁷

21 Harinen 1992, 75; Shils – Janowitz 1985, 14–15.

22 Janowitz 1959, 12–13.

23 Pipping 1978, 26. Kyseessä oleva lainaus on C. C. Moskosin *The American Enlisted Man* -teoksesta (1970); Shils – Janowitz 1985, 9.

24 Harinen 1992, 15.

25 ks. esimerkiksi Harinen 1999, 63.

26 Väänänen 1978, 92. Kalevi Römpötin muistelmia sotilaskoulutuksesta vuosina 1938–1939. Römpötti on jäänyt muistiin saavutuksistaan ja ansioistaan urheiluun liittyvissä asioissa.

27 TYKL/kys/45: informantti 27, 40. Kyseinen maininta löytyy kenraali Östermanin kirjasta ”neljännesvuosisata elämästäni”, vaikka hän informantin mukaan muistaakin tarkastuskäynnin olleen virheellisesti vuonna 1920, eikä siis 1919. Havainto on tehty vasta seuraavan vuoden aikana. Österman teki everstiluutnanttina tarkastuksia (rykmentin komentajana) Porin Rykmentissä (Martti Saarisalon päiväkirjat, merkintä 29.1.1925). Kenraali Åkermanin muistetaan olleen tyytyväinen Porin Rykmenttiin helmikuussa 1925. Päiväkäskynjaossa ilmoitettiin, että tarkastus

PÄÄMAJAN KÄSKY LOPETTAA ”TAISTELUTOIMIEN ARVOSTELU” KESÄLLÄ 1944

Seuraava ote käskystä liittyy jatkosodan loppuvaiheen kriittisiin hetkiin. Puna-armeija on aloittanut suurhyökkäyksen 9.6.1944 valtavalla voimalla. Kahden vuoden asemasodan hiljaisuus murskautui valtavaan tulivalmisteluun, joka sai myös aikaan turvattomuutta ja epätoivoa. Päämaja oli huolissaan Karjalan kannaksella taistelleiden joukkojensa keskinäisistä riita-asetelmista (10.6.1944). Kyseessä on myös merkittävä tulkinta ilmiöstä, joka oli ”tapahtumien läheisyyden” vuoksi vielä objektiivisesti tavoittamattomissa:

Vihollisen käynnissä olevan suurrynnistyksen aikana on esiintynyt lukuisia tapauksia, joissa on lausuttu arvosteluja käydyistä taistelutoimista ja helposti saatettu syyttää tapahtuneista vastoinkäymisistä toinen toistaan. Tällaiset, usein epäkypsät negatiiviset arvostelut henkilön tai joukon suorituksista leviävät nopeasti muiden joukkojen, vieläpä kotiseudunkin piiriin, ollen usein väriteltynä ja liioiteltuina omiaan heikentämään koko kansan sisäistä ryhtiä ja itseluottamusta. Täysin objektiivisen kuvan saaminen eri yhtymien ja joukko-osastojen taistelusuorituksista on tapahtumien läheisyyden vuoksi vielä mahdotonta. Sen vuoksi on pidättäydyttävä kielteisestä vertailusta ja arvostelujen lausumisesta, sillä vain harvoin voi arvostelija itse tuntea niitä olosuhteita ja tilanteita, joiden vallitessa k.o. sotatoimi on suoritettu, tai niitä tekijöitä, jotka siihen ovat olleet vaikuttamassa. Vielä turmiollisemmat vaikutukset voivat tästä olla seurauksena sen kautta, että se helposti särkee hyvän toverihengen ja rikkoo luottamuksen ja naapurisuhteet eri joukko-osastojen väliltä.

Järkkymätön yhteishenki joukon ja koko armeijan piirissä on kestävyysme perusedellytys. Tämän yhteishengen pohjan muodostaa rehti asetoveruus, joka sitoo päällystön ja miehistön toisiinsa yhdessä keitettyjen koettelemusten sitein. Negatiivisella arvostelulla on hajottava vaikutus, joka samalla helposti voi aikaansaada juovaa päällystön ja miehistön välille, mitä vihollinen heti käyttää hyväkseen horjuttaakseen propagandakeinoin joukkojemme yhteishengen ja moraalisen voiman perusteita. [...]”²⁸

Yleisesikunnan päällikkö kenraali E. Heinrichs (komentoesikunnan päällikkö kenraali W. E. Tuompo) ja marsalkka Mannerheim kiinnittivät käskyllään huomiota mielenkiintoiseen asetelmaan, jossa rauhan ajan armeijan paikallisuudella oli ollut mielestäni erittäin merkittävä rooli.²⁹ Taistelevat joukot olivat ”karanneet” armei-

meni erittäin hyvin (Martti Saarisalon päiväkirjat, merkintä 10.2.1925); Väänänen 1978, 26. Everstiluutnantti W. G. Bergh mainitsi vastaanottaessaan Porin jalkaväkirykmentin komenta-juutta tammikuussa 1919, että joukko-osasto ”on yksi parhaimmista Suomen Armeijassa”.

28 Päämajan komento-osaston asiakirja 2283/Kom.2/29/henk. Asia: Taistelutoimien arvostelu, 10.7.1944. T7935/3. KA, Sörnänen.

29 Käskykirjelmän implisiittisenä ajatuksena on siis, että tapahtumien läheisyyden poistumisen kautta voidaan löytää tapahtumista totuus. Tämän lähtökohdan ongelmana on negatiivisten pakonomainen kytkeminen 9.–10.6.1944 tapahtumiin. Rintamalinjojen pitäminen oli itsestäänselvyys ja kaikki energia tuli laittaa niiden takaisinvaltaamiseksi. Irtautuminen ilman lupaa liittyy kiellettyyn, vältettyyn ja ehkä myös häpeälliseen toimintaan. Tämä tuntemus liittyy siis kulutus-sodankäynnin opettamisen ja sisäistämisen logiikkaan.

jakuntien ja sitä ylempien johtoportaiden ”käsistä”. Ratkaisevaksi tekijäksi muodostui todennäköisesti juuri *Maamme kirjan* osoittaman maastolliset erityispiirteet, joissa suomalaisilla oli aina etu vieraaseen nähtynä. Esimerkkinä Tali-Ihantalän panssarikapeikot sekä Vuosalmen ja Viipurinlahden vesialueet.³⁰ Pelkkä maasto ei olisi kuitenkaan pystynyt pysäyttämään suurhyökkäystä. Taustalta löytyy ”talvisodan sotilaallisen ihmeen” toisinto, vaikka kyse ei tällä kertaa ollut enää samalla tavalla paikallisista ja kulutusdankäyntiin viittaavista taisteluista. Makrotasolla ylipäällikkö näkee ilmiön kenttäarmeijan toimivuuden kannalta ja tässä siis sodan ajan toimivuuden kannalta kyseenalaisena. Ehkä kyse on huomion ja energian siirtämisestä jälkipuinnista varsinaisiin taisteluihin sekä niiden onnistumiseen. Torjuntataisteluiden onnistumisen nähtiin vaativan mielen terävöittämistä, jotta puna-armeijan suunnaton hyökkäysmassa saataisiin pysähtymään. Luultavasti kirjeessä halutaan samalla laimentaa joukkojen komentajien keskinäistä arvostelua. Toisaalta kirjeestä voi selvästi nähdä pelkoa upseeriston ja miehistön luottamuksellisen suhteen rakoilemisesta ja täten anarkistisesta tilanteesta, jossa joukot saattaisivat karata johtajiensa ja siis virallisen organisaation käsistä. Kyseinen vertikaalinen kiinteys (esimiesten ja alaisten välinen) on erityisen tärkeä, jotta sotajoukko pysyisi ylemmän päällystön ja etenkin sotapäälliköiden kontrollissa.³¹

Joukkojen pienryhmätasoinen koheesio ja taistelukestävyys sekä naapurijoukon ylemmän päällystön arvostelu on toisaalta yhdistetty päämajan käskyssä oudolla tavalla, eikä se näytä huomioineen alkuunkaan kahden vuosikymmenen aikana muodostunutta paikallistason aselajikiinteyttä, sekä varuskuntien sisällä muodostunutta paikallistasoista henkeä. Jatkosodan kriittisinä hetkinä joukkojen toisistaan esittämä kritiikki ja kilvoittelu ei siten ollut välttämättä luonteeltaan negatiivista ja hajottavaa, vaan mahdollisesti myös oman joukon suoritusastoa parantavaa. Kyse on siis lähinnä siitä, miten negatiiviselta näyttäviin tunteensoituksiin suhtauduttiin ja miten ne ehkä automaattisesti kategorisoitiin ei-toivotuiksi. Ylipäällikön viestissä jätettiin siis huomioimatta jokaiseen joukko-osastoon ajan saatossa iskostunut henki, ranskasta vakiintunut termi *esprit de corps*.

Helsinki 1937: Mikä erinomaisinta se [varusmies aika] opetti sopeutumaan erilaisiin ihmisiin ja toimimaan yhdessä.³²

30 Tämä pelkistys vaatii hieman taustaselitystä. Näkemykseni mukaan puna-armeijan hyökkäysvoima ajautui aivan liian kapealle alueelle Viipurin pohjoispuolella. Massa-armeija olisi tarvinnut laajempaa aluetta panssaridivisioonien käyttöön. Vammelsuu–Taipale -linja (VT) ja sitä aikaisemmin pääasema olivat murtuneet venäläisten massiivisen ylivoiman ja uudenlaisen (lähinnä uudelleenherätetyn) läpimurtotaktiikan paineessa. Taisteluiden nopeus hiipui vasta, kun venäläiset joutuivat taistelemaan Talin kartanon jälkeen kohtaamillaan kapeilla panssariurilla, joissa suomalaisilla joukoilla oli mahdollisuus käyttää esimerkiksi Murokalliota hyväkseen tehdessään vihollisen liikenopeutta hidastavia ja taistelukykyä horjuttavia koukkauksia. Jopa yksittäistä Talin siltaa ja sen tuhoamista venäläisten selustassa on pidetty merkittävänä tekijänä. Hyökkäys oli ajautunut liikesodankäynnin teorioiden mukaisesti aivan liian kapealle, eikä sillä ollut menestymisen mahdollisuuksia (ks. Mälkki 2002). Liikesodankäynnissä juuri psykologisesti vaikuttava ylivoimainen liikenopeus oli merkittävä tekijä (vrt. Saksan operaatio Ranskaa vastaan kesällä 1940).

31 ks. esimerkiksi Harinen 1999, 63.

32 TYKL/kys/45: informantti 243, 68. Olen itse lisännyt hakasulkeissa olevan tarkennuksen.

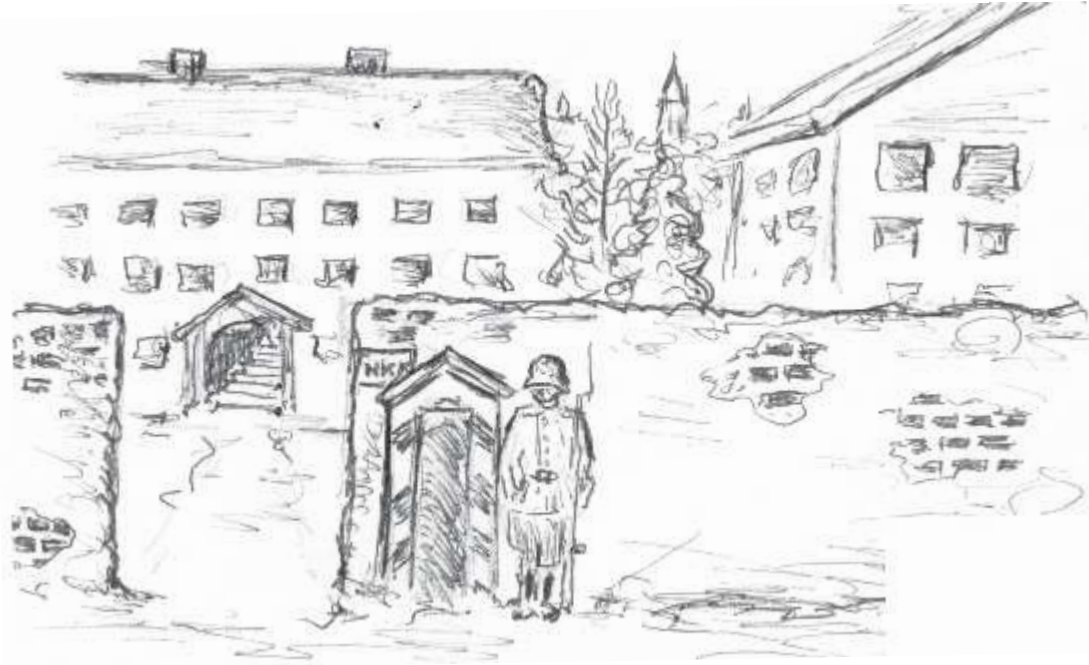
Pienryhmissä vallitseva kiinteys ei välttämättä takaa, että organisaatio toimisi tehokkaasti. Kiinteiden primääriryhmien havaittiin teollista organisaatioita koskevissa tutkimuksissa muodostaneen ylempien organisaatiotasojen vastaisia ryhmittymiä. Pienryhmät muodostuivat amerikkalaisen Korean sotaa koskevan tutkimuksen mukaan tehokkaammin juuri rintamalla, eikä esimerkiksi reservissä. Kyse oli intensiivisen taistelun tuottamasta tarpeesta tukeutua toiseen ihmiseen, eli häneen, joka ”ymmärsi ja kuunteli”.³³ Joissain olosuhteissa primääriryhmä ei siis kuitenkaan liittynyt osaksi virallisen organisaation päämäärää tai sen tehtävää, vaan ajautui suorastaan sitä vastaan. Ehkä tällaisia havaintoja tehdään organisaatiosta, joka hajoaa taistelukentällä, eikä siitä ole enää kollektiiviseksi toimijaksi ja annetun tehtävän täyttäjäksi. Kyse on myös siitä, että minkälaisiin syötteisiin organisaation ylätaso luottaa ja minkä perusteella se tekee tulkintoja. Nähdäkseni Heinrich, Tuompo sekä Mannerheim puuttuivat jatkosodan loppuvaiheessa käskyllään asiaan tavalla, joka korostaa organisaation alatason toiminnallisen logiikan eroavaisuutta verrattuna korkeampien johtoportaiden itseymmärrykseen ja sen tuottamaan toiminnallisuuden ihanteisiin. Sotilasidentiteetin reunustamien ihanteiden avulla oli mahdollisuus tuottaa tiettyä mekaanista toistettavuutta, tietynlaista käyttäytymislogiikkaa sekä yhdenmukaista näyttävyyttä. Pettymyksiä kokemisen taustalla ei siis ollut ensisijaisesti yrityksiä ymmärtää ilmiötä ja käyttäytymisen taustalla olevia tekijöitä, vaan pyrkimyksiä jatkaa mekaanisen kasarmi(kurin) hengen mukaista käskytyskeskeistä kontrolli- ja johtamislogiikkaa, eli yrityksiä saavuttaa jonkinlainen kontrolli kaaoksessa. Ilman tätä kontrollia ei olisi ollut mahdollisuutta toteuttaa kulutussodankäynnin logiikkaa.

Yhteishengen muodostumista on jälkikäteen muistettu tapahtuneen jo ylimääristen (kertaus)harjoitusten (YH) aikana, syksyllä 1939. Jälkikäteen rykmentin komentajana toimineet upseerit olivat tehdyn kyselyn perusteella päätelleet, että harjoituksen aikana johtajat olivat tottuneet käsittelemään alaisiaan. Tärkeänä pidettiin myös annettua koulutusta, jossa ammattisotilaat olivat olleet reservinjohdajiin verrattuna merkittävässä asemassa.³⁴ Jälkikäteen arvioituna rykmentin komentajat näyttävät painottaneen kasarmikoulutusmentaliteettia sekä sen ensisijaisuutta arvioidessaan tulevaa suorituskykyä. Käsittelemättä ovat sen sijaan jääneet ne (mahdolliset) tekijät, jotka lisäsivät joukkohenkeä ja koheesiota. Organisaation hierarkiassa kansalaissoitilas oli toisaalta kaukainen rykmentin komentajalle. Hänen tehtävänään oli pitää alaisuudessaan toimiva rykmentti etulinjassa. Tähän hän näki tarvitsevansa juuri niitä toimintatapoja, joihin oli rauhan aikana tottunut. Myös johtoportaita tarvittiin pitämään alaisena toiminut ammattisotilas paikallaan. Komppanian päällikön ja joukkueen johtajien osalta kyse oli esimerkin näyttämisestä, eli käytännössä pysymisestä johtamispaikoissaan. Staattisessa puolustus-taistelussa korostui siis näiden upseeritasojen henkilökohtaiset ominaisuudet ja alaisten käsittelytaito. Talvisodan komppanian päällikköjä tarkastelevassa kirjassa päätellään tämän perusteella, että taktisesta osaamisesta ei näissä olosuhteissa ollut kovinkaan paljon hyötyä.³⁵ Talvisodan paikallisen tason taistelut myös vahvistivat

33 Little 1985, 38, 45.

34 Sipponen – Suhonen 1963, 24–25, 141. Tämä Kyselyn tulos on talvisodassa rykmentinkomentajan tehtävissä toimineille suunnatusta kyselystä.

35 Sipponen – Suhonen 1963, 177–178.

Helsingin Komennuskomppania. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 599.

ajatusta kulutussodankäynnin ja käskyjä välittävän ja niitä antavan johtamislogiikan luonteesta. Sodankäynti ei siis eronnut kasarmimekaanisesta toimintakulttuurista. YH:n aikana sota oli toisaalta edelleen vielä henkisesti kaukana, eivätkä Itä-Suomeen komennetut joukot aina malttaneet odotella rauhallisina sotaa, jonka syttymiseen ei uskottu:

Utti 1939: Miehillä oli pinna kireällä, kun kotiin pääsy venyi ja venyi. [...] Seuraavalla kerralla jahdattiin poruukkaa, joka koti-ikävisään oli lähtenyt puntikselle autoilla kauas kotiinsa käymään ja kärsivät.³⁶

KAUPUNKI JA MAASEUTU; ERILAISUUS, SAMUUS JA RISTIRIIDAT

Sotilasmuistelmien vastausohjeessa ei ollut erillistä kysymystä joukkokoheesio- muodostumiseen viittaavasta prosessista tai sen ilmenemisestä rauhan aikaisessa varusmiespalvelusarjessa. Rakennan kokonaiskäsitteksen tästä kysymyksestä paikantamalla tässä aluvussa koheesio- muodostumiseen tai muodostumattomuuteen liittyviä tekijöitä aluksi fyysisten rakenteiden ja sitten niiden aikaansaamien tuntemusten kautta. Palaan ajassa taaksepäin, aina sisällissodan rintamalinjoille asti. Tämän sodan (tai kansallisen kriisin) pitkäaikaisin rintamalinja leikkasi maan

³⁶ TYKL/kys/45: informantti 179, 73.

kahteen osaan. Tällä rintamalinjalla ei ollut pysyvää vaikuttavuutta sodan jälkeisessä Suomessa, koska sota vain vahvisti jo ennen sotaa muodostunutta henkistä rintamalinjaa kaupunkien ja maaseudun välillä. Eteläinen Suomi ja sen suuret teollistuneet kaupungit Tampere ja Helsinki saivat nimittäin kokea harteillaan punaisuuteen ja johonkin muuhunkin erilaisuuteen, likaisuuteen ja paheellisuuteen liitetyn käsityksen. Sisällissodassa siviileille varattu selusta-alue oli ollut turvallisesti vapautetussa valkoisessa Suomessa. Sotatoimialue ja siis alueet joissa oli tarkoitus taistella, sijaitsivat siellä missä oli tarkoitus kohdata vihollinen. Sodan jälkeinen valkoinen Suomi suuntasi viholliskuvaretoriikkansa valtakunnan rajoille. Valkoisen armeijan kannalta katsottuna tehtävänä oli asettua osin vielä vihamielisen kansakunnan keskelle, mutta silti varautua jatkuvasti ulkoisen, nyt siis kansallisen vihollisen varalle. Uhka tuli siis yhtäältä sisältä mutta myös ulkoapäin. Sisällissota sai aikaan ruotsalaiseen mielipideilmapiiriin verrattuna varsin erilaisen suhtautumistavan kaupunkien ja maaseudun välillä. Ruotsissa toisen maailmansodan jälkeen tehdyssä tutkimuksessa nimenomaan kaupunkialueella asuvien varusmiesten ystävät ja isät suhtautuivat positiivisemmin armeijaan kuin maaseudulla asuvat.³⁷ Suomalaisessa käsityksessä ja ymmärryksessä arvostusten nähtiin olleen päinvastaiset. Suomalaisuusideologiassa ja 1920- ja 1930-luvun retoriikassa esitettiin avoimesti ”valkoisen” agraarin sekä ”punaisen” teollisen välistä kahtiajakoa.³⁸

Asevelvolliset armeijat kehittyivät Eurooppalaiseen kasarmi-interiööriin, jossa heterogeenisestä aineksesta pyrittiin muokkaamaan mahdollisimman homogeeninen, byrokraattiseen organisaatioon sitoutunut ja kuuliainen yhteisö. Ulkomaailmasta eristetyt kasarmit olivat alkaneet jo ennen Suomen itsenäistymistä muistuttaa luostarin ja sisäoppilaitoksen interiööriä, jossa esiintyi korostunut sosiaalinen valvonta ja tarkkailu.³⁹ Amerikkalaisen näkemyksen mukaan Eurooppalaisen varuskunnan ja muun yhteiskunnan välinen vuorovaikutus oli historialliselta kannalta katsottuna ja erityisesti heikäläisiin olosuhteisiin verrattuna huomattavasti tiiviimpää. Morris Janowitz näkee syyksi kahden mantereen välisen eron asevoimien toiminnallisuudessa. Yhdysvalloissa pieni armeija oli intiaanisotien aikana sijoitettu kaukaisille rajaseuduille, mahdollistaen voimakkaan sotilasyhteisön sisäisen koheesion muodostumisen mutta eristäen ne samalla muusta yhteiskunnasta. Euroopassa taas (amerikkalaisittain katsottuna) valtavat vakinaiset armeijat olivat osa valtakuntien sisä- ja ulkopoliittikkaa, tiiviisti osana muun yhteiskunnan toimintoja.⁴⁰ Ehkä suomalaisessa tapauksessa oli kyse näiden kahden esimerkin yhdistelmästä. Eristetyissä varuskunnissa, ”kaukaisilla rajaseuduilla” toimittiin muusta yhteiskunnasta irrallaan, jolloin eristäytymisellä saattoi olla vaikutusta varuskunnan toiminnallisuuteen sekä ehkä myös sisäisen koheesion muodostumiseen. Kaupunkivaruskunnat olivat sen sijaan keskellä siviiliasutusta, jolloin on oletettavaa, että ympäröivän yhteiskunnan vaikuttavuus olisi myös selkeästi suurempi. Siviiliyhteiskunnan vaikuttavuudella tarkoitän tässä yhteydessä siis sotilaiden ja siviilien vuorovaikutusta, sekä sen merkitystä sotilasyhteisön toimintaan. Varusmie-

37 Korpi 1964, 77.

38 Tuomaala 2004, 301.

39 Borell 1989, 11.

40 Janowitz 1966, 175–176.

hen kannalta on siis oleellista ymmärtää, että hänen palvelusmuistonsa olivat vääjämättä sidottuja varuskunnan fyysiseen sijaintiin.

Varuskunta oli tilana varusmiehille eräänlainen symbolien muodostama kerrostuma, jossa yhteisön kollektiivisesti käsittämä, mieltämä ja sosiaalistetulle jäsenelle siirtämä historiantietoisuus sekä koettu nykyisyys kohtasivat. Sotilasyhteisössä jaetun ja siirretyn tradition merkitys oli siten yksilön kokemusmaailmaa vahvempi ja väkevämpi.⁴¹ Kansalaissotilaan sotilasymmärryksen haluttiin muodostuvan kasarmeissa, eikä sen ulkopuolella. Asevelvolliset toimivat organisaatiossa toisaalta ilman, että heillä oli tosiasiallista mahdollisuutta muokata ympärillään olevaa tilaa. Heidän voidaan kuitenkin ajatella muuttaneen elinympäristöään funktionaalisesti. Tällöin ajatuksena on, että käyttäjä luo tilalle toiminnallisuuden, koska ilman sitä tilaa ei esiinny. Toiminta-alueet muotoutuvat toiminnallisuudeksi ja ajatuksiksi toiminnasta monen eri tekijän paineesta.⁴² Hyvän vertailuasetelman Suomen armeijan rauhan aikaisiin fyysisiin rakenteisiin, sen sisäisiin erilaisuuksiin mutta myös ajassa tapahtuviin asenteellisiin ja rakenteellisiin muutoksiin antaa Karjalan kannaksella sijainneen Savon jääkärirykmentin (SJR)⁴³ sekä Helsingin keskustaan sijoitettujen kasarmien mahdollistama vertailuasetelma. SJR oli sijoitettu kolmelle paikkakunnalle: Käkisalmeen (II/SJR⁴⁴) ja Kiviniemeen (I/SJR) ja Viipurin (I/SJR). Tarkastelen erityisesti Käkisalmen ja Kiviniemen varuskuntien toimintaa, juuri niiden erillisyyden vuoksi ja Kiviniemeä myös siksi, että siihen liittyy ehkä tunnetuin asevelvollisuuskokemus, Pentti Haanpään kuuluisa teos *Kenttä ja kasarmi*. Helsingin alueelta otan erityistarkasteluun Suomen Valkoisen kaartin (SVK). Helsingissä ja Käkisalmissa koettu varusmiespalvelus näyttää sotilasmuistelmien valossa pääpiirtein samanlaiselta mutta selkeitä eroavaisuuksiakin löytyy. Varusmiespalveluksesta jäänyt muistikuva liittyi siis väistämättä oman palveluspaikan ympäristöön, sekä sen liittymiseen muuhun yhteiskuntaan:

Helsinki 1924: kasarmialuetta ympäröi kaupunki ja tähtitorninmäki.⁴⁵

Käkisalmi 1935: Hiekkalan kasarmi oli kaupungin laidassa. Maantien vieressä oli jopa portti ja aitaakin. Aitaa ei sitten muualla ollutkaan. [...] Kasarmialueen rajat löytyivät kartalta.⁴⁶

Nämä esimerkit kuvastavat tämän alaluvun keskeisintä problematiikkaa. Molemmat näistä muistoista liittyvät kaupunkiin sekä sen läheisyyteen mutta siviiliyhteisön koko tuottaa lopulta niistä aivan erilaisen käsityksen. Varuskunnan fyysiset rajat eivät olleet Helsingissä palvelevalle selvät, eivätkä ne näytä herättäneen edes kiinnostusta. Käkisalmissa mutta myös muissa siviiliyhteiskunnan toiminnallisuus-

41 Tunturi – Syrjämaa 2002, 26–28.

42 Tunturi – Syrjämaa 2002, 12, 14.

43 Joukko-osaston nimi oli Savon jääkärirykmentti vuosina 1919–1927, sekä uudestaan vuodesta 1935 alkaen. Vuosina 1927–1934 joukko-osasto toimi Savon prikaatina aluksi kolmella paikkakunnalla ja vuodesta 1931 alkaen pelkästään Käkisalmissa.

44 Kyse on siis Savon jääkärirykmentin toisesta pataljoonasta.

45 TYKL/kys/45: informantti 101, 14.

46 TYKL/kys/45: informantti 217, 5.

desta erillään olevissa kasarmialueissa, varuskuntien rajat olivat merkittävä tekijä, koska rajan ylittäminen olisi vaatinut lupaa, eli käytännössä loman myöntämistä. Varusmiehillä oli todennäköisesti tarve etsiä kontakteja paikallisiin asukkaisiin, eli toisiin siviili-identiteettiä kantaneisiin tahoihin, jolloin varuskunnan rajat tulivat merkittäväksi tekijäksi. Asia konkretisoituu, kun varuskunnan raja -kysymystä lähestyy annettujen liikkumisrajoitusten suunnasta. Kiviniemessä (vuonna 1932) oli (muistitiedon mukaan) annettu määräys, että varuskunnan raja ulottui läheiseen Kiviniemen kylään. Siihen ei kuitenkaan kuulunut kylän länsipuolella sijaitseva työväentalo. Käynti työväentalossa oli siis sama kuin poistuminen varuskunnan alueelta. Tässä lienee ollut kuitenkin ensisijainen tarkoitus määrittää siis se missä varusmiesten haluttiin viettävä vapaa-aikaansa. Virallisesti ei siis tarvinnut kieltää ketään menemästä työväentaloon, mikä ei muistitiedon mukaan kuitenkaan estänyt varusmiehiä vierailemasta sielläkin.⁴⁷ Varuskunnan rajat näyttävät jääneen toissijaisiksi, koska kielletyt kohteet ja paikat näyttävät nousseen sotilasyhteisölle merkittävimmäksi tekijäksi. Taustalla vaani kokemus siviilimaailman tuottamasta epäsäännöllisyydestä ja arvaamattomuudesta.

Varuskunnan sisällä oli siis alueita, joita oli nimenomaan määritetty sotilashenkilöiltä ”kielleyiksi”. Tämänlaatuisiksi paikoiksi näyttävät jääneen sisällissodan punaisten haudat ja etenkin ne hautauspaikat joihin oli haudattu teloitettuja.⁴⁸ Viipurin varuskunnan päällikkö käski sotilailta kielleyiksi paikoiksi kaikki työväentalot ja useita kahviloita, kokoontumistiloja ja muita osoitteita. Lappeenrannassa työväentalon lisäksi kielleyiksi paikoiksi luettelotiin eräs matkustajakoti, tehdasalue ja rautatienasema. Hämeenlinnan varuskunnan päällikkö oli kieltänyt menemästä tiettyihin ruokaloihin ja kahviloihin, työväentaloihin sekä Myllymäen kalliolle, jossa oli harjoitettu ”siveettömyyksiä ja punaista kiihotusta”. Erikseen kiellettiin myös uimasta kaupungin uimalaitoksella naisten puolelle.⁴⁹ Kieltojen ehdottomuus ja niiden noudattaminen oli toisaalta vasta tavoiteasteella 1910-luvun lopulla, jolloin näitä kieltoja ei välttämättä ollut ehditty laittaa käytäntöön (jos siitä olisi ollut hyötyä). Eräs punakaartissa palvelut mutta varusmiespalveluksen vuonna 1919 suorittanut muistaa (ylpeydellä) päässeensä työväentalolle katsomaan näytelmää.⁵⁰ Toki myös useat kieltolain aikaiset ravintolat ja muut kahvilat olivat valvonnan ja käyntikieltojen kohteena. Varusmiehet eivät saaneet mennä paikkoihin, joissa oli mahdollista harrastaa poliittista toimintaa ja täten turmella nuorten ja vaikutusalttiiden varusmiesten ajatuksia. Venäjän vallan aikana ja erityisesti poliisiviranomaisen näkökulmasta sotilaiden suosimista kapakoista oli tullut eräänlaisia salakapakoita, joissa sotilaat viettivät aikaansa alkoholin ja ”vähemmän kunnollisten henkilöiden” seurassa. Muutamia kapakoita määrättiin suljettavaksi ”pahentavan elämän vuoksi”.⁵¹

47 Syrjö 1993, 115–117; Väänänen 1978, 43; TYKL/kys/45: informantti 196, 26.

48 TYKL/kys/45: informantti 196, 132, 8 (Santahamina); informantti 97, 125 (Lahti).

49 Korkama – Roudasmaa 1988, 317–318; Syrjö 1993, 115–117; Väänänen 1978, 43.

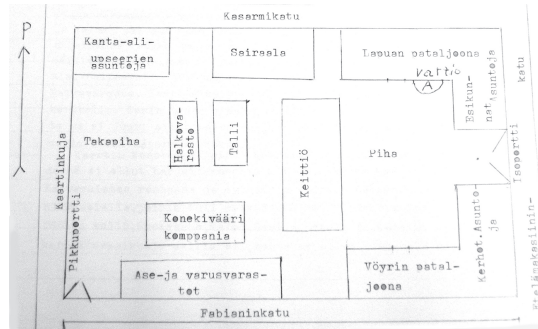
50 TYKL/kys/45: informantti 19.

51 Lehtoväre 1999, 30. Lainausta on Riihimäen poliisilaitoksen pöytäkirjasta. Lehtoväre mainitsee Riihimäen alueella ”Laakososen kahvilan”, ”Lopen likkojen kahvilan” ja ”Kettusen kahvilan” olleen erityisen suosittuja Riihimäelle majoitettujen keskuudessa. Vuosien 1914–1915 vaihteessa määrättiin peräti neljä ”vaimoimhisen ylläpitämää kahvilaa” kiinni. Syynä oli luultavasti väkijuomien myymisestä annettujen rajoitusten rikkomisen.

Edelliset aineistoesimerkit Helsingistä sekä Käkisalimesta asettuvat uuteen kontekstiin, kun tarkastellaan niiden tuottamaa käsitystä sotilasyhteisöstä itsestään. Sotilasmuistelmien kirjoituskilpailuohjeessa pyydettiin piirtämään kuva kasarmialueen rakennuksista sekä kuvaamaan kasarmialuetta ympäröivää maastoa.⁵² Tähän kohtaan liittyviä piirroksia on aineistossani noin 40 kappaletta. Pääosa piirustuksista kuvasi hyvinkin pikkupiirteisesti oman kasarmin sijaintia suhteessa kasarmialueen tai varuskunnan rakennelmiin. Erityisen tarkkoja piirustuksia on laadittu Helsingin ja Viipurin keskustan kasarmialueista. Määrällisesti eniten piirroksia on sen sijaan Karjalan kannaksella sijaitsevista varuskunnista.⁵³ Seuraavat piirrokset antavat käsityksen varusmiehen näkökulmasta kasarmien rakenteisiin:

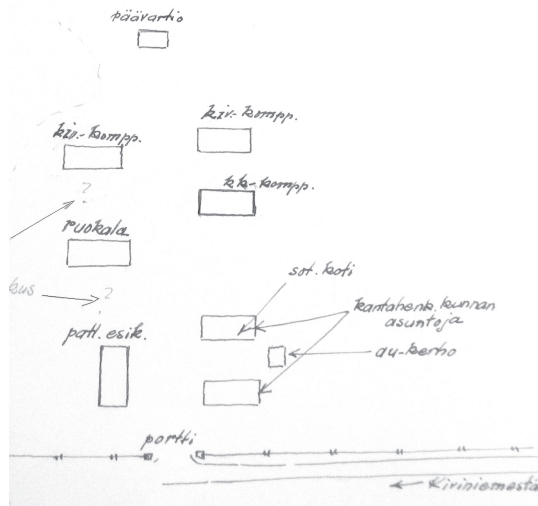
Kartta 2. Suomen Valkoisen kaartin kasarmi Helsingissä.

Lähde: TYKL/kys/45: informantti 195.

Kartta 3. Kiviniemen varuskunta Karjalan kannaksella.

Lähde: TYKL/kys/45: informantti 130.

52 [Muistelmia sotilaskoulutuksesta, TYKL n:o 45].

53 TYKL/kys/45: informantti 101, 195, 235, 243 (Suomen valkoinen kaarti); Informantti 603, 599 (Helsingin komennuskomppania); Informantti 607 (Helsingin autokomppania); TYKL/kys/45: informantti 253; Informantti 189 (Viipuri); Kannaksella sijaitsevia kasarmialueita kuvataan seuraavissa muistelmissa: TYKL/kys/45: informantit 679, 252, 676, 681, 87, 130, 196, 207, 213, 99, 170, 179, 222, 225, 218, 232.

Suomen Valkoisessa kaartissa palvellut saattoi kokea kasarmien rakennusten muodostavan ”suljetun sisäpihan”.⁵⁴ Kyseessä oli siis sotilaselämään kuulumattomilta, eli ulkopuolisilta suljettu paikka Helsingin ydinkeskustassa. Kasarmirakennusten muodostama kokonaisuus oli varusmiespalveluksen ytimessä mutta oleellista oli kokea, että siviilimaailma avautui heti kasarmialueen muurien ulkolaidan jälkeen. Piirroksissa esitettiin siis käytännössä sotilasalueen rajat. Lähtökohtaolelutukset vahvistuvat Helsingin Santahaminaa sekä Viipurin Neitsytmiemeä koskevis-
sa piirustuksissa. Näissä varuskuntapaikoissa palveleet piirsivät myös muiden joukko-osastojen lähiympäristössä sijainneita kasarmeja, koska niiden koettiin (luultavasti) liittyvän omaan varuskunta-arkeen, eivätkä ne siis liittyneet vielä siviiliasutukseen.⁵⁵ Siviiliasutuksesta erillään sijainneita varuskunta-alueita kuvattiin sen sijaan erilaisista lähtökohdista. Siviiliasutus oli joka tapauksessa kaukana, joten kiintokohdiksi ja piirustuksen lähtökohdiksi otettiin usein oma kasarmi tai sitten joku muu (voimakkaasti) muistiin jäänyt yksityiskohta. Oheisessa Kiviniemen kasarmialuetta kuvaavassa piirustuksessa lähtökohta näyttää olleen piikkilanka-aita sekä varuskunta-alueen portti (valokuva toisessa pääluvussa). Kuvan asemoinneissa, sekä kasarmien yksityiskohtaisessa sijoittamisessa näyttää esiintyneen varsin paljon vaikeuksia. Kaupunkien keskustan kasarmialueet ovat asemakaavaltaan selkeitä, joten niiden muistaminen on ollut luultavasti helpompaa.

Helsingin Kaartinkaupungissa voi koska vain käydä tutustumassa vanhaan Suomen Valkoisen kaartin rakennusten ulkoiseen näyttävyyteen. Keskelle kaupunkia sijoitetulla kasarmialueella on varsin rauhanomainen imago, etenkin jos sitä vertaa Karjalan kannakselle sijoitettuun Savon jääkäriyrykmenttiin, joka kuului suojajoukkoihin. Sen tehtävänä oli pysäyttää vihollisen hyökkäykset ja viivyttää sitä niin kauan, että kenttäarmeija saatiin keskitettyä pääasemaan (kartta 1b). Suojajoukkotehtävä toteutettiin Raudun ryhmässä (R-ryhmä, Kiviniemen ja Raudun välisellä alueella). Tehtävä edellytti korkeaa valmiutta. Tämän lisäksi SJR joutui varautumaan myös sodan ajan joukkojen perustamistehtävään.⁵⁶ Varuskuntien sijoituspaikat saattoivat herättää jälkikäteen yksittäisten informanttien ihmettelyn ja kummastelun. Suurin osa jätti tämän teeman käsittelemättä. Puolustussuunniteluun liittyvät yksityiskohdat ja niiden ymmärrys ei ehkä liittynyt siihen minkä yksittäisen varusmies näki itselleen tärkeänä. 1930-luvun puolivälissä Viipurissa sijainnut Armeijakunnan esikunta oli merkittävä suojajoukkotehtävää valmisteleva ja sitä johtamaan valmistautuva organisaatio.⁵⁷ Sotilasmuistelmissa sen toiminnasta ei ole mainintoja, koska yksittäisen varusmiehen kannalta se oli vain yksi esikunta, mikä kertoo korutonta kieltä myös kulutussodankäyntiin liittyvistä itses-
täänselvyyksistä, jotka olivat ehkä niin itsestäänselvyyksiä, ettei niistä puhuttu va-

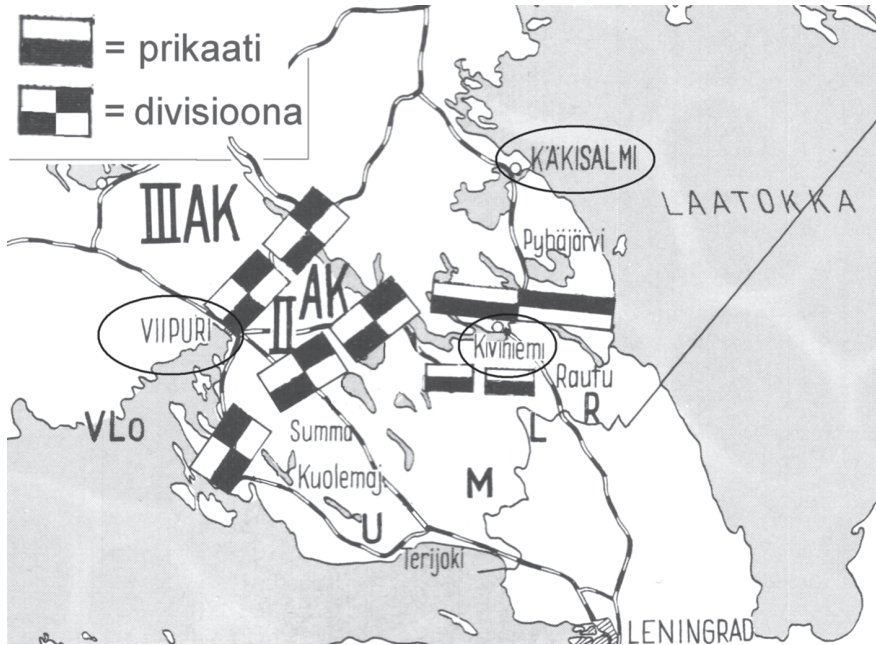
54 TYKL/kys/45: informantti 101, 14.

55 Esimerkiksi TYKL/kys/45: informantit 520 (Santahamina) ja 416 (Viipuri); TYKL/kys/45: informantit 400 (Viipurin Neitsytmiemi) ja 416 (Viipurin Neitsytmiemi).

56 Grandell 1935, 21; Arimo 1987, 300, 306–307. Suojajoukkotehtävän ja perustamistehtävien toteuttamista vaikeutti rykmentin sijoittautuminen kolmelle eri paikkakunnalle. Vuoden 1934 organisaatiomuutoksessa joukko-osasto keskitettiin kokonaisuudessaan Käkisalmeen; Kronlund 1988, 209.

57 Grandell 1935, 25. Armeijakuntaan kuului 1., 2., 3. Divisioonat sekä Ratsuväkiprikaati.

Kartta 1b. Venäjä Keskitys 2 (SJR:n pataljoonien sijoituspaikat rauhan aikana: Viipuri, Kiviniemi, Käkisalmi)

rusmiehille, tai että mahdollisia selityksiä ei oppitunneilla sisäistetty. Käkisalmen merkitys kiinnosti erästä sotilasmuistelmaa kirjoittanutta.

Käkisalmi 1923: Rakennukset olivat aikoinaan rakennettu mielisairaalaan varten, mutta sitä en tiedä mistä syystä oli muutettu varuskunta alueeksi.⁵⁸

Ihmettelyn syynä on sijoittuminen Karjalan kannakselle mutta kuitenkin niin kauas tulevista taistelualueista, että siellä palvelus on saattanut tuntua lähes ”selusta-alueelta” (vaikka siellä sijaitti taaempi Viipuri–Käkisalmi-puolustustasa⁵⁹). Paikkakunnalla näyttää siis olleen suuri merkitys oman palvelusajan ymmärryksen suhteen, ainakin jälkikäteen muistettuna. Suojajoukoissa palveleminen oli luultavasti ei-suojajoukkoihin verrattuna erilaista pelkästään varusmiesvolyymin kannalta katsottuna. Suojajoukot vastaanottivat asevelvollisia kolme kertaa vuodessa. Muissa joukoissa palvelukseen astuttiin pääsääntöisesti kaksi kertaa vuodessa. Tällä toimenpiteellä varmistettiin, että palveluksessa oli läpi vuoden riittävän hyvin peruskoulutettuja sotilaita ja varusmiesjohtajia. Liikekannallepanovalmiutta korostettiin ja siihen varauduttiin, vaikka varusmiehet eivät omaa koulutustaan suoranaisesti liittäneet valmiusasioihin. Ehkä kyse oli ”sotasalaisuuksista”, joita ei haluttu levittää mahdollisesti epäluotettavien varusmiesten keskuuteen. Nämä joukot varautuivat aloittamaan marssin suojajoukkotehtävään muutamassa tunnissa käskyn saatuaan.

58 TYKL/kys/45: informantti 99, 6.

59 Talvisodan historia 1. (1977), 69.

Selusta-alueella palvelleiden sotilasmuistelmissa marssikoulutustapahtumat eivät jääneet mieleen samassa määrin päällimmäisinä palveluskokemuksina (vaikka niissäkin marsseja suoritettiin):

Kiviniemi 1932: Olihan tämä koko karnisooni Jääkäripataljoona joka edellytti sitä että mentiin mihin harjoituksiin tahansa niin kyllä täyspakkaus oli selässä joka tosin voimistelussa ja suljetussa oli poissa,⁶⁰

Kaupunkivaruskunnassa palveleva muistaa ”manööverit” eri tavalla, kuin mitä maaseutuvaruskunnassa palveleva ne muistaa. Harjoitusjoukkojen poistuminen kaupungista ja sinne paluu olivat lähes aina suuri tapahtuma, jota siivitti soittokunnan järjestämä sotilaallinen taustamusiikki. Toisaalta, kyseessä oli silloin aina suurempi harjoitus.⁶¹ Myös tavallisten ”manöövereiden” jälkeen soittokunta saattoi olla ”vetämässä marssia” kaupunkialueelle. Samassa marssirivistössä oli mukana joskus myös suojeluskuntalaisten osastoja. Aihe saattoi saada palstatilaa lehtien sivuilta, korostaen asian tapahtumanluonteisuutta.⁶² Kadun varret saattoivat olla ”mustanaan” täynnä ihmisiä, jotka olivat katsomassa ”omien poikiensa” saapumista esimerkiksi pitkiltä kesäleireiltä. Kyseinen kuvaus liittyy Uudenmaan rykmentin saapumiseen leiriltä. Tämän joukko-osaston varusmiehet olivat pääosin kotoisin ”pääkaupunkiseudulta” tai sen läheisyydestä. Samanlaista vastaanottoa oli tuskin Suomen Valkoisella kaartilla, jonka varusmiehet tulivat pääasiassa Pohjanmaalta.⁶³ Tätä julkista näyttävyyttä eivät saaneet myöskään Käkisalmissa tai Kiviniemessä palvelleet varusmiehet, jotka marssivat kymmeniä kilometrejä (20–40 km) sodan aikaisen tehtävään valmistautumiseen liittyen lähes jokainen lauantai.⁶⁴ Soittokunnan merkitys nähdään kuitenkin molemmissa palveluspaikoissa suurena, eräänlaisena hengenkohotuksena ja viimeisten kilometrien marssin piristykseenä.

Karjalan kannaksella palvelevat ymmärsivät olevansa etulinjassa. Seuraavassa on ote eräästä sotilasmuistelmaasta ja sen sisältämästä PPP 1:n (Polkupyöräpataljoona) kunniamarssista, jonka sanat ovat jääneet informantin mieleen, koska näissä sanoissa korostuu joukko-osaston toiminta ja siihen liittyvä oma tehtävä. Siitä huokuu rajan läheisyys ja toisaalta sen itsestäänselvyys ja ehkä myös sotilaallinen uhrialttius:

Kellomäki 1923: Kussa Laatokan Kalliot kohoaa ja Vuoksi valtava vaeltaa. Me kotimme kalliit saimme. Täällä torjuen iskut itäisen, me vankkana seisomme taistellen, täällä kansaa Karjalan suojellen. Suo Suomi me puolustimme. Kussa Laatokan kalliot kohoaa ja Vuoksi valtava vaeltaa. [...] ⁶⁵

60 TYKL/kys/45: informantti 182, 39.

61 Tuompo 1967, 146.

62 Roudasmaa 1984, 64.

63 TYKL/Kys/45: informantti 114, 12

64 Väänänen 1978, 54–55, 48–51: Sotilasmuistelmissä kysymysmäärä jättää tämän tekijän painottamisen vähemmälle, koska muistelijat pyrkivät vastaamaan lähes kaikkiin kysymyksiin. Samoihin aikoihin Savon jääkärirykmentissä palvelleiden keskuudessa kerätyssä strukturoimattomassa keräyksessä tulee esille se, mikä oli päällimmäisenä jäänyt mieleen. Useat muistelivat palveluksen raskauden perustuneen juuri marssikoulutukseen.

65 TYKL/kys/45: informantti 98.

Sotilassoittokunta – kuva on todennäköisesti Keski-Suomen rykmentistä vuonna 1936. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 227.

Kiviniemi 1923: Kun miehet lähetettiin vartioon, muistutettiin heitä pitämään tarkasti vartion, sillä meidän perivihollisempi ryssä on kahden aseman päässä, emmekä tiedä milloin se tulee! Ei se tullut meidän aikanamme.⁶⁶

Rajaseudusta muotoutui vähitellen eräänlainen rauhanaikaisen sotakokemuksen areena, jossa sotaisaa henkeä myös ylläpidettiin erilaisin menoin. Eräs kuuluisa ”initiaatoriitti” oli rajakaste:

Terijoki 1931: Kokonainen komppania kerrallaan ajeltiin Rajajoen rannalle ja muun ohjelman lisäksi siinä käytiin rajakasteella, eli kaadettiin Rajajoen vettä kunkin tukan sekaan pakista ja vannottiin, että vain meidän ruumiimme yli käy vihulainen Suomeen..⁶⁷

Tästä ”kasteesta” jaettiin todistus, jossa kyseinen yksilö ”vihittiin” osaksi joukkoja, jossa lähtökohtana oli ”ymmärtää, ettei Rajajoki ole mikään Tonava, ja että vainolainen pääse Suomeen vasta pyörämiehen haudan yli”.⁶⁸ Kyse oli siis selkeästä initiaatoriitistä, joka ei kuitenkaan sellaisenaan johtanut sosialisatioon, yksilön aseman muuttumiseen suhteessa vanhempaan ikäluokkaan.⁶⁹ Karjalan kannakselle, lähetettiin erään muistitiedon mukaan vain isänmaallisia ja luotettavia henkilöi-

66 TYKL/kys/45: informantti 87.

67 TYKL/kys/45: informantti 179, 69.

68 Kyseiset sanat löytyvät alikersantti Lauri Rautian rajakastetodistuksesta, joka on annettu ”Valtakunnan rajalla 11.11.1928”. Allekirjoittajana jääkärikapteeni J. E. Forsman (myöhemmin Merisalo-Forsman). Asiakirjan kopio tutkijalla.

69 Ks. Leimu 1985, 59.

*Keski-Suomen rykmentin 3. komppania”majoitushuvilan” edessä Vammelsuussa ke-
sällä 1920. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 102.*

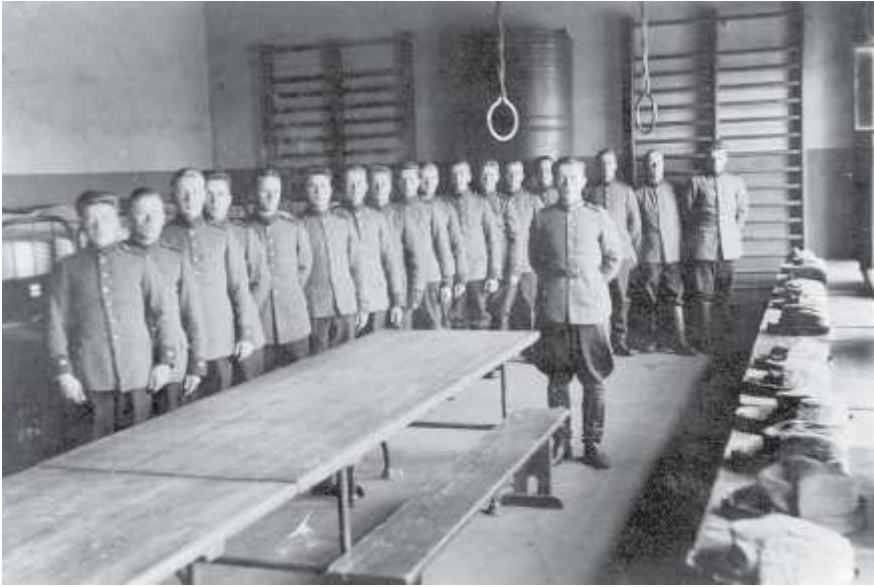
tä. Rajaseudulle ei siis lähetetty ”kommunistien lapsia”, vaan heidät sijoitettiin esimerkiksi Keski-Suomen rykmenttiin (KSR, Kouvola). Maanpuolustustahtoiset lähtivät Pohjanmaalta esimerkiksi Terijoen rajavartiopataljoonaan. Ei ole sinänsä yllättävää, että informantti itse palveli varusmiehenä juuri tässä joukossa.⁷⁰ Koti-Suomessa ja etenkin suurissa kaupungeissa palvelus nähdään olleen jonkinlainen ”itsestäänselvyys”. Kaupungin välitön läheisyys tuotti siis tuntemuksen siviilielämästä. Mikkelissä 1930-luvulla saatettiin kokea oltavan ”sananmukaisesti piikkilanka-aidan sisällä – omassa reviiirissä”.⁷¹ Toisaalta Helsingin komennuskomppania (nykyisen Helsingin lasipalatsin alue) palveli lähinnä lähiseudulta tulleita varusmiehiä, joten heidän suuntautumisensa kaupunkiin oli aivan eri tavalla luonnollista, eikä kasarmin porttia kuvata ”kulttuurirajana”. Tästä teemasta jatkan seuraavan alaluvun jälkeen.

LIKAISSA JA TAUTISISSA KASARMEISSA VAI SEN ULKOPUOLELLA?

Asevoimat joutuivat rakentamaan itärajan varuskunnat uudisrakenteina, koska siellä ei juurikaan ollut venäläisten rakentamia valmiita kasarmirakenteita. Tämän vuoksi Kannaksella joukot majoittuivat jopa siviiliväestön asumuksiin ja tyhjilleen

⁷⁰ TYKL/kys/45: informantti 672, 1.

⁷¹ TYKL/kys/45: informantti 428, 59.

Tupa majoitus-, oppitunti-, ruokailu- ja voimistelukäytössä Kouvolassa 1936. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 227.

jääneisiin kesäasuntoihin. Sotaväen päällikön (ja muidenkin upseerien) mielestä tämä heikensi kuria ja haittasi koulutusta. Lisäksi sen nähtiin vaikuttavan epäedullisesti miesten terveyteen.⁷² Erään sotilasmuistelman perusteella majoitusta saatettiin joutua hakemaan alueen taloista ja siis turvautua paikallisten vieraanvaraisuuteen.⁷³ Venäläisten rakentamat kasarmit todettiin epämukaviksi ja sairastavuutta lisääviksi. Sotaväen ylilääkärin mukaan kaikkein kurjimmat olosuhteet olivat Helsingissä, Viipurissa, Lahdessa ja Haminassa.⁷⁴ Sopivien sotilaallisten rakenteiden haluttiin luultavasti olevan sotilaiden kurinalaistamiselle sopivia, eli niiden piti sijaita riittävän lähellä ja niissä olevia sotilashenkilöitä piti myös pystyä hallinnoimaan ja ennen kaikkea johtamaan suoraan sekä välittömästi. Savon Jääkärirykmentin majoitustilat koostuivat parakkimaisista, laudoista kyhätystä miehistöasunnoista ja muista esikuntarakennuksista. Lämpöä ei tosin riittänyt aina miehistöparakkeihin asti.⁷⁵ Varuskuntien kurjat olosuhteet eivät jääneet muulta yhteiskunnalta huomioimatta. Muun muassa Maalaisliiton Santeri Alkio piti yhtenä tavoitteenaan sotaväessä varusmiesten olojen parantamisen.⁷⁶ Ajatus ”olojen parantamisesta” oli ohjelmana erittäin laaja, koostuen niin rakenteellisista kuin koulutuksellisista mutta myös varusmiehen asemaa koskevista tekijöistä.

Oheinen kuva kertoo monikäyttöisestä tilasta mutta myös jostain muusta ilmiöstä. Kyseessä on Keski-Suomen rykmentin Aliupseerikoulun ”kakkoskämpä”,

72 Arimo 1986, 107; Tuompo 1967, 101–102.

73 TYKL/kys/45: informantti 22, 1.

74 [Vuosikertomus 1927], 29. KA, Sörnäinen.

75 Kronlund 1988, 353.

76 Alanen 1976, 597.

joka oli tupaan majoittuneen mielestä (toinen vasemmalta) rykmentin ”mallikämpä”. Kouluttamisen sekä kasvattamisen paikkasidonnainen ja ehkä myös monotoninen lähtökohta liittyy myös Pentti Haanpään *Kenttä ja kasarmi* -teokseen, sekä siinä esitettyyn sotilaiden kurinalaistamisen prosessin kritiikkiin. Mika Waltarin *Siellä missä miehiä tehdään* -teos kuvaa edellisestä poiketen sotilaskoulutuksen vaihetta, jossa kurinalaisilla joukoilla harjoiteltiin maasto-olosuhteissa. Kirjassa kurikäsitys muotoutui kirjassa edellisessä pääluvussa kuvatulla tavalla lähemmäs siviilielämästä totuttuja käyttäytymissääntöjä.⁷⁷ Waltari kuvaa toisaalta asioita reservinupseerin näkökulmasta, jolloin korostuu myös kansanjohtajan patriarkaaliselta kalskahtava suhtautuminen johtajuutensa merkitykseen. Tässä korostustyössä hän osoittaa jopa reservinupseerien ensisijaisuutta ja luonnollisuutta toimia siviilikansalaisten johtajana. Kyse on siten nuoren ja kasvavan ”sivistyneistön” itsemäärityksestä ja oman paikan hakemisesta asevoimaorganisaatiossa. Kirja on siksi erityisen merkittävä lähtökohta arvioida virallisen ja epävirallisen organisaation rajamaille sijoittuneen henkilöstöryhmän (reservinupseerit) roolia ja itseymmärrystä.

Suomen Valkoisen kaartin menneisyyden pohdinnat liittyvät laajemmassa kehyksessä ensisijaisesti kaupunkivaruskuntiin ja etenkin niihin varuskuntiin, jotka suomalaiset olivat saaneet käyttöönsä venäläisiltä, joita oli muun muassa Helsingissä, Hämeenlinnassa ja Turussa. Nämä rakenteet eivät olleet aivan sitä mistä suomen armeija olisi halunnut lähteä liikkeelle. Kyseessä olevat rakenteet oli muodostettu noudattamalla äärimmäistä yksinkertaisuutta ja sotilaallista karuutta.⁷⁸ 1900-luvun alusta alkaen venäläiset eivät halunneet tinkiä aseistuksesta vaan mieluummin sotilaiden hyvinvoinnista. Venäläisen kasarmialueen oli tarkoitus olla taloudellisesti itsenäinen yksikkö; tästä syystä alueilla oli mm. omat leipomonsa ja verssaansa. Käytännössä kuitenkin sotilaiden oli tehtävä siviilitöitä pystyäkseen hankkimaan esimerkiksi omat saippuansa ja liinavaatteensa.⁷⁹ Siviilitöiden tekeminen maaseudulla ja siviiliasutuksen ulkopuolella oli luonnollisesti huomattavasti vaikeampaa. Ero kaupunkipalveluksen ja maaseutupalveluksen välillä ei jäänyt tähän. Näillä eroavaisuuksilla oli merkitystä myös sen suhteen, minkälainen palveluskokemuksesta muodostui ja minkälainen kuva virallisesta organisaatiosta asevelvollisen mieleen on jäänyt.

Ylilääkärikin totesi vuoden 1919 asuntotilanteen olleen huono mainitessaan vuosikertomuksessaan, ”ettei niiden voitu missään katsoa olevan niitä vaatimuksia likimainkaan vastaavassa kunnossa, joita voi asettaa sotilaiden asuntojen suhteen”.⁸⁰ Hajut tuottivat myös päänvaivaa. Kasarmien sisäilma ”löyhkäsi” voimakkaasti, koska käymälät oli sijoitettu pesuhuoneiden etuhuoneiksi.⁸¹ Tilaan ja paikkaan liittyvät kysymykset ja niihin liittyvät epäkohdat eivät olleet jääneet yhteiskunnassa vaille huomioita. Kyse oli toisaalta vuosisadanvaihteen hygienialiikkeestä, joka toi mukanaan käsityksen sairauksien ja terveyden sosiaalisesta ulottuvuudesta. Niissä korostuivat teollisuustyön ja kaupunkiasumisen tuomat terveyshaitat. Työ-

77 Waltari 1931, 30–42.

78 Terä – Tervasmäki 1973, 55–56.

79 Haila 1996, 21.

80 [Vuosikertomus 1919], 1. KA, Sörnäinen.

81 [Vuosikertomus 1920]. KA, Sörnäinen.

voiman suojeluun tähtäävien toimien taustalta on toisaalta erotettu hallintastrategioita, joiden tarkoituksena oli sosiaalilääketieteen nimissä estää konfliktit työväen ja ”sivistyneiden” luokkien välillä.⁸² Uuteen yhteiskunnalliseen ja moderniin hygieni-ajatteluun ei sopinut enää edes vapaussodan voittaneen armeijan näkyvyys. Modernissa maailmassa, aseistariisunnan eurooppalaisessa hengessä, vanhanaikaisiksi tulkitut ja koulutuskenttä-äksiisillä mekaanisesti koulutetut joukkomassat haluttiin piilottaa kansakunnan arjesta. Funktionalismi toi valkoiselle armeijalle valkoisen arkkitehtuurin, jolle rakennettiin nykyaikaisuuden ja funktionalismin hengen mukaisia rakennelmia autojoukkojen ja ilmavoimien käyttöön. Käsite koettiin ”vasemmistolaisuuteen” viittaavana ja siksi se sai uuden ”uusasiallisuus”-määritelmän.⁸³ Kansakunnan asevoimien modernit, ajanmukaiset ja tekniset liikkumisvälineet tuli saada arvoisensa ympäristön ja liittää osaksi modernin kansakunnan rakentamistyötä. Valkoinen funktionalismi oli muutenkin avainasemassa uuden ja modernin Suomen rakentamisessa. Funktionaalisessa asunnossa oli kyse ”abstrahoidusta keskivertoasukkaasta” sekä pyrkimys yleispätevyyteen. Tavoitteena oli luokaton, kaikille ja kaikkialle sopiva asunto. Hohtavan valkoiset pinnat liittyivät myös uuteen hygienian, puhtauden, terveellisuuden ja auringonvalon korostamiseen.⁸⁴

Sotilasjoukkojen läsnäoloa siviiliyhteiskunnan välittömässä tuntumassa ei ole toisaalta aikaisemminkaan pidetty itsestäänselvytenä. Tämä kritiikki sotilasyhteisöä kohtaan liittyy kasarmihygieenisyyteen liittyviin keskusteluihin, joita käytiin ainakin Hämeenlinnassa jo ennen Suomen itsenäistymistä. Kasarmin sijoittamista keskustan alueelle saatettiin pitää sopimattomana pelkästään terveysasioihin vetoamalla.⁸⁵ Tässä valossa ei ole sinänsä ihme, että esimerkiksi Suomen Valkoinen kaarti (Kaartin kortteli) ja Helsingin komennuskomppania (nykyiseltä Lasipalatsin alueelta) saivat siirtyä Helsingin keskustasta. Aikaisemmin keskustan alueelta oli siirretty pois tykistöä ja muita pienempiä sotilasyksiköitä. Uusia sotilasarakteita perustettiin kiihtyvällä tahdilla itärajan läheisyyteen. Sotilasarakteet siirtyivät puolustus suunnittelun mukaisesti sinne missä niitä katsottiin tarvittavan. Ne siirtyivät siis lähemmäksi itää, mikä ehkä oli sotilasorganisaation oman ymmärryksen mukaisesti lähempänä sitä sijaintia, missä oli heidän henkinen sekä fyysinen toiminta-alueensa.

Hygieenisyyden kannalta 1910-luvulla rakennetut kasarit olivat oleellisesti parempia kuin aiempina vuosikymmeninä rakennetut kasarit. Uudisrakentaminen ei silti poistanut vuonna 1912 sotilasmajoitusta kroonisesti vaivannutta tilan-ahtautta. Jopa asetuksen määräämä tilanormi oli liian pieni – siis kasarmi oli ahdas, vaikka siinä asui normin mukainen ihmismäärä.⁸⁶ Suomalaisen varusmiehen kannalta suurimmat majoitustilojen puutteet liittyivät kylmyyteen sekä ahtauteen. Majoitustilat olivat useimmiten myös suuria, jopa 60 varusmiestä sisältäviä laajoja tiloja. Kaksikerroksiset vuoteet oli sijoitettu kahdeksan vuoteen ryhmiin. Tarttu-

82 Helén – Jauho 2003, 22, 34–35.

83 Mäkinen 2000, 32–33.

84 Saarikangas 2002, 57–58.

85 Helenius 1997, 36.

86 Haila 1996, 23.

vien tautien ehkäisemiseksi sängyn päätypuoleen oli sijoitettu ns. pisaralevy.⁸⁷ Sotaväen ylilääkäri kiinnitti tarkastuskäynneillään huomion sairaanhoidon järjestykseen mutta myös yleiseen järjestykseen, puhtauteen ja hygieniaan. Maininnat saastaisuudesta ja likaisuudesta osoittavat selkeästi, että paljon työtä oli vielä tehtävä, ennen kuin kasarmiolosuhteet saataisiin tyydyttävään kuntoon.⁸⁸ Joukko-osastoissa suoritettujen rakenteellisten korjausten mutta myös siisteyden vaalimisen tarkoituksena ei ollut pelkästään ihanne puhtaudesta, vaan konkreettiset pyrkimykset estää influenssan ja muiden tarttuvien tautien leviäminen. Aivan pienestä ja vaatimattomasta asiasta ei ollut kysymys. Vuonna 1919 keskimäärin 18.64 % kaikista varusmiehistä sairasti tauteja tai joutui onnettomuuksiin. 3. Divisioona oli saanut vuonna 1924 vain kolmanneksen anotuista korjausrahoista. Divisioonan komentaja olikin todennut erään rykmenttinsä majoitusoloja Haminassa sanoilla “niin kurjaa, ettei voi niitä sanoin kuvata”.⁸⁹

Puolustusvoimat oli mukana modernissa sosiaalihygieenisessä projektissa siinä missä muukin yhteiskunta. Siinä puhtaus oli määritelty uudelleen poliittisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti. Rituaalinen puhtaus väistyi ruumiiseen kohdistetun arkisemman puhtauden edestä. Siinä missä lika oli todistanut aikaisemmin kantajansa kunnollisuutta ja ahkeruutta sekä vaatimattomuutta ja siveellisyyttä, siitä tuli likaisuuden, sairauden ja köyhyyden merkki. Puhtauden, pidättyvyyden ja kurinalaisuuden välineet oli tarkoitettu myös yksilön kansalaisuuskasvatuksen avaimiksi.⁹⁰ Sotilasmuistelmissa esiintyy toisaalta (lopulta) yllättävän vähän kuvauksia juuri likaisuudesta ja epähygieenisyydestä. Nekin näyttävät keskittyvän lähinnä Karjalan kannakselle. Eräs muistaa palvelukseen astumiseen liittyvän pahan hajun Lappeenrannassa vuonna 1920. Kyseessä oli kuitenkin varuskunnan likakaivojen tyhjennykseen liittyvä haju, eikä tämä muistikuva liittynyt siis kasarmiin.⁹¹ Sotaväen virallisen näkemyksen ja asevelvollisten tuottamien muistikuvien välissä oli siis jonkinasteinen ristiriita.

Sotilasmuistelmissa lika ja likaisuus saatetaan siis ohittaa mutta esimerkiksi tutustumisen ”pyhään eläimeen”, eli torakkaan on jäänyt mieleen vastenmielisenä kokemuksena.⁹² Muistitiedon sisältö siis muuttui 1920 luvun lopulle tullessa. Muistelmissa epäillään, että näitä tuhoeläimiä ei saatu kuriin, koska keittiöhygieniä oli niin huonolla tasolla. Taloushenkilöstöön ei luotettu. Uskottiin jopa, että ”keittiömiehet pitivät kyllä huolen siitä ettei suku päässyt sammumaan.”⁹³ Eräs muistaa, että kokonainen kesäleiri olisi lopetettu (Käkisalmi 1923) ennen määräämää, koska pilaantuneen lihan johdosta leirillä oli puhjennut lavantautiepidemia.⁹⁴ Li-

87 Kronlund 1988, 267; Sinerma 1995, 76; [Sotaväen ylilääkärin kiertokirjeitä 1921–1927], Kiertokirje Helsingissä 6.9.1923. Koskee: tulirokkotapauksia ja hammashoitoa joukko-osastoissa. os. Yl. no no 4589/23, Sotaväen esikunta. Kiertokirje no 15. KA, Sörnäinen.

88 [Sotaväen ylilääkärin kiertokirjeitä 1921–1927]. Ote Ylilääkärin tarkastuskertomuksesta joukko-osastoissa maaliskuu-kesäkuun aikana 1922. KA, Sörnäinen.

89 Kronlund 1988, 254.

90 Tuomaala 2000.

91 TYKL/kys/45: informantti 375, 4.

92 TYKL/kys/45: informantti 87, 8, 10–11.

93 TYKL/kys/45: informantti 130, 20.

94 Muisto varusmiesajalta Käkisalmissa vuodelta 1923; Lainattu teoksesta; (Väänänen 1978), 48.

Ilmakuva Keski-Suomen rykmentin rakennuksista Kouvolassa vuodelta 1934. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 102.

kaisuuden kokemukset tai sotilasmuistelmien perusteella pidemminkin arvioituna niihin liittyvien kokemusten vähyyks voi liittyä aikakauden käsityksiin normaalista ja epänormaalista. Kansanperinteestä löytyy nimittäin kuvauksia, joissa pilkataan ”herrojen” epämiehekkyyttä ja kerskutaan siivottomuudella ja likaisuudella. Työtä tekevä erottautuu herrasta juuri ”rehellisen työnteon” näköisyydellä. Ulkoisen puhtauden sijaan saatettiin arvostaa sisäistä puhtautta.⁹⁵ Virallisen organisaation mukaan esimerkiksi syöpäläisten torjunta saatettiin kytkeä sotilaiden moraalisien hoidon ja sen vaalimisen piiriin.⁹⁶ Kansalaissotilas ei luultavasti nähnyt sisäistä puhtautta samalla tavalla. Ainakin sotilasmuistelmista välittyy kuva rehellisestä, kunniallisesta ja miehuuden lähtökohtiin tukeutuvasta kansalaissotilaasta. Likaisuuden itsestäänselvyyttä ei toisaalta liitetä suoranaisesti sotilaselämään. Ehkä sitä pidettiin aikakauteen liittyvänä lähtökohtaoletuksena, eräänlaisena itsestäänselvyyttenä. Muun muassa savottaelämän kuvauksissa tulee esille olosuhteiden kovuus, työn fyysinen raskaus ja kuluttavuus, savottakämppien ahtaus, likaisuus ja raskas ruoka.⁹⁷ Siviilielämään verrattuna sotilaselämä saatettiin kokea jopa puhtaudeltaan ja yleiseltä siisteydeltään kehittyneempänä. Eräs muistelee kaunaisena erään naisen kommenttia pienelle tyttärelleen, joka oli juuri laittanut päähänsä sotilaspäähineen, joka kuului varusmiespalvelustaan suorittaneelle sukulaispojalle:

95 Pöysä 1997, 138.

96 Väänänen 1978, 26.

97 Pöysä 1997, 68–69.

Hyi, sotilaan lakki ja menet panemaan sen päähäsi. Ei hän tosin sanonut miksi sotilaan lakkia ei olisi saanut koettaa mutta äänensävyistä huokui sellainen inhon tapainen henki. Lapsi käsitti sen tarkoittavan jotain likaista tai tarttuvaa. Ei se asia enää minun mieltäni ole vaivannut vuosikymmeniin.⁹⁸

Sotilasmuistelma alkaa tällä muistikuvalla, joten selvästikin asia on jäänyt vaivaamaan, vaikka viimeinen toteamus yrittää laimentaa tätä tuntemusta. Hän harmittelee, että kyseinen nainen ei ollut päässyt muuttamaan käsitystään tutustumalla varusmiesten kasarmeihin. Kiinnostavaa on tulkinta, että pienen tytön äiti halusi suojella tyttärtään juuri likaisuudelta ja tarttuvilta taudeilta. Yhtä hyvin kyse saattoi olla vallitsevien sukupuoliroolien mukaisesti tytölle sopimattoman päähineen pukemisesta. Toinen vaihtoehto on sotilaan lakin kunnioittaminen. Informantin ”varma” tulkinta paljastaa ehkä taustalla ja aikakaudella esiintyneen oletuksen tai sisäistetyn ymmärryksen (ja tietosisältöön kiinnittyneen tuntemuksen) sotilaiden henkisesti tai fyysisestä likaisuudesta, joka on ehkä tässä tulkittu erityisen loukkaavana.

Puutteellinen hygieenisuus liittyi ajallisesti myös kokemuksiin ravinnon riittävyydestä. Ravintotilanne oli vaikea 1910-luvulla ja heti 1920-luvun alussa. Kaikki joukko-osastot olivat kärsineet elintarvikkeiden vähyydestä.⁹⁹ Tätä ongelmaa lisäsivät vielä taloushenkilöstön kokemattomuus ja taitamattomuus ja vielä vuonna 1921 esiintyneet ruoanlaiton rakenteelliset lähtökohtaongelmat, esimerkiksi paisinuunien määrässä. Toisaalta, kurjimmat olosuhteet olivat olleet varmastikin valkoisen armeijan sotavankileireillä. Heikko ravitsemustilanne ja hygienia aiheuttivat epidemioita.¹⁰⁰ Ravitsemustilanne tosin parani jatkuvasti varuskunnissa, vaikka ruuan laatu herättikin kärkeäitä arvosteluja. Lihat ja keitot ”sikisivät toukkia” keskikesän kuumuudessa ja tämän vuoksi varusmiehet nurisivat saamastaan ruoasta. Saman havainnon Kiviniemen (Haanpään joukko-osasto) oloista teki myös myöhemmin Suomen laivastossa palvellut sotilasmestari sekä puolustuslaitoksessa palvellut luutnantti.¹⁰¹ Eräs muistaa, että varuskunnan liha säilytettiin varuskunnassa suolavedessä, joka oli harmaata ja haisi pahalle. Muistelijan mielestä sammio olisi pitänyt puhdistaa ja vesi vaihtaa.¹⁰² Myös heikkoihin ravitsemusoloihin tottuneet esittivät kärkeviä kommentteja armeijan heikosta ruoasta.¹⁰³ Nämä epäkohdat olivat toisaalta tuttuja myös Suomen kaartille vuoden 1877–1878 sodassa, jolloin kehnot vaatteet, monotoninen ruokavalio sekä epähygieeniset olosuhteet olivat aiheuttaneet suuria henkilöstötappioita.¹⁰⁴ Mika Waltarin kokemusten mukaan ruo-

98 TYKL/kys/45: informantti 171, 1.

99 Teema esiintyy ainakin jossain muodossa kaikissa lukemissani 1918–1923 sotilasmuistelmissa. Yleensä valitettiin ruoan huonoa laatua, eikä niinkään sen vähyyttä; ks. myös Väänänen 1978, 44–46. Vänttisen teoksessa neljä Savon Jääkärirykmentissä palvellutta esittää samanlaisia tulkintoja ruoan heikkoudesta. Tulkinnat ovat tärkeällä tavalla samanlaisia, vaikka kaksi heistä jäi palvelukseen kanta-aliupseerina.

100 [Vuosikertomus 1919], 11–12. KA, Sörnänen; [Vuosikertomus 1921], 3. KA, Sörnänen; [Vuosikertomus 1920] KA, Sörnänen; Tiitta 1983, 35–39; Terä – Tervasmäki 1973, 57.

101 TYKL/kys/45: informantti 130; Väänänen 1978, 54–55. Luutnantti (evp) Emil Tiaisen muisto varusmiespalveluksestaan Käkisalmissa vuodelta 1926; Haanpää 1958, 112.

102 TYKL/kys/45: informantti 87, 8, 10–11; Informantti 130, 20.

103 TYKL/kys/45: informantti 472, 19–20.

104 Laitila 2001, 53. Kaikkiaan 650 miestä menehtyi tauteihin ja toiset 1000 sairastui varsinaisten sotatoimien jälkeen, ennen paluuta Suomeen.

ka ei ollut hullumpaa, ei ainakaan niin huonoa, kuin hän oli itse kuvitellut. Waltarin omakohtaiset ”havainnot” ovat tosin 1920-luvun lopulta, jolloin muonitusolosuhteet olivat jo parantuneet.¹⁰⁵ Kokemukset ruoasta muuttuivat myös Käkisalmissa viimeistään 1930-luvun alussa, jolloin ruoan mainittiin olevan vuonna 1935 ”monipuolista ja runsastakin”. Samalla todetaan, että ”Harva maalaispoika oli kotonaan syönyt niin hyvin, palkannauttijasta puhumattakaan”. Keittiössä mainitaan palvelleen ”taitava emäntä”.¹⁰⁶

PAIKALLISUUS, ERILAISUUS JA EPÄLUULOT

Turku 1919: Ensimmäisinä päivinä ja viikkoina olimme vain sellaista joukkoa joilla oli vain nimi, ei mitään muuta. Joukosta alkoi vähitellen ilmaantua sellaisia joihin tutustui, viereisille peteillä oleviin ja oman huoneen asukkaisiin.[...] Kaupunkilaiset, Turkulaiset, Porilaiset ja Raumalaiset alkoivat aluksi erottua ja osasivat kaikissa pienimmissäkin ajaa paremmin etunsa kuin me maalaiset. Myöhemmin kyllä minäkin sain heistä monta hyvää tuttavaa ja reilua kaveriakin.¹⁰⁷

Useimmissa sotilasmuistelmissa on viitteitä fyysisen paikan lisäksi siihen oletettavasti liitettäviin omasta tutusta elämänpiiristä nähtynä erilaisiin kulttuuriin lähetökohtiin. Ehkä taustalta löytyy jonkinlainen aikakauteen liittyvä itsestäänselvyys suomalaiskansallisista eroavaisuuden rikkauksista? Ainakin Topeliuksen *Maamme kirja* kuvaa niitä piirteitä joiden ei nähty olleen venäläistä tai ruotsalaista alkuperää:

Kaikki lauhkeus: selvyys ja vilpittömyys, jotka mahdollisesti voidaan havaita Suomen luonteessa, on perintöä Karjalaisista; kaikki yksivakaisuus, hiljaisuus ja jurous kansassamme on erinomattain Hämäläisistä perittyä.¹⁰⁸

Kyseinen kirja edusti siis luultavasti aikakauden ymmärrystä suomalaisuuden moninaisuudesta, mikä siis saattoi kääntyä alkuperäistä ajatustaan vastaan, korostaen siten entisestäänkin oman paikallisuuden eroavaisuutta muihin.¹⁰⁹ Tämä on sinänsä tuttua suomalaisesta kansanperinteessä, jossa esiintyy runsaasti ”toispaikkakuntalaisiin kohdistettua pilkkanimistöä”.¹¹⁰ Erilaisuuden muodostuminen saattoi siis liittyä kirjan stereotyyppioihin ja niiden ymmärtämiseen konkreettisina luonteenpiirteinä. Erilaisuus näyttää olleen aikakaudella hyväksyttyä ja siitä oli myös lupa puhua ja kirjoittaa. Esimerkiksi Pohjois-Savon rykmentin komentajana toiminut

105 Waltari 1931, 13.

106 TYKL/kys/45: informantti 217, 6; TYKL/kys/45: informantti 197b, 12.

107 TYKL/kys/45: informantti 27.

108 Topelius 1876, 194–195.

109 Anttila 2007, 12. Topeliuksen 1800-luvun määritelmässä korostui Anttilan mukaan ”Kansa yhteenkuuluvuuden tunteen ylläpitämänä yhteisönä”. Näkisin Topeliuksen identiteettilogiikan liittyneen myös siihen miten kansa koettiin kulttuuriyhteisönä (kieli, tavat, arvot). Tämä siis korostuu paikallisuuden korostamisena ja suomalaiskansallisten heimojen erilaisuutena mutta myös niitä yhdistävinä tekijöinä.

110 Pöysä 1997, 29.

W. E. Tuompo luonnehtii elämäkerrassaan yksityiskohtaisesti ja havainnollisesti savolaisten kansanluonnetta ja huumorintajua.¹¹¹

Aloitin kartoittamalla paikallisuuden ja ennen kaikkea epäluuloisuuteen liittyviä lähtökohtia omista aineistoistani. Helmikuussa vuonna 1920 komennettiin Savon jääkärirykmentin toinen komennuskunta Itä-Karjalaan. Pataljoonaa komensi jääkärikapteeni Paul Kirilow. Hän oli huolissaan tehtävästään ja joukkonsa toiminnasta Itä-Karjalassa. Hän oli kysynyt esimieheltään everstilutnantti Walter Bergiltä tehtävän täyttöön liittyviä ohjeita. Tämän muistikuvan taltioi rykmentissä upseerina toiminut Oras Selinheimo, joka tulkitsti Kirilowin epäröinnin johtuneen hänen helsinkiläisyydestään. ”Hän oli kiireestä kantapähän kaupunkilainen eikä ollut koskaan pitempiä aikoja maaseudulla edes oleskellut, joten tällaista erämaatehtävää kohtaan hän tunsu suoranaista pelkoa. Näin minä asian ymmärsin silloin.”¹¹² Arvio oli siis tehty jääkäriupseerista, joka oli saanut sotilaskoulutuksensa Saksassa ja palvellut erilaisissa tehtävissä valkoisessa armeijassa. Helsinkiläisyyteen liitetään varsin paljon erilaista (lähinnä kielteistä) mielikuvaa myös sotilasmuistelmissa, enemmän kuin muihin kaupunkeihin tai paikkakuntiin. Risto Alapuro on myös tehnyt havainnoja helsinkiläisyyteen assosioiduista stereotyyppisistä luonteenpiirteistä sekä kaupungin ja maaseudun välisistä jännitteistä.¹¹³ Eräs Savonlinnasta kotoisin oleva informantti muistaa ensikokemuksensa Katajannokan Merikasarmissa varsin kielteisenä. Paikallinen slangi ja käytetyt kielikuvat tuntuivat oudoilta. Hän ihmetteli lisäksi etenkin koulutuksessa käytettyä ”heikkoa ja välinpitämätöntä komentoa”. Hän myös koki itsensä väärinymmärretyksi saatuaan rangaistuksen tervehtimisen laiminlyömisestä. Hän ei ensisijaisesti lähtenyt etsimään oikeutta ”helsinkiläisiltä” esimiehiltään, vaan kotipaikkakuntansa tutummalta ja informantin mielestä myös luotettavammalta (kutsunta)majurilta.¹¹⁴ Helsinkiläisyyteen liitettiin muistelmissa jonkinlaista pöyhkeyttä ja muita ärsyttäviä piirteitä. Eräs muistaa, että ”kulttuurisuvun varsin älykäs jälkeläinen” joutui keskeyttämään Reservinupseerikoulun Haminassa. Hänen todetaan ärsyttäneen muita. Sama informantti muistaa myös erään ”diivaksi” koetun jääkärikapteenin, joka oli kotoisin Helsingistä.¹¹⁵

Jostain syystä kaupunkeihin ja erityisesti Helsinkiin ja Tampereeseen liittyy paljon sotilasmuistelmakuvauksia, joissa nämä paikat liitetään johonkin epätoivottuun, vieraaseen, epäsiistiin, epäsiiveelliseen ja kaukaiseen. Esitin toisessa pääluvussa tästä ilmiöstä viittaavan esimerkin. Sotilasmuistelmissa esiintyi seuraava rukous, joka saattaa näyttää kuvastavan yleisestikin maaseutu- ja kaupunkivaruskunnan välistä jatkuvaa vastakkainasettelua:

111 Tuompo 1967, 145.

112 Väänänen 1978, 56–57. Everstilutnantti evp. Oras Selinheimo kertoo Savon jääkärirykmentin retkestä Porajärvelle ja Repolaan 1919–1921.

113 Alapuro 1973, 74–75.

114 TYKL/kys/45: informantti 641, 3, 6.

115 TYKL/kys/45: informantti 96, 67, 93.

Isä meidän, joka olet Helsingissä
 sinut kruunattiin senaatissa.
 Pyhitetty olkoon sinun nimesi.
 Sinun käskysi kulkee sähkölinjoja pitkin.
 Anna meille tänään tai huomenna
 päivän annos 200 grammaa leipää
 ja yksi suolainen silli,
 sillä sinun on voima,
 kuularuiskut, panssariautot, Mannerheimit
 ja vankileirit.¹¹⁶

Toisaalta, läntisestä Suomesta Viipuriin palvelemaan komennettu ei hänkään välttämättä kokenut Viipurin ilmapiiriä omakseen. Vierauden kokemus näyttäytyy vihamielisyytenä ja vihana.

Viipuri 1918: Ensimmäiset yöt olivat rauhattomia, koska olimme toiselta puolelta Suomea, eivätkä Viipurilaiset pitäneet meitä samantarvoisina.¹¹⁷

Viipurissa palvelleiden upseerien näkemyksen mukaan, etenkin yksittäisillä länsi-suomalaisilla ruotsinkielisillä upseereilla oli vaikeuksia sopeutua ”heille vieraaseen, slaavilaisuudenkin suvainneen Viipurin kosmopoliittiseen ja itäsuomalaiseen ilma-piiriin”.¹¹⁸ Eräs muistaa, että omalta komppanian päälliköltä meni mahdollisuudet ylentyä kapteeniksi, koska hän oli ”helsinkiläisneidon pauloissa”, eikä voinut keskittyä töihinsä riittävällä tarmolla.¹¹⁹ Helsingissä vuonna 1919 palvelut muistelee ”maalaisnuorison” käyttäneen omalla nuoruusiällään vähemmän alkoholia (ja tupakkaa), jos siis verrataan sitä ”nykyiseen” tilanteeseen. Sen sijaan Helsingin pahimmat paikat nähtiin ”pulmana”.¹²⁰ Nämä ongelmapaikat selviävät sotilasmuistelmiin piirretyistä karttakuvista tai eri asianyhteyksissä teemaan liitetyissä huomautuksissa. Helsingin varuskuntaan sijoittuvassa laulussa, ”Hei, missäs olit sinä illalla”, kuvastetaan kahden eri maailman kohtaamista Pitkäsillan kupeessa. Tarkkailija on havainnut naisen katselemassa sotilaita. Pitkästä sillasta tulee varuskunnan portti, jonka eteläpuolta hallitsee ”kaartin pojat”, vaikka sillalla onkin varusmiesten lisäksi myös ”kapteeni poikain rinnalla [...] valkoisella oriilla”. Pohjoisemmaksi ei sotilaiden, upseerinkaan, katsottu olevan turvallista mennä.¹²¹ Myös useiden Helsingissä palvelleiden sotilasmuistelmissa Pitkäsillan pohjoispuolinen alue näyttäytyy vaarallisena ja pelottavana. Mistään muusta yksittäisestä paikasta ei kerrota sotilasmuistelmissa yhtä samansävyisesti ja yhtä suurella tunteenpalolla.

Helsinki 1919: Vaikeampi pulma oli, että eräät Helsingin alueet, pahimpina Sörkkä ja Hermanni, ehkä jotkut Rööperin ja Töölön seudutkin olivat varsin levotonta aluetta.¹²²

116 Lehtonen 2003, 136.

117 TYKL/kys/45: informantti 466, 3.

118 Castrén 1996, 22.

119 TYKL/kys/45: informantti 22.

120 TYKL/kys/45: informantti 471, 14, 37.

121 ”Hei, Missäs oli sinä illalla”. Teoksessa *Aseveikko II* (1942), 80–81.

122 TYKL/kys/45: informantti 471, 14.

Helsinki 1924: Sörkän ”sällit” sörnäisten asujat vihasivat valkokaartilaisia sillä heillä oli mielipide että valkokaartilaiset ovat kaikki ”lahtaria” ja ”suojeluskuntalaisia”. Ei ollut siis asiaa Sörkän maisemiin. Kaupungin tyttöjen mielestä ”Sotamies” on erimies. Välit olivat hyvät.¹²³

Helsinki 1932: Sörkässä ei suhtauduttu oikein asevelvollisiin muuten oli suhtautuminen myönteinen.¹²⁴

Helsinki 1932: Pitkäsillan taakse oli meno kielletty, koska siellä oli sattunut rajuja tappeluita, [...] Kaisaniemen puisto oli kielletty, koska siellä oli ollut tappeluita laivaston kanssa.¹²⁵

Viimeisen aineistonäytteen informantti mainitsee erikseen, että heillä ei ollut mitään helsinkiläisiä vastaan. Mielipide on jouduttu kuitenkin erikseen tuottamaan, koska luultavasti samalla on tiedostettu, että hänellä olisi mahdollisesti voinut ollut tämänsuuntaisia tuntemuksia. Hän tosin liittää positiiviset kokemukset lähinnä ”heikäläisiin tyttöihin”, joiden kanssa näyttää menneen hyvin. Vapaa-aikana liikuttiin kaupungilla. Palvelus suoritettiin sen sijaan omalla suljetulla kasarmialueella sekä Kaivopuiston koulutuskentällä.¹²⁶ Eräs Raumalta vuonna 1919 Helsinkiin siirretty muistaa ensikokemuksensa seuraavasti:

Tein sen havonon silloin ettei helsinkiläiset meihin vilkaisseetkaan kun kävelivät nokka pystyssä¹²⁷

Ehkä tämän Satakunnasta Helsinkiin komennetun kokemus tuntemattomasta ja vihamielisestä ympäristöstä liittyi lähtö- sekä saapumispaikan vertailuun. Luultavasti lähtöpaikassa oli ollut soittokunta ja runsaasti saattajia juna-aseamalla. Helsingissä kyse oli vain yhdestä junallisesta tuntemattomia varusmiehiä. Siviilimaailman vieraus siirsi siis fokuksen kasarmialueiden sisäpuolelle, missä ainakin SVK:n osalta alkoi rehtaa nykyilmauksin varsin pennalistinen ilmapiiri. Erityisesti alokkaan fyysinen ja henkinen liikkumattomuus oli Suomen Valkoisessa kaartissa erityisen rajoitettu. Tästä näyttää pitäneen erityistä huolta vanhemman saapumiserän varusmiehet, eli ”vanhat”. Sotilasarvoilla ei näytä olleen niinkään suurta merkitystä, koska suoritettu palvelusaika ja siis myös kotiutusaika määrittivät ikään kuin automaattisesti yksilön paikan yhteisössään. Eräs Helsingissä palvellut kirjasi laulu- tai muistivihkoonsa alokkaan käyttäytymissäännöt 1920-luvun loppupuolella.¹²⁸

Mitä alokas ei saa tehdä;
-alokas ei saa luulla itsestään mitään
-alokas ei saa omasta aloitteesta puhutella ikämiestä
-alokas ei saa olla siinä huoneessa missä on ikä miehiä¹²⁹, sillä ilma voi pilaantua

123 TYKL/kys/45: informantti 101, 14.

124 TYKL/kys/45: informantti 190A, 14.

125 TYKL/kys/45: informantti 195, 22–23.

126 TYKL/kys/45: informantti 101, 14.

127 TYKL/kys/45: informantti 472, 15.

128 TYKL/kys/45: informantti 171.

129 ”Ikämies” ja ”kantaisä” viittaa vanhemman saapumiserän asevelvolliseen.

- alokas ei saa etsiä sopasta sattumia, sillä ne ei sovi reksin vatsalle
- alokas ei saa seisoa ja katsella, kun ikämiehet syövät sattumia sillä sattumat ovat ihmisen ravintoa
- alokas ei saa tulla ikämiesten riveihin, koska heillä ei ole menestystä
- alokas ei saa tanssia charles-tonnia¹³⁰, sillä kanta isät eivät sitä osaa (poikkeus) kun kanta isät käskivät reksin¹³¹ tehdä hullunkurisia temppuja tulee hänen tanssia charles-tonnia huvittaakseen kanta isää
- alokas ei saa kuorsata, sillä se voi häiritä ikämiestä
- alokas ei saa laulaa, sillä se on epämusikaalista....
- Mitä alokkaan tulee tehdä;
- alokkaan tulee olla sängyssä kello 21
- alokkaan tulee salaman nopeurella ja nurkumatta täyttää ikämiesten käskyt ja toiveet

Vanhon mielivallalla ei näytä olleen 1920-luvulla juurikaan rajoja. Heidän varusmiespalveluksensa päättymistä muistetaankin arkea helpottaneena tekijänä. Muistelmassa ei tosin kerrota, miten näitä tapoja siirrettiin ehkä aivan samanlaisina myös seuraaville alokkaille. Kansalaissotilaaksi sosiaalistaminen oli kansalaissotilaiden tavoitteena. Prosessi ei siis liittynyt millään tavoin palkattuun henkilökuntaan – ei edes Pentti Haanpään kuvauksissa. Kansalaissotilaat myös säätelivät kollektiivisesti omaa haluaan tai haluttomuuttaan palvelukseen. Tälläkään ei ollut tekemistä niin sanotun ”sotilaskäskyn” kanssa. Käskyjä saatettiin noudattaa juuri siten mikä sattui olemaan kollektiivisesti hyväksyttävää.¹³² Tästä ilmiöstä olen esittänyt aikaisemmin esimerkkejä. Pennalistinen ilmapiiri sai joissain aikaan käsityksen, että ainakin seuraavalla saapumiserällä tulisi olla ”helpompi” palveluksen alkuvaihe.¹³³ Ammattisotilaita ei näy kuvauksissa, vaan alokkaat joutuvat itse löytämään keinonsa selviytyä tilanteista. Esitin edellisessä pääluvussa ajatuksen, että SVK:n omalaatuinen henkilöstörakenne tai ainakin tuntemus sotilasyhteisön perusroolista jätti varusmiesten sekä henkilökunnan väliin jonkinlaisen ”kuilun”,¹³⁴ joka olisi siis jättänyt kanta-aliupseerit varsin etäisiksi varusmiehistä, ja samalla myös korostanut varusmiesaliupseerien mutta tässä tapauksessa lähinnä siis vanhemman ikäluokan roolia kurinpitovallan käytännön tasona. Alokkaat näyttävät alistuneen vanhempien mielivaltaan lähes ilman nurinaa:

Helsinki 1922: Ei meille ”vanhat” sentään paljon mitään saaneet myydyksi, eikä tainneet tarjotakaan mutta rahan kerääjiä kyllä oli ja kyllä muutamakin alokas sentään sai ymmärtää olevansa vain alokas josta oli pitkä matka sotamieheen [...] ¹³⁵

130 Viitaa siis ”charleston-tanssiin”.

131 Viitaa siis alokkaaseen.

132 Haanpää 1958, 123–125. Aineistoesimerkissä marssitaan jouluaattona. Upseeri johtaa toimintaa mutta toiminnan hengen ja ylipäättään halua suoriutua tehtävästä johtavat vertaiset kansalaissotilaat.

133 TYKL/kys/45: informantti 101, 19.

134 Leimu 1985, 59.

135 TYKL/kys/45: informantti 84 kotoisin Sammatista (kuvaus liittyy: Uudenmaan rykmentti, Helsinki 1922), 5.

Helsinki 1924: Toisena yönä tuli ”vanha” monta kertaa Ilmajoella istunut miäs joka ei peliännyt ketään ”tikari” kädes petin tyä ja sano: ”annatko rahaa vai tapanko”. Alokas tätenkin antoo rahaa. Samalla aikaa toinen ”vanha” löi yhtä alokasta jakkaralla päähän että pääkin murtuu. [...] vanhat käyttivät omavaltaisesti alokkaitten palveluksia hyväkseen. Myivät varusteita ja vaativat rahaa, jos halusi sopivimpia vaatteita. Pistivät siivoamaan omia tupiaan. [...] Alokkaiden toteamus ”mitä pienempi herra, sen pirullisempi ja ”vanhat” tavalliset olivat piruakin pahempia”.¹³⁶

Näissä esimerkeissä esiintyy ”pennalismia” ehkä aineistoni karkeimmassa muodossa. Kyse näyttää olleen toiminnasta, jossa vanhemman saapumiserän varusmiehet toteuttivat päämäärätöntä kiusantekoa alokkaita kohtaan.¹³⁷ Aivan Suomen Valkoisen kaartin kasarmialueen läheisyydessä palvelleiden Helsingin komennuskomppanian sotilaiden sotilasmuistelmissa ei ole vastaavanlaisia kuvauksia. Siellä vanhempien ja nuorempien sotilaiden välit olivat ”asialliset”.¹³⁸ Asevelvollisten väliset suhteet olivat kertomuksissa hyvät myös Uudenmaan rykmentissä (UR, Santahamina ja Suomenlinna). Uskon, että tämä perustuu siihen perusasiaan, että sinne rekrytoituneet asevelvolliset olivat kotoisin pääasiassa Uudenmaan alueelta. Ympäröivä kaupunki ei siis tuottanut asevelvollisille tarvetta tuottaa jotain sellaista, mikä olisi suuntautunut negatiivisesti organisaation toiminnallisuuteen. Varusmiespalvelusaika saattoi jopa hälventää joitain ennakkoluuloja. Eräs yllättyi Helsingissä (vuonna 1923), kun ruotsia puhuvat varusmiestoverit eivät esiintyneet mitenkään ”tärkeästi”.¹³⁹ Erilaisuuden ja vierauden tuntemukset saattoivat hälvetä esimerkiksi yhteisissä vapaa-ajan harrasteissa. Jalkapallon pelaamisen kuvataan yhdistäneen helsinkiläisiä muualta tulleisiin. ”Moni maalaispoikakin tässä pelitouhussa notkistui”. Aloimme viihtyä.¹⁴⁰ Toverisortoa ei esiintynyt myöskään esimerkiksi Käkisalmissa (Savon jääkärirykmentti), jossa pidettiin huolta, että vanhemman saapumiserän miehet eivät saaneet ylivaltaa nuoremmistaan, vaikka ehkä yrittivätkin pitää alokkaita ”kurissa”¹⁴¹:

Käkisalmi 1923: vanhat heitettiin tuvista pihalle, se oli henki – ei toverisortoa. Ryhmänjohtajat majoittuivat samoihin tupiin ja pitivät vanhat ”kaupustelijat” kaukana.¹⁴²

Käkisalmi 1932: Vanhat suhtautuivat meihin tulokkaisiin isällisen huolella.¹⁴³

Kiviniemi 1932: Meidän komppanian väepeli meitä kehoitti kaupustelijoilta leikkaamaan tukan pois, että kun eivät kieltoa usko tunkeutuvat alokaskomppaniaan ilman lupaa.¹⁴⁴

136 TYKL/kys/45: informantti 101, 11–17. Ilmajoki oli vankila, eräänlainen rangaistussiirtola.

137 Leimu 1985, 52. Leimu näkee pennalismien vanhemman saapumiserän ainoana keinona korostaa ylemmyyttään alokkaisiin nähden.

138 TYKL/Kys/45: informantti 599, 4.

139 TYKL/kys/45: informantti 599, 22; Myös Keski-Suomesta kotoisin oleva informantti koki ruotsalaisuuden vastaavalla tavalla (informantti 102, 91).

140 TYKL/kys/45: informantti 471, 20.

141 TYKL/kys/45: informantti 182, 36.

142 TYKL/kys/45: informantti 99, 3.

143 TYKL/kys/45: informantti 197b, 2.

144 TYKL/kys/45: informantti 182, 7.

Käkisalmi 1935: Vanhemmat miehet katselivat meitä hymyillen ja vähän kyräillen. Heiltä oli pääsy alokastupiin kielletty.¹⁴⁵

Erilainen kokemus on voinut tuottaa myös erilaisen tuntemuksen subjektin omasta liikkumatilasta. Haanpään kertomuksessa kansalaissoitilas kurjistuu aliupseerien alamaisena eikä saa omaa persoonallisuuttaan esille. Hän ei muodosta (eikä voi muodostaa) alokkaisiin nähden vanhemmuusasemaa, vaan eristäytyy organisaatiossa eräänlaiseksi ikuiseksi objektiksi – toiminnan kohteeksi. SVK:n esimerkissä jokainen kaartilainen saattoi kokea tuntemuksia esimiesasemasta, jonka ilmene-mismuodot olivat joissain kuvauksissa varsin väkivaltaisia. Haluan tässä korostaa, että se mikä oli tuntemuksissa negatiivista, saattoi jossain tapauksissa olla organisaation toimintaa tehostavaa.¹⁴⁶ Kurinalaistetun sotilaan on siis noustava yhteisö-sään kurinalaistajaksi eli subjektiksi objektisoidun asemasta. Kyse on paikalliskulttuuriin liittyvästä alakulttuurista, jonka lopettaminen vaatii paikallisen kierteen eli varusmiesikäluokkien pennalisiin kytkeytyvän initiaatoriittilogiikan lopettamista.

Eräs helsinkiläinen muistaa olleensa ensimmäisten joukossa, jotka ”kelpuutettiin” Kaartiin. He tosin joutuivat välittömästi vanhempien silmätikuiksi ”syntyperänsä” vuoksi. Tilannetta helpotti jonkin verran Uudenmaan rykmentin keskittäminen Suomenlinnaan, minkä seurauksena Kaartiin siirrettiin muutamia Uudenmaan rykmentin varusmiesaliupseereita. Kuvauksen mukaan meno meni ”inhimillisemmäksi”. Hänelle oli jäänyt pohjanmaalaisista kielteinen kuva. Erilaisuus, viha ja epäluulot saivat enemmän pontta hänen havaitessaan, että Pohjanmaalta kotoisin eivät ”olleet oppineet syömään kotonaan”, koska ”sellainen ruoka kuin maksalaatikko oli heistä aivan kauheaa, samoin taisi olla silakkalaatikkokin”.¹⁴⁷ Tässä tapauksessa kyse oli siis katkeruudesta ja vihasta, joka oli molemminpuolista. Tä-mänkään informantin kuvauksista ei löydy ammattisotilaita, jotka siis näyttävät olleen SVK:n varuskunta-arjessa jotenkin etäisiä. Ehkä kaupungin läheisyys oli omiaan sekoittamaan siviili- ja sotilasalueasiat toisiinsa. Edellisessä pääluvussa totesin jo, että upseerikunnan sisäinen valvonta ei ollut niin kiinteä Helsingissä, mitä se oli esimerkiksi Keski-Suomen rykmentissä (Kouvola). Eräs Keski-Suomesta kotoisin kertoo myös vierastaneensa Pohjalaisten outoa omahyväistä käyttäytymistä ja kovaa äänenkäyttöä. Nämä vierauden kokemukset ohitettiin ajan kuluessa, kun oli tutustuttu puolin ja toisin, ”leikinomaista kinailua lukuun ottamatta”.¹⁴⁸ Erilaisuuden tuntemus liittyy näissä kokemuksissa omaan subjektiuteen ja ehkä samalla myös joukon kiinteyden kasvamiseen, ainakin varusmiesten ja oman ikäryhmän kesken. SVK:n varusmiesten suhteet vanhempiin ikäluokkiin herättää sen sijaan epäilyä. Suhteita kuvataan kireiksi, mikä on saattanut tuottaa jopa koheesiota rik-kovaa jännitettä.

145 TYKL/kys/45: informantti 217, 2.

146 Tämä ajatus liittyy siis siihen, että kun kurinalaistettu pääsee itse kurinalaistamaan, hälvinee alkuperäinen katkeruuden tuntemus. Tämä logiikka liittyy siis siihen lähtökohtaan, mikä saattoi olla myös Mika Waltarin ja hänen vertaistensa kokemuksen taustalla. Hän (he) pääsivät organisaatiossa tasolle, jossa heillä oli valtaa. Tämä tuottaa tyydytystä ja siis hälventää alistuneisuuden tuntemuksen negatiivista merkitystä.

147 TYKL/kys/45: informantti 209, 16.

148 TYKL/kys/45: informantti 102, 91.

Eri paikkakunnilta ja laajalta alueelta kootut varusmiesyksiköt näyttävät muodostaneen omalaatuisia sisäryhmiä ja tapakulttuureja. Luonnollisesti erilaisuuden kohtaaminen tuotti myös erilaisia muistikuvia. Eräs muistaa jälkikäteen toiseuden sijaan hyväksyntää, kiinnostusta ja toverillisuutta:

Kiviniemi 1932: Sitten, uusi poika, kun tuli niin kyllä siltä otettiin kaikki tiedot tarkkaan, että mistä porukasta ja minkälaista siellä oli. Oliko mukavat esimiehet ja minkälaiset simputukset siellä oli käytössä.¹⁴⁹

Samanarvoiset ja samassa asemassa olevat varusmiehet tuli virallisen organisaation toimintalogiikan mukaisesti saada kurinalaistettua armeijan ”oikeanlaiseen toveruuteen”, jotta vahdissa (päivystäjänä) oleva sotilas tekisi ilmoituksen luvottomasti poissa olleesta palvelustoveristaan, eikä vain päästäisi häntä portista sisään. Kyse oli siis siitä, että palvelustoveri olisi pitänyt ilmiantaa viralliselle organisaatiolle. Ilmoituksen tekeminen olisi siis kuvastanut ”oikeaa sotilaallista henkeä”.¹⁵⁰ Käytäntö poikkesi ideaaleista lähtökohdista. Eräs muistaa, että komppanian väepeli jopa kannusti (Porin rykmentti, Turku) katsomaan sormien läpi luvottomalle lomalle lähtijöiden suhteen. Vasta kun joku oli kolmannen kerran lähtenyt ikkunasta, tuli kirjata asianmukainen ilmoitus päivystyskirjaan.¹⁵¹

Kiviniemi 1932: Joku voi joskus onnellisesti ylittääkin iltaloman, jos oli päivystäjän kanssa väleissä, eikä sattunut päivystysupseeri tai muu esimies yllättämään.¹⁵²

Helsinki 1919: Päivystäjä ei aina ollut pikkutarkka vaikka joku kaverikin auttoi.¹⁵³

Toinen vaihtoehto päästä portista sisään ja ulos ilman esimiesten lupaa oli naamioida toiminta virallisuonteiseksi. Näin muistelee eräs Helsingin komennuskomppaniassa palvelut:

Helsinki 1923: Joku Viipurin poika, en muista enää nimeä, oli aika velikulka ja lähti kolmen muun pojan kanssa omalle iltalomalleen ilman lupaa. Järjesti ne kolme suljettuun ja läksi itse vetäjäksi, ja marssivat portista ulos. Pitivät lomansa sen iltaa ja palasivat onneeseen edelleen suljetussa kasarmille. Temppu onnistui niin hyvin että saman kämpän pojat kysyivät, että mikä komennus se oli?¹⁵⁴

Karjalan kannaksella ei olisi ollut mielekästä yrittää samanlaista temppua, koska näiden joukkojen toimintaan ei liittynyt vastaavia työtehtäviä. Pienten osastojen liike kaupungin ja kasarmin välissä oli normaalia, joten tämä keino saattoi olla hyvinkin toimiva. Luultavasti vartiossa ollut mieskin on teeskennellyt luulleensa kyseessä olleen oikea komennus, eikä häntä olisi voinut syyttää vartiorikoksesta. Ky-

149 TYKL/kys/45: informantti 182, 37.

150 Hernberg 1920, 46.

151 TYKL/kys/45: informantti 96, 68.

152 TYKL/kys/45: informantti 196, 26.

153 TYKL/kys/45: informantti 471, 28.

154 TYKL/kys/45: informantti 599, 8.

seessä oli siis eräänlainen käänteisreaktio aikakaudella korostetun ”hyvän toveruuden vaalimisen tärkeydestä ja miesten yhteenkuuluvaisuustunteen ylläpitämisestä.”¹⁵⁵ Sodan aikana tätä virallisuutta pidettiin outona ”ohjesääntömoraalina”. Rintamajoukoissa merkitykset liittyivät suoraan siihen miten tarkasteltavana oleva asia vaikutti heihin itseensä, siis suoraan eikä välillisesti.¹⁵⁶ Tässä esimerkissä näkyi siis oikeannäköisyyttä mutta myös virallisen organisaation tuomitsemaa huonoa toveruutta. Yhteenkuuluvaisuuden tunne saattoi siis olla siviili-identiteettiä kantavilla suurempi kuin mitä sotilasidentiteettiä kantanut tai sen ihanteisiin pyrkivä virallinen organisaatio olisi hyväksynyt. Äärimmäisen positiivisesta koheesion kokemuksesta saattoi siis muodostua virallisen organisaation määrittelyssä negatiiviseksi koettu ilmiö. Negatiivisuus liittyi siis koheesion kokemuksen keskittymiseen kansalaisotilaiden välille ja epävirallisen organisaation sisäiseen toiminnallisuuteen. Toiminnallisuudella oli siis liikaa itsemuodostetun kurinalaisuuden näköisyyttä, eikä se suoranaisesti tukenut niitä ihanteita, mitkä oli annettu organisaation mikroton toiminnallisuudelle, mekaanisen kasarmi(kurin) ylläpitämiselle ja ylipäättäen sotilasidentiteetin ihanteisiin liittyvälle samanhenkisyuden ylläpitämiselle. Ohjeidenvastainen toiminta saavuttaa kertomuksissa lähes pennallismin kuvaamisen mittasuhteet. Ehkä kyse oli näiden molempien kerronnassa juuri selviytymistarinoista ja oman neuvokkuuden osoittamisesta. Luvattomasti lomille lähtöä kuvataan lähes jokaisessa sotilasmuistelmissa ajasta tai paikkakunnasta riippumatta. Luvattomasti lomille lähtivät ne, jotka asuivat lähiseudulla:

Kiviniemi 1932: korpivaruskunta ei ole niin vetävä kuin kaupunki.¹⁵⁷

Käkisalmi 1932: Puntiksella kävijä olivat varuskuntaa lähellä asuvat, kyllä ne saivat käydä. En muista palamisia. Iltalomapuntsareita joskus oli, toisista porukoista, nämä reissut piti suorittaa jostain toista kautta portista ei päässyt millään konstilla.¹⁵⁸

Käkisalmi 1935: Kotikylästäni oleva Toivo P kertoi tiedustelleensa, että samasta kylästä oleva L:n talon nuori-isäntä oli tuttu komppaniamme päällikön kanssa. Sanoi, että L tulee autollaan tapaamaan tänään päällikköämme ja vie hänet sitten autollaan heille. Tästä syystä päällikkö ei tarvitse polkupyöräänsä. Se pyörä on leirin esikunnan telineessä lukitsemattomana, ja hän on ottanut selvää sen SA-numerosta.¹⁵⁹

Viimeksi mainitussa esimerkissä oli kyse miehestä, joka lähti luvattomalle lomalle, koska hän asui lähellä leirialuetta, johon joukko-osasto oli majoittunut. Kaupungeissa ei tarvittu vastaavanlaista paikallisuutta ”puntiksella” käymiseen. Iltalomilla oli mahdollisuus päästä keskelle siviiliasutusta. Helsingin ja Viipurin keskusta-alueilla palvelevien sotilasmuistelmissa tulee muutenkin esille siviiliasutuksen läsnäolo ja sen tiedostaminen. Itärajalle sijoitetusta varuskunnasta karkaaminen omavaltai-

155 Hernberg 1920, 46.

156 Pipping 1978, 203.

157 TYKL/kys/45: informantti 196, 27.

158 TYKL/kys/45: informantti 197b, 15.

159 TYKL/kys/45: informantti 217, 12–13.

selle lomalle oli kaupunkialueeseen verrattuna aivan eri merkityksessä. Luonnollisesti tämä liittyy suoraan siihen miten tarkasti varusmiesten liikkeitä valvottiin. Esimerkiksi Kiviniemessä vuonna 1925 palvellut ei muista, että nimenhuutoa olisi aina suoritettu päivän päätteeksi.¹⁶⁰ Lyhyt loma ei mahdollistanut samaa mahdollisuutta syrjäisemmillä seuduilla palvelleille, mikä on aiheuttanut jälkikäteen pohdinnan oman vapaa-ajan vähydestä. Ehkä kyse oli siis siitä, että varusmies ei kokenut viettäneensä vapaa-aikaa, jos se tapahtui kentän ja kasarmien välittömässä läheisyydessä?¹⁶¹ Kaupunkien keskustassa palvelleet pääsivät sen sijaan hyödyntämään iltalomiaan aivan eri mitassa. Luvattomille lomille lähteminen näyttää olleen kollektiivisesti hyväksyttyä, eikä niistä jääty välttämättä edes kiinni.¹⁶² Suomen Valkoisen kaartin kasarmialueella (Kasarminkaupungissa) näyttää olleen jonkinlainen ”jokamiehen” luvaton poistumisreitti:

Helsinki 1933: Käytävän viimeinen ikkuna oli vain parin metrin korkeudella kadusta ja rappaukset karisseet seinästä saappaiden raapiessa tukea ikkunasta kiivettäessä. Muutkin kuin oman komppanian miehet käyttivät tuota ikkunaa.¹⁶³

Aivan toisenlainen kuva eri saapumiserien välisistä ristiriidoista avautuu joistain lauluvihkoista, joissa on merkintöjä oman ikäluokan mutta myös vanhempien ikäluokkien varusmiehiltä. Alokkaat ja korpraalit ovat niissä odottamattoman toverillisessä sovussa. Kyseinen piirre voi toisaalta liittyä kyseisen lauluvihon tekopaikkaan, joka oli Inon linnake, jossa pelkästään varusmiesten suhteellisen pieni määrä ja yksikön sijoituspaikan erillisuus ja eristyisyys on voinut tehdä toverisorron tarpeettomaksi. Suuremmissa varuskunnissa ja suurempien varusmiesvolyymien joukko-osastoissa olisi tältä näkökannalta katsottuna ollut vaikeampi saavuttaa vastaavanlaista henkeä.¹⁶⁴ Kyseisessä tapauksessa eri ikäluokkien väliset avoimet ja sopuisat välit näyttävät muodostuneen, ainakin paikallisesti, yhteisön ylläpitämiksi ja sallimiksi tavoiksi. Loppujen lopuksi kaikki asevelvolliset olivat samassa asemassa yhteisössään. He eivät päässeet yhteisöään pakoon palveluksensa aikana ja oli ehkä luonnollista, että samassa kasarmissa palvelleiden yhteisöllinen henki kannusti asevelvollisia ainakin jossain muodossa ylläpitämään eri ikäluokkien välistä yhteistyötä. Varusmiesten keskinäinen solidaarisuus muuttui kenttäarmeijan samantarvoisten ja etenkin kansalaissotilaiden väliseksi tuntemukseksi (*peer cohesion*) ja sen ilmenemismuodot näkyivät sitten talvisodassa kenttäarmeijan alatasen organisaation yhteishenkenä, jota myös pyrittiin vahvistamaan rintamajoukoissa korostamalla esimerkiksi pataljoonan paremmuutta suhteessa toisiin pataljooniin.¹⁶⁵ Kyse

160 TYKL/kys/45: informantti 130, 24.

161 Väänänen 1978, 48–51. Lauri Heikkisen muistelmat varusmiespalveluksestaan Kiviniemessä vuonna 1925 Heikkinen tukeutuu kertomansa mukaan varusmiesaikaisiin muistiinpanoihin; Väänänen 1978, 54–55. Luutnantti (evp) Lauri Heikkisen muistelmat varusmiespalveluksestaan Käkisalmissa vuonna 1926; Väänänen 1978, 48. Muistikuva varusmiespalveluksesta Käkisalmissa vuonna 1923.

162 TYKL/kys/45: informantti 641, 8.

163 TYKL/kys/45: informantti 209, 18; Vastaava havainto tästä poistumistiestä löytyy lähteestä: TYKL/kys/45: informantti 19.

164 Inon linnakkeelta löytenyt laulukirja (RTR 2). KA, Sörnänen.

165 Pipping 1978, 215. Pippingin rykmentin II Pataljoonan komentaja pyrki tietoisesti korostamaan pataljoonahenkeä rykmenttihengen ohii. Tämä joukko oli toisaalta läheisempi kansalaissotilaille,

ei ollut alokkaiden ja vanhempien välisestä samuuden tuntemuksesta, vaan alokasajan jälkeen oman paikkansa ja oman persoonallisuutensa julkituomiseen oikeutettujen kansalaisotilaiden muodostamasta yhteisöllisyydestä. Sodan olosuhteet rikkoivat varusmiesten ikäluokkien väliset roolit alokkaiden ja ”aikusten” kansalaisotilaiden välillä. Tässä mielessä sodan ajan perusroolit näyttävät olleen juuri sitä mitä Leimu (1985, 59) esittää. Logiikkana oli siis että alokkaista tulee täysvaltaisia sotilaita sosialisatioon johtavan initiaatio kautta:

Talvisota: Meitä oli ainakin 7-8 ikäluokkaa, mutta silti oli, pieniä yksityiskohtia lukuun ottamatta hyvä yhteis henki.¹⁶⁶

PALVELUSPAIKKANA HAANPÄÄN KAUHUTODELLISUUS?

Jälkikäteen tehdyissä arvioissa saatetaan nähdä 1930-luvun taloudellisesti niukat olosuhteet armeijan lähes ”ylitsepääsemättömiksi” haasteiksi. Määrärahojen puutteen nähtiin estäneen myös tehokkaat harjoitukset, eli siis paremman varautumisen tulevan talvisodan varalle.¹⁶⁷ Nämä arviot tulevan sodan kannalta kriittisistä ”viimeisistä vuosista” jättävät helposti varjoon minkälaisista fyysisistä, henkisistä ja materiaalisista umpikujista puolustuslaitos oli selviytynyt edellisen vuosikymmenen aikana. Suomalaisen sotalaitoksen on nähty vakiintuneen vuosien 1918–1922 välisenä aikana. Tälle ajalle oli luonteenomaista joukkojen siirrot paikkakunnalta toiselle ja lukuisat nimenmuutokset. Vasta tämän jälkeen on nähty, että rauhan ajan armeijan rakentaminen todenteolla käynnistyi.¹⁶⁸ Joissain varuskunnissa ”rakentaminen” käynnistyi vasta 1920-luvun lopulla, koska siirtojen ja rakentamisen mekaanisessa logiikassa ei ollut huomioitu aivan kaikkia tekijöitä.

Helsinki 1925: Varsinkin kylminä kausina oltiin sisäharjoituksissa.¹⁶⁹

Puutteelliset varusteet pitivät siis koulutuksen talviaikaan mutta myös sateisella säällä sisätiloissa. Eräs informantti palveli vuonna 1936, jolloin talvikoulutus oli muodostunut jonkinlaiseksi itsestäänselvyydeksi. Hän ihmetteli sotilasmuistelman kirjoitushetkellä esiintynyttä keskustelua varusmiesten talvikoulutuksen puutteellisuuksista. Yleistä palvelusaikaa oli lyhennetty vuodesta kahdeksaan kuukauteen, joten kesäkuussa palvelukseen astunut saapumiserä ei ehtinyt saada talvikoulutusta (etenkin Etelä-Suomessa) ennen kotiutumistaan. Sotilasmuistelmassa on kiinnostava kommentti tästä aiheesta: ”Asia tuntuu melkein huumorilta, mutta todistetta-

joille rykmentin viiteryhmä oli aivan liian suuri; ks. myös Niitynperä 2007, 19. Tämä kyseinen pataljoonankomentaja oli alunperin ratsuväestä, joten hän oli tottunut aselajinsa näyttävyyteen ja helppoon vertailuasetelmaan suhteessa esimerkiksi jalkaväkijoukko-osastoihin. Nyt hän joutui siis tuottamaan tämän vertailuasetelman retorisesti. Näillä toimilla näytti olevan todellista merkitystä, kun taas toteutettujen kurinpalautussulkeisharjoitusten vaikuttavuudesta kansalaisotilaat saattoivat olla aivan eri mieltä.

166 TYKL/kys/45: informantti 99, 29.

167 Tästä esimerkiksi: Juottonen 1997, 9–12; Väänänen 1978, 85.

168 Lilja 1991, 533.

169 TYKL/kys/45: informantti 132, 24.

vasti asiat ovat näin hullusti.”¹⁷⁰ Hän palveli siis 1930-luvun puolivälissä. Yhtä hullusti asiat olivat siis olleet kymmenen vuotta ennen hänen varusmiespalvelusaikaansa.

Vuoden 1934 laajassa organisaatiomuutoksessa Savon Jääkärirykmenttiin kuulunut Kiviniemen pataljoona (Vuoksen jääkäripataljoona) irrotettiin rykmentistä, joka keskitettiin kokonaisuudessaan kunnostettuun, kehitettyyn ja laajennettuun Käkisalmen varuskuntaan, jonka suhteet Käkisalmen kaupunkiin kehittyivät läheisiksi ja lämpimiksi.¹⁷¹ Savon jääkärirykmentin välittämästä komentotiestä jo vuonna 1931 irrotettu Kiviniemen kasarmialue on se, johon on liitetty myös Pentti Haanpään kirjallinen tuotos *Kenttä ja kasarmi*. Joudun tekemään seuraavaksi varsin karkeita tulkintoja aikakaudella mahdollisesti vallinneesta ilmapiiristä ja erityisesti tähän paikkakuntaan liitettävistä mielleyhteyksistä. Haanpää on synnyttänyt nimittäin jonkinlaisen kollektiivisen trauman, joka tosin Kyösti Väänäsen kirjassa *Savon Prikaatin historia* eristetään yhden miehen (Haanpään) omaksi tarinaksi, tahlallaan tuotetuksi ja vääristellyksi irvikuvaksi. Runoilija-rovasti Jaakko Haavion näkemykset palvelustoveristaan Pentti Haanpäästä ovat varsin synkät. Näkemykset on lainattu teoksesta *Nuoren papin päiväkirja* (1974):

Haanpää oli suuri, romuluinen mies, jonka silmät harittivat leveän otsan alla. Tukka oli sydenmusta. Hän oli vapaa korven eläjä, jonka oli vaikea pusertua kasarmielämän ahtaaseen muottiin. Hän oli loputtoman epäluuloinen ja tuihtupäinen herroihin päin. Hän koki silloisen elinympäristönsä ei vain vankilana vaan suorastaan kidutusammiona. Harjoitukset olivat hänelle samaa kuin loputon kärsimys. Hänellä oli kyllä runsaasti tarmo, mutta hän ei käyttänyt sitä voittoakseen päivien vastukset.

Haavion toteaa nähneensä Haanpään vain kerran hymyilemässä. Iloisuus liittyi juuri saatuun palvelushelpotukseen todetun sairauden johdosta. Hän muistaa tunteensa hetkittäin läheisyyttä ja ihailua Haanpäästä kohtaan, mutta sitten oli taas huomannut (luultavasti jälkikäteen), miten erilaisella aallonpituudella he sittenkin olivat. Haavion mukaan Haanpää rekisteröi Kiviniemessä tapahtuneita todellisia ”pahoja asioita”. Ongelmalliseksi sen sijaan muodostui, kun Haanpää ”lisäili, paranteli, vai onko sanottava, pahenteli, väkevän kuvittelukykynsä voimalla ja kirjoitti niistä juttujaan, ilman positiivisuuden ja ”hyvien asioiden” paikantamista”. Jälkikäteen ymmärrettynä Haavion näkemykset liittyvät ajatukseen, että ”Kirjan katsottiin häpäisseen armeijaa ja loukanneen isänmaantunnetta. Epäilemättä niin eräässä mielessä olikin...”.¹⁷² Myös sotilasmuistelmissa esiintyy kommentteja Haanpään tekstistä, eräänlaisena kieltämisprosessina mutta myös joukko-osaston maineen parannustoimenpiteinä. Kiviniemestä muodostettiin joka tapauksessa, oli siihen sitten vaikuttanut Haanpää tai sitten ei, itsenäinen joukko-osasto jo vuonna 1931. Haanpään kertomus ajoittuu siis vielä SJR:n alaisen joukkoyksikön (II/SJR) vaiheisiin. Haanpää on kuitenkin jättänyt varjonsa kasarmialueen julkisuuskuvaan:

170 TYKL/kys/45: informantti 227. Kommentit liittyvät *Kaleva-lehden* 10.1.1973 artikkeliin.

171 Väänänen 1978, 61–65, 84–97.

172 Väänänen 1978, 51–53.

*Savon Jääkärirykmentti vuonna 1923. Kiviniemen varuskunta Karjalan kannaksella.
Lähde: TYKL/kys/45: informantti 87.*

Kiviniemi 1932: Pidän, että kirjassa oli paljon yliammuttuja juttuja.¹⁷³

Haanpää välittää *Kenttä ja kasarmi* -teoksessaan todellisuuskuvaa, josta hän luultavasti halusi ”päästä eroon”. Kyseessä on saattanut siten olla eräänlainen traumaattisen kokemuksen purkamisyritys. Erityisesti kanta-aliupseerit ja päällystö ylipääntään näyttävät nostattaneen hänessä mielipahaa. Sotilasmuistelmista löytyy kuitenkin myös sellaista kerrontaa, joka asettaa Haanpään maalaamalle irvikuvalle todellisuutta lähempänä olevat ja ainakin kollektiivisesti koetut kasvot. Varusmiehet olivat palvelusalttiudeltaan luultavasti samanlaisia rykmentin kaikissa pataljoonissa. Niissä näyttää esiintyneen varusmiehiä (tai varusmies), jotka kieltäytyivät kerta toisensa jälkeen tottelemasta esimiehiään. Joissain kuvauksissa (Kiviniemi 1932) kyse on sotilaskarkurista, joka ei suostunut tekemään mitään. Hänen kerrotaan heittäytyneen maahan, kun olisi pitänyt haravoida. Hän kieltäytyi kaikesta muusta paitsi ruokailusta.¹⁷⁴

Käkisalmi 1932: yksi mies pataljoonassa taas oli palvellut jo 5. v ja vielä jäi sinne kun me lähdettiin.¹⁷⁵

173 TYKL/kys/45: informantti 196, 14.

174 TYKL/kys/45: informantti 182, 33.

175 TYKL/kys/45: informantti 197b, 22.

Kiviniemi 1925: Kopin asukkaana siellä ahkeroi Suomen sotilaaksi nimetty ja Ilmajoella käynyt ”elinkautinen”. Pentti Haanpääkin kertoi hänestä.¹⁷⁶

Varuskuntien ”ongelmatapaukset” lähetettiin myöhemmin 1930-luvulla erillisiin ”kurikomppanioihin”,¹⁷⁷ jotka yrittivät siis saada sotilaskasvatuksen avulla kaidalle tielle joutuneita takaisin palveluskelpoisiksi. Aikaisemmat vankila ja rangaistus-irrotolamenettelyt olivat osoittautuneet luultavasti liian normittaviksi ja luokitteleviksi tai sitten puolustuslaitokselle on herännyt tarve saada nämä ongelmatapaukset omaan sisäiseen tarkkailuun. Poikkeavat erotettiin siis paikalliselta tasalta, jolla nähtiin luultavasti vaikutettavan varuskuntarauhaan. Kyse oli ehkä eräänlaisesta erilaisuuden laitostamisesta ja poissulkemisesta. Tähän viittaa myös aikaisemmin mainittu laki (*Lex Pekurinen*), joka antoi mahdollisuuden vapauttaa omatunnonsyiden nojalla asevelvollisia ja määrätä heidät nostoväen II-luokkaan (vapautus rauhan aikana). Molemmat toimenpiteet siis tähtäsivät varuskuntarauhan parantamiseen. Palaamme takaisin Kiviniemeen. Yksittäiset havainnot eivät selitä sitä miksi Kiviniemessä mahdollisesti muodostui ongelma-kohtia ja miksi juuri siellä olisi syntynyt (minkäänlaisia) ristiriitoja. Seuraava aineistonäyte Haanpään palvelusajan jälkeiseltä ajalta antaa viitteen mahdollisesta ongelma-kohtasta ja ehkä myös Haanpään kokemuksen erityisyydestä.

Kiviniemi 1932: kanta-aliupseerien ja upseerin välillä oli ongelmia. [...] vänrikki nimittäin kertoi minulle, että k-aliupseerit olivat alun perin, hänen tultuaan komppaniaan olleet häntä vastaan, puhuvat hänestä takaa ja sanovat vain ”pojaksi” takanapäin.¹⁷⁸

Reservinvänrikki yritti siis saada varusmiesjohtajan (kotoisin Kestilästä) liittolaisekseen ja saamaan hänet paljastamaan, että hänestä puhutaan selän takana pahaa. Informantti ei voinut pettää vertaisiaan aliupseereita upseerin eduksi, joten hän ei suostunut tähän pyyntöön. Joukko-osastossa esiintyi siis ongelmia, jotka paikantuvat varusmiesten mutta nähtävästi myös upseeriston suhteisiin joukko-osastossa palveleviin kanta-aliupseereihin (tapausmäärästä on vaikea sanoa mitään). Näistä ongelmista antaa lisänäyttöä seuraava aineistonäyte:

Kiviniemi 1925 (kotoisin Mellilästä): varusmiesten kesken ei ongelmia. Vm.rj:den kanssa meni hyvin. Mikäli simputusta tuli, niin sitä saatiin kanta-aliupseerien taholta.¹⁷⁹

Kiviniemi 1932 (kotoisin Kemistä): kyllä sitä piti ryömiä pöytien alitse, kun alikessut rääky kanta kessujen ylytyksestä. [...] jotkut aliupseereista olisivat jättäneet tervehtimisen kokonaan pois. Tämän vuoksi miesten ja alijohtajien välit olivat huonot, ”koska upseerit pakottivat näin tekemään”. [...] Sen sijaan varusmies alikersanttien ja sotilaitten välit olivat hiukan sekavat koska toiset olivat pahoja käryyttäjiä pikku asioista esimerkiksi tervehtimättä jättäminen. Meilläkin oli pakko vaatia sitä tai muuten oma nahka oli vaarassa.¹⁸⁰

176 TYKL/kys/45: informantti 130, 17; Haanpää 1958, 132.

177 TYKL/kys/45: informantti 428, 33.

178 TYKL/kys/45: informantti 196, 72–74.

179 TYKL/kys/45: informantti 130, 7.

180 TYKL/kys/45: informantti 182, 10, 30–31.

Palveluksesta jäi varsin kielteinen kuva ja vihanpidot suuntautuivat juuri kanta-aliupseereihin ja ehkä heidän linjoillaan oleviin varusmiesaliupseereihin:

Kiviniemi (kotoisin Kemistä) 1932: Siviiliin lähtiessä jotkut vuhottajat eivät tohtineet nousta samaan junaan siviiliin lähtiöiden kanssa vaan tulivat joko jälkeenpäin tai päivää ennen.¹⁸¹

Kiviniemi 1932 (kotoisin Kestilästä): Saattoipa joku kaveri sanoa: ”Jospa tavataan vielä siviilissäkin”.¹⁸² (tämä toteamus ei viitannut positiivisuuteen)

Nämä kokemukset eroavat selvästi siitä miten esimerkiksi rykmentin toisessa pataljoonassa (Käkisalmi) nähtiin suhteet henkilökunnan ja varusmiesten välillä. Tätä yksimielisyyttä tukee myös rykmentin ensimmäisessä pataljoonassa (Viipurissa) palvelleiden muistot esimiehistään, jotka nekin olivat positiivisävyisiä¹⁸³:

Käkisalmi 1932 (asui Käkisalmissa): Meillä oli hyvät välit miesten ja upseerien ja miesten ja aliupseerien kesken. Samoin hyvät välit olivat upseerien ja aliupseerien, sekä varusmiesten ja kantahenkilökunnan kesken.¹⁸⁴

Käkisalmi 1923 (kotoisin Räisälästä): Komppanian päällikkö piti meille jäähyväispuheen sotilaallisen, kiittäen kaikkia kädestä pitäen ja toivottaen hyvää vointia siviilissä, sekä korostaen sitä että jos meitä joskus tositoimiin tarvitaan, niin olemme silloin Suomalaisia sotilaita. Se oli sellainen vähän oikein liikuttava hetki. Samoin kävivät hyvästelemässä kanta-aliupseerit.¹⁸⁵

Käkisalmi 1935 (kotoisin Anttolasta): kyllä se käy, sanoi entinen esimieheni, rehdimpiä ”kapiukkoja” mitä koskaan olen tavannut.¹⁸⁶

Käkisalmi 1936 (kotoisin Sakkolasta): Upseerit ja kantahenkilökunta oli asiallinen jopa ystävällinen.¹⁸⁷

Jarl Kronlund mainitsee kirjassaan, että Kiviniemen pataljoona sai asevelvollisensa peräpohjalaisista ja kainuulaisista, jotka eivät yhden tulkinnan mukaan olleet kotoankaan tottuneet yltäkyläisiin oloihin, minkä Kronlund tulkitsee muodostaneen lähtökohdan, että ”miehet eivät nurisseet tyhjistä”.¹⁸⁸ Mistä he sitten ”nurisivat”? Tulkintani mukaan varsinaiset ongelmat alkoivat pataljoonassa siinä vaiheessa, kun pataljoonan varusmiesaines alkoi tulla Savon alueen sijaan Keski-Pohjan-

181 TYKL/kys/45: informantti 182, 31.

182 TYKL/kys/45: informantti 196, 72.

183 Väänänen 1978, 47, 74. Kahden varusmiehen muistoja varusmiespalveluksesta Viipurissa 1920-luvulla.

184 TYKL/kys/45: informantti 197b, 16.

185 TYKL/kys/45: informantti 99, 27.

186 TYKL/kys/45: informantti 219, 35.

187 TYKL/Kys/45: informantti 230, 6.

188 Kronlund 1988, 353.

maalta (Kaustinen, Perho, Veteli, Piippola, Pulkkila, Kälviä). Joitain kaupunkilaisia oli myös joukossa, hekin lähinnä ylioppilaita johtajakiintiöiden täyttämiseksi.¹⁸⁹ Erään sotilasmuistelman mukaan varusmiehet saapuivat Pohjois-Pohjanmaalta, josta vallitsi syvä uskonnollisuus, eikä esimerkiksi varastelua esiintynyt.¹⁹⁰ Kyse ei siis ollut rangaistuskomppaniaan komennetuista. Toisessa rykmentin pataljoonassa (Käkisalmi) vuonna 1935 palvellut muistaa, että joukko-osastossa ei palvellut kuin savonkarjalaisia ja eteläsavolaisia. Varusmiehet rekrytoituivat siis aivan eri paikasta eri pataljooniin. Käkisalmissa ei muisteta palvelleen esimerkiksi Pohjanmaalta tulleita. Yhteishenki oli hänen mukaan joukossa erinomaisen hyvä.¹⁹¹ Toinen muistaa (ja siis korostaa) vuonna 1935, että oman tuvan esimies ja varaesimies olivat molemmat ”lupsakoita pohjoissavon poikia”. Hän itse on kotoisin Mikkelistä.¹⁹² Joitain eri alueelta tulleiden välistä erimielisyyttä kuitenkin esiintyi.¹⁹³

Käkisalmi 1935 (kotoisin Anttolasta): toverihenki oli erinomainen etenkin oman joukkueen kesken, heimorajoja vähän oli savolaisten ja karjalaisten kesken, syy oli karjalaisten, olivat olevinaan parempia kuin me savolaiset.¹⁹⁴

Yksi mahdollinen ja ehkä myös todennäköinen selitys Haanpään kokemuksiin löytyy eri maakunnista tulleiden kohtaamisesta. Tässä korostuu siis edelleen *Maamme kirjan* mahdollisesti korostama paikallisuuden ja ”maakuntakulttuurin” tuottama oikeutus vierauden ja ehkä myös suvaitsemattomuuden tuntemuksiin suhteessa toisiin suomalaiskansallisiin heimoihin. Toiseuden tunne ja suoranainen vastenmielisyys suuntautuu Kiviniemen kanta-aliupseereihin, joiden kotipaikka on todennäköisesti ollut Etelä-Savo, mikä oli siis koko rykmentin täydennysalue vuonna 1919. Näin asian muistaa rykmentin ensimmäinen komentaja eversti Bergh.¹⁹⁵ Tämä asetelma muistuttaa läheisesti Väinö Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa* kuvattua asetelmaa, jossa Lammio näyttää olleen lopulta koko muuta komppaniaa vastaan. Jopa Lammion esimies vihasi häntä (jääkärikapteeni Kaarna). Lammio oli Helsingin suojeluskuntapiiristä, kun taas miehistö ja aliupseerit tulivat muualta päin Suomea. Lammiota ei ymmärretä, eikä Lammio ymmärrä alaisiaan. Hän joutui joukkoon, joka ei ollut häntä varten.¹⁹⁶ Asetelman tekee kiinnostavaksi se, että Lammio on rohkea, eikä osoita pelon merkkejä. Hän muistuttaa sosiaalisilta ominaisuuksiltaan osin jopa kuuluisaa sotilasjohtajaa Lauri Törniä, joka palveli Suomen armeijan lisäksi myös Yhdysvaltain armeijassa (kaatui Vietnamin sodan aikana). Myös Törni rekrytoitui Kiviniemen kasarmialueelle, tosin vasta vuonna 1938. Joukko-osaston nimi oli muuttunut JP4:ksi (Jääkäripataljoona). Rauhan ajan armeija teki hänestä keittiö- ja eläinlääkintäaliupseerin. Hänet opetettiin siis hu-

189 TYKL/kys/45: informantti 196, 15.

190 TYKL/kys/45: informantti 130, 24.

191 TYKL/kys/45: informantti 197b, 19.

192 TYKL/kys/45: informantti 219, 11.

193 TYKL/kys/45: informantti 196, 83.

194 TYKL/kys/45: informantti 219, 38; Varsinais-Suomesta kotoisin oleva (informantti 96, 129) muistaa erimielisyydet ”Savolaisten” kanssa.

195 Väänänen 1978, 39.

196 Malmberg, Ilkka (2006–2007). ”Tuntemattomat sotilaat 1/16. Huolehtiva isä vie poikansa sotaan”.

lehtimaan lähinnä eläimistä. Sodan aikana kuuluisuutta saanut Törniä on luonnehdittu esimerkiksi ja erinomaiseksi sotilaaksi, joka ei ehkä ollut aivan niin sosiaalinen tai omannut niitä sotilasidentiteettiin liitettäviä ominaisuuksia, mitä nähtiin kuuluvan kulutussodankäynnin henkeä noudattavaan sekä etenkin käskytyskeskeistä johtamiskulttuuria viljelevään organisaatioon.¹⁹⁷ Nämä ominaisuudet tai ehkä niiden puuttuminen ei estänyt häntä kohoamasta yhdeksi ”sotilaslegendaksi”.¹⁹⁸

Mellilästä (nykyisin Loimaa) kotoisin oleva ja Kiviniemessä vuonna 1926 palvelut (Reservinupseeri) on jäänyt jälkikäteen pohtimaan Kiviniemessä vallinnutta ongelmallista asetelmaa, eli miksi Keski-Pohjanmaalta tulleet asevelvolliset ja Savosta kotoisin olleet kanta-aliupseerit eivät tulleet toimeen keskenään. Hän ei sinänsä perustele kommenttejaan, vaan kertoo niistä ikään kuin ei suhteuttaisi niitä esimerkiksi Haanpään kritiikkiin. Hän näyttää suhtautuneen asiaan ulkopuolisena tarkkailijana.

Kiviniemi 1925: Asevelvollisten ja kanta-aliupseerien välit eivät olleet aina kaikkein lämpimpiä ja se saattoi johtua osittain ainakin siitä että pohjalaisen luonto ei ollut tottunut huutamiseen ja turhaan komenteluun, siis jonkinlaiseen preussilaiseen kuriin, jota yritettiin noudattaa. Kun kanta-aliupseerit puolestaan olivat kotoisin Savosta, niin eivät ehkä ymmärtäneet pohjalaisten luonnetta.¹⁹⁹

Kielteinen suhtautuminen esimiehiin on siis saattanut ruokkia entisestään negatiivisia tunteita, mikä näyttäytyi yleisenä tyytymättömyytenä. Myös Knut Pipping kuvaa Pohjois-Pohjanmaalta kotoisin olevien asennoitumista ”savolaisiin” lähes samalla tavalla. Hän muistaa, että eräs aliupseeri oli järjestänyt erillisen aliupseeriturkkauksen parakkiiin. Miehet pitivät häntä tyypillisenä savolaisena, joka aina halusi olla ”piällysmies”. Pippingin näkemyksen mukaan näitä erilaisuuden tuntemuksia tai ehkä myös erilaisuuden tuottamia kielteisiä tuntemuksia koettiin puolin ja toisin esimerkiksi Lapista ja etelämpää tulleiden välillä. Kiinnostavaa on havaita, että Pippingin mukaan päällystö oli pääasiassa tietämätön asevelvollisten kotipaikkakunnista, eikä tuntenut tähän asiaan suurtakaan kiinnostusta.²⁰⁰ Pidemmälle kouluttautuneet eivät luonnollisesti levittäytyneet tasaisesti jokaisen kutsuntapiiriin alueelle, joten reservinupseeriksi koulutettavien kotipaikkakunnat saattoivat poiketa muun saapumiserän kotipaikoista. Reservinupseerit sijoitettiin lopulta tasaisesti puolustuslaitoksen sisälle. Tasapuolisuuden vaatimus saattoi aiheuttaa laajojakin kirjelmää, joihin otti kantaa myös etujaan ajavia divisioonien komentajia.²⁰¹ Näissä johtajaksi sopivien jaoissa ei siis huomioitu ”kulttuurisia” tekijöitä,

197 Cleverley 2003. Koko teos antaa selkeän kuvan Törnin erilaisuudesta. Törnin vähäpuheisuudesta, ilmeettömydestä mutta myös pukeutumismääräysten soveltamisesta antaa kuvan sivun 165 tapaus.

198 Törni liitetään joka tapauksessa Suomen rajojen ulkopuolella nimenomaan ammattisotilaaksi, eikä siis talvisodan alikersantista sotakokemuksen kautta edenneeksi. Ks. Cleverley 2003.

199 TYKL/kys/45: informantti 130, 28.

200 Pipping 1978, 123, 155.

201 TYKL/kys/45: informantti 196, 15. Miehistö oli Oulun läänistä. Kaksi ylioppilasta oli kotoisin Keski-Suomesta; 2. Divisioonan esikunta no 147/III/226 sal. Koskee päällä ja alipäällä aineksen määrää ja saapumiserien jakautumista. Viipurissa 25.8.1939. T21404/38. KA, Sörnäinen.

jotka saattoivat vaikeuttaa johtamista ja muodostua jopa kriittisiksi tekijöiksi sodan kaaoksen keskellä. Kyseinen yksittäinen tekijä on saattanut tuottaa Knut Pippingin komppaniasta juuri niin kurittoman näköisen, kuin mitä se tuli ilmentämään lähes koko sodan ajan. Kyse oli siis epäluottamuksesta organisaation ”herrojen” ja itsensä *toiseuden* kautta ”jätkiksi” mieltäneiden välillä. Erimielisyydet esimiesten kanssa lujittivat toisaalta alatasen organisaation koheesiota. Varusmiehet siis saattoivat hyvinkin kokea yhteishengen hyväksi myös Kiviniemessä, ainakin organisaation alatasen kesken:

Kiviniemi 1925: Sotilaallinen henki oli koko ajan erinomainen. Henkilökunnan ja varusmiesten välit olivat hyvät.²⁰²

Kiviniemi (Kemi) 1932: Kyllä meillä hyvä henki vallitsi omassa joukkueessa ja varsinkin oman ryhmän kesken.²⁰³

Lukuun ottamatta lurjuksia olivat miesten keskinäiset suhteet rautaisen lujat. Oli kova kuri, ja me tiesimme ja tunsimme täyttävämmme vaatimukset, ankarimmatkin.²⁰⁴

Puolustusvoimien rakenneuudistukset ja jatkuvat henkilöiden vaihtumiset siis lopuivat 1930-luvun puoliväliin mennessä. Tällä oli luultavasti pysyvyyden ja koulutusolojen vakauttamisen kannalta merkittävä vaikutus. Haanpää kirjoitti kuuluisan teoksensa aikana, jolloin Savon jääkärirykmentin komentajan tehtävät vaihtuivat tiheästi (vuosina 1919–1927). Jääkärieverstiluutnantti Paavo J. Talvelan komentajakausi kesti syyskuusta 1926 helmikuuhun 1927. Tämän jälkeen komentajana toimi jääkärieverstiluutnantti Ilmari A.-E. Martola. Prikaatin historiikissa kerrotaan Martolan komentajakauden olleen katkonainen, koska tälle ajanjaksolle osui Geneven aseistariisuntaneuvottelut. Martola kiinnitti erityistä huomiota päällystön kouluttamiseen, koska suojajoukkotehtävä nähtiin merkittävänä tekijänä. Suojajoukoksi rintama-alueelle sijoitetun ja lähes sodanaikaisessa vahvuudessa olleen joukko-osaston komentajan tehtävää pidettiin vaativana mutta samalla myös kunniakaana.²⁰⁵ Joukon tehtävä tarjosi sen päällystölle siis toimintaympäristön, joka oli lähempänä sodan ajan odotusta, kuin rauhan ajan kasarmikoulutusmentaaliteettia. Sotaan varautuvassa joukko-osastossa ei ollut toisaalta mahdollisuus keskittyä pelkkään varusmieskoulutukseen, mikä olisi taas ehkä luonnollisempaa siemmässä Suomessa.²⁰⁶

202 Väänänen 1978, 48–51. Lauri Heikkisen muistelmat varusmiespalveluksesta Kiviniemessä vuonna 1925. Heikkinen tukeutuu kertomansa mukaan varusmiesaikaisiin muistiinpanoihin.

203 TYKL/kys/45: informantti 182, 36.

204 Väänänen 1978, 54–55: Luutnantti (evp) Emil Tiaisen muistelmat palveluksesta Savon jääkärirykmentissä vuonna 1926.

205 Väänänen 1978, 41. Tähän viittaa esimerkiksi Suomen Lontoon -lähettilään A. H. Saastamoisen onnittelekirje uudelle rykmentin komentajalle (Paavo Talvela) syksyllä 1926. Kirjeessään hän korostaa Talvelan saavan sellaista kokemusta, jota ”tuskin monet upseerit meillä ovat tilaisuudessa saamaan”.

206 Suojajoukot valmistautuivat perustamaan myös sodan ajan joukkoja reserviläisistä. Lisäksi valmistautumissuunnitelmat ja varusmieskoulutus olivat jatkuvasti toimenkuvana.

Edellä mainittujen henkilöiden jälkeen toimi komentajana A. E. Heinrichs, joka aloitti 1920-luvun lopulla (jostain syystä) aivan uudenlaisen, alaisista kiinnostuneen henkilöstöpolitiikan. Hän oli kannustanut alaisiaan opiskeluun ja tukenutkin joitain alaisiaan taloudellisesti tämän mahdollistamiseksi. Kerrotaan, että hän oli jopa antanut kahvirahaa Viipurissa asioineille Kiviniemen varusmiehille ja välittänyt terveisensä vietäväksi yksikköön. Kerrotaanpa vielä hänen käyneen ”tavallista useammin” juuri Kiviniemessä tutustuakseen tarkkaan olosuhteisiin, jopa jokaisen upseerin ja aliupseerin asuntoon.²⁰⁷ Taustalla voi olla Haanpään vuonna 1928 julkaistu kohu-kirja. Luultavasti se on pelästyttänyt asevoimat perin pohjin. Toisaalta muutoksen lähtömerkit oli annettu jo tapaturmavakuutuslain säätämisen aikoihin (vuonna 1926). Kannustettu opintojen tie saattoi tosin tuntua varusmiehissä asti. Eräs Etelä-Satakunnasta kotoisin oleva kansakoulunopettaja muistaa joutuneensa laatimaan komppanian kantakersantille hänen asunnossaan (Vuoksen Jääkäripataljoona vuonna 1933) ”vastauksia keskikoulukurssin opetuskyselyihin”. Hän koki tehtävänannon vastenmielisenä mutta ei nähnyt mahdollisuutta kieltäytyä tehtävästä.²⁰⁸ Heinrichs oli joka tapauksessa aloittanut uuden (paternalistiselta kalkkah-tavan²⁰⁹) henkilöstöpolitiikan, jonka yhteyttä Haanpään kohua aiheuttaneeseen teokseen voi hyvällä syyllä pitää mahdollisena. Muuttumattomuuden linja oli vaihtunut tiiviimmäksi integraatioksi yhteiskuntaan ja ehkä myös puolustuslaitokseen. Muuttumattomuuden linja oli ehkä jatkunut koko 1920-luvun alun tässä etäisessä Suomen armeijan varuskuntapaikassa. Nyt myös kyseinen ”rintamavaruskunta” oli liitetty osaksi puolustusvoimien kehittymisen linjauksia.

SJR jatkoi hyvinvoivaa toimintaansa Käkisalmissa ja sai neljäksi vuodeksi komentajakseen pidetyn jääkärieversti L. T. Tiaisen. Hän oli kuvauksien mukaan ”tyypillinen kansanmies”, savolainen, jolla oli loputon vitsien kertomisen taito.²¹⁰ ”Kansanmiehistä” alustin jo edellisessä pääluvussa. Tässä yhteydessä kyse oli siis myös ”kulttuurisen” ymmärryksen mukaisesta sopivuudesta toimia juuri tässä joukko-osastossa. Puolustusvoimien rakentamisen kannalta henkilöstön asianmukaisella sijoittamisella näyttää olleen suuri merkitys. Myös jääkäriupseeri W. E. Tuompo harmittelee oman upseeriuraansa olleen rikkonainen. Vuoden tai kahden vuoden komennuksien aikana ehti juuri ja juuri asettautua uuteen ympäristöön ja oppia tuntemaan sen päällystön ja alipäällystön, kunnes tuli uusi siirto. Tuompo kertoo muistelmissaan lähinnä upseeriston välisestä yhteydenpidosta, eikä niinkään varusmiehistä, jotka jäävät aivan taustatekijöiksi 1920-luvun kiireessä.²¹¹ Toisaalta kyse oli joukko-osaston komentajista, joiden ei oletettukaan ottavan osaa varusmieskoulutukseen. Ehkä Tuompon kommentti pitää asettaa sotataidolliseen kontekstiin, jossa esimiehen oli pystyttävä johtamaan alaisiaan, jotta käskytykskeskeisen organisaatiota olisi pystytty johtamaan riittävän tehokkaasti.

207 Väänänen 1978, 39, 65–67.

208 TYKL/kys/45: informantti 207, 8.

209 Tämä käsitys liittyy ehkä enemmän työsuojeluun, jossa tarkoituksena on ehkäistä muita tekemästä vahinkoa itselleen. Haluan korostaa tällä käsitteellä, että yritykset muuttaa organisaatiota ja sen toimintakulttuuria suoranaistamalla ohjeistuksilla, eivät ole aina aivan yksinkertaisia, jos siis tarkoituksena on tuottaa selkeä vaikuttavuus ja toimintatapojen muuttuminen.

210 Väänänen 1978, 67.

211 Tuompo 1967, 138.

ESIMIES, ALAINEN JA ORGANISAATIO – KUKA VAI MIKÄ PITI ORGANISAATIOTA KASASSA?

Te, jotka kaikki olitte mukana ja saitte viedä lippumme voittoon, te tiedätte kaikki, että parhaimmatkin aseet taittuivat siellä, missä luottamus ei vallitse riveissä.²¹²

Käskyjen järkähtämätön totteleminen on erilaisin ohjesäännöin, määräyksin ja normein ylläpidettävissä varuskuntien muurien sisäpuolella, missä varusmiehet ja kantahenkilökunta pystyivät luomaan oman sotilastodellisuuden, vailla sodan sekoittavaa ilmapiiriä ja taistelulentän monimuotoisuuden tuomaa kaaosta. Komentajakeskeisyys vaati kuitenkin hänen henkilökohtaisen johtamisotteensa näkyvyyttä sodan arjessa. Ongelmana on käskyn luonteisten ohjeiden mieltäminen normatiiviseksi ja ehdotonta noudattamista vaativiksi sotilaskäskyiksi. Sekaannus saattoi ajan saatossa viedä pohjan käskyjen noudattamiselta. Esimerkiksi puolustusaseman linnoitustyö oli kerran jo tehty. Sen uudestaan tekeminen ei ehkä tuntunut mielekkäältä, varsinkin kun tarve niiden kunnostamiseen ei tullut joukolta itseltään, vaan ylemmiltä johtoportailta.²¹³

Mekaanisen kasarmikurin ilmapiirissä toteutettuna rykmentin komentajan käskyt olisivat voineet kantaa hedelmää mutta toisen maailmansodan olosuhteissa varusmiesarmeijasta kansalaisarmeijaksi laajentuneessa kokoonpanossa logiikka ei enää toiminut samalla periaatteella. Joukko-osaston käskyt olivat kulkeutuneet rauhan ajan pataljooniin ja edelleen komppanian päälliköille. Koko johtamisväylä oli miehitetty sotilasidentiteetin logiikan ymmärtäneellä ja tätä toimintakulttuuria ylläpitäneillä ja sitä vahvistaneilla ammattiupseereilla. Toisen maailmansodan aikana väylä ylsi tosin yleensä vain pataljoonan komentajaan asti. Kenttäarmeija toimi siis väijäämättömästi ylätasolla rauhan ajasta tutulla sotilasidentiteettilogiikalla, jonka suhtautumista joukkoihinsa luonnehtii enemmän shakkipelaajan asenne kuin osallistuvan havainnoitsijan rooli. Toisaalta, sotakoneisto vaati johtajaltaan juuri kuvatunkaltaista roolia, jotta se olisi ylipäätään ymmärtänyt johdossa olevan upseerin sanomaa. Upseeristo oli kenttäarmeijassa myös siviilipohjainen, koska komppanian päälliköstä alaspäin upseeristo oli pääasiassa reserviläisiä. Talvisodan aikana puolustusvoimien 13643 upseerista oli aktiiviupseereita 18 % ja reserviupseereita siis peräti 82 %. Luutnantin ja vänrikin arvoissa palvelevista 9 % oli aktiiviupseereita ja siis 91 % oli reservinupseereita.²¹⁴ Komppanian taso oli tällä perusteella miehitetty pääasiassa reserviläisvoimin, joka oli siis rauhan ajan vuosina ollut pelkästään ammattisotilaiden yksinoikeutena. Kyse oli toisaalta lähinnä joukkueen-

212 Marsalkka C. G. E. Mannerheimin puhe vapaussodan päättymisen 20-vuotisjuhlassa Helsingin Stadionilla 16.5.1938. Ote lainattu teoksesta *Maanpuolustuskunto ja kansalainen*, 6.

213 Syrjö 1991, 246–249, 262, 264. Erään muistinpanon mukaan 10.7.1942 ”herätys oli 10.00 kuten tavallista. Sitten taas työmaalle laiskottelemaan. Oli kaunis kesäpäivä, työt ei oikein maita! Pojat pelaa pokkaa, kovat nokitukset kuuluu olevan”. Tämä on toki vain yksittäistapaus, mikä ei luonnollisesti merkitse, että asemasodan aikana ei olisi tehty työtä määräysten mukaisesti. Se osoittaa lähinnä sen, että töitä tehtiin siten kuin joukon oma mieliala oli kyseisenä hetkenä.

214 Vuorenmaa 1981, 406–407. Kaikkiaan 3098 aktiiviupseerista luutnantteja ja vänrikkejä oli peräti 1281. Tämä määrä oli kuitenkin vain 9 % koko kenttäarmeijan vastaavassa arvossa palveleista. Puolustuslaitos oli korostuneen siviilivaltainen myös upseeristonsa suhteen.

johtajista, koska talvisodan aikoihin pääosa komppanian tai patterin päälliköistä oli aktiiviupseereita (1082 kappaletta). Reservinupseereita oli näissä tehtävissä 259 kappaletta.²¹⁵ Pataljoonan komentajan sekä komppanian päällikön välinen vuoropuhelu oli siis talvisodan aikana lähinnä kahden aktiiviupseerin välistä vuorovaiikutusta. Asetelma muuttuu jatkosodan aikana, kun reservinupseerit täyttivät kasvaneen asevoiman komppanianpäällikön tehtävät.

Sotilaallisen käskytyksen ja toimeenpanologiikan mukaisesti käskynalaiset kannanilmaisut eivät saa häiritä sotilasjoukkojen tehtävän toteuttamista. Käskyjen antamisen ja niiden toteuttamisen väliä on siis pyrittävä jatkuvasti lyhentämään ja näin tehostamaan organisaation toimintaa. Yksittäisen joukkueen tai komppanian päällikön kannalta katsottuna käskyjen toteuttamisen nopeus ei välttämättä näyttänyt mielekkäältä, varsinkaan asemasodan vuosina, jolloin suuri osa ajasta oltiin kuitenkin tiukasti puolustusryhmityksessä. Ylempien johtoportaiden kannalta käskytyksiä ja sen ylläpitäminen oli kuitenkin oleellisen tärkeä. Eräissä esimerkiksi ammattiupseeri (pataljoonan komentaja) ohjeisti alastaan reservinupseeria (komppanian päällikkö) kurinpitämisessä, samalla muistuttaen sotilaallisten käskyjen perimmäisestä olemuksesta. Pataljoonan komentajan mielestä komppanian päällikön alaisilla ei saanut olla oikeutta ottaa kantaa annettuihin tehtäviin, eikä etenkin neuvotella käskyjen järjestyksestä, koska asevoiman ”eriasteisten yksiköiden tärkein koossapitävä tekijä on esimiehen ja käskynalaisen välinen määrätty suhde”. Esimies ei ollut velvollinen perustelemaan toimenpiteitään alaisille, koska hän oli vastuussa niistä vain omalle esimiehelleen.²¹⁶ Alaisilta vaadittiin siis kykyä sisäistää kurikäsitys, jonka mukaan sotilaan tuli olla riittävän kuuliainen esimiehelleen, vaikka kritiikkiin olisikin syytä.²¹⁷ Ajatus perustui Topeliuksen käsitykseen kansallisesta sotiluudesta ja sotilaille sekä yleisesti jokaiselle kansalaiselle kuuluvasta kuuliaisuusvaatimuksesta. Sotilaallinen logiikka asettaa kuuliaisuusvaateensa omista lähtökohdistaan, ei kansallisromanttisista perusteista, vaikka niitä voidaankin käyttää saman nimittäjän alla. Kyse on siten enemmän länsimaisen sotataidon asettamista vaatimuksista joukkojen kurinalaisuuteen ja kurinalistamiseen. Myös Yhdysvalloissa esiintyi ongelmia alaiden kiinnostuksen johdosta. Kansalaisotilaan oli vaikea ymmärtää, että hänellä ei ollut oikeutta esittää esimiehilleen *miksi-*kyseisyyksiä ja vielä vaikeampaa ymmärtää, että hän ei saanut niihin vastauksia.²¹⁸

Oheinen kuva valottaa sodan ja rauhan ajan organisaation välistä eroavaisuutta. Mittasuhteet ovat luonnollisesti aivan eri luokkaa. Rauhan aikana ”armeijakunta” muodostui käytännössä kaikista asepuvussa palvelleista sotilaista (varusmiehet ja ammattisotilaat). Sodan aikaisessa kokoonpanossa armeijakuntia oli massiivisen liikekannallepanon seurauksena jo useampia. Tutkimusaineistoni osoittaa selvästi, että sotilas- ja siviili-identiteetteihin sisältyy erilaisia käsityksiä johtajuudesta ja oletuksia oikeanlaisesta johtajan käyttäytymisestä suhteessa alaisiinsa. Sotilasiden-

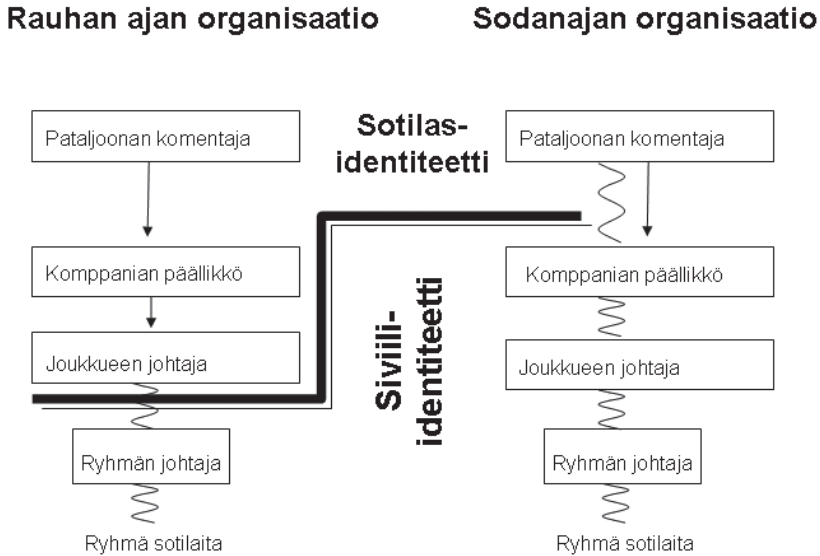
215 Sipponen – Suhonen 1963, 13.

216 Syrjö 1991, 264. Kyseessä oli vuonna 1943 majuri Y. P. I. Kailan (II pataljoonan komentaja, JR 8) ja 9. komppanian päällikön, kapteeni Lampelan välille puhjennut erimielisyys ja sen johdosta Kailan kirjoittama kirje.

217 Laitila 2001, 39.

218 Stouffer ym. 1965, 70.

Kuvio 5. Siviili- ja sotilasidentiteettien näkyvyys rauhan ja sodan aikana.

titeettiä kantavat ja sitä ylläpitämään kykenevät organisaatiotasot pystyvät toimimaan sotilaallisen kurin ihanteiden mukaisesti. Siviili-identiteettiä kantavat organisaatiotasot toimivat erilaisella toimintalogiikalla (aaltoviiva), eikä esimerkiksi sotilaallisen kurin ihanteita ole sellaisenaan mahdollista sovittaa käytäntöön, vaikka virallinen organisaatio olisikin nähnyt juuri sen keskeisenä. Organisaation yltäosan tuottama käsky saattoi siis muodostua erilaiseksi ja eri merkitykselliseksi organisaatio alatasoin omassa ymmärryksessä. Sodan aikana ilmiö pääsi selvempään näytävyyteen ja näkyvyyteen, koska pääosin lähes kaikki joukkueenjohtajat mutta myös osa komppanian päälliköistä kantoi siviili-identiteettiä. Sodan olosuhteissa siviili-identiteetti pääsi myös leviämään organisaation ylemmillekin tasoille, jolloin ammattiarmeija menetti väijäämättä rauhan aikaisen yhtenäisyydentunteen ja siis sotilasidentiteetin ”puhtauden” tuntemuksen. Amerikkalaisessa asevoimassa tapahtui sodan aikana aivan vastaavanlainen ”siviilistyminen”.²¹⁹ Siviili-identiteetin näkyvyys tosin heikkeni sotilasorganisaation yltäasoilla. Sen näkyvyys oli siis todennäköisesti vähäisintä Mannerheimin johtoesityksessä ja näkyvintä yksittäisten joukkueiden tasolla. Rauhan aikaisessa organisaatiossa joukkohengen muodostuminen tapahtui vasta palvelusajan loppupuolella, jolloin kansalaisotilaan persoonallisuus alkoi näyttäytyä selkeämmin ja toisaalta kun sen näkyvyyttä annettiin sietää enemmän. Sodan ajan organisaatiossa toimiva ja erityisesti kansalaisotilaista muodostettu joukko oli sen sijaan oletettavasti lisännyt (jo joukon perustamiseen liittyen) oman siviilitaustanäkösyytensä organisaatioon. Tällä tar-

219 Stouffer ym. 1965, Taulukko I, 58, 60. Korkeakoulutettujen määrä lisääntyi neljästä yhteentoista prosenttiin, lukion käyneiden määrä lisääntyi 21:stä 30 prosenttiin. Peruskoulua vastaavan oppisivistyksen saaneiden määrä taas laski 41:stä 31 prosenttiin.

Lähde: TYKL/kys/45: informantti 243.

koitan siis lähinnä epävirallisen organisaation näköisyyttä ja sen selkeää kollektiivista vaikuttavuutta alatasen organisaation toimintoihin.

Rauhan ajan organisaation tavoitteena oli, että kansalaissotilas saataisiin ymmärtämään organisaation tavoitteet sekä sen toimintamallit. Käytännössä tämä toteutettiin altistamalla hänet kurinalaistamisprosessiin ja siis ihanteena olleeseen sotilaan kasvamisen logiikkaan. Ammattisotilaan koulutustehtävän kaksijakoisuus kurinalaistajana ja sodan ajan joukkojen kouluttajana muodosti siis rakenteellisen mahdollisuuden rooliristiriidan syntymiseen.²²⁰ Varusmiespalvelus muuttui 1930-luvun myötä vastaamaan vähitellen niitä edellytyksiä, millä tuli olemaan merkittävyyttä sodan kaaoksen hallinnan kannalta, vaikka näitä epävirallisen organisaation tuottamia ”edellytyksiä” pidettiin lähinnä organisaatorauhaa rikkovina tekijöinä. Organisaation sisälle kehittyi siviili- ja sotilasidentiteetin ”rajapintahenkilöitä”, joita on joissain organisaatiotutkimuksissa kuvattu *linking pin* -käsitteellä. Kyseessä olisi Rensis Likertin (1961) kehittämä teoreettinen malli,²²¹ jossa jokaisessa hierarkkisessa organisaatiossa oli johtajia, jotka toimivat tiedostaen tai tiedostamatta organisaation rakenteiden henkisinä mutta myös fyysisinä yhdistäjinä. *Linking pin* viittaa tiettyjen organisaatioissa olevien ihmisten aktiivisuuteen ja keskeiseen rooliin ja on oman tutkimukseni kannalta liian yksilöllinen ja samalla myös ainutlaatuisen kuvaamaan jotain organisaatiossa olevaa ja etenkin epävirallisen ja virallisen organisaation yhteensovittamisessa tarvittavaa kykyä, kapasiteettia ja voima-

220 Borell 1989, 10 - 12.

221 Harinen 1992, 16. Likertin kuuluisa teos on nimeltään *New Patterns of Management* (1961)

varaa. Tähän sopii paremmin *Linchpin*-käsite, joka tosin viittaa lähinnä pyörän sokkanaulaan mutta myös keskeiseen koheesiota ylläpitävään elementtiin (*a central cohesive element*).²²² Yhteensovittamisen ja kahden erilaisen identiteetin ymmärtämisen sekä hyväksymisen tarve oli erityisen suuri siellä missä siviili- ja sotilasidentiteetit kohtasivat, eli käytännössä komppanian ja pataljoonan komentajan tehtävissä.

Yritän siis paikantaa pikemminkin koko organisaatiosta mahdollisesti löytyvää ja sitä yhdistävää mutta myös koheesiota ylläpitävää elementtiä. Kyseinen rooli on merkittävä, jotta myös virallisen organisaation sisällä toimivat epäviralliset organisaatiot saataisiin liitettyä koko organisaation toiminnalliseen kokonaisuuteen. Rauhan aikaisessa organisaatiossa ei välttämättä korostunut *Linchpin*-logiikka, eli koheesiota ylläpitävien voimien paikantaminen tai edes niiden merkityksen ymmärtäminen. Rauhan aikaisen asevoiman johtajuus nojautui käskytysoogiikkaan, joka mekaanisen (kasarmi)kurin hengessä ylläpiti käsitystä, että kuri oli merkittävä taistelevien joukkojen koheesiota ylläpitävä voima. Kasarmin ja koulutuskentän ympäristöissä organisaation kurissa ilmenevät kielteiset toiminnalliset piirteet voidaan piilottaa tai muulla tavalla salata eräänlaiseksi hiljaiseksi tiedoksi.

ASELAJIT JA PUOLUSTUSHAARAT – KILPAILUA NÄYTTÄVYYDESTÄ

Viipurissa (1927) aselajit olivat usein tukkanuottasilla keskenään. Riidan syy saattoi olla pelkästään eri joukko-osasto tai tanssipaikalla saattoi tulla erimielisyyksiä ”tyttöasioissa”.²²³

Koko joukko-osaston suhteen yhteenkuuluvuuden ja avunannon tunne oli omaksuttua, etenkin niissä tapauksissa, jolloin jos vaara tai alakynteen joutuminen aiheutui punahoususten ratsumiesten, poliisien siviilhenkilöiden taholta.²²⁴

Sotilasyhteisö erottuu siviiliyhteiskunnasta ehkä selkeimmin vaatetuksensa välityksellä. Sotilasyhteisön sisäinen erottautuminen oli kuitenkin se tekijä, mikä lopultaikin nousi selkeästi esille kansalaissotilaiden laatimissa sotilasmuistelmissa. Ulkopuoliselle tarkkailijalle ”omien” ja ”vieraiden” väliset ristiriidat eivät aina olleet selvät, koska sotilasvaatteissa kulkevat niputettiin (niputetaan edelleen) samanlaisiksi, ikään kuin mekaanisesti toistetuiksi. Tarkastelen sotilasyhteisön sisäistä kiinteyttä seuraavaksi heraldisen eroavaisuuden näkökulmasta, jossa sotilaspuku siis näyttyy merkittävänä samuuden ja eroavaisuuden tunteita herättävänä symbolina. Kyseessä ei ole mikään aivan vaatimaton sivuseikka: toisessa maailmansodassa tehty-

222 Synonyymina voi pitää *Keystone*-käsitettä, joka viittaa seuraavaan: ”a central cohesive source of support and stability”. Tämä käsite ei ole itsetarkoitus. Haluan sillä korostaa, että organisaation koheesiota ylläpitäviä voimien tutkimuksessa on syytä tarkastella sitä myös organisaation tarkoitusprien valossa. Siviili- ja sotilasorganisaation tutkimus eivät siksi ole aivan samankaltaiset, koska niiden tarkoituspriet, toiminnan luonne ja etenkin päämäärä eroaa toisistaan selvästi.

223 Väänänen 1978, 74–75. Hugo Haukselan muistelmat Savon jääkäriyrykmentissä Viipurissa 1927–1928 (palveli myöhemmin kanta-aliupseerina) sekä Kaarlo Kauton muistelmat Savon jääkäriyrykmentissä Viipurissa 1929–1930 (palveli myöhemmin kanta-aliupseerina).

224 TYKL/Kys/45: informantti 102, 95

jen havaintojen mukaan aselajien tai puolustushaarojen joukkojen sekoittaminen toisiinsa vähensi niiden kiinteyttä. Näin ainakin Saksan armeijassa, jossa sodan loppuvaiheessa oli miehistöpulan vuoksi jouduttu siirtämään laivaston sekä ilma-voimien miehistöä jalkaväkeen.²²⁵

Sotilaspuvun päälle laittaminen, yhtenäiseen pukeutumiskulttuuriin mukautuminen ja pukukoodiin alistuminen olivat asevelvollisen sotilastodellisuuden sääntämisen ja ymmärtämisen kannalta merkittävän yksittäinen tekijä. Ranskan armeija aloitti valtavan uudistustyön tappiollisen Preussin kanssa käydyn sodan jälkeen (1870-luvulla). Parissa vuodessa armeijaan oli kehittynyt ”kansallishenki”, joka teki ranskalaisista tulevan ensimmäisen maailmansodan henkeen sopivan massa-armeijasotilaan. Paikallisen tason patrioottisuus oli korvautunut rykmenttihengellä, joita tukivat liput, rykmenttien väritunnukset sekä erilaiset muut omaan joukkoon liitetyt symbolit. Armeijasta oli kehkeytymässä paikallisiin tunnuksiin vihkiytynyt mutta kansallisiin arvoihin sitoutunut kokonaisuus. Näiden lähtökohdilla ranskan armeija pystyi taistelemaan tehokkaasti vuosikausia ensimmäisen maailmansodan juoksuhaudausodassa.²²⁶

Uniformis on muodostunut lähes käsitteeksi latinalaisesta kantasanaastaan. Sen merkitys on muokkaantunut merkitsemään formaalisen pukeutumiseen liittyvää yhtäläisyyttä ja yksitoikkoisuutta. Usein jää näkemättä, että juuri kyseinen yksitoikkoinen formaalius ja sen toistaminen voisi antaa sotilaille kimmokkeen erottautua yksilönä joukosta. Erottautuminen oli tärkeää myös sodan ajan organisaatiossa, jossa oli lopultakin samantekevää, että oliko erottautuminen muodostunut positiivisista vai negatiivisista tekijöistä.²²⁷ Sotaväen eri voimien (maa-, meri- ja ilma-) nykyterminologian mukaisesti puolustusvoimien puolustushaarojen sekä maavoimien aselajien pukujen värit ja erityisesti pukuihin liittyvät yksityiskohdat erosi toisistaan varsin selkeästi. Pienet erot mekaanisesti toistetussa samanlaisuudessa olivat varusmiehille ja myös sotilasyhteisölle merkittäviä. Pienten erojen hallittiin olevan selkeitä. Eräs informantti olisi halunnut palvelemaan merivoimiin vuonna 1919. Hän haaveili merimiespuserosta mutta pettyi jouduttuaan rannikkotykökseen. Hän tunsi olevansa maavoimien ja merivoimien välimaastossa. Monet hänen palvelustoverinsa ostivat merisotilaan vaatteen lomavaatteiksi, eikä päällystö näytä asettaneen minkäänlaisia kieltoja asian suhteen, vaan ”hiljaisella suostumuksella” vaikenä asiasta. Myös upseerien puvut olivat olleet erilaisia erilaisine saksalaisine ja venäläisine sekoituksineen.²²⁸ Toinen samana vuonna Helsingissä palvellut muistaa olleensa ylpeä juuri merimiespuvustaan, sen vaihduttua alokkaan epäso- pivasta asusta ”siroon siniseen pukuun”. Tähän liittyen matruusi saattoi kokea esimerkiksi junamatkan vastenmielisenä, koska hänelle sopi parhaiten laivakyyti.²²⁹ Samanlaisiin asepukuihin liittyy tuntemus ”univormusamuudesta”, mikä kuvaa parhaiten puvun vaikutuksia yksilön lisäksi myös yhteisölle. Samuus perustuu ohjesäännön mukaiseen näköisyyteen. Näköisyys muodostui toisaalta vasta, kun

225 Shils – Janowitz 1985, 14–15.

226 Weber 1976, 299.

227 Pipping 1978, 214.

228 TYKL/kys/45: informantti 471, 10.

229 TYKL/kys/45: informantti 640, 7, 13.

varusmiesjoukoille oli saatu yhtenäiset ja yhdenmukaiset sotilasasut. Eräs lääkintä-alipseeri muistaa oman ryhmänsä olleen ensimmäinen ikäluokka, jolla oli lääkin-tä-alaan viittaava symboli olkapolettissaan, herättäneen huomiota Viipurissa. Viidenkymmenen vuoden takaa hän muistaa kuulleensa (nuoren) naisen sanat ”Fina Poletten”.²³⁰ Kyse oli uudesta väristä Viipurin katukuvassa, joka yksittäisenäkin havaintona herättää jälkikäteen ajatuksia näiden merkkien laajemmasta merkitykses-tä erottautumisen ja eron tuottamisen välineinä.

Asevelvollisten asepuvut saattoivat 1920-luvulla olla persoonallisia pienissä yk-sityiskohdissaan, vaikka sotilasyhteisön ulkopuolinen ei olisikaan näitä vivahteita havainnut. Kyse oli persoonallisten ominaisuuksien esiintuomisesta standardipu-vussa mutta myös omien samankaltaisten vaate-esineiden teettämisestä puolustus-voimilta saatujen tilalle. Aselajivärit edesauttoivat ryhmäkiinteyden lisääntymiseen, mutta samalla se johti eri väriä ”edustavien” välisiin yhteenottoihin iltalomien ai-kana. Ryhmäsidonnaisuuden kannalta rauhan aikaisessa armeijassa aselajivärit oli- vat ulkoisena tunnusmerkkinä merkittävin erillinen varusesine ja samalla eroavai-suuden tekijä. Sotajoukot tunnistivat omat ja viholliset jo 30-vuotisen sodan aika- na samanvärisen tupsun tai töyhdon perusteella taikka samanvärisen vyön avulla. Samanlaisesta ilmiöstä puhutaan myös talvisodan puutteellisten varusteiden osalta. Malli Cajender on muodostunut jonkinlaiseksi klassikoksi, koska se tukeutui kan- salaissotilaiden omiin varusteisiin. Myös tällöin paikattiin yhtenäisen varustuksen puutteita yhteisillä varusesineillä.²³¹ Puutteelliset varusteet saattoivat toisaalta lisä- tä joukkojen sopeutumista talvisodan olosuhteisiin ja erityisesti kansalaissotilaiden oman epävirallisen organisaation näkyvyyttä organisaation alatasen toiminnalli- suudessa. Vakinaisen armeijan asepuvut olisivat voineet muistuttaa liiaksi rauhan ajan varusmiespalvelusaikaa, joka olisi taas vahvistaa mekaanisen (kasarmi)kurin luonteen palauttamista ja ”taannuttanut” ”aikuisen” kansalaissotilaan takasin ”lap- senomaista” vaihetta.

Kuvassa on Polkupyöräpataljoona 1:n upseerikokelas, jonka epoletti on väritet- ty vihreäksi valokuvausliikkeen toimesta. Mustavalkoinen kuva ei olisi osoittanut hänen taustaansa jalkaväessä. Epoletissa on alimmaisena polkupyörän ja kahden suksen joukko-osastotunnus sekä järjestysnumero. Lisäksi samaan, varsin täyteen ahdettuun epolettiin on sijoitettu vielä upseerikokelaan arvoa osoittava kanttinau- ha, sekä Reserviupseerikoulun joukko-osastotunnus. Aliupseerikoulun käyneillä ei ollut omia koulutusmerkkejä tutkimusaikakaudella, mitä eräs myöhemmin kanta- henkilökunnassa palvellut pitää suoranaishana puutteena.²³² Merkittävin erillinen varusesine ja samalla eroavaisuuden tekijä oli juuri epoletti, joka kuvasti aselajivä- riä. Epoletti-nimitys tulee ranskan kielen *épaule* -sanasta, joka merkitsee olkapäätä.

230 TYKL/kys/45: informantti 96, 66. Tämä yksittäinen muistikuva on merkittävä kyseisen informantin kertomuksessa. Hän palveli puolustusvoimissa aina 1920-luvun alusta sotiin asti. Kertomus on täynnä yksityiskohtia mutta aivan näin yksityiskohtaista ja etenkin siviilien sanomaa hän ei muualla laajassa kirjoituksessaan käsittele. Tulkitseen siksi tämän yksittäisen lauseen merkinneen paljon tälle kanta-alipseeriksi kouluttautuneelle ja upseerin arvoihin sota-aikana yllenneelle.

231 Harinen 1992, 71; ks. myös Lehtonen 2003, 162.

232 TYKL/kys/45: informantti 428, 24.

PPPI:n kokelas kesäpusakassa vuonna 1932 (TYKL/kys/45: informantti 179)

Sotilaan vertaisryhmä ja asema yhteisössä ja varuskunnassa oli siis nähtävissä asepuvun olkapäältä.

Juha Tetrin mukaan toisen maailmansodan aikana (lähinnä jatkosodassa) suomalaisen sotilaspuku lähes pursui erilaisia yksilö-, ryhmä- ja joukkotasoisia epävirallisia merkkejä, joiden varsinainen heraldinen merkitys ja sisältö oli muodostettu joukkojen oma-aloitteisuudesta. Vain Panssaridivisioonan kolme nuolta -tunnus oli Päämajan (Mannerheimin johtoesikunta) virallisesti hyväksymä.²³³ Muutamalla divisioonalla oli käytössään metallisia merkkejä. Joillain joukko-osastoilla oli käytössään painettu merkki. Erityisesti jatkosodan muistoristeissä on ristin keskuskuviona joukko-osaston sodan aikana käyttämä tunnus tai osia sellaisesta. Tunnukset syntyivät usein joukkojen oma-aloitteisuudesta ja hetken oivalluksesta, mikä tekee joidenkin merkkien merkitysten paikantamisen jälkikäteen hankalaksi, koska epävirallisten merkkien etymologiset lähtökohdat eivät kaikki ole tallentuneet virallisen organisaation asiakirjoihin.²³⁴ Merkit olivat muotoutuneet joukosta itsestään, mikä entisestäänkin lisäsi omaan joukkoon sitoutumista ja paransi siten

233 Heraldikko Carolus Lindbergin suunnittelema.

234 Tetri 2004.

Helsingin Komennuskomppanian epoletti.
Lähde: TYKL/kys/45:
informantti 599.

luultavasti myös joukon sisäistä koheesiota. Uudesta kenttäpuku m/36:sta (sodan aikana käytetty) oli karstittu pois näyttävät epoletit mutta kokonaisuudesta muodostui epävirallisten merkkien avulla monimuotoinen ja (rauhan aikaan verrattua) elävämpi osa suomalaista sotilaskulttuuria ja etenkin osoitus sellaisesta paikallisen tason yhteenkuuluvuudesta, mikä on ehkä jäänyt jälkipolville hämärän peittoon, eikä niinkään ymmärrettäväksi niiden todellisista vaikutuksista. Rauhankaisessa palveluksessa aselajit itsessään näyttävät tuottaneen riittävän erottautumisen näköisyyden ja tunteen.

Käkisalmi 1935: Olimme jääkäreitä. Sitä pidettiin kunniakkaana nimenä.²³⁵

Käkisalmi 1932: Jos te olisitte tavallisessa jv:ssä, olisitte joka mies AUK:n oppilas.²³⁶

Viimeisessä esimerkissä oli kyse viestiaselajissa palvelleen informantin esimiehen tarkoituksesta luoda aselajihenkeä omaan joukkoonsa suhteuttamalla heidät jalkaväessä palveleviin varusmiehiin. Tähän kokonaisuuteen liitettiin myös aselajin (tai puolustushaaran) toiminnan peruslogiikka. Esimerkiksi rannikkotykistössä vuonna 1919 palvellut ei tiennyt juurikaan eri aselajeista mutta jalkaväkeen suhtauduttiin hänen mukaansa kielteisesti, koska niissä toteutettiin raskaita jalkamarsseja.²³⁷ Aselajiyllpeudessa oli kyse univormusamuudesta, eli eron luomisesta meidän ja heidän välillä. Jalkaväen koulutuksen ajatuksena ja ”johtotähtenä” oli tarve muodostaa koulutuksen avulla sotilaille eräänlaisia selviytymiskeinoja ja rutiineja taistelun kaaoksen voittamiseksi. Hänen piti luonnollisesti osata käyttää asettaan ja muita välineitään. Esimerkiksi ratsuväessä tai ratsastavassa tykistössä koulutus tähtäsi sen sijaan eläimen ja ihmisen väliseen vuorovaikutukseen ja etenkin ihmisen opettamiseen niille toimintatavoille, jotka oli otettu eläinten kasvattamisessa huomioon. Siksi varusmieskoulutuksen luonne oli ratsuväen sekä jalkaväen välillä erilaista. Toisaalta tämä näkyi myös tykistön koulutuksessa, koska sen tekniset ratkaisut määräsivät suoraan miten välineen kanssa tuli toimia. Niin muodollisessa kuin sovelletussakin koulutuksessa voitiin siten nojautua samanlaisiin mekaanisiin toimintamalleihin, koska yksilön soveltamisvara oli näissä aselajeissa esimerkiksi jalkaväen toimintaan verrattuna selkeästi kapeampaa. Kyseiset aselajit olivat toisaalta erikoisaselajeja, joissa peruskoulutus kesti esimerkiksi jalkaväkikoulutukseen nähden selvästi pidempään. Luultavasti juuri tämän tekijän vuoksi ratsuväessä ja tykistössä myös esiintyi pennalismia enemmän kuin muissa asevoimien joukko-osastoissa²³⁸. Jalkaväkikoulutuksessa räikein ”höyky” ja ”santsi” päättyi alokaskoke-

235 TYKL/kys/45: informantti 217, 15.

236 TYKL/kys/45: informantti 197b, 9.

237 TYKL/kys/45: informantti 471, 7; Informantti 472, 10.

238 Leimu 1985, 240.

musten jälkeen. Ratsuväessä nämä ”höykytykset” saattoivat jatkaa koko palveluksen ajan. Eräs muistaa, että:

ratsuharjoituksissa voitiin myös ”kasvattaa” – ei tarvinnut muuta kun kouluttaja komensi jalustimet ylös ja sitten ”munaravia”²³⁹

Laivaston koulutuksessa oltiin sen sijaan tyytyväisiä siihen, että toiminta keskittyi lavettiin, eikä heihin. Eräs vertaa mukavaa ja mielekästä palvelustaan torpedoveneellä, jossa seistiin asennossa vain jos päällystö puhutteli. Mukavuuden hintana oli tosin hukkuneita palvelustovereita ja muita onnettomuuksia. Nämä liittyivät kuitenkin siis lavettiin, jossa jokainen oli yhtä lailla osallinen – kansalaissotilas ja ammattisotilas olivat siis sitoutuneet laivoilla toisiinsa, pelkästään toimintaympäristön paineessa.²⁴⁰

Yksilö on valmis puolustamaan samannäköisyyttä ilman sen syvempää tunteista puolustamansa ryhmän tai yksilön taustoista tai henkilökohtaisista ominaisuuksista ja mielipiteistä. Kyse on myös eräänlaisesta mekanismista, joilla ryhmäkiinteys voi välittyä suurempiin joukkoihin, ilman, että he olisivat olleet tekemisissä keskenään ja siis muodostaneet keskenään tiiviin primääriyhmän. Samannäköisyyden puolustaminen saattoi ilmetä myös suoranaishana kiusantekona toisia aselajeja kohtaan. Eräs muistaa hännänneensä kahta rannikotykistön varusmiesalikersanttia tekeytymällä Suomen Valkoisen kaartin nuoremmaksi lääkäriksi, jonka ei tarvinnut tervehtiä, vaan jota itseään olisi pitänyt tervehtiä. Huijaus oli kertomuksen mukaan onnistunut ja alikersantit olivat anteeksi pyydellen ymmärtäneet vaatineensa sotamiehen vaatteissa kulkeneelta lääkäriltä kohtuuttomia. Muistelija koki tämän tempauksen jälkikäteen kiinnostavalla tavalla oikeutetuksi.²⁴¹ Myös esimiehet olivat muistiedon mukaan mukana ”aselajiylypeuden lietsonnassa”, esimerkiksi synnyttämällä kilpailuhenkeä sekä kehittelemällä toisia aselajeja pilkkaavia marssilauluja.²⁴² Ratsuväessä laulettiin lauluja, joissa jalkaväkimiehiä ja lähinnä liikkuvuudessa hevosten kanssa kilpailevia jääkäreitä (polkupyöräpataljoonat) kutsuttiin ”pumpuiksi”.²⁴³ Viipurissa Karjalan kaartin rykmentin sekä ratsuväessä palvelleiden upseerien välit olivat suorastaan vihamieliset. Ratsu-upseerit tulivat sen sijaan toimeen tykistön kanssa (Kenttätäkistörykmentti 2), vaikka suhteet olivatkin ”vailla intiimiyttä”.²⁴⁴

Jokainen mies on sotamies, mutta merimies on erimies (ja harva se on lentäjä).²⁴⁵

Kansalaissotilas saattoi edellisen esimerkin nojalla pitää itseään aluksi sotamiehenä, joka eräänlaisena yleismiehenä liittyi lähinnä jalkaväkeen. ”Erikoisaselajiin”

239 TYKL/kys/45: informantti 428, 13.

240 TYKL/kys/45: informantti 640, 8.

241 TYKL/kys/45: informantti 209, 16.

242 TYKL/kys/45: informantti 428, 43; Ahlbäck 2006, 117.

243 TYKL/kys/45: informantti 428, 29. Ainakin Uudenmaan Jääkäripataljoonassa käytettiin 1990-luvulla omien havaintojeni perusteella *pumppua* korvaamaan *poppoo*-käsitettä täysin positiivisessa merkityksessä.

244 Castrén 1996, 22.

245 TYKL/kys/45: informantti 641, 13.

Lähde: TYKL/kys/45: informantti 227.

pääsyn jälkeen hän irtautui tästä roolista ja hänestä tuli ”muu kuin pelkkä sotamies”. Matruusi, rakuuna, tykkimies ovat kaikki aselajimiehistöön kuuluvia. Näistä lähtökohdista Sotamiehen voidaan katsoa edustavan jotain sellaista, johon ei tarvitse pyrkiä tai jonka saavuttamiseksi ei tarvitsisi tehdä työtä.

Helsinki 1919: Kyllä minua vähän harmitti kun en anonut rakuunaan olis ollut hieno puku luurankotakki punaiset housut ja sapeli.²⁴⁶

Asepuku toimi ikään kuin samaan viiteryhmään kuuluvan yhteisön lippuna. Oheisessa kuvassa poseeraa rakuunan puvussa varusmies, joka on lähettänyt kuvan sotilasmuistelmaan kirjoittaneelle informantille. Asepuvulla saatiin aikaan vaikutelma sellaisesta sotilassäädynmukaisuudesta, josta voitiin olla ylpeitä. Aikalaisten lauluvihoissa ja sotilasmuistelmassa esiintyy myös kuvia tästä komeasta ”luurankopuvusta”.²⁴⁷ Useassa Lappeenrannassa palvelleen muistivihossa esiintyy uljas ja sapelein varustettu rakuuna, tietysti hehkeä daami vierellään. Usein kauniit naishahmot toimivat kirjoitetun laulun tai runon visuaalisina tehostajina.²⁴⁸ Ratsuväessä

246 TYKL/kys/45: informantti 472, 10.

247 Luurankotakki kuuluu Husaari-perinteisiin. Husaarin nimitys tulee unkarin kielestä, jossa se merkitsee yhtä kahdestakymmenestä. Tämä nostoväen ratsuyskikkö muodostettiin Unkarin aatelistosta. Punaiset housut taas muistuttivat Ranskan ratsuväen housuja.

248 TYKL/kys/45: informantti 182, 40.

lomapukua saatettiin parannella ostamalla erilliset ”lomakannukset” ja säätämällä niitä kuuluvuuden parantamiseksi.²⁴⁹ Ratsuväen näyttävyys ja voimakkuus esiintyy myös sotilasmuistelmien kerronnassa. Eräs ohimarssi muistetaan suoritetun laukassa miekat paljastettuna. Myös ratsastava tykistöpatteri oli laukannut jaoksitain paraatin vastaanottajan editse.²⁵⁰ Vartalonmyötäinen ja leikattu palveluspuku M/22 oli antanut kokonaisuudessaan hahmon ja sisällön itsenäisyyden alkuajan sotalaitokselle. Erottautumista helpotti esimerkiksi kesäpuserossa m/22 olkalaatat, jotka saattoivat olla ”erikoisen pitkiä malleja”.²⁵¹ Palveluspuku oli todellinen paraatipuku, eikä soveltunut ensimmäisen maailmansodan jälkeisen aikakauden maastoharjoituksiin. Seuraavat pukumallit olivatkin sitten jo maastokelpoisempia. Esimerkiksi m/27 kelpasi myös suojeluskunnille.²⁵² Oman joukon erikoisuutta ja vertailemattomuutta saatettiin täydentää antamalla sille ”kuninkaallinen” etuliite. Esimerkiksi ”kuninkaallinen ratsastava patteri” -nimityksellä haluttiin erottaa se muista tykistöjoukoista.²⁵³ Kuninkaallisuus oli yksilön kokemuksissa jotain sellaista ylevää, mikä oli muiden saavuttamattomissa.

Suurimmat vastakohtaisuudet toteutuivat eri puolustushaarojen välillä (lähinnä maa- ja merivoimat) ja tämän jälkeen maavoimien sisällä pääaselaajien välillä (jalkaväki ja tykistö). Yksilö kuului siihen viiteryhmään, johon hän liittyi vaatetuksensa perusteella. Vaatteiden näyttävyys ei luonnollisestikaan ollut enää aikakauden sotataidollisen näkemyksen mukaan ajanmukainen lähestymistapa. Ensimmäinen maailmansota oli jo osoittanut, että siniset asepuvun takit ja punaiset housut (ranskalaisilla) tarjosivat vastapuolelle lähinnä vain helpon maalitaulun.²⁵⁴ Asepuvusta muodostui kuitenkin eräänlainen ”sotalippu”, joka oli ”uskollisuuden tunnusmerkki. [...] Se ympärillä hän suojelusvartijana seisoo kuolemaansa asti. Lipun jättäminen on häpeällisin rikos. Olkoon väli vaikka kuinka suuressa hädässä, olkoonpa ylivoima sen hajalle saattanut, lipun säilyttäminen kuitenkin on joka miehen velvollisuus viimeiseen asti; sillä jos annetaan vihollisen ryöstää lippu pois, tulee siitä häpeäpilkku joukon sotakunniaan. Semmoisen häpeällisen tappion poistavat ainoastaan erinomaiset urotyöt”.²⁵⁵ Sodan aikana kansalaissotilas kutsuttiin ”lippujen alle”, mikä saattoi muistuttaa myös rauhan aikaisen asepalveluksen aikana kannettuja ”lipunomaisia” tunnuksia, eli univormusamuutta.²⁵⁶

Järjestystä valvomaan käsketyt joukko-osastojen (yleensä neljän miehen vahvuiset) partiot toimivat usein toisia joukko-osastoja vastaan, välttämällä siis ottamasta kiinni häiriöitä aiheuttaneita oman aselajin tai puolustushaaran varusmiehiä. Näissä partioissa toimi myös kanta-aliupseereita. Niiden tehtäviin kuului tarkastaa, että varusmiehiä ei ollut avointa vasemmistolaisuutta edustaneissa paikoissa.²⁵⁷ Samalla toimittiin siis välillisesti myös ”valkoisen” Suomen asialla:

249 TYKL/kys/45: informantti 428, 19. Parantelussa laitettiin kannuksiin hopearahoista ”trissat”.

250 TYKL/kys/45: informantti 428, 19.

251 Palokangas 2000, 37.

252 TYKL/kys/45: informantti 428, 63. Informantti ihmettelee tämän puvun korvaamista uusilla versioilla. Se oli hänen mukaansa erinomainen puku; ks. Palokangas 2000, 32.

253 TYKL/kys/45: informantti 428.

254 Hanell – Viljanen 1931, 10–12.

255 Ehdotus sotamiehen kirjaksi 1880, 2–3.

256 Gradell 1935, 13.

257 TYKL/kys/45: informantti 97, 155.

Helsinki 1933: Hyvin yleistä oli silloin, että katupartiot pidättivät muiden kuin oman j-osaston miehiä. Nylands Regiment ja Laivasto olivat pahimpia.²⁵⁸

LINCHPIN-HENKILÖT YHDISTIVÄT KAKSI ORGANISAATIOTA TOISIINSA

Sodan aikaisen joukkokoheesion syntyminen ja muotoutumisen esiaste löytyy rauhan aikaisesta organisaatiosta. Aihetta voi lähestyä varusmiesten liikuntakoulutuksen kautta. Lähtökohtana on aluksi se, mikä ei tuottanut ja edesauttanut tuota tavoitetilaa:

Kaikkina aikoina ja kaikissa maissa on ruumiinharjoituksilla – voimistelulla ja urheilulla – ollut tärkeä osa sotaväen kasvatuksessa.²⁵⁹

Armeijan liikuntakoulutuksessa voimistelulla nähtiin olevan tärkeä osa sotilaan lihaksiston valmentamisessa tulevaa taistelukoulutusta silmälläpitäen. Yksinkertaisista ja sangen mekaanisista voimisteluliikkeistä oli tarkoitus edetä vaativampiin liikkeisiin. Lopulta oli tarkoitus ottaa mukaan kivääriotteita, jotka nähtiin edellyttävän ”jonkinmoista voimistelullista valmiutta”. Liikesarjoja määriteltiin kaikkiaan sata kappaletta, josta 32. kohdalla aloitettiin harjoitteet kiväärin kanssa.²⁶⁰ Aseen kanssa suoritettavat harjoitteet muistuttavat pääpiirteittäin nykyaikaista ”keppijump-paa”. Nykysilmälle nämä liikkeet ja niiden kaikkien ulkoa opettelu tuntuu lähes mahdottomalta tehtävältä. Yksittäisen kouluttajan tehtävänä oli ohjelmistosta löytää haluttu ”ohjelmanumero” ja sitten mekaanisesti toteuttaa liikesarjat alusta loppuun. Liikesarjat valmensivat joukkoja suljetun harjoittelun lailla annettujen käskyjen mekaanisiksi tottelijoiksi. Organisaation sisäinen toimintakulttuuri liittyi vahvasti kulutussodankäynnin mukaiseen toiminnallisuuteen, joka oli siis myös käskyjen antamisen ja niiden mukaisesti toimivan johtajuuden käytännön näkyvyyden selkein merkki. Aamuvoimistelua kuvataan eräässä vuoden 1925 (Kiviniemi ja Santahamina) sotilasmuistelmassa ”primitiivisenä voimisteluna”,²⁶¹ mikä kertoo tämän mekaanisesti tuotetun voimistelun kokemuksista:

Koska suuri osa meidän sotilasalokkaistamme ja suojeluskuntalaisistamme ei ennestään ole saanut ainakaan mainittavampaa voimistelullista kasvatusta, sisältävät ensimmäiset ohjelmat voimistelun yksinkertaisimpia alkeita, joista seuraavat ohjelmat sitten aste asteelta vaikeutuvat.²⁶²

Mekaanisuus ja harjoitusten ”yksipuolisuus” muodostuivat toisaalta myös koko varusmieskoulutuksen ongelmaksi, koska se suuntasi toiminnan joukkojen kurin-

258 TYKL/kys/45: informantti 209, 19.

259 Suomela 1920, 5.

260 Suomela 1920, 7–8.

261 TYKL/kys/45: informantti 130, 6; informantti 132, 24.

262 Suomela 1920, 7.

Keski-Suomen rykmentin 3. komppanian pesäpallojoukkue vuonna 1936. Lähde: TYKL/kys/45: informantti 227.

alaistamiseen, eikä auttanut sodan kaaokseen ja rutiinittomuuteen varautumisessa ja valmentautumisessa. Ongelma liittyi myös harjoitusalueiden samanlaisuuteen.²⁶³ Liikuntaa harjoiteltiin ja harrastettiin myös muissakin muodoissa. Erilaisia urheilukilpailuja järjestettiin joukko-osastoissa varsin paljon. Kilpailut olivat komppanioiden sisäisiä, niiden välisiä sekä laajempia joukko-osastojen sisäisiä tai välisiä mitteloita. Urheilijat olivat aikakaudella kunniaissa ja saivat tämän johdosta joskus etuoikeuksia verrattuna niihin, jotka eivät olleet tässä toiminnassa mukana.²⁶⁴ Urheilutoiminta näyttää olleen kiinnostuksen kohteena palkatun henkilökunnan keskuudessa. Korkeatasoisuudesta on esimerkkinä Antverpenin kesäolympialaiset vuonna 1920, jolloin jääkäriluutnantti Julius Saaristo ja kapteeni Kalle Kainuvaara osallistuivat kisoihin. Saaristo sijoittui neljänneksi keihäänheitossa. Ennen ammattiurheilijoiden aikakautta oli toisaalta luontevaa, että juuri fyysisellä toimintasaralla olleet ammattisotilaat edustivat aikakauden urheilun huipputasoa.²⁶⁵

Oheisessa liikunnallisessa kuvassa ei ole kyse pelkästään liikunnasta ja liikunnan vaikuttavuudesta sotilaskuntoon ja yksilön toimintakyvyn kehittämisestä taistelukentän olosuhteissa. Kyse on monimutkaisemmasta ilmiöstä, mikä kehittyi kahdessa vuosikymmenessä puolustusvoimien sisälle, eräänlaiseksi varuskunnalliseksi itsestäänselvyydeksi. Kuvan asetelma kertoo siitä, miten urheilu yhdisti varusmiehiä ja henkilökuntaa sekä miten nämä eri henkilöryhmät olivat liittyneet toisiinsa. Kyseessä on yhden jalkaväen varusmieskomppanian pesäpallojoukkue vuosimallia 1936, eikä siis joukko-osaston tai divisioonan edustusjoukkue. Keskellä on kaksi

263 Väänänen 1978, 74. Hugo Hauksela muistoja varusmiespalveluajasta Viipurissa 1927–1928.

264 Väänänen 1978, 31, 54–56, 93. Näistä kilpailuista löytyy runsaasti erilaisia esimerkkejä. Esimerkiksi Kouvolassa järjestettiin yleisurheilukilpailut marraskuussa 1918. Myös Käkisalmissa järjestettiin kilpailuja (vuonna 1926). Savon jääkärirykmentissä järjestettiin ampumakilpailuja ja hiihtokilpailuja vuosina 1935–1936.

265 Väänänen 1978, 56.

kadettiupseeria pesäpallomailat käsissään. Kuvasta huokuu samuus ja yhdenvertaisuus, innostus tehtävän täyttämiseen ja ylpeys omasta joukosta. Kuvasta pystyy havaitsemaan joukkohengen ilmentymän organisaation alatasolla. Tähän kuvaan liittyy myös dramatiikkaa. Kyseiset upseerit nimittäin lunastivat tulevassa sodassa kadettilupauksensa sanat kirjaimellisesti.²⁶⁶ Vasemmanpuolinen on vänrikki Jorma Ranta, joka oli juuri valmistunut kadettikoulusta. Vuonna 1937 avioitunut Ranta kaatui JR21:n komppanian päällikkönä Taipaleella 1.3.1940 (luutnantin arvossa). Oikeanpuolinen on luutnantti Eero Auvinen, joka kaatui JR1:n komppanianpäällikkönä Karjalan kannaksella 15.8.1941 (kapteenin arvossa).²⁶⁷ Talvisodassa kaatuneista komppanianpäälliköistä oli 94 % jalkaväestä, mikä ehkä tekee tämän kuvan realistiseksi ja siksi niin dramaattiseksi.²⁶⁸ Rannan 88 upseerin kadettikursista kaatui sodan aikana kaikkiaan 28 henkilöä.

Rauhan aikaisen armeijan joukko-osastoissa oli laaja kirjo erilaisten koulutus- taustojen omaavia upseereita. Kadettiupseerit olivat vähitellen nousemassa upseerikunnan määrälliseksi enemmistöksi. He olivat nuoria, joten he myös tulivat palvelemaan rintamatehtävissä kansalaisotilaiden rinnalla. Eräs henkilökunnassa aliupseerina palvellut muistaa pitkän listan vapaussodassa kunnostautuneita upseereita, jotka olivat 1930-luvun myötä siirtyneet jo 40 vuoden paremmalle puolelle.²⁶⁹ Viimeistään toiseen maailmansotaan tultaessa nämä henkilöt olivat jääneet jo toissijaisiin tehtäviin. Nuoret jääkärit olivat olleet avainasemassa 1920-luvun puolivälistä alkaen. Aikakausi korosti vielä ruotsinkielisen eliitin synnynnäistä roolia sotapäällikköinä. Kyseessä oli siis ajatus luonnollisesta johtajuudesta, karismaattisen auktoriteetin kiistämättömästä roolista sotakoneiston eliittinä. Aarne Sihvo oli yksi harvoista sotilaseliihtiiin kuuluneista jääkäreistä, joka oli puhtaasti suomenkielinen. Sihvon mielestä ruotsinkieliset käsittelivät (Jääkärikoulutuksen aikana) mielellään suuria joukkokokonaisuuksia eräänlaisena materiaalina. Rivimiehinä palvelleita jääkäreitä kohdeltiin ”melkoisella ylimielisyydellä”. Kyse oli siis luonnollisen johtajuuden ilmauksista, mitä ei sellaisenaan liitetty suomenkielisiin jääkäriin ja siksi he jäivät ruotsinkielisten ”jalkoihin”.²⁷⁰ Asevoimien ylätasolle kohosivat nimet Heinrichs, Österman, Öhquist, Oesch ja Hägglund, jotka siis ruotsinkieliseen sivistyneistöön kuuluvina olivat ehkä automaattisesti oikeutettuja ylimpiin virkoihin. Vastaavanlainen kieleen kytkeytynyt auktoriteettitilanne esiintyi myös oikeuslaitoksessa ja ulkoasiainhallinnossa.²⁷¹ Sotilaseliihtiiin siirtyneiden henkilöi-

266 Viitataan tässä kadettilupauksen ajatukseen: ”en karta työtä, en taistelua, en kärsimystä, en kuolemaa tämän lupauksen lunastamiseksi.”

267 Nämä esimerkit ovat vaikuttaneet minuun erityisen syvällisesti. Ehkä kyse on näissä kuoleman- kysymyksissä siitä, mihin kadettiupseerit ja ammattisotilaat yleensäkin joutuvat valmistautumaan, vaikka siviiliyhteiskunnalle kyse voi olla siis vain menneisyyteen liittyvästä tapahtumasarjasta. Johtopäätelmäni nähdä juuri nämä nuoret komppanian ja pataljoonan komentajat jollain tavalla ratkaisevan tärkeinä joukkokoheesiota ylläpitävinä liittyy luonnollisesti myös nykyiseen työkenttääni nuorena upseerina Suomen puolustusvoimissa. Ehkä 20 vuoden kuluttua näen asian eri tavoin ja painotan enemmän sotapäälliköiden roolia? Sotataiteen tutkimuksissa jokainen taiteilija voi luonnollisesti luoda omanlaisen totuuskäsityksen aivan samoista raaka-aineista.

268 Sipponen – Suhonen 1963, 128; Rannan kadettikurssin 88 oppilaasta kaatui sodan aikana kaikkiaan 28 upseeria (Kadettiupseerit 1920–1985, 1009).

269 TYKL/kys/45: informantti 428, 62.

270 Virtanen 2001, 132.

271 Alapuro 1973, 52.

den syntymävuodet ajoittuvat vuosille 1890–1893. Aarne Sihvo (s. 1889) ja myös Lauri Malmberg (s. 1888) eivät ole näitä juuri vanhempia mutta jäivät toissijaisiin tehtäviin talvisodan ja jatkosodan komentajatehtävien jaossa.

Kadettiupseerien ja jääkärien välinen tehtävänjako oli alusta alkaen varsin selkeä. Ensimmäisillä kadettikoulusta valmistuneilla kadettiupseereilla (vuodesta 1920 alkaen) ei ollut tosiasiallista mahdollisuutta kohota puolustusvoimien sotilaseliittiin, strategisen tason johtotehtäviin. Syynä oli yksinkertaisesti asevoimien ylätason jääkäriupseerien ja alatason kadettiupseerien välinen pieni ikäero. Ensimmäiseltä kadettikurssilta valmistuneet olivat syntyneet 1890-luvun puolivälissä, eli ikäeroa kadettiluutnantin sekä jääkärieverstin välillä saattoi olla vain muutama vuosi. Kyse ei ollut tässä asetelmassa ruotsalaisuudesta tai suomenkielisyydestä, vaan ensisijaisesti jääkäriupseerien etuoikeutetusta asemasta asevoimien eliittinä.²⁷² Näiden upseeriryhmien taustat olivat varsin erilaiset. Kadettiupseerit olivat pääosin oman armeijan kouluttamia kansalaissotilaita, jotka olivat aloittaneet (1920-luvun myötä) rauhankorkeakoulun aikaisen armeijan alokkaina ja edenneet systemaattisesti reservinupseerikoulutuksen jälkeen kadettikouluun. Jääkäreiden osalta kyse oli lähinnä uhkarohkeasta ja epätoivoiseltakin näyttäneestä yrityksestä hankkia sotilaskoulutus maassa, jossa nämä yritykset tulkittiin jopa oman sivistyneistön osalta vallankumouksellisiksi.

Muiden kuin kadettiupseerien aika komppanian päällikköinä ja pääosin myös pataljoonan komentajina oli pääsääntöisesti jo ohi vuoteen 1944 mennessä. Kadettikoulun käyneiden upseerien merkitys alimpien yksiköiden johtajina korostui siis sodan aikana. Käytännön johtajuus merkitsi näkyvyyttä taistelukentällä ja etulinjan raadollisuudessa, mikä näkyy suurena kaatuneiden määränä. Toisen maailmansodan aikana kaatui pelkästään kadettiupseereista 466, mikä oli noin viidesosa kadettiupseerien kirjavahvuudesta. Suurimmat prosentuaaliset tappiot kohdistuivat erityisesti joukkueen johtajiin ja komppanian päällikköihin, eli nuoriin vänrikkeihin ja luutnantteihin. Tähän vaikuttaa luonnollisesti näissä tehtävissä olevien upseerien suuri määrä. Myös pataljoonan- sekä rykmentinkomentajia kaatui runsaasti sotien aikana. Tilastollisessa tappiovertailuasetelmassa unohtuu helposti, että juuri nuoret (kadetti)upseerit olivat nuorina kouluttajina olleet muodostamassa 1930-luvulla sitä mahdollisesti jopa luottamuksellista henkeä, mikä oli muodostunut ehkä itsestäänselvydeksi talvi- ja jatkosodassa. He olivat siis olleet koulutamassa sotaan lähteneitä 20–30-vuotiaiden ikäluokkia, jotka olivat ehkä parhaiten sopivia toisen maailmansodan henkisesti ja fyysisesti raskaisiin olosuhteisiin.

Sotilasmuistelmissa esiintyneiden esimerkkien valossa päätty helposti johtopäätökseen, että juuri kadettiupseerit olivat 1930-luvulla niitä, joihin luotettiin ja joihin samaistuttiin. Kyseinen lähtökohta liittyy siis kansalaissotilaisiin, ei niinkään kadettiupseereiden suoranaisiin esimiehiin, jotka saattoivat pitää näitä nuoria tulokkaita itselleen vieraina ja erilaista arvomaailmaa edustavina.²⁷³ Tästä huolimatta he näyttävät nousseen aikaisemmin mainitsemani *linchpin*-rooliin. Lopputulokset selitettävissä koulutustaustoilla. Jääkäriupseerit eivät käyneet läpi suomalaista

272 Virtanen 2001, 132–133.

273 [KSR:n upseerikerhon pöytäkirjat]. Majuri Ihalaisen kirje KSR:n upseerikerhon puheenjohtajalle, Viipurissa toukokuun 6 p:nä 1932. Ihalainen valittaa, että vapaussodan jälkeinen yhteishenki ja yhdessä tekemisen ilo oli muuttunut. KA, Sörnäinen.

alokaskoulusta, eikä heillä siten ollut näkemystä ja konkreettista tuntemusta suomalaisesta asepalveluksesta ja epävirallisen organisaation toimintalogiikasta. Sotilaseliittiin nousseet jääkäriupseerit eivät edes ehtineet rauhan ajan koulutuskentille, joten heillä oli vielä vähemmän tuntumaa muihin kuin vapaussodassa johtamiinsa suojeluskuntajoukkoihin. Heidän roolinsa oli toisessa maailmansodassa toimia asevoiman keskijohdossa, armeijakuntien ja armeijoiden komentajina, eli siellä missä heidän omaksumalleen mekaanisen (kasarmi)kurin hengelle ja sotilasideenteille oli tarvetta ja tilaa. Kadettiupseerit olivat sen sijaan oman armeijan alokasajasta alkaen sitoutuneet juuri suomalaisiin vertaisiin, eli kansanarmeijan sotilaisiin, joita he olivat siis (jääkäreihin verrattuna) itsekin. He kokivat luultavasti samuutta kansalliseen ja nuoreen ylioppilaiden (vast.) joukkoon, jolla oli uudistushalua, osin nationalistisia ajatuksia ja Suur-Suomen rakennusajatuksia. Näitä nuoria kadettiupseereita ei siis pidä irrottaa aikakauden ylioppilaista, jotka olivat suuren määränsä vuoksi lähes sama asia kuin kenttäarmeijan joukkueenjohtajat sekä osin myös komppanianpäälliköt. Kyse oli siis näiden nuorten upseerien samanläh- töisyydestä.

Edellinen ajatus saa vahvistusta saksan armeijasta, jossa oli amerikkalaisen tutkimuksen mukaan havaittu, että korkeammilla upseereilla ei ollut mitään tekemistä joukkojen taistelukyvyyn ylläpitämisen ja muodostumisen kanssa. Keskeisin kiinteyttä pitänyt johtajisto oli niitä, jotka joutuivat vastaamaan käytännön taistelun johtamistoimenpiteistä. Saksan armeijassa kyse oli lähinnä vanhemmista aliupseereista sekä komppaniatason upseereista. *Wehrmachtin* upseerit olivat yleensä erittäin hyvin valittuja. Heillä oli parempi koulutustausta kuin mitä oli keskitason saksalaisella. Yhtä tärkeän ja lujan siteen joukkojen kiinteydelle antoivat vanhimmat aliupseerit, jotka ”eivät olleet kovin kiinnostuneita politiikasta eivätkä olleet kovin- kaan aggressiivisia, mutta olivat perin pohjin koulutettuja, lujia miehiä”. Saksan sekä Yhdysvaltojen kansalaissotilaiden armeijassa näyttää olleen silti jotain perustavanlaatuisesti erilaista ja siis koheesion muodostumiseen liittyvää erilaisuutta. Yhdysvaltalaisessa logiikassa ei selvästikään suvaittu upseerien läheisiä suhteita miehistöön, koska sen pelättiin heikentävän päällystön arvovaltaa. Toimiessaan taistelukentällä miehistön ympäröimänä upseerit sulautuivat miestensä arvomaailmaan, mikä taas tuotti ongelmia käskyjen antamisen sekä niiden noudattamisen suhteen. Auktoriteettiongelmissä kärsineet johtajat olivat pakotettuja käyttämään epäsuoria johtamismenetelmiä ja osin jopa ”manipuloimaan” alaisiaan, jotta tehtävät olisivat tulleet tehdyksi. Samaistuminen alaiensa asenteisiin teki samalla upseereista haluttomia kurinpitovaltansa käyttämiseen. Ehkä siksi armeijassa suosit- tiin varsin etäiseltä näyttävää johtajaprofilia. Saksalaiset upseerit näyttävät muodostaneen aivan erilaisen ilmapiirin, jonka ei välttämättä tarvinnut muuttua jous- tavammaksi ja alaista kunnioittavammaksi, kuten amerikkalaisissa esimerkissä. Esimiehiä arvostettiin, koska saksan armeijassa johtajan toiminnallisuus oli sidottu taistelukentän toimintalogiikkaan ja sen havainnointiin ja koska johtamislogiikka kunnioitti alaisia.²⁷⁴

274 Little 1985, 55–59; Shils – Janowitz 1985, 34–35. Vasta sodan loppuvaiheessa alkoi sotavangiksi jääneiden puheessa ilmetä luottamuksen rakoilua suoranaisiin esimiehiin.

Ratsastavassa patterissa vuonna 1934 palvelut (suomalainen varusmies) muistaa monen kouluttajaupseerinsa joukosta juuri vänrikin, joka kunnostautui sittemmin sodassa ja oli vuonna 1941 jo kapteenin arvossa. Kyse oli siis nuorista kouluttajista, jotka etenivät sodassa pataljoonan ja tässä tapauksessa patteriston komentajiksi asti. Näistä esimiehistä olen esittänyt havaintoja jo aikaisemmin tässä pääluvussa. Sotilasmuistelmia kirjoittanut informantti yleni itsekin sodan jälkeen aina majuriksi asti, joten kyseisen rooliesimerkin merkitys lienee ollut merkittävä. Vastaavia muistikuvia ei löydy 1920-luvulta. Tältä ajalta ei siis muisteta niinkään paljon ”päteviä ja esimerkillisiä” esimiehiä, jotka olisivat olleet enää sitä esimerkiksi toisen maailmansodan mittapuun mukaan. Informantti korostaa jälkikäteen juuri ehdottoman oikeudenmukaisuuden tärkeyttä, koska sen avulla juurrutetaan koulutettaviin oikeanlainen henki, mikä taas on perusedellytys, että joukon kanssa voi ylipäätään toimia kriisitilanteessa.²⁷⁵ Esimerkissä on kyse muustakin kuin pelkästään yksittäisen johtajan arvostamisesta. Kyse on myös esimiehen johtamistaidolle asetetusta vaatimuksesta. Kulutussodankäynnin logiikan toimivuus edellytti, että johtajat pysyvät annettujen käskyjen mukaisesti kuvainnollisesti mutta myös konkreettisesti johtamispaikoillaan osoittamassa esimerkillään, että hekin olivat valmiina kestämaan sen minkä he olivat käskeneet alaistensa suoriutua. Ilman tätä johtajan esimerkkiä ja sen luomaa mallia kenttäarmeija ei välttämättä olisi pystynyt taistelemaan niin päämäärätietoisesti. ”Kansanmies” ei siis ollut johtajana heikko, vaan esimerkillinen. Talvisodan olosuhteet eivät siis muodostaneet luottamusta, koska se olisi ollut sodan kaaoksen hallinnan kannalta myöhäistä. Yksittäisen kansalaisotilaan kannalta juuri oma joukkue, komppania ja ehkä pataljoona olivat merkityksellisiä. Näiden päällystössä palveli rauhan aikana nuoret upseerit ja myös aliupseerit, jotka olivat muodostaneet luottamuksellisen ja johtajiin luottavan ilmapiirin jo rauhan aikana. Kyseessä on myös roolimalli. Edellisen kuvan pesäpallojoukkueessa toimi ainakin yksi upseerikokelas, joten siinä on esillä luultavasti sotilasarvoiltaan sangen monipuolinen joukkue. Varusmiesjohtajat (upseerikokelaat) toimivat sodan ajan organisaatiossa joukkueen ja komppanian tasoisina johtajina. Heistä kaatui sodan aikana noin 5000. Pelkästään Helsingin yliopiston opiskelijoita oli tästä joukosta noin neljännes.²⁷⁶ Akateemisten sankarivainajien määrä oli siis melkoinen.

Päällystöä kunnioitettiin toisen maailmansodan aikana ammattitaitonsa ja velvollisuudentuntonsa mukaisesti. Suomalainen johtaja osoitti olevansa moraalisesti korkeatasoinen ja pystyvänsä kannustamaan joukkojansa vaikeissakin olosuhteissa. Yhtenä kuuluisimpana esimerkkinä ovat Äyräpään taistelut kesällä 1944. Yhden muistitietohavainnon perusteella eräs veteraani kertoo ihailleensa lukuisia kertoja kokeneita ja parhaassa iässä olevia (aktiivi- ja reservinupseeri-) kapteeneja ja majureita toivoen joskus tulevaisuudessa heidän kaltaisekseen, ”parempia miehiä ei mistään löytynyt.” Yllättäen kirjoittaja kritisoi rykmenttinsä komentajaa, everstiluutnantti Adolf Ehrnroothia, koska ”ei olisi tarvinnut eversti Adolfinkaan käydä sillanpäässä selittämässä joka miehelle erikseen, mitä varten jätkän täytyi olla sillanpäässä. Se

275 TYKL/kys/45: informantti 428, 46, 58.

276 Havu – Autio 2004, tilastollista analysointia.

oli isojen miesten lapsellista pelleilyä, mikä osoittaa selvimmin, että tilanteessa oli todella jotain pahasti vialla. Jätkä ei ole niin tyhmä, että sille täytyy käydä selittämässä, mitä varten hän on sodassa, koska puolustustahtoa kuitenkin oli.²⁷⁷ ”Lapsellinen” käytös viittaa siis ”lapsenomaiseen” alokkaan rooliin. Tyytymätön kansalaisotilas osoitti siis itsellisyyttään ja ”aikuisen” kansalaisotilaan roolia. Kyse ei siis ollut ”henkilökohtaisuuksista” tai ”kurittomuudesta”, vaan *toiseuden* tuottamista asevoimaorganisaation kurinalaistavaa ja patriarkaalista johtajuutta vastaa. Kirjoittaja haluaa nostaa rivimiehen kannalta merkittävät esimiehet unohduksesta ja osoittaa heille heidän ”kylmän sodan” aikana unohtunut arvostuksensa. Kyse ei siis ollut siitä, kuka johti joukkoja makrotasolla, vaan siitä, kuka oli siellä missä taistelut tapahtuivat ja kenen nähtiin ensisijaisesti vaikuttaneen taisteluiden toteuttamiseen juuri tietyllä tavalla. Aivan samanlainen havainto on tehty myös Saksan armeijassa, jossa ylempiä upseereita kohtaan saatettiin osoittaa vihamielisiä tunteuksia. Lähimpiä esimiehiä taas kunnioitettiin ja arvostettiin.²⁷⁸ Erilaisia tunteuksia eri johtoportaiden välillä ja eri johtoportaisiin sisältänyt roolijako näyttää olleen merkittävä yksittäinen joukkoa koossa pitävä tekijä. Joukkokoheesio oli muodostettu siis jo rauhan ajan olosuhteissa, koska pelkästään sota ei olisi voinut ”yhdistää” taistelevia joukkoja ja muodostaa niiden keskuuteen taistelukykyä ylläpitävää tahtoa, kapasiteettia ja sitä mahdollistavia tekijöitä.

277 Rauman-Aalto 1984.

278 Shils – Janowitz 1985, 36.

6 ASEVOIMAN SUORITUSKYVYN AINEETTOMAT ELEMENTIT

Suomen kenttäärmeejän tuottamasta talvisodan sotilaallisesta ”ihmeestä” paljastuu monitasoisia ja moniulotteisia ilmiöitä. Sotamateriaaliin ja raaka-aineisiin liittyvät resurssikysymykset sekä kansallisen identiteettiprojektin perusluonne toimivat sodassa mitatun suorituskyvyn merkittävinä taustatekijöinä. Niiden avulla yhteiskuntaa ja sen asevoimia valmistettiin tulevan sodan varalle. Sota ei kuitenkaan itsessään muodostanut talvisodan henkeä, eikä se muodostunut edes taistelumenestymisen myötä. Koko maailman tietoisuuteen kohonnut ”henki” liittyi suorituskykyyn, joka oli ollut piilotettuna organisaation sisälle ja sen rakenteisiin jo rauhan aikana. Talvisodan sotilaallinen henki ei siis ollut myytti – ainakaan sen kokoneiden ja sitä tuottamassa olleiden näkemyksen mukaan. Talvisodan ihmeen tutkimattomuus ja tuntemattomuus ovat sen sijaan ehkä jonkinlainen ”myytti”, joka syntyy, kun ihmisten tuottamaa ja ihmisten aikaansaamaa ilmiötä aletaan jälkikäteen selittää poliittisella, materiaalilla ja ensisijaisesti siviiliyhteiskunnan toimintoihin liittyvillä tekijöillä.

Jostain syystä toisen maailmansodan sotatapahtumiin liittyvää sotilaallista menestystä tai menestymättömyyttä ei ole tutkimuksissa tarkasteltu organisaation kokonaissuorituskyvyn kannalta, vaikka juuri siitä saattaa paljastua organisaatioiden menestymiseen tai menestymättömyyteen liittyviä tekijöitä. Sotilaallisen suorituskyvyn osalta kyse ei siis ollut sotamateriaalista, sen määrästä tai laadusta, vaan siitä, että oliko organisaation alataso ylipäätään halukas käyttämään sotamateriaalia ja pysymään rintamalinjoilla sodan kaaoksen keskellä. Massa-armeijoiden ja siis siviilikansalaisista koottujen sotilasjoukkojen aikakaudella tärkeimmät tekijä olivat sotilaspukeisten kansalaisten sitoutuminen tai sitoutumattomuus asevoimien tarkoitukseen ja ylipäätään käytetyn sotataidon soveltuvuus ammattisotilaiden sekä kansalaisotilaiden yhteiseksi taitoon liittyväksi lähtökohdaksi. Sotilaalliseen suorituskykyyn liittyneet kysymykset olivat tutkimusaikakaudella ensisijaisesti sosiaalisiin tekijöihin liittyviä, eikä niitä voi siksi selittää materiaalilla tai teknologialla, vaan sosiaalisella (vrt. Émile Durkheim).

Tutkimuksessani olen tuonut korostuneesti esille kansalaisotilaan oman näkemyksen ja heidän näköisyytensä, jotta olisi mahdollisuus ymmärtää, miten he kokivat rauhan aikaisen palveluksen ja miten siinä esiintyneet piirteet mahdollisesti siirtyivät ylimääräisen kertausharjoituksen jälkeen suoraan talvisodan sotilaalliseksi mutta jälkipohdintojen kannalta vaikeasti paikannettavaksi aineettomaksi suorituskyvyksi. Kyse oli siis jo rauhan aikana saavutetusta suorituskyvystä, joka oli piilotettuna organisaatioiden rakenteisiin. Käyttämäni sotilasmuistelmat toivat esille kansalaisotilaiden näkemyksiä ja kokemuksia asevoimasta (TYKL kysely numero 45). Muistitietoaineistosta ei suoranaisesti paljastunut siitä, mikä talvisotaan lähtenyt armeija oli sodan aattona. Kertajat olivat toisaalta nähneet sekä kokeneet so-

dan, jolloin päällimmäiseksi jääneessä sotilasorganisaatioymmärryksessä kuvastui väkisininkin se, mikä oli koettu toimivaksi ja vähemmän toimivaksi juuri sodan aikana. Toisaalta niistä nousee esiin (jälkikäteen) voimistunut voimakas subjekti, joka etsi ja rakensi ympärilleen omannäköisensä organisaatorakenteen. Sotilasmuistelmissa esiintyy täysi-ikäinen kansalaissotilas, joka pyrkii korostamaan omaa tarinaansa kasvottomaksi ja persoonattomaksi kokemassaan byrokratiassa. Kertoja on sotaveteraani, joka osoittaa sodan jälkeisille sukupolville sotilaselämään liittyvää kurjuutta ja kovuutta. Fokus on siis juuri tietynlaisten kokemusten välittämisessä ja oman kansalaissotilaan kasvutarinan korostamisessa.

Menneen ajan tarkastelusta ja arvioinnista muotoutui tutkimuksessani myös oman sotilasidentiteettini paikantamis- ja määrittelyprosessi. Kyseinen lähtökohta on hyvä pitää mielessä arvioitaessa johtopäätösteni sekä koko tutkimukseni käytettävyyttä ja hyödynnettävyyttä. Tutkimusprosessini eteni ulkokohtaisesta tarkkailusta varsin intiimiin vaiheeseen, jossa ajauduin tutkimusaineistoni vietäväksi. En ole voinut välttää kokemasta voimakkaitakin (negatiivisia) tuntemuksia sotilasmuistelmia lukiessani. Nämä tuntemukset liittyvät suoraan siihen, mitä olen ammattisotilaaksi kasvamisen myötä oppinut pitämään tärkeänä. Ne liittyvät ehkä myös osin siihen, mitä olen oppinut pitämään jonkinlaisina itsestäänselvyyksinä ja ehkä myös jonkinlaisina ”tabuina”. Negatiivisten tuntemusten osalta kyse oli tiettyjen aiheiden, käsittely- ja suhtautumistapojen pitamisestä vääränä ja kiellettyinä. Niiden käsittely kolkutteli lähes jatkuvasti sietokykyäni ja mukavuusalueeni (*comfort zone*¹) rajoja. Jossain vaiheessa tutkimusprosessiani havaitsin, että alkuperäiset havaintoni sotilasmuistelmissa ja ylipäätään muistitietoaineistosta eivät vastanneet sitä mitä aineistosta kumpusi (induktiivisesti). Kansalaissotilaan esittämän kertomuksen ”ymmärtäminen” ei siis ollut minulle (patriarkaaliseen) empatiaan liittyvän tuntemuksen kokemista, vaan erilaisuuteen ja suvaitsevuuteen liittyvää subjektiivisen hyväksyntää. Ajauduin käsittelemään tutkittaviani persoonallisina toimijoina, enkä enää lopuksi osannut ensisijaisesti arvostella heitä ”epäsotilaallisuuden” ja ”epäisänmaallisuuden” vuoksi. Prosessi kesti vuosia. Sen aikana opettelini ymmärtämään kansalaissotilaan kielenkäyttöä. Hyväksyin lopulta lähtökohdakseni kahden erilaisen asevoimaymmärryksen tarkastelun ja siis siviili- ja sotilasidentiteettien olemassaolon asevoimaorganisaation sisällä, vaikka se ehkä rikkoo käsitystä ja ehkä myös jonkinlaista kirjoittamatonta vaatimusta kansallisesti yhteisesti koetusta asevoimasta. Suhtauduin tähän kahtiajakoon lopulta samanaikaisesti tarkastelijana sekä osallistujana.

Löysin prosessin aikana itsestäni varsin paljon menneisyyteen liittyvää asevoimamentaliteettia, jolla ei ole välttämättä enää mitään tekemistä nykyaikaisen sota- ja kriisitodellisuuden kanssa. Ymmärsin toisaalta jossain tutkimukseni vaiheessa olevani sopimaton osaksi talvisodan ihmeen taustalla olevaa sotilasidentiteettiä ja niitä käytännön vaatimuksia, jotka luultavasti pitivät kenttäarmeijan taistelukykyisenä Karjalan kannaksella. Toisaalta, nykyaikainen sotänäyttämö ei ole enää 1900-luvun maailmansotien mukaisesti selväpiirteinen alue rintamalinjoinen ja selkeine uhkakuvineen, vaan olotila, jossa suomalaisen historialliseen soti-

1 Ks. Luoma 2008.

lasjohtamiseen ja vaikuttamisen logiikkaan liittyvät itsestäänselvytykset eivät ole enää ajanmukaisia. En esitä käsitystä nykyarmeijastamme, vaan ymmärrystä itsestäni sotilasidentiteettiä kantavana ammattisotilaana.

Talvisodan kansalaisotilaiden sekä ammattisotilaiden muodostamia organisaatioita tunnetaan edelleen varsin huonosti. Pääosa tulkinnoista nojaa asevoimaan virallisena valtiollisena organisaationa sekä sen käyttövoiman syntyminen kansallisen tason poliittisen retoriikan avulla, jolla on vain vähän tekemistä sen kanssa, mikä oli kansalaisotilaan oma näkemys hänen panoksestaan sodan olosuhteissa. Pentti Haanpään ja Knut Pippingin kirjaamaa ja tarkkailemaa asevoimalogiikkaa esiintyi kenttäarmeijan arjessa. Virallisen organisaation kannalta katsottuna on huolestuttavaa (jälkikäteenkin arvioituna), että kenttäarmeijan todellinen suorituskyky ei liittynyt toisen maailmansodan aikana (pelkästään) niiden periaatteiden noudattamiseen mitä vakinaisesti palvelevat upseerit ja aliupseerit olivat rauhan aikana muodostaneet ja mihin he olivat koulutuksen aikana kiinnittäneet huomiota. Suorituskyvyn osalta kyse oli siis rauhan aikana tunnistetusta osaamisesta, joka ei jalostunut tunnustetuksi osaamiseksi. Organisaation ohjesääntöorientoitunut ja mekaaniseen toistamiseen keskittynyt julkinen kuva oli lopulta eräänlainen vaikeisiin kysymyksiin automaattisesti vastauksia antanut mekanismi. Todellista suorituskykyä ei tunnistettu, koska asevoimien organisaatio oli kulutussodankäynnin sekä käskytykskeskeisen johtamiskulttuurin vuoksi kykenemätön ja ehkä halutonkin ymmärtämään epävirallisen organisaation muodostumista sekä siihen liittyviä voimavaroja.

Siviilikansalainen oppi jo rauhan aikana ymmärtämään (kollektiivisesti) sotilasidentiteetin ja oman siviili-identiteetin eroavaisuudet, sekä niihin liittyvät henkiset sekä fyysiset rajat. Kasarmikurin luonne opittiin suhteuttamaan kansalaisotilaiden kollektiivisessa ymmärryksessä juuri tietynlaiseksi ja tietynmuotoiseksi. Viimeistään kertausharjoitukset ja ylimääräinen kertausharjoitus syksyllä 1939 toivat organisaatiosta esiin piirteitä, joihin siviilikansalainen pystyi mukautumaan. Sotilasasioiden muotoutumiseen eräänlaiseksi itsestäänselvydeksi liittyi myös siviiliyh-teiskunnan militarisoituminen sekä kansakoulun kurinalaistavan vaikutuksen näkyvyys. Sodassa osoitettu yhteishenki, joukko-osastohenki ja peräänantamaton puolustustaistelun eetos olivat saaneet rakennusainensa jo rauhan aikaisesta sotailaitoksesta. Kyse ei siis ollut sisällissodan repimän kansakunnan äkillisestä yhdistymisestä, vaan yksilöistä muodostuneen instituution toimivuuden onnistuneesta testauksesta äärimmäisissä olosuhteissa. Armeijasta oli muodostunut instituutiona eri taustan omaavien suomalaisten yhteinen areena, jossa oli 1920-luvun kuluessa tilaa myös punaisella puolella palvelleille ja erityisesti heidän jälkeläisilleen. Amerikkalaisissa tutkimuksissa on ihmetelty sitä, miksi kansalaisotilaat eivät sopeutuneet asevoimaorganisaatioon. Taustalta saattaa löytyä yksinkertaisesti tottumattomuus asevelvollisuuteen, sikäläisen ”ylioppilasnuorison” sitoutumattomuus asevoimaorganisaatioon sekä asevoimien tottumattomuus siviilikansalaisten käsittelyssä. Amerikkalaiset joutuivat siis opettelemaan sodan olosuhteissa sen, mihin asevelvollisuusarmeijat olivat harjaantuneet jo rauhan aikana.

SOTILAALLISEN SUORITUSKYVYN TAKANA – LINJAKAS SOTATAITO

Sotataitoon liittyviä ajatuksia voi paikantaa tutkittavan aikakauden puolustus-suunnittelusta, materiaalisesta varautumisesta, upseerien ja yleisestikin ammattisotilaiden valmistautumisesta sotaan sekä myös varusmieskoulutuksen opetussuunnitelmista. Suomi varautui käymään kulutussotaa, joka sotilaallisena toimintana perustui eräänlaisiksi itseäänselvyyksiksi muotoutuneiden rintamalinjojen pitämiseen kaikin käytössä olevin keinoin. Talvisodan osalta keinot liittyivät lähinnä kansalaisotilaisiin, koska materiaallinen varautuminen ei ollut ajan tasalla. Käytössä olleen kulutussodankäyntiin liittyneen vaikuttamisen logiikan ilme löytyy harjoitusmetodeista, sotaharjoitusten teemoista ja painotuksista sekä esimerkiksi tykistö-aseistuksen suuresta määrästä tai ainakin sen painottumisesta organisaatioiden käytettävyyssopidoissa. Vaikuttamisen logiikassa teknologian kehittymisen ja tehokkuuden paranemisen nähtiin tarjoavan mahdollisuuksia vastustajan miesylivoiman tasoittamiseen. Vaikuttamisen logiikan osalta suomalainen kehittäjäryhmä yritti saavuttaa ensimmäisestä maailmansodasta paikannettuja toiminta- ja suorituskykyjä. Vapaussotaan liittyneitä oppeja ja kokemuksia ei kirjattu tuleviin ohjesääntöihin, koska sodan aikana käytetty sodan taito liittyi lähinnä 1800-luvun paikalliseen taistelukenttään, eikä sen nähty liittyneen ensisijaisesti kansallisvaltioiden väliseen laajamittaisen sodan logiikkaan. Sisällissodan luonne teki siitä ehkä myös arkaluontoisen.

Kulutussodankäynti suuntasi huomion geometrinen rintamalinjojen hallintaan, jättäen sitä puolustaneelle inhimilliselle elementille vain välineellisen ja määrällisen arvon. Sotataitotietämisen seuraaminen perustui tappioiden tarkkailuun ja joukkojen mahdollisimman taloudelliseen käyttöön. Ihminen oli sodan taidossa siis joukko-osastoonsa liittyvä resurssi muiden resurssien joukossa. Suomalainen sotataitokeskustelu näyttää liittyneen enemmän ensimmäisen maailmansodan jälkeiseen ranskalaiseen puolustustaistelumentaliteettiin, kuin ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheen Saksalaisiin hyökkäyskokeiluihin ja johtamismetodien uudelleenarviointeihin. Saksalaiset olivat kehittäneet uuden tavan vaikuttaa vastustajaansa. Näitä oppeja ei hyödynnetty, koska niiden käyttökelpoisuus pystyttiin todentamaan vasta vuoden 1939 ja kesän 1940 aikana, jolloin esimerkiksi puolalaiset ja ranskalaiset asevoimat kukistuivat varsin nopeasti. Kulutussodankäynnin sekä etenkin puolustustaistelun logiikka näyttävät sopineen Karjalan kannaksen sotanaäyttämölle varsin hyvin, vaikka viimeistään kesän 1944 suurhyökkäys osoitti, että rintamalinjapuolustus ei ollut enää ajanmukainen.

Toiseen maailmasotaan sekä sitä edeltäneeseen ajanjaksoon liittyvää sotataitokeskustelua ei jostain syystä ole tutkimuksissa tai kirjallisuudessa arvioitu sotataidon termien, vaan lähinnä sotapäälliköiden ja heidän henkilökohtaisten ominaisuuksiinsa peilaten. Suomalaisessa käytännössä sodan taito oli toisaalta kykyä säilyttää johtamisedellytykset alaisiin joukkoihin (linjapuolustuksessa), sekä tuottaa alaiselle tunne, että hän suoriutuisi tehtävästään, henkensä menettämisen uhallakin. Kansallisen tason identiteettiprojekti oli tuottanut kahdessa vuosikymmenessä kansalaisista kulutussodankäyntiin sopivia kansalaisotilaita. Taustalla oli myös militarisoituneen kansakunnan uhrivalmius, joka siis mitattiin äärimmäisissä olosuhteissa.

Aikakauden johtajuuden käytännöksi vakiintui käskytykskeskeinen johtamislogiikka, joka perustui käskyjen vastaanottamiseen sekä niiden välittämiseen alem-

mille johtoportaille. Päälystön koulutuksen kannalta kyse oli 1800-luvulta periytyneiden metodien ja ajatusmallien siirtämisestä nykyaikaiselle taistelulentälle. Jokaiselta vaadittiin kykyä sammuttaa tehtävän täyttämisen esteenä ollut häiritsevä ”oma tahto” ja alistua vanhemman sotilashenkilön määräysvallan alaiseksi. Kyse oli siis tahdosta antautua sotilasarvossa vanhemman toiminnan kohteeksi, objektiksi. Rauhan ja sodan ajan toimintalogiikka nähtiin virallisessa organisaatiossa yhteneviksi, eikä käskyjä välittävän johtajuuden näkyvyydelle nähty syytä muodostaa, ainakaan tietoisesti, tehtävälähtöiseen ja eräänlaisia toimeksiantoja antavaan johtamislogiikkaan pohjautuvia toimintamuotoja. Joitain tähän ”suuntaukseen” liittyviä ohjesääntöjä tai oppaita käännettiin saksalaisista esikuvista. Niitä käytettiin suojeluskuntien harjoituksissa, joissa voitiin keskittyä kokeilemaan pienryhmätaktiikkaan. Pienimuotoisissa toimeksiantoja simuloineissa johtamisharjoitteissa annettiin taistelulentän alatasolle taktista liikkumavaraa. Kyseinen logiikka oli ollut saksalaista taktista käytäntöä ensimmäisen maailmansodan aikana, vaikka vasta näiden johtamistaidollisten konseptien soveltaminen sodankäynnin ylemmille tasoille tuotti todellisia menestystarinoita (seuraavassa sodassa). Säännöllinen armeija ei voinut (pääasiassa) liittää näitä harjoitteita omiin opetussuunnitelmiinsa, koska se valmistautui erilaiseen sotaan. Suomalainen uusien taktiikoiden kokeilutoiminta loppui viimeistään 1920-luvun puolivälin jälkeen, jolloin harjoitustoiminnan huomio siirtyi kulutussodankäyntiin varautumiseen ja sen käymisen tehostamiseen. Aineisto-esimerkkini osoittavat, että organisaation alatasolla saatettiin toteuttaa jo rauhan aikana tehtävälähtöisen johtamislogiikan muotoisuutta, koska reservinpäilytö ja -alipäilytö eivät välttämättä olleet yhtä innokkaita toteuttamaan käskyihin tukeutuvaa johtajuutta sekä valvomaan mekaanisen (kasarmi)kurin näköisyyttä, mikä toimintalogiikkana oli taas tutumpaa vakinaisen armeijan päilytölle.

Armeijan sisäinen luonne ja sen käsitys johtajuudesta tukeutuivat selkeästi mekaaniseen (kasarmi)kuriin ja sen ”annetun kurin” logiikkaan. Sotataidon syvära-kenteena se määrittä johtajuuden käytännön olemuksen lisäksi asevoiman vaikut-tamisen logiikan konkreettiset periaatteet. Se määrittä myös ihmiskäsityksen, käsi-tyksen oppimisesta ja opettamista sekä ylipäättään sosiaalisen vuorovaikutuksen ”yleisen hengen”. Kansalaisotilaan toimenpiteitä ja ”rajojen paikantamista” tätä yleistä henkeä vastaan esiintyi lähes kaikissa eri aineiston tarkastelukulmissani – sukupuoliteemasta kasarmikoulutukseen. Asevoimien toimintalogiikan muuttami-nen tai edes jonkinasteisen ”transformaation” tuottaminen sen toiminnallisuuteen tai rakenteisiin vaatisi siis erityisen huomion kiinnittämistä kurin käsitykseen. Suo-malaisessa käytännössä mekaaninen kasarmi(kurin) logiikka perustui tutkimus-aikakaudella annetun kurin sisäistämiseen, sekä sen opittuun soveltamiseen. Tätä samaa henkeä käytettiin myös koulutuksen laajemmissa lähtökohdissa, joissa kan-salaisotilas pyrittiin saamaan pysymään rintamalinjassa sosialistamalla hänet ymmärtämään kansalaisotilaan roolin käskyjä vastaanottavana tahona, eikä siis niitä itse muodostavana lähtökohtana. Kurin logiikassa lähtökohtana ei ollut yksi-lölliset suuret, yksilön subjektiviteetin korostaminen, vaan sotajoukon saaminen yhdenmukaisen ja sisäistetyn kurin mukaisesti sellaiseksi kokonaisuudeksi, jota oli ylipäättään mahdollista hallita. Ihanteena oli siis mekaanisesti totteleva ja kurin si-säistänyt sotilas, jonka kurinalaisuuden pystyi havaitsemaan ulkoisesta käyttäyty-misestä. Huomio kiinnittyi lopulta juuri tähän näyttävyyteen, eikä siihen miten

yksilö todellisuudessa toimi esimerkiksi ilman esimiestensä valvontaa. Mekaaninen (kasarmi)kuri oli virallisen organisaation ja sotilasidentiteetin ihanteiden mukainen vastaus kenttäarmeijan pitämiseen linjapuolustuksessa puolustussuunnitelmiin määräämässä paikassa. Kasarmin ja koulutuskentän ympäristöissä organisaation kurissa ilmenevät kielteiset toiminnalliset piirteet voitiin piilottaa tai muulla tavalla salata eräänlaiseksi hiljaiseksi tiedoksi.

Kurijärjestelmän tehtävä oli tuottaa sotilasjohtajiin sekä johdettaviin tuntemus, että pidettäviksi käskettyjä asemia ei jätetä, vaan että taistelevat joukot pysyisivät paikoillaan, vaikka tappioprosentit nousisivat kriittisen suuriksi. Sitkeän puolustustaistelun edellytykset liittyivät puolustuksen käsitteen ymmärtämiseen ja siihen liitettävien merkitysten kytkemiseen tuntemuksiin ja sitä kautta ruumiillisiksi koetuihin emootioihin. Kansalaisotilaat suhtautuivat sodan taitoon selkeän pragmaattisesti. Heidän näkemyksensä mukaan sodassa oli kyse heille tutummasta ”korpilaista”, joka määrittäi epäviralliset käytös- ja suhtautumisnormit sotilaalliseen elämään. Hyvin harvat asevelvollisuuttansa 1920- ja 1930-luvulla suorittaneet kansalaisotilaat pitivät saamaansa koulutusta suoranaisesti korvaamattomana tulevaa sota ajatellen. Rauhan ja sodan ajan toimintaympäristöt ymmärrettiin toisistaan erillisiksi, mikä itsessään kertoo rauhan ajan koulutuksen luonteesta. Toisaalta ”korpilain” muodot hahmottuivat jo rauhan aikana, koska kyse oli niistä toimintatapamalleista, jotka ammattisotilaat olivat hyväksyneet, koska eivät olleet niitä kieltäneet tai pystyneet niitä kieltämään. Kiinnostavaksi kurin muodostumisessa tekee sen rauhan aikainen näkyvyys ja siihen liittyvä ymmärrys. Pentti Haanpään ja Mika Waltarin työt ovat merkittävä lähtökohta ymmärtää ja tarkastella kansallisen tason varusmiespalvelusta. Waltari ja Haanpää näyttävät kuitenkin sijoittuvan kurin ymmärryksessään samaan kategoriaan, koska he ymmärsivät virallisen organisaation tuottaman absoluuttisen kurikäsityksen olevan sellaista, mikä ei liittynyt heihin henkilökohtaisesti. Se liittyi sen sijaan ammattisotilaiden vaatimaan ja ylläpitämään käsitykseen oikeanlaisesta sotiluudesta.

Suomen kenttäarmeijan kokonaissuorituskyky ei muotoutunut mekaanisen (kasarmi)kurin ympärille, vaikka sen merkitystä kansalaisotilalle eräänlaisena äärimmäisyyden osoituksena ei voikaan väheksyä. Ilman tätä kurin ymmärrystä ei olisi välttämättä muodostunut omalataista ja siviili-identiteetille sopivaa kurikäsitystä. Sodan olosuhteissa kaaos ja organisaatioiden toiminnan tuottama kitka² asettivat organisaation kokonaiskoheesion säilyttämiseksi ennakoimattomia paineita. Kulutussodankäynnin laajamittaiset mittasuhteet sitoivat ammattisotilaiden huomion organisaation toimintojen synkronointiin ja vaikutuksen parhaaseen mahdolliseen tuottamiseen. Ammattisotilaat pitivät myös tiukasti huolta siitä, että rauhan aikana omaksutuista toiminnallisuuksista, kurin näkyvyydestä sekä johtajuuden käytännöistä ei lipsuttu. Sotataitoa toteutettiin linjakkaasti mutta myös joustavasti. Ihannesotilaan vastakohtana esiintyvä jermu väheksyi siis annettua kurikäsitystä, koska hän ei nähnyt mielekkääksi tai edes mahdolliseksi saavuttaa sotilasidentiteetin ideaalimittoja. Ihannesotilaan habitus saattoi siis tuottaa äärimmäi-

2 Rekkedal 2006, 64. K. von Clausewitz: ”Kaikki sodassa on hyvin yksinkertaista mutta yksinkertaisinkin on vaikeaa. Vaikeudet kasaantuvat ja aiheuttavat kitkaa, josta kenelläkään sotakokemusta vailla olevalla ei ole todenmukaista mielikuvaa”.

sen vastakohdan *toiseuden* prosessin kautta. Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* Rokka on kuvitteellisena ja stereotyyppisenä hahmona hyvä esimerkki. Rokka pyrkii jatkuvasti ”näyttämään” päällystölle ja alipäällystölle osaamistaan. Väinö Linna vertaa siis Rokkaa ammattisotilaisiin, vaikka kyse on lähinnä siitä, että Rokan kansalaissotilaan persoonallisuus saattoi muodostua tietynlaiseksi juuri *toiseuden* projektissa ja jonkinlaisen vihan ja erottautumisen tuotteena. Sotilaallisen suorituskyvyn yksilölliset suureet eivät ole siis vain yksilöihin liittyviä, vaan taustalla on aina yhteisö ja sen sosiaaliset suhteet, sekä niiden tuottamat suorituskykyä nostavat ja laskevat tekijät.

Sotilasmuistelmien kirjoittajat olivat ”arnejiamyönteisiä” ja omista kokemuksistaan ylpeitä kansalaissotilaita. Tämän lähtökohdan olisi pitänyt mielestäni korostaa myös mekaanisen kasarmi(kurin) merkittävyyttä sodan aikana. Niissä korostetaan kuitenkin kurin outoutta ja samalla (implisiittisesti) myös sen sopimattomuutta sodan olosuhteisiin. Ehkä kurin ymmärrys ja siihen liittyvät kokemukset olisivat olleet erilaisia, jos sotaa ei olisi käyty. Pinnalle olisi voinut jäädä tuntemus 1920-luvun alun mekaanisesta (kasarmi)kurista ja sen oikeansuuntaisuudesta – ja sopivuudesta ”suomalaiselle luonteelle”. Ammattisotilaille kuri muodostui kuitenkin varsin erilaiseksi sisällöltään, merkitykseltään ja myös ”ruumiillisesti” koetun tilan puolesta sekä erityisesti kansalaissotilaisiin verrattuna. Ammattisotilaaksi kasvaminen oli prosessi, jonka aikana kansalaissotilaan lähtökohdista sotilasuralle hakeutunut joutui tuottamaan itselleen uudenlaista ajatus- ja arvomaailmaa eron politiikan mutta myös toiseuden (pakonomaisen) kokemuksen kautta. Kulutusso-dankäynti ja kurin absoluuttinen luonne asettivat sotilasidentiteetin vaatimuksiin oman sävöksensä, vaikka pääosa sen sisällöstä lienee siirtynyt itsenäiseen armeijaan eri maissa koulutuksensa saaneiden upseerien välityksellä. Ammattisotilaiden sosiaalistamisprosessi näyttää jatkuneen peruskoulutuksen jälkeen joukko-osastoissa. Etenkin syrjäisemmissä varuskunnissa upseerikunnilla näyttää olleen lähes rajattomat mahdollisuudet puuttua jäsenistönsä toimintaan ja valvoa sitä. Intiimi läheisyys on luultavasti muodostanut vähitellen kansallisentason ammattisotilashengen, joka irtautui paikallisuutta korostaneista asenteista ja arvostuksista viimeistään 1930-luvun aikana. Yhtenäistämistrendit näyttävät vauhdittaneen tätä prosessia. Etenkin jääkäriupseerien ”vallankumouksella”, sekä Lapuan liikkeen vuosien aikaisilla ”puhdistuksilla” näyttää olleen merkittävä vaikutus ammattisotilaiden yhteisöllisyyden tehostamisessa. Näiden projektien tuotteena oli myös ammattikunnan yhtenäisempi ymmärrys sodan taidon soveltamisesta. Kulutusso-dankäynnin tehokas toteuttaminen vaati ammattisotilaiden yhteisesti jakamia, ymmärtämiä sekä hyväksymiä näkemyksiä erityisesti kurin, kurinalaisuuden sekä johtamisen käytännöistä.

SOTILAALLISEN SUORITUSKYVYN TAKANA – PAIKALLISUUDEN KOKEMUS

Asepalvelukseen lähtevä kansalainen ei välttämättä kokenut itsenäisyyden alkuvaiheessa vieraalle paikkakunnalle lähtöä ja ylipäättään sotapalvelusta oman elämänhallintansa kannalta keskeisenä. Ongelmat olivat periytyneet suoraan valkoisen ar-

meijan rekrytointiongelmista. Sodanjohdolla oli ollut vaikeuksia saada paikalliseen toimintaan suunnitellut suojeluskunnat osaksi valkoista armeijaa. Kansallisentason asevelvollisuuskokemus muotoutui yleiseksi ymmärrykseksi vasta 1920-luvun aikana. Kansallinen identiteettiprojekti käänsi kahden vuosikymmenen aikana paikallissuomalaisuuteen liittyvän nurkkapatriotismin nationalistiseksi ja kansakunnan rajoja puolustavaksi aatteellisuudeksi ja idealismiksi. Asevelvollisuus merkitsi samalla myös erilaisuuden kohtaamista. Sotilasmuistelmissa esiintyivät ensimmäiset ”paikallissuomalaiset”, jotka joutuivat laajamittaisesti kohtaamaan suomalaisuuden erilaiset kasvot, eli Topeliuksen *Maamme kirjan* osoittamat erilaiset heimokulttuurit ja suomalaiskansallisen näköisyyden ja kokemukset ääri laidat. Ehkä siksi niissä esiintyy niinkin paljon toisipaikkakuntalaisuuteen ja erilaisuuteen liittyviä havaintoja. Paikallissuomalaisuutta korostavassa kerronnassa näyttää olleen merkittävää oman paikallisuuden määrittely ja sen suhteuttaminen eri ”murrealueella” ja erilaisessa elinympäristössä asuviin. Sotilasmuistelmissa ”paikallissuomalainen” irtautui siis tutusta ja turvallisesta ja kohtasi (toisella puolella Suomea) erilaisuutta, jonka hän saattoi kokea vihamielisenä.

Paikallisuudessa ja sen kokemisessa ei ollut kyse vain 1800-luvun stereotyyppisistä heimoluonteiden kuvauksista. Heimokulttuuristen piirteiden nähtiin toisin oikeuttavan tietynlaiseen toimintaan ja kerrontaan suhteessa toisiin ja vieraisiin. Kyse oli siis vierauden muodostamiseen liittyvästä prosessista ja ehkä myös pakonomaisesta erottautumisen tarpeesta. Suomalainen kansalaisotilas näyttää olleen varsin sitoutunut kotiseutunsa tuottamiin yhteisöllisiin ja erityisesti paikallisiin kulttuurisiin malleihin, käsityksiin ja mielipiteisiin. Erilaisuuden kokemus ja toiseuden kautta koettu oma kulttuurinen ymmärrys näyttäytyivät varsin selvästi viimeistään silloin, kun asevelvollinen palveli ”toisella puolella” Suomea. Helsinkiläinen kertoi ja koki varusmiespalveluksensa Helsingissä aivan erilaisena verrattuna miten esimerkiksi pohjanmaalainen koki varusmiesaikansa Helsingissä. Tilannetta kärjisti erityisesti se, että tiettyyn joukko-osastoon määrättiin varusmiehet pääasiassa tietyltä kutsunta-alueelta (suojeluskuntapiiristä). Varusmiesten yhteisö pystyi tuottamaan kotipaikkaan liittyvän samuuden tunteen ja heijastamaan sen jopa vihamielisytenä ympäröivään yhteiskuntaan (paikkakuntaan tai kaupunkiin). Eri puolilta Suomea kootut varusmiesyksiköt joutuivat tämän johdosta erilaisen haasteen eteen. Heidän oli ensin muodostettava keskenään uusi ”samuuden tunne”, jonka jälkeen heidän oli muodostettava suhteensa kasarmialuetta ympäröivään yhteiskuntaan. Joukko-osastohenki saattoi olla siis jonkinlainen yhteisöllisyydeksi projisoitunut vierauden tunne, joka näyttäytyi konkreettisesti aselaji- ja puolustushaarahenkenä ja oman joukko-osaston (vast.) tunnuksiin sitoutumisena. Kyseinen kokemus saattoi olla yksilöille merkittävä juuri 1920- ja 1930-luvulla, jolloin paikallissuomalaiset joutuivat ensimmäistä kertaa harjoittelemaan kansakuntaan kuulumista (laajassa mittakaavassa).

Pentti Haanpään (*Kenttä ja kasarmi -kirjan*) kokemuksen taustalla oli ristiriitoinen eri paikkakunnalta tulleiden varusmiesten ja kanta-aliupseerien välillä. Patoutuneet tuntemukset tuottivat jonkinlaisen koston kierteen. Tämänlaatuinen muistikuva näyttää jääneen useimmille Kiviniemen kasarmialueella 1920-luvulla palvelleille päällimmäiseksi kokemukseksi. Muistikuva konkretisoitui myös toisen maailmansodan kokemuksissa. Pohjois-Pohjanmaalta ja Oulun seuduilta Karjalan kan-

naksella siirretyt varusmiehet kaipasivat selvästikin sellaista esimies–alais-suhdetta, joka oli sisäistetty paikalliskulttuurisena mallina. Myös Knut Pippingin *jätkämäiset* kansalaisotilaat olivat suorittaneet varusmiespalveluksensa pääosin muualla kuin omalla kotiseudullaan tai sen välittömässä läheisyydessä. Lähtökohta on itsestään-selvyys, koska aikakauden palvelupaikat sijaitsivat pääosin Kuopiosta etelään. Ongelmaksi muodostuivat johtajat, jotka eivät olleet samoilta alueilta, mistä miehistö oli kotoisin (pääosa ylioppilaista oli Etelä-Suomesta). Vierauden kokemus sai aikaan kitkaa myös sodan aikana (ainakin Pippingin tapauksessa). Pippingin sodan ajan havaintojen taustalta löytyy mahdollisesti siis jo rauhan aikana omaksutut asenteet ja arvot. Vastakkaisuudet ja niihin liittyvät kokemukset näyttäytyvät Pippingin ja Haanpään tuotoksissa samansuuntaisina, vaikka sodan ajan kenttäarmeijassa siviili-identiteetti pääsi elämään huomattavasti vapaammassa ja vähemmän rajoittavassa ilmapiirissä. Valitettavasti Pippingin tuotoksen kaltaisia esityksiä ei ole mahdollista enää tuottaa esimerkiksi eteläsuomalaisista joukko-osastoista. Niistä olisi välittynyt luultavasti erilainen kuva yksiköiden epävirallisen ja virallisen organisaation suhteista.

Kansalaisotilaat olivat paikalliskulttuurin kasvatteja ja toivat siviilinorminsa kasarmialueille. Kansallisentason identiteetti-projektin varjolla yritettiin muokata alamaista kansalaisia ja tuottaa ”sivistyskansan” vaatimustasolle yltävä kansakuntaa yhdistävä kulttuurinen näyttävyyttä. Kouluinstituutio oli luultavasti merkittävin yksittäinen instituutio laajemman identiteetti-projektin tuottajana. Asepalvelus ei pystynyt ”murtamaan” kansalaisotilaiden ”pinttyneitä” tapoja, eikä varsinkaan suhtautumistapoja esimerkiksi alkoholiin ja vastakkaiseen sukupuoleen. Kansalaisotilalle kaikki armeijan käskyt ja määräykset olivat ”absoluuttisia”, joten pelkääntään nautintoihin ja ”libidoon” liittyvien kysymysten ohittaminen tuotti käsityksen, että absoluuttisessa kurissa oli soveltamisen varaa. Luultavasti asevoimien ammattisotilaat olivat haluttomia moraalinvartioiksi, koska heillä itsellään näyttää olleen samanlaisia ”ongelmia” suhtautua yleisiin tavoitteisiin. Asevoimat näyttävät eläneen omalaatuista paikalliskulttuuria, jossa huomiota ole kiinnitetty palvelusajan ulkopuoliseen aikaan. Suvaitsevaisuus joutui koetukselle Lapuan vuosina, jolloin päällystön sisäinen kontrolli näyttää suuntautuneen yhdenmukaistamisen vaateisiin. Samalla varusmiesten erilaisuuden sietokyky näyttää ajautuneen päätepisteeseen. *Lex Pekurinen* säädettiin samoihin aikoihin. Enää paikallista erilaisuutta ei suvaittu, vaan se suljettiin asevoimien arjen ulkopuolelle. Paikallisuuden vaikutus näyttäytyi luonnollisesti toisenlaisissa muodoissa. Sotilasmuistelmat kertovat pääosin sitä mikä oli ollut luonnollista ja normaalia. Likaisuus ja hygienia eivät herättäneet kovinkaan paljon kerrontaa, vaikka esimerkiksi puolustusvoimien ylilääkäri näyttää suunnanneen juuri siihen paljon huomiota. Kova ja raskas työ eivät ylipäätään herätä muistikuvia, ellei kyse ollut sitten sulkeisharjoitusäksäiseistä, joista kerrotaan hyvin seikkaperäisesti. Erityisesti ”saksalaisvaikutuspiirissä” koulutetut muistavat koulutuskentän eräänlaisena painajaisena. Ehkä saksalaisessa logiikassa taustalla on ollut jonkinlaisen ”vihan” ja ”aggressiivisuuden” hengen nostattaminen. Saksalainen pedagoginen ajattelu näyttää huomioineen ”affektiivisen” alueen stimuloinnin aivan eri tavalla mihin suomalaiset olivat tottuneet (ja mihin Saksassa koulutetut jääkärit olivat tottuneet). Luultavasti saksalainen asevelvollinen on osannut liittää koulutuslogiikan sellaiseen siviilielämästä tuttuun mentali-

teettiin, joka jäi suomalaisille havainnoimatta ja siis myös ruumiillisesti kokematta. Saksalaisesta mutta yhtä lailla myös venäläisestä koulutuslogiikasta on siis saattanut siirtyä suomalaiseen käyttöön toimintoja, joita ei ole osattu hyödyntää oikealla tavalla ja lopulta ne on hylätty ”suomalaisiin olosuhteisiin sopimattomina”. Nämä samat lähtökohtaongelmat liittyvät myös sotataitoon, josta oppiminen ei ole ”kopiokonetyötä”, vaan tulos äärimmäisen monimutkaisten kulttuuristen rakenteiden ja merkitysten ymmärtämisestä.

Varusmiesaikainen paikallisuus näkyi primääriryhmäsitoutumisena, jossa oma tupa ja joukkue nousivat keskeiseen asemaan. Kaveruus, kaverit ja viihtyminen olivat ehkä näkyvimmit tunnusmerkit tästä ilmiöstä. Joka tapauksessa primääriryhmäsitoutuneisuus näyttää olleen jonkinlainen itsestäänselvyys, eikä kokemuksia ja näkemyksiä esimerkiksi joukkueen yhteismajoituksesta ja sen vaikutuksesta juurikaan esiinny. Sotilasmuistelmissa kansalaissotilas kertoo toisaalta ensisijaisesti oman tarinansa jättäen nämä ehkä myös sodan aikana vahvistuneet itsestäänselvyydet taustalle. Kansalaissotilas sitoutui palveluspukuunsa ja sen symboleiden tuottamaan erottautumiseen. Kyse ei siis ollut sinänsä joukko-osaston perinteistä ja niiden sisäistämisestä, koska ne olivat kansalaissotilaille aivan liian abstrakti ja etäinen lähestymistapa sotilasorganisaatioon. Kansalaissotilaan sotilasymmärrys liittyi pukuun ja sen mahdollistamaan erottautumiseen. Pukuun liitetyt yksityiskohdat, mutta myös puvun värit erottivat siis varusmiehet toisten aselajien ja puolustushaarojen varusmiehistä. Samalla muodostettiin perusteet sodan aikaiselle joukko-ostojen väliselle erottautumiselle ja erityisesti epävirallisten erottautumismerkkien tuottamiselle. Rintamaolosuhteissa osoitettu pilkka toista joukkoa vastaan oli siis tapa määrittää omaa suorituskykyä, mutta myös kannustaa pilkattua parempiin suorituksiin. Kyseistä logiikkaa löytyi jo rauhan aikaisista varuskunnista, joissa eri joukko-osastot sekä aselajit (ml. puolustushaarat) ottivat mittaa toisistaan virallisesti mutta myös epävirallisesti upseerien ja aliupseerien tuella.

Toisen maailmansodan aikana persoonaton kenttäpuku sai koristukseensa erilaisten joukko-osastojen tunnuksia. Tässä ei ollut kyse somistuksesta, vaan joukkohengen konkreettisesta ilmentämisestä – halusta palvella juuri tässä joukossa. Joukko-osastojen välinen kilpailu niin sotamenestyksen kuin ulkoisten varusteiden näyttävyydestäkin antavat myös vinkkejä jännitteistä, joilla saattoi olla merkittävä vaikutus kiinteyden muodostumisessa. Omaan joukkoon sitoutumisen taustalta on vaikea löytää selkeää tuntemuserustaista (emotionaalista) lähtökohtaa. Jokaisessa sotilasmuistelmassa korostetaan jonkinlaista kilpailuhenkeä ja samalla myös (implisiittisesti) pelkoa jäädä toiseksi. Kertomukset liittyivät pääasiassa menestykseen joko henkilökohtaisesti tai osana jotain suurempaa joukkoa (yleensä joukko-osastoa). Joukkohenki näyttäytyi lopulta erottautumisen avulla ja vaikeasti yleistettävien keskinäisten siteiden ja vuorovaikutusverkostojen myötävaikutuksella. Kyse oli kansalaissotilaiden käsityksen mukaan kuitenkin heidän omasta sitoutumisestaan vertaisiinsa (vertikaalinen kiinteytys), eikä ensisijaisesti virallisen organisaation edustajiin tai sen edustamiin ”annettuihin” arvoihin ja asenteisiin. Asevoimassa oli siis kaksi erillistä aseellista voimaa, joista laajempi ja vaikeammin johdettavissa ollut organisaatio ei näyttänyt olevan kenenkään johdossa. Johtajuus ei ollut aikakaudella kuitenkaan näin tietämätöntä tai tuntematonta. Organisaatioissa oli tahoja, jotka yhdistivät virallisen ja epävirallisen organisaation toisiinsa. Käytän heistä

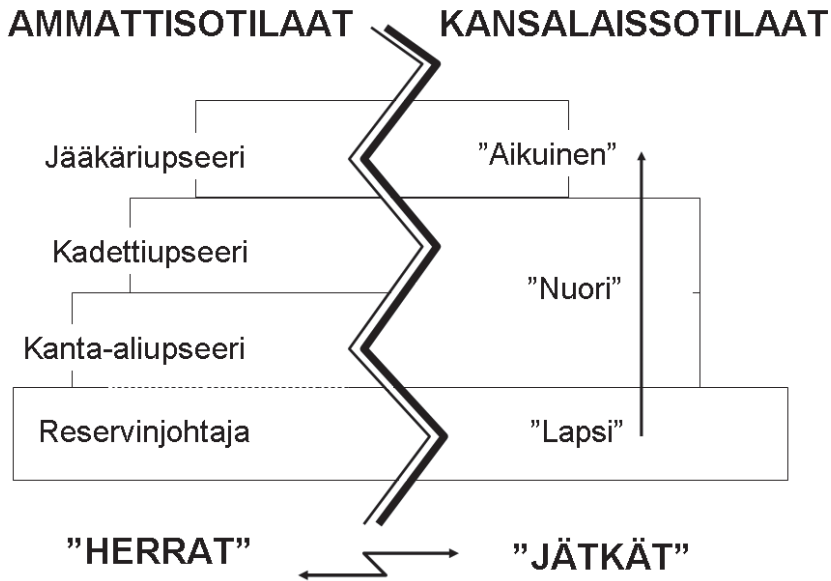
nimitystä *linchpin*-henkilöt, koska he toimivat eräänlaisina pyörännapoina kahden organisaation välissä. Rauhan aikana he olivat kohonneet alokkaasta kouluttajiksi ja edelleen sodan olosuhteissa organisaation toiminnallisuutta ymmärtäviksi taikoiksi. Myös niin sanottujen ”kansanmiesten” koettiin osaavan johtaa kansalaissotilasta taistelukentällä. Taustalta löytyy taitoa käsitellä paikalliskulttuurista tullutta kansalaissotilasta ja omaksua heidän tapansa ajatella, puhua ja erityisesti toimia kriisitilanteissa. Helsingiläistä ei haluttu esimerkiksi johtamaan pohjanmaalta kotoisin ollutta joukkoa (vrt. tapaus ”Lammio”). Olen esittänyt muitakin esimerkkejä stereotyyppisistä paikallisuuden käsityksistä: länsisuomalaisia ei arvostettu Viipurissa, Tampereelta kotoisin olleiden uskottiin olevan vasemmistolaisia, pohjanmaalaisten koettiin olevan isänmaallisia mutta sopimattomia Helsingin ilmapiiriin. Arvostelun ja ”vihanpidon” lähtökohtana ei ollut kuitenkaan erottelu ja erilaisuuden toteaminen, vaan omaan paikallisuuteen liittynyt ylpeys ja sen kokeminen omaa henkilökohtaista suorituskykyä lisänneenä tekijänä, joka kollektiivisesti koettuna vaikutti myös joukkohengen (*esprit de corps*) paranemiseen. Tarkastelen vielä tarkemmin tätä (tutkimukseni keskeistä) kahden organisaation dilemmaa.

SOTILAALLISEN SUORITUSKYVYN TAKANA

– KAKSI ORGANISAATIOTA

Muistitietoaineistoni perusteella minulle muodostui kuva sotilasyhteisön perusröleista, jotka poikkeavat siitä mitä esimerkiksi Leimu (1985, 59) esittää niistä. Aineisto ei korostanut rauhan ja sodan ajan organisaatioiden erilaisuutta, koska muistelijat olivat kokeneet molemmat toimintaympäristöt. Toisaalta myös alkupe- räisaineisto tuki käsitystä rauhan- ja sodanajan organisaatioiden samanlaisuudesta. Oheinen kuvio on siis muodostunut ”induktiivisesti” aineistostani. Ammattisotilaiden ja kansalaissotilaiden arvostukset ja arviot itsestään suhteessa vertaiseen erosivat selkeästi toisistaan. Ammattisotilaiden perusröolit olivat staattiset, vaikka kanta-aliupseeriston sekä reservinupseerien välinen röölistiriita näyttää puhjenneen viimeistään 1930-luvulla. Kadettiupseerin ja jääkäriupseerin (eliitti) välinen röölijako oli sen sijaan varsin selkeä ja (ehkä) myös ongelmallisella tavalla kiistaton. Perusröolista siirtyminen ei ollut selkeää eikä ongelmatonta. Perusröolit muuttuvat dramaattisesti kun tarkastellaan kansalaissotilaita, joita ei voi missään tapauksessa suhteuttaa röleina ”samalla tasolla” oleviin ammattisotilaisiin. Kyse on kansalaissotilaiden omasta tuntemuksesta ja oman paikan määrittelevästä suhtautumisesta vertaisiin kansalaissotilaisiin. ”Lapsen” (provokatiivinen) rööli liittyy alokkaaseen, jolla ei edes pitänyt olla tietämystä ja ymmärrystä sotilasyhteisöstä. Hänellä oli kuitenkin mahdollisuus ”edetä” hierarkiassa ja ”sosiaalistua” seuraavalle tasolle, eli ”nuoreksi” sotilaaksi. ”Aikuisen” rööli näyttää olleen juuri kotiutumassa olleilla ja erityisesti kertausharjoituksissa toimineilla kansalaissotilailla. Kansalaissotilas ilmensi näitä perusröolejaan pukeutumisellaan ja käytöksellään. Alokkaalla ei saanut olla siistejä ja sopivia vaatteita. Alokkaalla piti olla lyhyet hiukset. Vastakohtana oli siis ”aikuisen” kansalaissotilas, joiden vaatteet olivat sopivat ja joiden hiukset saattoivat olla pitkät. Aikuisen rööliin kuului myös ”siviili-identiteetin” näkyvät muodot ja käytöstavat. Alokkaalla sen sijaan piti olla ”sotilasidenti-

Kuvio 6. Sotilasyhteisön perusroolit 1920- ja 1930-luvulla.

teetin” omainen ulkokuva, vaikka se liittyikin vain vaatimukseen ulkoisesta näyttä-
vydestä ja esimerkiksi kurinalaisuuden osoittamisesta.

Liitän seuraavaksi sotilasyhteisön perusrooli -kuvioni aikakauden kontekstiin. Kuvio ei nimittäin suoranaisesti liity asevoimien viralliseen organisaatioon, joka taas perustui hierarkiaan ja käskytyssuhteisiin. Organisaatio on myös hierarkkinen ja arvomerkkeihin liittyvä ”suora putki”, eli siinä kansalaissotilas on alimmalla tasona ja sotilaseliitti, sekä Mannerheim aivan ylimmällä tasolla. Sotilasorganisaation perusroolien lukeminen tästä virallisesta organisaatiohierarkiasta on vaikeaa sekä ehkä myös tarpeetonta. Perusrooli-kuviolla ei ole toisaalta siltäkään sellaisenaan tekemistä organisaatiossa olevan tai puuttuvan koheesion kanssa, koska se muodostui aivan erilaisista lähtökohdista.

Asevoimien ylin johto ei ollut varma pääasemaan ryhmitetyn kenttäarmeijan suorituskyvystä talvisodan aattona, koska kulutussodankäynnin menestyksekkääseen toteuttamiseen nähtiin tarvittavan ammattisotilaita sekä vakinaisen armeijan joukko-osastoja. Ehkä ”aikuisen” kansalaissotilaan kohtaaminen oli muodostanut käsityksen kurittomasta vapaussodan suojeluskunta-armeijasta, joka toimi hyvin itsepuolustustarkoituksessa mutta ei sen sijaan osana kurinalaista vakinaista armeijaa. Vakinaisen armeija, eli ”parhaimmat” joukko-osastot oli sijoitettu pääaseman etupuolelle suojaus- ja viivytystehtävään. Talvisodan sotilaallisen ihmehen muodosti lopulta juuri pääasemaan ryhmitetty kenttäarmeija, eikä siis suojaustehtävässä toiminut vakinaisen armeija. Tutkimukseni otsikkotasolle asti yltänyt ajatus ”kahdesta organisaatiosta” näkyy siis myös (kärjistettynä) talvisodan Karjalan kannaksen alkuasetelmissä syksyllä 1939, jolloin ammattisotilaiden johtama vakinaisen armeija sekä (suurelta osin) reservin päällystön ja kansalaissotilaiden muodostama reservinarmeija olivat (kärjistettynä) sijoitettuina kahdelle eri rintaa-

malinjalle. Sodan aattona kukaan ei tiennyt taaemman, eli pääasemaan ryhmitetyn joukon suorituskyvystä, mikä lopulta saattoi kehittyä (alatasolla) pelkästään siksi, että vihattu ja väheksyty muodollinen kuri ei ulottunut sinne asti. Juuri tämä kontrollin vähäisyys saattoi olla keskeisintä kansalaissotilaiden joukko-osastojen suorituskyvyn kannalta. Suurempi valvonta ja vakinaisen armeijan päällystön ja alipäällystön suurempi näkyvyys komppanioiden arjessa olisi muistuttanut liiaksi rauhan aikaisen alokaskoulutuksen henkeä ja se olisi voinut ”taannuttaa” kansalaissotilaan takaisin ”lapsenomaiseen” ja ennen kaikkea alistetun sotilaan rooliin. Talvisodassa oli kyse aikuisten ja itsellisten kansalaissubjektien sotasavotasta, jossa heidän paikalliskulttuuriinsa viittaavat luoteenpiirteet pääsivät kukoistamaan ennennäkemättömän sotilaallisen suorituskyvyn muodossa. Virallisella organisaatiolla oli keskeinen rooli tämän suorituskyvyn ylläpitämisessä mutta ei niinkään sen muodostamisessa.

Suurin osa kansalaissotilaista oli organisaation alamaisia, eikä heillä ollut mahdollisuutta tuottaa subjektiin itseensä viittaavaa näköisyyttä, koska heillä ei ollut alaisia – virallisen organisaation näkemyksen mukaisesti. Kansalaissotilaiden keskinäisen hierarkian muotoutuminen tuotti organisaatiosta heidän itsensä näköisen. Epävirallisen organisaation hierarkia näyttäytyi toverisortona. Sen ”julmimmat” muodot näyttävät syntyneen varuskunnissa, joissa korostui ”vieraspaikkakuntalaisuuteen” liittyviä tuntemuksia. Karkeimmat esimerkit löytyvät Helsingistä. Toverisorto syntyi luultavasti myös kansalaisen frustraatiosta, jolloin organisaatiossa alistetuksi itsensä kokenut alamais-kansalainen heijasti omaa turhautuneisuuttaan vertaisiinsa ja pyrki murtautumaan ulos alokkaan ahdistavasta ja alistetusta (lapseseen viittaavasta) roolista. Vanhemman sotilaan roolista muotoutui aikuisen rooli, mikä asettaa sanonnan armeijasta ”miesten kouluna” uuteen valoon. Kyse ei siis ollut niinkään biologiseen sukupuoleen viittaavien ominaispiirteiden paikantamisesta ja siihen tukeutuvasta kasvusta, vaan eräänlaisesta aikuisen roolin etsimisestä kansalaissotilaiden sisäisessä hierarkiassa. Väheksyty alokas oli organisaationsa alamainen, jolloin kansalaissotilaan mitat saivat näkyvyyden vasta vanhemman sotilaan roolissa, mikä tuli taas esiin kielteisenä *jermuiluna*, jota ei arvostettu asevoimien virallisessa retoriikassa, koska sen tulkittiin erityisesti heikentävän kuria ja asettavan koko kurikäsityksen naurettavaksi. Kansalaissotilailla oli tässä suhteessa aivan erilainen käsitys kurista ja sen merkityksestä.

Asevelvollisuusarmeijan toimintaa ja epävirallisen organisaation toiminnallisuutta sekä toiminnan lähtökohtia tiedetään, ymmärretään sekä tunnetaan varsin vähän ja pintapuolisesti. Henkilöstön toimintakykyyn liittyvät lähtökohdat ovat jääneet suorituskykyarvioissa jonkinlaisiksi itsestäänselvyyksiksi. Nykypäivään sekä menneisyyteen liittyvät mentaaliset mallit sekoittuvat ja sulavat arvioissa yhdeksi massaksi, eikä niistä ole helppoa paikantaa juuri tiettyyn aikaan ja ajanjaksoon tai paikallisuuteen liittyviä lähtökohtia. Epävirallisten organisaatioiden luonteen ja niihin vaikuttavien tekijöiden tutkimattomuus, tai ainakin vähäinen kiinnostus niiden tutkimiseen, herättää kysymyksen epävirallisen organisaation todellisen luonteen ja siihen piilotettujen voimavarojen ymmärtämisestä ja myös sen hallinnasta etenkin sodan ääriolosuhteissa. Kyse ei siis ole siitä, ettei epävirallisen organisaation mukaisesti toimiva kansalaissotilas mieltäisi ja hyväksyisi virallisen organisaation asemaa ja sen hierarkkisen kiinteyden tarkoituksiperiä. Kyse on ennemmin-

kin kurinalaisuuden siirtymisestä joukkoihin, eikä sen muodostumisesta subjekteista itsestään. Tyytymättömyys näyttää ilmentyvän sotilasorganisaatiossa siellä, missä subjektit eivät pääse liikkumaan riittävän vapaasti. Kenttäarmeijan epävirallisessa organisaatiossa siihen oli tilaa, mikä oli jopa koko taistelukyvyyn muodostumisen elinehto. *Tuntemattoman sotilaan* alokas Hauhia ei ehtinyt oppia ulos alistetun alamaisen roolista ja etsiä oman persoonallisuutensa ja subjektinsa liikkumavaraa. Hän kuoli vihollisen ampumaan luotiin, koska hän ei ymmärtänyt, että koulutuskentällä opittu mekaaninen ja annettu kuri olivat vain virallisen organisaation tarkoituksena palveleva ja eräänlainen kansallisentason sotilasidentiteetin ihannekuva. Taistelukentän ”ilmiölähtöisyyden” kohtaaminen olisi vaatinut siis ”aikuisen” kansalaisotilaan ymmärrystä (ja perusroolia).

Kansalaisotilaat hyväksyivät virallisen sotilasorganisaation eräänlaisena itsensänselvyytenä. Organisaation ”henkisinä portinvartijoina” toimivat ammattisotilaat olivat *toiseuden* kokemuksen ja tuntemuksen avulla eristetty etäiseksi ”herrojen” luokaksi. Kansalaisotilaat eivät rinnastaneet itseään virallisen organisaation hierarkiaan, koska heillä oli oma epävirallisen organisaation mukainen hierarkia. Kyse oli siis toiseuden kautta tuotetusta erottelusta meihin ja heihin. Toisaalta joukkohenki – *esprit de corps* rakentui epävirallisen- sekä virallisen organisaation yhteistuloksena, jolloin erilaiset identiteetin ääripäät ovat väkisin sulautuneet suvaitseviksi kokonaisuuksiksi. Vastaavanlaista erottelua ei selvästikään tehty muihin kansalaisotilaisiin, joista haluttiin erottua, eikä siis muodostaa teennäisesti *toiseuden* lähtökohtia. Kansalaisotilas tarvitsi oman ”sotilasiän” määrittelemiseksi nuoremman saapumiserän kansalaisotilaan ja erityisesti alokkaan. Alokas on ilmiönä nurinkurinen. Toisaalta he olivat ryhmänä organisaation alinta kastia, joihin oli lupa suhtautua armottomasti ja joihin voitiin kohdistaa ankaria ja sääli-mättömiä toverisorron piirteitä. Toisaalta, alokas oli virallisen organisaation ihanne, koska häneltä vaadittiin ehdotonta kuuliaisuutta ja kunnollisuutta. Kansalaisotilas näyttää olleen sitoutuneimmillaan virallisen organisaation lähtökohtiin juuri alokkaana, jolloin hän osoitti kuuliaisuutta ammattisotilaisiin ja vanhempiin kansalaisotilaisiin. Hän oli siis tämän perusroolijaon ulkopuolinen ”alamaisotilas”. Kansalaisotilas irtautui näistä ”sotilasidentiteettiin” liittyvistä ihanteista vähitellen kasvaneen sotilasiän myötä. Lopulta hänestä tuli ”sotavanhus”, ”ikijääkäri” tai ”vanha”, jolloin hän koki kasvaneensa symbolisesti vuodessa vanhukseksi ja siis organisaatiossa täysvaltaiseksi sotilaaksi, sekä jättäneensä alokasvaiheen ”poikasotilaan” roolin taakseen. Kansalaisotilaalla oli siis tämän roolin osoittamiseen liittyen tarve tuottaa itsestään näköisyyttä, joka oli virallisen organisaation näkemyksen mukaan kielteistä ja kurittomuuteen viittaavaa. Tämä näköisyys (esimerkiksi pitkät hiukset) osoitti vertaisille kansalaisotilaille hänen asemansa yhteisössä.

Absoluuttista tottelevaisuutta ja kurin ehdottomuutta vaativa sotilaallinen taito eristi väistämättä *herran* ja *jätjän* toisistaan. Eriytyminen ja eristäytyminen tuottivat myös sotilas- ja siviili-identiteettien ihanteiden konkreettisemmän irtautumisen toisistaan. Irtautuminen mahdollisti toisaalta molempien ääripäiden itsenäisemmän kasvun ja kehityksen. Epävirallinen organisaatio muodostui siis myös siksi, että kansalaisotilaat eivät osanneet liittää organisaation virallisia muotoja ja odotuksia omiin lähtökohtiinsa siviili-identiteettiä kantavina yksilöinä. Absoluuttista samanlaisuutta vaativa asevoimalogiikka ei lopulta havainnut, että kansalais-

sotilas saattoi ymmärtää aivan yksinkertaisenkin asian merkitsevyyden aivan eri tavalla. Ehkä tämä liittyy näkemykseen, jossa organisaation alatasen nähdään olevan liiallisesti sitoutunut ”sammakkoperspektiiviin”. Liian alhaalta tuotettu näkökulma tuomittiin sopimattomaksi, vaikka organisaatio oli siis itse saattanut vahvistaa tätä piirrettä tuottamalla lähtökohtia, joiden mukaan kansalaissotilas oli (pelkkä) alamainen. Sotilaallinen alamaisuus siis tuotti ääri liikkeenä tarpeen korostaa jatkuvasti mukana kulkenutta siviili-identiteettiä, joka nojasi itseään toteuttavaan, itsensä tiedostavaan ja alati vahvistuvaan ymmärrykseen kansalaisen omasta arvosta ja hänen omista arvostuksistaan. Jonkinlainen käännekohta näyttää tapahtuneen sotilastapaturmalain säätämisen aikoihin (vuonna 1926). Kyse oli ajanjaksosta, jolloin asevoimien rakenteessa, mentaliteetissa, organisaatiossa sekä koulutuskulttuurissa tapahtui runsaasti muutoksia ja sen seurauksena myös muuttumista. Toisaalta asevoimat vakiintuivat jaksolla valtiolliseksi instituutioksi (1928) ja koulutuskentän heterogeeninen kouluttajajoukko korvautui vähitellen peruskoulutetuilla ammattisotilailta. Asevelvollisuusajana eristyksissä vietetyt ajat olivat opettaneet yksilöt myös olemaan riippuvaisia toisistaan. Sosiaalinen toiminta loi uudenlaista sosiaalista todellisuutta ja tietoisuutta, mikä näyttää olleen jonkinlainen prosessi myös itsenäisyyden ensimmäisen kahden vuosikymmenen aikana, jolloin asepalveluksesta muodostui selkeästi määritelty ja kollektiivisesti koettu instituutio. Tämän sisäistäminen näkyy myös sotilasmuistelmässä, jotka ovat kokonaisuutena jonkinlainen kuvitellun, käsitetyt, itse koetun ja kollektiivisesti jaetun sotilasperinteen mutta myös paikalliskulttuurin ilmenemismuodon keruutuloksia. Kansalaiseksi kasvamisen prosessi on luultavasti syntynyt ja edennyt rinnan koululaitoksen kanssa, tämän toisen merkittävän instituution rinnalla.

Kurittomalta näyttänyt ja kurittomuutta ilmentänyt kansalaissotilas saattoi olla joukkonsa todellinen esitaistelija, joka näytti ehkä virallisen organisaation kannalta katsottuna jonkinlaiselta sankaruuden irvikuvalta. *Tuntemattoman sotilaan* alikersantti Rokka on jäänyt tästä eräänlaiseksi stereotyyppiseksi ja ehkä myös varoittavaksi esimerkiksi. Sotilasorganisaation alatasen tehokkuus ja tehotomuus ei siis ollut (toisen maailmansodan olosuhteissa) suoraan tekemisissä kurin ulkoisen näyttävyyden kanssa. Rintamaolosuhteet ja ”etulinjan todellisuus” saattoivat noudattaa tässä vertailussa enemmän savotan kuin sotilasyhteisön toimintalogiikkaa. Nämä tulokset nostattavat kysymyksen kansalaissotilaista muodostetun organisaation todellisesta luonteesta ja ylipäätään mahdollisuuksista ennustaa sen toimivuutta sodan olosuhteissa. Pelkkä kuri ja kurinalaistaminen eivät näytä tuottaneen toivottua tulosta, koska kansalaissotilas oppi luultavasti siviiliyhteisöissä jaettujen kokemusten valossa kiertämään virallisen organisaation asettamat määräykset ja toimimaan siten kuin se itse näki parhaaksi toimia. Itseohjautuva kansalaissotilas noudatti siis itse määriteltyjä ohjeita, jotka saattoivat olla virallisen organisaation edustamien päämäärien vastaisia. Kansalaissotilaan toimintakyvyn kannalta oleelliseksi muodostui virallisen organisaation ”sietokyvyn” määrittämisen ja selvittämisen rajat, jotta heille olisi muodostunut selkeä käsitys omasta liikkumatilastaan organisaation sisällä. Kurinpito-ongelmat voidaan nähdä näiden rajojen testausyrityksenä. Sotilasmuistelmien kerronta liittyy siis myös näiden rajojen paikantamiseen, vaikka kyse olikin siis tiedostamattomasta prosessista. Virallisen organisaation roolina oli siis asettaa ”selkeät rajat” kansalaissotilaille, eikä hyväksyä ja automaatt-

tisesti ”jousta” heidän tarpeittensa mukaisesti. Rokan niskoittelun hyväksyminen ja julkinen ylistäminen olisi voinut tuottaa kansalaissotilaille jopa ”turvattomuuden” tuntemuksia, koska kansalaissotilaat olisivat joutuneet ottamaan vastuuta virallisen organisaation pysyviksi ja ”ikuisiksi” luulemistaan arvoista, arvostuksista, rakenteista ja sotataidon perusteista.

Kansalaissotilaiden itsensä näköinen epävirallinen organisaatio oli tiivis ja samuuden tuntemukset luultavasti korostivat yhteenkuuluvuutta. Toisen maailmansodan aikaisen rintamasotilaan tuli epävirallisen organisaation käytösmallien mukaisesti halveksua kaikkea sitä, mitä rauhan aikainen kasarmikoulutus oli ilmentänyt. Toimintatapa näyttytyy konkreettisimmillaan esimerkiksi tervehtimiskäyttäytymisen väheksymisenä ja halventamisena. Kyse ei ollut kuitenkaan (tässäkään tilanteessa) sellaisenaan taistelukykyä alentavasta toiminnallisuudesta, vaan oman subjektiivisuuden korostamisesta, yksilöllisyyden ja kansalaissotilaan oman itsekunnon osoittamisesta. Rintamasotilaiden kurittomuuden ilmaisut esimerkiksi kotilomilla toisen maailmansodan aikana saattoivat siis olla pelkästään oman ”aikuisen/miehen” roolin osoittamista selustassa palvelleisiin nähden. Rauhan aikana tämä sama ilmiö näkyi myös tervehtimiskäyttäytymisen jatkuvina laiminlyönteinä, vaikka mittasuhteet (ja ongelmat) olivat sodan ajan massa-armeijassa aivan toista suuruusluokkaa. Toiminnallisuuden motiivit ja perusteet oli siis muodostettu jo rauhan aikana.

Ammattisotilaiden rooli oli varsin erilainen, eikä heidän toiminnallisuutta ohjaava logiikkansa sopinut kansalaissotilaiden käyttöön, ainakaan sellaisenaan. Asevoiman vakinainen päällystö ja alipäällystö toimivat rauhan aikana mekaanisen (kasarmi)kurin iskostajina, mutta ensisijaisesti siihen liittyvään logiikkaan iskostettavina. Ammattisotilas oli arvomerkkiensä välityksellä oman organisaationsa alainen. Hänen roolinaan ei ollut toimia ensisijaisesti kansalaissotilaan kurinalais-tajana, vaan lähinnä (suomalaisessa tapauksessa) kulutussodankäynnin logiikan täytäntöön panijana. ”Systeeminvartijan” rooli kuvaa ehkä parempi ammattisotilaille asetettavaa rauhan mutta myös sodanaikaista vaatimusta. Käytössä ollut sotataito edellytti ammattisotilailta selkeää patriarkaalista johtajuusmentaliteettia myös ammattisotilaiden sisäisessä hierarkiassa. Käytännössä se vaati vahvaa ja ehkä myös karismaattista johtamispersoonallisuutta, mikä oli omiaan muodostamaan stereotyyppistä kuvaa upseeristosta sekä kanta-aliupseeristosta (ainakin jälkikäteen). Lähtökohdat ammattisotilaiden rooliin sekä sotilasidentiteetin ihanteisiin tarkentuivat ensimmäisen maailmansodan olosuhteissa. Tämän tekijän vuoksi sotilasidentiteetin toisen maailmansodan näkyvyys liittyi enemmän ensimmäisen maailmansodan kokemuksiin kuin vuoden 1939 Euroopan mantereen sodankäynnin todellisuuteen. Kulutussodankäynti vaati johtajalta ensisijaisesti kestävyyttä ja luonteen lujuu-tta, sekä myös jonkinlaista armottomuutta suhteessa kansalaissotilaisiin mutta myös suhteessa itseensä. Näitä ominaisuuksia tarvittiin, jotta kansalaissotilaat sekä heidän johtajansa olisivat pysyneet rintamalinjalla suorittamassa heille annettua tehtävänsä inhimillisesti katsottuna äärimmäisissä rintamasodankäynnin toimintaympäristöissä. Päällystön ja erityisesti ylemmän jääkäripäällystön (sotilaseliitin) roolina oli toimia kansalaissotilaan kannalta katsottuna etäisinä herroina. Heihin liitettiin preussilaisen kurin koulutuskenttien muisto ja erityisesti muistikuva sen ”sopimattomuudesta suomalaiselle luonteelle” muistikuva. Negatiivisel-

la muistikuvalla oli todennäköisesti pelonsekaista kunnioitusta synnyttävä vaikutus. *Tuntemattoman sotilaan* kapteeni Lammiolla oli samalla tavalla negatiivinen profiili kansalaissotilaiden keskuudessa. Kyse ei ollut kuitenkaan hajottavasta ja siis koheesiota rikkovasta negatiivisuudesta, vaan kunnioitusta muodostaneesta jännitteestä ala- ja ylätasoin organisaatioiden välillä. Lammioon olisi luultavasti suhtauduttu positiivisemmin, jos hän olisi ollut jääkäri ja jos hän olisi ollut esimerkiksi joukko-osaston komentaja. Sotilaseliittiin kuuluvalla sallittiin aivan eri mittakaavassa aristokraattisuuteen viittaavia ominaisuuksia ja luonteenpiirteitä. Eliittiin liitetyt piirteet karkeudesta, julmuudesta sekä ehdottomuudesta olivat rintamakomentajille kuuluvia hyveitä (ainakin jälkikäteen muisteltuna). Sen sijaan oma lähin esimies piti olla lähes sitä mitä he itse olivat. Hyvän esimiehen mitan täytti inhimillinen ja persoonallinen upseeri ja aliupseeri, eikä siis karikatyyrimainen jääkäri ja preussilaisen sotilaan ihanne. Pelkistetyksi voidaan todeta, että ylempien upseerien sanaan uskottiin, koska heitä pelättiin, ja alemmaa päällystystä toteltiin, koska he myös ”tottelivat” tai ainakin kuuntelivat ja ymmärsivät omia alaisiaan.

Ammattisotilaiden sisäisen koheesion kannalta oli myös tärkeää, että eri koulukunnan edustajilla oli oma roolinsa sotilasyhteisössä. Kadettiupseeri ymmärsi alisteisuutensa sotilaseliittiin nähden, vaikka ensimmäisiltä kadettikursseilta valmistuneiden ja ylimmän jääkäripäällystön välillä ei ollut kuin muutaman vuoden ikäero. ”Valtapelin” voittaneet jääkäriupseerit ja tästä ”pelistä” ulkopuolella olleet kadettiupseerit eivät ottaneet ”yhteen” julkisesti, mutta vuosien 1924–1927 joukkoeroamiset (1.kadettikurssin osalta) kertovat sopeutumisvaikeuksista uudenlaiseen johtajuuslogiikkaan ja ehkä myös uusiin johtajiin. Uudet kadettiupseerien vuosikurssit olivat tulevana vuosina jo sisäistäneet valta-asetelmat, mikä myös tuotti ammattisotilaiden yhteisön perusröolien vakiintumisen. Näyttää että aikakauden lopulla ammattisotilaiden keskinäiset roolit olivat (lopulta) varsin selkeät. Eräs sotilasmuistelmia kirjoittanut, kanta-aliupseerina palvellut ja sodan aikana upseerin arvoihin ylennetty, ei missään vaiheessa kokenut olevansa ”upseeri”. Tällä hän tarkoitti siis luultavasti kadettiupseerin roolia, eikä reservinupseerin roolia. Ammattisotilas ei siis profiloitunut reservinupseeriksi, joka oli ”vain” kansalaissotilas upseerin arvossa.

Reservinupseerien ja -aliupseerien rooli osoittautui lopulta kanta-aliupseerien tavoin varsin ”kiittämättömäksi”. Molemmat olivat ammattisotilaiden roolijaossa ”alinta kastia”. Kyse oli kuitenkin merkittävistä sodan ajan johtajista. Yleinen asevelvollisuus ohjasi poliittisen eliitin, mutta myös tulevan sotilaallisen eliitin samalle alokaskoulutuskentälle ”köyhän työläisen” kanssa. Tämän ilmiön merkitys oli lähinnä siinä, että tulevat reservinjohtajat mutta myös ammattisotilaat joutuivat itse kokemaan ja näkemään alatasoin johtajien sekä kansalaissotilaiden joukon merkittävän roolin joukkohengen muodostumisessa. Kansalaissotilaan kannalta on toisaalta vaikea puhua pelkästään demokraattisesta järjestelmästä, etenkin kun tarkastellaan reservinjohtajien valintakriteereitä. Reservinupseerit rikkoivat virallisen organisaation asemallaan kansalaissotilaiden ”horizontaalista” koheesiota, mikä tuotti tuntemuksen ja kokemuksen armeijan johtajuuden ja herrojen samankaltaisuudesta, mikä toisaalta vahvisti entisestään asetelmaa heistä ”herroina” ja meistä ”jätkinä”. Kansallisen eheytyksen kannalta yhteinen instituutio oli joka tapauksessa oleellinen, ainakin jälkikäteen arvioituna. Kansalaissotilaaksi kasvaminen lähti kansalaiskasvatuksesta, jonka vaikutuksia 1930-luvulla palvelukseen astuvien mie-

lenmaisemissa ei voi väheksyä. Nationalistinen retoriikka, väkivaltaiseksikin luonnehdittavissa oleva idänpolitiikka ja siihen liittyvien uhkakuvien selkeys auttoi ymmärtämään asevoiman käytön luonnollisuuden ulkopoliittikan työvälineenä.

Reservinupseerien ja siis sodan aikaisten joukkueenjohtajien ja myös komppanianpäällikköiden kannalta läheisin viiteryhmä oli samanlaiseen ”nousevaan uuteen” polveen liittyneet nuoret kadettiupseerit, jotka olivat kulkeneet vastaavan urapolun alokkaasta reservinupseeriksi. Kadettiupseerien osaltaan kyse oli sotilas-koulutuksen jatkamisesta ja kouluttautumisesta osaksi laajempaa sotilasidentiteetin vaativaa arvomaailmaa. Taustalla vaikutti myös AKS:läinen ilmapiiri, joka enemmän yhdisti kuin erotti reservin- ja ammattiupseereita toisistaan. Nuorten upseerien sitoutumattomuus esimerkiksi vapaussodan veteraanien ikäluokan ylläpitämään ja johtamaan kerhotoimintaan antaa viitettä erilaisesta arvomaailmasta. Alatason johtajat toimivat havaitusta ”passiivisuudesta” huolimatta organisaatiossa tärkeinä epävirallisen sekä virallisen organisaation yhdistäjinä (*linchpin*). Korostan tässä ilmiössä juuri nuorten kadettiupseerien ja siis ylioppilaista muodostettujen reservinupseerien mutta myös kadettiupseerien roolia. *Linchpin*-logiikka ei selviä sotilasyhteisön perusrooleja kuvaavasta kuviostani, koska se ei liity mitenkään sotilasyhteisön perusrooleihin, vaan viralliseen organisaatioon, jossa sotilaspukuiset toimivat esimiesten käskyjen mukaisesti sotilasorganisaation rakenteissa. *Linchpin*-logiikka ei myös liity mitenkään asevoimien makro-tason johtajuuteen tai sotilasidentiteetin ihanteisiin. Kyseessä on epävirallisen- sekä virallisen organisaation yhdistävästä siteestä, jota ei tarvittu enää asevoimien ylätasolla, jossa toimintalogiikka perustui (ja oli mahdollista perustua) rauhan ajan toimintalogiikan ylläpitämiseen ja mekaanisen kasarmi(kurin) logiikan ylläpitämiseen.

Herran ja jätkän jakoon liittyi myös käsitys varallisuuden jakautumisesta rikkaiden ja köyhien kesken. Mika Waltarin kirja *Siellä missä miehiä tehdään* (1931) on näiden arvioiden perusteella siis ensisijaisesti sivistyneistö-lähtöinen näkemys kokemuksesta, joka ei ollut ensisijaisesti heihin liittyvä. Kerronta on ehkä siksi niinkin ulkokohtaista. Kertomus on siis alokkaan ja nuoremman sotilaan leiriker-tomus, vaikka sen kirjoittaja on *toiseuden* projektin kautta itse se, joka kouluttaa kansalaissotilaita ja muokkaa heistä parempia kansalaisia (subjektin kertomus, semi-ammattilaisen roolissa). Ehkä kirjaa pitää lukea siten, että varsinaisina toimijoina ovatkin jatkuvasti kertomuksissa mukana kulkevat upseerikokelaat mutta myös ammattisotilaat. Haanpään *Kenttä ja kasarmi* (1928) asettuu *toiseuden* kokemuksessa toiminnan kohteeksi (objektin kertomus, initiaation avulla kohoavan kansalaissotilaan roolissa). Kyseinen rooli liittyi häneen ja ehkä siksi siitä välittyi selkeämmin ja todenmukaisemmin kansalaissotilaan mahdolliset kokemukset ja tuntemukset palvelusajaltaan. Nämä kertomukset täydentävät kuitenkin toisiaan, antaen kokonaiskäsityksen herran ja jätkän kertomusperinteestä ja siihen liitettävistä normaaliuksista. Molempia tarvitaan, jotta olisi mahdollisuus tehdä päätelmiä kansalaissotilas- mutta myös ammattisotilasarmeijan rakentumisesta ja niiden suorituskykyarvioista sodan olosuhteissa.

7 AINEISTO; LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ARKISTOLÄHTEET

British Library:

Lloyd, Henry 1766: *The History of the Late War in Germany Between the King of Preussia, and the Empress of Germany and Her Allies*, vol. I. London.

Kansallisarkisto (KA):

Bruno Jalanderin arkisto.

Akté-Jalander, Muistelmat.

[Malmbergin arkisto] Lauri Malmbergin arkisto.

Valtion tapaturmalautakunta.

Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste (KA, sörnäinen). Entinen Sota-arkisto.

1. Divisioonan esikunta.

Asevelvollisuusasiaintoimisto/ Puolustusministeriö.

Kevyt laivasto-osasto.

Pioneeripataljoona 14.

[Puolustusrevision pöytäkirjat].

Valistus- ja viihdytystoimisto/Tiedotusosasto/Päämaja.

Ylilääkärin toimisto/Sotaväen esikunta.

Nimikirjakokoelma

Pikkukokoelmat

Alikersantti Kaanna: PK 1372.

Hannes Anttilan kokoelma. PK 1331.

Yrjö Nurmen muistelmat. PK 1346.

Rovasti Akseli Kajannin kokoelma. PK 1459.

[Kansalaiskunnan käsikirja 1922]

[Sotilasappien lehteä ”Veljestervehdys” koskevaa aineistoa]

2/AutoP:n alokkaiden aineet.

Inon linnakkeelta löytynyt laulukirja (RTR 2). PK 1386.

1/KTR 1:n aliupseerikerhon pöytäkirja. PK 1305.

Ilmavoimien upseeriyhdistys. PK 1404.

Keski-Suomen rykmentin (KSR:n) upseerikerhon pöytäkirjat. PK 1306.

Toimihenkilöarkisto (THA), Helsinki

Päällystöliitto ry. Toimintakertomukset 1929–1962.

Suomen Upseeriliiton pöytäkirjat 1918–1940.

Suomen Valkoisen kaartin aliupseerikerhon pöytäkirjat 1931–1940.

Kulttuurien tutkimuslaitos (TYKL), Turku.

TYKL/kys/45. Muistelmia sotilaskoulutuksesta.

[Muistelmia sotilaskoulutuksesta, TYKL n:o 45]. Varusmiesten kertausharjoitusväen ja kantahenkilökunnan näkökulmasta katsottuna. Turun yliopiston Kansantieteen laitoksen tiedusteluja kansankulttuurin alalta, n:o 45 lokakuussa 1972, 1.

PAINAMATON ALKUPERÄISAINEISTO

[Martti Saarisalon päiväkirjat]. Perikunnan hallinnassa.
[Toivo Hurskaisen laulukirja]. Perikunnan hallussa oleva laulukirja on kirjoitettu palvelusaikana Haminassa syksyllä 1936.

VALTIOPÄIVÄT, ASETUSKOKOELMAT, PUOLUSTUSPOLIITTISET SELVITYKSET, MATRIKKELIT, SANOMALEHDDET:

Helsingin Sanomat

Kadettiupseerit 1920–1985 (1985). Kadettikunta r. y. ja Upseeriliitto r. y, Helsinki.

Puolustusvoimiemme alipäällistö 1936. Toim. Y. S. Hämeen-Anttila, Otava.

Suomen asetuskokoelmat vuosilta 1919, 1922, 1926, 1932, 1950.

Vakinaisen väen upseeriluettelo palvelusvuosijärjestyksessä 1.1.1941. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1941.

Vuoden 1950 Valtiopäivät.

[VNS 1/1997] Euroopan turvallisuuskehitys ja Suomen puolustus. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 17.3.1997 (VNS 1/1997). Helsinki 1997.

PAINETTU ALKUPERÄISAINEISTO

Anttila, Hannes 1929: *Upseeri ja aliupseeri opettajana*. Helsinki.

Armeijakunnan talvisotaharjoitus v. 1937 (1938): I osa. Harjoituksen kulku arvosteluineen. Otava, Helsinki.

Aseveikko II 1942. Lauluja asemies- ja aseveli-iltoihin. Propagansa-aseveljet r.y. Viides painos. Porvoo.

Bauer 1927: *Alkohooli ja armeija*. Suomen Sotilasaikakauslehti 1926. SKS, Helsinki. Sivut 451–459.

von Clausewitz, Karl 1998: *Sodankäynnistä*. suom. Heikki Eskelinen. Art House.

Dillström 1922: *Sotalaitos ja tekniikka*. Suomen Sotilasaikakauslehti. Helsinki. Sivut 259–264 ja 300–309.

Ehdotus sotamiehen kirjaksi 1880. Suomen sotaväkeä varten. SKS, Helsinki.

von Gerich, Paul 1920: *Komppanian taistelukouluutus. I osa*. Yksityinen jalkaväkimies, ryhmä, joukkue. Upseerin käsikirjasto VIII. Helsinki.

von Gerich, Paul 1922: *Taktiikan oppikirja II. Sovellettu taisteluoppi*. Helsinki.

von Gerich, Paul 1923: *Maastontiedustelu*. Upseerin käsikirjasto XX. Helsinki.

Grandell, Leonard 1935: *Puolustusvoimamme rauhan ja sodan aikana*. Lappeenranta.

Grünn, K. V 1931: *Kenttäpalveluksen opas. Kuvien ja sanojen*. Kenttäpalvelusohjesäännön I ja II osien määräysten havainnollistamiseksi. Otava, Helsinki.

Haanpää, Pentti 1958: *Kenttä ja kasarmi*. Kertomuksia tasavallan armeijasta. Pentti Haanpään teokset V. Otava, Helsinki. Ilmestynyt ensimmäisen kerran vuonna 1928.

Hanén 1922: *Jalkaväen harjoitusohjesääntökysymyksemme*. Suomen Sotilasaikakauslehti 1921. SKS, Helsinki. Sivut 87–95.

Hanén 1924: *Polkupyöräjoukkojen tiedustelu*. Suomen Sotilasaikakauslehti 1924. SKS, Helsinki. Sivut 347–351.

Hanén 1927: *Kevyet joukot*. Suomen Sotilasaikakauslehti 1926. SKS, Helsinki. Sivut 290–299.

Hanell, E – Viljanen, T. V. 1931: *Maastouttaminen ja naamiointi*. Otava, Helsinki.

Hannula, Erkki 1924: *Sotilasrikos*. Suomen Sotilasaikakauslehti 1924. SKS, Helsinki. Sivut 212–219.

Hannula, Erkki 1927: *Sotilaallinen kurinpitoprosessi*. WSOY, Rauma.

Hernberg, N. 1920: *Aliupseeri sisäpalveluksessa*. Kustannusosakeyhtiö Otavan kirjapaino. Helsinki.

Hersalo, N. V 1935: *Reservinupseeri johtajana. Periaatteita ja soveltamisesimerkkejä kiväärijalkaväen nuoremmalle upseeristolle*. Otava, Helsinki.

Hersalo, N. V 1939: *Kiväärijoukkueen johtaja*. Johtajatoiminnallinen oppikirja alemmalle johtajistolle. Otava, Helsinki.

Huhtala, Pauli 1932: *Jalkaväen ryhmänjohtaja*. Otava, Helsinki.

Huhtala, Pauli 1935: *Kivääri- ja pikakivääriryhmä taistelussa*. WSOY, Porvoo.

Huuri, A. 1935: Teknillisestä puolustusvalmiudesta. Teoksessa *Sotilaskalenteri 1936*. Toimittaneet Erkki Hannulan ja Reino E. Rimala. Helsinki. Sivut 150–153.

Ignatius, Hannes 1922a: *Muutamia sotilaallisia näkökohtia vapaussodasta*. Suomen Sotilasaikakauslehti 1921. Helsinki. Sivut 76–85.

- Ignatius Hannes 1922b: *Sotilaskirjallisuuden arvostelua*. Suomen Sotilasaikakauslehti 1921, Helsinki. Sivut 25–30.
- Ignatius, Hannes 1922c: *Initiatiivista sodassa*. Suomen Sotilasaikakauslehti, 15.1.1922. Sivut 161–174.
- Ignatius, Hannes 1924: *Puolustuslaitoksemme vuoden vaihteessa*. Pääkirjoitus. Suomen sotilasaikakauslehti 1924. SKS, Helsinki. Sivut: 2–3.
- Jalkaväen Ohjesääntö II 1932*; Taistelun yleiset perusteet. Otava, Helsinki.
- Kuusela, Eino 1935: Aluejärjestelmästä. Teoksessa *Sotilaskalenteri 1936*. Toimittaneet Erkki Hannulan ja Reino E. Rimala. Helsinki. Sivut: 85–90.
- Kempainen, E. 1920: *Jalkaväkijärjestyksen ohjeita*. Sotakokemuksiin perustuvia neuvoja ja ohjeita sekä liikunta- että asemasotaa varten. Saksalaisen virallisen ohjekirjan mukaan Suomen oloihin sovittanut jääkärikapteeni Kempainen. Oulu.
- Kenttäohjesääntö III* (K. O. III) 1934. Otava, Helsinki.
- Laine, Reino E 1925: *Ohjeita mieskohtaisessa ja ryhmätaistelukoulutuksessa*. Otava, Helsinki.
- Liddell Hart, Basil H. 1925: *Paris or the Future of War*. London.
- Liddell Hart, Basil Henry 1991: *Strategy*. Second Revised Edition. First Meridian Printing. Kyseessä on vuoden 1967 laitoksen uusintapainos. Faber&Faber Ltd., London.
- Löfgren, Aarno 1927: *Näkökohtia päällikön rankaisuvallasta ja sen käyttöön*. Suomen Sotilasaikakauslehti. Oy Gutenberg Ab, Helsinki. Sivut: 482–491.
- Ludendorff, Erich 1919: *Sotamuistelmani 1914–1918*. WSOY, Porvoo.
- Luukkonen, Emil ym. 1927: *Terveystieteet armeijassa*. Finsk Militär Tidsskrift 1926. Oy Gutenberg AB, Helsinki. Sivut: 89–95.
- Maanpuolustuskunta ja kansalainen 1938*. Vapaata maanpuolustustoimintaamme ja sen erikoiskysymyksiä käsittelevä julkaisu II. Toimittaneet Rafael Engelberg ym. Vapaaehtoisen maanpuolustusjärjestöjen yhteisvaliokunta, Helsinki.
- Malin, A. 1935: Sotaväen sielunhoito ja valistustyö. Teoksessa *Sotilaskalenteri 1936*. Toimittaneet Erkki Hannulan ja Reino E. Rimala. Helsinki. Sivut: 124–127.
- Martola, A. E. 1922: *Ranskan Sotakorkeakoulu*. Artikkelit Suomen sotilasaikakauslehdessä 1922, Sivut: 97–106.
- Martola, A. E. 1923: *Esikunta Ranskan armeijassa*. Artikkelit Suomen sotilasaikakauslehdessä 1923. Sivut: 118–134.
- Martola, A. E. 1924: *Päätöksen teko*. Artikkelit Suomen sotilasaikakauslehdessä 1924. Sivut: 229–238.
- Mend, Ellinor 1982: *Punikkityttö ja jääkäriupseeri av Ellinor Mend. En historie från Wiborg – våren 1918*. WSOY:n graafiset laitokset, Porvoo.
- Muutoksia ja lisäyksiä JO I:een ja JOII2:een 1941*. Toinen painos. Otava, Helsinki.
- Olkkonen, Hannes 1928: *Taktiikan perusteet*. Otava, Helsinki.
- Pajari, Aaro 1923: *Rauhanajan koulutus suhteessa sodan todellisuuteen*. Suomen Sotilasaikakauslehti 1923. Sivut: 1–13.
- Pieni tietosanakirja 1925–1928. Toimittaneet Jaakko Forsman, J. A. Wecksell, I. Havu ja Hannes Salovaara. Otava, Helsinki.
- Sarlin, Unio 1920: *Johtajan käsikirja*. Upseerin käsikirjasto IV. Otava, Helsinki.
- Sarlin, Unio 1924: *Turmiollisesta kirjeenvaihdosta armeijasta*. Suomen Sotilasaikakauslehti 1924. SKS, Helsinki. Sivut: 302–314.
- Sihvo, Aarne 1918: *Kolmasti komennettuna. Muistelmia Saksan matkoiltani*. K. J. Gummerus Osakeyhtiö, Jyväskylä.
- Sisäpalvelusohjesääntö (S. O.) 1929*. Otava, Helsinki.
- Suomela, KL. U 1920: *Sotaväen voimisteluhjelmisto*. Vapaa- ja kivääriharjoituksia. Otava, Helsinki.
- Sotasavotta*. Karsuella 1939–1944 (1975). Toimittaneet Aarre Nyman, Esko Salminen, Urpo Vento. Otava, Helsinki.
- Stahel–Sigell 1925: *Pienempien osastojen käytännöllinen taistelukoulutus. Esimerkeillä, karttapiiroksilla ja valokuvilla valaistu alipäällystön opas*. K. J. Gummerus osakeyhtiö, Jyväskylä.
- Suomen Jääkärit. Elämä ja toiminta sanoin ja kuvin 1918*. Toimittaneet Jaakko Suomalainen, Johannes Sundvall, Emerik Olsoni, Arno Jaatinen. Osakeyhtiö Sotakuvia, Kuopio.
- Suomen puolustuskeskitys 1926*. Puolustusrevisionin mietinnön perusteella laadittu lyhyt esitys ehdotuksista valtakunnan puolustuksen uudestijärjestelyiksi. Puolustusministeriö, Helsinki.
- Suomen virallinen tilasto. XI: 38–42*. Lääkintöhallituksen kertomukset vuosilta 1921–1925; Suomen virallinen tilasto. XI: 43–47. Lääkintöhallituksen kertomukset vuosilta 1926–1930; Suomen virallinen tilasto. XI: 48–52. Lääkintöhallituksen kertomukset vuosilta 1931–1935. Kaikki tilastot ovat Lääkintölaitoksen kokoamia.
- Taistelija 1936*. Suojeluskuntain yliesikunnan julkaisu, VII vuosikerta.
- Topelius, Z 1876: *Maamme kirja. Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa*. G. W. Edlund,

- Helsinki. <<http://s1.doria.fi/helmi/bk/1800/fem19980049/>>.
 [Toimituksen avaussanat 1921]. Toimitus: H. Ignatius, V. E. Tuompo, E. Hanell, O. Olenius. Suomen Sotilasaikakauslehti, Finsk Militärtidskrift. SKS, Helsinki. Sivut: 1–3.
 Tuompo V. E. 1922: *Näkökohtia koneellisen tulivoiman kehityksestä maailmansodassa ja sen vaikutuksesta joukkojen järjestelyyn*. Suomen Sotilasaikakauslehti 1921. SKS, Helsinki. Sivut: 113–128.
Upseerin muistiopas 1935. Otava, Helsinki.
Upseerin käsikirja 1937. Toimittaneet H. Roos, T. Ekman sekä S. Susi. Kolmas painos. Otava, Helsinki.
 Viljanen, T. V. 1936: Varusmiesten koulutus. Teoksessa *Sotilaskalenteri 1936*. Toimittaneet Erkki Hannulan ja Reino E. Rimala. Helsinki. Sivut 94–102.
 Waltari, Mika 1931: *Siellä missä miehiä tehdään*. WSOY, Porvoo.
Yksityiskohtaisia määräyksiä valistustyön suorittamisesta 1939. Liittyy määräyksiin valistustyöstä sekä sanomalehti-, elokuva-, yleisradio- ja kirjastotoiminnan suorittamisesta. Otava, Helsinki.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS, KIRJA-ARVOSTELUT JA OPINNÄYTETYÖT

- Ahlbäck, Anders 2006: Mitä miehen on kestettävä. Kokemuksia suomalaisesta sotilaskoulutuksesta 1920- ja 1930-luvuilta sukupuolihistorian valossa. Teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toimittaneet Tiina Kinnunen sekä Ville Kivimäki. Minerva Kustannus Oy, Helsinki. Sivut 107–124.
 Ahto, Sampo 2004: Kirja-arvostelu Markku Jokisipilän väitöskirjasta ”Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin–Ribbentropin sopimus”. *Sotilasaikakauslehti* 8/2004, sivut 42–44.
 Aikio, Hannu 2007: Akateemisia ammattilaisia. Pääkirjoitus. *Maanpuolustuskorkeakoulu* 2/2007, Helsinki. Sivu 3.
 Aikio, Marjut: Sopimattomat saamelaiset. Teoksessa *Tiedepolitiikka* 4/2006. Edistyksellinen tiedeliitto ry, Helsinki. Sivut 21–34.
 Alanen, Aulis J. 1976: *Santeri Alkio*. WSOY, Porvoo.
 Alapuro, Risto 1973: *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla*. WSOY, Porvoo.
 Alapuro, Risto 1998: Suojeluskunta paikallisyhteisössä. Teoksessa *Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin*. Toimittanut Risto Alapuro. WSOY, Porvoo. Sivut 221–238.
 Alapuro, Risto 1998b: Suojeluskunnat, Suomi ja sosialismin aikakausi. Teoksessa *Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin*. Toimittanut Risto Alapuro. WSOY, Porvoo. Sivut 7–12.
 Anttila, Jorma 2007: *Kansallinen identiteetti ja suomalaiseksi samaistuminen*. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitos, Helsinki.
 Apo, Satu 2001: *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. SKS, Helsinki.
 Arimo, R 1986: *Suomen puolustussuunnitelmat 1918–1939. II osa. Enckellin kausi 1919–1924*. Sotatieteen laitoksen julkaisu, Helsinki.
 Arimo, R 1987: *Suomen puolustussuunnitelmat 1918–1939. III osa, Jääkärien aika 1925–1939*. Sotatieteen laitoksen julkaisu, Helsinki.
 Arola, Pauli 2003: Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 191, Helsinki.
 de Beauvoir, Simone 1980: *Toinen sukupuoli*. Kirjayhtymä, Helsinki.
 Bond, Brian 1977: *Liddell Hart. A Study of his military thought*. Rutgers University Press, New Brunswick.
 Borell, Klas: *Disciplinära strategier* 1989. *En historiesociologisk studie av det professionella militärdisciplinära tankesättet 1901–1978*. Almqvist International, Uppsala.
 Brereton, J. M. 1986: *The British Soldier. A Social History from 1661 to the Present Day*. The Bodley Head, London.
 Brookfield, Stephen D. 1987: *Developing critical thinkers. Challenging adults to explore alternative ways of thinking and acting*. Open University Press, Milton Keynes.
 Castrén, Klaus 1996: *Karjalan Ratsujääkäriyrykmentti Viipurissa 1918–1920. Upseeristo ja siviilivirkamiehistö*. Sotahistoriallisen seuran julkaisuja VIII, Helsinki.
 Cleverley, Michael J. 2003: *Lauri Törni. Syntynyt sotilaaksi*. Otava, Helsinki.
 Cronberg, Tarja 2006: *Joka toinen reserviläinen tarpeeksi*. Mielipide (avaus) Aamulehden verkkosivuilla, <http://www.aamulehti.fi/sunnuntai/teema/asiat_avaus/4076837.shtml>.

- Der Staatsbürger in Uniform* (2007). Artikkeliksi Saksan *Bundeswehrin* kotisivustolla, <<http://www.deutschesheer.de/portal/a/heer>>.
- van Doorn, Jacques 1971 : Ideology and the Military. Teoksessa *On military ideology*. Contributions to studies on military sociology Vol. 3. Toimittaneet Morris Janowitz ja Jacques van Door. Rotterdam University Press, Rotterdam. Sivut XV–XXIX.
- Ekman, Torsten 2006: *Suomen Kaarti 1812–1905*. Schildts, Helsinki.
- Fingerroos Outi – Peltonen, Ulla-Maija 2006: Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki. Sivut 7–24.
- Fingerroos, Outi – Haanpää, Riina 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Artikkeliksi kirjassa: *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki. Sivut 25–48.
- [Force XXI Operations 1994] Force XXI Operations: A Concept for the Evolution of Full-Dimensional Operations for the Strategic Army of the Early Twenty-First Century. TRADOC Fort Monroe VA, <<http://handle.dtic.mil/100.2/ADA293729>>.
- Haila, Sirpa 1966: *Venäläinen rationaalisuus. 1910-luvun kasarmiarkkitehtuuri sosiaalisena käytäntönä*. SHS, Helsinki.
- Hall, Stuart 1999: *Identiteetti Kirjoituksia minästä ja toisesta*. Suomentaneet ja toimittaneet Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Tampere.
- Harinen, Olli 1992: *Sotilasjoukon kiinteys ja sotilasorganisaatio*. Sotilas sosiologian julkaisusarja A, n:o 7. Sotakorkeakoulu, Helsinki.
- Harinen, Olli 1999: Yhteisön kiinteys itsearvona – on upseerin arvomaailmaa? Teoksessa *Ajatuksia upseerin arvomaailmasta*. Kadettikunta Ry, Helsinki.
- Harle, Vilho – Moisio, Sami 2000: *Missä on Suomi. Kansallisen identiteettipolitiikan historian ja geopolitiikka*. Tampere.
- Hartikainen, Pertti (2001): Hugo Österman. *Sotaväen päällikkö – rakentaja ja puolustaja*. <<http://elektra.helsinki.fi/bk/951746/2001/hugoost.pdf>>. SKS, Helsinki.
- Havu, Ilmi – Autio, Veli-Matti 2004: Helsingin yliopiston kaatuneet. Verkkomatrikkeli. <http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/kaatuneet/kaatuneet.htm>.
- Heikinheimo, Lauri – Ristimäki, Toini 1956: *Metsä- ja uittotyövoiman määrä ja rakenne. Maaseudun työvoiman tutkimuksia VII*. SKS, Helsinki.
- Helenius, K. Juhani 1997: *Varuskunta ja kaupunki. Hämeen pataljoonan ja Hämeenlinnan rinnakkaiselo 1881–1902*. Suomen ja Skandinavian historian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Historian laitos, Helsingin yliopisto.
- Helkama, Klaus – Myllyneimi, Rauni – Liebkind, Karmela 2005. *Johdatus sosiaalipsykologiaan*. Edita, Helsinki.
- Hentilä, Seppo 1989: ”Päätelimme, että herrat ovat viisaampia...”. Teoksessa *Tuntematon talvisota. Suomi 1939–1940*. Toimittaneet Tuija Hietaniemi ja Leena Riski. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, Helsinki. Sivut 85–102.
- Hovi, Kalervo 2003: Tulevaisuuden vanki. Ranskan varautuminen Saksan hyökkäykseen 1871–1940. *Futura 2/03*.
- Häkkinen, Antti 1991: Muisti, muistikuvat ja maailmankuva hätäajan jälkeen. Teoksessa *Kun halla nälän tuskan toi*. WSOY, Porvoo. Sivut 250–272.
- Helén, Ilpo – Jauho, Mikko 2003. Terveyskasvatus ja elämän politiikka. Teoksessa *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Toimittanut Ilpo Helén ja Mikko Jauho. Gaudeamus, Helsinki 2003, 13 – 32.
- Hooven III, F. Valentine 1992: *Tom of Finland. Elämäkertä*. Kustannusosakeyhtiö Otavan painolaitokset, Keuruu.
- Häkkinen, Antti 1996: Rikkaiden pojat ja köyhien tyttävät. Helsingin vanha prostituutiokulttuuri. Teoksessa *Matkoja moderniin*. Toimittanut Marjatta Rahikainen. SHS, Helsinki. Sivut 73–115.
- Härkönen, Toivo 1992: *Jalkaväkirykmentti 43 jatkosodassa*. JR43-historiatoimikunta, Mikkeli.
- Janowitz, Morris 1959: *Sociology and the Military Establishment*. Russell Sage Foundation, New York.
- Janowitz, Morris 1966: *The Professional Soldier. A Social and Political Portrait*. Collier-Macmillan Limited, London.
- Juottonen, Jorma 1997: *Millainen materiaallinen puolustuskyky? Materiaalisen puolustuskyvyn kehittämisen suunnitelmat Suomessa 1920–1939. Sotilasviranomaisten pyrkimykset - poliittisten päättäjien näkemykset*. Riihimäki.
- Junila, Marianne 2000: *Kotirintaman aseveljeyttä: Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkaiselo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. SKS, Helsinki.
- Kaarle, Juha 1991: *Turun varuskunta 1918–1925-uuden sotaväen sopeutuminen osaksi kaupunkiyhteisöä kansalaissodan jälkeen*. Suomen historian julkaisematon pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto.

- Kaarle, Juha 1993: Ryssänilimppua, ripaskaa ja vallankumousta Turussa 1901–1917. Teoksessa *Kasarmien aidan kahden puolen. Kaksisataa vuotta suomalaista varuskuntayhteisöä*. SHS, Helsinki. Sivut 71–90.
- Kalela, Jorma 2000: Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus, Helsinki.
- Kangasluoma, Jaakko 2007: Sotapeli hoitaa Irak-veteraanien traumoja USA:ssa. Artikkelin Helsingin Sanomissa 21.2.2007, Ulkomaat.
- Kanniainen, Sari 2000: Paperille piirtyvä minä - yksilön päiväkirjamerkintöjen, kirjeiden ja omaelämäkerran intertekstuaalisuus. *Elore*, 2/2000, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry, <http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_00/sis200html>.
- Kekkonen, Jukka 1998: *Suomen oikeuskulttuurin suuri linja*. Suomalainen lakimiesyhdistys 100 vuotta. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki.
- Kemppi, Jarkko 2006: *Suomalaisen sotataidon kehittyminen vuosina 1918–1924*. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos, Helsinki.
- Korkama, Erkki – Roudasmaa, Erkki 1988: *Tapparasta tankkeihin. Hämeenlinnan varuskunnan historia*. Kanta-Hämeen Sotaveteraanipiiri.
- Korkiakangas, Pirjo 2006: Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Artikkelin kirjassa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toimittaneet: Outi Fingeroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki. Sivut 120–144.
- Korpi, Walter 1964: *Social Pressure and Attitudes in Military Training*. Stockholm Studies in Sociology 2. Almqvist & Wiksell. Stockholm.
- Kronlund, Jarl 1988: *Suomen puolustuslaitos 1918–1939. Puolustusvoimien rauhan ajan historia*. WSOY, Porvoo.
- Laitila, Teuvo 2001: *Soldier, Structure and the Other. Social Relations and Cultural Categorisation in the Memoirs of Finnish Guardsmen Taking Part in the Russo-Turkish War, 1877 – 1878*. <<http://urn.fi/URN:ISBN:952-10-0105-4>>.
- Latvala, Pauliina 2000: Mikä määrittää suvun muistiedon kertomista? *Elore*, 2/2000, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry, <http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_00/sis200html>.
- Lehtonen, Mikko – Löytty, Olli 2003: *Erlaisuus*. Vastapaino, Tampere.
- Lehtonen, Juhani U. E. 2003: *Sotilaselämän perinnekirja*. Ajatus, Helsinki.
- Lehtoväre, Jari 1999: *Riihimäen venäläisen varuskunnan synty ja vaikutus ympäröivään siviilyyhteisöön 1909–1918*. Maanpuolustuskorkeakoulun Esiupseerikurssi 52:n julkaisematon tutkimus 52 tutkimus.
- Leimu, Pekka 1985: *Pennalismi ja initiaatio suomalaisessa sotilaselämässä*. Kansantieteellinen arkisto 33, Suomen muinaismuistoyhdistys. Helsinki.
- Leimu – Harinen – Sinkko 2007: *Maanpuolustustahtoon liittyviä käsitteitä ja sitä koskevia tutkimuksia*. Maanpuolustuskorkeakoulun Käyttäytymistieteiden laitoksen Varusmiesten maanpuolustustahtoa koskevan tutkimushankkeen raportin käsikirjoitus, Tuusula.
- Leminen, Pia: Kohtaamisia ja väistöjä 1996. Rajankäyntiä 1930-luvun tehdasyhdyskunnassa. Teoksessa *Matkoja moderniin*. Toimittanut Marjatta Rahikainen. SHS, Helsinki. Sivut: 167–186.
- Linnell, Jarno 2004: Upseerin arvotutkimus. *Teoksessa Maailman ja yhteiskunnan muutos. Upseerin arvot ja perinteet*. Kadettikunta ry, Helsinki. Sivut 13–43.
- Lilja, Pekka 1991: Tuntematton sotilas ja todellisuus. Teoksessa *Tuntematton sotilaan rykmentti – JR 8*. Toimittanut Mauno Jokipii. WSOY, Helsinki – Porvoo. Sivut 459–528.
- Linna, Väinö 1996: *Tuntematton sotilas*. WSOY:n graafiset laitokset, Juva.
- Lind, William S. – Schmitt, John – Wilson, Gary 1989: The Changing Face of War: Into the Fourth Generation. *Marine Corps Gazette*, October. Sivut 22–26.
- Lind, William S. – Doughty, Robert A 1993: *From the Offensive à Outrance to the Methodical Battle. In Manoeuvr warfare: An Anthology*. Novato CA. Sivut: 294–310.
- Little, Roger 1985: *Toverisuhteet ja taistelusuoritus* (Buddy Relations and Combat Performance teoksessa: *The New Military*). Toimittanut Olli Harinen. Sotilassosiologian julkaisusarja A, n:o 3, Helsinki.
- Luoma, Kaisu 2006: ”*Toivottu lapseni, jota ei koskaan ollut?*”. *Kriittinen reflektio työkaluna tahattoman lapsuuden hyväksymiseen*. Aikuiskasvatustieteen julkaisematon Pro gradu -tutkielma. Kasvatustieteellinen tiedekunta, Helsinki.
- Luoma, Kaisu 2008: Two-layer tension formulation of reflection. The tension between emotional, social and cognitive dimensions as the driving force of adult learning and development. *Artikkeli: ESREA Life History and Biographical Research Network Conference. Canterbury Christ Church University, 6.–9.3.2008*.
- Luukka, Teemu 2004: ”*Kouluvaarilla on aikaa*”. Artikkelin Helsingin Sanomissa 18.4.2004, D4.
- Macksey, Kenneth 1981: *The Tank Pioneers*. London.
- Malinen, Anita 2000: *Adult experimental learning. A reading of the theories of Knowles, Kolb, Mezirow*,

- Revans and Schön. SoPhi, Jyväskylä.
- Malmberg, Ilkka 2006–2007: Tuntematon sotilas -artikkelisarja. *Helsingin Sanomien 16-osainen sarja* 1.12.2006 – 18.3.2007- <<http://www.hs.fi/juttusarja/tuntemattomat>>.
- Manninen, Ohto 1974: *Kansannoususta armeijaksi: Asevelvollisuuden toimeenpano ja siihen suhtautuminen valkoisessa Suomessa kevättalvella 1918*. SHS, Helsinki.
- Messenger, Charles 1976: *The Blitzkrieg story*, Scribner, New York.
- Mezirow, Jack 1991: *Transformative dimensions of adult learning*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Mäkinen, Anne 2000: *Suomen valkoinen sotilasarkkitehtuuri 1926–1939*. SKS, Helsinki.
- Mälkki, Juha 2000: *Sotilaallinen vai poliittinen kysymys? Palvelusajat, politiikka ja muutos erityisesti vuosien 1950 ja 1997 asevelvollisuuslaissa*. Poliittisen historian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntahistorian laitos, Helsingin yliopisto.
- Mälkki, Juha 2002: *The Quest for Manoeuvre. The English Manoeuvre Warfare Theories and British Military Thought 1920–1991*. Sotahistorian julkaisematon diplomityö. Sotahistorian laitos, Maanpuolustuskorkeakoulu.
- Nevakivi, Jukka 1989: Tuntematon talvisota. Teoksessa *Tuntematon talvisota. Suomi 1939–1940*. Toimittaneet Tuija Hietaniemi ja Leena Riski. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, Helsinki. Sivut 7–24.
- Niitynperä, Tapio: Sotaa sopiva komentaja? *Kylkirauta* 3/2007. Kadettikunta, Helsinki. Sivut 18–23.
- Oittinen, Riitta 1996: Pistoja yli ajan ja säädyn. Ompelu kahden naisen elämässä. Teoksessa *Matkoja moderniin*. Toimittanut Marjatta Rahikainen. SHS, Helsinki 1996. Sivut 31–72.
- Ojakangas, Mika 2001: Lapsuus ja sota. *Kosmopolis* Vol. 31:1/2001. Sivut 19–27.
- Palokangas, Marko (2000): *Itsenäisen Suomen sotilasarvot ja -arvomerkkit. Suomen maavoimien sotilasarvojärjestelmä ja arvoasteiden merkitsemistavat vuosina 1917–2000*. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitoksen julkaisuja, Helsinki.
- Peltola, Yrjö – Salovaara, Kalevi – Vauhkonen, Pekka 2006: *Savon Prikaati*. Porrassalmelta Karkialammelle. Savon Prikaatin kiltä, Mikkeli.
- Peltonen, Matti 2002: *Remua ja ryhtiä. Alkoholiolot ja tapakasvatus 1950-luvun Suomessa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 2000: Kuolema sisällissodassa 1918 – muistamisen ja unohtamisen kysymyksiä. *Elore*, 2/2000. <http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_00/sis200html >.
- Peltonen, Ulla-Maija 2003: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. SKS, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 2006: Muistitieto folkloristikassa. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toimittaneet: Outi Fingeroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. SKS, Helsinki. Sivut 93–119.
- Pipping, Knut 1978: *Komppania pienenishteiskuntana. Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944*. Kustannusosakeyhtiö Otavan, Helsinki.
- Pohtila, Eliisa 2001: *Liian huono kansalaiseksi? –kansalaisihanne sterilisaatioasiakirjoissa v. 1935–1949*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. <<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20011207>>.
- Portelli, Alessandro 2006: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Artikkelikirjassa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toimittaneet: Outi Fingeroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki. Sivut 49–64.
- Pöysä, Jyrki 1997: *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. SKS, Helsinki.
- Pöysä, Jyrki 2000: *Jätkät ja suomalainen maskuliinisuus*. <<http://tyovaenperinne.fi/tyovaentutkimus/2000/index.html>>. 20.9.2007>.
- Pöysä, Jyrki 2006: Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toimittaneet Outi Fingeroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. SKS, Helsinki. Sivut 221–244.
- Rantala, Jukka 2000: Opettajien arvokasvatuksen kritiikki. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2000. Sivut: 314–317.
- Rauman-Aalto, Tauno 1984: *Alusta loppuun Äyräpään tulihelvetissä*. Omakustanne.
- Reid, Brian Holden 1991: *Major General J. F. C. Fuller and the Problem of Military Movement*. *Armor*, July-August. Sivut: 26–31.
- Rekkedal, Nils M. 2006: *Nykyaikainen sotataito. Sotilaallinen voima muutoksessa*. Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki.
- Roslund, Riku 2006. Ruotuväen alokasliite (toimittaja Riku Roslund). *Ruotuväki* 44. vuosikerta n:o 11, 16.6.2006.
- Roudasmaa, Stig 1984: *Pohjan Prikaatin historia 1626–1983*. Toimittanut Martti Kähkönen. Pohjan prikaatin kiltä, Oulu.

- Saarikangas, Kirsi 2002: Merkityksellinen tila: lähiöasuminen arkkitehtuurin asukkaiden, menneen ja nykyisen kohtaamisena. Teoksessa *Eletty ja muistettu tila*. Historiallinen arkisto 115. SHS, Helsinki. Sivut: 57 -58.
- Saarikoski, Vesa 1997: *Keskustajääkäri Aarne Sihvo. Näkökulmia aseellisen voiman ja yhteiskunnan vuorovaikutukseen itsenäistymisen murroksesta paasikiviläiseen toiseen tasavaltaan*. SHS, Helsinki.
- Saaristo, Kimmo – Jokinen, Kimmo 2004: *Sosiologia*. WSOY, Helsinki.
- Salmi-Niklander, Kirsti 1996: Lennart ja Fanny lemmentäksessä. Tekstien mikrohistoriaa. Teoksessa *Matkoja moderniin*. Toimittanut Marjatta Rahikainen. SHS, Helsinki. Sivut 117–138.
- Salminen, Esko 2007: *Päättymätön sota 1918. Sisällissota julkisessa sanassa 1917–2007*. Edita, Helsinki.
- Salo, Mikael 2004: *Alokat talon tavoille. Etnografinen tapaustutkimus Bourdieun sosiologian näkökulmasta*. Maanpuolustuskorkeakoulun koulutustaidon laitos, Helsinki.
- Sarparanta, Visa 2007: Upseeriston arvoperusta muutosvastarinnan ristivedossa. Mielipide. *Sotilas-aikakauslehti 9/2007*. Upseeriliitto ry. Sivut 39.
- Sedegren, Timo 2002: Sotaromaani ja Tuntematon sotilas – kaksosten identtisyys puntarissa. *Ennen ja nyt*, <<http://www.ennenjanyt.net/3-02/sotaromaani.htm>>.
- Seitakari, O. 1951: *Vuoden 1878 asevelvollisuuslain syntyvaiheet. Suomen sotilasorganisaatio- ja asevelvollisuuskysymys 1860- ja 70-luvulla*. SHS, Helsinki.
- Selén, Kari – Pylkkänen, Ali (2004): *Sarkatakkien armeija. Suojeluskunnat ja suojeluskuntalaiset 1918–1944*. WSOY, Helsinki.
- Shils, Edward A. – Janowitz, Morris 1985: *Kiinteys ja hajoaminen Wehrmachtissa toisessa maailmansodassa* (Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II). Toimittanut Olli Harinen. *Toimilassosiologian julkaisusarja A*, n:o 3, Helsinki.
- Siimesmäki, Kirsi 1989: ”Kunnian kentiltä pyhiin puistoihin” -sankarikuolema sota-ajan lehdistössä. Uskontotieteen julkaisematon pro gradu -työ. Turun yliopisto.
- Sillanpää, Antti – Lamberg, Juha-Antti – Laaksonen, Lasse 2007: Sense-making in triads: exploring Tertius iungens and Tertius gaudens activity in a crisis context. *Seminaaritikkeli; 23rd European Group for Organizational Studies (EGOSS) Colloquium, Wien, Itävalta*. 28 sivua.
- Sinerna, Martti 1995: *Lauri Malmberg ja suojeluskunnat*. Keuruu 1995.
- Sipponen O. – Suhonen. M. 1963: *Talvisodan komppanian- ja patterinpäälliköt*. WSOY, Porvoo.
- Stouffer, Samuel A; Suchman, Edward A; DeVinney. Leland C; Star, Shirley A; Williams, Robin M., Jr. 1965: *The American Soldier. Adjustment During Army Life. Volume I*. Science Editions, John Wiley&Sons, Inc., New York. Kansas.
- Suokas, Erkki 1980: *Suomenlinnan toimiupseerit ry 1920–1980*. Helsinki.
- Suokas, Erkki 1981: *Hyrylän toimiupseerit 1919–1979*. Hyrylän Toimiupseerit Ry, Hyrylä.
- Suomi sodassa. *Talvi- ja jatkosodan tärkeät päivät 1983*. Toimituskunnan puheenjohtaja Jorma Järventaus. Useita kirjoittajia. Oy Valitut Palat, Helsinki.
- Syrjö, Veli-Matti 1991: Asemasotavaihe. Teoksessa *Tuntemattoman sotilaan rykmentti – JR 8*. Toimittanut Mauno Jokipii. WSOY, Helsinki, Porvoo. Sivut 209–387.
- Syrjö, Veli-Matti 1993: Pykälät ja todellisuus itsenäisen Suomen varuskunnissa. *Kasarmin aidan kahden puolen*. Kaksisataa vuotta suomalaista varuskuntayhteisöä. SHS, Helsinki. Sivut 107–126. *Taistelukoulu 1927–1977 1977*. Toimikunta: taistelukoulun opettajat. Taistelukoulu, Tuusula.
- Talvela, PaaVo 1976: *Sotilaan elämä. Muistelmat I*. Kirjayhtymät, Jyväskylä.
- Talvisodan historia 1 (1977)*. Suomi joutuu talvisotaan. Sotatieteen laitos, Helsinki.
- Tervasmäki, Vilho 1964: *Eduskunta ja maanpuolustus valtiopäivillä 1917–1939*. Valtiotieteellinen yhdistys, Helsinki.
- Terä, Martti – Tervasmäki, Vilho 1973: *Puolustushallinnon perustamis- ja rakentamivuodet 1918–1939*. Tammi, Helsinki.
- Tetri, Juha E. 2004: Jatkosodan joukkojen tunnustuksia ja asevelimerkeistä. Teoksessa *Jatkosodan tiellä*. Toimittanut Marko Palokangas. Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki. Sivut 125–132.
- Tiitta, Allan 1983: *Suomenlinnan sotavankileiri 1918–19*. Museoviraston rakennushistoriallisen osaston julkaisu 2/1983, n:o 14, Helsinki.
- Toiskallio, Jarmo 2004: Military pedagogy and the postmodern Transformation of Soldiership. Seminaaripaperi: *International Military Testing Association. Bryssel 27.10.2004*.
- Tunturi, Janne – Syrjämä, Taina 2002: *Eletty ja muistettu tila* (johdanto), Toimittaneet Taina Syrjämä ja Janne Tunturi. SKS, Helsinki.
- Tuomaala, Saara 2000: Poikkeava ja pelätty maalaislapsuus vuosisadan alun Suomessa – muistitkerronnan ja köyhäinhuollon muistiinpanojen vertailua. *Elore, 2/2000*. <http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_00/sis200html>.
- Tuomaala, Saara 2003: Punaiset posket ja suorat polvet Kansakoulun terveydenhoidon ihanteita ja käytäntöjä 1920- ja 1930-luvulla. Artikkelijulkaisu *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Gaudeamus,

- Helsinki. Sivut 87–109.
- Tuomaala, Saara 2004: Isien jäljissä itsenäisessä Suomessa. Maamme kirjan maskuliininen narratiivi ja pohjalaispoikien kokemukset. Artikkelit *Historiallisessa aikakauskirjassa* 3/2004. Sivut 301–315.
- Tuomi, Jouni – Sarajärvi, Anneli 2002: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi, Helsinki.
- Tuominen, Pertti 1994: Sodan savotoissa. Niilo Hämäläisen haastattelu. Teoksessa *Läpi tulen ja veden. Suomi 1939–1945*. Valitut Palat, Helsinki. Sivut 87–89.
- Tuompo, W. E. 1967: *Sotilaan tilinpäätös*. WSOY:n kirjapaino, Porvoo.
- Turtola, Martti 1989: Erimielisyydet sodan johdossa. Teoksessa *Tuntematon talvisota. Suomi 1939–1940*. Toimittaneet Tuija Hietaniemi ja Leena Riski. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, Helsinki. Sivut 51–64.
- Tynkkynen, Vesa 1996: *Hyökkäyksestä puolustukseen. Taktiikan kehittymisen ensimmäiset vuosikymmenet Suomessa*. Maanpuolustuskorkeakoulun Taktiikan laitoksen julkaisusarja 1.
- Uhle-Wettler, Franz: *Auftragstaktik: Mission Orders and the German Experience*. Teoksessa *Maneuver Warfare, An Anthology*. Jr., Novato, CA 1993, sivut 236–245.
- Ukkonen, Taina 2000: Muistitieto tutkimuksen kohteena ja aineistona. *Elore*, 2/2000, <http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_00/sis200html>. 1.11.2003.
- [US ARMY, ASTMP 1997] *Army Science and Technology Master Plan (ASTMP), Chapter II, 1. Characteristics of Force XXI Operations*, <<http://www.fas.org/man/dod-101/army/docs/astmp/c2/P2C1.htm>>.
- Uola, Mikko 1988: *Rintamamiesten liitto. Vapaussodan Rintamamiesten Liitto/Rintamamiesliitto 1929–1944*. Vapaussotureiden Huoltosäätiö, Tampere.
- Vahtola, Jouko 1988: “Suomi suureksi - Viena vapaaksi”. *Valkoisen Suomen pyrkimykset Itä-Karjalan valtaamiseksi vuonna 1918*. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi.
- Vasama, Tanja 2005: *Sotaraportteja kiväärin piipun takaa*. Artikkelit Helsingin Sanomissa 16.10.2005, D4.
- Vehkaperä, Jani 1998: *Mies ja vagina suomalaisissa seksilauluissa*. Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksen julkaisematon folkloristiikan proseminaari. TKU 1593, Turku.
- Virtanen, Irja 1956: *Kenttäharmaita naisia*. Tammi, Helsinki.
- Virtanen, Matti 2001: *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. SKS, Hämeenlinna.
- Visuri, Pekka 1994: *Puolustusvoimat kylmässä sodassa. Suomen puolustuspolitiikka vuosina 1945–1961*. WSOY, Juva.
- Vuorenmaa, Anssi 1981: Talvisodan tappiot. Teoksessa *Talvisodan historia 4*. WSOY:n graafiset laitokset, Porvoo 1981. Sivut 406–409.
- Väisänen, Aulis 2003: *Nähtyä ja koettua vuosien varrelta*. Imatran Kirjapaino.
- Väänänen, Kyösti 1978: *Savon Prikaatin historia*. Savon Prikaatin ja sen perinnejoukko-osastojen vaiheita Suomen itsenäisyyden ajalla. Mikkelin sotahistoriaa muinaisuudesta nykypäivää. Savon Prikaatin kiltä, Mikkeli.
- Webb, Thomas D. 1996: *Empty Battlefield XXI: Revolutionary Tactics for the Force XXI Light Infantry Unit, 20.12.1996*. <<http://stinet.dtic.mil/>>.
- Weber, Eugen 1976: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford University Press, California.
- Zemon Davis, Natalie 1996: Sosiaalishistorian haasteet. Teoksessa *Matkoja moderniin*. Toimittanut Marjatta Rahikainen. SHS, Helsinki. Sivut 9–17.

SUMMARY

GENTLEMEN, LADS AND THE ART OF WAR

THE CONSTRUCTION OF CITIZEN SOLDIER- AND PROFESSIONAL SOLDIER ARMIES INTO “THE MIRACLE OF THE WINTER WAR” DURING THE 1920S AND 1930S

During the revolutions in Russia in late 1910s and after Finland’s declaration of independence (6th of December 1917), the Armed Forces began its path to the unavoidable clash with the Soviet Army – at least this destiny was experienced in this way. The traditional Finnish attitude did not respect nationwide themes or commitments highly, which was also shown during the Civil War period (basically in 1918), when significant amount of the White (Civil) Guard companies (Suojeluskunta) refused to move outside the province boundaries and especially to other parts of Finland. The Red Guard had had similar difficulties. These problems left a spirit of suspicion among the heirs of the White Guard cadre, to the professional officers and non-commissioned officers. Perhaps the most sceptical about the future battle capacity of the citizen soldiers was C. G. E. Mannerheim, the commander-in-chief of the Finnish Army during the Second World War (years 1939–1944). Perhaps this mistrust was basically the main reason for the birth of the myth of “the miracle of the Winter War” (late 1939 until early 1940) as the negative (but distorted) estimates remained for the future generations. The battle performance was unexpectedly something amazingly courageous. Unfortunately, the myth has turned to a legend as the majority of the veterans of the war have passed away. Naturally there are several different avenues of approach into the realm of military effectiveness. This study is an attempt to trace the human resources that made the Armed Forces for that war. This study is also based on the idea that social phenomena should be handled within the context of the social.

The great performance of the Armed Forces was not made of an iron discipline or superior art of war. There were severe disagreements between the non-socialists and the social-democrats about the matter of who should have the right to define the truth about the dreadful civil war. The defeated side (Red Guard) remained as defeated and the basic distinction remained between the “gentlemen” and the “lads” as the society stayed divided (after the civil war). The faces of “the other” or “otherness” during the 1920s and 1930s are a matter of great importance in this study. The evolution of “the other” is a matter of social location and is basically a corporally felt and socially constructed phenomenon. This contrast, and to some extend even antagonism, is drawn on my personal experience but also from Simone de Beauvoir’s texts (French author and philosopher). She is probably best known for her treatise of *The Second Sex*, an analysis of women’s oppression and a foundational tract of contemporary feminism.

Some scientific efforts have been made in order to find the true sources of power located in human resources. The most well-known is probably *The*

American Soldier, 1949 (Stouffer S. A. & al.) and *Cohesion and Disintegration in the Wehrmach in World War II, 1948* (Shils E. & Janowitz M.). These classical military sociological studies “scratch the surface”, but they did not reach the actual friction and its causes and consequences among professional soldiers and citizen soldiers. Actually, only a few scientific studies have reached that level in their argument and that confirms the challenging task of this study.

The primary material of the study consists of a collection of results in a writing (oral history sources) competition during the early 1970s, organised by the Institute of Cultural Research of the University of Turku with assistance of the Defence Command Finland. The material comprises over 600 mailed entries. Totally there are over 30 000 hand-written pages (A5). In this study, over 10 000 pages were included, though the majority serves as a material for orientating to the meaning-making of that specific era.

THE ART OF WAR

The American observers did not understand the meaning of the German stubbornness on defending some islands in the English Channel in the final stage of the Second World War. Observers could not find any rational reasons for that kind of behaviour, as those missions lacked strategic-level sensibility. Very likely, the Germans were practicing distributed command (*Führen mit Auftrag*) and self-directed discipline (*Innere Führung*), which were unfamiliar to American observers of that time. These ideas were discovered during the 1970s and the early 1980s when there was an urgent need for discovery and the description of the current state of the art. Art of war is a complex entity because there are too many different factors influencing the subject simultaneously. The following schema (schema number 3) is a proposition to identify this complexity and to make the subject more coherent. There are three levels concerning the art of war. The first level is the one which is visible. It is the level which can be seen through organisational structures – the amount, scale and type of the instruments used by the organisation.

The dimension to observe organisation (vertically): 1 and 2 = surface level 3 = deep level	Horizontal polarity
1. The logic of warfare "The expected nature of warfare"	Attrition warfare ←→ Manoeuvre warfare - Linear Battlefield - Non-linear Battlefield
2. Method of Leadership "The practice of command, control and execution"	Centralised ←→ Distributed - Focus on orders - Focus on missions - Centralised execution - Decentralised execution (<i>Führen mit Befehl</i>) (<i>Führen mit Auftrag</i>)
3. Discipline "The basic nature and understanding of command, control and execution"	Given discipline ←→ Self-directed discipline * Formal rules * Informal rules - "Boot camp"-discipline (<i>Innere Führung</i>)

Fast moving vehicles, light armaments and weapons indicate more often manoeuvre than attrition based organisational practices. However, this is only the first level. The second level indicates the practice and method of leadership. The third level reveals the most important level as it indicates the state of the art which is culturally absorbed and through cultural socialisation also assimilated. The previous example from the Second World War contains an interesting viewpoint. German military education had produced functionality that was based on physically and mentally (emotionally) absorbed meaning-making. Commanders had absorbed the idea of “defence” in a way that they (probably) could have felt it physically, and especially if there was a danger that the mission could lead to failure. Merely a fear of this could launch an emotional reaction of “disgrace”, which probably improved the battle performance. The Germans used constructive learning methods in order to make their soldiers ready to face the extremes on the battlefield (*Innere Führung*).

Armed forces are, after all, unavoidably following the cultural and local habits and expectations of surrounding society. It is extremely difficult for a military organisation to adopt or understand new methods or ways of thinking, if cultural level self-evidential forms, manners and habits (i.e. comfort zones) are producing concrete obstacles in adopting them. The basic nature and understanding of command, control and execution are therefore included in cultural habits and are thus extremely difficult to change. Hence, any kind of transformation is difficult if the third level in the art of war is not included or otherwise taken into account.

Any kind of emotional-based learning methods may cause subconscious or even uncovered resistance if the cultural codes are not prepared to take it for granted. One example is the German teaching and learning method of *Künstliche Aufregung*, which was designed to stimulate minds artificially and to cause an atmosphere of chaos in the middle of a military exercise (during the First World War). Finnish officers refused to put that method into practice domestically during the early 1920's, because it did not suit the “national character” of the Finns. What was not understood was not carried through. Similar blocks and mental obstacles were created when faced with any deep reaching reforms considering ideas of the art of war. Especially leadership methods and practices hidden in the system of discipline are more difficult to be altered. Problems arise especially when an organisation is trying to discover their habits of mind, as it is extremely difficult to see their actual appearance through the lens of culturally constructed meaning making. The attempts are even more difficult if the objective is to understand adversaries and their military thinking, or to locate the nature of their art of war, the practice they are following.

TWO DIFFERENT ORGANIZATIONS

The Finnish Armed Forces included two different communities within the same organisation as there were both the official and the unofficial organisations presented. This caused problems as they both made meaning-making processes simultaneously. These organisations had their own overlapping and in most cases

also contradictory social meanings. The unofficial organisation has been overshadowed by the vast number of studies concerning the official organisation. The main reason for this systematic neglect is based on the reality of the attitudes and living conditions of the “micro-level” organisation which produced (perhaps) too realistic and repulsive viewpoints that are presenting a picture of a national level identity process in a way that is separating it from the ideals made to verify the ethos of national values. Complaining, griping, grumbling and moaning are usually situated in a category of abnormal and unwanted behaviour. However, within the context of a citizen soldier army community this was more of a characteristic feature of that organisation (in Finland) and therefore it was crucially important to locate the context of that “abnormal” behaviour. According to this study, it was not a malicious act but moreover seriously formed efforts in trying to use common sense in the chaos citizen soldiers faced when they were uniformed and placed in an unfamiliar process of disciplinary measures and frictions and competition between different ranks. There is much evidence that reinforces the argument that what seemed to be the most unconventional behaviour was finally the most efficient in a sense of military performance.

The phenomenon of organisational behavioural is a matter of great importance. Peace and war time military organisations are basically similar as there are both professional and non-professional soldiers in the organisation. The amount of civilians rises during war time as the small peace time organisation expands into a huge war time organisation. The soldier groups were similar in war and in peacetime organisations. Soldier groups were divided into the *non-commissioned officers*, *reserve officers*, *cadet officers* and finally on top the *Jaeger officers*. Only the *reserve officers* were not officially included in the group of professional soldiers but they were not situated in the group of other conscripts i.e. civil soldiers, either. This is basically a product of the process of understanding *reserve officers* as *the other* from the viewpoints of the “lower” social groups, and therefore as a result of social distinction and of making “the other”, as the other main group basically consisted of civilian soldier (i.e. more civilians than soldiers). Their own social group was based on the categorisation of the peer social ladder. On the bottom there were privates, who were treated as “children”. On the top there were the “old men” or “mature citizen soldiers. They showed their higher rank in a way that disturbed the professional military officers and non-commissioned officers, as those who possessed the highest levels understanding, that the “mature” citizen soldier had the right to act disorderly and underrate formal commands and indicate themselves as independent from the military ethos as possible. This feature was not a thing that decreased the fighting capacity. Based on the large amount of sources it is likely that the “un-orthodox” behaviour was an indicator of extended fighting capacity, as citizen soldiers had the possibility to form their own unofficial meaning-making system, which gave *Subjects* the urgently needed freedom of movement and space to construct their own way of doing the tasks given to organisations. The Finnish Armed Forces were formally led by the professionals but unofficially performed by the citizen soldiers. Military organization included clear initiation and hazing methods during the 1920s and 1930s. Initiation into socialisation was a matter of interpretation. Leimu (1985)

saw no clear indicators that could have reinforced the argument that socialisation or even initiation to socialisation actually would have taken place in that period. Based on this study, there were clear appreciations in the value of peer groups (among citizen soldiers), although, actual socialisation was more or less the mechanics of pushing their own status upwards, than being pulled by the older age group.

However, the equation of future outstanding performance is not this simple. There was an urgent need for leaders who could combine the scattered organisation, although, it was actually not realised at the time. The role of great captains was still a piece of unspoiled nature as the phrase of the importance of great captains had become a household name. Regardless of that fact, the main burden was carried through by the “linchpin” leaders, who were basically young professional officers, situated between the official and unofficial organizations. The importance of young cadet officers cannot be underrated nor should it be neglected. These leaders emerged from the grass roots and had experienced Finnish military education as conscripts. They were also committed to the rising new middle classes, which were basically quite right-wingers. They had also (basically) the same kind of ideological backgrounds as the secondary school graduates had. These groups together formed the main core of the platoon leaders and company commanders during the Second World War. The Finnish military elite was basically formed by (still young) Jaeger officers who had been in charge since the year 1924. Almost two decades of command and control experience had strengthened their position on the top of the organisation, even though they practically formed an obstacle for younger officers to move up on the ladders of organisation, no matter how talented.

Kielentarkastus: Annastina Reims

HAKEMISTO

- Ahlbäck, Anders 30, 33, 41, 91, 98, 180, 187, 203, 249, 321
- Aikuinen – kansalaissotilas (vast.) 66, 183, 185, 187, 189, 198, 253, 296, 297, 298, 342, 344,
- Airo, Aksel E. 139
- Akateeminen Karjala-Seura (AKS) 32, 238, 261, 269, 348
- Alapuro, Risto 32, 54, 63, 73, 210, 234, 235, 238, 259–261, 263, 269, 284, 326
- Aliupseeriliitto 231, 244, 245
- Aluejärjestö 13, 209
- Anttila, Johan (Hannes) (jääkäriupseeri) 18, 52, 174, 175, 177, 214, 227, 233, 327, 347
- Armeijakunnan talvisotaharjoitus (1937) 25, 169, 192, 195, 209, 222
- Beauvoir, Simone de 19, 20, 52
- Borell, Klas 14, 138, 157, 159, 162, 163, 164, 167, 208, 209, 235, 278, 315
- Chirac, Jacques 13
- Clausewitz, Karl von 13, 72, 140, 142, 144, 145, 147, 268
- comfort zone* 155, 332
- Damasio, Antonio 17, 18, 168
- Durkheim, Émile 232, 269, 331
- Ehnrooth, Adolf (kadettiupseeri) 189, 329
- Emootiot 16–18, 155, 168, 169, 177, 214, 217, 222, 223, 336
- Esprit de Corps* 29, 216, 268, 275, 341, 344
- Funktionalismi 289
- Führen mit Auftrag* (ks. *tehtävälähtöinen johtajuus*)
- Führen mit Befehl* (ks. *käskytyskeinen johtajuus*)
- Gerich, Paul von 151, 156, 157–159, 162
- Grandell, Leonard A. (jääkäriupseeri) 54, 55, 78, 144, 145, 198, 208, 209, 282
- Haanpää, Pentti 21, 22, 27, 29, 30, 35, 36, 39, 52, 59, 65, 67, 105, 106, 117, 171, 172, 182, 188, 195, 199, 251, 263, 279, 288, 292, 297, 299, 303–311, 333, 336, 339, 348
- Hall, Stuart 19, 52, 55, 213
- Hanén, Lauri (kadettiupseeri) 154, 159, 160, 161, 163
- Hannula, Bror E. (Erkki) (jääkäriupseeri) 70, 172, 226
- Hauhia (Väinö Linna: *Tuntematon sotilas*) 198, 199, 334
- Heinrichs, Axel E. (jääkäriupseeri) 143, 144, 274, 276, 310, 311, 326
- Hernberg, Nils E. (jääkäriupseeri) 56, 173, 174, 300
- Hersalo (ent Sigell), Niilo V. 160, 161–164, 191, 196
- Huhtala, Pauli (kadettiupseeri) 161, 162, 163, 170, 191
- Huuri, A. (insinöörieversti) 85, 145, 150
- Ignatius, Hannes 119, 154, 155, 158, 177, 232, 233
- Initiaatio 32, 33, 44, 65, 66, 91, 120, 180, 182, 183, 185, 285, 299, 303, 348
- Jalander, Bruno 89, 215
- Jalkaväen ohjesääntö 54, 134, 135, 161, 170, 179, 202, 208
- Janowitz, Morris 52, 54, 57, 76, 131, 136, 141, 152, 168, 177, 197, 207, 209, 213–217, 226, 227, 257–273, 278, 317, 328, 330
- jermuilla 22, 132, 200–203, 230, 253, 254, 343
- Kaarna, Toivo (Väinö Linna: *Tuntematon sotilas*) 248
- Keinonen, Yrjö (kadettiupseeri) 136, 230
- Kempainen, Efraim A. (jääkäriupseeri) 164
- koheesio 29, 86, 150, 216, 217, 226, 244, 259, 270–278, 299, 301, 310, 316, 320, 324, 326, 328, 330, 336, 342, 347
- komendantti 61, 122, 222
- Koskela, Vilho (Väinö Linna: *Tuntematon sotilas*) 35, 220, 254
- kulutussota 56, 130, 131, 134, 138–153, 156, 159, 160, 162, 163, 165, 168, 172, 179, 196, 208, 213, 214, 216, 218, 250, 259, 265, 274–277, 282, 309, 324, 329, 333–337, 342, 346
- Künstliche Aufregung* 176, (259)
- Käskytyskeinen johtajuus 131, 134, 148, 151, 152, 154, 156, 158, 165, 166, 197, 213, 214, 221, 222, 241, 276, 309, 311, 333, 335
- Laine, Reino E. (kadettiupseeri) 159, 177, 240
- Lammio (Väinö Linna: *Tuntematon sotilas*) 35, 126, 220, 221, 255, 308, 341, 347
- lapsi – kansalaissotilas (vast.) 84, 198, 318, 329, 341, 343
- Lapuan liike 62, 100, 228, 238, 246, 261, 337, 339
- Leinonen, K. O. (kadettiupseeri) 229
- Lex Pekurinen* 229, 306, 339
- Liddell Hart, Basil H. 13, 21, 37, 145, 146, 147, 148, 150, 153
- liikesota 130, 131, 133, 138, 146, 159, 161, 168, 275
- linchpin* 316, 324, 327, 341, 348
- Lind, William 133, 134, 138
- linjaorganisaatio 135, 151, 216, 218
- Linna, Väinö 21, 22, 35, 36, 42, 62, 117, 126, 128, 161, 182, 198, 199, 201, 203, 204, 206, 220, 221, 245, 248, 254, 308, 337
- Lloyd, Henry H. E. 5, 19
- Ludendorff, Erich 154, 158, 220
- Luoma, Kaisu 6, 17, 18, 23, 38, 41, 45, 48, 96, 168, 204, 213, 223, 271, 332
- Löfgren, Aarno 243, 249, 250
- Lönnroth, Elias 62, 67, 271
- Maamme kirja* (ks. myös Topelius) 59, 67, 68,

- 83, 137, 218, 275, 293, 308, 338
 MacArthur, Douglas 258
 Maginot-linja 140
 Malmberg, Lauri (jääkäriupseeri) 63, 175–177, 223, 226, 254, 266, 327
 Mannerheim, Carl G. E. 78, 89, 99, 137, 141, 152, 153, 160, 188, 196, 218, 220, 221, 227, 239, 244, 252, 257, 258, 274, 276, 295, 312, 314, 319, 342
 Markovilla (sotakoulu) 258, 262
 Martola, Ilmari A.- E. (jääkäriupseeri) 138, 139, 310
 Mend, Ellinor 97, 234
 Mitchell, William 258
 Nenonen, Vihtori 223
 Niukkanen, Juho 11
 Oljemark, Hjalmar T. (kadettupseeri) 228
 Olkkonen, Matti J. (Hannes) (jääkäriupseeri) 144, 149, 195
 Paavolainen, Olavi 30, 204
 Pajari, Aaro 151, 160, 254, 255, 258
 Panoptikon 219
 Patton, George 134, 257, 258
Peer cohesion 263, 273, 302
 Peltonen, Ulla-Maija 16, 25, 26, 29, 38, 41, 42, 43, 48, 49, 56, 68, 86, 234, 257
 Pennalismi 32, 33, 65, 180, 182, 183, 186, 228, 296, 297, 298, 299, 301, 320
 perusroolit (sotilaiden) 32, 33, 126, 180, 244, 245, 297, 303, 341, 342, 344, 347, 348
 Pipping, Knut 21, 22, 26, 34, 35, 36, 48, 49, 58, 68, 76, 123, 132, 133, 171, 191, 200, 201, 203, 248, 249, 253, 254, 255, 261, 262, 264, 270, 273, 301, 202, 309, 310, 317, 333, 339
 Pohjanheimo, O. L. 226
 preussilainen kuri 96–100, 187, 224, 309, 347
 Pärmi, Nikke 243, 258, 259
 Pöysä, Jyrki 19, 20, 22, 33–58, 61, 65, 69, 79, 84, 91, 102, 120, 126, 138, 171, 182, 247, 259, 263, 264, 291, 293
Rank cohesion 273
 Rantamala, Irmari (Maiju Lassila) 60
 Rekkedal, Nils M. 19, 37, 129, 130, 131, 141, 144, 148, 149, 151, 154, 161, 168, 336
 Remarque, Erich Maria 181
 Ridgway, Matthew 257
 rintamalinja 13, 18, 136, 142, 145, 152, 153, 161, 170, 203, 204, 250, 274, 277, 278, 331–335, 343, 346
 Rokka (Väinö Linna: *Tuntematon sotilas*) 197, 198, 199, 337, 345
 Runeberg, Johan, L. 62, 67, 68, 206, 271
 ruununraakki 77, 81, 82, 90
 Sarlin, Unio (jääkäriupseeri) 142, 202, 209
 Sihvo, Aarne (jääkäriupseeri) 99, 100, 214, 245, 326, 327
 Snellman, Johan V. 68, 84, 199
 Sohlo, Jaakko (jääkäriupseeri) 250
Soldiership 56
Stoßtrupp 161
 Ståhlberg, Kaarlo J. 14
 Suojajoukot 14, 144, 152, 153, 209, 282, 283, 310
 Susitaival, Paavo 228
 Talvela, Paavo (jääkäriupseeri) 134, 144, 258, 310
 talvisodan ihme (ml. talvisodan henki) 11, 12, 13, 17, 18, 23, 39, 142, 153, 275, 331, 332, 342
 tehtävälähtöinen johtajuus 131, 151, 153, 154, 159, 161, 245, 335
 Tiainen, L. T. (jääkäriupseeri) 311
 Topelius, Zacharias [Sakari] (ks. myös *Maamme kirja*) 67, 83, 137, 218, 293
 torjuntataistelut 12, 29, 142, 218, 275
 Tuompo, Viljo E. (jääkäriupseeri) 99, 100, 139, 140, 141, 148, 177, 215, 218, 224, 225, 233, 236, 274, 276, 284, 287, 294, 311
 Törni, Lauri 308, 309
 Tynkkynen, Vesa 141, 144
 Upseeriliitto 63, 100, 206, 207, 210, 211, 214–218, 223–235, 239, 244, 245
 Waltari, Mika 23, 29, 30, 39, 59, 171, 172, 182, 183, 263, 288, 292, 293, 299, 336, 348
 vapaamuurarit 228, 229
 Venäjä (Neuvostoliitto) 14, 15, 53, 68, 69, 74, 79, 89, 99, 100, 104, 137, 142, 143, 144, 156, 190, 194, 215, 222–224, 227, 229, 236, 240, 268, 280, 283
 Viljanen, T. V. 140, 149, 175, 194, 323
 Virtanen, Irja 103, 126, 263
 Vänrikki Ståhlin tarinat 62, 67
 Vanttinen, Eino 258, 259
 Yhdysvallat (vast.) 31, 36, 47, 65, 93, 131, 138, 201, 206, 208, 209, 217, 219, 222, 257, 265, 278, 308, 313, 328
 Ylimääräinen kertausharjoitus (YH) 202, 276, 277, 333
 Öhquist, Harald (jääkäriupseeri) 189, 190, 231, 326
 Österman, Hugo (jääkäriupseeri) 189, 203, 273, 326